Jouni Yrjänä

METSÄPIRULAINEN

Liikemies Erik Johan Längman (1799–1863) talousjärjestelmän murroksessa

Esitetään Helsingin yliopiston humanistisen tiedekunnan suostumuksella tarkastettavaksi auditoriumissa XII perjantaina 4. syyskuuta 2009 klo 12.

ISBN 978–952–92–5927–4 (nid.)
ISBN 978–952–10–5677–2 (PDF)

Yliopistopaino, Helsinki 2009

Esipuhe

Törmäsin Erik Johan Längmanin nimeen ensimmäisen kerran tenttiessäni taloushistorian kurssilla Markku Kuisman *Metsäteollisuuden maan.* Kun sitten pian ilmoittauduin professori Kuisman seminaariin, hän ehdotti minulle erilaisia tutkimuksen kohteita. Valitsin Längmanin. Ja sille tielle jäin. Väitöskirjani aihe ei ole tavanomaisimpia – eikä muodikkaimpia. Huomasin nopeasti, että näkemykset Längmanin konteksteista olivat täynnä pieniä ristiriitoja. Niiden perustalle oli vaikea rakentaa. Syy-seuraus-suhteiden ymmärtäminen edellytti kronologista tutkimusotetta mikä hyvin sopiikin elämäkertaan.

Kiitän erityisesti työni ohjaajaa Markku Kuismaa kannustuksesta kriittisillä hetkillä ja muulloinkin. Väitöskirjan esitarkastajina toimivat dosentti, FT Mika Kallioinen ja professori Petri Karonen. Heidän vaikutuksensa näkyy erityisesti kysymyksenasettelun esilletuonnissa. Suomen Kulttuurirahaston apuraha mahdollisti tutkimuksen ja minusta tutkijan. Yliasiamies Timo Arjas osoitti tutkimusta kohtaan kiinnostusta ja yhteistyö hänen kanssaan oli mitä miellyttävintä. Suomen Pankki tarjosi ystävällisesti työtilat ja välineet. Sinikka Parkkila otti ulkopuolisen ”ihmisen” asian omakseen, mitä muistelen kiitollisena. Vappu Ikonen perehdytti ystävällisesti pankin arkiston saloihin ja kannusti tutkimustani. Längmanska Kulturfonden myönsi apurahan ja on seurannut kärsivällisesti tutkimuksen etenemistä. Kiitän lämmöllä sihteeri, pankinjohtaja Margaretha Falkia.

Työn valmistumista viivästyttivät minulle uskotut tilaustutkimukset. Längman-tutkimuksen lopputulokselle muut kirjalliset työt tekivät kuitenkin vain hyvää. Paljosta saan kiittää laaja-alaisen Arvi Paloheimon luottamusta ja tukea. Yhteistyö on jatkunut hyvässä yhteisymmärryksessä Martti Paloheimon kanssa. Paloheimon perheellä on ollut tärkeä osa tutkimuksen valmistumisessa. Tutkijakollegoitani Marko Paavilaista ja Teemu Keskisarjaa on syyttäminen väittelyistä ja kriittisistä, mutta rakentavista tekstikommenteista Paloheimo-projektin aikana. Tämän ”seminaarin” vaikutukset näkyvät väistämättä myös Längmanin saamassa ulkoasussa.

Lopuksi suuri kiitos Marjutille. Hän kannusti minua aikanaan ”vaihtamaan alaa”. Viimeiset kesälomat olen uhrannut väitöskirjan viimeistelylle. Työtaakka on ollut vähintään yhtä rankka puolisolle. Lapsista Hanna tuskin muistaa aikaa ennen Längmania. Elina ja Vuokko ovat varttuneet projektin aikana, jolle on nyt korkea aika laittaa piste.

Helsingin Myllypurossa heinäkuussa 2009

Jouni Yrjänä

SISÄLLYS

I ”Kuin lukki verkossaan” (7)

Häikäilemätön suurlahjoittaja ja vanhan järjestelmän järkyttäjä (7) – Entreprenööri, sahaliikkeen muutos ja kruunun reaktio (17)

II Säätykiertoa (23)

Länkisestä Längmaniksi (23) – Kirkkoherra Mathias Längman (25)

III Porvoon porvaristosta (28)

”Nauttimaan työnsä hedelmistä” (28) – Rihkamakauppiaan täyttymätön unelma (32) – ”Tapulittoman pikkukaupungin yhteinen tragedia?” (34) – Kauppias Stjernbergin opissa (37)

IV Helsinkiläiskauppiaan tähdenlento (41)

Porvoolaisia kasvavassa pääkaupungissa (41) – Sederholmin talossa (45) – Ensimmäiset vastoinkäymiset (48) – Tupla tai kuitti (51) – Kauppiaspiirin häviö (56) – Vuosikymmenen konkurssi (60) – Uskolliset ystävät (65) – Kauppiaasta teollisuusmieheksi (67)

V Ruukinpatruunaksi Varkauteen (70)

Edessä iso urakka (70) – ”Yksityiseksi ja yleiseksi eduksi” (72) – Saha rahoittaa (75) – Työnjako (77) – Ammattimiehiä ja asiantuntijoita (79)

VI Uudet koettelemukset (82)

Ennakkotapaus Varkaus vs. Arppe (82) – Kilpa Pohjois-Savosta (87) – Joroisten kuningas (90) – Halkomasuunista hiiliuuniin (91) – Kankeaa tuotantoa (95) – Varkaus ja Taipaleen kanavatyömaa (97) – Saimaan ympäristön paras saha? (101) – Metsänvuokrasopimuksia, tukkisavottoja ja uittopäälliköitä (104) – Portimokoski, vähiten edullinen (108) – Vanha Ummeljoki (111)– ”Yhtiökumppanini antaa sille varallisuutensa” (112) – Koskeen mennyt (113)

VII Ylen määrin lautoja, rautaa tuskin omaksi tarpeeksi (117)

Kapuloita rattaisiin (117) – Kruununmetsät ja huolellinen metsätalous (118) – Metsälakikomitean asettaminen (122) – ”Jalon tehtaan miehinä meidän pitäisi saada sahata veroa vastaan niin paljon kuin tarvitsemme ja kykenemme” (126) – ”Poroporvarin yleinen luonteenkuvaus” (127) – Sahauskielto Ylitorniolla (130) – ”Kapitalistien omituisella valmiudella” (133)

VIII Ummeljoki (137)

Palatsivallankumous (137) – Päijänteeltä Pilkanmaalle (138) – Kohti Saarijärven-, Viitasaaren- ja Pielaveden reittejä (142) – Sahapula ja metsälakikomitean esityksen hyllytys (143) – Sahan modernisointi (145) – Hyvä saha, heikko tulos (147) – Heinolassa jyrää (149) – Keski-Suomen uitot (151) – ”Ärmättipuita ei myöhemmin ollut, parhaat myytiin Ummeljoelle” (155) – Saiman liberaalit metsäartikkelit (157)

IX Taitekohdassa (160)

”Ellei nykyisessä tuotantomenetelmässä saada aikaan muutosta” (160) – Käenkoski (162) – Tuloksia jalostuksesta: konepaja ja valimo (163) – ”Sinun raha minun nero” (166) – Hyvää tarkoittavat päämäärät (168) – Suuret kekkerit (172) – Berliinissä ja Lontoossa (173)

X Metsäpirulainen, sahapatrunessa ja hänen hirmuisuutensa (177)

Litteraturblad ja Kotkan höyrysahahanke (177) – Viennin haltuunotto (180) – ”On aika asettaa joku raja näille laittomuuksille ja haaskauksen jatkumiselle” (181) – Uudet sahat Muurameen ja Långforsiin (185) – Korvapuusti sahakehällä (186) – Rikos ja rangaistus (188) – Hermosysteemin äkillinen järkytys (190) – ”Filosofian salaisuuksien paljastaminen ja kaupallisiin spekulaatioihin osallistuminen” (192) – ”Yritteliäisyyden henki on ulottanut vaikutuksensa kansainvälisen luototuslaitoksen välityksellä Suomeenkin” (194)

XI Korkea suhdanne (197)

”Etten ymmärrä, mistä niissä on kyse” (197) – ”Sisäinen tietoisuus itsestään ja nimestään” (198) – Parhaimpana suomalaisena (200) – ”Erityiseksi taloudelliseksi tappioksi Vahangan sahanomistajille” (202) – Sisävesilaivasto (206) – Kuusantaipale (208) – Senaatti ratkaisee kilpailun Långforsin tappioksi (210) – Juantehdas, riitaisa paluu Savoon (211) – Satakunnasta Kuuskoski (216)

XII ”Saavuttaakseni rauhan, lepoa ja terveyttä” (219)

Sairas mielentila, alkava Krimin sota (219) – Kontrollin teho (222) – Juankosken osuus Hackmanille (223) – Kilpajuoksu Kokemäenjoelle (225) – Vuorikäräjillä (229) – Purjehduskausi 1856 (231) – ”Suurin syy että radikaalisti myin kaikki” (234)

XIII Sijoittaja (237)

Porin höyrysahahakemuksen hylkäys… (237) – … ja höyrysaha-asetuksen hyllytys (239) – Legitimointi (242) – ”Harvat miehet laskevat niin tarkkaan kuin Dresser” (243) – Porvari Koskelin (245) – ”Kun taas me teollisuusmiehet saamme lohdutuksemme epäitsekkäästä ja hyödyllisestä toiminnasta” (248) – Oldenburgin tulitikkutehdas (252) – ”Kummallista kuinka pikkukaupungin pillerinleipoja toimii ja iskee” (257) – ”Kaikki odottavat mitä luvattu vapaa sahaus tulee merkitsemään” (259)

XIV Matkamies (263)

Lontoo, virkeä ja huoleton olotila (263) – Höyrysaha sittenkin? (267) – Keskustelu finanssipäällikön kanssa (270) – Lontoon ruotsalaiset ja shoddy (273) – Lordikanslerin oikeuteen (276) – Tulitikkuja kauppaamassa (277) – ”Olisimme varmasti rakentaneet tehtaasta paljon pienemmän” (279) – ”Kuinka paljon he voivat maksaa tappiota kärsimättä” (280) – Porin yhtiökokouksesta Nizni Novgorodiin (283) – ”Omistan nyt tehtaan yksin” (286) – ”En halua olla Wreden kanssa missään tekemisissä” (289) – ”Tämä voitto ystävyydestä ja hyväuskoisuudesta” (292)– ”Kaikki tietävät kuinka minua on petetty” (294) – ”Jos kuolen, niin Te säilytätte tehtävänne ja Sophiella ja lapsilla on tarvitsemansa kuolinpäiväänsä saakka” (297) – ”Siihen on syyllinen hallitus” (300) – Viimeinen matka (303)

XV Viimeinen tahto (308)

Testamentti kiitollisuudenvelan osoituksena (307) – Mitätöintiyritys (310)– ”Jäljelle jäi vain roskat lukuisista konkursseista ja sotkuisista oikeudenkäynneistä” (311) – Sahojen oikea-aikainen vapautus? (314) – Koskelinit (324) – ”Tieteitä ja kauno-taiteita sekä kirjallisia teoksia warten niin myös kirjain ilmaiseksi jakamista warten yhteiselle kansalle” (326) – ”Sillä täydelliseksi, waan ei wajawaiseksi pitää jokaisen rahaston kohtuullisen tarpeen tulla” (329) – Suomen Kulttuurirahastoon (331) – Längmanska Kulturfonden och Längmanska Företagarfonden (332)

XVI Längman ja sahaliikkeen 30-vuotinen sota (335)

Entreprenööri ja kruunun metsäpolitiikka (335) – Vaurauden ja maineen rakennuspalikat (340)

Lähdeluettelo (343)

Liitteet (358)

English Summary (361)

I ”KUIN LUKKI VERKOSSAAN”

Häikäilemätön suurlahjoittaja ja vanhan järjestelmän järkyttäjä

Ruukinpatruuna Erik Johan Längman ja Viipurin pormestari Robert Örn saapuivat Helsinkiin 15. päivänä syyskuuta 1863.[1] Suomen suuriruhtinaskunnan pääkaupungissa elettiin historiallisia hetkiä. Itsensä keisari Aleksanteri II:n odotettiin avaavan valtiopäivät kahden päivän kuluttua. Keisarillisia tanssiaisia vietettiin uutukaisella rautatieasemalla. Örn valittiin – kenraalikuvernöörin suosikkina – porvarissäädyn puheenjohtajaksi. Vuoden 1809 Porvoon valtiopäivien jälkeinen pitkä ”valtiollinen yö” oli päättynyt.

Sanomalehtien uutispalstat täyttyivät päivänpolttavista kysymyksistä. Maanantaina lokakuun 19. päivänä helsinkiläislehtien muutoin tiukan uutiskynnyksen ylitti lyhyt ilmoitus ruukinpatruuna E. J. Längmanin kuolemasta. Hänet oli perjantaina tavattu yllättäen kuolleena sängystään hotelli Kleineh´issa. Ruumiinavaus paljasti kuolinsyyksi keuhkohalvauksen (lungslag). *Helsingfors Tidningarin* mukaan vainaja oli ”tunnettu Itä-Suomessa pitemmän aikaa harjoittamastaan suurimittaisesta puutavara- ja raudanjalostusyrityksestä”. Lehti tiesi Längmanin myyneen joitakin vuosia aikaisemmin sahansa ja kiinteän omaisuutensa Suomessa sekä oleskelleen tämän jälkeen ”Englannissa ja sittemmin Ruotsissa, jonne hän oli Malmöhön perustanut suuren mittakaavan teollisuusyrityksen”. Varsinainen uutinen oli, että ”naimaton, 64-vuoden ikäinen vainaja oli jättänyt testamentin, jolla hänen huomattava omaisuutensa määrättiin jaettavaksi useisiin eri tarkoituksiin.” Saman päivän *Helsingfors Dagblad* arvioi Längmanin yhdeksi maan varakkaimmista miehistä.[2]

Seuraavan päivän Suometar tiesi vainajan omaisuuden ”nousewan liki määrin 1 300 000 markkaan. Tämän omaisuuden paitsi pienempiä lahjoituksia ja eläkerahoja erityisille, kuuluu Längman testamentin kautta määränneen ´Suomen ja Ruotsin kansoille` kaikenmoisiin hyödyllisiin laitoksiin sekä Suomessa että Ruotsissa.”[3]

Lahjoitus oli Suomen ja Ruotsin oloissa merkittävä. Omaisuuden realisointia ja testamentin toimeenpanoa seurattiin tarkasti Pohjanlahden molemmin puolin, mutta itse lahjoittajasta ei kirjoitettu varsinaista muistokirjoitusta. Valtalehdistö ei myöskään arvioinut testamentin erikoista omaisuudenjakoa Suomen ja Ruotsin kansalaisten kesken. Julkinen sana vaikeni Längmanista ja hänen tarkoitusperistään.[4]

Jonkinlaisena poikkeuksena oli *Wasabladetin* nekrologi, jossa vainajaa kuvailtiin intiimimmästä näkökulmasta: Längman tunnettiin Pohjanmaalla hänen lahjoitettua sikäläisille nuorille naisille 500 hopearuplaa. Lehti arveli hänet yhdeksi maan merkittävimmistä sahaliikkeen ja puutavarakaupan asiantuntijoista ja lisäsi hänen ”saavuttaneen 64 vuoden iän, vaikka hänen terveytensä oli ollut aina horjuva; hän kärsi hypokondriasta, jota asiaa tuntemattomat pitävät luulosairautena”.[5]

---

[1] Blomstedt 1953.
[2] *Helsingfors Tidningar* 19.10.1863; *Helsingfors Dagblad* 19.10.1863.
[3] *Suometar* 20.10.1863.
[4] *HT* 17.12.1863; 15.1.1864; 15.4.1864; 27.6.1864; 2.8.1864; 1.5.1865; 25.5.1865; 10.11.1866 ja 23.11.1866; *Suometar* 18.12.1863; 15.4.1864; 28.6.1864; *Hbl* 27.12.1866. – Suomalaislehdissä viitattiin usein myös ruotsalaislehtien kirjoituksiin.
[5] *Wasabladet* 31.10.1863.

Kiinnostus Längmania kohtaan heräsi vasta, kun ensimmäiset apurahat hänen nimeään kantaneista rahastoista oli jo jaettu. Tien avaajana sai toimia nuori tutkijanalku E. G. Palmén, joka oli 1880-luvun alussa ilmestyneen ensimmäisen suomalaisen ja samalla vieläpä suomenkielisen elämäkerraston, Biografisen nimikirjan, toimeliaimpia kirjoittajia. Vaikka hänen isänsä J. Ph. Palmén oli valvonut Längmanin pesässä Ruotsin valtion etuja ja oli tehtävässään epäilemättä saanut kuulla yhtä jos toista lahjoittajasta, vaati heikosti tunnetun suurlahjoittajan elämänvaiheiden kartoitus E. G. Palménilta aitoa tutkijantyötä.[6]

Kirkonkirjoista löytyivät perustiedot: Porvoossa vuonna 1799 syntyneen lahjoittajan vanhemmat olivat kauppias Abraham Eerik Laengman ja Eva Sofia Juselius. ”Vuonna 1820 hänen mainitaan kauppapalvelijana muuttaneen Helsinkiin, 1836 hän pantiin Leppävirran, v 1849 Anjalan kirkonkirjoihin; muutoin hän kauppaliikkeensä tähden asuskeli milloin missäkin”. Palménia kiinnosti erityisesti kysymys, kuinka lahjoittaja oli onnistunut luomaan suuromaisuutensa:

> Kahdesti hän teki konkurssin, mutta kuollessaan hän oli rikas mies. Valitettavasti täytyy hänestä sanoa, että asioitsijan sukkela älyisyys oli yhtynyt suureen siveelliseen välinpitämättömyyteen. L. oli ensimmäisiä, jotka perustivat asianmukaisia sahamyllyjä (noin 1830-l alussa), ja kun ei Suomessa siihen aikaan tiedetty antaa suurta arvoa metsille, niin L tietysti sai mahdottoman voiton ostamalla metsälohkoja ja viemällä tukkeja ulkomaille; Pohjois-Hämeessä hän ei maksanut tukista kuin 2-3 kopeekkaa kappaleelta, mikä hinta siihen aikaan jo houkutteli talonpoikia metsän myymiseen. L:n liike oli hyvin laaja. Yli-Torniossakin hänellä oli saha, mutta Päijänteen tienoilla L. varsinkin harjoitteli kauppaansa; suurin hänen sahalaitoksistaan oli Ummeljoen saha Elimäellä; kauan aikaa L. myöskin omisti Varkauden ruukin. Loppupuolella 1850-lukua hän möi Suomessa omistamansa tilat, sahat ym. ja läksi Englantiin; pian hän kuitenkin uudestaan ryhtyi asioihin perustamalla Malmööseen suuren shoddytehtaan.

Hakemalla saa kansallisista elämäkerrastoista etsiä yhtä kielteistä ja moralisoivaa kirjoitusta liikemiehestä. Palmén kytki samaan lauseeseen kaksi konkurssia (itse asiassa Längman teki vain yhden vararikon) ja myöhemmin saavutetun vaurauden. Tämä oli mahdollista vain poikkeuksellisin ja kyseenalaisin keinoin, Palmén näytti tulkitsevan, ja jakoi epäilemättä monien aikalaistensa näkemyksen. Perustamiensa sahojen kautta Längmanille oli ”tietysti” tarjoutunut mahdollisuus edullisiin puukauppoihin. Omia ansioita hänellä ei näyttänyt olevan. Vasta lahjoitus teki hänestä tunnetun ja kirjoituksen arvoisen, ei hänen elämäntyönsä teollisuudessa. Testamenttia edeltävistä lahjoituksista Palmén tiesi kertoa, että Längman oli jo 1840-luvulla edistänyt teollisuuden opetusta Savossa ja lahjoittanut 500 ruplaa ”Kuopioon perustetulle tyttökoululle, jossa opetettiin käsitöitäkin”.[7]

Pientä lisävalaistusta Längmanin persoona sai sittemmin kahdesta muistelmateoksesta. Sananmukaisesti kasvottomaksi jääneen kohteensa – Längman ei jättänyt jälkeensä

[6] Voionmaa, 1932. – Palménin kerrotaan kirjoittaneen useimmat elämäkerrat vaivalloisen ja tarkan tutkimustyön tuloksena.

[7] Palmén 1881; Karonen 2004, 51. – Yrittäjien pienoiselämäkertoja tutkinut Karonen pitää Längmanin tapausta poikkeuksellisena. Tosin hän ei ole lukenut Palménin varhaista kirjoitusta vaan myöhemmän, vähemmän räväkän version Oma Maa -kirjasta.

valokuvaa tai muotokuvaa – kuvauksina muistelmilla on painoarvonsa. Ne kertovat myös nuorempaa sukupolvea edustaneiden havainnoitsijoiden vaikeuksista Längmanin sosiaalisessa sijoittamisessa. Vanhat muistot saattoivat myös sekoittua ruukinpatruunan kyseenalaistettuun, mutta samalla kiehtovaan maineeseen.

Tunnettu sanomalehtimies August Schauman vietti ylioppilaskesää 1845 Joroisten Kopolanniemellä. Suomen kielestä ja kansallisuusaatteesta innostunut nuorukainen tutustui myös Varkauden ruukkiin, missä hän tapasi ruukinisäntä E. J. Längmanin ”vaatimattomassa huoneistossa matalassa yksikerroksisessa rakennuksessa”. Schauman kertoi 1890-luvun alussa julkaistuissa muistelmissaan, kuinka ”saimme osaksemme hyvin kohteliasta kohtelua, mutta tuossa mielestämme merkillisessä, eriskummallisessa miehessä emme ymmärtäneet kunnioittaa miestä, jolle sekä Ruotsin että Suomen kansa tulisi olemaan ikuisessa kiitollisuudenvelassa.” [8]

Björkbodan nuori ruukinpatruuna Anders Ramsay törmäsi Längmaniin Porin tulitikkutehtaan värikkäässä yhtiökokouksessa heinäkuussa 1861. Hän muisteli kohtaamistaan, kuten Schauman omaansa, vuosikymmeniä myöhemmin:

> Tilaisuuteen saapuneista muistan erikoisesti omalaatuisen patruuna Längmanin, joka siihen aikaan omisti suuren sahalaitoksen Päijänteen rannalla, mutta joka myöhemmin kun samaan vesistöön rakennettiin toinenkin sahalaitos, muutti ulkomaille. Hän ei sietänyt kilpailua ja väitti, ettei kahta samanlaista laitosta voitu kannattavasti hoitaa saman vesistön varrella, vaikka vesistö olisi ollut niinkin suuri. Hänen olisi pitänyt nähdä meidän päiviemme Kotka![9]

Th. Reinin vuonna 1895 julkaistu J. V. Snellman -elämäkerta nosti esille Längmanin läheiset yhteydet Kuopion yläalkeiskoulun rehtoriin Snellmaniin. Snellman oli syksyllä 1845 kirjoittanut valtion metsäpolitiikkaa kärjekkäästi arvostelevia artikkeleita, joihin hän Reinin mukaan oli saanut lähempiä tietoja mm. sahaisäntä Längmanilta. Rein tiesi Längmanin myös pyytäneen Snellmania seuralaisekseen ja tulkikseen vuonna 1847 toteutetulle ulkomaanmatkalle, jolla oli Längmanin terveyden hoidon ohella myös metsänhoidollisia tavoitteita. Kansallisen suurmiehen varhaisena tukijana ja yhteistyökumppanina Längman näyttäytyi Reinille – Snellmanin entiselle oppilaalle – sukkelaälyisen keinottelijan sijasta ”toimeliaana ja viisaana” teollisuusmiehenä, joka tosin oli ”kertomuksen mukaan joskus vähemmin tarkka menettelytavassaan”.[10]

Tekniska föreningens i Finland förhandlingar-sarjassa vuonna 1889 julkaistu insinööri K. E. Palménin *Historik över Warkaus Bruk* valaisi kiihkottomasti Längmanin aikaista ruukkia.[11] Tietoa karttui eri suunnilta ja suomalaisen taloushistorian tutkijapioneereihin lukeutuva E. G. Palmén (insinööri K E. Palménin isoveli) päivitti vuosien varrella tunnollisesti muistikirjaansa hajatietoja Längmanista. Eikä ruukinpatruunan nimi unohtunut häneltä muutoinkaan: valtiopäivien pankkivaltuusmiehenä. Palmén sinetöi

[8] Schauman 1924, 188–189.
[9] Ramsay 1966, 151.
[10] Rein 1895, 446, 525; Carpelan 1903. – Carpelanin mukaan Längmanilla ”oli terävä liikemiesvainu, vaikkei hän ollutkaan kovin tarkka menettelytavoissaan”; Pankkivaliokunnan mietintö N:o 3. Valtiopäiväasiakirjat 1891, neljäs osa. – Rein ja Eliel Aspelin-Haapkylä hakivat Längmanin rahastosta 30 000 markan avustusta Snellmanin kirjoitusten julkaisemiseen. Apurahaa ei myönnetty.
[11] Palménin historiikki, ks. *Finland* 11.4.1890.

Längmanin testamenttirahaston vuoden 1907 apurahapäätökset. Seuraavana vuonna julkaistussa uudessa pienoiselämäkerrassa Palmén ei edes mainitse Längmanin konkursseja. Sen sijaan hän kytkee tämän sahayrittäjyyden ulkomaille muuttoa myöten valtion sahapolitiikkaan:

> Lainsäädäntö siihen aikaan ehkäisi sahaliikettä monin tavoin, mutta Längmanin onnistui kuitenkin sillä rikastua, osaksi ylen alhaisten metsänhintojen kautta, osaksi kekseliäisyydellä, joka ei aina keinoja arastellut – – mutta kun hän 1857 anoi hallitukselta lupaa höyrysahan perustamiseen Katavan saarelle lähellä Poria, tuli kielto vastaukseksi. Arvatenkin vastuksiin kyllästyneenä L sitten etsi toiminta-alaa ulkomailta.[12]

Tieto Längmanin ja Snellmanin yhteistyöstä muokkasi ”vanhasuomalaisen liberaalin” tulkintoja. Mutta sahateollisuuden historia kiinnosti tutkijaa myös henkilökohtaisista syistä. Palménin appi – jota hän ei tosin ehtinyt tavata – oli Längmanin aikalainen, tunnettu sahanomistaja ja suorapuheinen sahateollisuuden puolestapuhuja Nils Ludvig Arppe. Myöhemmissä kirjoituksissaan Palmén esitteli laajemmin näkemyksiään Suomen sahateollisuuden historiasta. Oman isänsä elämäkerrassa hän tunnusti Längmanin ”yhdeksi harvoista suomalaisista teollisuusmiehistä, jotka olivat uskaltautuneet harjoittamaan liiketoimiaan ulkomailla”.[13]

Historiantutkimus antoi uutta tietoa Längmanista laajemmin vasta 1930-luvulta alkaen. Suomalaisen sahateollisuuden vaiheisiin ja vesisahojen tekniikkaan perehtynyt Gabriel Nikander arvioi Loviisan kaupungin historiassaan Längmanin Päijänteen seudun ehdottomasti aloitekykyisimmäksi sahayrittäjäksi. Hän ei kunnioittanut sahalaitoksille osoitettuja puunhankinta-alueita, aiheuttaen siten suuria vaikeuksia sahoja omistaneille, mutta perinnäisempiin liikemiestapoihin tottuneille loviisalaiskauppiaille. Nikander oli saanut vihiä – hieman epämääräiseksi arvioimastaan lähteestä – kekseliäästä sopimuksesta, joka takasi Längmanille Ummeljoen yhtiökumppaneiden kustannuksella runsaan palkkion Päijänteen yläpuolelta hankituista tukeista.[14]

Längmanin dynaamisuus ja nokkeluus herättivät Nikanderin mukaan pahaa verta myös yhtiökumppaneissa. Porin seudun puutavarakaupan historiasta 1940-luvun alussa väitellyt L. I. Kaukamaa vahvisti Längmanin kyseenalaista mainetta kuvatessaan tämän ja ruukinpatruuna Gustaf Tigerstedtin 1850-luvulla käymää reviiritaistelua Satakunnassa. Aikakauden privilegiojärjestelmälle ominaisessa kiistassa Kaukamaa lokeroi Längmanin kateelliseksi perässäjuoksijaksi ja kilpailijan suurisuuntaisten suunnitelmien pilaajaksi:

---

[12] Palmén 1908, 331; E. G. Palménin kokoelma, kansio 25a. KA. – Palménin muistiinpanojen perusteella hän ei vielä Biografisen nimikirjan aikoihin ollut tietoinen Snellmanin ja Längmanin suhteista.

[13] Palmén 1911a; Palmén 1911b; Palmén 1914; Palmén 1917, 411. – Palmén ohjasi J. T. Hanhon väitöskirjaa *Tutkimuksia Suomen metsätalouden historiasta 19. vuosisadalla*, joka ei mainitse Längmania kirjan teksti- tai viiteosassa, vaikka tilaisuuksia tähän olisi ollut. Liiteosassa Hanho mainitsee toki Längmanin Varkauden, Långforsin, Muuramen ja Ummeljoen sahojen omistajana.

[14] Nikander 1932, 111–113; Kiinnostus metsäkauppojen ja uiton historiaan synnytti 1930-luvulla maakunnallisesti rajattuja tutkimuksia, joissa sivuttiin Längmanin toimia. Ks. Lehonkoski 1937, 95–96 ja Halila 1938, 131.

> Uusien taloudellisten urien aukojilla näyttää aina olleen sama kohtalo: kateelliset ammattiveljet ovat heitä seuranneet askel askeleelta ja koettaneet syytöksin ja valituksin estää heidän suunnitelmiaan koko laajuudessaan toteutumasta – – rahvaan puolesta puhujaksi rupeaminen oli keino, jonka tehoon näissä taisteluissa kiinnitettiin vielä enemmän toiveita kuin pelonilmausten esittämiseen toisten yrittäjien oikeuksien röyhkeästä polkemisesta. Längmanin valituskirjelmä on oivallinen todistus siitä, miten epälojaaliksi kilpailu tuona aikana vallinneen privilegiojärjestelmän turvin saattoi muodostua. Kuinka paljon kunniantuntoa olikaan miehellä, joka tahtoi oman suunnitelmansa – kaiken lisäksi kilpailijaltaan varastamansa – viedä perille viimemainitun hankkeen kustannuksella! Arvostelu, että kyseessä oli mies, joka aina halusi kulkea toisten vanavedessä, ei ollut kirpeä eikä aiheeton.[15]

Samassa tutkimuksessa Kaukamaa kuitenkin kiitteli Längmania siitä, että tämä oli ”ensimmäinen, joka Satakunnassa yritti käyttää hyväkseen v:n 1857 [höyrysahojen perustamisen mahdollistaneen] asetuksen tarjoamaa mahdollisuutta. Tämä hänen viimeinen suunnitelmansa ei ollut keneltäkään muulta ´lainattu`, se oli hänen omaa keksimäänsä. Ja vaikka sen toteuttaminen epäonnistui, on hänellä silti pysyvä sija uusien urien aukojana Porin tienoon talouselämässä.”[16]

Nils Meinander täydensi vuonna 1945 *Vesisahan tarinalla* J. T. Hanhon kolmen vuosikymmenen takaista tärkeää perustutkimusta 1840–1850-lukujen sahaliikkeestä. Sodanjälkeisen ajan sosialisointipaineita vastustavan teoksen tilaaja oli Suomen Sahanomistajain yhdistys, jonka edusmiehiä epäilemättä miellytti Meinanderin yrittäjyyttä korostava lähestymiskulma.[17] Teoksella oli vankat kirjalliset ansionsa: Meinander tukeutui Örnulf Tigerstedtin Hackmanin kauppahuoneen historian kerronnallisesti nautittavaan ja rakenteellisesti hyvin elämäkerralliseen ensimmäiseen osaan sekä P. H. Norrménin William Ruth -elämäkertaan. Lisäksi useista tunnetuista teollisuus- ja sahapatruunoista oli 1920-luvun lopulta alkaen julkaistu sankarillissävytteisiä elämäkertoja, joiden tulkinnat näkyivät Meinanderin kirjoituksessa.[18]

Meinander kuvasi Längmania kronikkatyyliin dynaamiseksi ja taitavaksi spekulantiksi, joka löi uutta tempoa verkkaiseen liike-elämään. Erityisesti tämä ansioitui uusien uittoväylien avaajana:

> Längman toimi samanaikaisesti eri osissa maata. Hänen liikeyhteytensä ulottuivat herkkinä pyyntilonkeroina yli metsäseutujemme. Kaikkialla hän sukelsi esiin, missä voittoja oli korjattavissa, mutta hänellä ei ollut malttia rakentaa kivi kiveltä nähdäkseen aikaansaannoksensa kasvavan joksikin kokonaisuudeksi – – Längmanin menestyksen selittää paraiten hänen taitavuutensa tukkienhankinnassa. Hän oli todella ensiluokan metsäkeinottelija. Hän osasi ostaa huokealla, ja sehän oli sinänsä ikävä talonpojille. Mutta

[15] Kaukamaa 1941a, 560–566.
[16] Kaukamaa 1941a, 575–576.
[17] Handelshögskolanin professori, RKP:n kansanedustaja ja valtiovarainministeri Meinander tunnettiin 1950-luvulla yksityisen yritteliäisyyden puolestapuhujana ja valtion yritystoiminnan vastustajana. Vrt. Kuisma 1997, 154–156.
[18] Tigerstedt 1940; Norrmen 1924; Lagus 1928; Kaukamaa 1938; Järvinen 1940. – Näiden Meinanderin mainitsemien lähdeteosten ohella olivat jo ilmestyneet sellaisten vesisahoilla aloittaneiden yrittäjien kuin Antti Ahlströmin ja Anders Kurtin elämäkerrat, ks. Aho 1927; Solitander 1985 (1935).

> sahaelinkeinon kehittymiselle oli tärkeämpää se, että hän huokeita puita tavoitellessaan tuli avanneeksi uusia uittoväyliä. Tästä tulikin kaiketi hänen suurin osuutensa sahaelinkeinon kehittymiseen maassamme. Hänen toimintansa teollisuusmiehenä oli häilyväistä ja suunnitelmatonta, ja sille oli ominaista pikemminkin nokkela temppuilu kuin suurpiirteinen uuden luominen.

Längmanin arveluttavassa jälkimaineessa Meinander näki myös kateellisten aikaan saannosta:

> Oikeusjutut ja konnankoukut olivat etuoikeusjärjestelmälle ominaisia – – Längmanilla olivat ne ominaisuudet, jotka kautta maailman olivat ominaisia viriävän industrialismin liikemiehille: hän oli häikäilemätön ja kyynillinen keinoja valitessaan. Samalla hänen väsymätön ripeytensä ja kaikkialla läsnä oleva toimintatarmonsa toivat liike-elämään aivan uuden tahdin, joka sekin olisi voinut antaa hänen aikalaisilleen aavistuksen siitä, että uusi aika oli tulossa. [19]

Åbo Akademin ja Svenska Handelshögskolanin kansantaloustieteen opettajana Meinanderilla oli epäilemättä substanssia arvioida Längmania uudenlaisena yrittäjätyyppinä:

> Laivanvarustuksen ja sahaliikkeen harjoittamisen yhteistyö saavutti 1800-luvun ensi puoliskolla huippunsa, mutta samaan aikaan oli jo tämän yhtymän hajoaminen tuntumassa. Esiintyi itsenäisiä yrittäjiä, jotka eivät olleet mitään muuta kuin sahaliikemiehiä. Heillä ei ollut juuria perinnäisessä maanomistuksessa, eivätkä he voineet rakentaa tiedoillensa ulkomaankaupan mysteereistä. He olivat kapitalisteja siinä klassisessa mielessä, että he kapitaalin, useasti lainatun, hallinnallaan ohjasivat työn raaka-aineen kimppuun. Vasta nyt sahaliike sukeutuu esiin liiketaloudellisesti itsenäisenä suurelinkeinona.[20] Semmoisia olivat epäilemättä esimerkiksi molemmat tämän ajan suurimmat ja kuuluisimmat sahaliikkeen harjoittajat; E. J. Längman ja N. L. Arppe. Se, että molemmat viimein lopettivat vapaaehtoisesti liikkeensä, voi olla sattuma, mutta se on joka tapauksessa niin merkillinen sattuma, että se panee tekemään seuraavan olettamuksen: Tänä suuruutta ennustavana aikana ei sahateollisuuden kannattavaisuus ajan pitkään ilmeisesti ollut kehuttava, mikäli sitä harjoitettiin eristettynä elinkeinona. Nämä vastamainitut merkkimiehet olivat sitä maata, että he kyllä olisivat kestäneet kamppailun viranomaisten säännöstelyvimmaa vastaan, jos he vain olisivat voineet vakuuttua siitä, että sitä tietä oli jotain voitettavissa.[21]

Längman ja Arppe tarjosivat Meinanderille mielenkiintoisen vertailukohdan: ”Jos E. J. Längman yrittäjätyyppinä edusti eloisaa rahamiestä, keinottelijaa, joka ojenteli lahjakkuutensa tuntosarvet kaikille ilmansuunnille, niin Nils Ludvig Arppe, tämän ajan toinen suuri sahapatruuna, oli klassillisen ylevä teollisuudenperustaja, joka oli kotiseutunsa kamarassa juurillaan kiinni kuin honka harjussaan, mies, joka piti

[19] Meinander 1945, 266–269.
[20] Meinander 1945, 266.
[21] Meinander 1945, 182.

elämäntehtävänään kestävää tulevaisuuden varalta rakentamista". Mesenaatin roolia oli vaikea sovittaa Längmanin yrittäjäkuvaan, minkä Meinander itsekin myönsi: "Hänen lahjoituskirjoistaan huokuu lämmin sosiaalinen henki. Oliko tämä hermostuneen toimelias metsäkeinottelija ja sahanpatruuna ehkä suorastaan yksinäinen haaveksija. Voimme tehdä tämän kysymyksen, ja ehkä tutkimus kerran siihen vastaa."[22]

Professori Kyösti Järvisen 1940-luvun lopulla ilmestynyt kirja *Yrittäjäkutsumus kautta aikain* oli sekin yritteliäisyyden ja kapitalistisen järjestelmän puolustuspuhe. Ehkä juuri siksi Järvinen teki selvän pesäeron kaupankäynnin spekulatiiviseen aspektiin: "haaveileva haihattelu ja keinottelu eivät kuulu yrittäjäkutsumukseen", jonka olennaisimpina ominaisuuksina hän piti rehellisyyttä, aloitekykyä, arvostelukykyä, lannistumattomuutta ja laajakatseisuutta.[23] Järvisen mukaan teollisuus vaatii harjoittajaltaan erityistä lannistumattomuutta vastuksien ja vaikeuksien voittamiseksi. Todellinen teollisuusyrittäjän kutsumus enimmäkseen selviytyy voittajana pahimmistakin kauppapolitiikan tai suhdannevaihtelujen eteen asettamista vaikeuksista. Järvinen esitteli tukun ansioituneita suomalaisia teollisuusmiehiä; Längmania ei tässä joukossa kuitenkaan näy.[24]

Kokonaiskuva Längmanin teollisuusmiehen kutsumuksesta sai tärkeän lisän Eevert Laineen massiivisesta, kolmiosaisesta Suomen vuoriteollisuutta koskevasta tutkimuksesta, joka ilmestyi vuosina 1948–1952. Laine osoittaa, kuinka Längman oli Varkauden ruukinpatruunana joutunut vastakkain höyrysahaa Varkauteen suunnitelleen N. L. Arppen kanssa, joka nimitteli Längmania ja tämän yhtiökumppania Paul Wahlia voitonhimoisiksi rihkamasaksoiksi. Varkauden yhtiösopimuksen purkuun taas liittyi kiista, josta Wahl haastoi "tietoisesta huijauksesta" epäilemänsä Längmanin vuorioikeuteen. Längmanin "kunniaksi" Laine totesi tämän ryhtyneen pontevasti toteuttamaan pilkattuja suunnitelmiaan. Senaatin ja vuorihallituksen arkistoista keräämällään aineistolla hän osoitti Längmanin etsineen väsymättä uusia teknisiä ratkaisuja ruukin kroonisiin tuotanto-ongelmiin. Epäonnistuneet kokeilut ajoivat hänet ahdinkoon ja hän joutui myymään osuutensa Varkaudesta yhtiökumppani Wahlille vuoden 1846 lopussa. Längmanin haltuun jäi tässä vaiheessa piskuinen Käenkosken harkkohytti sekä neljännesosuus Ummeljoen vesisahasta.[25]

Muista 1940-luvun tutkimuksista on vielä mainittava *Heinolan kaupungin historia*, joka nosti esille jälleen yhden, nyt Ummeljoen tukinuitoista Längmanin ja Heinolan porvarien välille kehkeytyneen konfliktin.[26] Meinanderin väitöskirja *Virkeshushållning och sågverksrörelse i Torne, Kemi och Simo älvdalar* tapasi Längmanin Ylitornion Portimokosken sahan omistajana.[27] Vuonna 1953 ilmestynyt *Kotkan historia I* sivusi Längmania jopa kahden kirjoittajan voimalla. Ragnar Rosén oli Kotkan esivaiheita tutkiessaan löytänyt lähteitä, jotka todistivat Längmanin suunnitelleen 1840-luvun lopulla laajamittaista, mutta ilmeisesti viranomaisbyrokratiaan kariutunutta puunjalostuskeskusta

[22] Meinander 1945, 269.
[23] Järvinen 1948, 29–38, 43.
[24] Järvinen 1948, 226–235.
[25] Laine 1948, 580–588; Mustelin 1969, 110. – Mustelin sivuuttaa Arppen elämäkerrassa lyhyesti ja neutraalisti Längmanin ja Wahlin roolin Arppen höyrysahahankkeen vastustajina.
[26] Cederberg & Ojala 1948, 364–365; Hoving 1946, 121—131; Castren 1945; Alanen 1948; Nikula 1948.
[27] Meinander 1950. Muita Längmania sivuavia tutkimuksia 1950-luvun alussa: Laine 1950; Laine 1952; Tigerstedt 1952.

Kymijoen suulle. Helsingin kaupunginarkistoa päätyönään johtanut Rosén kiinnostui Längmanista siinä määrin, että suunnitteli jo laajemman erikoistutkimuksen tekemistä tämän toimista Kymijoen vesistössä. Vanhoihin kirjoituksiin näkemyksensä perustanut toinen Kotkan historioitsija Leo Anttila kuvaili Längmania kuuluisaksi ”yritteliäisyydestään, häikäilemättömyydestään ja laajoista sahakeinotteluistaan”.[28]

Ensimmäiset puhtaasti Längmaniin kohdistuneet tutkielmat laadittiin 1950-luvulla. Hänen sukutaustojaan ja kauppiasuraansa 1820-luvun Helsingissä selvitellyt Yrjö Blomstedt kaivoi Helsingin raastuvanoikeuden ja maistraatin arkistosta sekä senaatin oikeusosaston arkistosta mielenkiintoista lähdeaineistoa. Vähäisten aikalaiskuvausten, aikaisemman tutkimuksen ja omien löytöjensä perusteella hän arvioi Längmania ihmisenä: ”Käytökseltään ja esiintymiseltään hän oli erikoisen hienostunut ja kohtelias, mutta luonteeltaan sulkeutunut ja katkera. Ei ihme, että hänen henkiystäviinsä näyttää kuuluneen toinen suuri bisarri originaali Carl Axel Gottlund.” Meinanderin näkemystä Längmanin päämäärättömyydestä Blomstedt ei jakanut, vaan katsoi tämän pikemminkin ”edustaneen suurenmoista uusia uria aukovaa suunnitelmallisuutta – – kuin lukki verkossaan Längman punoi herkkävainuisena yhä suurempia ja valtavampia suunnitelmia, kunnes hän 1850-luvun lopulla yhtäkkiä luopui kaikesta. Tiedämme hänen vuoden 1858 tienoilla realisoineen omaisuutensa Suomessa ja siirtyneen Englantiin. Rohkenisi miltei epäillä, että hän havaittuaan puutavaraviennin vaikeudet aikoi ryhtyä purkamaan rahakerää toisesta päästä puutavarantuottajana Englannissa.” Vain parin vuoden kuluttua hän oli jo Ruotsissa perustamassa shoddytehdasta, ja pian taas Suomessa ”arvattavasti uusia suuria suunnitelmia hautomassa, kun sahateollisuus 1861 oli vapautunut pahimmista kahleistaan”. Blomstedt tiesi Längmanin saapuneen Helsinkiin vuoden 1863 valtiopäivien alla ja arveli tämän pyrkineen edistämään Helsingissä yleisiä tai erityisiä suunnitelmiansa.[29]

Lasse Karjalaisen pro gradu -tutkielma vuodelta 1958 on lähdeviittein varustettu Längman -elämäkerta, joka kattaa ajallisesti hänen liikemiesuransa Suomessa. Karjalainen pidättäytyi omista tulkinnoista, mutta luki laajalti Längmanin konkurssioikeudenkäyntipapereita ja vuorihallituksen sekä senaatin talousosaston asiakirjoja, jotka käsittelevät Längmanin laaja-alaista toimintaa. Karjalainen sai selville melko runsaasti uusia yksityiskohtia Längmanin urasta. Tutkimusta on käytetty lähdeteoksena useissa paikallishistoriallisissa tutkimuksissa.[30]

Hannu Soikkasen vuonna 1963 ilmestynyt *Varkauden historia* kuvaa Längmania ruukinpatruunana ja paikallisyhteisön jäsenenä. Joitakin vuosia myöhemmin Eeva-Liisa Oksanen esitteli *Anjalan historiassa* hänet Ummeljoen isäntänä. Tutkimukset kertovat Längmanin tukeneen alkeiskoulutusta Varkaudessa ja Anjalassa; muistakin paikallishistorioista löytyy esimerkkejä kuuluisaa testamenttilahjoitusta edeltävästä lahjoitustoiminnasta.[31]

---

[28] Rosén 1953, 75–78; Anttila 1953, 203–207.

[29] Blomstedt 1953.

[30] Karjalainen 1958. – Karjalaisen työn toinen tarkastaja Armas Luukko oli kirjoittanut Längmanista ja Muuramen sahasta. Ks. Luukko 1954, 444–448.

[31] Soikkanen 1963; Oksanen 1981, 357–359; Björkman 1924, 149; Grotenfelt 1931, 116. – Längmanin maantieteellisesti laajan toimintapiirin vuoksi hänestä kirjoitetaan jatkuvasti uusissa paikallishistoriallisissa ja elämäkerrallisissa tutkimuksissa. Ks. Tommila 1970, 293; Saarinen 1972, 192, 197–198; Kallio 1972, 410–411, 414; Nordenstreng & Halila 1975. 396–397; von Bonsdorff 1977, 143; Sarvas & Hovi 1988, 557–

Tutkijoiden kiinnostus pysyi vireänä läpi 1960-luvun. Suomen teollistumisen alkuvaiheista kirjoittanut Keijo Alho katsoi, että tarmokas ja dynaaminen Längman oli monessa suhteessa aikaansa edellä, vaikkakin aikansa tyypillinen edustaja. Hän otsikoi jopa yhden kappaleen nimellä ”Längmanin loistava ura”. Alholle Längman on ”suuri yksinäinen”, yksi omalaatuisimmista yrittäjistä 1800-luvun alkupuoliskon muutenkin värikkäiden teollisuusmiesten joukossa: ”Kovana ja häikäilemättömänä liikemiehenä hän puolusti kynsin hampain omia etujaan. Sosiaalisena ja kulttuuria harrastavana ihmisenä hänellä näyttää olleen myös laajempaa näkemystä ja yleisten asioiden harrastusta.”[32]

Veijo Hyytiäinen omisti hänkin kokonaisen kappaleen Längmanille Keski-Suomen sahateollisuutta käsittelevässä laajassa ja ansiokkaassa artikkelissaan. Hän ei perustellut tätä vain Muuramen sahalla:

> Längmanin merkitys Keski-Suomen sahateollisuudelle on paljon syvemmällä. Hän on todennäköisesti ensimmäisenä aloittanut laajamittaiset uitot pohjoisten reittien perukoilta saakka. Hän aloitti myös ostokilpailun Äänekosken yläpuolisten vesistöjen metsistä – – ja astui Keski-Pohjanmaan rannikkokaupunkien sahamiesten varpaille – – Kun Längman oli osoittanut, että tukkeja kannatti uittaa Päijänteelle Kyyjärveltä ja Pihtiputaalta saakka, seurasivat hänen jälkiään muut yrittäjät.[33]

Eric von Bornin kirjoittama Längman -pienoiselämäkerta ilmestyi samana vuonna 1968 kuin Alhon ja Hyytiäisen kirjoitukset. von Born löysi arkistoista Längmanin kirjeitä metsäpäällikölleen Gustaf Koskelinille ja luki myös muita kirjeitä, joihin oli sivumennen viitattu varhaisemmassa kirjallisuudessa.[34] Aineisto olisi tarjonnut uutta tietoa Längmanin viimeisistä elinvuosista, mutta ylimalkaisen selailun tuloksena oli vain joidenkin uusien yksityiskohtien ja vanhojen ennakkoluulojen cocktail.

von Born kertoi Längmanin kärsineen viimeisinä vuosinaan kalvavaa sairautta, joka vaikutti myös päätökseen muuttaa Englantiin, ”jonne hänellä jo vanhastaan olivat kiinteät suhteet”. Työntöä tuli myös venäläis-suomalaisesta byrokratiasta, mikä saattoi selittää myös testamentin omituisuuksia: ”Längman odotti paljon valtiopäiviltä ja perustuslailliselta hallintotavalta. Erityisen paljon hän toivoi yhteyksiltänsä entiseen liikemiesystäväänsä, porvarissäädyn puheenjohtajaan, Viipurin pormestariin Robert Isidor Örniin, sillä juuri porvarissäädyltä saattoi toivoa talouselämää koskevia uudistusehdotuksia.” Teollisuusmiehen ja mesenaatin yhdistelmänä Längman ei ollut yksittäinen tapaus; esimerkeiksi von Born nosti Yhdysvalloista – Längmania tosin selvästi nuoremmat – teräskuningas Andrew Carnegien ja öljyimperiumin perustajan John Rockefellerin, jotka tunnettiin paitsi suurlahjoituksistaan myös mm. kovista liikemiestavoistaan.[35]

Jorma Ahvenaisen *Suomen sahateollisuuden historia*, Matti Peltosen *Uiton historia* ja Markku Kuisman *Yrittäjät sääty-yhteiskunnan luokkakuvassa* sekä *Metsäteollisuuden maa*

558, 567–568, 597, 627; Kemppainen & Ruuskanen 1989; Myllykylä 1991, 85; Lahti 1994; Forsberg & Kankkunen 1996, 121–122, 309.

[32] Alho 1968, 68–71, 76–78, 122–123.

[33] Hyytiäinen 1968, 155.

[34] Vrt. von Bonsdorff 1956a; Tigerstedt 1940; Blomstedt 1953.

[35] von Born 1968, 179–190.

ovat viimeisin lisä ”Längman -keskusteluun”. Ahvenainen tosin jakaa Längmanille hyvin niukasti huomiota: ”metsäspekulantti” Längman on hänelle lähinnä Paul Wahlin yhtiökumppani. Puun hankintamenetelmien kehittäjänä Ahvenainen silti esittää – uutena väitteenä – Längmanin uusien urien avaajaksi:

> Kun sahojen kapasiteetti kasvoi 1800-luvun jälkipuoliskolla ja puun kysyntä lisääntyi, raaka-aineen saanti kävi yritykselle epävarmaksi. Yksi tapa korjata asiaa oli metsämaan ostaminen yrityksen valvontaan. Tilojen suurimittainen ostaminen esiintyi ensi kerran Arppen ja Längmanin liikkeenjohdossa 1800-luvun puolivälissä. Heidän jälkeensä tämä politiikka jäi parin vuosikymmenen ajaksi sivuun, ja sitä paitsi miesten keräämä omaisuus hajosi, joskaan ei yhtä pieniin osiin kuin mistä se oli koottu.[36]

Matti Peltosen ”kunnianosoituksessa uittamiselle ja uittomiehille” Längman saa näkyvän roolin:

> Päijänteen uitot ovat aivan oma lukunsa. Päijänteen alueella isännöi vielä 1800-luvun puolivälissä Ummeljoen sahan patruuna E. J. Längman, jolla oli sahoja myös Vaasan läänissä. Ummeljoen sahalle kuljetettiin tukkipuita kaukaa Saarijärveltä, Viitasaarelta ja Laukaalta. Ne kuljetettiin kehälauttoina pitkin Päijännettä ja sitten irtouittona Kymijokea pitkin Elimäelle. Huomattavin erikoispiirre Päijänteen uitoissa oli pitkä uittomatka. Matkaa kertyi jopa 50–60 peninkulmaa.

Sosiaalihistorioitsija Peltonen kiinnittää huomiota järjestelyjen kääntöpuoleen: Päijänteen seudulla tehdyissä uittosopimuksissa vastuu uittojen organisoinnista jäi hänen mukaansa talonpojille, samoin kuin riski kehälauttojen hajoamisesta ja tukkien menetyksestä.[37]

Markku Kuisma on kirjoituksissaan kahdessa eri yhteydessä arvioinut Längmanin elämäntyötä. Aikaisempaan tutkimukseen tarkoin perehtynyt ja Suomen Pankista löytämäänsä Erik Johan Längmanin rahastojen arkistokokoelmaan tutustunut Kuisma kiteyttää historiankirjoituksen viimeisimmän arvion Längmanista.[38] Artikkelissaan *Yrittäjät sääty-yhteiskunnan luokkakuvassa* hän korostaa Längmanin kaltaisten sahakapitalistien asemaa järjestelmän uhkaajina:

> Arppe ja Längman olivat ennen muuta sahakapitalisteja, joille sahayrittäjyys ei ollut sivurooli vaan tärkein liiketoiminnan alue, ja jotka sitten omalla toiminnallaan – sijoittamalla omat ja lainatut pääomansa ja koko luovan energiansa sahaliikkeen laajentamiseen ja uudistamiseen – tekivät sahateollisuudesta itsenäisen suurelinkeinon. Samalla nämä sahateollisuuden suuryrittäjät järkyttivät koko vanhaa järjestelmää.

[36] Ahvenainen 1984, 185–186, 243–244. – Längmanin näkymättömyys *Sahateollisuuden historiassa* selittyy osaksi sillä, ettei Ahvenainen juuri esittele vesisahojen uittotoimintaa.
[37] Peltonen 1991, 19–20, 22.
[38] Asiallisesti ottaen Yrjänän Pro gradu-tutkielma (Yrjänä 1998) ja Kansallisbiografiassa 2005 julkaistu, mutta jo 1999 kirjoitettu Längman-elämäkerta (Yrjänä 2005) edustavat tuoreinta tietoa ja näkemystä kohteestaan, mutta elimellisesti käsillä olevaan tutkimusprosessiin kuuluvina niitä ei ole syytä arvioida tässä yhteydessä.

> Konservatiiviselle kauppaporvaristolle he olivat kaupunkien privilegioista piittaamattomia, ”säädyttömiä” – siis porvarissäädyn ulkopuolisia – maalaisliikemiehiä, jotka häikäilemättömällä kilpailullaan, ja varsinkin menestyksellään, uhkasivat porvariskorporaatioiden perinteisten liiketapojen ja olemassaolon perusteita. Ja metsävaroja valvovalle byrokratialle sahateollisuuden suuryrittäjät olivat ilmiö, johon oli vaikea suhtautua muutoin kuin työntämällä kapuloita rattaisiin. Sillä jos uusien suuryrittäjien olisi sallittu häiritsemättä toteuttaa visionsa (ja tässä oli asian ydin) ei vanhasta järjestelmästä olisi jäänyt jäljelle kuin savuavat rauniot.[39]

Längman on Kuismalle myös metsäspekulantti joka muistutti ominaisuuksiltaan ilmeisesti kaikkialla industrialismin alkuvaiheessa tavattavaa yrittäjätyyppiä: ”Hän oli häikäilemätön ja kyyninen keinoja valitessaan, levoton uusia tilaisuuksia etsiessään, täynnä tahtia kiihdyttävää toimintatarmoa iskiessään ja älyllisesti utelias ja sosiaalisesti valveutunut yhteiskuntamuutosta tarkkaillessaan.”[40] Ulkomaille muuton laukaisevaksi tekijäksi Kuisma arvelee turhautumisen harjoitettuun metsäpolitiikkaan ja siihen liittyen: oman höyrysaha-hakemuksen hylkäämisen. ”Kun Längmanin anomus höyrysahan perustamiseksi Porin lähistölle evättiin 1857 (ilmeisesti pikemminkin Längmanin persoonan takia kuin metsäpoliittisista syistä, sillä samantapainen lupa oli jo paria kuukautta aiemmin myönnetty oululaisille tervaporvareille) oli se omat johtopäätökset tehneelle Längmanille viimeinen piste.”[41]

Entreprenööri, sahaliikkeen muutos ja kruunun reaktio

> Betjena dig derföre af ögonblicket, att fånga lyckan i sin fart, den lösen har gjort min lycka, och har så wäldiga summor förlorat, då jag sådant icke gjort. (Längman C. A. Gottlundille 20.12.1858)

Nikanderin, Meinanderin, Blomstedtin ja Alhon näkemyksiä yhdistelevä ja täydentävä Kuisma tulkitsee Längmania schumpeterilaisena entreprenöörinä.[42] Tavallisesta kauppiaasta, liikemiehestä, yrittäjästä tai teollisuusmiehestä entreprenööri eroaa tekemällä jotakin ratkaisevasti toisella tavalla – ja tuloksekkaasti. Sana `entrepreneur` juontaa latinasta ja tarkoittaa eteenpäin menevää, aloitteen ottajaa.[43] Entreprenöörille on annettu useita eri määritelmiä.[44] Josef Schumpeterin ”sankarillinen”[45] yrittäjä suistaa

[39] Kuisma 1992a, 51–52.
[40] Kuisma 1993, 179.
[41] Kuisma 1992a, 53.
[42] Schumpeterin entreprenöörinäkemyksistä, ks. Lintunen 2000, 1-58; Kuisman näkemys Längmanista entreprenöörinä, ks. Kuisma 1992, 41–43, 45, 51–53.
[43] Kyrö 1997, 96.
[44] Kirzner 1973, 35–36, 65–68. – Kirznerin ”puhdas” entreprenööri eroaa tavallisesta voittoa maksimoivasta liikemiehestä. Hän hakee aktiivisesti muutosta omiin ja markkinoiden toimintatapoihin. Hän on valpas havaitsemaan mahdollisuuksia erityisesti muuttuvissa oloissa ja nimenomaan hankkiessaan markkinainformaatiota. Kirzner suosii termiä entreprenöörinen elementti, joka kuvaa entreprenöörinä toimimisen hetkellistä ulottuvuutta; Casson 1982, 11–14, 23–25. – Cassonin entreprenööri tekee päätöksiä rajattujen voimavarojen järjestämisestä. Hän päättää tehdä toisin kuin muut. Hänen käsityksensä olosuhteista on poikkeava, koska hänellä on mielestään ainutkertaista informaatiota.

innovaatiollaan talouden dynaamiseen epätasapainoon. Hän tuhoaa vanhoja menetelmiä ja yrityksiä, jotka korvautuvat uusilla, kehittyneemmillä metodeilla ja liikkeillä. Tätä Schumpeter tarkoitti luovalla tuhoamisella.[46]

Entreprenööri kaipaa taistelua. Hän haluaa olla toisia parempi ja haluaa myös osoittaa sen. Hän hakee menestystä menestyksen vuoksi. Näin hänen toimeliaisuutensa muistuttaa urheilua, taloudellista kilpailua tai paremminkin nyrkkeilyottelua.[47] Tällainen ihminen ei välttämättä ole kovin rakastettava. Jo se, että hän ajattelee ja tekee toisin, muovaa hänestä epäilyttävän, inhotun ja jopa halveksitun. Myös toisten virheiden paljastaminen, sosiaalisen nousun tavoittelu ja oman toiminnan oikeuttaminen altistavat entreprenööriyrittäjää konflikteille. Historiagrafinen ekskursio viittaisi Erik Johan Längman olleen juuri tuontapainen entreprenööri.

Markkinoiden dynamiikka ja muutos palautuvat viime kädessä yksilöiden ratkaisuihin.[48] Taloustieteilijät Schumpeter, Israel Kirzner ja Mark Casson ovat korostaneet entreprenööriyden merkitystä talouselämän ja markkinoiden dynamiikassa. Heitä kiinnostavat muutokset talouden mikrotasolla. Markkinat tarvitsevat kehittyäkseen näkyvää kättä, joka voidaan tulkita schumpeterilaisittain luovaksi, kirzneriläisittäin välittäväksi tai Cassonin mukaillen järjesteleväksi.[49] Entreprenöörien toiminnalla on katsottu olleen erityisen suuri merkitys teollistumisen alkuvaiheissa, siirryttäessä agraarisesta tai esiteollisesta teolliseen yhteiskuntaan. Entreprenööriyden renesanssi on nähty teollisen muuntuessa jälkiteolliseksi yhteiskunnaksi – näin on väitetty. Talouselämän entreprenööriset elementit kukoistaisivat siten murroskausina, joita sosiologia kutsuu siirtymisinä traditionaalisesta moderniin ja modernista postmoderniin yhteiskuntaan.[50]

Suomalaisen yhteiskunnan teollistumisprosessin on katsottu käynnistyneen 1860-luvulla tai viimeistään 1870-luvun alussa. Varhaisempaa ajankohtaa on perusteltu järjestelmään patoutuneilla muutospaineilla ja talouspolitiikan liberalisoinnilla 1850-luvun puolivälistä alkaen. Tätä institutionaalista näkemystä edustavat Suomen taloushistorian yleisesitys ja kasvuprojekti. Talouden kasvu oli Suomessa vähitellen käynnistyvää ja kiihtyvää, eikä siitä ole helppo löytää yksiselitteisen irtioton tapaista muutosta.[51]

Toisaalta on väitetty, että sahateollisuus toi Suomeen jo 1830-luvulla taloudellisen murroskauden piirteitä, jotka olivat leimallisia enemmän uudelle industriaaliselle aikakaudelle kuin vanhalle staattiselle talousjärjestelmälle: uudenlaiset sahayrittäjät ja ennen kaikkea heidän suurisuuntaiset suunnitelmansa, jotka tavalla tai toisella liittyivät

---

[45] Ks. esim. Lintunen 2000, 16, 317; Kyrö 1997, 20. – Lintunen on nimennyt kirjansa ensimmäisen luvun: *The Schumpeterian Entrepreneur – The Hero of The Drama*.

[46] Schumpeter kehitti entreprenööri-käsitettään teoksessa *Die Theorie der wirstschaftlichen Entwicklung* (1911), joka käännettiin englanniksi vuonna 1934 nimellä *The Theory of economic development.* Ks. Schumpeter 1934, 65–94. Luovan tuhon käsitteen Schumpeter esitti teoksessaan *Capitalism, Socialism and Democracy* (1942), ks. Lintunen 2000, 15.

[47] Schumpeter 1934, 86–94.

[48] Yksilöä korostavaa historiantulkintaa on arvostellut mm. Braudel 1985, 382, 401–402, 423.

[49] Kirzner 1973, 7–9, 94–101; Casson 1982, 10–15.

[50] Kyrö 1997, 28–29, 34; Drucker 1986, 1–17.

[51] Hjerppe 1988, 19, 39–40, 42, 60. – Kasvuprojektin alkuajankohdan valinta perustui tilastopohjan paranemiseen ja kansainvälisiin ja myös suomalaiseen talouskehitykseen. Tulot henkeä kohden kasvoivat jo 1860-lukua edeltävinä vuosikymmeninä. Rakennemuutos oli käynnistynyt, joskin erittäin hitaasti; Ikonen-Valkonen 1987, 309–312. – Myöhemmän ajankohdan tulkinnoissa on korostunut enemmän 1870-luvun alun korkeasuhdanne eli kysyntätekijät.

höyrysahoihin.[52] Sahateollisuus oli ehkä suurin yksittäinen tekijä, joka sysäsi suomalaista yhteiskuntaa modernisoitumisen tielle. Kuisman mukaan se oli ”pioneeri, joka kytki maan lännen kasvaviin markkinoihin ja mobilisoi sen voimavarat teolliselle kehitysuralle”.[53]

Sahateollisuuden tärkeä kehitysvaihe tunnetaan edelleen puutteellisesti. Perustutkimuksena on yhä jo vuonna 1915 ilmestynyt J. T. Hanhon ansiokas väitöskirja ja pioneerityö *Tutkimuksia Suomen metsätalouden historiasta 19. vuosisadalla.* Hanho kahlasi valtavan määrän senaatin asiakirjoja, kartoittaen niistä sahaliikkeen institutioonaliset muutokset. Hanho siteerasi laajasti merkittäviä dokumentteja ja lausuntoja, minkä vuoksi myöhemmät tutkijapolvet ovat käyttäneet häntä ikään kuin alkuperäislähteenä. Harva tutkija on viitsinyt palata alkuperäispapereihin, ainakaan laajemmalti. Hanhon lähestymistapa ei antanut tilaa tuotantoprosessien ja sahatalouden sisäisen rakennemuutoksen kuvaamiselle. Jorma Ahvenaisen laaja yleisesitys *Suomen sahateollisuuden historia* tai Kai Hoffmanin *Suomen sahateollisuuden kasvu, rakenne ja rahoitus 1800-luvun jälkipuoliskolla* ovat korjanneet puutteita vain osaksi. Maantieteellisesti rajatuissa tutkimuksissa on nostettu esille yrittäjiä ja heidän menetelmiään, samoin Hackmanin kauppahuoneen historiassa ja N. L. Arppen elämäkerrassa.

Tutkimuksen luoma yleiskuva sahateollisuudesta ja sen ympärillä käydystä taistelusta on epämääräinen ja lopputulemiltaan ristiriitainenkin. Perusongelma on rakenteellisten tutkimusten – joihin on laskettava myös metsähallinnon ja metsänhoidon historiaa käsittelevät tutkimukset – ja yritystason tutkimusten kohtaamattomuus. Tätä puutetta on korjattu laajoilla synteesiteoksilla, viimeksi Kuisman *Metsäteollisuuden maalla*. Mutta tällainen tulkinta rakentuu valistuneenakin välttämättä vanhojen tulkintojen perustalle. Eikä näennäisen laaja, mutta sirpaleinen Längman-kirjoittelu muuta tosiasiaa, että tutkimuksella on 1830–1860-lukujen historiassa keskeisen sahayrittäjän kokoinen aukko.

Tutkijoiden kesken vallitsee yksimielisyys siitä, että kruunu pyrki kahlitsemaan sahaliikkeen toimintaa ja että se siinä myös pitkälti onnistui. Kahlitsemisinnon motiivia ja ajankohtaa on selitetty ja painotettu mm. ruukinpatruunojen intresseillä, merkantilismin ja liberalismin välisellä taistelulla, hallintoaristokratian säännöstelyinnolla ja kruunun pelolla metsien häviämisestä sekä viimeiseen liittyen, epätietoisuudella metsien tilasta. Vieroksumisen syyksi on tarjottu myös sahojen sijoittumista kaupunkien ja maaseudun väliselle harmaalle vyöhykkeelle.[54]

Rajoitusten vaikutuksesta on esitetty eriäviä näkemyksiä. Myllyntauksen mukaan sääntely jarrutti Suomen taloudellista kehitystä ehkäistessään maan tärkeimmän luonnonvaran taloudellista ja teknisesti tarkoituksenmukaista käyttöä. Rajoitukset viivästyttivät myös taloudelliseen kasvuun oleellisesti kuuluvaa talouselämän ja yhteiskunnan rakennemuutosta.[55] Kuisma korostaa kuljetusolojen ja infrastruktuurin puutteellisuutta vähintään yhtä suurina kehitystä ehkäisevinä tekijöinä kuin ”yksikään säännöstelyintoisen metsäpolitiikan luoma keinotekoinen este”.[56]

---

[52] Alho 1968; Kuisma 1992, 41–43, 51–53. – Kuisman mukaan uudenlainen yrittäjätyyppi, schumpeterilainen entreprenööri saapui Suomeen jo 1700-luvulla hienoteräisen sahan omistajana. 1830–40-luvulla heitä seurasivat sellaiset sahayrittäjät kuin Längman ja Arppe. Ks. myös Meinander 1945.

[53] Kuisma 1993, 168–169. – Kuisma katsoo sahateollisuuden läpimurron alkaneen 1840-luvun alussa.

[54] Maalaisyrittäjyyden vaikutuksesta, Kuisma 1993, 89; Karonen 2004, 81–82.

[55] Myllyntaus 1980, 356.

[56] Kuisma 1993, 169.

Tämä tutkimus hakee vastausta kahteen suureen kysymykseen: miksi valtiovalta suhtautui sahoihin niin vihamielisesti ja mitä se merkitsi sahaliikkeen kehittymiselle? Vastausta etsitään edustavan entreprenöörin elämäkerrallisesta tutkimuksesta. Erik Johan Längman on tutkimuksen keskiössä, mutta huomio kohdistuu myös kilpaileviin yrittäjiin ja keskinäisiin kilpailuasetelmiin.[57] Mitä johtavat aikalaisyrittäjät tekivät toisin, kuinka uusi tekemisen tapa vaikutti kilpailijoihin, sahaliikkeen rakenteisiin, yhteiskuntaan ja valtiovallan korkeimpiin edustajiin? Lähtökohtana on jäljittää sellaisia laadullisia muutoksia sahaliikkeessä, jotka voisivat selittää kruunun kiristyviä linjauksia. Ja toisinpäin; kuinka kruunun rajoittavat toimet suuntasivat sahanomistajien toimeliaisuutta. Sahanomistajien liikkeet ja valtiovallan päätökset ja toimet käyvät jatkuvaa vuoropuhelua.[58] Suomalaisessa historiantutkimuksessa talouselämän ja valtion välisiä suhteita on tutkinut ja korostanut erityisesti Kuisma ja viimeksi Karonen yritysjohtajien poliittista ja taloudellista toimintaa koskevalla tutkimuksellaan.[59]

Erik Johan Längmanin ura saha- ja puutavaramiehenä alkoi 1830-luvun puolivälissä ja ajoittui vuosiin, jolloin sahaliike tempautui kasvuun, ajautui konfliktiin valtiovallan kanssa, kahlittiin ja lopulta vapautettiin. Hänen elämäntyönsä tarjoaa ainutkertaisen tutkimuskohteen suomalaisen teollistumiskehityksen varhaisvaiheen kipupisteistä: hänen liikkeensä oli laajuudeltaan merkittävä, se vaikutti ajallisesti yli sahakonfliktin ja sen ainoalaatuinen maantieteellinen ulottuvuus tarjoaa vertailukohtia sahauskulttuurin ajallisille ja alueellisille muutoksille. Längman harjoitti ekspansiivista, ympäristöä alati haastavaa liikettä. Hän oli pitkään myös raudanjalostaja, mikä antaa mahdollisuuden syventyä kahden lähtökohtaisesti vihamielisenä pidetyn toimialan keskinäisiin suhteisiin. Längmanin yhteistyö liberaalin toisinajattelijan ja kansallisen herättäjän J. V. Snellmanin kanssa sekä toiminta suomalaisuusohjelman varhaisena tukijana eivät jääneet pelkiksi anekdooteiksi.

Toisin kuin tähän asti on tiedetty, Längman kävi elämänsä loppuun asti puukauppoja ja oli mukana höyrysahaspekulaatioissa myös vuoden 1857 jälkeen. Kruunun ja kokeneen sahayrittäjän suhde jatkui vielä privilegioiden vuonna 1861 tapahtuneen poistamisen jälkeenkin. Sahaliikkeen vapautus ja sitä välittömästi seuraavat vuodet avautuvatkin uudesta näkökulmasta.[60]

Längman avaa mahdollisuuksia, mutta hän on myös haastava tutkimuskohde hajanaisen ja suurelta osin fragmentaarisen lähdeaineistonsa vuoksi. Elämäkertatutkimuksen lähtökohtana on yleensä päähenkilön kirjeenvaihto. Kattava kirjekokoelma on usein myös peruste tutkimuskohteen valinnalle. Längmanin kohdalla arkistokokonaisuutta ei ole. Jos häneltä olisi säilynyt yhtenäinen kokoelma, hänestä olisi tietenkin jo tehty oikea elämäkerta, eikä vain suunniteltu. Tämän tutkimuksen perusta on vahvasti viranomaisarkistojen monipuolisessa aineistossa. Oikeudenkäynti- ja privilegioasiakirjat korostavat liike-elämän negatiivisia piirteitä ja hetkiä. Asianomaisten

[57] Schumpeterin mukaan entreprenöörejä esiintyy runsaammin tiettyinä ajanjaksoina ja tyypillisillä kasvualoilla. Ks. Schumpeter 1934, 231.
[58] Vapaammissakin oloissa instituutiot ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa yritysmaailman kanssa. Vrt. North 1990, 73–74. – North edustaa uutta institutionaalista talousteoriaa, jota on Suomessa sovellettu historiantutkimukseen, esim. Lamberg et al 1997, Ojala 1999, Kallioinen 2002. Valtion roolin merkitystä yritysmaailman tutkimuksessa ovat korostaneet Karonen 2004, 33, 62 ja Kuisma 1993b, 10–11.
[59] Kuisma 1983; Kuisma 1992; Kuisma 1993; Kuisma 1993b; Karonen 2004.
[60] Yrjänä 1998.

lausunnot ovat usein kärkeviä ja tarkoituksellisesti harhaanjohtavia. Tämä kaikki on pyritty ottamaan huomioon. Tärkeän osan muodostavat myös Varkauden ruukin arkistot ja Längmanin omat liikearkistot vuodesta 1849 eteenpäin. Seitsemän viimeisen elinvuoden ajalta – ei kuitenkaan kattavasti – on säilynyt Längmanin kopiokirjoja ja muutama laajempi kirjeenvaihto.

Ulkoisesti tutkimus on perinteisen elämäkerran muotoinen. Lähdetilanteen ja tutkimuskohteen luonteen vuoksi työ ja elämä kietoutuvat vahvasti toisiinsa. Jo tässä on tunnustettava, että liikemieselämäkerran jälkeenkään emme tiedä miltä Längman näytti. Ihmisenä, jolla on oikeasti elämää myös yrityksensä ulkopuolella, hän esittäytyy edes jossain määrin vasta tutkimuksen loppupuolella. Mutta tiiviisti liike-elämän ja vallan kiemuroissa pitäytyvä elämäkertakin on palkitseva lukukokemus. Kerronnallisuuden tavoittelu ja uskollisuus kronologialle ovat tutkimuksessa tietoisia valintoja. Ne eivät ole vain päämääriä vaan myös tärkeitä välineitä, joilla saavuttaa ymmärrys historian perimmäisestä olemuksesta: muutoksesta.

Vaikka tutkimuksen paino on sahaliikkeessä, Längmanin muitakin elämänvaiheita on kartoitettu. Kauppiasvuodet taustoittavat elämän lähtökohtia. Isän varhainen kuolema, kauppiaana koettu suurimittainen konkurssi ja lopuksi pettymykset Varkauden ruukinpatruunana kertovat pitkään jatkuneista vastoinkäymisistä. Menestyvän yrittäjän ominaisuudet[61] eivät välttämättä riitä, jos ajoitus ei osu, toimiala on väärä tai muut taustatekijät ovat rempallaaan. Koeteltu valppaus tai tietyssä tilanteessa ylivoimaiseksi osoittautuva päätöksentekokyky ei aina tuota menestystä. Onnistunutta entreprenööriä vastaa lukuisia ”läheltä piti -tapauksia”, epäonnistujia. Epäonnistuneet valinnat ovat olennainen osa elämäkertaa – ne kertovat myös onnistumisen edellytyksistä ja niillä on huomattava muovaava vaikutus yrittäjän myöhempään elämään ja itseymmärrykseen.

Inhimillisellä tasolla elämäkerta huipentuu viimeisiin vuosiin. Lähdeaineisto on ratkaisevasti erilainen ja henkilökohtaisempi kuin tutkimuksen muissa osissa. Päähenkilö on verta ja lihaa, ja yhä kiinnostava kohde talous- ja yrityshistorian tutkijalle: suomalainen liikemies, joka haastaa englantilaisen agenttinsa oikeuteen kotisaarellaan, seurustelee ja asioi aikakauden rohkeimpien ruotsalaisteollisuusmiesten kanssa Lontoossa, Ruotsissa ja Suomessa sekä toteuttaa ensimmäisenä suomalaisliikemiehenä tehdasinvestoinnin ulkomaille. Längman sijoitti metsillä ansaitsemaansa varallisuutta teollisiin hankkeisiin niin omien yritysten kuin laajan luotonantonsa kautta. Teollisuussijoittajana hän seurasi läheltä Suomen ensimmäistä suurta osakehuijausta, joka sekin oli osoitus suomalaisen talouselämän alkaneesta rakennemuutoksesta.

Tutkimuksen päättävä epilogi-pääluku tulkitsee Längmanin testamentin tarkoitusperiä ja kertoo sen toimeenpanosta. Luku on oleellinen osa elämäkertaa. Omaisuuden realisointi saa huomiota, sillä se antaa mahdollisuuden seurata Längmanin liikeystävien, kilpailijoiden ja perässäjuoksijoiden vaiheita 1860-luvun talouskriisin lävitse. Mistä tuossa kriisissä oli sahateollisuuden kannalta kyse, mitkä olivat syy- ja seuraussuhteet ja mitä vaikeat vuodet kertovat Längmanin kultakaudesta? Kysymyksiin haetaan vastauksia,

[61] Psykologisia tekijöiitä entreprenöörisen käyttäytymisen ymmärtämisessä on korostanut Delmar 1996, 4. Seikkaperäisemmin raadollistenkin luonteenlaatujen soveltuvuutta yrittäjyyteen ja johtamiseen on tutkinut hollantilainen Kets de Vries, joka on määritellyt tutkimusalakseen psykoanalyysin/dynaamisen psykiatrian sekä johtamisen välisen kohtaamisalueen. Ks. Kets de Vries 1991, 52–77 ja Kets de Vries 1995. Arkisempaa näkökulmaa edustavat tunnettujen historioitsijoiden liikemiehistä tekemät yhteenvedot. Ks. Coleman 1984 ja Reader 1984.

koska merkittävä osa tähänastisen tutkimuksen näkemyseroista pohjautuu tulkintoihin 1860-luvun tapahtumista.

II SÄÄTYKIERTOA

Länkisestä Längmaniksi

Erik Johan Längmanin miespuolisen sukuhaaran vanhimmat tunnetut jäsenet olivat pohjoispohjalaisia talonpoikia Siikajoen varrella sijaitsevassa Revonlahden kylässä. Tapani Laurinpoika, jota kutsuttiin myös Märsyksi, ryhtyi vuoden 1592 tienoilla viljelemään tilaa, josta tuli Ankeria -nimisen taloryhmän kantatalo. 1640-luvulta lähtien talon isäntänä mainitaan hänen poikansa Eerikki Tapaninpoika Märsy eli Ankeria.

Vuonna 1677 taloa ryhtyi isännöimään vanhin poika Heikki, jonka nuoremman veljen Eerikki Eerikinpojan toiseksi vanhimmasta pojasta Elias Eerikinpojasta tuli vuonna 1697 vanhan Ankerian isäntä.[62] Näitä mutkikkaita sukutaustoja selvittäneen Yrjö Blomstedtin mukaan Elias Eerikinpoika oli:

> hyvin menestyvä, taloudessaan tarkka talonpoika. Tultuaan setänsä talon hoitajaksi tämän pojan kykenemättömyyden vuoksi, hän sai muutamassa vuodessa ulosteot ja rästit suoritetuksi, paransi talon rakennuksia ja viljelyksiä ja sai – tosin vasta serkkuaan Jaakko Heikinpoikaa vastaan käräjöityään – koko tilan omistukseensa. Sitä ennen hän oli hankkinut itselleen Nissilän tilan samassa Revonlahden kylässä. Vuonna 1705 hän osti Revonlahdelta vielä kaksi Länkisen nimellä kulkevaa taloa. Elias Eerikinpoika Ankeriasta eli Nissilästä tuli Elias Eerikinpoika Länkinen, suurtalollinen Siikajokilaakson mittapuiden mukaan. Ison vihan aikana hän luovutti Länkelän talon vanhimmalle pojallensa Jaakko Eliaanpojalle.[63]

Elias Länkisen nuoremman pojan, vuonna 1695 syntyneen Erik Eliaanpoika Länkisen, oli etsittävä elantonsa muualta. Ehkäpä hänellä olisi ollut mahdollisuus harjoittaa maanviljelystä kotikylällään. Hän etsiytyi kuitenkin epävarmempaan, mutta avarampia näkymiä tarjoavaan kauppaporvarin ammattiin. Erik Länkisen muuttovuotta Ouluun ei tiedetä, ei myöskään hänen ensimmäistä työpaikkaansa. Blomstedt arvelee tuomiokirjamerkintöjen sekä Länkisen myöhemmän avioliiton perusteella, että hän sai pestin Nylanderin kauppiassuvulta. Todennäköisesti isän pitkäaikaiset kauppasuhteet Ouluun ja erityisesti Nylandereihin vaikuttivat pojan valintaan.[64]

Oulun kaupunki ja sen porvaristo kärsivät Suuren Pohjan sodan vuosina raskaita menetyksiä. Suurkauppaat pakenivat lähes järjestään venäläistä sotaväkeä Länsipohjaan ja Tukholmaan. Erik Länkisen tulevan puolison isä, kauppias Matts Nylander ja tämän nelivuotias poika kuolivat vuonna 1717, ja ainakin poika haudattiin Tukholmaan. Rauhattomat olot söivät myös oululaista kauppalaivastoa. Porvarissäätyyn kurkottelevalle rahvaalle tarjoutui historiallinen tilaisuus, jota myös käytettiin hyväksi. Isonvihan jälkeen

[62] Blomstedt 1953,1.
[63] Blomstedt 1953, 1–2. – Jaakko Eliaanpoika jätti talonsa perinnöksi kahdelle pojalleen. Mieskantainen linja katkesi 1820-luvulle tultaessa ja talo siirtyi kotivävyille. Tästä sukuhaarasta polveutui tunnettu koulumies Jaako Länkelä.
[64] Blomstedt 1953, 2.

Oulussa otettiin paremman puutteessa kauppiaiksi erityisen paljon uusia porvareita, muualta muuttaneita ja taitamattomiksikin arvioituja miehiä.[65]

Erik Länkinen avioitui Maria Nylanderin kanssa Tukholmassa lokakuussa 1727. Sulhasta kutsuttiin edelleen kaupparengiksi. Ammattinimike antoi turhan vaatimattoman kuvan hänen asemastaan; jo avioliitto kauppiaan tyttären kanssa kertoi kohoavasta statuksesta. Naimakauppa toi hänelle luultavasti myös pääomaa, jonka turvin aloittaa itsenäisen kauppiaan ura.[66] Länkinen sai kauppaporvarin oikeudet seuraavana keväänä ja osoitti nopeasti kykynsä: 1730-luvulla hänen ”liikaa talonpoikaista sarkavaatteentuoksua” viestittänyt sukunimensä vaihtui sujuvasti Längmaniksi, joka asiakirjoihin kirjoitettuna esiintyi usein myös muodossa Længman tai Lengman.[67]

Erik Längmanin lankomiehistä Daniel ja Matts Nylanderista tuli sukunsa perinteitä kunnioittaen kauppiaita ja laivanvarustajia, edellisestä 1760-luvulle tultaessa jopa yksi kaupungin menestyvimmistä porvareista.[68] Riskialttiissa laivanvarustuksessa Längman ei kuitenkaan näytä jakaneen omistuksia vaimonsa sukulaisten, vaan eräiden muiden oululaiskauppiaiden kanssa.[69]

Erik Längman harjoitti tyypillistä maalaiskauppaa, tukipaikkanaan Limingankadun ja Lamminkujan kulmassa sijaitseva puoti. Talonpojat ajoivat sinne tervansa, viljansa, voinsa ja turkiksensa, ja sieltä he saivat kotona tarvitsemansa suolan. Kauppiastalot toimivat tyypillisesti myös kaukomatkaisten talonpoikien majapaikkana, missä isännät ja heidän hevosensa saattoivat levätä ja nauttia kestityksestä ennen kotimatkaansa.[70] Längman piti aittaa myös Kajaanin talvimarkkinoilla, joille oululaisten kauppiaiden tiedetään vieneen mm. Tukholmasta tuomiansa kauppatavaroita sekä suolaa ja rautaa.[71]

Koska suoraa ulkomaankauppaa ei Pohjanlahden kauppasulun vuoksi voitu Oulusta käydä, kauppiaat myivät tärkeimmän vientiartikkelinsa, tervan, Tukholman tervakomppanialle. Tukholman ja Oulun kauppa-alueen välistä kauppapurjehdusta hallitsivat oululaisporvarit, jotka purjehtivat yleensä alustensa mukana. Poikkeusoloissa he saivat myös ulkopuolisia rahteja.

Erik Längmanin Nordstjärna-fregatti oli lastattu kruunun viljalla, kun se haaksirikkoutui Ahvenanmaan edustalla hattujen sodan aikana syksyllä 1742. Haaverista hengissä selvinnyt Längman menetti seitsemän vuotta myöhemmin vielä toisen aluksen, tällä kertaa Hailuodon edustalla. Laivanvarustusta ja maaseutukauppaa yhdistelemällä hänen onnistui kuitenkin luoda itselleen varsin huomattava omaisuus. Kuollessaan lokakuussa 1750 hän jätti jälkeensä pesän, jonka velaton omaisuus kohosi yli 55 000 riikintaaleriin. Se osoitti hänen kuuluneen Oulun varakkaimpiin porvareihin.[72] Leski

[65] Karjalainen 1926, 129; Halila 1953, 154; Åström 1983, 45–46
[66] Åström 1983, 46.
[67] Blomstedt 1953, 2. – Käytän suvun edustajista kirjoitusasua Längman, vaikka asiakirjoissa muoto Længman onkin vallitseva aina 1820-luvun alkupuolelle asti.
[68] Åström 1983, 46.
[69] Karjalainen 1926, 368–369.
[70] Majamieslaitoksen elinvoimaisuudesta Pohjanmaalla, ks. Aunola 1967.
[71] Karjalainen 1926, 186–187, 361.
[72] Karjalainen 1926, 131–132, 368–369; Halila 1953, 508; Blomstedt 1953, 2–3. – Karjalaisen mukaan Nordstjärna haaksirikkoutui matkalla Tukholmasta Uumajaan. Blomstedtin mukaan laivaa käytettiin hattujen sodan vuoksi armeijan viljakuljetuksissa Tukholmasta Helsinkiin. Edellisen puolesta puhuu se, että Pohjois-Pohjanmaan kärsiessä kadoista 1739–1742, Oulua valtiopäivillä 1741 edustanut Florin sai luvan viedä Nordstjärnalla 1500 tynnyriä kruununviljaa Pohjanmaalle.

Maria avioitui kaksi vuotta miehensä kuoleman jälkeen itseään peräti 36 vuotta nuoremman kauppias Abraham Strömmerin kanssa.[73]

Kirkkoherra Mathias Längman

Erik Längmanin kauppaliike ei menestyksestään huolimatta saanut jatkajaa. Kahdesta aikuisikään eläneestä pojasta nuorempi, merimies Jakob Längman, jatkoi tovin isältä perimänsä aluksen varustamista.[74] Myöhemmin hän vaikutti Oulussa kaupunginpalvelijana, porvarina ja lopuksi itsellisenä. Veljeksistä vanhempi – vuonna 1728 syntynyt Mathias, Erik Johan Längmanin isoisä – opiskeli isänsä kuollessa teologiaa Turun akatemiassa. Akatemian matrikkelissa ei mainita hänen aikaisempia opintojaan, mutta hän lienee käynyt Oulun triviaalikoulua, Pohjois-Suomen ainoaa yliopistoon ja ylioppilastutkintoon johtavaa koulua.[75] Mathiaksen uravalinta ei ollut Nylanderin suvussa poikkeuksellinen. Aikanaan jo hänen äitinsä setä, kauppias Simon Nylander, oli suorastaan määrännyt poikansa Johan Nylanderin opintielle. Se oli johtanut pojan lopulta Porvoon hiippakunnan piispaksi vuonna 1745.[76] Erik Längmanin kauppiaskodin arvomaailmasta ja seurustelukumppaneista kertoo myös Mathiaksen Jakob-veljen avioliitto Oulun kirkkoherran tyttären Magdalena Junneliuksen kanssa.[77]

Mathias Längman valmistui maisteriksi pian isänsä kuoltua vuonna 1751. Hän tavoitteli ensisijaisesti yliopistouraa, mutta joutui pettymään kahdesti hakiessaan dosentuuria. Rykmentinpastoriksi joutuneen Längmanin kirkollinen urakehitys sai ratkaisevan käänteen vuonna 1753 hänen mentyä pitämään muistopuhetta ystävänsä hautajaisiin Lohjalla. Vuoden kuluttua samassa Lohjan kirkossa vietettiin iloisempaa perhejuhlaa: Mathiaksen ja Lohjan kirkkoherran, lääninrovasti Abraham Roeringin tyttären Maria Christinan häitä. Matthias Renneruksen hääruno kertoo Mathiaksen tehneen onnistuneen puolisonvalinnan.[78]

Lääninrovasti Roering oli Kokkolan kappalaisen Johan Roeringin poika. Isoisänsä, kokkolalaisen kauppiaan ja raatimiehen Henrik Roeringin kautta myös hänessä virtasi ripaus kauppiasverta. Äitinsä puolelta lääninrovasti oli vanhaa Falanderin pappissukua. Myös hänen vaimonsa Maria os. Falander polveutui vanhasta pohjalaisesta pappis- ja virkamiessuvusta.[79]

Abraham Roering oli tullut ylioppilaaksi Turkuun 1727 ja valmistunut maisteriksi viisi vuotta myöhemmin. Kun suomalaista papistoa pakeni Pohjanlahden länsipuolelle pikkuvihan aikana, Roeringille avautui kirkkoherran paikka Lohjan seurakunnasta. Hän rakennutti pappilan ja sen talousrakennukset käytännössä uudelleen, lisäsi pappilan

[73] Åström 1983, 46. – Maria Strömmer kuoli Oulussa 1776.
[74] Karjalainen 1926, 370.
[75] Turun akatemian ylioppilasmatrikkelissa Matthias Längman mainitaan rengin pojaksi, vaikka Erik Längman oli Matthiaksen ilmoittautuessa yliopistoon 1747 ollut jo lähes 20 vuotta itsenäisenä porvarina ja kauppiaana. Tieto on välittynyt muuallekin, ks. Suolahti 1919 ja Huurre 1991, 529.
[76] Loimaranta 1932.
[77] Blomstedt 1953, 3. – Lumihankeen – humalassa, kuten Blomstedt arvelee – vuonna 1796 kuolleella Jakob Längmanilla oli kolme täysi-ikäistä poikaa. Heidän myöhempiä vaiheita ei tunneta.
[78] Blomstedt 1953, 3.
[79] Kojonen 1971. – Mathias Längmanin vaimo Maria ja lapset kuuluivat ”Sursilin sukuun”, jonka jäsenien henkilötiedot Kalajoen kappalainen E. R. Alcenius keräsi 1853 suomalaisen sukututkimuksen magnum opukseen *Genealogica Sursilianaan*.

torpparien määrää, korjautti kirkkoa ja perustipa vielä pitäjänmakasiiniakin. Omalla kustannuksellaan hän osti seurakuntalaisille jo viransijaisena ollessaan joitakin satoja virsikirjoja ja katkismuksia. Pappeinkokouksessa Roering toimi esimiehenä. Hän julkaisi myös väitöskirjan sekä suomensi vuonna 1755 ruotsinkielisen uskonnollisen teoksen ”Rakkauden ateria”. Hänen jäämistöönsä kuului kolmatta sataa teosta, joissa varsinkin jumaluusoppi oli kattavasti edustettuna. Hänellä oli myös kunnia tavata Ruotsin kuningas Adolf Fredrik Helsingissä vuonna 1752. Roeringin viimeisiä vuosia varjostivat kivulloisuus ja taloudelliset huolet. Luonteeltaan sovittelevaisena ja hyväntahtoisena hän oli käyttänyt pappilan rakennustöihin omia rahojaan. Hänen kerrotaan myös jättäneen säälistä perimättä köyhimpien pitäjäläisten velkoja. Roering jätti jälkeensä velkaisen kuolinpesän vuonna 1759.[80]

Mathias Längman kutsuttiin vuonna 1754 Piikkiön kirkkoherran Carl Mestertonin apulaispapiksi.[81] Neljä vuotta myöhemmin hän sai kivulloisen appensa viransijaisuuden Lohjalla. Näin hän sai ”enemmän tai vähemmän selvästi etuoikeuden” avautuvaan kirkkoherran virkaan – tosin sillä ehdolla, että seurakunta tulisi antamaan tukensa hänen nimitykselleen.[82] Roeringin kuoltua Längman jatkoi kahden vuoden ajan armovuoden saarnaajana, kuten odottaa saattoikin. Kirkkoherranvaalissa asettui ehdolle myös Roeringin toinen vävy, Erik Lenqvist. Seurakuntalaiset asettivat ehdolle vielä oman ehdokkaansa, osoittaen epäluottamusta sekä Längmaniin että Lenqvistiin. Suurimpana syynä tähän lienee ollut Roeringin pitkäaikaisen vihamiehen, apulaispappi Henrik Thoreniuksen agitointi.[83]

Thorenius väitti Längmanin matkustavan ”usein pitkin pitäjää koettaen saada itselleen seurakuntalaisilta apua, johon hän ei ole oikeutettu – – Längman on ehdolle asetettu anoppinsa, leskirovastinna Maria Falanderin muka köyhyyden tähden, ja tämä on kuitenkin siksi varakas, että hänellä samoin kuin tyttärillään on vaatteensa silkki- ja samettikankaasta, että hän ajaa kääseissä ja vaunuissa, omistaa itse talon ja on antanut laittaa lukon kirkon penkkiin, estääkseen toisen papin vaimoa sinne päästämästä.” Juopoksi ei Thorenius Längmania sentään syyttänyt, kuten aikaisemmin Roeringia vastaan hyökätessään. Eipä silti, saattoi väitteissä jotain perääkin olla, sillä lopulta valituksi tuli tuomiokapitulin päätöksellä lohjalaisille täysin vieras ehdokas.[84]

”Suvulle kuuluvan” Lohjan seurakunnan menettäminen täytyi olla Längmanille suuri pettymys. Hän sai kirkkoherran sijaisuuden Karjaalta, missä hän vietti kasvavan perheensä kanssa seitsemän vuotta. Neljästä aikuisikään eläneestä lapsesta nuorin, Abraham Erik syntyi ennen perheen muuttoa Lopelle, mistä Längman sai vihdoin oman kirkkoherranvirkansa vuonna 1769. Gunnar Suolahden mukaan aikakauden kirkkoherrat nauttivat runsaista virkatuloista, teettivät vaivalloisimmat työt apulaisilla, esiintyivät

[80] Ylikangas 1973, 459–462.
[81] Havia & Luoto 1989, 541–545. – Längman toimi Piikkiön vt. kirkkoherrana 1754–1758. Viran varsinaiset haltijat olivat Karl Mesterton 1748–1757 ja tieteellisistä harrastuksistaan tunnettu Pehr Kalm 1757–1763.
[82] Suolahti 1919, 78.
[83] Rein 1906; Rein 1944, 267–274; Ylikangas 1973, 460–462. – Roeringin työtä oli varjostanut kateellisen Thoreniuksen jatkuva rettelöinti ja laiminlyönnit. Paneteltuaan aikansa Roeringia selän takana, Thorenius sinkoili syytöksiänsä saarnastuolista koko seurakunnan edessä. Tätä ei Roering enää sietänyt, vaan valitti asiasta konsistorille. Kiistaa käytiin kuninkaissa asti, lopulta Thorenius menetti pastorin arvon, jota Roering oli hyväntahtoisuuttaan hänelle aikoinaan suositellut. Thorenius jäi silti Lohjalle apulaispapiksi.
[84] Rein 1906, 15; Ylikangas 1973, 459–462.

seurakunnalleen kuin ylimykset ja viettivät sen mukaista elämää seurustellen ja sukulaistuen pitäjän vallasväen kanssa, aina aatelisia myöten. Tuontapainen elämä saattoi hyvinkin odottaa Lohjan kirkkoherraa, mutta Loppi kuului niihin pitäjiin, joiden kirkkoherroja Suolahti kohtasi tutkimuksissaan miltei säännöllisesti ”mitä vaatimattomampain varallisuusmääräin omistajain joukosta”.[85]

Opintie ei suonut Längmanille kaivattua menestystä: yliopistomiestä hänestä ei tullut, eikä asemaa syrjäisen Lopen kirkkoherrana voinut aseman tai taloudenkaan näkökulmasta pitää kuin keskinkertaisena saavutuksena. Hän sai isältään merkittävän perinnön, mikä saattoi selittää väitettyä ”ylhäistä elämäntyyliä” vielä Lohjan vuosina. Lopella hänen seurustelunsa rajoittui lasten avioliitoista päätellen paikalliseen säätyläisväkeen – tosin hänen kuollessaan vuonna 1785 kaikki lapset olivat vielä naimattomia. Tyttäristä Lohjalla syntynyt Eva Christina nai loppilaisen kersantti Jacob Johan Lovinin ja Magdalena Johanna loppilaisen majoittajan Carl Adolph Fineruksen. Vuonna 1765 syntyneen Carl Gustafin kohtalo on tuntematon.

Kirkkoherran nuorimman pojan Abrahamin koulunkäynnistä ei ole säilynyt tietoja. Hän oli isänsä kuollessa 16-vuotiaana siinä iässä, jolloin päätökset omasta uravalinnasta oli viimeistään tehtävä. Kuolinpesä ei liene jättänyt merkittävää perintöä. Vastaavanlaisessa valintatilanteessa hänen enonsa oli ottanut pestin armeijaan ja päätynyt siellä lopulta Uudenmaan rakuunarykmentin kersantiksi. Painavammaksi esikuvaksi osoittautui kuitenkin kauppiasisoisä Erik Längman, josta Mathias-isä oli varmasti kertonut hänelle tarinoita. Se, että hän hakeutui kauppiaanoppiin juuri Porvooseen, eikä esimerkiksi Ouluun, missä hänen isänsä serkkuja toimi edelleen menestyvinä kauppiaina, kertoo ehkä kirkkoherra Längmanin löyhtyneistä kontakteista pohjoisen tervakaupunkiin sekä toisaalta vireistä yhteyksistä porvoolaisporvaristoon.[86]

[85] Suolahti 1919, 188, 197.

[86] Aunola 1967, 57, 70. – Vuosisadan vaihteessa Nylanderit kuuluivat Oulun kolmen varakkaimman suvun joukkoon; Åström 1983, 45–63. – Mathias Längmanin äidinpuoleiset serkut kuuluivat Oulun kauppiaskunnan merkkihenkilöihin: Daniel Nylanderin poikia olivat kauppias, raatimies Matts N. (1732–1794), kauppaporvari ja kaupungin vanhin Anders N. (1735–1784), laivuri, kauppaporvari, kaupungin vanhin ja Sinetän sahan osakas Daniel N. (1742–1793), kauppaporvari, kaupungin vanhin Jakob N. (1749–1803). Matts Nylander nuoremman poikia olivat laivanvarustaja, kauppias, hovineuvos Johan N. (1742–1810), kauppias Daniel N. (1754–1813) sekä kauppias, raatimies Abraham N. (1758–1821).

III PORVOON PORVARISTOSTA

”Nauttimaan työnsä hedelmistä”

Vajaan kahden tuhannen asukkaan Porvoo muodosti 1780-luvulla kokoonsa nähden vilkkaan ja moni-ilmeisen kaupunkiyhteisön. Kauppiaiden, käsityöläisten, sekalaisen työväen ja palvelijoiden ohella kaupunkikuvalle antoivat värinsä arvostetun kymnaasin opettajat ja oppilaat. Hiippakunnan keskuksena Porvoolla oli vahva kirkollinen leimansa: Kaupunkiseurakunnan lisäksi Porvoon ruotsin- ja suomenkieliset maaseurakunnat kokoontuivat kaupungin keskiaikaiseeen tuomiokirkoon. Porvoon nupulakivetyt kapeat kadut ja kujat kuhisivat sunnuntaisin väenpaljoudesta. Tuolloin kuuli suomenkin kieltä muutoin lähes täysin ruotsinkielisessä ympäristössä. Porvoossa asui myös kruunun virkamiehiä ja aatelisia, jälkimmäiset tosin tunnettiin paremmin ympäristön kartanoistaan ja säteritiloistaan.

Abraham Längman muutti Porvooseen vuonna 1786. Kaupunkiin oli majoitettu kevyen rakuunaosaston eskadroona. Sotilasosastot olivat Porvoossa tuttu näky. Vuosina 1788–1790 käydyn nk. Kustaa III:n sodan aikana Porvoon läpi marssi jatkuvasti joukko-osastoja joko rintamalle tai sieltä takaisin. Sijaitsipa armeijan päämajakin Porvoossa syksystä 1788 seuraavaan kevääseen. Sotaväen lähes alituinen läsnäolo aiheutti järjestyshäiriöitä ja rasitti majoitusvelvollisia porvareita. Toisaalta sotilaat asioivat kauppapuodeissa ja kaupungin lukuisissa krouveissa sekä tarvitsivat käsityöläisten palveluksia.[87]

Abraham Längman sai kauppiaanoppinsa ruotsalaissyntyiseltä Petter (Pehr) Näslindiltä, joka oli, naituaan erään kauppiaan lesken, harjoittanut kauppaa Porvoossa viimeistään vuodesta 1768 lähtien. Vuoden 1770 paikkeilla hän rakennutti raatihuoneentorin pohjoispäätyyn siellä tänä päivänäkin seisovan kaksikerroksisen kauppiastalonsa.[88] Torin vastakkaisella laidalla komeili kivirakenteinen raatihuone, jonka parannus- ja muutostöitä Näslind urakoi vuodesta 1780. Se oli tehtävä, josta hän ei sittemmin juuri kiitosta saanut. Näslind toimi myös puuhamiehenä ja osakkaana vuonna 1784 aloittaneessa Porvoon sokeritehtaassa, Turun sokeritehtaan jälkeen järjestyksessä Suomen toisessa sokeritehtaassa. Pormestari Hagertin talona tunnetussa kiinteistössä aivan raatihuoneen kupeessa sijaitseva tehdas oli kenties parhain esimerkki tuonaikaisen porvoolaisen porvariston yritteliäisyydestä ja ennakkoluulottomuudesta. Kilpailu pienillä sokerimarkkinoilla ulkomaisen tuonnin ja Turun sokeritehtaan kanssa korosti hankkeen riskialttiutta, jota ei vähentänyt yrittäjien täydellinen kokemattomuus toimialalla. Laitos kärsi pitkään teknisistä ongelmista. Valmistus pysyi vähäisenä vuosisadan vaihteeseen asti. Tehtaan osakkaisiin kuului Porvoon huomattavimpien kauppiassukujen Borgströmien ja Solitanderien jäseniä sekä maaherra Robert Wilhelm de Geer.[89]

---

[87] Hartman 1906; Mäntylä 1994.

[88] Panelius 1983, 30. – Näslind avioitui 1767 kauppias Arvid Kraftmanin (†1761) ja kauppias Carl Bergmanin (†1763) lesken Maria Christina Illbergin kanssa. Maria Näslind kuoli 1787, jonka jälkeen Petter Näslind nai 1790 Anna Prudentia Costian, jonka kanssa hän sai useita lapsia; Ijäs 1978. – Näslindin talo oli ensimmäisiä lautavuorattuja ja punamullalla maalattuja taloja Porvoossa.

[89] Urbans 1968, 65–67; Hartman 1906, 402; Mäntylä 1994, 373–374, 384, 407.

Näslind oli mukana myös toisessa varhaisteollisessa hankkeessa, Jokikadun varrelle perustetussa tupakkatehtaassa. Abraham Längmanin aloittaessa puotipoikana tehtaan toiminta oli lähes pysähdyksissä, mutta 1790-luvulla laitoksen valmistuspöytiä lisättiin ja tuotanto kasvoi huomattavasti.[90] Porvoon merkittävimpien kauppiaiden tapaan Näslind harjoitti laivanvarustusta. Puuttuvat tapulioikeudetkaan eivät estäneet kauppiaita purjehtimasta jopa Itämeren ulkopuolelle. Yritteliäimmät liittoutuivat helsinkiläiskauppiaiden kanssa, joita he ottivat laivojensa ja tehtaidensa osakkaiksi. Yhteistyö mahdollisti suolan tuonnin suoraan Espanjasta omilla aluksilla, kunhan lasti lossattiin ja tullattiin Helsingissä ennen suolan rahtausta lotjilla kotikaupunkiin.

Näslind oli osakkaana ainakin kolmessa suuressa kauppapurjealuksessa. Tunnetuin näistä oli 216-lästinen fregatti ”Borgå”, joka purjehti useaan otteeseen Välimerellä vuosina 1791–1804.[91] Porvoon mitalla Näslind oli menestyvä kauppias ja monipuolinen teollisuusmies. Hän nautti myös kaupunkilaisten arvostuksesta ja luottamuksesta. Raatimieheksi hänet valittiin vuonna 1785. Seuraavana vuonna hän purjehti Porvoon edustajana Tukholman valtiopäiville.[92]

Näslindillä oli tarjota Abraham Längmanille monipuolisia ja haastavia työtehtäviä. Palveltuaan puotipoikana tavanomaiset kuusi vuotta Längman sai vuonna 1793 ylennyksen palkolliseksi eli kauppakirjanpitäjäksi. Kauppiasuraa miettivälle nuorukaiselle elämänvaihe merkitsi kisälliaikaa, jolloin hänen oli pohjustettava tulevaisuuden kannalta tärkeitä kontakteja kauppiaisiin ja tuleviin asiakkaisiin. Samalla oli kerättävä säästöjä palkasta ja hankittava tuloja omilla afääreillä.

”Uhrattuaan nuoruutensa säädyllisesti ja kunniallisesti kaupankäynnille”, Längman haki alkukesällä 1797 porvarisoikeuksia rihkamakauppiaaksi; päästäkseen siten ”nauttimaan työnsä hedelmistä” – kuten hän hakemuksessaan kertoi – ja saavuttaakseen ”tavoitteet, joita oli itselleen asettanut”. Kauppias Näslind auttoi pitkäaikaista perheenjäsentään monin tavoin, kuten asiaan kuuluikin.[93] Palvelustodistuksessa hän kehui Längmanin ”palvelleen häntä uskollisesti osoittaen toimissaan ahkeruutta ja taitavuutta”. Isännän myönteinen todistus oli onnistuneen hakuprosessin perusedellytys. Näslind haki Porvoon kauppiasseuralta kirjallisen tuen hakemukselle, takasi kauppias Petter Areliuksen kanssa Längmanin tulevat maksut maistraatille ja kruunulle sekä kaikkein tärkeimpänä, lainasi tulevalle kauppiaalle rahaa oman kauppiastalon ostamiseen.[94]

Itsenäistyminen mahdollisti myös aviosäätyyn astumisen. Laskelmoinnista tai pyrkyryydestä ei Längmania voi puolison valinnan suhteen syyttää. Hän ei nainut kauppiaan tytärtä tai leskeä, jonka kautta kytkeä itsensä toiseen kauppiassukuun ja periä elintärkeitä pääomia. Vaimonsa Längman löysi lapsuutensa maisemista, vanhempiensa ystäväpiiristä. Yhteydet Lopelle, missä Abrahamin äiti ja kaksi sisarta perheinensä asuivat, olivat Porvoossa vietetyn runsaan kymmenen vuoden aikana säilyneet tiiviinä.

---

[90] Hartman 1906, 415.

[91] Mäntylä 1994, 373. – Mäntylän mukaan alus katosi 1806 matkalla Englantiin; Mäkelä-Alitalo 2000, 414. – M-A:n mukaan alus jäi Ruotsiin Suomen sodan aikana.

[92] Hartman 1906, 450.

[93] A. E. Längmanin porvarishakemus hyväksytyn kauppiaskokeen jälkeen. PRM, liitteet EG:23. HMA.

[94] Näslindin 20.5.1797 allekirjoittama työtodistus; Näslindin ja Areliuksen takaus 24.5.1797; Näslindin todistus Porvoon kauppiasseuran tuesta Längmanin hakemukselle 26.6.1797; Näslindin 11.12.1797 antama todistus. PRM, liitteet EG:23. HMA; Porvoo, kastetut 1802. Mf. ES 294. KA. – Areliuksesta tuli myöhemmin Längmanin tyttövauvan kummi.

Abraham Längman ja Lopen entisen kappalaisen, Johan Jusseliuksen, tytär Eva vihittiin heinäkuussa 1797 Nummen kappelissa. Evan sisko Maria ja Abrahamin sisko Eva Christina olivat jo keskenään langoksia avioiduttuaan loppilaisten Lovinin kersanttiveljesten kanssa.[95] Lopen kappalaisen toimi oli pitkään läänitettynä Evan suvulle. Hänen isoisänsä Krister Yrjönpoika Juselius aloitti tehtävässä vuonna 1722. Tämän ja Lopen kirkkoherran tyttären Kristina Schytteran poika Johan Jusselius – Evan isä – jatkoi kappalaisena isänsä kuoleman jälkeen vuodesta 1747. Hän sai lopulta kolme vuosikymmentä myöhemmin nimityksen Vanajan kirkkoherraksi. Tuota tehtävää hän ehti hoitaa vain vuoden päivät ennen kuolemaansa. Evan äiti Johanna Sofia Lovin oli perinyt vanhemmiltaan Uotilan ratsutilan, jolla kappalaisen perhe myös asui. Evan veli Anders Johan Jusselius jatkoi perheensä pappisperinteitä vuodesta 1783 Lopen kappalaisen apulaisena ja viittä vuotta myöhemmin varsinaisena kappalaisena.[96]

Eva oli sulhastaan Abrahamia kuusi vuotta vanhempi. Leskeksi hän oli jäänyt kaksi vuotta aiemmin miehensä, kersantti Benjamin Wilhelm Wassenin menehdyttyä 40 vuoden iässä keuhkotautiin. Nummella Tavolan puustellissa asuneella Eva Wassenilla oli kaksi tytärtä, vuosina 1788 ja 1791 syntyneet Eva Catharina ja Lovisa.[97] Myös Abraham Längmanilla oli jälkeläinen, avioliiton ulkopuolella vuonna 1794 syntynyt poika Carl Petter Längman, joka ei kuitenkaan missään vaiheessa asunut isänsä luona.[98]

Abraham Längman toi vastavihityn vaimonsa ja tämän alaikäiset tyttäret kauppiastaloon, jonka hän oli ostanut kauppias Fredric Bockströmin perikunnalta. Suuren Jokikadun varrella sijaitseva tontti ulottui Porvoonjoen rantaan, missä oli myös kiinteistön rantamakasiini.[99] Yksikerroksinen, kahden kivitalon väliin jäänyt hirsitalo toimii vielä tänä päivänäkin liikekiinteistönä. Tuolloin kauppa sijaitsi kaupungin vilkkaimman kauppakadun varrella: torin ja raatihuoneen, jonka vaakahuoneessa säilytettiin kuuluisia ”Porvoon mittoja”, saattoi molemmat nähdä puodin ikkunasta. Välittömästä naapurustosta löytyivät tunnettujen kauppiaiden, kuten raatimies Johan Fredric Langin, Petter Areliuksen, Eric Solitanderin ja Jacob Borgströmin asuin- ja kauppakiinteistöt. Abraham Längmanin kaupankäynnin ulkoiset puitteet olivat hyvässä järjestyksessä.

Näin Längman saattoi perustellusti ajatella. Mutta hän oli hädin tuskin asettunut taloksi, kun naimattomana kuolleen Bockströmin perillinen, kauppakirjanpitäjä Matts Ollenius vaati kaupan perumista hänelle kuuluvan etuosto-oikeuden perusteella. Turun hovioikeuden joulukuussa 1798 vahvistama päätös taivutti Längmanin kaupan purkuun;

---

[95] Lopen Talolassa asuneet Petter Fredrik Lovin ja Maria Juselius saivat kahdeksan lasta, joista täysi-ikäiseksi eli kaksi tytärtä. Lovisa (s.1799) avioitui loppilaisen torpparinpojan Matts Mattssonin kanssa. Maria (s.1803) nai loppilaisen Wilhelm Nordin. Lopella asuneet kersantti Jacob Johan Lovin ja Eva Christina Längman saivat kolme lasta: Johan Fredric (1795), Abraham Erik (1797) ja Hedviga Lovisa (1801). Tässä, kuten monien muiden tutkimukseni sivuhenkilöiden sukutaustoja on selvitetty Sukututkimusseuran ylläpitämästä seurakuntien historiakirjojen tietokannasta HISKI: http://hiski.genealogia.fi/hiski?fi

[96] Hiden 1960, 23–24. – Molemmat Eva Wassenin veljet, kappalainen Anders Johan ja luutnantti Adolf Fredrik Jusselius jäivät avioliitoissaan ilman jälkeläisiä. Porilainen kauppias Carl Fredrik Juselius (1820–1867), jonka poika F. A. Juselius muistetaan puutavarakauppiaana ja lahjoittajana, oli E. J. Längmanin pikkuserkku.

[97] Benjamin Wassenin perunkirjoitus. PRM, EC 12. HMA.

[98] Porvoon pedagogion lukuvuoden 1805–1806 oppilasluettelo. Porvoon museon arkisto.

[99] RO 8.5.1799. PRM, Cab 37. HMA; PRM, liitteet EG:25. HMA.

siitäkin huolimatta, että sopimuksen alun perin tehneellä Bockströmin sipoolaisella veljellä oli ollut esittää perikunnan valtakirja kiinteistöä myydessään.[100]

Uuden kauppapaikan Längman löysi Välikadun ja Ralingenin kujan rajoittamalta kulmatontilta, jonka hän osti keväällä 1799 värjäri Eric Wikbergin perikunnalta. Tontin erotti Raatihuoneesta ainoastaan Välikatu, joten pitkälle muuttomatkalle ei perhe joutunut. Längmanit asettuivat Ralingenin kujan suuntaiseen kaksikerroksiseen rakennukseen. Yläkerrassa oli kolme huonetta, joista yhden kauppias sisusti konttorikseen. Alakertaan jäivät leivintupa ja kamari.[101]

Tontin Välikadun puoleisella paraatipuolella sijaitsi vanhastaan vain kivinen kellarirakennelma. Tälle paikalle Längman rakensi muutaman vuoden kuluttua hirsisen yksikerroksisen päärakennuksen, jonka saliin hän avasi rihkamakauppansa. Salin lisäksi uudisrakennukseen tuli kolme ”kamaria”, tilava porstua, ullakko sekä holvattu kellari. Tontin jyrkkämaastoiseen pihapiiriin kuului myös ulkorakennuksia, joista lähimpänä porttia – eli porttirakennusta, jonka kautta kuljettiin umpinaiselle tontille – sijaitsivat pariaitta ja aitta, molemmat saman katon alla. Pihapiiristä löytyivät myös halkoliiteri, lato, navetta, talli sekä huonokuntoinen kaivo.[102] Porvoolaiskauppiaille tyypillinen ranta-aitta Längmanilta puuttui, eikä hän yrityksistään huolimatta saanut lupaa sellaisen rakentamiseen.[103]

Tähän pihapiiriin syntyi – kesken muuttokiireiden – toukokuun 24. päivänä vuonna 1799 Abrahamin ja Evan ensimmäinen yhteinen lapsi, Erik Johan.[104] Kolmen vuoden kuluttua Eva synnytti vielä tyttären, Eva Christinan, joka menehtyi viisikuukautisena ”yskään”. Erik Johanin sisarpuoli Eva Wassen rakastui pian kuolintapauksen jälkeen kenttävääpeli Carl Adolph Taubeen, joka kuului Porvooseen asettuneeseen Kuninkaalliseen Uudenmaan prikaatin rakuunajoukkoon. Todennäköisesti Taube oli toinen Längmanin kauppiaskotiin majoitetuista rakuunoista.[105] Häitä juhlittiin Porvoossa elokuussa 1804, jolloin 16 -vuotias Eva odotti jo esikoistaan. Yhteinen koti perustettiin Tauben kotitilalle Lapinjärven Kimonkylään. Erik Johanin toinen sisarpuoli, Lovisa Wassen, mainitaan henkikirjoissa Längmanin perheenjäsenenä viimeisen kerran vuonna 1807.

Uudisrakennuksen valmistuttua Abraham Längman antoi useita huoneita vuokralle. Vuokralaiset toivat eloa pihapiiriin: Hyyryllä asuivat mm. hatuntekijä Petter Holmberg,

[100] RO 8.5.1799. PRM, Cab 37. HMA; PRM, liitteet EG:25. HMA; Hartman 1906, 567. – Olleniuksen kuoltua kiinteistön osti raatimies Anders Florin. Joulukuussa 1809, kun venäläinen sotilasväki käytti raatihuonetta sotilassairaalana, maistraatti kokoontui väliaikaisesti Florinin kodissa; Porvoo, kastetut 1802. Mf. ES 294. KA. – Florin oli Erik Johanin pikkusiskon kummi.

[101] RO 29.4.1799. PRM, Cab 37. HMA. – Kiinteistö sijaitsi 3. korttelissa tontilla n:o 17. Längmanin tarkoituksena oli rakentaa päärakennus vanhan kivikellarin päälle, mutta maistraatti vaati taloa Holmin ja Hindhorin rakennusten muodostamaan linjaan.

[102] Abraham Längmanin perunkirja. PRM, EC:12. HMA; Pöytäkirja Längmanin kiinteistön ja irtaimiston huutokaupasta 12.12.1814. PRM, liitteet EG:34. HMA.

[103] RO 15.4.1801. PRM, Cab 38. HMA. – A. Längman haki elokuussa 1801 lupaa ranta-aitalle Johan Solitanderin ja purjekangastehtailija M. Borgmanin aittojen väliin, mutta sitä ei hänelle myönnetty.

[104] Porvoon kirkonkirjoissa nimi kirjoitettiin muotoon Eric. Myöhemmissä asiakirjoissa kirjoitusasu vaihteli kirjurista riippuen. Itse hän käytti etukirjaimiaan. Käytän nimestä jälkipolvien vakiinnuttamaa muotoa Erik.

[105] Kuninkaallisen Uudenmaan prikaatin rakuunajoukkon majoitusluettelo, Porvoon kaupunki 22.4.1803. PRM, Liitteet EG:27. HMA.

naulantekijä Petter Skåtte ja satulamestari Elias Astenius[106], joista kahden jälkimmäisen talouteen kuului myös perheenjäseniä ja apupoikia. Ruotumestari Eric Holmin leski, ajuri Staffan Nohrström, merimies Daniel Sahlberg, renki Johan Fagerholm sekä viljatorppari Henrik Söderberg perheineen asuivat kaikki lyhyen aikaa Längmanin vuokralaisina. Enimmillään – vuoden 1808 aikana – tontilla asui kaikkiaan 21 henkeä.[107]

Rihkamakauppiaan täyttymätön unelma

Kauppiaana Längmanin tavoitteet olivat korkealla, aina ulkomaankauppaa myöten. Näslindin esimerkki velvoitti ja rohkaisi samanaikaisesti. Merten takaisen kauppansa Längman aloitti valtakunnan pääkaupungista Tukholmasta, mistä hän toi Porvooseen ainakin suolaa, rautatavaroita ja kankaita.[108] Itämeren etelärannikolle hän solmi suorat kauppayhteydet viimeistään elokuussa 1803 ottaessaan ensi kertaa yhteyttä lyypekkiläiseen Kurtzhals und Bruhnsin kauppahuoneeseen. Tavaraluotolle hän tarvitsi yhteisen liiketutun suosituksen. Längman toi Lyypekistä eksoottisia alkoholijuomia kuten arrakkia, portugalilaista muskattia ja jamaikalaista rommia.[109]

Serkultaan, Hollolan tuomiokunnan tuomarilta Abraham Erik Arckenholtzilta[110] Abraham Längman osti kesäkuussa 1807 reilut 700 tolttia täyspuhtaita lautoja, tapuloituna Loviisaan. Arckenholtz oli hankkinut sahatavaran ”kauppias Clayhillsiltä”. Sikäli kun kyseessä oli Längmanin ensikosketus sahatavaran vientiin, hänellä oli todella huono onni: pitkään jatkunut korkeasuhdanne katkesi äkillisesti. Längman ja Näslind ehtivät myydä Kööpenhaminaan 500 tolttia ennen kevättalvella 1808 puhjennutta Suomen sotaa. Loppuerän vienti kävi mahdottomaksi.[111]

Venäläiset sotajoukot marssivat Suomeen. Vanavedessä seurasivat venäläiskauppiaat. Keisari Aleksanteri I kutsui valtiopäivät Porvooseen keväällä 1809. Pikkukaupungin unohtumaton seurapiiritapahtuma kesti heinäkuulle. Kokoontumisten ajaksi valtiopäivämiehet majoitettiin yksityiskoteihin. Längmanien asunnosta varattiin tähän

[106] Asteniuksen esikoispoika August Wilhelm syntyi 1804 Längmanin talossa. Hänestä tuli myöhemmin helsinkiläiskauppias, joka muistetaan parhaiten Kauppatorin, Kaivopuiston kylpylän ja Viaporin välillä vuodesta 1838 liikennöineen Lentäjä-siipiratasaluksen yhtenä omistajana. Tommila 1982, 37,74.

[107] Porvoon henkikirjat 1800 mf. ES 2658; 1801 mf. LT 1493; 1802 mf. LT 1495; 1803 mf. LT 1503; 1804 mf. LT 1103; 1805 mf. LT 1783; 1806 mf. LT 1784; 1807 mf. LT 1498; 1808 mf. ES 2666; 1809 mf. ES 2668; 1810 mf. ES 2411.

[108] RO 30.4.1800. PRM, Cab 38. HMA. – Längman toi 1799 Tukholmasta suolaa kippari Elias Lönnbergin Emanuel-jahdilla kauppiaitten Johan E:son Solitander, Eric Saxell ja Matts Ollenius kanssa; Abraham Längmanin perunkirjoitus. PRM, EC:12. HMA. – Vuonna 1806 Längman asioi tukholmalaisten Nils Hasselhuhnin, Fredric Johan Widbomin sekä silkkitehtailija Mätzerin (=tukkukauppias Johan Petter Mazer) kanssa; Porvoon RO 28.9.1826. KA. – Hasselhun ja Widbom olivat rautarihkaman (järnkram)kauppiaita. Längmanin kuolinpesän velkojia oli myös tukholmalainen kauppahuone S. & G. Sjöfeldt.

[109] A. E. Längman Kurt Zahl und Söhnerille 9.8.1803. PRM, liitteet EG:33. HMA.

[110] Kojonen 1971. – Arckenholtzin tytär Lovisa nai laamanni Bengt Detlef Krookin. He asuivat 1820-luvulla Hämeenlinnassa, mutta muuttivat 1828 Helsinkiin, jolloin Krook nimitettiin senaatin oikeusosaston jäseneksi. Pariskunnan lapsista Bengt Magnus asui 1848 rippikirjatietojen mukaan joitakin kuukausia Ummeljoella. E. J. Längmanin toinen pikkuserkku, E. U. Arckenholtz, opiskeli Viipurin kymnaasissa samanaikaisesti Paul Wahlin kanssa.

[111] Arckenholtzin ja Längmanin kauppakirja 2.6.1807 Porvoo; Tammisaarelaisen kapteenin Carl Grundströmin konossomentti Nordstjerna-alukselle syyskuussa 1807. PRM, liitteet EG:31. HMA.

tarkoitukseen kaksi kamaria sekä yhteinen sali. Perheen omaan käyttöön jäi kaksi kamaria.[112]

Kauan ei Abraham Längman uutta menoa ehtinyt ihmetellä: hän menehtyi helmikuussa 1810 ”saappaat jalassa” Sysmän talvimarkkinoilla, vain 40 vuoden iässä.[113] Samana vuonna pidetyssä pormestarinvaalissa lesken äänimäärä taksoitettiin kuudeksi, kun raatimies Näslindillä oli 14 ja ruukinpatruuna Johan Solitanderilla 15 ääntä.[114] Längman ei lukeutunut kaupungin suurkauppiaisiin, jos ei aivan vähäisimpiinkään. Perunkirjoitus paljasti kauppiastaloa rasittavan kiinnityksen ja vuosikausien takaisista Lyypekin ja Ruotsin tilauksista jääneet velat. Saatavat velallisilta kattoivat muodollisesti juuri ja juuri pesän velat. Längman oli elättänyt kaupalla perheensä, mutta varallisuutta hän ei kyennyt kokoamaan.

Unelmat eivät hänelläkään toteutuneet. Kauppa oli käynyt vielä ensimmäisinä vuosina odotetusti, mutta liikkeen kohottamiseksi aiotut suuret, mutta väärin lasketut velkakaupat näivettivät Abraham Längmanin liikettä kohtalokkaasti. Tämä on luettavissa myös hänen kauppapalvelijoiden ja palvelusväen määrästä. Menestyvä kauppias tarvitsi avukseen kirjanpitäjän ja vähintään yhden puotipojan. Längmanin ensimmäinen kirjanpitäjä, Viaporista saapunut Carl Jacob Lang pysyi hänen palveluksessaan vain vuoden.[115] Elimäeltä Porvooseen muuttanut Henric Svanberg pysyi tehtävässään kolme vuotta, vuoteen 1802 asti. Saksasta tehtyjen ostosten jälkeen – vuonna 1804 – Längmanin talouteen kuului palvelija Gabriel Björkdahl, ja Tukholmasta tehtyjen tilausten jälkeen vuonna 1806 puotipoika Anders Kellström. Vähäinen työvoiman tarve tai kyky palkata heitä näkyi myös renkien ja piikojen käytössä. Kauppaliikkeensä alkuvuosina Längman piti yleensä yhtä renkiä ja yhtä piikaa. Vuoden 1808 jälkeen hänellä ei ollut lainkaan palvelusväkeä: ei puotipoikaa tai renkiä, ei edes piikaa.[116]

Manttaaleihin merkittyjen varallisuusverotietojen mukaan Längman ei omistanut edes taskukelloa, joka sentään kuului säätyläisväestön varustukseen tuohon aikaan jo varsin yleisesti. Kaksista kaksipyöräisistä kieseistä häntä tosin verotettiin, mutta ne olivatkin välttämättömiä työkaluja kauppiaan markkinamatkoilla.[117] Längmanin jäämistöstä on vaikea löytää merkkejä kerskailevuudesta tai tuhlaavaisuudesta, ellei sellaiseksi lasketa seitsemää kultasormusta ja yhtä lukollista kolminkertaista kultaketjua, joka arvioitiin perunkirjoituksessa hänen ylivoimaisesti arvokkaimmaksi esineekseen. Kodin muuhun arvoirtaimistoon kuuluivat seinäkello, lukollinen miesten piironki, sininen sivustavedettävä sohva, helmeileväksi värjätty lukollinen vetoarkku, maalattu kaksiosainen vaatekaappi sekä sininen, lukollinen matka-arkku. Vaatteiden joukosta erottuivat arvokkaimpina paksu villavuorinen päällystakki sekä vanha sudennahkaturkki.

[112] Majoituskomitean luettelo. PRM, liitteet EG:31. HMA.
[113] Tieto Längmanin kuolinpäivästä ja kuolinpaikasta on perunkirjoituksesta. Porvoon kirkonkirjojen haudatuissa häntä ei mainita.
[114] Pormestarinvaalin 28.4.1810 äänestysluettelo. PRM, liitteet EG:32. HMA.
[115] Porvoon henkikirjat 1798 mf. LT 1101; 1799 mf. LT 1102. KA. – Carl Jacob Langia ei pidä sekoittaa porvoolaiseen toisen polven kauppiaaseen Carl Fredric Langiin.
[116] Porvoon henkikirjat 1800 mf. ES 2658; 1801 mf. LT 1493; 1802 mf. LT 1495; 1803 mf. LT 1503; 1804 mf. LT 1103; 1805 mf. LT 1783; 1806 mf. LT 1784; 1807 mf. LT 1498; 1808 mf. ES 2666; 1809 mf. ES 2668; 1810 mf. ES 2411. KA.
[117] Porvoon henkikirjat 1807 mf LT 1498. KA; Henkikirjat 1808 mf. ES 2666. KA; Porvoolaisten ylellisyystavaroista, ks. Mäntylä 1994, 454.

Rouva Längmanin talvivarustukseen kuului palttinalla vuorattu turkki, jonka reunukset olivat karhunnahasta.[118]

Porvoossa oli vuosisadanvaihteen aikoihin noin 30 kauppiassäätyyn luettavaa porvaria, joista ehkä 15–20 piti varsinaista kauppaa. Keskinäinen kilpailu asiakkaista oli kovaa: pienkauppiaiden oli tyytyminen asiakkaisiin, joita suurporvari ei ensisijaisesti tavoitellut. Pohjanmaan kauppaoloja tutkineen Aunolan mukaan esimerkiksi Oulussa oli kauppiaita, joiden kaupan painopiste oli nimenomaan puotikaupassa ja luotonannossa. Suurkauppiaita heistä ei tullut vaan he jäivät ”tuntemattomiksi” pikkukauppiaiksi.[119]

Tällaiseen kohtaloon törmäsi myös Abraham Längman. Rihkamakauppiaana hän kaupitteli asiakaskunnalleen siirtomaatavaroita, alkoholijuomia, tupakkaa, kankaita ja suolaa sekä toisaalta vei maalaistuotteita, kuten voita ja talia Tukholmaan. Näkyypä hän vuokranneen joiksikin vuosiksi myös kaupungin kalastusoikeuksia ja myyneen asiakkailleen silakkaa. Maalaiskaupan osuus kaupankäynnistä oli kuitenkin velallisluettelon perusteella häviävän pieni.[120]

Tässä saattoi olla hänen ongelmansa. Längman joutui myymään tavaraa luotolla ja usein hyvin epävarmoille maksajille. Velallisluettelosta löytyy kymmeniä eriarvoisia ja arvatenkin kroonisessa rahapulassa eläneitä sotilaita. Tililuottoja hän antoi myös paikallisille kauppiaille[121], käsityöläisille ja lähikylien herrasväelle. Pienimuotoiseksi jääneessä liikkeessä tärkeitä asiakkaita olivat sukulaiset ja ystävät, jotka saivat Längmanilta muita asiakkaita selvästi suurempia luottoja. Lopella asunutta äitiään kauppias avusti säännöllisesti sekä rahallisesti että tavaroita toimittamalla.[122] Sukulaisten vuoksi asiakaskunta sai maantieteellisesti melko laajan säteen: itäisen Uudenmaan ja Päijät-Hämeen lisäksi hänellä oli yksittäisiä asiakkaita myös Tampereella ja Orivedellä. Kauppiasyhteyksiä hänellä oli erityisesti Tampereelle, mutta myös naapurikaupunkeihin Loviisaan ja Helsinkiin sekä Viaporin merilinnoitukseen Helsingin edustalla.[123]

”Tapulittoman pikkukaupungin yhteinen tragedia?”

Abraham Längmanin ennenaikaiseen kuolemaan viittaava Anneli Mäkelä-Alitalo toteaa Porvoon historiassaan Längmanin perheen kohtalon ”tapulittoman pikkukaupungin yhteiseksi tragediaksi”.[124] Ydinperheeseen kuului lesken ohella enää kymmenvuotias Erik Johan. Lesken asema oli kieltämättä vaikea, toisaalta elätettäviä oli vähän.

Ilman isäntää jäänyt kauppiastalous oli Porvoossa valitettavan tuttu näky. Peräti neljä Erik Johanin kuudesta miespuolisesta kummista ehti kuolla ennen Abraham Längmania ja heistä kolme – kauppiaat Johan Fredrich Wallas, Gustaf Borgström ja Anders Borgström –

---

[118] Abraham Längmanin perunkirjoitus. PRM, EC:12. HMA.
[119] Aunola 1967, 314–316.
[120] RO 15.4.1801. PRM, Cab 38b. HMA; Längmanin valitus kalastusvuokraoikeuksista. PRM, liitteet EG:29. HMA.
[121] Abraham Längmanin perunkirjoitus. PRM, EC:12. HMA. – Porvoolaiskauppioiden (lumppukauppias Eric Arelius, porvari Petter Hindhor, raatimies Petter Arelius, kauppias Schröder, kauppias Eric Eskolin, kauppias Ekholm, kauppias Hinric Lindström, ruukinpatruuna Johan Solitander, kauppias A. E. Öhman ja kauppias A. Bergman) velat olivat säännönmukaisesti varsin pieniä tilivelkoja.
[122] *FAT* 22.3.1820. – Tiedoksianto Maria Längmanin testamentista.
[123] Abraham Längmanin perunkirja. PRM, EC:12. HMA. – Kauppiasyhteyksiä Loviisasta Henric Nordström, Helsingistä Magnus Lindholm, Tampereelta Lundahl, Lindberg ja Silander.
[124] Mäkelä-Alitalo 2000, 103.

suunnilleen Abrahamin ikäisinä. Kummallakaan Borgströmillä ei ollut jälkeläisiä, mutta Wallasia jäi kaipaamaan neljä alaikäistä lasta, jotka jäivät täysin orvoiksi lesken kuoltua vain neljä päivää miehensä hautajaisten jälkeen. Listaa voi jatkaa kauppias ja tekstiilitehtailija Johan Backmanilla, joka kuoli 39-vuotiaana heinäkuussa 1808 jättäen isättömäksi neljä alaikäistä lasta, sekä 50 ikäisenä vuonna 1806 kuolleella kauppias Carl Wathénilla, jolta jäi viisi alaikäistä lasta.[125]

Erik Johanista oli todennäköisesti ajateltu isänsä työn jatkajaa. Pojan kummeiksi oli valittu lähinnä kauppiaita ja heidän vaimojaan sekä yksi tullinhoitaja ja yksi kappalaisen leski. Abraham Längmanin asiakkaina oli jo sukutaustan vuoksi paljon kirkonmiehiä, mutta omassa perheessä ei lukemista harrastettu yli välttämättömän. Ainoa perunkirjoihin merkitty kirja oli vanha ruotsinkielinen psalmi- ja evankeliumikirja. Vanhan pappissuvun lukeneet perinteet – Abrahamin isoisän Roeringin kirjallisen tuotannon lisäksi on mainittava Abrahamin tädin miehen, Aurora-seuran jäsenen, Oriveden kirkkoherran Eric Lencqvistin lukuisat paikallishistorialliset, maantieteelliset, kansatieteelliset ja taloudelliset kirjoitukset – katkesivat Abraham Längmaniin lähes täydellisesti.[126]

Mutta Abraham ei nimennytkään poikaansa isänsä Mathiaksen vaan kauppiasisoisänsä Erikin mukaan. Toinen nimi Johan tuli luontevasti Evan isältä Johan Jusseliukselta. Blomstedt katsoi pojan olleen jo syntymästä predestinoitu liikemieheksi.[127] Ehkä näinkin voi sanoa. Isän kuoltua kymmenvuotiaan Erik Johanin turvaverkko muuttui vain huolestuttavan harvasilmäiseksi. Kauppiaskummit olivat menneet manan maille iäkästä Petter Näslindiä lukuun ottamatta, eikä tämänkään liike kukoistanut entiseen malliinsa. Porvoossa oli suorastaan liikatarjontaa isättömistä kauppiaanvesoista. Osa heistä erotettiin äideistään ja lähetettiin vieraiden palvelukseen, jopa vieraisiin kaupunkeihin. Huolettomat lapsuusvuodet katkesivat äkillisesti ja nuorukaiset pantiin ansaitsemaan itse leipänsä.

Tässä suhteessa Erik Johanin kohtalo ei ollut surkein. Hänen äitinsä oli päättänyt vakaasti jatkaa miehensä porvarimaksujen maksamista. Eva Längman oli edeltävät vuodet ollut käytännössä miehensä ainoa apulainen. Hän tunsi kutakuinkin liikkeen, jonka perusta oli levännyt pitkälti Abraham Längmanin mieskohtaisessa työpanoksessa. Mutta samasta syystä lesken mahdollisuudet ylläpitää liikettä rajoittuivat käytännössä varastojen myyntiin, velkojen perintään ja liikkeen vähittäiseen alasajoon.

Erik Johan sai holhoojakseen isänsä langon, Padasjoen Arrakoskella asuvan iäkkään ja sairaalloisen kersantti Jacob Johan Lovinin.[128] Hänen mahdollisuutensa auttaa olivat

[125] Johtaja Gustaf Borgström oli kuollut 41-vuotiaana jo 1803, Anders Borgström 39-vuotiaana 1805 ja Johan Fredric Wallas 38-vuotiaana 1809.

[126] Lencqvistin tuotannosta, ks. Rapola 1930; Abraham Längmanin perunkirjoitus. PRM, EC 12. HMA. – Längmanin yhteyksistä pappissäätyyn kertovat lukuisat asiakassuhteet: pastori Gabriel Lyra Asikkalasta, kuninkaallinen hovisaarnaaja Jonas Streng Porvoosta, pastorinrouva Kyander, pastori Sundström, pastori Ruuth Kaarenkylästä, kappalainen Lundström ja pastori (tohtori) Lennqvist Orivedeltä, lukkari Sumelius Kangasalalta, pastori Löfgren Karttulasta, pastori Streng ja pastorin leski Lamberg Sysmästä.

[127] Porvoo, kastetut 1799. Mf. ES 293. KA. – Erik Johanin kummeja olivat johtaja Gustaf Borgström, Petter Näslind, tullitarkastaja Johan Fredric Lagerblad, Carl Lang, kauppias Johan Fredric Wallas, Anders Borgström, Henric Borgström, Anna Prudentia Näslind, Helena Sophia Borgström, Lovisa Otteliana Enckell (os. Charpentier, kuninkaallisen hovipredikantin ja arkkidiakoni Carl Henric Enckellin vaimo), Hedvig Lagerblad, Margaretha Lang (omaa sukua Nordström) sekä Brita Lucia Lang; Häggman 1994, 108–109. – Kummien valinnasta ei pidä tehdä liian pitkälle meneviä johtopäätöksiä ystävyyssuhteista, sillä ne kertovat myös siitä, mihin sosiaaliryhmään vanhemmat pyrkivät samaistumaan. Runsaslukuisella kummikatraalla sidottiin perhettä paikallisyhteisöön sekä turvattiin lapsen tulevaisuutta.

[128] Lovin Porvoon RO:lle 22.7.1812. PRM, liitteet EG:33. HMA.

rajalliset. Sukulaispoikansa kohtalosta Lovin oli kuitenkin aidosti huolissaan. Tavallaan hänellä oli myös kunniavelka maksettavanaan: Abraham Längmanin ansiosta Lovinin avioton poika Adolf Fredric Stjernberg oli otettu Per Näslindin puotipojaksi vuonna 1796.[129] Näslindin kirjanpitäjänä vuodesta 1804 työskennellyt Stjernberg ottikin käytännössä päävastuun Erik Johanista.

Stjernberg huolehti Abraham Längmanin hautajaiskuluista ja varmisti pojan koulunkäynnin jatkon ”rehtori Winterin” yksityisopetuksessa. Elokuussa 1812 Stjernberg – nyt jo aloittelevana kauppiaana – pelasti käteisvaroillaan Eva Längmanin henkilökohtaiset kulta- ja hopeaesineet takavarikoinnilta sekä maksoi tälle määrätyt sakot.[130] Eva Längmanin viivytystaistelu vääjäämätöntä kohtaloa vastaan oli tuolloin päättymässä. Sakot hän oli saanut miehensä perunkirjoituksen laiminlyömisestä. Kun miesvainajan suurimmat velkojat Saksasta patistelivat saataviaan, Eva Längmanin oli luovuttava pian porvarisoikeuksistaan.[131]

Lokakuussa 1812 suoritetussa perunkirjoituksessa kuolinpesän varat ylittivät velat vain niukasti. Välikadun kauppiaskiinteistö arvioitiin 800 hopearuplan arvoiseksi. Kun tähän lisättiin irtaimisto ja saatavat velallisilta, saatiin pesän arvoksi 3691 hopearuplaa. Vastattavien puolella vei yksistään ruukinpatruuna Näslindin velkakirja, josta oli tehty helmikuussa 1809 kiinnitys Längmanin kiinteistöön, korkoineen lähes kaksi tuhatta ruplaa. Muut velat, lähinnä eräille ruotsalaiskauppiaille ja kahdelle lyypekkiläiselle kauppahuoneelle – lisättyinä hautauskuluilla – tekivät 800 ruplaa. Pesän velallisluettelossa oli kaikkiaan 216 nimeä, joista varsin monen velka oli luokiteltava epävarmaksi saatavaksi.[132] Pian perunkirjoituksen jälkeen Eva Längman anoi omaisuuden luovuttamisesta velkojien käsiin ja vapautusta kaikista myöhemmistä vaatimuksista. Kesällä 1813 kokoontuneen raastuvanoikeuden jälkeen konkurssihakemus jäi odottamaan ratkaisua.[133]

Eva Längman jäi asumaan poikansa kanssa vanhaan kotiinsa. Kauppiastiloja vuokrasi viimeistään loppusyksystä 1812 venäläinen laivanvarustajakauppias Mathra Saitzoff. Joulukuussa 1814 Längmanin velkojat järjestivät huutokaupan, jossa korkeimman tarjouksen kiinteistöstä teki Saitzoff.[134] Hänen aikanaan Längmanin kauppiastalo sai nykyisen kaksikerroksisen muotonsa.[135] Vuoteen 1820 mennessä kiinteistö oli siirtynyt

[129] P. Näslindin antama todistus 1.10.1811. Porvoon RO 1812. PRM, Cab 49. HMA.
[130] Abraham Längmanin perunkirja. PRM, EC:12. HMA.
[131] A. E. Arckenholtz Eva Längmanille 13.5.1812. PRM, liitteet EG:33. HMA; Eva Längman pormestarille ja raatimiehille, päiväämätön. PRM, liitteet EG:27. HMA.
[132] Abraham Längmanin perunkirja. PRM, EC:12. HMA. – Suoranaista jakoa varmoihin ja epävarmoihin saataviin ei perunkirjoituksessa tehty. Velallisissa oli kuitenkin useita vainajia, varattomia henkilöitä tai tyypillisesti rahattomiksi paljastuvia sotilaita; Aunola 1967, 65. – Oululaisten kauppiaitten perunkirjoissa 1765–1788 epävarmoiksi saataviksi ilmoitetut saatavat kohosivat noin neljännekseen kaikista saatavista.
[133] Porvoon RO 28.9.1826. KA.
[134] Pöytäkirja Längmanin kiinteistön ja irtaimiston huutokaupasta 12.12.1814. PRM, liitteet EG:34. HMA; Mäkelä-Alitalo 2000, 76–77. – Saitzoff sai 1812 viktuaalikauppiaan ja 1814 rihkamakauppiaan oikeudet; Porvoon henkikirjat 1815 mf. ES 2412. KA. – Eva Längman asui talossa vielä 1815.
[135] Saitzoffin on mainittu aloittaneen Längmanin talon uudistustyöt jo joulukuussa 1812. Tämä ei pitäne paikkaansa, sillä talo huutokaupattiin alkuperäisessä tilassaan. Nykyinen kaksikerroksinen ulkoasu talolla oli kuitenkin vuonna 1815.

Saitzoffin tehtyä konkurssin tämän porvoolaiselle liikekumppanille, vuorineuvos Johan Solitanderille. Hän vuokrasi liiketilat kauppias Carl Lindforsille.[136]

Kauppias Stjernbergin opissa

Erik Johan jatkoi opintoja Porvoon pedagogion rehtorin, Eric Wilhelm Winterin yksityisopetuksessa 14-vuotiaaksi asti. Samoilla tunneilla oli käynyt hänen ikätoverinsa, Loviisasta Porvooseen kauppiasisänsä kuoleman jälkeen muuttanut Henrik Borgström. Tämä tuleva kauppaneuvos aloitti opintiensä Erik Johania nuorempana ja siirtyi pian lehtori Forsiuksen yksityisoppilaaksi yhdessä Porvoon toisen mahtisuvun Solitanderien jälkeläisten kanssa.[137]

Porvoon koulupojilla oli sunnuntaisin tapana myydä rihkamatavaraa maalaisille.[138] Tuomiokirkon ympäristön ”epävirallinen harjoittelujakso” oli varmasti tuttu myös Erik Johanille. Harrastelijamainen kaupankäynti päättyi heinäkuussa 1813 alkaneeseen palveluun Stjernbergin puotipoikana.[139] Ratkaisu oli luonteva, etukäteen mietitty ja ilmeisen kivuton. Stjernbergiä palveli jo entuudestaan tämän velipuoli Johan Fredric Lovin, Erik Johanin 17-vuotias serkku. Puotipoikana Erik Johanista tuli 30-vuotiaan Stjernbergin holhokki ja perheenjäsen.[140]

Adolf Fredric Stjernbergin liiketilat sijaitsivat Jokikadun ja Sillanmäen kulmassa, Porvoonjoen sillalta katsottuna tien oikealla puolella. Huoneiston hän oli vuokrannut johtaja Gustaf Borgströmin leskeltä Helenalta, jonka suurella, jokeen saakka ulottuvalla tontilla sijaitsi iso kaksikerroksinen puutalo, joukko pienempiä rakennuksia ja aittoja jokirannassa. Helena Borgström lukeutui Stjernbergin ja Längmanien lähipiiriin, sillä hän oli Per Näslindin käly ja Erik Johanin kummitäti. Stjernberg osti kiinteistön Borgströmin leskeltä vuonna 1816, jolloin hänen omistukseensa siirtyi myös osia Itäisellä Kirkonmäellä sijaitsevista kiinteistöistä ja niin kutsuttu Bergmanin puutarha.[141]

Stjernberg solmi vuonna 1815 avioliiton Catharina Elisabeth Renmanin kanssa, joka synnytti hänelle muutaman vuoden sisällä kaksi poikaa. Kahden puotipoikansa lisäksi Stjernbergillä oli töissä kirjanpitäjä Anders Gesenius. Talouteen kuului myös kaksi renkiä ja kaksi piikaa. Porvoolaisittain varsin huomattavassa kauppiaskiinteistössä asui lisäksi Helena Borgström renkinsä ja piikansa kanssa sekä lopulta vielä Stjernbergin anoppi, vaikka olikin naimisissa kauppias Anders Bergmanin kanssa.[142]

---

[136] Porvoon henkikirjat 1820 mf. ES 2413. KA; Taksoitusluettelo 1820. PRM, liitteet EG:40. HMA; Heiman 1987, 102. – Talousvaikeuksiin joutunut Solitander myi talon 1829 silloiselle vuokralaiselle, Porvoon valtiopäivien yhteydestä tutulle Ulla Möllensvärdille. Ks. myös Mäkelä-Alitalo 2000, 16.

[137] Hoving 1949, 24, 28–29.

[138] Hoving 1949, 30.

[139] E. J. Längmanin porvarisoikeushakemus. Maistraatti 6.12.1823 § 7. M, Ca:132. HKA.

[140] Porvoon rippikirja, mf. ES 426. KA. – 1783 syntynyt Stjernberg saattoi ikänsä puolesta olla J. F. Lovinille vain velipuoli, vaikka heitä kutsuttiin kirkonkirjoissa ja tuomiokirjoissa veljeksiksi. – Ilmeisesti Stjernbergistä tuli tällöin myös Erik Johanin huoltaja, vrt. *FAT* 22.3.1820.

[141] Luettelo Stjernbergin velkojista 22.6.1822. Porvoon RO 1822 & 1823. KA. – Vuoden 1815 henkikirjojen mukaan Stjernberg omisti kauppias Gabriel Sjöbergin tontin heti Näslindin talon takana; Heiman 1987, 74, 87, 115. – Stjernbergin konkurssin jälkeen kiinteistö siirtyi Solitanderin suvulle. Johan Solitanderin konkurssipesältä kiinteistö siirtyi 1836 kauppias Otto Orrmanille.

[142] Porvoon rippikirja, mf. ES 426. KA. – Gesenius muutti Helsinkiin 1817; Leppäv. sk. 1842 § 35. Rautalammin tuomiokirja 1842, Ko a 63. KA. – Stjernbergin pojista Adolf Emanuel palveli 1842 vänrikkinä Venäjän armeijassa ja Lorentz Fredrik kauppakirjanpitäjänä.

Porvoon liikeolot muuttuivat ratkaisevasti Abraham Längmanin kuoleman jälkeisinä vuosina, kun Vanhan Suomen alueelta tulleet venäläiskauppiaat tekivät invaasion kaupunkiin. Viktuaali- eli ruokakauppiaina he vastasivat Porvooseen majoitettujen armeijaosastojen ruokahuollosta. Monenlaista harmia kaupungin porvaristolle tuoneet sotilasosastot vaurastuttivat siten hankinnoillaan lähinnä venäläiskauppiaita. Tämä ärsytti veroja maksavia porvoolaisia, etenkin kun tulokkaiden kauppa laajeni nopeasti myös rihkamakaupaksi.[143] Luopuessaan vuonna 1813 omista porvarisoikeuksistaan iäkäs Petter Näslind perusteli sitä pitkällä palvelusajallaan, huonoilla suhdanteilla sekä venäläiskauppiaiden kilpailulla.[144]

Valtiollisten olojen muutos tarjosi porvoolaisille myös mahdollisuuksia. Pietari veti puoleensa etenkin käsityöläisiä.[145] Porvoolaiskauppiaat eivät saaneet uudelta hallitsijalta odottamiansa täysiä tapulioikeuksia, mutta oman tullikamarinsa kuitenkin vuonna 1812. Napoleonin sotien jatkuessa Venäjän ja Ruotsin välinen transitokauppa nousi arvaamattomaan merkitykseen ja tarjosi valppaimmille kauppiaille huikeita mahdollisuuksia. Porvoossa suurimpia riskejä otti Längmanin kauppiastaloon asettunut Saitzoff, jonka varustamat laivat harjoittivat laajaa kauppaa Pietarin ja Tukholman välillä. Saitzoff vei Ruotsiin hamppua, hamppuöljyä, villaa ja mitä todennäköisimmin myös viljaa, ja toi sieltä mm. alunaa, portteria, viiniä ja suolaa. Velkarahoilla operoivan Saitzoffin yhtenä rahoittajana toimi porvoolainen vuorineuvos Johan Solitander. Saitzoffin ura Porvoossa jäi tähdenlennoksi: vaikeuksiin ajauduttuaan hän pakeni velkojiaan ja lopulta hänet pidätettiin Pietarissa.[146]

Petter Näslindiä oli syytetty viimeisinä vuosinaan omavaltaisuudesta kaupungin viinanpolttoyhtiön johdossa. Näin hän riitaantui myös kaupungin mahtisukujen – Solitanderien ja Borgströmien – kanssa.[147] Näslindin piirin perinteitä ja kauppiasmainetta koettivat pitää yllä Stjernberg ja Petter Näslind nuorempi, joka sai keväällä 1814 Stjernbergin takauksen porvarismaksuilleen. Näslind muutti saman tien Pietariin hakien sillanpääasemaa transitokaupalle. Stjernberg osti pian Tukholmasta olutta, joka oli transitokaupan tärkeimpiä tuotteita.[148] Napoleonin kukistuminen ja mannermaasulkemuksen päättyminen lopettivat Stjernbergin ja Näslindin välityskaupan lyhyeen. Jälkimmäisen toimet ajautuivat vaikeuksiin ja hän menetti varustamansa Hercules-aluksen pietarilaiselle velkojalleen Christian Ignatiukselle.[149]

Petter Näslind palasi Porvooseen vuonna 1818, myöhemmin hän harjoitti liikettä vanhassa Wathénin kauppiastalossa. Kirjanpitäjänä toimi pikkuveli Carl Gustaf. Toinen pikkuveli, Mårten Christopher, joka oli muuttanut Pietariin ja palannut sieltä Petterin mukana Porvooseen, muutti takaisin Pietariin jo vuonna 1819 – tällä kertaa pysyvästi.[150]

---

[143] Hartman 1906, 567–570, 580–584.
[144] P. Näslindin ilmoitus porvarisoikeuksista luopumisesta. PRM, liitteet EG 34. HMA.
[145] Engman 1983, 195. – Vuosina 1791–1810 muuttajia oli ollut vielä vain 57.
[146] Saitzoffista, ks. Mäkelä-Alitalo 2000, 76–77, 415 ja Heiman 1987, 75–76, 102. – Heimanin mukaan Saitzoff teki konkurssin jo 1813, mutta asian lopullinen selvittely kesti vuoteen 1815; Nieminen 1957, 20–33.
[147] Mäkelä-Alitalo 2000, 101.
[148] Petter Näslindin porvarisoikeushakemus 13.5.1814. PRM, liitteet EG:34. HMA; – Tiedot Stjernbergin olutkaupoista. PRM, liitteet EG:34. HMA.
[149] Mäkelä-Alitalo 2000, 80.
[150] Porvoon henkikirjat 1825 mf. ES 2414. KA; Porvoo rippikirja, mf. ES 426. KA.

A. F. Stjernbergin liike ei ollut kohtalonyhteydessä Pietariin. Hän osti edelleen siirtomaatavaroita Tukholmasta ja kaupitteli niitä asiakaskunnalleen. Jonkinlaisesta menestyksestä ja tulevaisuudenuskosta kertovat hänen vuonna 1816 velaksi solmimat kiinteistökaupat. Pilviä kerääntyi kuitenkin jo taivaalle. Hän kiisteli saamastaan tavaraluotosta tukholmalaisen Ekmanin kauppahuoneen kanssa. Samalta vuodelta ovat myös luotot, joita häneltä karhuttiin sittemmin oikeudessa, esimerkkinä J. F. Hackmanin entisen yhtiökumppanin, viipurilaiskonsuli Johan Ignatiuksen 6000 pankkoruplan laina.[151]

Kaupankäynti palautui sotavuosista entiselleen hitaasti. Porvoolaiset elvyttivät vanhat kauppasuhteensa tärkeimpään tuontisatamaansa Lyypekkiin vuonna 1817. Ensimmäisten mukana Saksaan kiiruhti C. G. Näslind.[152] Stjernberg teki tilauksia luotolla. Lyckan-kaljaasillaan hän toi Lyypekistä purjehduskaudella 1818 tavaroita, joita oli ostanut Hampurin kauppiailta ja amsterdamilaiselta Bromsin kauppahuoneelta.[153]

Hankinnat eivät kääntäneet Stjernbergin liikkeen suuntaa, vaan päinvastoin syvensivät ahdinkoa – aivan kuten Abraham Längmanille oli käynyt. Sen sijaan, että Stjernberg olisi vapauttanut liikekiinteistönsä kiinnityksestä, hän antoi Johan Solitanderille kiinnityksen myös muuhun kiinteään omaisuuteensa. Lyypekkiläinen Petter Tode ja amsterdamilainen Broms & Ebeling perivät vuonna 1819 saataviaan oikeusteitse. Molempia velkoja puitiin seuraavana vuonna Turun hovioikeudessa. Stjernbergin irtaimistoa takavarikoitiin Toden saatavien vuoksi. Stjernbergin pelastivat pulasta hänen liikeystävänsä. Porvoolaissyntyinen helsinkiläiskauppias Sven Anders Wathén oli erityisen avulias: hän takasi Stjernbergin Suomen Pankista nostaman 3000 ruplan lainan ja huolehti lyypekkiläisiltä kauppahuoneilta H. Heickeltä sekä F. Lewnhagenilta saaduista velkakirjoista. Wathén lunasti myös velkakirjan, joka Stjernbergillä oli helsinkiläiselle kauppaneuvos Heidenstrauchille.[154]

Wathén piti ystävänsä Stjernbergin – joka sentään oli Porvoon viidenneksi korkeimmin taksoitettu kauppias – vaikeuksia väliaikaisina.[155]

Stjernbergin kauppahuoneen kriisin keskellä puotipoika Erik Johan Längmanin oli tehtävä uransa kannalta ratkaiseva päätös. Hän oli palvellut puotipoikana jo seitsemän vuotta, joten hän saattoi hakea kauppakirjanpitäjän paikkaa. Nuorukainen oli palvellut asiakkaita tiskin takana, toimittanut tilauksia asiakkaille, raportoinut torihinnoista

[151] A. F. Stjernbergin velkojien kokous 22.6.1822. Porvoo RO 1822 & 1823. KA.

[152] Nieminen 1957, 41–60; Stjernbergin ja P. Näslindin takaus 6.8.1817 Carl Gustaf Näslindin Saksan matkalle. PRM, liitteet EG:37. HMA.

[153] Stjernberin passihakemus Lyckan-kaljaasin kapteenille ja seitsemän hengen miehistölle 26.5.1818. PRM, liitteet EG: 38. HMA; Stjernbergin velkojien kokous 22.6.1822. Porvoon RO 1822 & 1823. KA. – Tukholmassa Stjernberg asioi tukkukauppias Pehr Magnus Ekmanin ja siirtomaatavara- ja rihkamakauppias Johan Albert Lindforsin kanssa. Nyköpingissä kumppanina oli kauppahuone C & A Löfvenius ja Amsterdamissa kauppahuone Broms & Ebeling; Mäkelä-Alitalo 2000, 83. – Stjernberg omisti myös kaljaasit Apollo ja Mathilda sekä osan Fortunasta; Nieminen 1957, 38. – Nyköpingiin vietiin 1818 Porvoosta (=Stjernberg) ruista.

[154] Stjernbergin velkojien kokous 22.6.1822. Porvoon RO 1822 & 1823. KA. – Kauppiaat Erik Saxelin, Samuel Granqvist sekä tekstiilitehtailija Eric Johan Ståhle myönsivät Stjernbergille velkakirjan tai lunastivat häneltä maksuun lankeavan velkakirjan; Porvoo kastetut 1802, mf. ES 294. KA. – Saxelinin isä oli Erik Johanin pikkusiskon kummi; Granqvist taas oli pitänyt Stjernbergin kanssa 1815 yhteishäät tullikirjuri Renmanin tyttärien kanssa. Pietariin ja Tukholmaan kauppamatkoja tehnyt Granqvist joutui 1820-luvulla vaikeuksiin tulliviranomaisten kanssa, ks. Mäkelä-Alitalo 2000, 63, 75.

[155] Verotusluettelo 1820. PRM, liitteet EG:40. HMA. – Suurimmat veronmaksajat olivat vuorineuvos Solitander 18.75 ja Wilhelm Gratioff 17.5 hopearuplalla. Stjernbergin (12.5) edellä olivat myös kauppiaat Jacob Borgström ja Jacob Öhman (15).

isännälleen ja huolehtinut ylipäätään erilaisista juoksevista asioista. Hän oli ollut mukana markkina- ja liikematkoilla ja epäilemättä käynyt myös Pietarissa Näslindin veljeksiä tapaamassa. Stjernbergin silmien alla hän oppi kuinka kauppasuhteita Itämeren kaupunkeihin solmittiin ja kuinka niitä ylläpidettiin. Hän oli perehtynyt myös kirjanpidon saloihin ja tunsi tärkeimpien kaupankäyntimaiden rahayksiköt sekä osasi – ainakin periaatteessa – kirjoittaa liikekirjeitä. Stjernbergin toukokuussa 1820 antamasta työtodistuksesta huokuu ”isällinen” hyväntahtoisuus, jonka perusteella voi päätellä Erik Johanin saaneen häneltä monipuolisia ja kehittäviä työtehtäviä:

> Nuorukainen Eric Johan Längman on ollut seitsemän vuotta palveluksessani niin sanotussa rihkama- ja ulkomaankauppaliikkeessäni ja ollut ahkeruutensa ja uutteruutensa kautta minulle täydellinen ja miellyttävä apulainen, ja hän omistaa vaadittavan tuntemuksen sekä koti että ulkomaankaupassa.[156]

Todistus kertoi Längmanin etsivän uutta työnantajaa. Stjernbergin kirjanpitäjänä palveli jo kolmatta vuotta tämän velipuoli J. F. Lovin eikä kauppiaalla liiketoimiensa saaman käänteen vuoksi ollut tarvetta tai mahdollisuuttakaan palkata lisäväkeä. Taloudellista tukea alkavalle itsenäiselle uralleen Längman kaiketi odotti edellisvuonna kuolleen isoäitinsä Maria Längmanin hänelle testamenttaamasta kruunun uudistilasta Lopen Koiravedellä. Kesällä 1820 ilmeni kuitenkin, että isoäiti oli laatinut myöhemmin uuden testamentin ja määrännyt tilan toisille jälkeläisilleen.[157]

Lähes tyhjin taskuin oli Längmanin haettava itselleen työnantaja. Hänellä oli hyvä tuntuma porvoolaiseen kauppiasyhteisöön ja sen toimintapiiriin. Jo pikkupoikana hän oli oppinut tuntemaan isänsä ystäviä, asiakkaita ja liikekumppaneita. Stjernbergin palveluksessa piiri laajeni Pietariin ja Helsinkiin. Toisinkin olisi voinut käydä. Henrik Borgström sai omana palvelusaikanaan setänsä Erik Borgströmin liikkeessä tuskin lainkaan konttoritehtäviä ja myöhemmin ”se aika, jonka palvelin Saxelinilla [Stjernbergin kauppiasystävä Porvoossa. J.Y], oli koettelemusten vuosi, jonka aikana laajensin tietojani hyvin vähän haluamaani suuntaan. Tosin arvostelukykyni terävöityi ja monet hyvät perusasiat juurtuivat minuun”, Borgström kertoo muistelmissaan. Palveluksen muututtua Saxelinilla yhä vastenmielisemmäksi Borgström oli päättänyt vaihtaa työnantajaa.[158]

Längmanin onneksi Stjernbergin helsinkiläinen luottoystävä Wathén sattui tarvtsemaan kirjanpitäjää. Helsinki olisi houkutellut eteenpäin pyrkivää nuorta miestä ehkä muutenkin. Samaa tietä oli kulkenut liuta porvoolaisia puotipoikia ja kirjanpitäjiä, jotka eivät voineet laskea tulevaisuuttaan perityn liikkeen varaan.

---

[156] Stjernbergin Längmanille 10.5.1820 kirjoittama työtodistus. M, Cb: 140. HKA; Näkemys isännän merkityksestä tulevan kauppiaan ammattitaitoon, vrt. Kallioinen 2002, 29.

[157] *FAT* 22.3.1820 ja 28.6.1820. – E. J. Längmanin hyväksi tehty testamentti oli allekirjoitettu 1809. Se annettiin julkisuuteen maaliskuussa 1820. Kesäkuussa Maria Längmanin vävy C. A. Finerus toi julkisuuteen toisen, 1815 laaditun testamentin, jossa kirkkoherran leski lahjoitti koko omaisuutensa tyttärelleen ja tämän miehelle, Finerukselle – kiitokseksi vanhuudenpäiviensä huolenpidosta.

[158] Hoving 1949, 50–51.

IV HELSINKILÄISKAUPPIAAN TÄHDENLENTO

Porvoolaisia kasvavassa pääkaupungissa

Helsingin korottaminen Suomen suuriruhtinaskunnan pääkaupungiksi vuonna 1812 mullisti nopeasti pienen varuskuntakaupungin elämän. Vanhasta pääkaupungista Turusta siirrettyjen senaatin, Suomen Pankin ja uusien keskusvirastojen mukana kaupunkiin asettui viljalti maksukykyisiä virkamiehiä. Pelkästään Turusta heitä saapui – perheineen ja palveluskuntineen – 1820-luvun alkuvuosiin mennessä arviolta tuhatkunta henkeä. Ansiomahdollisuudet houkuttelivat kaupunkiin myös lukuisia liikkeenharjoittajia ja käsityöläisiä.[159] Kun Helsingin suomalais-ruotsalaisen seurakunnan väkiluku oli vuonna 1810 noin kolme ja puoli tuhatta, oli se kymmenen vuoden kuluttua kohonnut jo yli seitsemään tuhanteen. Kasvu jatkui myös alkavalla vuosikymmenellä niin, että vuonna 1830 asukkaita oli jo yli kymmenen tuhatta.[160]

Väestönkasvu piti kaupungin toimeliaana. Monumentaalisen empirekeskustan rakennustöistä hyötyi suoraan tai välillisesti koko kaupungin liike-elämä. Kasvava virkamiehistö ja kaupunkiin majoittunut upseeristo vilkastuttivat kaupungin seurapiirielämää ja kulutus- ja siirtomaatavaroiden myyntiä. Venäläisiä sotajoukkoja varjona seuraavat marketantit eivät Helsingissäkään tyytyneet vain sotilasosastojen muonittamiseen ja huoltoon, vaan tavoittelivat osaansa porvariston perinteisistä markkinoista. Helsinkiläiskauppiaiden erityisharmina oli tulokkaiden dominoima, huomattavaksi kasvanut viljan tuonti Venäjältä.[161]

Helsingin vanha kauppiaskunta säilytti silti hämmästyttävän hyvin valta-asemansa. Erityisesti ”kustaviaanisilla” Sederholmin ja Heidenstrauchin suvuilla oli 1810-luvulla ja pitkälti seuraavallakin vuosikymmenellä ”vaurauden ja sivistyksen tuomaa huomattavaa vaikutusvaltaa” kaupungin asioissa. Uusia voimakkaita kauppiaspersoonia ei noussut esille. Helsinkiläisestä kauppiaskunnasta tutkielman kirjoittanut Castren arvioikin erityisesti 1810-luvulla aloittanutta kauppiaspolvea varsin negatiivisesti: valtiollisen elämän pysähtyneisyys heijastui myös talouselämään, joten ”ei siis ihme, jos tuon ajan yrittäjistä pakostakin kehittyi tällaisten edellytysten vallitessa hieman rajoittuneita ja arkoja kauppiaita vastakohtina ripeäotteisille ja suurpiirteisille liikemiehille. Jos jotakin elävämpää toimintaa ilmeni, on sitä havaittavissa lähinnä eräiden venäläisten taholla.”[162]

Sven Anders Wathén kuului 1810-luvulla kaupankäyntinsä aloittaneeseen ikäpolveen; hän oli vain viisi vuotta vanhempi kuin kirjanpitäjänsä Längman. Hänen kauppiasisänsä oli aikanaan tentannut porvarisoikeuksia hakevan Abraham Längmanin kaupallisia tietoja. Sven Anders ehti saada isältään ”kaupallista” opetusta parisen vuotta ennen tämän kuolemaa. Åitinsä apulaisena hän työskenteli vuoteen 1812, jolloin hän sai kirjanpitäjän

[159] Rein 1950, 163–164.
[160] Waris 1950, 11–14. – Luvuissa ei ole Viaporin luterilaista seurakuntaa (500–800 asukasta), Kaartin seurakuntaa 1820-luvulta (472–876 asukasta) eikä Viaporin venäläistä varuskuntaa.
[161] Korpisaari 1911, 95–96, 102.
[162] Castren 1954, 205.

pestin helsinkiläiseltä merikapteenilta Gustaf Wilhelm Sundmanilta. Tällä oli porvoolaissyntyinen vaimo.[163]

Tukku- ja vähittäiskauppiaan oikeudet Wathén sai viisi vuotta myöhemmin. Kaupan hän perusti Suurkadulle, nykyiselle Aleksanterinkadulle.[164] Konttoriapulaisena hänellä aloitti kaukainen sukulainen, jo useasti mainittu Längmanin ikätoveri Henrik Borgström. Tämä purjehti keväällä 1818 Liverpooliin ja osti isäntänsä laskuun manufaktuurituotteita. Borgström jäi vilkkaaseen satamakaupunkiin saatuaan paikan Joseph Leigh & Co:n Skandinavian kirjeenvaihtajana.[165] Wathén värväsi tuolloin kirjanpitäjäkseen toisen porvoolaisen, Eric Johan Granbergin. Kun Borgström palasi muutaman vuoden kuluttua Helsinkiin, hän perusti Granbergin kanssa yhteisen liikkeen.[166] Näin avautui Längmanille työpaikka.

Poikamies Wathénin taloudessa asuivat hänen kolme pikkusiskoaan, joista kahta kutsuttiin mamselliksi, sekä pian merille lähtevä veli Mårthen – Längmanin ikätoveri ja lapsuuden leikkikaveri Porvoosta.[167] Wathénin tiiviiden Porvoon yhteyksien vuoksi Längman palasi aika ajoin synnyinkaupunkinsa kapeille kujille. Wathénin asioiden ohella hän teki omia kauppoja: vuonna 1822 hän myi väriaineita kauppias H. Langelle ja värjäri J. O. Procopelle.[168]

Sikäli kun kauppias luotti kirjanpitäjäänsä ja halusi edistää tämän uraa, hän uskoi alaiselleen mahdollisuuksiensa rajoissa monipuolisia ja vastuullisia tehtäviä. Vieraat olosuhteet, tulevaisuuden kannalta tärkeät kontaktit ja mahdollisuus omiin kauppoihin korostivat ulkomaanmatkojen merkitystä. Henrik Borgström oli purjehtinut ”setänsä” Erik Borgströmin pyynnöstä Kieliin poiketen myös Hampurissa ja Lyypekissä. Matkalta palattuaan häntä kysyttiin jo mainitulle Englannin matkalle, jolle hän sai toimeksiannon myös Erik Borgströmiltä. Omia kauppoja varten hän sai rahaa ”hyvältä” sedältään Henrikiltä. Oululainen Gustaf Bergbom teki kirjanpitäjänä isäntänsä Johan Horttulan asioilla ”syysmatkoja” Tukholmaan. Samalla hän teki hankintoja omaan laskuunsa, valmistellen siirtymistä itsenäiseksi kauppiaaksi. Kirjanpitäjien käymä kauppa oli tarkkaan ottaen lain kirjaimen vastaista, mutta ilmeisen yleistä ja kauppiaspiirien hyväksymää.[169]

Längmanin ulkomaanmatkoista ei ole tietoa,[170] mutta ulkomaankauppaa hänkin kävi. Tukholmasta saapui heinäkuussa 1823 laivuri Grönlundin kipparoima alus, joka toi ”kauppa-apulainen” Erik Johan Längmanille väriaineita: vitrioolia, alunaa, punamultaa, krappia, mutta myös valkoisia liituja ja tahkokiviä.[171] Ostokset ennakoivat

[163] C. W. Sundmanin kirjoittama työtodistus 1817; äiti Wathénin kirjoittama työtodistus 1812. M, Cb 132. HKA.
[164] C. W. Sundmanin kirjoittama työtodistus 1817. M, Cb 132. HKA. – Sundmanin mukaan Wathén ei ollut ainoastaan hankkinut riittäviä taitoja, ”vaan ollut myös minun erityiseksi iloksi”. Tieto kaupan sijainnista, *FAT* 16.6.1820. Helsinkiläisten osoitteita ei kirjattu henki- tai rippikirjoihin, minkä vuoksi tiedot kauppojen sijainneista perustuvat hajanaisiin lähteisiin.
[165] Hoving 1949, 55–61.
[166] Helsingin henkikirjat 1820. Uudenmaan ja Hämeen läänin henkikirjat U 12. KA.
[167] Helsingin suomalais-ruotsalaisen seurakunnan rippikirja 1818–1835, mf. KK 3. KA.
[168] Kämnerinoikeus 30.3.1827 § 9. KO, CaI 86. HKA; Kämnerinoikeus 5.2.1828 § 7. KO, CaI 87. HKA.
[169] von Bonsdorff 1977, 33–38. – Kauppa-apulaisen tehtävät vaihtelivat kauppiaan ja kaupungin mukaan. Turussa palvelijat seisoivat tiskin takana, kun Oulussa he saivat myös vastuullisempia tehtäviä; Hoving 1949, 55; Vrt. myös C.M. Dahlströmin matkoista, Kallioinen 2002, 31.
[170] Helsingin maistraatin passiluettelot puuttuvat tältä ajanjaksolta. Uudenmaan lääninkonttorin passiluettelot alkavat vasta vuodesta 1828.
[171] Tuulaakikamarin tilikirja 29.7.1823. Tuu, Ga:1. HKA.

kauppakirjanpitäjän asemaan muutosta. Syyskuussa Längman sai Wathénilta suurehkon lainan, jonka hän sitoutui maksamaan takaisin puolen vuoden kuluttua rahana tai täysien rommikannujen muodossa. Längman oli myös solminut joulukuun alusta voimaan astuvan vuokrasopimuksen tulevista kauppatiloistaan.[172]

Wathén antoi joulukuussa Längmanille työtodistuksen: tämä oli hoitanut tehtävänsä ”rehellisesti, uskollisesti ja hyväntahtoisesti”. Längman kävi ilmeisen avointa kauppaa jo ennen konsuli Gustaf Otto Waseniuksen ja G. W. Sundmanin kuulustelua, jonka hän läpäisi ”auttavin tiedoin”. Kauppiasseuran puheenjohtaja, kauppaneuvos Eric Gebauer ei nähnyt hakemuksessa huomautettavaa, joten maistraatti myönsi Längmanille koti- ja ulkomaankauppiaan oikeudet tammikuun 17. päivänä vuonna 1824.[173] Alle 25-vuoden ikäisenä hän kuului ”nopean urakehityksen” kauppiaisiin.[174]

Kauppiasuran alkua sävytti ikävä ja enteellinenkin episodi. Kun Längman ei jostain syystä maksanut lainaansa Wathénille eräpäivänä, tämä haastoi entisen apulaisensa välittömästi kämnerinoikeuteen. Kantajan vaatimus todettiin oikeutetuksi. Ilmeisesti aikaa voittaakseen Längman valitti päätöksestä. Lopulta raastuvanoikeus tuomitsi hänet maksamaan 2299 seteliriksin velkansa sekä oikeudenkäyntikulut.[175]

Miten ylipäätään oli mahdollista että kauppiasisännän alaiselleen myöntämästä lainasta, jota yleisesti pidettiin hyvän tahdon eleenä aloittelevalle kauppiaalle, päädyttiin käräjille näin nopeasti? Eihän maksuaikatauluissa lipeäminen tämäntapaisissa luotoissa ollut mitenkään tavatonta, pikemminkin maan tapa.[176]

Kämnerinoikeuden pöytäkirjojen perusteella Wathén oli kaupungin ehkä järjestelmällisin saataviensa perijä. Hän oli maksanut oppirahansa ja se ilmeisesti riitti. Wathénin avokätisesti tukema Stjernberg oli tunnustanut epätoivoisen tilanteensa syksyllä 1821 ja hakenut itselleen konkurssia. Porvoon raastuvanoikeus arvioi kesäkuussa 1823 pesän varat ja velat niin lähelle toisiaan, että Stjernberg vapautettiin velkojiensa vaatimuksista. Hän luovutti omaisuutensa konkurssipesälle, itse hän sai pitää perheelle välttämättömät ruokakalustot sekä päällys- ja sänkyvaatteet. Käteistä Stjernbergille jäi jokunen sata paperiruplaa – Suomessa yleisesti käytetty paperirupla vastasi kolmannesta hopearuplasta.[177]

Stjernbergin konkurssipesän hoito uskottiin Wathénille, kaiketi siksi, että hänellä oli pesältä suurimmat saatavat. Työläs pesänhoito muistutti häntä omista virheistä vielä vuosikausia.[178] Pesän velallisia oli myös Abraham Längmanin kuolinpesä, jolta Wathén ryhtyi perimään yli kymmenen vuoden takaisia saatavia. Porvoon raastuvanoikeus pohti marraskuussa 1824 Längmanin kuolinpesän kohtaloa.[179]

---

[172] Kämnerinoikeus 16.7.1824 § 5. KO, CaI 83. HKA; Vuokrasopimus 6.9.1823. Eb 210. SOO. KA.

[173] Maistraatin ptk. 6.12.1823 § 7; 13.12.1823 § 6; 20.12.1823 § 5. M, Ca:132; 17.1.1824 § 2. M, Ca:133. HKA; Hoving 1949, 66. – Samat henkilöt olivat kuulustelleet myös Henrik Borgströmiä edellisvuonna.

[174] Kallioinen 2002, 29. – Kallioisen mukaan ”yleensä noin viidentoista ikävuoden ikävuoden paikkeilla” oli ”mahdollista saada oikeus toimia toisen palveluksessa kauppa-apulaisena – – periaatteessa vasta 27-vuotiaana oli mahdollista aloittaa itsenäinen kaupankäynti, joskin käytäntö vaihteli.”; Karonen 2004, 40–41.

[175] RO 17.1.1825. KO, Aq IV 22. HKA.

[176] Karonen 2004, 143. – Eriasteisia riitoja saattoi isännän ja entisen kauppapalvelijan välille syntyä, mutta tavallisesti ne saatiin nopeasti sovittua.

[177] Stjernbergin konkurssituomio 12.6.1823. Porvoon RO 1822 & 1823. KA.

[178] Mäkelä-Alitalo 2000, 417. – Stjernbergin konkurssipesän saatavia karhuttiin Venäjälle ”kadonneilta” sotilashenkilöiltä vielä 1830.

[179] Porvoon RO 28.9.1826. KA. – Kysymys oli otettu esille Porvoon RO:n istunnossa 22.11.1824.

Eva Längman oli elänyt vaatimattomasti sorvari Carl Fredric Stenströmin vuokralaisena Porvoon Välikadulla.[180] Erik Johanin asioita hän ei murehtinut, mutta Lovisa-tyttären onnetonta avioliittoa kyllä. Vävy, Porvoon ainoa miespuolinen leipurimestari, leskeksi aikaisemmasta liitostaan jäänyt Fredric Benjamin Klimetz oli viinaan menevä, pahasuinen ja väkivaltainen aviomies. Lovisa haki pienen, vuonna 1819 syntyneen Fredrik Wilhelm-poikansa kanssa suojaa ystäviensä ja äitinsä luota. Tuhlailevasta ja epäsäännöllisestä elämästään moitittu leipuri asetettiin pian kauppias Stjernbergin holhoukseen.[181]

Eva Längman muutti tyttärensä ja tämän pojan kanssa alkuvuodesta 1824 Erik Johanin kauppiastalouteen.[182] Abraham Längmanin kuolinpesän osakkaat asuivat Helsingissä silmin nähden hyvinvoivina. Wathén haastoi maksuhaluttoman Längmanin heinäkuuksi Helsingin kämnerinoikeuteen. Syksyllä Porvoossa esille nostettu kuolinpesän velka-asia saattoi olla Wathénin vastaveto, mutta mahdollista on, että hän olisi patistellut kuolinpesää jo ennen Längmanin velan erääntymistä – se selittäisi myös Längmanin käytöksen.

Wathénin ja Längmanin vähäinen ikäero ei luonut parasta lähtökohtaa rakentavalle suhteelle. Längman muutti Helsinkiin vasta aikuisiällä ja pysyi kauppiaana enemmän Stjernbergin kuin Wathénin kasvattina. Jälkimmäisen kaupankäyntiä leimasi varovainen mutta tasainen kiiruhtaminen, Längman laajensi toimintaansa pelottomasti velkarahalla ja saksalaiskauppiaiden avokätisillä tavaraluotoilla. Näin hän meni Wathénin ohi taksoitetuissa veroäyreissä jo parin vuoden kaupanpidon jälkeen. Kun Längmanin kauppa ajautui kohta vaikeuksiin, Wathén laajensi liikkeensä toimintapiiriä suurkauppiaiden perinteiselle alueelle: Hän toi vuonna 1826 ensimmäiset suolatynnyrinsä Liverpoolista Feodor Kiseleffin kanssa. Espanjan Cadizista tuodun suolalastin hän tullasi yksin.[183] Laivanvarustajana Wathén eteni harkitusti. Kahdentoista vuoden kauppiasuran jälkeen hän omisti 57-lästisen kaljaasin. Mutta vuosikymmen myöhemmin, 1830-luvun lopulla, hän oli kaupungin neljänneksi suurin laivanvarustaja vajaalla 200 lästillään. Wathén piti asemansa laivanvarustajana aina Krimin sotaan saakka.[184]

Suolan ohella Wathén toi pääkaupunkiin viljaa, pieni vesisahakin hänellä oli Somerniemen Patokoskella. Helsinkiläiset tunsivat hänet lukuisista luottamustehtävistä, myös kaupunginvanhimpana. Helsingin kauppiaista tehdyssä tutkielmassa todetaan, että ”ellei oteta huomioon puhtaasti kunnalliselle virkauralle antautuneita ja porvarisoikeudestaan luopuneita kauppiaita, mahtoi tuskin olla toista, joka tästä luokasta olisi joutunut samalla tavoin kaupungin asioita hoitamaan tuottamatta sen tähden kuitenkaan liikkeen harjoittamiselle haittaa – kuin juuri Wathén”. Perheettömällä miehellä jäi aikaa yhteisille asioille, mutta monella tapaa – sahatavaran kaupassa,

[180] Taksoitusluettelo 3.5.1820. PRM, liitteet EG 40. HMA.
[181] Porvoon RO 23.3. ja 26.4.1819. PRM, Cab 56. HMA; Klimetzistä ks. Mäkelä-Alitalo 2000, 90–91; *FAT* 4.9.1820.
[182] Helsingin suomalais-ruotsalaisen seurakunnan rippikirja 1818–1835, mf. KK 3. KA; Helsingin suomalais-ruotsalaisen seurakunnan muuttokirjat 1832, mf. KK 28. KA. – Lovisa muutti parin vuoden päästä Lohjalle, missä hän synnytti Fredric Ludvigiksi kastetun aviottoman pojan. Hän palasi poikansa kanssa 1832 Helsinkiin, asuen ja tehden töitä muurari Rosenströmin taloudessa.
[183] Taksoitusluettelo 1826. Kaupunginkassa, kassalaskelmat 1826. HKA; Tolags journal, nederlag salt 1826. Tuu. HKA.
[184] Castren 1954, 255–259.

laivanvarustuksessa ja luottamustehtävissä – Wathén seurasi oppi-isäänsä, niin ikään maltilla ja menestyksellä kauppaliikettään kasvattanutta G.W. Sundmania.[185]

Längman oli toista maata. Hänen ja Wathénin välit katkesivat niin täydellisesti, etteivät he tehneet jatkossa minkäänlaista yhteistyötä. Päätös Abraham Längmanin kuolinpesän asiassa luettiin syksyllä 1826: Eva Längmania ei vapautettu veloista, koska hän ei ollut luovuttanut miehensä velkaista pesää kolmen kuukauden sisällä tämän kuolemasta, vaan viivytellyt yli kaksi ja puoli vuotta ilman pätevästä katsottua syytä. Varattomalta leskeltä ei ollut kuitenkaan mitään karhuttavissa, minkä Wathén hyvin tiesi. Erik Johan Längman vapautettiin kaikista isänsä pesään kohdistuvista vaatimuksista.[186]

Sederholmin talossa

Helsinkiläisporvariston luontaiset vientituotteet jäivät vähäisiksi kauppiaiden lukuun verrattuna. Pääkaupunki oli leimallisesti kulutuskeskus. Ulkomaankauppa oli vahvasti tuontivoittoista. Vienti kattoi keskimäärin noin viidenneksen ja heikoimpina vuosina 1822–1823 selvästi alle kymmenesosan tuonnin arvosta.[187] Vientiä dominoi sahatavara jopa niin, että 1820-luvulle tultaessa Helsingistä oli tullut maan toiseksi suurin sahatavaran vientisatama. Tuontiartikkeleista ehdottomasti tärkein oli venäläisvilja.[188] Helsingin kauppalaivasto kasvoi vuoteen 1826 mennessä valtakunnan kolmanneksi suurimmaksi.[189]

Tuolloin myös vienti oli piristynyt. Huonoja satoja seurannut yleinen taantumavaihe päättyi Längmanin aloitellessa itsenäistä kauppiasuraa. Laivanvarustajien mielialoja kohotti lisäksi tieto, että omilla aluksilla saattoi pitkän tauon jälkeen purjehtia Välimerelle ilman merikaapparien uhkaa.[190] Längman ei purjehtinut Välimerelle, mutta pietarsaarelaisen Petter Malmin asiamiehenä hän hankki tämän Entreprise -alukselle nk. turkkilaiset passit kenraalikuvernöörin kansliasta.[191]

Suomalaista talouselämää yleisesti vilkastuttavilla seikoilla ei aina ollut suoraa yhteyttä helsinkiläiskauppaan, mutta kokonaisuudessaan ne loivat uskoa siirtomaatavaroiden kasvavalle kysynnälle. Längman odotti syyllä Helsingin lukuisan ja runsastuvan herrasväen kaipaavan itselleen hienoja viinejä, parempia tupakkalaatuja ja muodikkaita vaatteita.

Längmanin vuokraama liiketila sijaitsi Suurtorin kulmassa, vuonna 1757 valmistuneessa Sederholmin talossa. Hän oli varannut Helsingin kantakaupungin vanhimman kivirakennuksen toisesta kerroksesta itselleen, sukulaisilleen ja palvelusväelle neljä vierekkäistä huonetta. Katutasossa sijaitsi rihkamapuodin lisäksi varastohuone ja tavara-aitta. Kellaritilat olivat epäilemättä tarpeen. Lisäksi Längman oli vuokrannut tiilisen makasiinin leivintuvan vierestä, halkoliiterin ja rengeille sekä ajomiehille tarkoitetun yhteisen huoneen. Valmistuvasta ulkorakennuksesta hän varasi tallipaikan

[185] Castren 1954, 219–221; Ahvenainen 1984, 173; Kovero 1950a, 304.
[186] Porvoon RO 28.9.1826. KA.
[187] Kovero 1950b, 369–372.
[188] Kovero 1950b, 377–380, 395.
[189] Kovero 1950a, 296–297.
[190] Korpisaari 1911, 198–199, 206, 214–217.
[191] Längman P. Malmille 16.3.1827. Eb 211, 228. SOO. KA; Korpisaari 1911, 201. – Turkkilaisen passi antoi teoriassa turvan Välimerellä rosvonneita barbareskeja vastaan.

hevoselle. Talon pääsisäänkäynti, josta kuljettiin Längmanin ja tämän palvelusväen asuntoihin, sijaitsi sisäpihalla. Puotiin astuttiin suoraan Katariinankadun ja Suurkadun kulmasta.[192]

Suurtori ympäristöineen oli kaupungin toiminnallinen keskus. Nimestään huolimatta aukio oli huomattavasti nykyistä Senaatintoria pienempi. Ulrika Eleonoran kirkko ja Helsingin uusi raatihuone – ja sen kellarissa Caisa Wahllundin biljardiravintola, jossa kaupungin silmäätekevien kerrotaan viihtyneen ja jonka emännän kanssa Längmankin teki kauppoja – reunustivat torin länsi- ja pohjoisreunaa.[193] Längmanin puotia vastapäätä, Katariinankadun toisella puolella, entisessä kauppias Bockin talossa asui kenraalikuvernööri Arseni Zakrevski esikuntineen. Suurkadun vastapuolella naapurina hohti uutuuttaan C. L. Engelin piirtämä mahtipontinen senaatin linna. Tavoiteltujen asiakkaiden kävelyreitit kulkivat houkuttelevan läheltä. Maalaisväkikin teki vanhastaan ostoksia Suurtorin ympäristössä, kaupungin varsinaisessa liikekeskustassa. Aloitteleva kauppias sai liiketilat näin keskeiseltä paikalta vain vuokraamalla. Puutalovaltaiseksi jäävän Porvoon ja kivitaloja rakentavan Helsingin alati kasvavaa suuruusluokkaeroa kuvasi hyvin, että kolmen vuoden vuokra Sederholmin talossa maksoi Längmanille enemmän kuin miksi hänen isänsä kauppakiinteistö oli arvioitu perunkirjoituksessa. Oman talon hankkiminen – joko ostamalla tai rakennuttamalla – kuului epäilemättä tulevaisuuden suunnitelmiin, sillä asemansa vakiinnuttaneilla helsinkiläiskauppiailla oli tapana omistaa kauppiastalonsa.[194]

Längman toi Saksasta kauppansa hyllyille värjäysaineita kuten sumakkijauhetta, punertavaa krappia, bresiljaa ja syvän sinistä indigoa – samoin kuin rommia, arrakkia, sekä useita viinilaatuja. Kankaita hänellä oli tarjolla lukuisista materiaaleista: villasta, harsosta, satiinista, sametista, verkaa erivärisinä, kamlottia, nankkia, silkkiä, flanellia, pumpulia ja raidallisia liivikankaita. Kaupasta sai myös käsineitä, kaulaliinoja, italialaisia ja ranskalaisia hattuja, erilaisia myssyjä ja kenkiä.

Kaupasta sai toki myös elintarvikkeita alkaen jauhoista ja ryyneistä. Kahvin, teen ja sokerin kaltaisten piristeiden lisäksi Längmanin puodista saattoi hankkia päärynöitä, kuivattuja luumuja, rusinoita, meriheinää ja ruokaöljyä. Leivonnaisten ja ruokien mausteiksi kauppa-apulaiset hakivat hyllyiltä inkivääriä, manteleita, korianteria ja kurkumaa. Kartuusitupakan, tupakanlehdet ja nuuskan Längman hankki Tukholmasta. Ruotsista hän toi myös kanki- ja vannerautaa, terästä, katukiviä, tahkoja ja ja liituja. Kaupasta sai todellakin lähes mitä tahansa – myös posliinia, lasia, nahkaa, remmejä, kampoja, veitsiä, saksia, erilaisia nappeja ja muuta sekalaista tavaraa.[195]

---

[192] Vuokrasopimus 6.9.1823 Eb 211, 200–201. SOO. KA. – Längman lupautui pitämään talon hyvässä kunnossa ja huolehtimaan kadun puhtaanapidosta Remanderin talolta tontin porttikäytävään asti. Vuokra oli 1000 ruplaa vuodessa; Merisalo 1995, 301. – Vuokrasopimuksessa mainittu leivintupa sijaitsi Katariinankadun suuntaisessa siipirakennuksessa. Sundbergin tiedetään vuokranneen sitä 1830-luvulla leipuri Blombergille sekä siipirakennuksen makasiinia Falkmanin viinatehtaalle.

[193] Luettelo Längmanin velkojista 5.2.1828. Eb 210. SOO. KA.

[194] Taksoitusluettelo. Kaupunginkassa, kassalaskelmat 1826. HKA. – Kaupanteon aloittaminen vuokratiloissa oli Helsingissä tuohon aikaan tavanomaista. Jos liike menestyi, kauppias hankki oman kiinteistön. Henric Borgströmin kohdalta, ks. Hoving 1949, 176 ja G.O. Waseniuksen osalta, ks. Häggman 1994, 46–47. Myös oululainen Gustaf Bergbom hankki ensimmäisen puotinsa vuokralla, ks. von Bonsdorff 1977, 45.

[195] Tuulaakikonttorin tiliasiakirjat. Tuu, Ga 1–Ga 5. HKA; Luettelo Längmanin puotitavaroista 1828. Eb 210. SOO. KA.

Vähittäiskauppiaat houkuttelivat kaupunkilaisia ostoksille mainostamalla ”Finlands Allmänna Tidningar”-lehdessä harvinaisempia eriään: Längman ilmoitti milloin vasta saapuneista hienoista miesten hatuista, milloin taas norjalaisesta sillistä.[196] Kilpailu ja yleinen rahanpuute johti kauppiaat helposti arveluttavaan luottokauppaan. Kenraali Fredric Johan Spalding ja Längmanilta ostamissaan vihreissä vaatteissa aikansa flaneerannut postitirehtööri O. W. Furuhjelm pukeutuivat arvonsa mukaisesti ja sisäistivät muutoinkin säädynmukaisen elämäntavan ulkokohtaiset vaatimukset – eläen reilusti yli varojensa ja aiheuttaen harmia Längmanille ja lukuisille muille kauppiaille.[197]

Tiedot kauppias Längmanin asiakaskunnasta on saatu maksamattomien tililuottojen luettelosta, mikä selittänee upseerien ja virkamiesten lukuisuuden. Omat ongelma-asiakasryhmänsä muodostivat liikkuvaiset merimiehet ja varattomat opiskelijat. Kenraalikuvernöörin kanslian henkilökunta käytti joka tapauksessa kauppaa ahkerasti, samoin senaatin ja Suomen Pankin virkamiehet. Eivätkä asiakkaat olleet vain pikkuvirkamiehiä; puodissa asioi Helsingin ehdotonta kermaa – ikään kuin todisteena kaupan valikoimien laadukkuudesta: virkavaltaiseksi ja ylimysmäiseksi mainittu senaattori, paroni Otto Wilhelm Klinkowström, kenraalikuvernöörin kanslian päällikkö, valtioneuvos Henrik Rudolf Elfving, tuleva Hämeen läänin maaherra, valtioneuvos Johan Fredrik Stichaeus ja Helsingin komendantti, kenraali Nikolai Suthoff. Kaupungin käsityöläiset ja työmiehet loistavat poissaolollaan, poikkeuksena yksi konkurssin tehnyt kultaseppä. Talonpoikien kanssa kauppa jäi vähäiseksi, mutta maaseudun herrasväkeä ja erityisesti värjäreitä päätyi Längmanin asiakkaiksi.[198]

Längman ei halunnut jäädä isänsä kaltaiseksi pienkauppiaaksi. Alku vaikuttikin rohkaisevalta. Joulukuun 1823 ja maaliskuun lopun 1825 välisellä tilikaudella hän merkitsi puotinsa menoiksi reilut 185 000 ja tuloiksi 181 000 paperiruplaa.[199] Lievästi tappiollista tulosta saattoi pitää jopa rohkaisevana saavutuksena. Liikkeensä alkuvaiheessa Längman piti kahta kauppa-apulaista. Vuonna 1826 hän työllisti lisäksi kolme renkiä ja kolme piikaa. Taksoitusluettelossa hänelle merkittiin 24 äyriä, millä hän sijoittui eniten veroja maksavien kauppiaiden joukossa kymmenenneksi. Edellä oli peräti kuusi venäläistä. Suomalaissyntyisistä Längmania raskaampia veroja maksoivat ainoastaan kauppaneuvos C. W. Lindebergh, G. W. Sundman ja Gustaf Fredric Kåhlman. Nuoren polven suomalaisista suoraviivaisinta nousua kohti kauppiaskunnan huippua näytti tekevän Längman. Seuraavana vuonna hän piti palveluksessaan peräti neljää kauppa-apulaista, saman verran renkejä ja yhden piian. Kauppa-apulaisten ja palvelusväen luvulla mitattuna Längmanin liike kuului Helsingin suurimpiin.[200]

---

[196] Längman ilmoituksia loppusyksystä 1827, *FAT* 18.10, 20.12, 27.12. ja 29.12.1827.

[197] Kämnerinoikeus 7.7.1826 § 2. Ko, CaI:85. HKA. – Längman myi tammikuussa 1824 herra asessori Furuhjelmille vihreitä vaatteita, myöhemmin samana vuonna vielä mm. henkseleitä, nappeja ja pyyhkeitä; Luettelo Längmanin konkurssipesän epävarmoista saatavista 29.4.1831. Eb 210. SOO. KA; Annala 1948, 475. – Furuhjelm oli vilkas ja kielitaitoinen seuramies, joka rikkaan miehen poikanakin eli reilusti yli varojensa. Hän teki virkamiesuraa kenraalikuvernöörin kansliassa, senaatissa, postilaitoksessa ja luotsilaitoksessa. Tuli kuuluisaksi huonojen raha-asioidensa vuoksi ja siirtyi lopulta Venäjän palvelukseen 1841; Kenraali Spaldingilta karhusivat saataviaan lukuisat kauppiaat mm. Loviisasta, Porvoosta ja Turusta. Ks. KKK 15/1829; 45/1829; 121/1829; 129/1829; 130/1829; 137/1829 ja 142/1829. KA.

[198] Längmanin velallisluettelot. Eb 210. SOO. KA; Lindberg & Rein 1950, 45–46.

[199] Puodin tilit. Eb 212, 244. SOO. KA.

[200] Karjalainen 1958, 5. – Karjalaisen tiedot perustuvat Helsingin henkikirjoihin; Taksoitusluettelo 1826. Kaupunginkassa, kassalaskelmat. HKA.

Ensimmäiset vastoinkäymiset

Längmanin asiat eivät olleet silti parhaassa kunnossa. Korkeat veroäyrit, työntekijöiden lukuisuus ja täydet kauppahyllyt loivat mairittelevan kuvan hänen kaupankäynnistään. Näyttävää avausta seuranneella toisella, huhtikuun loppuun 1826 päättyneellä tilikaudella hänen tavarahankintansa puolittuivat. Ja mikä huolestuttavinta, myynti romahti jopa jyrkemmin. Rihkamapuodin tilit pysyivät tappiollisina syventäen liikkeen kokonaistappiota.[201]

Längmanilla oli lukuisia asiakkaita erityisesti Porvoon, Loviisan ja Haminan kauppiaissa sekä Helsingin ja Viaporin viktuaalikauppiaissa. Näissäkin suhteissa oli riskinsä. Längman kärsi luottotappioita mm. hämeenlinnalaisten Adam Luménin (Henrik Borgströmin entinen työnantaja) ja Enoch Ekholmin sekä porvoolaisen C. H. Lindforsin vararikoista.[202] Kuopiolaiselle Gabriel Sjöblomille hän toimitti Tukholmasta arrakkia, viiniä, malagaa, madeiraa ja kartuusitupakkaa. Sjöblom kuoli pian kaupanteon jälkeen ja kuolinpesä asetettiin konkurssiin.[203]

Längman rakensi määrätietoisesti transitokauppaa Pietarista Lyypekkiin, Kööpenhaminaan ja Tukholmaan. Ajatuksena oli välittää pietarilaisia manufaktuuri- ja maalaistuotteita Itämeren piirin kuluttajille, osan tavaroista päätyessä myös Suomeen. Ensimmäiset tilauksensa hän kävi tekemässä keväällä 1824. Sillanpääasemana Venäjän keisarikunnan loisteliaassa pääkaupungissa, miljoonan asukkaan kansainvälisessä Pietarissa Längman piti talikynttilätehtailija M. C. Näslindiä, lapsuusvuosien leikkikaveria ja perhetuttua. Kynttilöiden ohella Näslind auttoi Längmania löytämään Pietarista anista, saippuaa ja keltaista vahaa (Skulikoffilta), metallia, rautanauloja, potaskaa ja pellavaa (Zelebeijeffiltä) sekä niinimattoja C. Bruunilta.[204]

Transitokaupan epätyypillisten purjehdusreittien vuoksi Längman päätti varustaa itse laivoja. Perinteinen helsinkiläiskauppiaden tapa varustamisessa oli avoin yhtiö, jossa he yhdistivät voimansa keskenään tai Tammisaaren ja Porvoon porvarien kanssa. Laivojen osakkaina oli usein merikapteeneja, joista osa päätyi G. W. Sundmanin tavoin kauppiaiksi. Tukkukauppaa harjoittavat, suolaa ”länsimereltä” tuovat ja paluulastissa sahatavaraa lähettävät suurkauppiaat varustivat laivoja myös yksinään. Längman ei kuulunut kauppiaspatriisien pieneen piiriin, vaikka kävikin satunnaista suola- ja sahatavarakauppaa.[205]

Rihkamakauppiaalle riitti jo lähtökohtaisesti pienempi alus. Ruuman täyttäminen kappaletavaroilla oli työn takana. Pienemmät Itämerta purjehtivat kauppa-alukset – pois lukien Räävelin ja Helsingin väliä suola- ja viljalasteissa kyntävät jahdit – kuljettivatkin

[201] Puodin tilit. Eb 212, 244. SOO. KA.
[202] Luettelo epävarmoista saatavista, laadittu Längmanin velkojien kokoukseen 29.4.1831. Eb 210. SOO. KA.
[203] Kämnerinoikeus 21.11.1826. Ko, CaI: 85. HKA.
[204] *Wiburgs Wochenblatt* 6.3.1824. –Längman saapui ruukinpatruuna Linderin kanssa Viipuriin, mistä matka jatkui Pietariin; Selvityksiä alusten haavereista. Eb 212, 238–241. SOO. KA. – Längman oli liikesuhteissa lisäksi seuraaviin pietarilaisiin: W. Gregoriew, Camille Cerclett, Julius Herthum, Schedrin, Laschin ja Terentjeff; Tilikirja 1849. Längman. SP. – C. Bruun oli ilmeisesti toiminimi Carl Bruun, jonka nimi esiintyy Längmanin tilikirjassa vielä vuonna 1849.
[205] Sahatavaran hinnat kohosivat vuonna 1825 tuntuvasti ja rohkaisivat Längmania sahatavaran vientiin, jota hän harjoitti G. A. Wickmanin kanssa pienellä 28 lästin kaljaasillaan, ks. Utgående skepparelista vid Helsingfors sjö tull kammare för år 1826. Zakrevskille laaditut asiakirjat, Hb 34. KKK. KA; Kovero 1950b, 378.

tyypillisesti useamman kauppiaan ostoksia. Tällä tavoin myös Längman toi ensimmäiset purjehduskauden 1824 hankintansa Lyypekistä, Pietarista ja Tukholmasta.[206]

Omaa alusta etsivä Längman suuntasi katseensa Pohjanmaalle. Sopivan aluksen hän löysi kesällä 1825 pietarsaarelaiskauppias Petter Malmin Express-sluupista. Yhteyksien solmimista helpotti Henrik Borgström, joka järjesteli pohjalaiskauppiaiden aluksille vienti- ja tuontirahteja.[207] Pohjanmaan laivaveistämöiden purjealuksia kysyttiin Manner-Euroopan rannikkokaupungeissa, joten sluuppi oli jo itsessään potentiaalinen kauppatavara. Laivuriksi Längman pestasi Gustaf Adolph Westerlundin, joka oli seilannut Itämerta ja Suomenlahtea parin vuoden ajan. Edellissyksynä Westerlund oli rahdannut Längmanille Pietarista puuvillaa, talikynttilöitä, saippuaa ja lakkaa.[208]

Westerlund vei sluupin Pietariin, lastasi sen raudalla, pulverilla ja nahoilla, ja toi aluksen lokakuussa 1825 Helsingin Vironniemeen, nykyiseen Pohjoissatamaan. Sieltä Express nosti ankkurinsa marraskuun toisena päivänä, ”mukavasti ja kevyesti lastattuna”. Kolmen viikon purjehduksen jälkeen Westerlund joutui eteläisellä Itämerellä kovaan koillismyrskyyn, joka hellitti hetkeksi ennen kuin yltyi lännestä puhaltavaksi hirmumyrskyksi. Korkea aallokko peitti ankkuroidun laivan kokkapuun yhä uudelleen. Vasta neljän vuorokauden jälkeen merenkulku helpotti ja Westerlund miehistöineen uskaltautui vahvassa etelätuulessa sekä lumituiskeessa avomerelle, missä tuuli vahvistui jälleen myrskyksi. Aluksen oli hakeuduttava takaisin tuulensuojaan. Express pääsi lopulta Lyypekkiin, missä lastin todettiin kärsineen merenkäynnistä. Hansakaupunkiin matkannut Längman ei saanut tavaroista omiaan takaisin. Myrskyssä vaurioitunut sluuppi joutui telakalle paikkailtavaksi.[209]

Längman oli alun perin pyrkinyt myymään sluupin tai vaihtoehtoisesti vuokraamaan sille talvehtimispaikan määräsatamassa. Laivuri Westerlund jäi Lyypekkiin odottamaan Längmania. Merivahinko ja puotiin hankittujen tavaroiden odotettua heikompi menekki eivät lannistaneet kauppiasta, joka kävi reippaasti esittäytymässä Lyypekin ja Hampurin kauppahuoneille. Kyseessä oli tärkeä askel uralla, sillä aikaisemmat kauppansa Längman oli solminut kirjeitse helsinkiläiskauppiaiden suosituksilla. Hansakaupunkien toimelias ja kansainvälinen ilmapiiri vuosisataisine traditioineen innosti aloittelevia kauppiaita riskinottoon, ja mikä oli yrittäessä, kun asiakkaista kilpailevat kauppahuoneet myönsivät tavaraluottoja suorastaan löysäkätisesti. Kevääseen 1826 mennessä, jolloin Längman oli ollut kauppiaana vasta runsaat kaksi vuotta, hän oli solminut kauppa- ja velkasuhteen vähintään kahdeksaan lyypekkiläiseen ja yhdeksään hampurilaiseen kauppahuoneeseen.[210]

Velkakauppojen riskiä lisäsi vasta-alkajien vaikeus arvioida menekkiä. Längman vaihtoi Saksassa tiiviisti tietoja ja liikeajatuksia siellä majailevien suomalaiskauppiaiden kanssa. Kirjeitse hän yritti solmia liikesuhteita Pietarsaaren, Kokkolan ja Oulun kauppiaisiin. Anders Donnerilta hän tiedusteli, löytyisikö Kokkolan seudulta kysyntää

[206] Saapuneet alukset 18.9, 21.9 ja 16.11.1824. Tuu, Ga 2. HKA.
[207] Längman P. Malmille 21.8.1826. Eb 211. SOO. KA.
[208] Saapuneet alukset ja vaakaluettelot. Tuu, Ga 1; Ga 2. HKA.
[209] Ote Expressin lokikirjasta. Eb 211, 274–277. SOO. KA.
[210] Längmanin kauppakumppaneita Lyypekissä olivat J. W. Haveman & Sohn, S. W. Süchting & Horning, C. H. Krohn, C. G. L. Baumann, G. Platzmanns & Sohn, L. G. John, J. H. Willrath, Heyke & Harms; Hampurissa S. J. Schilpes Enke, Heyman Liefmann, J. D. Oppermann, Johan Baptist Spengel, Georg Henrik Schade, L. H. L. Lemmen, Cords & Sohn, Gebrüder Behrens ja W. H. Pütz. Grünebergiläinen tekstiilitehtailija J. S. Foerster myi Längmanille kankaita.

viljalle tai paloviinalle. Yhteistä intressiä ei löydetty ja kirjeenvaihto jäi lyhyeksi.[211] Hampurissa kauppiasharjoittelijana työskentelevän Alexander Donnerin suosituksesta Längman tarjosi ruista ja paloviinaa oululaiselle Gustaf Bergbomille, mutta yhtä heikoin tuloksin.[212]

Jo entuudestaan Längmanilla oli Petter Malmin ohella muitakin yhteyksiä Pohjanmaalle. Sikäläisiin rihkamakauppiaisiin häntä yhdistivät yhteiset asiakkaat ja osin samanlainen liikeidea. Pohjanmaalta kantautui keväällä 1826 Hampuriin uutisia juuri näiden kauppiaiden ongelmista. Anders Donner kirjoitti kaksoisveljelleen Alexanderille:

> Melkein kaikki täkäläiset rihkamakauppiaat ovat olleet viime kesänä Hampurissa, niin kuin tiedät, ja varustautuneet siellä melkoisilla tavaraerillä saamansa luoton turvin. Kattaakseen ja lunastaakseen määräajaksi antamansa maksusitoumukset, he ovat olleet pakotettuja myymään tavattoman huokeaan hintaan tavaransa ja monen käsityksen mukaan jopa alle sisäänostohinnan, mikä niin muodoin on aiheuttanut tappiota voiton asemasta huolimatta siitä, että tavaroilla on ollut erinomaisen kohtuulliset hinnat.[213]

Längman oli saanut Alexander Donnerilta yhteystietoja. Jos hän kuuli näistä varoittavista tiedoista, ne tulivat sikäli myöhässä, että hän oli jo tehnyt viimeiset ostoksensa ja valmisteli purjehdusta kotimaahan. Längmanilla oli itselläänkin karvaita kokemuksia virhearvioinneista. Alennusmyynteihin hän ei ollut turvautunut, mutta luotolla hän oli tavaroitaan jo antanut, muillekin kuin yli varojensa eläville virkamiehille, sotilaille ja opiskelijoille. Edelliskesänä hän oli antautunut kauppoihin arkangelilaisten kulkukauppiaiden eli nk. laukkuryssien kanssa, jotka olivat ”samoja, jotka käyvät myös Böckelmanin luona”.[214] Tästä olisi ollut syytä huolestua.

Anders Donner tiesi nimittäin kirjoittaa jo siteeratussa kirjeessään seuraavasti: ”Böckelman, Krank ja Lindqvist Uudestakaarlepyystä ovat antaneet luotolla manufaktuuritavaroita venäläisille partaniekoille useiden tuhansien riksien arvosta, ja heidän on sitten ollut pakko tehdä matka näiden kotiseudulle, kun ukot itse eivät suvainneet saapua. Jossakin määrin he ovat saaneet maksun, mutta suurin osa on vielä saamatta. Kaikki tämä johtuu täkäläisestä pienestä menekistä.”[215]

Längman päätyi hänkin lopulta matkalle Arkangelin kuvernementtiin. Tuliaisina Helsinkiin hän toi poron ja pulkan, ehkä vähän rahaakin. Velallisluetteloon jäi kymmenen kulkukauppiasta, joiden vajaan 7000 ruplan velat jäivät perimättä konkurssipesältäkin. Kuraattorin muistiinpanot kertovat, kuinka vaikea ellei mahdoton tehtävä oli: ”Längman oli itse käynyt Arkangelissa saamatta kuitenkaan perityksi mitään. Tämän jälkeen velkakirjat olivat Christiersonilla yhtä huonoin tuloksin. Piirioikeuden lausunnon mukaan maaorjille ei voida myöntää suurempia kuin viiden ruplan luottoja.”[216] Kun luottokauppa

[211] Anders Donner Längmanille 5.4.1826. Kirjekopiokirja 1824–1826. G. A. Donnerin jälkeenjättämät asiakirjat 602.68b: sidos 7. Donnerin kokoelma. KA.
[212] Längman G. Bergbomille 4.4.1826. G. & C. Bergbomin arkisto. OMA.
[213] Möller 1970, 198. Siinä Anders Donner Alexander Donnerille 12.4.1826.
[214] Längman P. Malmille 22.4.1825 ja 22.4.1826. Eb 211, 223. SOO. KA.
[215] Möller 1970, 198. Siinä Anders Donner Alexander Donnerille 12.4.1826.
[216] Luettelo Längmanin konkurssipesän epävarmoista saatavista 29.4.1831. Eb 210. SOO. KA; ”Arkangelin kuvernementtihallituksen pyyntöä leimamaksun perimisestä kauppias Lengmanilta.” KKK 329/1828. KA.

maaorjiksi kirjattujen reppukauppiaiden kanssa ei ollut Venäjän lakien mukaan sallittua, eivät kaupat sitoneet myöskään oikeudellisesti.

Tupla tai kuitti

Längmanin liikkeessä oli keväällä 1826 jo aika lailla oikaistavaa. Toisaalta hänellä oli tuoreita ajatuksia erityisesti Saksaan suuntautuvan transitokaupan osalta. Helsinkiin hän palasi sluuppinsa kyydissä, jolle hän sai mukavasti helsinkiläiskauppiaiden rahteja. Omiin tarpeisiinsa hän toi lähinnä värejä ja erilaisia elintarvikkeita kuten kahvia, sokeria ja rusinoita.[217]

Laivuri Westerlund purjehti Helsingistä jälleen Pietariin, josta hän toi kesäkuussa Längmanin laskuun lyijyä, pellavaa, talia, saippuaa, vahaa ja tervaa. Vajaan kuukauden kuluttua Westerlund nosti Expressin ankkurin purjehtiakseen kohti Itämerta, tällä kertaa köysilastissa.[218] Matka Lyypekkiin sujui ilman haavereita. Kun lasti oli tyhjennetty, Westerlund purjehti Kööpenhaminaan, missä hän myi aluksen Längmanilta saamiensa ohjeiden mukaisesti.[219] Kööpenhaminaan purjehti toinenkin Längmanin (puolittain) omistama alus, laivuri Burgmanin kipparoima kaljaasi Försigtigheten, joka oli lastattu pietarilaisilla niinimatoilla ja Helsingistä täydennetyllä pienehköllä lankkuerällä. Kaljaasi oli käynyt kesällä jo kertaalleen Lyypekissä. Westerlund miehistöineen palasi Burgmanin kyydissä Helsinkiin, missä heitä odotti jo uusi alus.[220]

Längman oli keväällä tiedustellut oululaiselta Bergbomilta hyvin seilaavaa, ei rakenteeltaan liian kapeaa ja korkeaa kuunaria, johon mahtuisi 200 tolttia kuuden kyynärän lautoja.[221] Etsiessään kesällä uutta laivaa hän tiedusteli Petter Malmilta olisiko tällä myydä 1000–1150 tynnyriä vetävää alusta joko Helsingissä tai Lyypekissä.[222] Kaupat syntyivät lopulta haminalaisesta 62 lästin vetoisesta kaljaasi Flinckistä. Alus saapui lokakuun alussa 1826 laivuri Antropoffin kipparoimana Helsinkiin haettuaan ensin Pietarista mm. hamppua, vahalamppuja, potaskaa, anista, pellavaa ja nauloja. Aluksen kyydissä saapui Helsinkiin myös neljä matkustajaa sekä kauppias Tautoffin ja kreivi Mussin-Pushkinin tavaroita. Helsingissä alukseen lastattiin vielä viktuaalikauppias Johan Henric Backmanilta ostetut hamput sekä 102 redusoitua tolttia lautoja. Laivuri Westerlund, laivan seitsenhenkinen miehistö ja ”super cargona” matkustava Längmanin kirjanpitäjä Fredrik Sibelius jättivät Helsingin marraskuun toisena päivänä. Lasti oli toiseksi arvokkain erä, mitä yksittäinen kauppias kerralla Helsingistä lähtiessään tullasi. Samalla se oli tietenkin ylivoimaisesti arvokkain Längmanin tähänastisista lasteista.[223] Merenkäynti oli pääsääntöisesti suosinut Längmania rahtien seilatessa ristiin rastiin Suomenlahtea sekä Itämerta.

---

[217] Saapuneet alukset 22.5.1826; Pakkahuoneen vaakaluettelo 24.5.1826. Tuu, Ga 4. HKA.
[218] Pakkahuoneen vaakaluettelo 22.6.1826; Lähteneet alukset 18.7.1826. Tuu, Ga 4. HKA.
[219] Längman Petter Malmille 21.8.1826. Eb 211. SOO. KA.
[220] J. H. Brandtin lasku 7.8.1826. Eb 210. SOO. KA; Inkommande och utgående skepparelista vid Helsingfors sjö tullkammare för år 1826. Zakrevskille laaditut asiakirjat, Hb 34. KKK. KA.
[221] Längman G. Bergbomille 19.5.1826. G. & C. Bergbomin arkisto. OMA.
[222] Längman Petter Malmille 21.8.1826. Eb 211. SOO. KA.
[223] Inkommande och utgående skepparelista vid Helsingfors sjö tullkammare för år 1826. Zakrevskille laaditut asiakirjat, Hb 34. KKK. KA; Pakkahuoneen vaakaluettelot; Lähtevät alukset; Saapuvat alukset. Tuu, Ga 4. HKA; Selvitys kaljaasi Flinckin kuluista ym. Eb 212, 240–241. SOO. KA.

Sekatavarakaupan hyllyt suurtorin kulmassa pullistelivat edelleen myytävää. Kauppa kävi huonosti. Elokuussa Längman oli kirjoittanut Pehr (Petter) Malm nuoremmalle, jolta hän oli ostanut erän kamlottia, ettei hintojen alentaminen – huonosta menekistä huolimatta – kuuluisi ikinä hänen periaatteisiinsa.[224] Tämä oli turhanpäiväistä uhoilua, sillä hänenkin oli taivuttava alennuksiin.[225] Liikkeen asema oli itse asiassa syksyllä 1826 niin huono, ettei Längmanilla ollut varaa vastoinkäymisiin. Kaljaasi Flinck, jonka ruumaa oli täytetty hartaasti ja huolella, oli lastattu täyteen myös toiveita. Laivarahdissa oli jo uhkapelin makua: ”kaikki munat olivat yhdessä korissa” eikä Längman ottanut alukselle tai lastille vakuutuksia. Vakuuttamattoman aluksen menetys merkitsi herkästi kohtalokasta takaiskua varakkaammallekin varustajalle.[226]

Pahan ilman syysmyrsky kohosi Gotlannin ulkopuolella ja lennätti Längmanin kaljaasin mastopuun yli laidan. Kokkapuu repesi. Westerlundin oli ankkuroitava aluksensa Gottska Sandön edustalle. Miehistön korjatessa alusta huomattiin, että vettä oli tulvinut myös aluksen ruumaan. Huonokuntoinen alus joutui myöhemmin, tuulen yltyessä eteläisellä Itämerellä, hakeutumaan Lyypekin sijasta Kööpenhaminaan. Lähes koko lasti oli kärsinyt vesivaurioista. Lokikirjan mukaan laivaa oli korjattava, eikä se olisi ehtinyt paluumatkalle ennen talven tuloa. Alus myytiin ja miehistö kotiutettiin Ruotsin kautta Suomeen.[227] Todennäköisesti Längman olisi myynyt aluksensa muutoinkin, sillä myöhäisen vuodenajan vuoksi purjehdus Suomeen olisi ollut todellista uhkapeliä. Yhteistyö kovaonnisen kipparin kanssa päättyi tähän matkaan. Laivuri Westerlund hukkui seuraavana kesänä Itämerellä.[228]

Itämeri oli vaarallinen purjehdittava tuonaikaisille pienille kauppa-aluksille. Haaksirikot ja jopa laivojen uppoamiset olivat merenkulun arkipäivää. Laivuri M. M. Hallbergin kuunari Wänskapen katosi miehistöineen matkalla Tukholmaan juuri ennen Flinckin matkalle lähtöä. Längman menetti tuossa kauppias Fredric Ekebohmin varustamassa kuunarissa tukholmalaiselle Bibau & Wongin kauppahuoneelle lähettämänsä humalat, hamput, pellavat ja villat sekä laivan kapteenille myytäväksi jättämänsä silkit ja erilaiset päällyskankaat.[229]

Haaverit, vähittäiskaupan tappiot ja velallisten maksuvaikeudet syvensivät Längmanin vaikeuksia. Velkojaan hän ei kyennyt lyhentämään. Kun likviditeetti oli tiukalla, hänen oli aloitettava vuoden 1826 lopulla käräjöinti – mistä hän oli toistaiseksi pitäytynyt – helsinkiläisvelallisiaan vastaan. Kämnerinoikeus kutsui mm. viktuaalikauppias Wasili Guseffia kolmen vuoden takaisista rommikaupoista ja viktuaalikauppias Mathias Maneckea edellisvuoden paloviinaostoksista.[230] Samanaikaisesti odottamatta alkava karhunta verraten pienistäkin summista kertoi kantajansa ongelmista. Asioiden saama käänne ei varmasti jäänyt huomaamatta helsinkiläiskauppiailta.

---

[224] Längman Petter Malmille 21.8.1826. Eb 211, 227. SOO. KA.
[225] Karjalainen 1958, 16. – Siinä Längman Turun HO:lle.
[226] Pohjanmaalaisten laivanvarustajien vakuutuksista, ks. Ojala 1999, 337–342.
[227] Ote kaljaasi Flinckin lokikirjasta. Eb 211, 277– . SOO. KA.
[228] Selvitys kaljaasi Flinckin kuluista ym. Eb 212, 240–241. SOO. KA; Tieto Westerlundin kuolemasta, ks. Haudatut Helsinki 1828. HISKI.
[229] Selvitys kuunari Wänskapenin mukana lähetetyistä tavaroista. Eb 212, 237. SOO. KA.
[230] Ulosottomiehen selvityksiä; Otteita RO:n päätöksistä. KO, Aq IV 24. HKA; Kämnerinoikeus 16.1; 20.1; 30.3; 22.5; 13.7. ja 20.7.1827 KO, Ca I 86. HKA.

Keväällä 1827 Längmanin liike kävi jo hyvin kankeasti. Yritteliäs kauppias teki kuitenkin parhaansa. Hän osti uusikaarlepyyläiseltä raatimieheltä Karl Lindqvistiltä neljännesvuosisadan korkean iän ohittaneen Freija-prikivanhuksen.[231] Huhtikuussa hän lähetti Tukholmaan pienen erän voita. ”Itämerelle” lähti pölkkyjä ja kuminaa. Heinäkuussa hän toimitti Pietariin pellavalankaa, lankaa ja kynttilöitä. Viipuriin hän lähetti kartuusitupakkaa, nauloja ja kankirautaa. Elokuusta alkaen Pietarista saapui Längmanin tavaraa useissa pienissä erissä.[232] Syksyllä hän vei kahdella aluksella niinimattoja suoraan Kööpenhaminaan, mahdollisesti myös Lyypekkiin. Seisahtunut viljanvienti oli kuitenkin Längmanin yllätykseksi romahduttanut niinimattojen hinnat Lyypekissä lähes puoleen. Kööpenhaminassa hinnat olivat laskeneet jopa kolmannekseen. Längman ei ollut valmis polkumyyntiin, vaan jätti matot sikäläisten kauppakumppaniensa varastoihin odottamaan hintojen nousua.[233]

Rahaa Längman olisi kuitenkin tarvinnut, ja nopeasti. Ankara kujanjuoksu kasautuvien maksusitoumusten kanssa oli käynnistynyt. Ulkomaisista velkojista petti ensimmäisenä hampurilaisen Jacob Heyman Hessin kärsivällisyys: kauppahuoneen Helsingin asiamies, kauppias G. F. Kåhlman sai syyskuussa 1827 avoimen valtakirjan Längmanin haastamiseksi oikeuteen. Tämä pelastui lyhentämällä kokonaisvelkaa lähes viisi kuudesosaa.[234] Mutta tilanne helpottui vain hetkeksi. Tukholmalainen kauppahuone D. Engström & Söner, jonka luottoa Längman oli syksyn aikana lyhentänyt jo huomattavasti, vaati loppujakin suorituksia. Edes hyväntahtoinen yritys ei auttanut: Käteisvarojensa tiukkuutta valittava Längman lupasi tavaraerää Tukholmaan keväällä. Engström ei halunnut jatkaa liikesuhdetta. Joulukuun alkupuolella helsinkiläiskauppias Justus Etholén sai valtakirjan Engströmin saatavien perimiseen oikeusteitse.[235]

Hampurilaisen L. J. Johnsin asiamies G. W. Sundman yhtyi Längmanin patistelijoihin. Huhut kauppiaan vaikeasta asemasta levisivät kaupungilla. Oli vain ajan kysymys, koska Längman saisi kimppuunsa loputkin lukuisista velkojistaan. Käytännössä liike oli konkurssikypsä.

Mutta pelivaraa oli vielä vähän ja tähän oljenkorteen Längman takertui varsin suunnitelmallisesti. Ensimmäiseksi hän pelasti vientiin tarkoitetut tavaransa pois helsinkiläisten silmistä: Pietarista niinimattoja ja anista noutanut Freija palasi Helsinkiin joulukuun puolivälissä. Längman täydensi lastia makasiininsa hamppupakoilla, jotka hän kuljetti kauppaneuvos Lindebergin telakalle Ullanlinnaan. Sieltä hamppuerä saatiin kuin saatiinkin kelkoilla jäätä pitkin alukselle. Freija irtautui Helsingin edustalta jouluaattona. Täydessä lastissa ollut alus kohdisti nokkansa talvehtimispaikkaansa, Eestin Baltichsportiin (Paldiski).[236] Carolina-jahtiin lastatut 125 tynnyriä Cadizin suolaa

[231] Längman P. Malmille 16.3.1827. Eb 211, 228. SOO. KA; Birck 1980, 180, 416. – 52 lästin Freija-priki veistettiin jo 1801.
[232] Saapuneet alukset; Lähteneet alukset; Pakkahuoneen vaakaluettelo. Tuu, Ga 5. HKA.
[233] Längman SOO:lle 29.11.1830; J. H. Brandtin tili Längmanille 18.6.1828. Eb 210. SOO. KA. – Brandt vastaanotti lokakuussa niinimattoja kapteeni J. E. Rosenborgilta ja marraskuussa kapteeni Mestertonilta; Lähteneet alukset; Saapuneet alukset. Tuu, Ga 5. HKA. – Rosenborg lähti Helsingistä 3.7.1827 ja Mesterton tullasi Kööpenhaminasta tuomansa kahvit 29.11.1827.
[234] Kämnerinoikeus 22.2.1828 § 13. KO, CaI 87. HKA; Jacob Heyman Hessin tili Längmanille. Eb 211, 67. SOO. KA.
[235] Längman Engströmille 12.11. ja 17.12.1827. Kämnerinoikeus 5.2.1828 § 12; Kämnerinoikeus 15.1.1828 § 9. KO, CaI 87. HKA; Längmanin maksuista Engströmille, ks. Eb 211, 112. SOO. KA.
[236] Selvitys priki Freijan kuluista ja vastoinkäymisistä. Eb 212, 238–239. SOO. KA.

päätyivät sen sijaan jääesteiden vuoksi Räävelin sijasta Särkän saarelle odottamaan kevättä.[237]

G. W. Sundman haastoi uudenvuoden aattona Längmanin kämnerinoikeuteen.[238] Etholén jätti haasteen muutama päivä myöhemmin.[239] Näitä haasteita Längman oli tiennyt odottaa. Nyt hän saattoi vain seurata muiden velkojien heräämistä. Ripeimmin reagoi porvoolaiskauppias H. Langen konkurssiin asetetun kuolinpesän asiamies, Henrik Borgström, joka vaati Längmanilta maksua kauppakirjanpitäjänä ottamastaan ja konkurssipesän hänelle vuonna 1824 tiedottamasta velasta.[240] Borgström oli ollut velan suhteen hyvin pitkämielinen. Vasta Längmanin epätoivoinen tilanne pakotti hänet toimimaan päämiehensä eduksi.

Borgströmin haaste luettiin kämnerinoikeudessa helmikuun viidentenä päivänä. Seuraavana päivänä kaupunginpalvelijat tavoittelivat Längmania liikkeestään. Vielä aamulla hänet oli todistetusti nähty puodissaan, mutta nyt kauppias oli poissa. Talon palveluskunta kertoi hänen lähteneen Pietariin. Mutta kun Längmanin oli väitetty kulkeneen myöhemmin samana päivänä kaupungilla, kaupunginpalvelijat saapuivat seuraavana aamuna heti kello seitsemältä tämän kotiovelle. Talonväki pitäytyi edelleen kertomuksessaan. Kun Längmanin kerrottiin vielä tämänkin jälkeen kulkeneen kaupungilla, virkamiehet naulasivat haasteen tämän oveen.[241]

Längmanin livahtamisen saattoi tulkita velallisen pakoiluksi, jota konkurssilainsäädäntö piti raskauttavana tekona. Kämnerinoikeudessa Längmanin kauppa-apulainen Erik Gottsman ja serkku Johan Fredrik Lovin todistivat kuitenkin tämän puolesta: Längman oli todellakin poistunut kaupungista ennen haasteen tuomista.[242] Näin saattoi olla, mutta sattumaa ei hänen Pietarin matkansa ja haasteen läheisyys voinut olla.

Useat seikat puhuvat laskelmoidun suunnitelman puolesta. Likviditeettiongelmista kärsivä Längman olisi helpottanut asemaansa nopeimmin lähettämällä Freijan saman tien Lyypekkiin. Hän halusi kuitenkin hoitaa itse sekä Freijan lastin että aluksen myymisen. Ennen matkalle lähtöä hänen oli hankittava itselleen passi Saksaan ja Tanskaan sekä selvitettävä asioitaan Helsingissä ja Pietarissa. Helmikuun viidentenä päivänä eli samana päivänä, jolloin hänelle luettiin haastetta kämnerinoikeudessa, Längman teki tilinsä selviksi läheisen kauppiasystävänsä Gustaf Wickmanin kanssa ja allekirjoitti sopimuksen, jolla siirsi omaisuutensa isännänoikeudet kirjanpitäjä Sibeliukselle.[243]

Sopimus oli erikoinen. Längman myi tarpeettoman omaisuutensa Sibeliukselle, antoi tälle tehtäväksi maksujensa perimisen ja oikeutti tämän jatkamaan liikettä määrättyä vuokraa vastaan. Tosiasiallisesti Sibelius hoiti Längmanin juoksevia liikeasioita ja esti irtaimiston takavarikoinnin. Sibeliuksen johtama liike oli hiljaista. Helmikuussa hän osti kauppias Lampalta muutaman tynnyrin punamultaa ja vuokrasi makasiinin Katajanokalta, maaliskuussa hän vuokrasi G. A. Sederholmilta aitan ja halkoliiterin, nekin

[237] Selvitys jahti Carolinan kuluista ja vastoinkäymisistä. Eb 212, 236. SOO. KA.
[238] Kämnerinoikeus 15.1 § 9 ja 25.1.1828 § 2. KO, CaI 87. HKA.
[239] Kämnerinoikeus 15.1.1828 § 9. KO, CaI 87. HKA.
[240] Kämnerinoikeus 5.2.1828 § 7. KO, CaI 87. HKA.
[241] Kämnerinoikeus 22.2.1828 § 13. KO, CaI 87. HKA.
[242] Kämnerinoikeus 22.2.1828 § 13. KO, CaI 87. HKA.
[243] G. A. Wickmanin 5.2.1828 allekirjoittama todistus. Eb 211, 287; Sibeliuksen lausunto 23.7.1828. Eb 211, 1; Otteita RO:n pöytäkirjoista 18.6., 21.6. ja 1.9.1828. Eb 211, 169–175. SOO. KA.

Katajanokalta.[244] Toukokuussa hän lähetti Längmanin nimissä pellavalastin Itämerelle. Särkässä talvehtinut ja ”kovassa jäänlähdössä” 68 tynnyrillä keventynyt suolalasti saatiin lopulta Rääveliin. Sibelius haastoi toimeksiantonsa mukaisesti joitakin Längmanin velallisia oikeuteen.[245]

Längmania puolusti oikeudessa asiamies. Strategia oli yksinkertainen. Kaikista kämnerinoikeuden päätöksistä oli valitettava. Näin voitettiin muutama kuukausi aikaa. Toukokuussa raastuvanoikeus velvoitti – täysin odotetusti – Längmanin maksamaan velkansa.[246] Kaupunginvouti Johan Westerlund yritti pian tämän jälkeen takavarikoida Längmanin irtaimistoa, mutta yritys tyssäsi Sibeliukseen, joka väitti kauppatavaroiden kuuluvan hänelle.[247]

Längman oli edelleen matkoilla, vaikka passi oli jo vanhentunut. Hän oli lähtenyt ensin Pietariin, missä hän selvitti tilit merkittävimpien kauppakumppaniensa kanssa – ja maksoi lähes kaikki velkansa.[248] Pietarista hän jatkoi Baltichsportiin, nousi huhtikuussa Freijan kyytiin ja purjehti Kööpenhaminaan ja edelleen Bremenin satamakaupunkiin Brakeen. Perillä hän huutokauppasi – oman todistuksensa mukaan – talvisäilössä osin vettyneet ja homehtuneet niinimattonsa yli kymmenen tuhannen ruplan tappiolla.[249]

Kööpenhaminalaiset velkojat takavarikoivat Längmanin Freija-prikin.[250] Velkojat olivat myyneet Längmanin edellissyksynä varastoimia niinimattoja jo talven ja kevään aikana pelätessään tämän vararikkoa.[251] Viimeisillä niinimatoillaan Längman sai vielä kesäkuussa 1828 lyhennettyä joitakin velkojansa. Samalla hän allekirjoitti tilinsä neljässä lyypekkiläisessä ja yhdessä hampurilaisessa kauppahuoneessa.[252]

Myytyään kaiken mahdollisen Längman palasi heinäkuussa Suomeen. Epätoivoinen talouden korjausyritys oli vain pahentanut hänen tilannettaan. Hän oli henkisesti ja fyysisesti lopussa. Hän ei kyennyt eikä halunnut näyttäytyä Helsingissä, missä vihaiset velkojat vaanivat häntä, vaan piileskeli jonkin aikaa ystävänsä, kamariviskaali Gustaf Olinin luona Sipoossa.[253] Siellä häntä kävi tutkimassa Porvoon kaupunginkirurgi M. A. Calonius, joka tunsi Längmanin jo pienestä pojasta. Lääkärinlausunnosta on aistittavissa potilaan ahdistava elämäntilanne:

> Kauppias Längman, joka omien sanojensa mukaan on palannut sairaana ulkomaanmatkalta, on viimeksi kuluneina viikkoina käyttänyt lääkärinapuani. Ensimmäisellä vierailullani tapasin Längmanin todennäköisesti pahoin vilustuneena pitemmältä meri- ja maamatkalta.

[244] Tositteita ja kuitteja. Eb 211, 190, 195. SOO. KA.
[245] Lähtevät alukset. Tuu, Ga 6. HKA; Kämnerinoikeus 13.5. ja 17.7.1828. KO, CaI 87. HKA; Selvitys jahti Carolinan vaikeuksista ja kuluista. Eb 212, 236. SOO. KA.
[246] Ote RO:n pöytäkirjasta 17.5.1828. Eb 211, 85–87. SOO. KA.
[247] Otteet RO:n pöytäkirjoista 18.6. ja 21.6.1828. Eb 211, 169–171. SOO. KA.
[248] Längmanin laatimat velkoja- ja velallisluettelot helmi- ja syyskuulta 1828. Eb 210. SOO. KA. – M. C. Näslindin 2900 ruplaa ja W. Gregoriewin 2029 ruplaa olivat suurimmat velat. Pietarilaisten 20 291 ruplan saatavat supistuivat syyskuuhun mennessä n. 1700 ruplaan.
[249] Selvitys priki Freijan vastoinkäymisistä ja kuluista. Eb 212, 238–239. SOO. KA.
[250] Ote RO:n pöytäkirjasta 8.9.1828. Siinä Längmanin lausnto 1.9.1828. Eb 210. SOO. KA.
[251] Längman SOO:lle 29.11.1830. Eb 210. SOO. KA.
[252] Eb 211. SOO. KA. – Tilit allekirjoitettu 7.6 Süchting & Horning (Lyypekki); 8.6. G. H. Schade (Hampuri); 9.6. J. J. Haveman, G. G. L. Staumann; 10.6. Platzmanns & Söhne kaikki Lyypekistä.
[253] Sibeliuksen lausunto 23.7.1828. Eb 211,1. SOO. KA. – Sibelius palautti Längmanin passin maistraattiin 23.7.1828 ja kertoi tämän palanneen ulkomaanmatkaltaan sairastuneena.

> Yövalvomiset sekä ylivoimaiset ruumiin- ja sielunrasitukset olivat saattaneet hänet kuumeiseen ja hourailevaan tilaan. Oikealla lääkityksellä kuntoa on saatu parannettua, kuitenkin vaivaa häntä edelleen kova kihtisärky usein toistuvine huimauskohtauksineen sekä uupumus, jotka ovat tehneet hänestä aika ajoin täysin työkyvyttömän.[254]

Caloniuksen lausunto tuskin oli aivan tuulesta temmattu, vaikka se antoi Längmanin piileskelylle hyväksyttävän selityksen. Kihtivaivoista Längman kärsi koko loppuikänsä.

Konkurssihakemuksen Längman jätti vasta pakon edessä. Keisarillisen senaatin ylimääräinen kamarikirjuri Axel Herman Sahlberg luovutti syyskuun ensimmäisenä päivänä Helsingin kaupungin raastuvanoikeudelle Längmanin Sipoossa allekirjoittaman konkurssihakemuksen. Se oli jätettävä, koska Etholén, Kåhlman ja Borgström olivat saaneet raastuvanoikeudelta luvan periä saataviaan myös Sibeliukselta. He valmistelivat jo irtaimiston takavarikointia, eikä Längman halunnut myöntää heille etusijaa suhteessa muihin velkojiinsa.[255]

Kauppiaspiirin häviö

Helsinki ei tarjonnut 1820-luvulla sittenkään kovin suotuisaa ympäristöä aloittelevalle kauppiaalle. Vanhat kauppiassuvut ja venäläistulokkaat hallitsivat edelleen tuottavimpia liiketoimia. Vuosikymmenen lopun suurin laivanvarustaja oli toisen polven helsinkiläiskauppias, kauppaneuvos Carl Wilhelm Lindeberg, joka oli aloittanut kauppiasuransa jo vuonna 1794. Suolantuontia koko vuosikymmenen hallinnut Johan Hinric Heidenstrauch oli kaupungin toiseksi suurin laivanvarustaja. Jo hänen isänsä ja setänsä olivat olleet menestyviä kauppiaita. Kolmanneksi suurin varustaja vuonna 1829 oli kuin säännön vahvistavana poikkeuksena upseerin poika, kauppias Fredric Emanuel Ekebohm. Hänen jälkeensä suurimmat laivanvarustajat olivat taas järjestään jo ennen Suomen sotaa kaupankäyntinsä aloittaneita tai heidän jälkeläisiään.[256]

Helsingin tärkein vientituote oli runsaasti ruumatilaa vaativa sahatavara. Sen vienti keskittyi pitkälti samoille patriisikauppiaille. Tukkukauppiaiksikin näitä suurkauppiaita kutsuttiin, koska heidän liikkeidensä painopiste oli tapulituotteiden tuonnissa ja viennissä, ei vähittäiskaupassa,[257] eikä heillä välttämättä edes ollut omaa myymälää. Omaisuuden ja

---

[254] Calonius, lääkärintodistus 31.8.1828. Eb 210. SOO. KA; Luettelo Abraham Längmanin kuolinpesän irtaimiston huutokaupasta. PRM, liitteet EG 34. HMA. – Calonius osti huutokaupasta kaksi taulua.

[255] Vouti Johan Westerlundin selvitys irtaimiston takavarikoinnista; Otteita RO:n pöytäkirjoista 28.6.1828 ja 16.8.1828. Eb 211, 93–99. SOO. KA; Ote RO:n pöytäkirjasta 17.5.1828. Eb 211, 85–87. SOO. KA. – Sahlberg edusti Längmania jo keväällä RO:ssa jutussa, jossa vastapuolta edusti Längmanin aiempi avustaja, reviisori Carl von Hellens; von Hellensistä, ks. ote RO:n pöytäkirjasta 6.10.1829. Eb 210, 92–93. SOO. KA.

[256] Castren 1954, 218, 254–256. – Muista suurista laivanvarustajista Justus Etholénin isä oli raatimies Carl Etholén. Johan Lampa oli aloittanut kauppiaana 1808, ollen ilmeisesti sukua helsinkiläiskauppiaille Claes Lampalle (k. 1796) ja Carl Lampalle (k. 1789).

[257] Helsingin tuonaikaisia suurkauppiaita tunnetaan heikosti. Sederholmien ja Heidenstrauchien liikkeistä tiedetään vain anekdootteja. Hovingin kirjoittama Henrik Borgströmin elämäkerta sivuaa 1820-luvun Helsinkiä arvokkailla, mutta fragmentaarisilla Borgströmin muistelmilla, jotka tämä kirjoitti vanhalla iällä. Häggmanin Waseniuksen kauppiasperhettä käsittelevä perhehistoriallinen tutkimus keskittyy 1840 jälkeiseen aikaan. Kovero on Helsingin kaupungin historiassa tilastollisessa tutkimuksessaan *Helsinki kauppakaupunkina* esitellyt vientiä ja tuontia eräiltä poikkileikkausvuosilta. Tilastot eivät anna vastausta siihen, ketkä hallitsivat Helsingin mittakaavaltaan jo huomattavaa sahatavara-, vilja- ja suolakauppaa. Rakennustoiminnan ja poliittisten muutosten aiheuttamia vaikutuksia kaupungin liike-elämään ei teoksessa

laivanvarustuksen keskittyminen harvojen suurporvarien käsiin oli tyypillinen ilmiö lähes kaikissa tuonaikaisissa suomalaisissa tapulikaupungeissa.[258]

Venäläikauppiailla oli Helsingissä vahva asema. Kiseleffin sokeritehdas ja Sinebrychoffin panimo ja viinanpolttimo olivat kaikkien tuntemia ja ilmeisen kannattavia laitoksia. Muutoin venäläisedustusta selittivät parhaiten heidän kiinteät suhteensa kaupunkiin majoittuneisiin sotilasosastoihin sekä Viaporin linnoitukseen. Monumentaalikeskustaa rakentavan pääkaupungin mittava rakennusurakointi oli sekin käytännössä täysin venäläisyrittäjien hallussa.[259] Tuomiokirjamerkintöjen perusteella Längman asioi venäläisten kanssa siinä kuin muidenkin: erään vesilastissa olleen lotjan hän myi rakennusurakoitsijana tunnetulle kauppias Nikolai Korostileffille. Asioita hänellä oli myös Feodor Kiseleffin, Nikolai Sinebrychoffin ja Feodor Uschanoffin kanssa. Helsingin ja Viaporin viktuaalikauppiaille Längman myi hedelmiä, sokeria, teetä ja alkoholijuomia.[260]

Nousevan suomalaisen kauppiaspolven vaatimaton menestys tuskin johtui henkilökohtaisista ominaisuuksista, kuten mielikuvituksen tai rohkeuden puutteesta. Kasvua rohkeimmin hakeneiden nuorten liikemiesten kohtaloksi koituivat konkurssit, ennenaikaiset kuolemat ja katoaminen historian lehdiltä. Varovaisemmin etenevistä sukupolven edustajista sen sijaan useat kohosivat – mutta vasta 1830-luvulla – merkittäviksi helsinkiläisiksi ja valtakunnallisiksi liike-elämän vaikuttajiksi: Wathén, Borgström ja Fr. A. Gadd. Konkurssit olivat ulkomaankauppiaiden keskuudessa suorastaan harvinaisia. Längmanin lisäksi raastuvanoikeus käsitteli vuosikymmenen aikana vain kahta konkurssihakemusta; heistä toinen oli Längmanin kenties läheisin liikeystävä ja toinen hänen serkkunsa. Tämä ei ollut sattumaa, vaikka varsinaisesta korttitaloilmiöstä ei ollut kyse.

Längman etsiytyi viimeistään Wathénin palveluksesta irtautuessaan seuraan, jonka ytimen muodostivat Sederholmin vanhan, mutta jo hiipuvan kauppiassuvun viimeiset kauppiaat sekä heidän oppipoikansa. Tässä kauppiasverkostossa keskinäisen kilpailun ja itsekkään voitonhimon rinnalle kohosi yhteistyö ja jopa yhteisöllisyys.[261]

Längman oli vuokrannut liiketilansa kauppias Carl Johan Sundbergilta, joka oli Lars Johan Sederholmin entinen kirjanpitäjä. Itsenäiseksi kauppiaaksi Sundberg oli ryhtynyt vuoden 1813 paikkeilla ja Sederholmin kuoltua vuonna 1822 hän osti perheettömän vainajan perikunnalta Sederholmin talon. Sen yhtenä vuokralaisena oli tuolloin Suomen Pankki.[262] Längman sai käyttöönsä ilmeisesti Lars Sederholmin aikaisemmat liiketilat.

---

pohdita. Castren (1954) on täydentänyt tietoja helsinkiläiskauppiaiden vuosien 1813 ja 1829 laivaomistuksista, veroäyreistä sekä palvelusväen lukumääristä. Hän on myös luetteloinut helsinkiläiskauppiaiden takavarikot.

[258] Ojala 1999, 115.

[259] Julkiset rakennukset urakoitiin järjestään venäläisvoimin, harvinaisena poikkeuksena kauppias Fr. A. Gadd, joka oli saanut kauppiaanoppinsa F. Uschakoffilla. Yliopiston rakennusten urakoitsijoista, ks. Klinge 1989.

[260] Ks. esim. Kämnerinoikeus 22.5.1827 § 12; 13.7.1827 § 15. Ko, CaI: 86. HKA; Längmanin velkoja- ja velallisluettelo 5.2.1828; Velallisluettelo 1.9.1828. Eb 210. SOO.

[261] Verkostotutkimukset ovat sosiaalistaneet yrittäjiä ja nähneet heidän perusmotiiveina yhtä paljon traditionaalisia perhestrategioita kuin nopeiden voittojen maksimointia. Entreprenöörisen individualismin, voitonhimon ja kilpailun rinnalle on asetettu kollektivismi, sosiaalinen uudentaminen sekä yhteistyö. Vrt. Hasselberg 1998, 276–284; Müller 1998, 276–277; Kocka 1999.

[262] Merisalo 1995, 275, 291–292, 301.

Talossa yhä asuva Sundberg ei pitänyt puotia, vaan kävi tuulaakikamarin[263] tilien mukaan viljakauppaa. Ensimmäisinä kauppiasvuosinaan Längman toikin Sundbergin kanssa viljaa Räävelistä. Sederholmin suvun viimeisen kauppiaan, Gustaf Adolf Sederholmin kanssa Längman asioi kauppiasaikansa loppuun asti.

Längmanin läheisin liikeystävä ja yhteistyökumppani kotikaupungissa oli kauppias Gustaf Adolf Wickman, joka oli palvellut G. A. Sederholmin liikettä 14 vuoden ajan. Längman ja Wickman käyttivät ulkomaankaupassaan samoja aluksia ja varustivat hetken yhdessä Lars Sederholmin kuolinpesältä ostettua kaljaasi ”Försigtigheteniä”. Yhteistyöstä ja luottamuksesta kertovat yhdessä annetut takaukset eräisiin Suomen Pankista nostettuihin lainoihin sekä Längmanin saama kutsu Wickmanin vuonna 1825 syntyneen esikoistyttären kummiksi. Kummius oli kunnia-asia, sillä neljännesvuosisata myöhemmin, jo täysin muuttuneissa oloissa, vaurastunut liikemies muisti kummitytärtään peräti sadan hopearuplan häälahjalla. Wickmanin rihkamakauppa sijaitsi Suurtorin laidalla, joten hän oli myös Längmanin kilpailija. Viljakauppa näytteli hänellä suurempaa osuutta, mutta sekään ei pelastanut taloutta: hän haki konkurssia käytännössä lähes samanaikaisesti Längmanin kanssa. Wickman kuoli vuonna 1831 alle neljänkymmenen ikäisenä ”korkeaan kuumeeseen”. G. A. Sederholm oli tuolloin lopettelemassa liiketoimiaan Helsingissä ja muuttamassa tiluksilleen Lohjalle.[264] Kun kauppias Carl Sunderg kuoli myöhemmin vanhanapoikana, painui hänen mukanaan manan majoille kerran niin elinvoimaisen Sederholmin suvun liikeperintö.

Längmanin serkku Johan Fredric Lovin oli – jätettyään Porvoon ja velipuolensa A. F. Stjernbergin konkurssiliikkeen – palvellut Helsingissä Henrik Borgströmin ja Eric Johan Granbergin kauppaliikettä.[265] Oman kauppansa hän perusti vuoden 1824 lopulla Kirkkokadulle, G. A. Sederholmilta vuokrattuihin tiloihin. Käyttöpääomaa hän lainasi Granbergilta ja huhtikuussa 1825 myös Wathénilta. Lovin oli siirtämässä liikettään keskeisemmälle paikalle, kun hänen irtaimistonsa takavarikoitiin tammikuussa 1826. Wathén oli käynyt kärsimättömäksi 2774 Lyypekin kuranttinsa takia. Lovin haki konkurssia. Velkojat olivat pitkälti samoja kauppiaita Lyypekistä, Hampurista ja Tukholmasta kuin Längmanilla, mutta Lovinin liike oli huomattavasti pienimuotoisempaa. Hän selitti vaikeuksiansa haavereilla ja velallistensa rappiotilalla. Tuomioistuin suhtautui selityksiin kylmästi ja epäsi Lovinilta tilaisuuden päästä kerralla eroon velkojistaan.[266]

Velkojiensa armoille jätetty Lovin säilytti kauppiaanoikeutensa, mutta mihinkään näkyvään hän ei enää kyennyt. Längmanilta ja tämän johtamalta Varkauden ruukilta hän sai myöhemmin pieniä toimeksiantoja. Lovinin menehdyttyä koleraan vuonna 1849 leski

---

[263] Tuulaakia perittiin kaupungin hyväksi tietty prosenttimäärä kaupungin vienti- ja tuontitavaran arvosta kruunun meritullin perimisen yhteydessä.

[264] G. A. Wickmanin porvarisoikeushakemuksen 1823 liitteet. M. Cb 139. HKA; Eb 211. SOO. KA. – Längman, Wickman sekä kultaseppä Wilhelm Fahlström (Wickmanin lanko) takasivat postiexpeditööri Grönbergin SP:sta saaman lainan; Tilikirja 1850. Längman. SP. – Fredrica Castalia Wickman avioitui kesäkuussa 1850 dosentti J. J. W. Laguksen kanssa, joka lähti pian häiden jälkeen pitkälle opintomatkalle Venäjälle. Syyskuussa Helsingissä vieraillut Längman lahjoitti morsiamelle 100 hopearuplaa; *FAT* 24.11.1827. – Wickmanin kauppa sijaitsi ilmeisesti G.A. Sederholmin omistamassa nk. Helleniuksen talossa, vrt. Mattila 1998, 28; Sederholm 1912, 36. – Lars Sederholmilta jäi perintönä kaljaasi Försigtigheten.

[265] J. F. Lovinin porvarishakemuksen (1824) liitteet. M. Cb: 141. HKA.

[266] Hämeenlinnan maaherranviraston päätös 23.1.1826 Lovinin irtaimiston takavarikoinnista. Aq IV 23. HKA; Tuomio Lovinin konkurssihakemuksesta. RO 23.4.1827. Tuomiokirjataltio1826–1829. HKA.

luovutti pesän omaisuuden velkojien haltuun.[267] Lovinin entisen työnantajan E. J. Granbergin kohtalo oli lohduton. Borgström oli luopunut tämän kanssa pidetystä yhteisestä yhtiöstä melko pian – ja firman vaikeuksien vuoksi huomattavin tappioin. Granberg ampui itsensä lokakuussa 1833, ilmeisesti talousvaikeuksien nujertamana: hänenkin kuolinpesänsä asetettiin konkurssiin.[268]

Längman vuokrasi kauppiasuransa alkutaipaleella Otaniemen puolisäteritilaan kuuluneen Björnholmin tilan peltoineen ja niittyineen ja kytki sen osaksi omavaraistalouttaan: palvelusväki viljeli siellä perunoita, korjasi heiniä sekä ruokoja ja todennäköisesti hyödynsi myös puutarhaa ja kasvimaata. Björnholmin vuokranmaksun takaajaksi oli lupautunut kauppias F. E. Ekebohm, jonka kanssa Längmanilla oli satunnaisia liiketoimia.[269] 1820–1830-lukujen vaihteessa Ekebohm oli veroäyreillä ja muilla liikkeen ulkoisilla mittareilla nousevan liikemiespolven lupaavimpia kauppiaita. Välit Längmaniin olivat tuolloin tulehtuneet Ekebohmin vastatessa konkurssipesän hallinnosta. Mutta myös Ekebohmin ura päättyi pian konkurssiin, jota seurasi ennenaikainen kuolema vuonna 1834.[270]

Längmanin läheisiin liiketuttuihin kuului vielä sipoolaisen Mariedalin lasiruukin omistaja, maaviskaali Gustaf Olin. Hänenkin kauttaan törmätään Sederholmeihin, sillä ruukin oli perustanut Lars ja G. A. Sederholmin isä, kauppias Johan Sederholm 1770-luvun lopulla. Suomen sodan jälkeen ruukki vaihtoi tiuhaan omistajia ja vuokraajia. Olin sai laitoksen kunnostamiseen Suomen Pankista 3000 ruplan lainan, mutta hänelle kävi kuten edeltäjille. Toiveet Mariedalin elpymisestä päättyivät lopullisesti Olinin vararikkoon: takaajat Längman ja Wickman velvoitettiin maaliskuussa 1828 maksamaan takaisin Olinin Suomen Pankista nostaman lainan.[271]

Jopa Längmanin kauppa-apulaisia tuntui riivaavan synkkä kohtalo. Kirjanpitäjä Fredrik Sibelius, talollisen poika Lapinjärveltä, oli työskennellyt Loviisassa puotipoikana isoveljensä Johan Sibeliuksen liikkeessä. Sittemmin hänestä tuli veljensä kauppa-apulainen ja toisen loviisalaiskauppiaan kirjanpitäjä ennen pestiä Längmanin liikkeeseen. Sibelius toimi kaupan vastuuhenkilönä isäntänsä matkojen aikana ja edusti tätä myös ulkomaille. Sibelius menehtyi Sipoossa kesäkuussa 1829 saamaansa ”slagiin” vain 27-vuotiaana.[272]

Längmanin kauppa-apulaista Johan Willmeriä tituleerattiin oikeudessa englanninopettajaksi. Hänen myöhemmistä vaiheista ei ole tietoa. Porilaissyntyinen kirjanpitäjä Johan Häggberg jätti Längmanin vajaan kolmen vuoden palveluksen jälkeen

---

[267] *FAT* 28.6.1850; Reskontra II Ge 16, 473–474. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; Tilikirja 1849. Längman. SP. – Lovin nai 1830 tarkastaja Johan Grönrosin tyttären Annan. Avioliitosta ei syntynyt lapsia.

[268] Castren 1954, 250–252; Hoving 1949, 67–68.

[269] Vuokrasopimus kapteeni Carl von Numersin kanssa 7.9.1824. Eb 211, 47–48; Selvitys von Numersin saatavasta, Eb 211, 101–102. SOO. KA. – Tilan vuokra oli 300 seteliruplaa. Längman sai tilan rakennuksineen asuttavaksi, isännöitäväksi ja viljeltäväksi. Polttopuitakin hän sai korjata.

[270] Castren 1954, 250.

[271] Maaherranviraston päätös 20.3.1828, joka velvoitti Wickmanin ja Längmanin maksamaan takaajina Olinin SP:sta nostamaan 3000 ruplan lainan. Aq IV 25. HKA; Nyberg & Åkerblom 1950, 324. – Lasiruukki toimi vielä 1825; Rantanen & Kuvaja 1994, 43–44. – Rantasen ja Kuvajan mukaan Olin osti Mariedahlin 1823, mutta tehdas pysähtyi varojen puutteessa jo keväällä 1824. Olin ei Rantasen ja Kuvajan mukaan saanut hakemaansa lainaa SP:sta; Olinin hakemus, että hän saisi hoitaa virkaansa vararikonalaisena. KKK 308/1829. KA.

[272] Uusi sukukirja II. Suomen sukututkimusseuran julkaisuja XIX. Helsinki 1947–51, 221.

syksyllä 1827 epämääräisissä olosuhteissa – tekemättä selvitystä ja tilitystä hallinnostaan. Häggberg sai kauppiaan oikeudet pari vuotta myöhemmin, mutta liike pysyi vaatimattomana. Hän hukkui elokuussa 1842. Kuolinpesä asetettiin konkurssiin.[273] Längmanin kauppapalvelijana syyskuusta 1825 toukokuuhun 1828 toiminut E.W. Gottsman pääsi kauppiaaksi Porvooseen, mutta jo keväällä 1831 hänet mainittiin Längmanin velallislistassa varattomaksi entiseksi kauppiaaksi.[274]

Vuosikymmenen konkurssi

Kauppiaan konkurssihakemus tarkoitti jotain peruuttamatonta. Mikäli konkurssia ei myönnetty, kauppias oli velkojensa painamana ja luottokelpoisuuden menettäneenä tuomittu näpertelemään pikkuafääreillä. Jos taas konkurssi hyväksyttiin, s.o. kauppiaan omaisuus luovutettiin velkojille ja kauppias itse vapautui muista vaateista, teki se konkurssipesästä subjektin. Kauppias ei luottonsa menettäneenä yksinkertaisesti voinut harjoittaa entistä ammattiaan.

Kahdesta vaihtoehdosta konkurssi oli silti parempi vaihtoehto ja sen puolesta Längman taisteli. Mutta jo konkurssihakemuksen muodollisista seikoista kehittyi melkoinen eripura, jonka siemenet oli kylvetty viimeistään puoli vuotta aikaisemmin Längmanin kadottua Helsingistä.

Raastuvanoikeus kieltäytyi vastaanottamasta Längmanin syyskuun 1. päivänä toimittamaa hakemusta, koska piti sitä muodollisesti puutteellisena. Vaikka Längmanin ystävä Gustaf Olin toi jo seuraavana päivänä täydennetyn hakemuksen, asian käsittely lykkääntyi viikolla. Viivästyksellä oli merkittäviä seurauksia: kun maistraatti oli jo määrännyt Längmanin irtaimiston pikaisesti takavarikoitavaksi, kaupunginvouti Westerlund ehti toimittaa ulosoton syyskuun toisena ja kolmantena päivänä, välittömästi Längmanin torjutun hakemuksen jälkeen. Talvesta asti Längmania vastaan käräjöineet velkojat varmistivat saatavansa ennen muita velkojia, viime hetkellä ennen konkurssipesän muodostamista. Längman ei tätä sulattanut ja syytti takavarikointia laittomaksi. Ja kuten hän myöhemmin täsmensi, sillä oli aiheutettu vahinkoa hänelle ja muille velkojille. Tavarat oli myyty ”epäjärjestyksessä – – luonnollisesti hyvin epäedulliseen hintaan”.[275]

Kauppiastalon irtaimistoa huudettiin 3670 ruplalla. Myymättä jäänyt ja konkurssipesän hoitajille luovutettu irtaimisto arvioitiin 1470 ruplaksi. Konkurssihakemuksessaan Längman oli arvioinut puotitavaroidensa ja muun irtaimensa arvoksi vajaat 12 000 ruplaa.[276] Huomattava joukko Längmanin velkojia jakoi hänen näkemyksensä takavarikoinnin laittomuudesta. Turun hovioikeus antoi Helsingin raastuvanoikeuden ratkaisun sittemmin viskaalin syyteharkintaan: tämä katsoikin oikeuden toimineen virheellisesti.[277]

---

[273] Selvitys Häggbergin tehtävistä Längmanin palveluksessa. Eb 211, 284–285. SOO. KA; Castren 1954, 250, 254; ”Angående handl. Häggbergs konkurs…” Wasenius släkten, mappi 53. SLSA.
[274] Luettelo epävarmoista saatavista, laadittu Längmanin velkojien kokoukseen 29.4.1831. Eb 210. SOO. KA.
[275] Ote RO:n pöytäkirjasta 1.9.1828. Eb 211, 173–175. SOO. KA; Längman SOO:lle 29.11.1830. Eb 210. SOO. KA.
[276] Selvitys 17.9. ja 20.9.1828 pidetyistä huutokaupoista. Eb 211, 94–95. SOO. KA.
[277] Eb 212, 249–253. SOO. KA.

Konkurssipesän uskotuiksi miehiksi tulivat kauppiaat Carl Sundberg ja Fredric Ekebohm. Längman sanoutui irti kaikista vaatimuksista pesää kohtaan ja anoi lupaa kulkea ulkosalla itsensä elättämiseksi. Velkojilla ei ollut huomautettavaa Längmanin pyyntöä vastaan, mutta oikeus ei sallinut hänelle suurempaa liikkumisvapautta kuin vuoden 1798 kuninkaallisen konkurssiaktin toisessa pykälässä määrättiin. Längmanin oli siten pysyttävä kotona kaikkina muina aikoina paitsi tuomarin kutsuessa hänet oikeuteen. Kotiarestin oli määrä kestää yli puoli vuotta, sillä velkojain kokous kutsuttiin koolle vasta huhtikuun 6. päiväksi.[278] Tuolloin ilmeni jääviysongelmia, joiden vuoksi hovioikeus siirsi asian ylimääräisen raastuvanoikeuden käsittelyyn.[279]

Pesän merkittävimmät velkojat olivat ulkomaisia kauppahuoneita, mutta raastuvassa Längman istui kasvotusten näiden edustajien, helsinkiläiskauppiaiden kanssa. Ekebohm valvoi omien vähäisten saataviensa ohella yhteensä viiden saksalaisen kauppahuoneen intressejä; kauppias Etholén edusti yhtä ruotsalaista ja kolmea saksalaista kauppahuonetta sekä varakonsuli G. O. Wasenius viittä saksalaista liikettä. Kauppiaat Sundman, Berndt Alftan ja Johan Lampa edustivat kukin yhtä saksalaista kauppahuonetta. Fredric Adrian Gadd toimi Alftanin kanssa kuraattorina Wickmanin konkurssipesässä, jolla oli saatavia Längmanilta. Myöhemmässä raastuvanoikeuden kokouksessa Gadd ilmoittautui vielä erään tukholmalaisen kauppahuoneen edustajaksi. Kun asiamiehiin lisätään kolmea saksalaista velkojaa edustanut keisarillisen prokuraattorintoimiston kopisti, varatuomari Robert Trapp sekä omia saataviaan valvovat helsinkiläiskauppiaat G. A. Sederholm, Sundberg ja Kåhlman, täydentyy kuva oikeussalin vaikutusvaltaisesta seurasta. Trapp ja Ekebohm nimettiin konkurssipesän hoitajiksi.[280]

Hampurilaista L. J. Johnsia edustava Sundman väitti Längmanin ”vähemmän reilulla tavalla yrittäneen salata omaisuuttaan velkojiltaan, minkä selvästi todistaa hänen Sibeliuksen kanssa tekemä perätön kauppasopimus, jonka hän irtisanoi konkurssihakemuksensa yhteydessä”. Johns ei siksi ollut halukas myöntämään Längmanille vararikkoa.[281] Robert Trapp oli jo edelliskesänä kritisoinut Sibelius-sopimusta velkojia vahingoittavaksi lumeeksi.[282] Konsuli Wasenius kiisti ehdottomasti vararikon, koska Längman oli salannut omaisuuttaan, ”kevytmielisesti lähettänyt aluksiaan sillä tavoin ja sellaisiin vuodenaikoihin, jolloin vain ihmeteot olisivat voineet pelastaa ne tuholta, toisaalta antautunut varoituksista huolimatta uhkarohkeisiin keinotteluihin, toisaalta luovuttanut omaisuuttaan sellaisiin käsiin kuin ajurin vaimo Candelinille, pietarilaiselle C. Bergströmille, Palmgrenille, arkangelilaisille talonpojille ja monille muille”.[283]

Velkojien oli esiinnyttävä ankarasti – jo taloudellisten intressiensä, mutta myös järjestelmän toimivuuden vuoksi. Längman tiesi pelin hengen hyvin; hän oli itsekin edustanut saksalaisia kauppahuoneita hämeenlinnalaiskauppias Enoch Ekholmin ja serkkunsa Lovinin konkurssioikeudenkäynneissä.[284] Kauppiaiden henkilökohtaisia

[278] Ote RO:n pöytäkirjasta 22.9.1828. Eb 212. SOO. KA.
[279] Ote RO:n pöytäkirjasta 6.4.1829. Eb 212. SOO. KA.
[280] Otteet RO:n pöytäkirjoista 6.4.1829; 21.5.1829. Eb 212. SOO. KA.
[281] C. J. Johnsin/ C.W. Sundmanin lausunto. Eb 211, 182. SOO. KA.
[282] Ote RO:n pöytäkirjasta 21.6.1828. Eb 211, 169–171. SOO. KA.
[283] G. O. Waseniuksen lausunto edustamiensa kauppahuoneiden puolesta. Eb 211, 308. SOO. KA.
[284] Carl von Hellensin lausunto 25.6.1827. Eb 211, 45. SOO. KA. – Längman delegoi valvonnan asiamiehelleen Carl von Hellensille.

vastakkainasetteluita oli vaikea välttää, vaikka velkojat olivatkin ulkomailta. Längmanin tapauksessa mieliä kuohuttivat hänen kiistanalaiset järjestelynsä. Häntä oli selvästi myös varoitettu liiketoiminnan riskeistä, mutta hän ei ollut ottanut neuvoista vaaria. Tästä pöyhkeydestä lankesi maksu. Nurkkaan ahdistettu Längman tunsi, että häntä vainottiin henkilökohtaisista syistä:

> – – vastapuoleni, voidakseen vastedes mielivaltaisesti kohdella persoonaani ja kohtaloani – – ovat jo onnistuneet tuhlaamaan pesäni arvon velkoja pienemmäksi – – kateus näkyy kaikissa toimenpiteissä, joiden pohjalta ei tarvitse pitkään miettiä syitä, miksi tietyt luotottajani, vaikka ovatkin ulkomaisia – – niin kovalla peräänantamattomuudella ovat yrittäneet estää minua saamasta vararikkoa, jotten pääsisi enää toimimaan kauppiaana, enkä kilpailemaan näiden samojen tahojen kanssa.[285]

Oikeuden oli ratkaistava, johtuivatko vaikeudet Längmanista vai ulkoisista tekijöistä. Vuoden 1798 konkurssisääntö totesi nimittäin: ”Jos velallinen kykenee osoittamaan, että onnettomuudet, kuten meri- tai palovahingot, ilman hänen omaa syytään, ovat aiheuttaneet hänen kykenemättömän tilansa ja vahinko, jonka hän siten on todistettavasti kärsinyt, vastaa puuttuvaa velkaa, hän olkoon siten vapaa velkojien syytöksiltä.”[286]

Längman keskittyi esittelemään onnettomuuksiaan ja kaupan vaarallisesti vaihdelleita suhdanteita ulkomailla ja erityisesti kotimaassa. Hänen oli vakuutettava oikeus myös siitä, ettei ollut paennut velkojiaan eikä muutenkaan toiminut vilpillisesti heitä kohtaan. Konkurssihakemuksessaan hän arvioi pesän varoiksi yli 94 000 ja veloiksi vajaat 70 000 ruplaa. Oikeudessa kuvaamiensa vahinkojen määräksi hän arvioi lähes 86 000 ruplaa.[287] Netto-omaisuutensa hän vakuutti olleen vielä helmikuussa 1828, siis juuri ennen kiisteltyä ulkomaanmatkaansa, 50 000 ruplaa:

> Ja vaikka tätä ei voisikaan pitää täysin luotettavana arviona, ottaen huomioon vaikeudet velkojen takaisinsaannissa, ei minulla ollut silloin minkäänlaisia epäilyksiä kyvystäni tehdä kaikille oikeutta – – Ennakoidessani vaikeudet tavaroiden nopeassa myynnissä sekä saatavien perimisessä, voidakseni maksaa suurehkoja vuoden aikana erääntyviä maksuja, tein viime helmikuun puolivälissä ulkomaanmatkan järjestääkseni asiani velkojieni kanssa vieraissa kauppapaikoissa. Myin siellä [Helsingissä] olevan tarpeettoman omaisuuteni ja tavaravarastoni sovitulla ehdolla herra Fredrik Sibeliukselle, annoin hänen tehtäväkseen maksujen perimisen sekä oikeutin hänet määrättyä vuokraa vastaan jatkamaan liikettäni – – Tämän matkan aikana minulla oli uusia vaikeuksia, jotka ovat huomattavasti pienentäneet varojani. Koska säästöni näin ovat pienentyneet noin 26 000 ruplalla ja sopimukseni Sibeliuksen kanssa raukesi, koska hänelle myymäni priki Freija pidätettiin velkojeni tähden Kööpenhaminassa, en ole voinut täyttää velvollisuuttani velkojiani enkä itseäni kohtaan. Minua lohduttaa se, että olen työskennellyt uutterasti ja ettei nykyinen asemani johdu

[285] Längman SOO:lle 29.11.1830. EB 210. SOO. KA.
[286] Konkurssisääntö 14 § 1 momentti. Kongliga Placater …åren 1797–1798.
[287] Längman RO:lle 1.9.1828. Eb 210. SOO. KA.

> toimettomuudesta tai tuhlauksesta, vaan monien minusta riippumattomien onnettomuuksien seurauksista.[288]

Längman esitti laskelmat tappioistaan raastuvanoikeudessa toukokuussa 1829. Velkojat eivät laskelmia hyväksyneet. Kysymyksen käsittely vaati useita istuntoja ennen tuomion julistamista lokakuun kuudentena päivänä. Längmanilta ei vaadittu lisätodisteita sen enempää varsinaisista onnettomuuksista kuin väitettyjen vahinkojen suuruudesta. Raastuvanoikeuden mielestä Längman ei pystynyt osoittamaan vahinkojaan ja tuomitsi hänet syylliseksi rappiotilaansa. Hänet määrättiin vastaamaan veloistaan ”henkilökohtaisesti sekä kaikella, minkä hän vastaisuudessa perii tai ansaitsee”.[289]

Asema oli tukala ja sitä lievitti vain hitusen velkasumman keventyminen 13 000 ruplalla, kun osa velkojista ei valvonut saataviansa. Raastuvanoikeuden ylimalkainen suhtautuminen haavereihin piti kuitenkin yllä toiveita tuomion oikaisemisesta. Längman tilitti hovioikeudelle, kuinka hän oli lokikirjoihin ja muihin tositteisiin vedoten yrittänyt todentaa merivahinkonsa:

> En käsitä, millä muulla tavoin minun olisi pitänyt selvittää mainitut merivahingot. Samoin on minulle käsittämätöntä, kuinka raastuvanoikeus on voinut katsoa merivahingot todistamattomiksi, vaikka velkojanikin ovat ne myöntäneet – – edelleen on raastuvanoikeus selittänyt rihkamakaupan vajauksen olevan vahvistamattoman, ja että se ei ole laadultaan sellainen, että luopuminen voitaisiin hyväksyä. Haluan huomauttaa, ettei kenelläkään velkojalla, joka tunsi mainitun asian, ollut mitään huomauttamista sitä vastaan.[290]

Valitus hovioikeuteen kannatti. Längmania vastaan ei voitu osoittaa seikkoja, jotka olisivat todistaneet epärehellistä menettelyä tai ilmeistä huolimattomuutta. Hovioikeus vapautti hänet heinäkuussa 1830 vastuusta niiden runsaan 32 000 ruplan osalta, jotka se hyväksyi haaverien aiheuttamiksi menetyksiksi. Sen sijaan puotitilien osalta velallisen selittely – ettei hän ”huomattavilla tavaravarastoillaan ollut saanut niin suuria ansioita kuin he kenties edellyttivät hänen saaneen” – ei vakuuttanut. Raastuvanoikeuden päätös jäi tältä osin voimaan.[291]

Koska maksettavaa jäi edelleen, Längman lähestyi velkojiaan akordianomuksella. Senaatin oikeusosastosta hän haki varmuuden vuoksi lupaa tuomion oikaisupyynnölle. Velkojat hylkäsivät hakemuksen kokouksessaan huhtikuussa 1831. Pesän epävarmat saatavat, lähes 47 000 ruplaa, päätettiin huutokaupata, sillä ”pääosa näistä saatavista oli henkilöillä, jotka eivät oleskelleet maassa tai eivät omistaneet mitään varallisuutta, eikä näin ollen mitään tuloja voinut laskea saatavaksi. Kun vielä pienemmät saatavat, joita ei voinut pitää täysin epävarmoina, riippuvat osittain toisista laajakantoisista konkursseista,

[288] Ote Längmanin kirjeestä RO.lle 1.9.1828. Eb 210. SOO. KA. – Suomennos Karjalainen 1958, 18.
[289] Ote RO:n pöytäkirjasta 6.10.1829. Eb 212. SOO. KA.
[290] Längman Turun HO:lle 29.11.1829. Eb 210. SOO. KA. Suomennos, Karjalainen 1958, 26.
[291] Längman Turun HO:lle 29.11.1829. Eb 210. SOO. KA; Oikeusosaston ptk. 11.5.1832, 1171–1174. Ca 44. SOO. KA.

osittain oikeudenkäynneistä, jotka voivat muodostua paitsi pitkiksi myös kalliiksi, ei pesän lopettamista enää pitänyt viivyttää.”[292]

Yksi konkurssipesän velallisista oli Henrik Borgströmin veli, ulkomaille kadonnut kirjanpitäjä J. Borgström. Pietarilainen kirjanpitäjä Carl Bergström taas oli velkaa Längmanille uskomattomalta tuntuvat 11 000, entinen porvoolainen kauppias M. F. Palmgren 9000 sekä kapteeni Golavalschkoff Räävelistä yli 5000 ruplaa. Konkurssipesän kuraattorien reunamerkintöjen mukaan ”Längman oli itse aloittanut Pietarissa Bergströmin lainhuudatuksen, mutta ei ollut saanut mitään. Sittemmin Bergström oli anonut monta kertaa akordia ja on nyt yleisesti pietarilaisten kauppiaiden peräänkuuluttama.”[293] Korkeimman tarjouksen – vaivaisen prosentin saatavien nimellisarvosta – huusi pesän uskottu mies, kauppias Ekebohm. Pesänhoitajien kesäkuussa 1831 laatima loppuselvitys jätti Längmanin vastattavaksi 13 644 ruplaa.[294]

Senaatin oikeusosasto kutsui Längmanin lokakuuksi sovittuun suulliseen kuulusteluun, jonne tämä jätti saapumatta sairastumiseensa vedoten: lääkäri Imm. Ilmonin todistuksen mukaan kovat kihtivaivat pakottivat hänet pysymään sisätiloissa.[295] Tämänkertainen sairastelu vaikutti luonteeltaan enemmän taktiselta kuin todelliselta esteeltä. Se antoi Längmanille aikaa miettiä uutta akordianomusta. 7.11.1831 allekirjoittamassaan kirjeessä hän tarjosi sovintoehdotusta kaikille velkojilleen, joko maksamalla viisi prosenttia kolmen kuukauden sisällä takausta vasten tai kymmenen prosenttia vuoden sisällä ilman takaajia:

> Summa jokaista dividendiä kohtaan on pieni, mutta minulle varattomana jatkuvasti pulmallinen tilanne; toivossa että tulevilla palveluksilla voisin maksaa velkani niille ystävilleni, jotka tähän asti ovat minua enimmäkseen auttaneet – – tiedän toki velvollisuuteni kaikilla uhrauksilla, jotka vallassani on tehdä velkojilleni hyväksi – – mieluummin kuin jatkaa ikuisessa vihanpidossa ja molemminpuolisessa kustannuksessa.[296]

Längman kutsui velkojansa pohtimaan sovintoehdotusta samaksi päiväksi, jolloin oikeusosaston oli määrä kuulustella häntä. Kuraattori Trappille hän oli ilmoittanut, että jolleivat velkojat myönnä hänelle akordia, ja jos sen jälkeen oikeusosasto ei myönnä hänelle täydellistä vararikkoa, hänen on käytettävä hyväkseen konkurssiaktin tarjoamaa mahdollisuutta eli poistua maasta kuuden viikon kuluessa päätöksen saamisesta. Velkavankeuden vaihtoehtona vararikon tehneellä oli vapaaehtoinen maanpako. Ulkomaaksi tulkittiin myös Venäjä, joten muutto Pietariin olisi vapauttanut Längmanin veloista. Kotimaahan ei tosin olisi ollut paluuta. Tähän mahdollisuuteen varautuminen saattaisi selittää, miksi Längman maksoi keväällä 1828 juuri Pietarissa kaikki velkansa: liiketoimia oli huomattavasti helpompi harjoittaa ympäristössä, jossa häneen luotettiin.

Paikalle saapuneet velkojien edustajat hyväksyivät kymmenen prosentin akordin, mutta vain jos loputkin velkojat suostuisivat samaan. Längman hankki vielä Henrik

---

[292] Konkurssipesän velkojien kokous, ptk. 29.4.1831. Eb 210. SOO. KA. – Paikalla olivat Wasenius, Sundman, Borgström, Etholén, Alexander Uschakoff ja Trapp.
[293] Luettelo epävarmoista saatavista, laadittu velkojien kokoukseen 29.4.1831. Eb 210. SOO.
[294] Konkurssipesän velkojien kokous, ptk. 12.12.1831; Längman SOO:lle, päiväämätön. Eb 210. SOO. KA.
[295] Utdrag af protocollet, hållet inför Referendarie Secreterarerne i Kejserliga senaten för Finland Justitie Departement i Helsingfors den 12. december 1831. Eb 210. SOO. KA.
[296] Konkurssipesän velkojien kokous, ptk. 12.12.1831. Eb 210. SOO. KA.

Borgströmiltä ja Georg Uschakoffilta vastaavat lausunnot. Ainoastaan kauppiaat Etholén ja B. Alftan eivät uskaltaneet luvata akordia kuulematta ensin päämiestään.[297] Niinpä Längman ei lopulta ”muutaman velkojan päättämättömyyden ja välinpitämättömyyden” vuoksi saanut haluamaansa. Hän esitti senaatin oikeusosastolle vielä uusia todisteita – tällä kertaa niinimattojen hintaromahduksesta päämarkkinoilla – osoittaakseen, että hänen vaikeutensa todellakin johtuivat ulkoisista syistä. Myymälänsä tappioita hän selitteli nyt myös Sibelius-vainajan vilpillisyydellä, mutta veti arveluttavan väitteensä pian takaisin. Omasta syyttömyydestään hän oli vakuuttunut: ”Velkojien mielestä minä joudun korvaamaan omat virheeni, jos sellaisia nyt on, sekä kaikkien muidenkin – – en haluaisi jättää rakasta isänmaatani.” Längmanin todistelut eivät vakuuttaneet oikeusosastoa. Se vahvisti hovioikeuden tuomion lainvoimaiseksi toukokuussa 1832.[298] Vuosikausia kestänyt oikeustaistelu oli päättynyt. Längmanin oli kannettava yli 13 000 ruplan velkataakka tai toteutettava uhkauksensa – ja paettava ulkomaille.

Uskolliset ystävät

Tiedot Längmanin liikkeistä konkurssioikeudenkäynnin aikana syksystä 1828 kevääseen 1832 ovat satunnaisia. Hän pyrki elättämään itsensä sillä millä osasi eli kaupankäynnillä, vaikka mahdollisuudet olivat rajalliset. Viipurilaisen Paul Wahlin tilikirjat kertovat Längmanin käyneen kauppaa hänen kanssaan kesään 1829 asti. Längmanin asiointi Helsingin ulkopuolella ärsytti konsuli Waseniusta, joka syytti häntä kotiarestin rikkomisesta. Raastuvanoikeus määräsi toukokuussa 1829 Längmanin noudattamaan myös tältä osin konkurssiaktin säännöksiä.[299]

Längmanin asuin- ja liiketilat vuokrattiin 1.10.1828 uusille kauppiaille. Se tiesi muuttoa paitsi kauppiaalle itselleen, myös hänen äidilleen Eva Längmanille sekä koulua käyvälle sisarenpojalle, Fredrik Wilhelm Klimetzille.[300] Seuraavat vuodet Längman asui kapteeni Gustaf Adolf Westerlundin lesken Sofian tontille rakennetussa mökissä, jossa hänellä oli käytössään iso huone ja lautakonttori (brädkontor). Henkikirjojen mukaan hän asui taloudessaan yksin. Viimeinen havainto Eva-äidistä on talvelta 1832, jolloin hän saapui Kirkkonummelta Helsinkiin ja majoittui kapteenska Westerlundilla.[301]

Konkurssikauppiaan asema ei ollut kadehdittava. Ystäviensä Lovinin ja Wickmanin rinnalla Längman oli siis koko 1820-luvun ajalta ainoa vararikkoon päätynyt ulkomaankauppias pääkaupungissa ja merkitty mies myös vararikkonsa mittasuhteiden vuoksi. Helsinkiläiset, eivät vain kauppaporvarit vaan myös raastuvanoikeuden jäsenet, kohtelivat häntä vihamielisesti ja moralisoivasti. Nousukasmaisuudellaan ja rohkealla riskinotollaan pääkaupungin societessa pahennusta herättänyt Längman oli ”sosiaalisesti

[297] Konkurssipesän velkojien kokous, ptk. 12.12.1831. Eb 210. SOO. KA.
[298] Oikeusosaston ptk. 11.5.1832. Ca 44, 1177. SOO. KA.
[299] Reskontra I Ge 1. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; Ote RO:n pöytäkirjasta 21.5.1829. Eb 210. SOO. KA.
[300] Ote RO:n pöytäkirjasta 2.7.1829. Eb 210, 55–58. SOO. KA. – Liiketilojen uudet vuokralaiset olivat kauppiaat Carl Gustaf Forstein ja Eric Johan Holmberg.
[301] Mannil 1999; Blomstedt 1953, 5; *HT* 29.2.1832.

kuollut, elävästä ja toimivasta yhteiskunnasta karkotettu, eikä hänellä ollut oikeutta uudelleen nousta", kuten eräs konkurssin tehnyt liikemies kuvasi omia kokemuksiaan.[302]

Kriittisinä hetkinä Längmania tuki kuitenkin kaksi helsinkiläisporvaria, jotka vasta valmistelivat siirtymistä ulkomaankauppiaiksi: Johan Henric Backman ja Carl Gustaf Langéen takasivat Turun hovioikeuteen tehdystä valituksesta mahdollisesti syntyvät kulut ja todistivat myös oikeiksi useita Längmanin asiakirjajäljennöksiä.[303]

Backman ja Langéen eivät olleet kauppiaan prototyyppejä. Loviisassa syntynyt Backman oli toiminut työnjohtajana Helsingin uudelleenrakennuskomiteassa, joka oli perustettu vuoden 1808 tulipalon jälkeen. Pienporvarin oikeudet hän sai vuonna 1816. Elantonsa hän hankki lähinnä torikaupalla kunnes sai vuonna 1822 viktuaali- eli ruokakauppiaan oikeudet. Samana vuonna hänelle uskottiin luottamustehtävä kaupungin "lainavälinevaltuuskunnassa". Neljä vuotta myöhemmin hän toimi kämnerinoikeuden kauppiasjäsenenä. Fabianinkadulla myymäläänsä pitänyt Backman kohosi kaupungin porvariston ylimpään luokkaan eli koti- ja ulkomaankauppiaaksi vuonna 1830. Hänen urakehityksensä oli Helsingissä ainutlaatuinen: hän jäi ainoaksi pienporvarina aloittaneeksi ulkomaankauppiaaksi. Kauppapurjealuksiakin varustava Backman pysyi Längmanin satunnaisena asiamiehenä Helsingissä 1850-luvun alkuvuosiin asti.[304]

Backmania merkityksellisemmän ja kestävämmän suhteen Längman solmi Turussa syntyneeseen Carl Gustaf Langéeniin, joka työskenteli 1820-luvulla Kasarmitorin laidalla erään kauppiaan lesken kirjanpitäjänä. Längmanin helmikuussa 1828 laatima velallisluettelo osoitti hänet yhdeksi suurimmista velallisista.[305] Langéen oli jo tuonut viljaa Räävelistä, mutta itsenäiseksi koti- ja ulkomaankauppiaaksi hän ryhtyi vasta vuonna 1830. Hän omisti tuolloin jo yhden kuunarin, yhden kaljaasin ja yhden sluupin. Langéenin Hoppet–jahti oli purjehtinut Räävelin ja Helsingin väliä kesäkauden 1829 ja tarjonnut kyytejä myös matkustajille.[306]

Yritteliäästä kauppiaasta kehittyi monipuolinen liikemies, jonka afääreissä perinteinen ulkomaankauppa jäi sivuseikaksi. 1830-luvun alussa Langéen perusti Siltasaareen panimon, joka toimi 1870-luvulle asti. Panimossa valmistettiin portteria, siideriä ja olutetikkaa ja vaikka se ei viisine työntekijöineen nykypäivän mittakaavassa mikään suurlaitos ollutkaan, se oli merkittävimpiä panimoja koko maassa. Se oli myös Helsingin

---

[302] Ramsay 1966, 167. – Ruukinpatruuna Anders Ramsay: "Lisäksi oli jotakin, jonka uhraaminen tuntui vieläkin katkerammalta: kunniani, yhteiskunnallinen asemani, lähimmäisteni arvonanto, sillä kaiken senkin menettäisin saman tien. Tiesin hyvin, että vararikon tehnyt oli sosiaalisesti kuollut, elävästä ja toimivasta yhteiskunnasta karkoitettu, eikä hänellä ollut oikeutta uudelleen nousta. En uskonut olevani kyllin voimakas kestämään sellaista onnettomuutta."; Aunola 1967, 388. – "Lain ja konkurssisäännön määräykset olivat kovat. Ei liene yhdellekään kauppiaalle ollut helppoa päästä sen päivän yli, jolloin hän katsoi menettäneensä pelin ja jätti konkurssianomuksen. Anomusta jättäessään konkurssiin pyrkijä ei voinut vielä tietää, joutuiko hän elinikäiseen konkurssiin, vai oliko hänellä mahdollisuus, vaikka rutiköyhänäkin, viettää elämänsä loppuaika velkojien ahdistamatta. Edessä oli joka tapauksessa vuosia kestävä oikeudenkäynti, jonka aikana konkurssintekijä useinkin näytti olevan yhteiskunnan hylkäämä, miltei vailla välttämättömiä elintarpeita. Vrt. Kallioinen 2002, 118–119. – Kallioinen hahmottelee varovasti yrittäjäkulttuurin keskeiseksi tekijäksi rehellisyyttä: kaikki palautui lopulta luottamukseen ja sitä vahvistaneisiin rakenteisiin. Ks. myös Nikander 1932, 60–61; von Bonsdorff 1956b, 185; Castren 1954, 249–252; Heiman 1987, 122; Karonen 2004, 64.

[303] Längman Turun Hovioikeudelle 29.11.1829; Turun Hovioikeus 6.11.1830. Eb 210. SOO. KA.

[304] J. H. Backmanin henkilökortti. Helsingin kaupungin historiatoimikunta, Ha:14. HKA; Waris 1950, 30; Memoriaali II Gg 3. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; Backmanin puodin sijainnista *HT* 14.5.1829.

[305] Längmanin velallisluettelo 5.2.1828. Eb 210. SOO. KA. – Langéen oli yli 2000 ruplallaan kolmanneksi suurin velallinen P. Wahlin ja lissabonilaisen Lequen & Co:n jälkeen.

[306] Castren 1954, 256; *HT* 30.9.1829.

ensimmäinen portteri- ja etikkatehdas sekä Siltasaarten ympäristön ensimmäinen tehdaslaitos. Langéenin vuonna 1837 perustaman kynttilä-, saippua- ja suopatehtaan toiminta jatkui vuoteen 1855 asti.[307] Langéen pystytti Siltasaareen myös tulitikkutehtaan vuonna 1853. Sen perustamista rahoitti liikeystävä Längman.

Langéenin toiminta keskittyi muutenkin vahvasti Pitkänsillan pohjoispuolelle. Hän rakensi vuonna 1832 Siltasaareen itselleen asuinhuvilan sekä kolme vuotta myöhemmin kaksikerroksisen kivitalon sauna- ja kylpylaitokseksi, joka jatkoi toimintaansa pitkälle 1860-luvulle. Langéen muistetaan myös kuuluisasta ja paheksutustakin ulkoravintolasta, ”Keltaisesta huvilasta” sekä laajamittaisesta vuokraustoiminnasta – yhtenä vuokralaisena oli Helsingin juutalaisyhteisö, joka piti synagoogaansa Langéenin huvilan alakerrassa.[308] Kauppias Langéenin koti toimi vuosien varrella useaan otteeseen Längmanin Helsingin kortteerina. Perheen ainoa lapsi, vuonna 1844 syntynyt Maria Elisabeth sai Längmanin kummikseen.

Kauppiaasta teollisuusmieheksi

Helsingin kodissaan Längmania ei lopullisen konkurssituomion jälkeen paljoa nähty. Loppuvuodesta 1832 hän palasi matkoiltaan Tukholmasta. Muutaman kuukauden kuluttua hän oli Pietarissa kuittaamassa saataviaan M. C. ja Robert Näslindilta.[309] Viipurin kautta Helsinkiin palannut kauppias yöpyi C. G. Langéenin vieraana.[310] Längman saapui kotikaupunkiinsa kuin muukalainen konsanaan.

Pietarissa hän käväisi jälleen kesäkuussa ja lokakuussa 1834. Yhteydet sikäläisiin liikeystäviin olivat pitkäkestoiset, joskin epäsäännölliset. Nevski Prospektilla asuvaan talikynttilä- ja tupakkatehtailija M. C. Näslindiin Längman piti yhteyksiä 1840-luvun lopulle.[311] Näslindin veljekset lyhensivät velkojansa myös porvoolaissyntyisen tukkukauppias Adolf Fredrik Wallasin välityksellä. Vasilin saarelle Pietariin loppuiäkseen asettunut Wallas toimi Längmanin satunnaisena asiamiehenä viimeisiin vuosiin asti.[312]

Kontaktit Pietariin osoittavat, että maanpako oli Längmanille todellinen, ei hädän hetkellä keksitty vaihtoehto. Ensisijainen tulevaisuuden ratkaisu se ei hänelle ollut. Velat painoivat, mutta velkojat eivät ahdistaneet liikkuvaista liikemiestä. Kotimaassakin saattoi

---

[307] Kovero 1950c, 491–492; C.G. Langéenin henkilökortti. Helsingin kaupungin historiatoimikunta, Ha:14. HKA.

[308] Wiherheimo & Rein 1950, 321. – 1860-luvun loppupuolella kylpylaitoksessa työskenteli kuuluisa vesilääkäri F. W. Ewerth, joka ei ollut laillistettu lääkäri. Hänen toiminnastaan keskusteltiin kiivaasti ja lääkintähallitus vaati kylpylaitoksen sulkemista ja Langéenille syytettä puoskaroinnin avustamisesta. Kanne nostettiin, mutta hylättiin. Ewerth jatkoi vielä kauan toimintaansa; Waris 1973, 48–49, 60 ja 125. – Waris on sekoittanut Langéenin vuonna 1836 76-vuotiaana kuolleeseen peruukintekijä Gustaf Langeniin.

[309] *Åbo Tidningar* 29.12.1832; M. C. Näslindin ja Rob. H. Näslindin Pietarissa 12.3.1833 allekirjoittama 796 hopearuplan maksusitoumus. Längman. SP.

[310] *HT* 10.4.1833.

[311] Mäkelä-Alitalo 2000, 346. – Näslindillä oli Pietarissa tupakkatehdas viimeistään vuodesta 1846. Se sijaitsi Nevski Prospektilla erään kivitalon siipirakennuksessa. Näslind omisti myös Niemenlautan kartanon Säkkijärvellä. Hän kuoli 1875 Dresdenissä. Ks. *FAT* 7.3.1854; *Sananlennätin* 3.10.1857; *Hbl* 29.6.1875.

[312] Näslindien maksusitoumuksen lyhennykset. Längman. SP; Suurella Perspektiivillä 1. ja 2. linjan välissä asunut Wallas hoiti vuodesta 1838 suomalaisalusten tulliselvityksiä. Vuonna 1850 hän asui yhä Vasilin saarella, 3. linjalla keskimmäisellä Prospektilla. Yksitoista vuotta myöhemmin hän asui keskimmäisellä Prospektilla, kauppias Kaliginin talossa. Ks. *Borgå Tidning* 14.4.1838; *FAT* 10.7.1850; Längman A. F. Wallasille 8.5.1861. Kopiokirja. Längman. SP.

yrittää. Satunnaisluontoisilla kaupoilla Längman kohosi jaloilleen ja palautti osan uskottavuudestaan. Kahvikauppoja solmien hän elvytti yhteydet viipurilaiseen Paul Wahliin, jolta hän sai peräti 3000 ruplan rahaosoitukset touko- ja elokuussa 1834. Osan rahoista Längman käytti lyhytaikaisiin liiketoimiinsa. Tammikuun loppuun mennessä hän oli maksanut noin puolet veloistaan. Välikäsinä maksuliikenteessä toimivat Wahlin ehkä paremmin tuntemat käkisalmelainen kauppias Andrei Lisitzin ja ”laukkuryssä” Hinric Hybeläinen sekä joitakin pietarilaisia liikemiehiä. Längman liikkui tutulla suunnalla, mutta lokakuussa 1834 Wahl lähetti 1030 ruplaa Tornioon Längmanin siellä osoittamalle asiamiehelle, tullivartija Johan Fredric Lannérille.[313]

Helsingissä aikaisemmin tullivartijana työskennellyt Lannér allekirjoitti joulukuun seitsemäntenä päivänä Längmanin asiamiehenä kaupat ylitorniolaisesta Portimokosken vesisahasta. Kauppakirja tituleerasi Längmania harhaanjohtavasti tukkukauppiaaksi.[314] Asiamiestä Längman tarvitsi, koska hän oli itse parhaillaan Kuopiossa valmistelemassa kauppoja Varkauden ruukista sekä siihen kuuluvasta sahasta ja sahaosuudesta.

Portimokoskella Wahl auttoi Längmania toiminnan alkuun, Varkauden ruukkiyhtiössä kauppiaat liittoutuivat yhtiökumppaneiksi. Molempien maksettavaksi lankesi kokonaisuudesta 52 500 paperiruplaa. Längman muutti Varkauteen ruukinjohtajaksi ilman erillistä korvausta. Wahl lupautui antamaan yhtiölle käyttöpääomaa, kunnes ruukin toiminta kääntyisi voitolliseksi. Tämän tiedettiin vievän joitakin vuosia, sillä Varkauden laitokset kaipasivat perusteellista uudistamista.[315]

Kaupat muunsivat Längmanin kerralla konkurssikauppiaasta suuremman luokan teollisuusmieheksi. Enää ei ollut tarvis näytellä tukkukauppiasta. Entisten velkojensa lisäksi Längmania rasittivat nyt 66 000 paperiruplan maksusitoumukset. Ensimmäiset teolliset investointinsa Längman tekikin klassisesti lainapääomalla: laitosten myyjille annetut velkakirjat lankesivat maksuun tulevina kuukausina ja vuosina. Kuinka hän aikoi suoriutua velkakirjoistaan, jäi nähtäväksi.

Vaikka Paul Wahlia ja Erik Johan Längmania yhdisti kauppiastausta ja ikäeroakin oli vain vähän, he olivat käyneet hyvin erilaista elämänkoulua. Längmanin tähti oli loistanut kirkkaasti ja sammunut väkivaltaisesti. Wahlin ura eteni tasaisen varmasti ja tarkoin mietittyä polkua. Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkkoherran poikana hän oli viettänyt lapsuutensa seurustellen ja leikkien saksankielisten kauppiasvesojen, ennen kaikkea Hackmanin perheen jälkikasvun kanssa. Hän oli keskeyttänyt keskinkertaisesti edenneet opintonsa Viipurin kymnaasissa vuonna 1813 ja pestautunut harjoittelijaksi Hackmanin kauppahuoneeseen. Hackman & Co:a johti liikkeen perustajan Johan Friedrich Hackmanin leski Marie. Satunnaisista vaikeuksista huolimatta kauppahuone menestyi erinomaisesti ja vahvisti asemaansa Viipurin isoimpana kauppahuoneena sekä Suomen ylivoimaisesti suurimpana sahanomistajana. Hackmanin patriisikodissa Paul Wahl oli kuin perheenjäsen. Hän kouliintui kauppiaaksi rakentavassa ja kannustavassa ympäristössä tehden ”tavanomaisia toimistotöitä Marie Hackmanin tiukassa valvonnassa”, vastaanottaen talonpoikien lautakuormia Viipurissa ja valvoen laivauksia Uuraan satamassa. Työharjoitteluun kuului myös parivuotinen vierailu pietarilaisen paroni A. F. von Rallin

[313] Reskontra I Ge 1. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Pietarilaisia välikäsiä olivat J. Hoth, L. J. Küster ja Iwan Jewsejeff.
[314] Kristineströmin kauppakirja 7.12.1834. Kuusiluodon saha, Da 5. Rosenlew. ELKA.
[315] Varkauden yhtiösopimus 10.10.1841. I Hc 1. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.

pankkiiriliikkeessä. Wahlin tunnollisuus palkittiin vuonna 1829, kun Marie Hackman otti hänet ja poikansa Johan Friedrichin kauppahuoneen osakkaiksi.[316]

Omia liiketoimia Wahl oli harjoittanut tuolloin jo parin vuoden ajan. Tupakkaa Viipuriin välittänyt Längman kuului hänen varhaisimpiin liikesuhteisiinsa. Nämä yhteydet olivat jo katkenneet Wahlin saadessa vuonna 1830 porvarisoikeudet koti- ja ulkomaankaupan harjoittamiseen. Oman liikkeensä rinnalla hän omisti kolmanneksen Hackmanista, jonka laajasta kirjeenvaihdosta hän vastasi 1830-luvun jälkipuolelle asti. Hackmanin sahaliike laajeni Wahlin palvelusvuosina vanhoista vesisahoista ostetuilla osuuksilla. Wahl teki vuosittain tarkastusmatkoja Savon sahoille. Miettiessään oman liikkeensä ja Hackmanin kauppahuoneen intressejä hänen oli suljettava pois suoranainen kilpailu. Mikäli hän halusi ohjata omaan yritykseensä osia sahateollisuuden liikuttamista kasvavista rahavirroista, sen oli tapahduttava harmoniassa Hackmanin sahaliikkeen kanssa.

Järvi- ja suomalmien teollinen jalostus tarjosi toisen houkuttelevan ja kasvumahdollisuuksia lupaavan toimialan. Hackman ei rautateollisuutta harjoittanut, joten Wahl löysi Varkauden ruukista selkeästi Hackmanista erottuvan toimenkuvan. Rajatuilla resursseilla operoiva Längman sai ruukinpatruunan työstä kunniallisen ulostien kauppiasuran umpikujastaan. Hän myi Helsingin mökkinsä leskirouva Westerlundille loppuvuodesta 1834. Porvarinoikeutensa ja statuksensa helsinkiläiskauppiaana hän irtisanoi vain muutama kuukausi myöhemmin.[317] Varkaus oli Längmanille suuri haaste ja mahdollisuus. Wahl näki hänessä pätevän, oppimiskykyisen ja yhteiseen asiaan sitoutuvan ruukinjohtajan. Näin Wahl saattoi keskittyä menestyvän liikkeensä johtamiseen kotikaupungissaan, missä hän viihtyi kasvavan perheensä kanssa hyvin.[318]

[316] Tigerstedt 1940, 246–247.
[317] Maistraatin pöytäkirjat 27.5.1835 § 7; 12.12.1835 § 7. Maistraatti, Ca 144. HKA.
[318] Wahlin ensimmäinen puoliso (1824) Amalia Frankenhäuser synnytti hänelle kahdeksan ja toinen puoliso (1847) Therese von Seck kolme lasta. Wahlin kolmas puoliso (1855) oli Augusta Schönjann.

V RUUKINPATRUUNAKSI VARKAUTEEN

Edessä iso urakka

Paul Wahl ja Erik Johan Längman saivat Varkauden laitokset haltuunsa maaliskuun ensimmäisenä päivänä 1835. Ruukki käsitti masuunin sekä Huruskosken reunamille pystytetyt tuotantolaitokset: kahden kiviparin myllyn, käsitaesepän pajan, rautakaupan (aitta), vasaralaitoksen, verkatehtaan, harkkohytin ja vesisahan. Sahaa lukuun ottamatta rakennukset ja tuotantolaitokset olivat huonossa kunnossa, osa asuinrakennuksista jopa käyttökelvottomia. Varkauden maaomaisuus oli perinteisiin vuorimalmiruukkeihin tai vaikkapa Juantehtaan järvimalmiruukkiin verrattuna mitätöntä. Vuokratun Päiviönsaaren (Varkaus) lisäksi ruukki hallitsi Varkauden verotilaa Kosulanniemessä, Häyrilän kruununtilaa Joroisissa sekä neljännestä Varkauden kruununkalastamosta.[319]

Uusia omistajia odotti iso urakka. Ruukin perustaja, Ruotsin kuninkaan Kustaa IV Aadolfin entinen yliadjutantti, everstiluutnantti ja Anjalan kartanonisäntä, vapaaherra Gustaf Wrede oli uupunut viisi vuotta aikaisemmin ylivoimaisen taakkansa alle. Järvimalmijalostukselta oli odotettu ja odotettiin edelleen asiantuntijapiireissä paljon, mutta näytöt kannattavasta liiketoiminnasta olivat antamatta.

Rahvas oli sulattanut järvi- ja suomalmeja tarpeisiinsa jo ikimuistoisista ajoista uuneissa, joita kutsuttiin harkoiksi. Suomalmeihin viitataan myös kansalliseepos Kalevalassa: ”Rauta suossa soikottavi, veteläisessä venyvi.” Seppo Ilmarinen ”etsi paikkoa pajalle, leitystä lietsimille. Näki suota salmekkehen, maata märkeä vähäisen, läksi tuota katsomahan, likeltä tähyämän: tuohon painoi palkehensa, tuohon ahjonsa asetti.” [320]

Juankoskelle vuonna 1746 perustettu Strömsdalin eli Juantehtaan masuuni oli Suomen ensimmäinen järvimalmien laajamittaiseen jalostukseen pyrkivä laitos. Juantehdas kävi edelleen, mutta pioneerin tie oli ollut kivinen: fosforipitoisesta järvimalmista sulatettiin kelvollista valurautaa, mutta kylmänhauras kankirauta oli lähes kelvotonta takomiseen. Ruukin omistajat vaihtuivat tiuhaan. Kankiraudan tuotanto pysyi vähäisenä. Vuosisadan vaihteessa Juantehtaan kilpailijoiksi nousi joukko kaupallisia harkkohyttejä.[321]

Varpaisjärven Urimalahti (per.1797) ja Salahmi (1810) kilpailivat Juantehtaan kanssa osin samoilla markkinoilla, vaikka harkkohyttien lopputuote erosi masuuniraudasta: harkkopuhalluksessa saatiin suoraan takokelpoista harkkorautaa, kun masuuneissa malmista sulatettiin takkiraudaksi kutsuttua raakarautaa, joka haurautensa vuoksi kelpasi sellaisenaan vain valuraudaksi. Jalolle lopputuotteelle, kankiraudalle, takkirauta oli vain välituote, josta täytyi poistaa ylimääräinen hiili uudelleensulatuksella eli mellotuksella.

Valinta arkaaisista menetelmistä syntyneen, mutta 1700-luvun lopulta teknisesti nopeasti kehittyvän harkkopuhalluksen ja vuorimalmiruukkien prosesseja jäljittelevän masuunipuhalluksen välillä riippui paikallisista oloista ja asetetuista tavoitteista. Nelisen tuntia kerrallaan kestävällä harkkopuhalluksella ei tavoiteltu massatuotantoa. Jatkuvakäyttöisissä masuuneissa yksi puhallus saattoi kestää jopa toista vuotta. Hytin

[319] Varkauden kauppakirja 9.12.1834. AD 91/75 1836 STO. KA; Grotenfelt 1931, 423. – Häyrilän tila tunnettiin Joroisissa myös nimellä Kollinmäki, ent. Häyrilä N:o 12, sitten N:o 10.
[320] Lönnrot 1940, 48. Uuden Kalevalan 9. runo.
[321] Forsberg & Kankkunen 1996, 47–48.

perustamiskustannukset olivat alhaisemmat, mutta vastapainoksi harkkoraudan sulatus kulutti runsaasti polttoainetta, sysiä. Juantehtaan perustavanlaatuiset vaikeudet loivat markkinoita harkkohyteille, joiden vesivasarat takoivat järvimalmikankiraudan kanssa hinnaltaan kilpailukykyistä, usein myös parempilaatuista takorautaa. Valmistustavasta riippumatta järvimalmeista taottu rauta oli selvästi vuorimalmikankirautaa heikompaa. Tämänkin vuoksi järvimalmien jalostus oli Suomessa etupäässä syrjäseutujen ratkaisu rautapulaan.

Pohtiessaan vuonna 1814 masuunin ja kankirautapajan perustamista Gustaf Wrede oli hakenut itselleen – muuttuneissa valtiollisissa oloissa – uutta ja motivoivaa tehtävää. Korkealle upseerille sellaiseksi sopi vaikkapa raudanjalostus, mutta nimenomaan suuremmassa mittakaavassa. Sitä paitsi Wrede tunsi järvimalmijalostuksen perusteita, olihan hänen äskettäin edesmennyt puolisonsa Juantehtaan omistajien, Tigerstedtien sukua.[322]

Jalosukuinen Wrede hallitsi myös loistavaa teollisuuslaitoksen paikkaa. Varkaus eli Päiviönsaari oli säilynyt teollisuudesta vapaana kaiketi vain siksi, että se oli varattu Turun rauhan (1743) rajoja turvaamaan perustetulle Laivasillan varuskunnalle. Suomen sodan jälkeen varuskunta menetti merkityksensä ja Wrede kiirehti varaamaan rantaosuuksia Varkauden kuohuvista koskista. Masuunin sijoittaminen Varkauteen ei ollut silti itsestään selvää. Saaren ylä- ja alapuolisista järvistä Unnukasta ja Haukivedestä, sen enempää kuin lähiseudun pienemmistä järvistä ei tunnetusti löytynyt rikkaita malmiesiintymiä. Wrede harkitsi siksi sijoituspaikaksi myös Savonrantaa, mutta mieltyi enemmän Varkauden logistisiin yhteyksiin ja vesivoimaan.[323] Saattoipa sotaherraa miellyttää Varkauden seuraelämäkin: Haapaniemen kadettikoulu jatkoi toimintaansa Rantasalmella ja lähiseudun lukuisista hoveista moni kuului Ruotsin armeijan entisille upseereille.[324]

Varkauden masuuni valmistui vuonna 1820. Samalla Wrede osti Juantehtaan. Tulokas kaappasi edelläkävijän, mutta Savon järvimalmiruukkeja yksin hallinneen Wreden liiketoimet kehittyivät heikosti. Syyt olivat pääosin sisäsyntyisiä eli tuotannollisia, mutta kahden uuden harkkohytin, Säyneisen (1821) ja Kortteisen (1823) perustaminen kiristi myös valmistajien kilpailua. Ilmeistä ylihintaa Juantehtaasta maksanut Wrede myi ruukin vuonna 1824 entiselle omistajalleen, Adolf Wilhelm Tigerstedtille. Tämä liitti seuraavana vuonna Säyneisen Juantehtaan apuhytiksi. Varkaus jäi entistä selvemmin haastajaksi.

Varkaudessa vastoinkäymisiä riitti rintaman leveydeltä: lähiseudun rahvas sai tukinajosta sen verran hyviä korvauksia, ettei sitä saatu innostumaan hiilenpoltosta, johon se oli myös taitamatonta. Malmikin oli kelvotonta, minkä vuoksi sitä kului takkiraudan sulatuksessa ennakoitua enemmän, samoin hiiltä. Takkiraudasta tuli huonolaatuista ja kankiraudan valmistus jäi vähäiseksi. Ammattiväkeä ei perinteisistä

[322] Laine 1948, 528–529. – Wreden appi, maanpetoksesta 1790 mestattu Georg Fredrik Tigerstedt omisti Juantehtaan 1765–1787. Wreden lanko Gregori Tigerstedt oli osakkaana Juantehtaassa 1816–1818, jonka jälkeen hän myi osuutensa serkulleen ja holhokilleen A.W. Tigerstedtille.

[323] Soikkanen 1963, 73–74; Laine 1948, 572–576. – Wreden vaimo oli kotoisin Joroisista. Varkauden Huruskosken itäranta kuului Kosulanniemen kruununtilaan, josta veli, majuri Fabian Wrede osti 1/3 asukasoikeuden keväällä 1814. Tilaa hoitanut Gustaf Wrede osti sen lopulta 1828 itselleen.

[324] Åström 1993, 410–411. – Varkauden välittömässä läheisyydessä oli peräti 17 herraskartanoksi tai hoviksi luokiteltavaa säätyläistä suurtilaa, joista useimpia isännöi Haapaniemen kadettikoulun kasvatti.

raudanvalmistusalueista kaukainen ja kituliaasti aloittanut Varkaus houkutellut. Ruukin toiminta oli Wreden aikana jatkuvasti tappiollista.[325]

Järvimalmisulatuksen yleiskuva oli synkkä, joskin paikoin lupauksia antava. Juantehtaalla todettiin vihdoin, että masuuni oli väärässä paikassa. Takkiraudan valmistus siirrettiin kokonaisuudessaan Säyneisiin, jonne rakennettiin masuuni vuonna 1830. Salahmin harkkohytti teki jatkuvia tappioita vaihtuvien omistajien käsissä. Urimalahden tuotanto jäi vaatimattomaksi, mutta ehkä juuri tämän vuoksi hytti seisoi taloudellisesti vakaampana. Paremmin meni myös vuonna 1826 valmistuneella Lieksan Pankakoskella, joka saavutti rohkaisevia tuloksia jo toiminnan ensi vuosina.[326]

Gustaf Wrede uhrasi valtaosan suuresta perintöomaisuudestaan ruukin kehittämiseen. Silti korkeasyntyinen patruuna tarvitsi ja sai huomattavia luottoja Suomen Pankilta ja myöhemmin ”Pietarin tien” avulla suoraan Suomen valtiolta.[327] Luottohanat olivat jo sulkeutuneet, kun toiveissaan pettynyt ja pahoin velkaantunut Wrede menehtyi elokuussa 1830 työnsä ääreen Varkaudessa. Ruukin toiminta keskeytyi lähes vuodeksi, kunnes hänen perikuntansa – Wredeltä jäi kahdesta avioliitosta 12 lasta, joista useimmat olivat vielä alaikäisiä ja lesken kuoltua heinäkuussa 1831 myös täysorpoja – valtuutti ruukinhoitajaksi luutnantti Gustaf Adolf Collianderin.[328]

Varkaus pantiin pääoman puutteen vuoksi myyntiin. Padot, rakennukset ja työpajat pääsivät rapistumaan. Omistajia edusti holhoojahallinto: Colliander ja Gustaf Wreden lanko, Suomen sodan sankarina Runebergin ikuistama everstiluutnantti Gregori Fredrik Tigerstedt. Merkittävin heidän aikainen uudistus oli kaksikehäisen vesisahan rakentaminen. Wrede oli saanut sille privilegion juuri ennen kuolemaansa.[329]

”Yksityiseksi ja yleiseksi eduksi”

Varkauden myynti kesti. Ja kun ostajiksi löytyi kaksi raudanjalostukseen perehtymätöntä kauppiasta, asioita tuntevat ehkä hymähtelivät uhkarohkealle yritykselle ja ennustivat tulokkaille edeltäjänsä kohtaloa. Tyhmyyttään eivät Wahl ja Längman Varkautta kuitenkaan ostaneet. He olivat selvitelleet laitosten elinkelpoisuutta ja uskoivat myös löytäneensä ongelmiin ratkaisut.

Mallia toimivalle liikeidealle he hakivat Vanhasta Suomesta. Laatokan Karjalassa Pyhän Annan eli Suojärven masuuni oli saanut vuonna 1825 uudet omistajat pietarilaisista kauppiasveljeksistä Fedul ja Sergei Gromoffista. Heidän aikanaan ruukki keskittyi lähes täysin takkiraudan ja hyvän maineen saavuttaneen valuraudan valmistukseen. Suojärven tuotanto rahdattiin vesiteitse Pietariin, missä valtion omistamat, pääasiallisesti sotavälineitä valmistavat valimot ostivat suuria määriä järvi- ja suomalmista valmistettua

[325] Laine 1948, 571–580.
[326] Laine 1948; Laine 1950; Laine 1952.
[327] Laine 1948, 576–577. – Wrede sai SP:lta 50 000 ja keisarilta 25 000 ruplan lainat. Anjalan ja Villikkalan kartanot kiinnittämällä hän sai 40 000 ruplaa. Vuonna 1823 Suomen asiain komitea ja keisari myönsivät vielä 40 000 ruplaa kuuden prosentin korolla. Kaikki lainat seteliruplissa.
[328] Soikkanen 1963, 77–81.
[329] Längman, päiväämätön 1837. Vuorihallitus Dd 3. KA; Laine 1948, 528–529; Tigerstedt 1891. – Tigerstedt asui Leppävirroilla vuoteen 1840, mutta ei tilikirjojen perusteella pitänyt yhteyttä Varkauteen 1835 jälkeen. Hän kuoli Helsingissä 1863 juhlittuna Suomen sodan sankarina – Runeberg omisti hänelle Vänrikki Stoolin tarinoissa runon ”Vänrikin tervehdys.”

takkirautaa.[330] Karjalan kannaksen Kivennavalle vuosisadan vaihteessa perustettu Raivolan masuuni jalosti suomalmeja ja menestyi hyvin. Valuraudan lisäksi se takoi kysyttyä kankirautaa takki- ja romuraudan sekoituksesta. Ruukki siirtyi vuonna 1820 tärkeimmän asiakkaan, Rajajoen asetehtaan omistukseen.[331]

Pietarin markkinat kiinnostivat myös savolaisia raudantuottajia. Juantehtaan A. W. Tigerstedtin anomuksesta suomalainen takkirauta vapautettiin vuonna 1826 tullimaksuista, mikäli sitä vietiin Pietariin maitse tai Nevan kautta. Tullittomasta viennistä hyötyi lähinnä Suojärven ruukki. Juantehtaalla ja Varkaudella ei tuotantovaikeuksiensa keskellä ollut juuri mitään myytävää ja hankalat kuljetusyhteydet veivät niiltä, samoin kuin Savon harkkohyteiltä, lopunkin kilpailukyvyn Pietarin markkinoilla.[332]

Längman ja Wahl eivät haaveilleet Pietarista – ainakaan ensi alkuun. Haastetta riitti jo kotimarkkinoilla. Varkauden vaatimattomasta lähtökohdasta kertoi myös siitä maksettu hinta, runsaat satatuhatta paperiruplaa. Se oli vaivaiset kolme prosenttia summasta, joka oli kymmenen vuotta aikaisemmin maksettu Suojärven ruukista, sahoista ja tiloista.[333]

Polttoainekysymyksen ratkaisumallia Varkauden uudet omistajat hakivat Karjalan kannaksen Rautuun vuonna 1827 perustetusta ja vain kahta vuotta myöhemmin uudistetusta Sumpulan masuunista. Sumpulassa poltettiin sysien sijasta halkoja. Masuuniin paikan päällä tutustuneet asiantuntijat innostuivat ennustamaan kokonaista uutta aikakautta järvimalmien sulatukselle. Ruukin omistaja, eversti Alexander Fock vakuutti, että haloilla sulatettiin jopa 50 prosenttia enemmän malmia kuin vastaavalla hiilimäärällä. Ruotsalainen ylimasuunimestari, takkiraudan puhalluksen ja kankiraudantaonnan johtaja sekä vuorikollegion apujäsen Carl David af Uhr, jonka mielipiteitä seurattiin tarkoin myös suomalaisissa vuorimiespiireissä, arveli tuoreeltaan keksinnön merkitsevän ”suurempaa vallankumousta kuin kaikki poliittiset vallankumoukset monien vuosisatain aikana yhteensä”. Nämä oli tulkittava melkoisiksi ylistyssanoiksi mieheltä, joka edusti valtiopäivillä vapaamielistä, kumouksellista suuntausta.[334]

Sumpula myi takkirautaa ja valutuotteita Pietariin. Markkinat olivat lähellä ja raudanjalostus näytti kannattavalta. Tämä lisäsi ulkopuolisten tarkkailijoiden innostusta. Kotimaisen vuorihallituksen yli-intendentti Nils Nordenskiöld arvioi vuonna 1832, että ”luultavasti ei millään vuoritieteiden alalla viime vuosina tehdyllä keksinnöllä ole suurempaa merkitystä ja yleisempää hyötyä”. Hän toivoikin useampien suomalaisten seuraavan Fockin esimerkkiä.[335]

Ensimmäisenä odotuksiin vastasi Längman, joka kertoi keväällä 1835 rakentavansa Varkauteen masuunin, jota ”hyväksi havaitun menetelmän mukaan lämmitettäisiin puilla eikä hiilillä, minkä johdosta tuotanto tulisi kahta vertaa suuremmaksi”.[336] Odotukset olivat

[330] Laine 1948, 546–550, 558; Mikkola 1984, 216.
[331] Laine 1948, 546–549.
[332] Laine 1948, 530, 535; Mikkola 1984, 216. – Mikkolan mukaan kaikki Itä-Suomen takkirautaa järvi- ja suomalmiruukit olivat syntyneet Pietarin kysynnän varaan; Reskontra II Ge 9, 657–658. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Wahl kuljetti 1840 Juantehtaan takkirautaa Raivolan ruukille; Forsberg & Kankkunen 1996, 45.
[333] Kauppasopimus, 9.12.1834/17.12.1834. Vuorihallitus, Eb 7,196. KA. – Hinta oli 106 501 paperiruplaa.
[334] Laine 1950, 102–103; Svenskt biografiskt handlexikon 1906 II, 655.
[335] Laine 1948, 600.
[336] Längman ja Wahl, privilegiohakemus, saapunut senaattiin 11.4. 1835. AD 91/75 1836 STO. KA.

optimistisia ja jopa erheellisiä, sillä Fock oli väittänyt haloilla päästävän puolitoistakertaiseen malminsulatukseen. Längman saattoi silti perustellusti odottaa kustannusten selvää laskua.

Malmi oli ollut Varkauden heikoin lenkki. Jatkossa sitä oli määrä rahdata 8–15 peninkulman takaa Kuopion ja Iisalmen pitäjistä.[337] Ylimasuunimestari Gustaf Laurell oli edellissyksynä tutkinut sikäläisiä järvimalmeja rohkaisevin tuloksin.[338]

Längman kehitteli mielessään Varkaudesta uudenaikaista teollisuuskeskusta, johon kuuluisi uusi, aikaisempaa selvästi suurempi paja useine kankirautavasaroineen ja mellotusuuneineen, valssilaitos ja – jos rahat riittäisivät – konepaja kaikenlaisia tarpeita varten. ”Vain suuressa mittakaavassa käytettynä voi tämä rautatehdas kannattaa yksityiseksi ja yleiseksi eduksi”, hän kertoi suunnitelmistaan viranomaisille.[339] Puheissa oli raikkaita tuulahduksia uusista teknisistä ratkaisuista: valssausta ei ollut Suomessa vielä kokeiltu, mutta Högforsin ruukin omistaja C. H. John oli juuri saanut privilegion putlaamolle ja valssilaitokselle. Ja vain hiukan myöhemmin privilegiot sai myös Kuuston-Latokartanon ruukki. Nuo hankkeet jäivät kuitenkin toteuttamatta ja vei lähes kaksi vuosikymmentä ennen kuin ensimmäisen putlaus- ja valssilaitos käynnistyi Suomessa. Konepajateollisuuskin oli 1830-luvun puolivälissä vasta aluillaan: maan ainoa konepaja toimi Finlaysonin tehtaiden yhteydessä Tampereella. Joitakin vuosia myöhemmin Fiskarsiin valmistui konepaja, josta kehittyi nopeasti menestyvä teollisuuslaitos.[340]

Reaalimaailmassa Varkauden tuotantolaitoksia oli uudistettava resurssit ja tuotantotekniset rajoitukset huomioiden, vaihe vaiheelta. Längman ja Wahl tiesivät tämän vievän aikaa. Investoinnit oli aluksi rahoitettava liikkeen ydinliiketoiminnan (s.o. raudanjalostuksen) ulkopuolelta. Varkaus ei voinut laskea alustalaistensa päivätöihin kuten ”herrasmieselinkeinoina” harjoitetut perinteiset suomalaiset vuorimalmiruukit, jotka hyvin hoidettuina tarvitsivat suhteellisen vähän ulkopuolista pääomaa ja käteistä. Torpparit ja mäkitupalaiset tarjosivat niille edullista työvoimaa; malmi ja takkirauta hankittiin Ruotsista pääosin vaihtokauppana.[341]

Vuoriteollisuus sai myös ainoana teollisuudenalana korottomia lainoja. Niistä pääsivät toukokuussa 1835 annetulla asetuksella nauttimaan myös järvi- ja suomalmeja jalostavat masuunit ja harkkohytit.[342] Asetus oli tunnustus laitoksille, joiden luku oli lisääntynyt edellisvuosina nopeasti. Urimalahden, Salahmin, Säyneisen, Kortteisen, Pankakosken ja Kurun harkkohytit saivat seurakseen Pieksämäen Porsaskosken (1832), Ilomantsin Ilajakosken (1834) ja Käenkosken (1834) harkkohytit sekä Sonkajärven Jyrkkäkosken masuunin vuonna 1835. Järvimalmilaitoksien perustamisbuumi osui ajallisesti yhteen sahateollisuuden laajentumisen kanssa. Maantieteellisesti harkkohytit ehtivät vallata Pohjois-Savon ja Pohjois-Karjalan jo ennen vesisahoja.

Varkauden rahoitusta oli tuskin laskettu valtion korottomien lainojen varaan, mutta kun tieto asetuksesta saapui, omistajat anoivat välittömästi senaatilta 20 000 ruplan luottoa tuotantolaitoksiensa kunnostamiseen ja laajentamiseen. Varkaudelle myönnettiin vain puolet anotusta – vuori-intendentti Nordenskiöldin mukaan tehtaat olivat olleet jo pitkään

[337] Laine 1948, 580–581; Laine 1952, 104.
[338] Laurellin kertomus 3.12.1837. Vuorimestarin kertomukset, Dd 3. Vuorihallitus. KA.
[339] Längman ja Wahl, privilegiohakemus, saapunut senaattiin 11.4. 1835. AD 91/75 1836 STO. KA.
[340] Laine 1950, 125–126, 226–227.
[341] von Bonsdorff 1956c, 187–188.
[342] Laine 1950, 92–93.

toiminnassa, eikä järvimalmiruukkien katsottu muutenkaan vaativan yhtä suuria pääomia kuin vuorimalmiruukit. Korkeimpien vuoriviranomaisten ja senaatin arvohierarkiassa säilyi selvä jako kahdenlaisiin ruukkeihin.[343] Viranomaisten suora taloudellinen tuki Varkauden tuleville, huomattaville ponnistuksille jäi tähän vaatimattomaan kymmenen vuoden korottomaan luottoon.[344]

Saha rahoittaa

Varkaudella oli yksi voimavara yli muiden: sijainti vesiväylien solmukohdassa keskellä suuria metsävarantoja. Vesivoimaa oli tarjolla yllin kyllin. Vesisahalle oli vaikea kuvitella edullisempaa paikkaa ja sen oli todennut myös Wrede, joka tunsi sahamyllyt jo Ummeljoen vesisahan osakkaana. Privilegiohakemuksessaan Wrede kuvaili tulevaa laitostansa lähinnä kotitarvesahaksi, jonka tuotannosta suurin osa jäisi ruukin tarpeisiin – myyntiin menisi vain ”joitakin tolttieriä”. Puheidensa perusteella Wrede harjoitti verosuunnittelua. Hän sai vesivoimaan ja logistisiin yhteyksiin nähden vaatimattoman 2440 tukin vuosittaisen sahauskiintiön sekä vaatimattoman veron.[345] Sahan rakennuttaminen jäi Collianderille. Laitos suunniteltiin ”venäläiseen tapaan”: 32 kyynärää eli noin 19 metriä pitkä ja 10 metriä leveä saharakennus sijaitsi vain nelisen metriä Huruskosken sillan alapuolella. Se käytti samaa patoa kuin ruukin muutkin laitokset. Vesivarojen puolesta laitos saattoi sahata ympäri vuoden.[346]

Varkauden laitos oli alusta alkaen selvä vientisaha.[347] Näin se kytkeytyi osaksi ennen kokematonta noususuhdannetta. Sahatavaran vienti oli lähtenyt voimakkaaseen kasvuun vuoden 1830 aikana. Viidessä vuodessa tolteilla eli lautatusinoilla mitattu vienti lähes kaksinkertaistui. Samalla sahatavara syrjäytti vihdoin tervan ja pien maan tärkeimpänä vientiartikkelina. Eikä kehitys pysähtynyt tähän, vaan 1830-luvun aikana sahatavaran viennin arvo nelinkertaistui ja sen osuus maan kokonaisviennistä nousi kymmenestä prosentista jo kolmannekseen.[348] Voimakas väestönkasvu ja teollistuminen lisäsivät rakennuspuun kysyntää Brittein saarilla ja Manner-Euroopassa. Vastaavasta kasvusta nautti myös ruotsalainen sahateollisuus.[349]

---

[343] Längmanin ja Wahlin hakemus Laurellin tuomana 4.12.1835; Nils Nordenskiöldin lausunto 18.2.1836. AD 734/81 1835 STO. KA; Tuomi 1984, 276. – Samankokoinen laina myönnettiin esimerkiksi A.W. Tigerstedtille Nilsiässä ja Kaavilla sijaitsevien tuotantolaitostensa kunnostamiseen; Laine 1950, 266–269. – Harkkohytten ja järvimalmimasuunien lainat olivat säännönmukaisesti 10 000 paperiruplaa, myöhemmin 2800 hopearuplaa. Poikkeuksena 1840-luvun alkuvuosina Tampereen masuunille myönnetty 20 000 hopearuplaa sekä Haapakoskelle kahdessa otteessa myönnetty 18 000 hopearuplaa.

[344] Varkauden masuuni ei saanut myöskään Längmanin anomaa 20 vuoden vapautusta veroista. Ks. KD 5/342 1838 STO. KA; AD 719/80 1838 STO. KA

[345] Wreden privilegiohakemus. KD 117/150 1829 STO. KA; STO 30.1.1830. KA; Hanho 1915, 191–193. – Leppävirran muiden sahojen kiintiöt: Palokki 2100, Sorsakoski 3000, Vaahtova 10 000, Oravikoski 2000 ja Vääräkoski 1008.

[346] Sahakatselmus 10.9.1832. KD 94/215 1833 STO. KA.

[347] Pääkirja II Ga 6, 217–220. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; Leppäv. sk. 1838 § 403. Pien-Savon alinen KO a 65. KA. – Varkauden sahalle 1835 hankituista 14 000 tukista noin 10 000 perustui Collianderin sopimuksiin. Tällaisia määriä ei ostettu pelkästään ruukin omiin tarpeisiin.

[348] Hanho 1915, 30; Ahvenainen 1984, 164–166; Tigerstedt 1940, 367–368, 378–379. – Suojatullit pakottivat suomalaiset sahaamaan järeämpiä mittoja ja etsimään mannereurooppalaisia markkinoita. Näin päästiin hitaan kasvun aikaan jo 1820-luvulla. Yksittäinen huippukausi osui vuosiin 1826–1827, jolloin myös Längman myi sahatavaraa Saksaan. Ratkaiseva käänne kasvu-uralle koettiin vuoden 1829 lopulla.

[349] Söderlund 1951, 22, 36.

Sahatavaraviennin kasvun merkitystä on suhteellistettu toteamalla volyymien yltäneen 1830-luvun puolivälissä vasta 1700-luvun lopun vientihuipun tasolle.[350] Tämä pitääkin paikkansa kun vientilukuja verrataan tilastoiduissa kappalemäärissä eli tolteissa. Pitkän taantuman aikana tuotannossa oli kuitenkin tapahtunut selkeä muutos: suomalaissahat sahasivat brittiläistullauksissa tapahtuneen muutoksen jälkeen entistä järeämpää tavaraa. Aikaisempien 12-jalkaisten normilautojen ja -lankkujen tilalle tulivat 21 jalkaa pitkät ja 11 tuumaa leveät lankut. Järeää tavaraa vietiin erityisesti Porin ja Viipurin kautta, joissa myös laivauksien kasvu oli voimakkainta.[351]

Muutos oli yleisen hitaan kehityksen – ellei suorastaan pysähtyneisyyden – tilaan jämähtäneessä yhteiskunnassa mullistava. Sahateollisuus oli rakennemuutosta käynnistävä ja valppaita yrittäjiä houkutteleva toimiala – Suomen teollistumiskehityksen pioneeri.[352] Paikallisena ilmiönä se oli havaittavissa vielä yleislukuja voimallisempana, ensimmäisenä Suur-Saimaan vesialueella, missä sijaitsi jo edellisen vahvan laajentumiskauden jäljiltä joukko vesisahoja. Nämä säätyläisvesisahat olivat siirtyneet 1800-luvun alkuvuosikymmenten stagnaation aikana lähes kokonaisuudessaan viipurilaisille kauppahuoneille. Viipurin kautta kulki vuonna 1830 jo kolmasosa Suomen sahatavaraviennistä. Yksistään kahden seuraavan vuoden aikana kaupungin sahatavaravienti kasvoi lähes kaksinkertaiseksi.[353]

Kasvu kiristi kilpailua Savon edullisimmista tukkimetsistä. Hackmanin kauppahuoneen ja Viipurin venäläisten sahanomistajien, kupitsien, välille puhkesi sitkeä hintasota, jota käytiin vielä Längmanin muuttaessa Varkauteen. Hankintareviireistä päästiin pian yhteisymmärrykseen ja kesästä 1836 lähtien vallitsi rauha kaikilla Hackmanin alueen rajoilla ja ”jokahinen saap omans pittä niistä hinnoista kuin kukin on luwannut”.[354]

Ala houkutteli uusia ja uudenlaisiakin yrittäjiä.[355] Yhä syvemmälle sisämaahan ulottuva tukkipuun nollaraja rohkaisi myös uusien sahojen perustamiseen. Vuosikymmenen puolivälissä sahaliikkeen todellinen ”frontierpitäjä” oli Varkauden ruukin kotipitäjä Leppävirta: Jo 1700-luvulla perustetut Vääräkosken ja Sorsakosken sahat kuuluivat Hackmanin kauppahuoneelle. Edelliseltä vuosisadalta oli myös viipurilaisen Ivan Popoffin Palokin saha. Vuonna 1832 valmistuivat viipurilaisen Timofei Tichanoffin Vaahtova ja Varkauden ruukin saha. Längmanin aloittaessa työnsä Varkaudessa majuri Gustaf Aminoff rakensi vesisahaa pitäjän pohjoisosaan Oravikoskelle.[356]

Leppävirran kuudesta vesisahasta Sorsakoski, Vääräkoski ja Oravikoski olivat metsien keskelle perustettuja erämaasahoja, jotka hankkivat puunsa lähikyläkuntiensa metsistä. Sorsakosken ja Vääräkosken laudat ja lankut rahdattiin Varkauden alapuolelle Haukiveden rannalle, mistä ne kuljetettiin isoilla, korkeamastoisilla lotjilla Lauritsalaan tai Joutsenoon

[350] Kuisma 1993, 169.
[351] Ahvenainen 1984, 165–166.
[352] Schybergson 1980, 412–415. – Tekstiili- ja elintarviketeollisuus pääsivät kasvu-uralle 1840-luvulla, rautateollisuus vasta 1850-luvulla; Kuisma 1993, 168–169; Hjerppe 1988, 58.
[353] Hanho 1915, 31; Kuisma 1993, 156–157.
[354] Tigerstedt 1940, 404–405.
[355] Vrt. Kuisma 1992, 51–53.
[356] Sarvas-Hovi 1988, 560. – Tiedot Leppävirran varsinaisten sahayhdyskuntien henkikirjoihin merkitystä väestöstä kertovat Palokin ja Sorsakosken olleen pitäjän suurimmat sahayhteisöt; Hackmanin sahoihin kuuluivat myös Miettula Puumalassa ja Matkukoski Säämingissä; Tichanoffilla oli sahoja lisäksi Enonkoskella, Kerimäen Vuokalassa ja Rantasalmen Säynekoskella; Ivan Popoff oli osakkaana Vuokalassa.

ja sieltä edelleen rekikyydillä Viipurin ulkosataman Uuraan lautatarhoille. Oravikoski sijaitsi jo suhteellisen lähellä Unnukkaa, mutta suoraa purjehduskelpoista vesireittiä ei Saimaan kaakkoisrannalle sieltäkään avautunut ennen Taipaleen kanavan valmistumista.

Vääräkosken ja Vaahtovan toimintaa rajoitti myös niukka vesivoima. Heinäveden rajan tuntumaan rakennettu Palokki sijaitsi tukinuiton näkökulmasta edullisesti, eikä valmiin sahatavarankaan kuljettaminen ollut ilmeisesti yhtä työlästä kuin jo mainituilla sahoilla. Leppävirran sahoista ylivoimaisesti parhaimmat edellytykset liiketoiminnalle löytyivät silti Varkaudesta: hankinnassa sen ei tarvinnut turvautua yksin lähiseutujen metsiin tai edes Varkauden koskien yläpuolisia uittoväyliä reunustaneisiin runsaisiin erämaihin, vaan sahan kannatti solmia metsäsopimuksia myös Varkauden alapuolelta Joroisista, Rantasalmelta, Heinävedeltä, Kerimäeltä ja Säämingistä.

Suuri vesisaha näin edullisessa paikassa – sen tiesi Paul Wahl Hackmanin osakkaana ja saha-asiantuntijana erityisen hyvin – olisi sampo, jonka vesirattaat ja sahakehät toisivat ruukille kipeästi kaivattua kassavirtaa. Raudanvalmistuksen kääntäminen tulokselliseksi kestäisi vähintään joitakin vuosia. Längmanilla ei ollut muita tuloja. Suurimittakaavainen, tuottava sahaliike oli hänelle laajemman rautateollisuuden ehdoton edellytys. Ajatus oli pääomaköyhässä suomalaisessa vuoriteollisuudessa tuore, joskaan ei ainutlaatuinen. Loistavan esimerkin tarjosi Suojärven ruukki, joka käytti Suomen mittakaavassa ainutlaatuisen suurta sahalaitosta. Siihen verrattuna Varkauden saha oli jo alkujaan alimittainen.[357] Längman ja Wahl suunnittelivatkin toisen, suuremman sahan perustamista.[358]

Työnjako

Omistajien työnjako perustui erilaisiin lähtöasetelmiin. Wahlin kauppahuone sai ruukista ja sen ympäristöstä tärkeän asiakaskunnan. Niin vakituinen väki kuin malminnostoon, hiilienpolttoon ja tukinuittoon osallistuva maalaisrahvas saivat osan palkastaan suolana, ulkomaisena viljana ja jauhoina. Viljapalkka kertoi sekä kehittymättömästä rahataloudesta että Savon perinteisen kaskiviljelyn kriisiytymisestä. Viljalla maksettiin myös veroja kappalaiselle, kirkkovahdille, siltavoudille ja koulumestarille.[359] Tupakkamiehet saivat osan palkastaan nautintoaineina, kuten tapana oli. Varkausyhtiölle tupakkakauppa oli lähinnä työntekijöiden, asiakkaiden ja liikekumppanien palvelua ja ajoittain jopa tappiollista kaupankäyntiä. Paul Wahlin Viipurin tileissä myynti oli epäilemättä kannattavaa.[360] Ruukki oli osa Wahlin laajaa liikettä. Sen taloudellinen merkitys oli hänelle moniulotteinen.[361]

Längmanin mahdollisuus kompensoida ruukin ydinliiketoimintojen mahdollisia tappioita oli heikko, ellei olematon. Ruukinpatruunana hänen oli varmistettava tehtaiden kehitystyö, mihin hän oli myös vahvasti sitoutunut. Wahl katsoi järjestelyn ajavan myös

[357] Suojärven pyhän Annan ruukin sahateollisuudesta, ks. Ahvenainen 1984, 188–189; Laine 1948, 578.
[358] Längmanin ym. vastalause Arppen höyrysahahankkeelle, 24.12.1834. AD 91/75 1836 STO. KA.
[359] Pääkirja II Ga 7, 303–305. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA
[360] Pääkirja II Ga 7, 303–305; II Ga 8, 327–328. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; Soikkanen 1963, 59.
[361] Vrt. Hasselberg 1998, 61–65. – Hasselberg määrittelee taalainmaalaisen Furudalin ruukin talouden 1800-luvun alkupuoliskolla ruukinpatruunan taloudeksi ja kutsuu sitä nimellä ”hushållsekonomi.” Sen rationaliteetti erosi puhtaasti taloudellisista perusteista lähteneestä rationaliteetista.

omia intressejään. Varkauden suunnitelmista ja niiden toimeenpanosta vastasi siis Längman. Tärkeimmistä linjanvedoista hän toki neuvotteli yhtiökumppaninsa ja liikkeen varsinaisen rahoittajan kanssa. Kasvoittain he tapasivat yleensä Wahlin vuosittaisten Savon matkojen aikaan, joko Varkaudessa tai Kuopion tammikuisilla talvimarkkinoilla. Längman kävi myös vuosittain Viipurissa.

Paul Wahl ei ajoittanut Savon matkaansa turhaan Kuopion talvimarkkinoihin. Houkuttelivathan markkinat läänin pääkaupunkiin enimmillään satakunta kauppiasta; heitä tuli Pohjanlahden ja Suomenlahden rannikkokaupungeista, mutta myös itärajan takaa.[362] Kuopio oli Wahlille tärkeä markkina, sillä kesäisin Varkauteen saapui lotjittain viljaa ja eri suolalaatuja: Terra vecchiaa, Cadizin ja Liverpoolin suolaa, joita Längman välitti edelleen Kuopioon.[363] Markkinapäivinä Längman asioi vanhan kauppamiehen ottein monilukuisen Kuopion kauppiaskunnan, Savonlinnan Johan Kolisin ja Anton Tarasoffin, Lappeenrannan Carl Sawanderin ja Viipurin venäläiskauppiaiden kanssa. Useimmat Itä-Suomen pikkukaupunkien kauppiaat olivat Hackmanin kauppahuoneen pitkäaikaisia asiakkaita ja asiamiehiä.

Tällainen oli myös kuopiolainen Otto Wilhelm Roering, joka harjoitti jo toisen polven kauppiasuhdetta Hackmanin kauppahuoneeseen. Vähäpätöisen sisämaakaupungin kauppiaaksi hän oli harvinaisen lukenut ja sivistynyt mies – opiskellut 1820-luvulla Viipurin kymnaasissa ja jatkanut opintojaan Tarton yliopistossa. Varkauden ruukille hän myi ruista ja ohraa, mutta myös siirtomaatavaroita sekä verkatehtaan kaipaamia värejä ja mönjää. Varkaus välitti Kuopioon Wahlin Viipurista toimittamia tee- ja suolaeriä.[364]

Kotona Varkaudessa Längman asui kuin kuka tahansa tehtaanjohtaja: laitostensa vieressä. Saaren lävitse kulkeneen maantien kylkeen elokuussa 1835 valmistunut patruunantalo oli eleetön, punamullalla värjätty yksikerroksinen rakennus, jonka ovien ja ikkunoiden karmit oli maalattu suomalaistyyliin valkoisiksi. Talonpoikaistalosta rakennuksen erotti lähinnä koko, jonka puolesta se muistutti keskikokoista savolaista kartanoa, hovia. Alkuperäisessä muodossaan, vuonna 1839 tehdyn maalauksen mukaisesti, sen katolla näkyi kaksi savupiippua ja töiden alkamisesta ja päättymisestä sekä tauoista ilmoittanut vellikello. Taloa jatkettiin vuonna 1840, jolloin se sai toisen sisäänkäynnin ja kolmannen savupiippunsa. Vuorimekaanikko Joh. E. Ahlström kuvasi rakennusta jo ”laajaksi”.[365] Savon mahtavimpiin kartanoihin tai esimerkiksi Juantehtaan ruukin vuonna 1826 rakennettuun komeaan empiretyyliseen päärakennukseen sitä ei silti voinut verrata. Längmanin luona vieraillut helsinkiläisylioppilas muistelikin tämän asuneen ”vaatimattomassa asunnossa eräässä matalassa yksikerroksisessa talossa”.[366]

---

[362] *Saima* 25.1.1844.

[363] Memoriaali II Gg 4, 1–6; II Gg 5, 1–8. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA

[364] Reskontra II Ge 5, 521–522. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Tammikuun markkinoilla 1836 Längman yöpyi Roeringilla; Hornborg & Lundén Cronström 1961. – Roeringin puoliso oli kuopiolaiskauppias Makar Gurstjeffin tytär Marie; Toivanen 2000, 183. – Roeringin 1840-luvun puolivälissä perustama viinanpolttimo oli läänin ensimmäinen höyryvoimalla toiminut laitos.

[365] Åström 1993, 51. – Vuoden 1805 ylellisyysveroluettelossa alle puolella savolaisista herraskartanoista oli yli 10 ikkunaa; Vuorimekaanikko Joh. E. Ahlström. Vuorihallitus Ea 7, Kirje 60b. KA; Kuvaus Varkauden ruukista. Finanssitoimikunta KD 22/395 1843. STO. KA; Soikkanen 1963, 82–83; Ollikainen et al 1979, 22. – Längmanin talossa toimi sittemmin apteekki, posti ja 1912–1919 Pohjoismaiden Yhdyspankin Varkauden konttori. Talo oli viimeinen rakennushistoriallinen muisto Längmanin aikaisesta Varkaudesta, kunnes se purettiin 1970-luvulla.

[366] Schauman 1924, 189.

Patruunantaloon muutti kesällä 1835 myös Längmanin sisarpuolen poika Fredrik Wilhelm Klimetz. Hän palasi Helsinkiin marraskuussa 1837.[367] Längmanin toinen sisarpuoli, Parikkalassa asunut Eva Catharina Taube oli kuollut vuonna 1826 keuhkotautiin 38-vuotiaana. Hänen nimismiehenä toiminut leskensä, aatelissäätyyn vuonna 1818 korotettu luutnantti Carl Adolph Taube sopi Längmanin kanssa tehtävistä Varkaudessa. Komento ei hänelle kaiketi sopinut, sillä hän palasi lähes saman tien kotitilalleen Lapinjärvelle. Siellä hän myös kuoli kolme vuotta myöhemmin. Tauben esikoistytär Sofia Wilhelmina solmi huhtikuussa 1835 Lapinjärven Pukarossa avioliiton kamarijunkkari Per af Forsellesin kanssa. Pariskunta muutti Elimäelle af Forsellesin Peippolan kartanoon. Nuoremmat Tauben siskokset saivat Längmanilta sittemmin säännöllisiä raha-avustuksia. Sisarusparven ainoa poika, kapteeni Otto Vilhelm Taube poikkesi Varkaudessa keväällä 1840. Hän palveli tuolloin suomalaisessa 1. ja 3. linjapataljoonassa, josta hänet siirrettiin pari vuotta myöhemmin kolmanteen kaukaasialaiseen linjapataljoonaan. Hän kuoli naimattomana Venäjällä vuonna 1845.[368]

Längman tunsi vastuun sukulaisistaan ja läheisistään. Erityisessä kiitollisuuden velassa hän oli entiselle holhoojalleen, kauppias Adolf Fredrik Stjernbergille, joka oli konkurssinsa jälkeen päätynyt vuokraamaan lähes 50 torpan Valkealan suurkartanoa.[369] Leskeksi jäänyt Stjernberg muutti Längmanin mukana Varkauteen keväällä 1835. Valkealan kartanon osti Varkauden ruukkia johtanut luutnantti Colliander![370]

Stjernberg sai hoitaakseen ruukin kaupan, jossa myytiin mm. siirtomaatavaroita. Ruukin henkilötileissä hänet arvostettiin kolmanneksi heti Wahlin ja Längmanin jälkeen. Stjernberg oli ruukinpatruunan luotettu avustaja ja tuurasi tätä juoksevissa asioissa: teki matkoja Kuopion ja Savonlinnan markkinoille, hoiteli tukkikauppoja, vieraili Varkauden asioilla esimerkiksi Sukkulakosken ja Kuurnan sahoilla ja kävi Sumpulassa ja Pietarissa värväämässä ruukille valimomestaria sekä nosti matkallaan ruukin saatavia pietarilaiskauppiailta. Hän edusti Längmania myös käräjillä.[371]

Ammattimiehiä ja asiantuntijoita

Pelkillä sukulaisilla ei sentään pärjätty. Vanhat laitokset oli pidettävä toimintakunnossa ja kehitystyö laitettava alulle. Längmanin oli värvättävä kiireesti Varkauteen päteviä ”insinöörejä”, työnjohtajia ja ammattityövoimaa.[372] Wreden vaikeudet tietäen tehtävää saattoi pitää haastavana. Ensi hätään Längman palkkasi asiantuntijoikseen paikallisiin oloihin perehtyneitä miehiä, joita lähes kaikkia yhdisti menneisyys Juantehtaalla. Työvoimana jatkoi pääsääntöisesti Collianderin aikainen väki. Heidän, samoin kuin

[367] Leppävirran rippikirja 1836–1846, mf. TK 2077. KA.
[368] Memoriaali II Gg 3, 105. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; Carpelan 1965.
[369] Oksanen 1995, 191, 194, 544.
[370] Aspelin-Haapkylä 1915, 43–45. – Valkealan kartanosta tuli herätysliikkeen vahva tukikohta, ensin Collianderin pojan ja sittemmin myös luutnantin koettua herätyksen.
[371] Pääkirja II Ga 9, 377; Reskontra II Ge 8, 435; Memoriaali II Gg 4, 188. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.
[372] Michelsen pitää ruukkien ja sahojen tuonaikaisia teknisiä asiantuntijoita aikansa insinööreinä, vrt. Michelsen 1999a, 68–70.

erilaisten sopimussuhteisten ruukin velallisten saatavien perimisestä kehkeytyi sittemmin uusien omistajien ja Collianderin välille vuosikausien oikeusprosessi.[373]

Längmanin konttoriapulaisena tai paremminkin tilikirjojen puhtaaksikirjoittajana aloitti satulamestari Nils Weckström, joka oli asettunut Varkauteen jo Laivasillan varuskunnan aikana.[374] Ensimmäisenä ruukintarkastajana palveli lyhyen aikaa Collianderin esikunnasta peritty Petter Johan Loss. Hän oli Säyneisen ja Pankakosken harkkohyttien perustaja ja ehtinyt palvella myös edellisen uutta isäntää, Juantehdasta.[375]

Suoraan Juantehtaalta Varkauteen saapui jo iäkäs reviisori Anders Westerlund, joka tunsi suomalaiset harkkohytit ja järvimalmimasuunit erinomaisesti. Tukholmalaisen tervahovin tarkastajan poikana hän oli perinyt huomattavan omaisuuden ja perehtynyt raudanjalostuksen saloihin vuosina 1796–1800 Bispebon (Sevallan pitäjässä Västmanlandissa) manufaktuurilaitoksen osakkaana ja isännöitsijänä. Juantehtaan hän osti vuonna 1809. Harrastus kävi savolaistuneelle Westerlundille kalliiksi: kymmenen vuoden kuluttua hänen oli myytävä laitokset ja sijoitettava rahansa vaatimattomampaan Salahmin harkkohyttiin. Lopulta hänen oli pakko luopua myös Salahmista vuonna 1825. Tämän jälkeen A. W. Tigerstedt palkkasi hänet Juantehtaan isännöitsijäksi. Hoidettuaan tehtävää kymmenen vuoden ajan, Westerlund teki tilaa omistajan pojalle Gustaf Tigerstedtille. Varkauden omistajanvaihdos tulikin hänen kannaltaan juuri sopivasti. Uudistushenkinen, mutta kokenut Westerlund oli varsinkin alkuvuosina Längmanin tärkeä neuvonantaja. Hän jätti Varkauden marraskuussa 1844 siirtyessään Kimingin harkkohytin palvelukseen.[376]

Längman, Stjernberg, Loss ja Westerlund olivat kaikki epäonnistuneet aikaisemmissa yrityksissään. Mikään suojatyöpaikka Varkauden ei ollut kuitenkaan määrä olla. Uudistusten käynnistyttyä Längman haki tuoretta verta Karjalasta, Vanhasta Suomesta ja erityisesti Ruotsista.

Vuorihallitus tarjosi ruukeille teknistä asiantuntija-apua, jota otettiin Varkaudessa mielihyvin vastaan. Längmanin tärkeimpänä neuvonantajana läpi Varkauden vuosien taisikin olla ylimasuunimestari Gustaf Laurell, joka vieraili ruukilla heti maaliskuussa 1835. Laurell puolusti innokkaasti uusia menetelmiä ja hänelle kuuluu osakunnia Varkauden uudistuksista, myös epäonnistuneista. Pyynnöstä Laurell opasti Huruskoskeen pystytetyn padon ja halkomasuunin rakennustöissä. Kun Varkauteen rakennettiin vuosikymmenen vaihteessa uusi vasararakennus, se sai Laurellin konstruoiman vasaratelineen. Ruukinomistajien neuvonta kuului ylimasuunimestarin virkatehtäviin, mutta Laurell oli myös aidosti sitoutunut järvimalmiruukkien kehittämistyöhön. Sukulaisuussuhteillakin oli merkityksensä: Laurellin työpanos oli huomattava myös hänen enonsa A.W. Tigerstedtin omistamalla Juantehtaalla.[377]

Längman ylläpiti Laurelliin veljellistä suhdetta. Pikkuluottojen ja lahjojen vastapalveluksena Laurell hoiti Varkauden asioita Helsingissä: maksoi laskuja ja hankki

[373] Leppäv. tk. 1839 § 17. Pien-Savon alinen KO a 66. KA. – Längman ja Wahl tuomittiin maksamaan Collianderille 12 654 paperiruplaa. Osapuolet jatkoivat kiistelyä käräjillä, ks. Leppäv. sk. 1839 § 59. Rautal. KO a 60; Leppäv. sk. 1841 § 340. Rautal. Ko a 62; Leppäv. sk. 1846 § 12. Rautal. KO a 67. KA.

[374] Soikkanen 1963, 108; Reskontra II Ge 9, 417–418. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; Joroisten tk. 1840 § 165. Rautal. KO a 61. KA.

[375] Laine 1948, 607; Laine 1952, 96; Forsberg & Kankkunen 1996, 50; Bonsdorff 1956b, 85. – Loss toimi 1850-luvun alussa G. A. Wasastjernan Östermyran ruutitehtaan tarkastajana.

[376] Lundén 1957, 140–146, 165–196; Laine 1952, 153.

[377] Laine 1950, 28–29; Laine 1948, 530–531.

ruukille ammattikirjallisuutta.[378] Varkaudessa seurattiin teknistä kehitystä saksalaisia ja ruotsalaisia ammattilehtiä ja kirjoja lukemalla. Niissä kirjoitettiin Varkaudelle tärkeistä kysymyksistä: hiilenpoltosta, harkkotaonnasta, masuunien rakentamisesta ja konepajateollisuudesta.[379]

Laurell teki 1840-luvun alussa pitkiä opintomatkoja ulkomaille. Säännöllinen yhteys Varkauteen katkesi. Vuorimestarina hän teki tarkastusmatkan Varkauteen vuonna 1843. Längman tapasi Laurellia kuitenkin useaan otteeseen Helsingissä käydessään, tammikuussa 1845 hän toi tuliaisina neljä sudennahkaa.[380] Myös muut korkeimmat vuoriviranomaiset tunsivat Varkauden ja sen ruukinpatruunan. Vuorimestari Gustaf Idestam ja omistajien ”väsymättömistä pyrkimyksistä” tietoinen vuoriyli-intendentti Nordenskiöld vierailivat Varkaudessa useamman kerran.[381]

[378] Reskontra II Ge 8, 541–542. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.
[379] Pääkirja II Ga 7, 229; II Ga 8, 217–218; II Ga 10, 195–196. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Varkauden konttorin ammattikirjallisuus: Haartmanin *Eisenhyttenkunde*, *Polytechnische Journalin* vuosikerrat, Garneyn *Masmästeri*, af Uhrin *Kolare*, *Handbok för kolare*, *Jernkontorets annaler* 1835 ja vuosien 1835 & 1836 & 1837 kirjarekisteri. 1840 hankittiin vielä *Journal för manufacturi och hushållning*-lehden kaksi numeroa, *Lärobok i mechaniska Technologien* ja suomen ja ruotsin sanakirjat sekä kieliopit; Forsberg & Kankkunen 1996, 47. – Juantehtaan masuuni oli rakennettu 1828 osittain Garneyn ohjeiden mukaan (ja Laurellin johdolla).
[380] Reskontra II Ge 14, 195–. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; *Åbo Underrättelser* 22.08.1846.
[381] Idestamin raportti tarkastusmatkastaan Varkauteen syyskuussa 1838. AD 719/80 1838 STO. KA; Nordenskiöld 2.3.1846. AD 85/155 1846 STO. KA.

VI UUDET KOETTELEMUKSET

Ennakkotapaus Varkaus vs. Arppe

Längman ja Wahl halusivat siis ruukille suuremman sahan. Asia oli kiireellinen, sillä Varkauden ympäristöön suunnitteli laitosta myös varteen otettava kilpailija, Längmania neljä vuotta nuorempi Nils Ludvig Arppe. Kiteellä Puhoksen kartanossa lähes vesisahan kyljessä kasvanut Arppe oli opiskellut Turun Akatemiassa. Työtehtävät Vaasan hovioikeuden auskultanttina johdattivat häntä isänsä malliin virkamieheksi, kunnes kuolintapaukset lähipiirissä toivat hänet 1820-luvun puolivälissä lankonsa Johan Fabritiuksen Joensuun Utran ja Puhoksen sahojen palvelukseen. Käytännössä Arppe vastasi sahaliikkeestä. Pian hänestä tuli mielenterveysongelmista kärsivän lankonsa holhooja. Fabritiuksen itsemurhan jälkeen vuonna 1833 Arppe vuokrasi sahat itselleen. Jo tätä ennen hän järjesteli Puhoksen sahalle laajennusluvan ja hankki privilegion Pielisjoelle Kuurnan sahalle, josta tuli valmistuttuaan yksi Suomen hienoimmista vesisahoista. Värtsilän vesisahalle hän hankki privilegion bulvaania käyttäen vuonna 1835.

Arppe oli noussut Suomen merkittävimmäksi sahayrittäjäksi. Värtsilän valmistuttua hän lähenteli neljällä vesisahallaan, joista Puhos, Kuurna ja Värtsilä kuuluivat maan kehittyneimpiin ja suurimpiin laitoksiin, jo Hackmanin kauppasahojen tuotantomääriä. Toisin kuin Hackmanilla, Arppella ei ollut laajalla toiminta-alueellaan lainkaan kilpailijoita. Kun hänen ja Hackmanin reviirit rajautuivat toisiinsa, he etsivät yhteistyötä sahatavaran kuljetuksissa: kesällä 1833 aloitti Kiteen, Varkauden ja Lappeenrannan yhdistävällä reitillä liikennöintinsä Suomen ensimmäinen sisävesihöyrylaiva Ilmarinen, jota Arppe varusti kahden kolmanneksen osuudella.[382]

Hackmanin kirjanpitäjä, suomalaisuusharrastuksistaan tunnettu Adam Wilcke kirjoitti kalevalaiseen mittaan ylistysrunon uudelle tekniikalle ja sen ideoijalle:

> Ettei oudoksi oteta
> Missä milloinkin näkewät
> Tämän laiwan lainehilla
> Ilmarisen ilmestywän
>
> Jok´on laiwa laitettuna
> Saattamaan Sawon sahoilta
> Joutusasti Joutsenoon ja
> Lauritsalan laitureihin
> Lankku-lodjat lastinensa”[383]

Ilmarinen, joka kynsi Saimaan vesiä 20 vuoden monopolioikeudella, kertoi sahaliikkeen voimavaroista. Höyryvoima symbolisoi myös teollistumisen ja yleisen edistymisen aikaa. Perinteisiä raja-aitoja rikkova Arppe löysi höyryvoimalle muutakin käyttöä. Keväällä 1834

[382] Mustelin 1969, passim.
[383] *Sanan-Saattaja Wiipurista* 17.8.1833; Teperi 1965, 208–209.

hän ilmoitti Kuopion läänin maaherralle hakevansa höyrysahalupaa Joensuuhun ja ”jonnekin Varkauden virran ympäristöön”.[384] Näin hänestä tuli ensimmäinen höyrysahaprivilegiota Suomessa hakenut yrittäjä. Englantilaisen Samuel Benthamin tiedetään hyödyntäneen höyryvoimaa Portsmouthin telakalla jo vuonna 1802, ei kuitenkaan kehäsahaukseen vaan pyörö- l. sirkkelisahaukseen. Ruotsissa vuonna 1813 jätetty privilegiohakemus höyrysahalle hylättiin eikä uusia hakemuksia jätetty. Höyrysahoja ei ollut Baltiassa eikä ilmeisesti Venäjälläkään.[385]

Uuden tekniikan pelko ei silti selitä sitä voimakasta ja poikkeuksellisen laajaa vastustusta, jonka Arppen Varkauden hanke synnytti seutukunnan sahanomistajissa ja Varkauden rautaruukin holhoojahallinnossa. Leppävirran syyskäräjillä marraskuussa 1834 höyrysahaa vastustivat Varkauden rinnalla majuri Gustaf Aminoff, Paraskovia Tichanoff, Leppävirran Vääräkosken sahan omistajana esittäytynyt tukkukauppias Rosenius Viipurista, Hackmanin kauppahuone sekä Ivan ja Natalia Popoff.[386] Arppe oli teettänyt kesän ja syksyn aikana metsäkatselmuksia Kuopion, Kaavin, Iisalmen, Pielaveden ja Leppävirran pitäjissä. Hän halusi varata kaikki metsät, joita ei ollut osoitettu muill teollisuuslaitoksille. Varkauden höyrysahalle hän haki vapaata sahausoikeutta.[387]

Hakemuksen poikkeuksellisuuden ymmärtämiseksi on perehdyttävä tarkemmin tuonaikaisten sahojen toimintaehtoihin, jotka perustuivat vuoden 1805 metsäjärjestykseen.

Kauppasahan perustamiseen ja käyttämiseen tarvittiin viranomaisten myöntämä privilegio, jonka perusedellytys oli omistus- tai vuokraoikeus hakemuksessa esitettyyn sahapaikkaan ja vesiviranomaisilta hankittu todistus siitä, ettei sahasta aiheudu haittaa muulle vesien käytölle. Jälkimmäisellä tarkoitettiin lähinnä vesiväylien vapaata kulkua – kuninkaanväylä oli pidettävä vapaana – ja toisaalta sitä, etteivät sahojen patorakennelmat nostaneet liiaksi vedenpintaa. Joissakin tapauksissa viranomaiset hylkäsivät hakemuksia vesiväylien perkuu- ja järvienlaskusuunnitelmiin vedoten. Säädökset oli aikanaan laadittu ”sahamyllyjä” eli vesisahoja ajatellen. Vaihtoehtoisten voimalähteiden käyttöön ne eivät ottaneet kantaa.

Privilegiohakemuksen johdosta lääninvirasto nimitti virkamiehet, jotka toimittivat hakijan edustajien kanssa hakijan kustantaman metsäkatselmuksen. Tarkoituksena oli tutustua hakemuksessa esitettyihin metsävaroihin ja arvioida niiden vuotuinen uusiutuminen eli kasvu. Sahapuiksi laskettiin vain täysi-ikäiset männyt. Katselmuksen jälkeen maaherra antoi senaatille ehdotuksensa – mahdolliset huomautukset huomioon ottaen – sahan metsävarauksista ja metsän arvioidun uusiutumiskyvyn perusteella lasketusta vuosittaisesta sahauskiintiöstä. Sekä hakijalla että muilla asianosaisilla oli oikeus esittää senaatin talousosastolle huomautuksia maaherran ehdotuksesta. Tutustuttuaan ehdotukseen ja siihen kohdistuneisiin huomautuksiin, senaatti saattoi pyytää vielä lausunnot asianomaisilta ennen lopullista privilegiopäätöstä. Perusteellisuutensa

[384] N. L. Arppe Kuopion läänin maaherralle 25.3.1834. AD 91/75 1836. STO. KA; Mustelin 1969, 55–60.
[385] Levon 1934, 9; André 1998, 51–53. – Ruotsissa höyrysahahanke Åby-joen suulle 1813 kaatui, kun laitokselle ei myönnetty kruununmetsien hakkuuoikeutta. Vuodesta 1829 höyrysahattiin Tukholmassa ulkomaisia jalopuita puusepänverstaille; Johansson 1988, 47. – Kun Bolinderin veljekset (Ruotsin ensimmäisen höyrysahakoneen 1849 asettaneelta Bolinderin konepajalta) tutustuivat 1840-luvulla Englannissa työkoneisiin, he yllättyivät tiedosta, etteivät englantilaiset olleet kehittäneet höyryvoimalla toimivaa kehäsahaa, vaan pelkän sirkkelisahan.
[386] Ote Leppävirran syyskäräjien pöytäkirjasta 4.11.1834. AD 91/75 1836. STO. KA.
[387] Metsäkatselmusten pöytäkijat. AD 91/75 1836. STO. KA; Soikkanen 1963, 34.

vuoksi hakuprosessi saattoi kestää parisen vuotta, eivätkä pidemmätkään käsittelyajat olleet tavattomia.

Privilegio tarkoitti sananmukaisesti valtion myöntämää etuoikeutta harjoittaa sahaustoimintaa tietyssä paikassa privilegiokirjassa määritetyin ehdoin; näistä tärkeimmät olivat sahakehien lukumäärä, sahauskiintiö ja tukinhankinta-alue. Järjestelmällä oli kolme keskeistä funktiota: vanhempien laitosten toimintaedellytykset oli turvattava, sahojen verorasitus oli oltava yhdenmukainen ja metsien käytön täytyi pysyä kestävällä pohjalla. Kun sahan verotus määrättiin sahauskiintiön perusteella, oli jälkimmäisen määrittelyssä jo yrittäjänkin etuna lähtökohta, ettei se ylittänyt sahan teknistä kapasiteettia tai tukinhankinta-alueen puuston uusiutumista. Säädökset eivät määritelleet sahakehille, kiintiöille tai metsävarauksille ylärajaa. Silti, sen jälkeen kun sahojen perustaminen siirtyi metsärikkaammille seuduille, senaatti piti 1820-luvulta alkaen myöntämissään privilegioissa sahauskiintiöiden kattona 10 000 tukkia.[388]

Sahausmääriä ei kuitenkaan valvottu. Kontrollin toteuttaminen oli hyvin vaikeaa, eikä siitä ollut viranomaisohjeita. Itse asiassa järjestelmää ei kiinnostanut, mitä sahoilla tapahtui. Ratkaisut metsävarauksista ja sahauskiintiöistä tehtiin jo ennen sahan valmistumista, vaikka vesisahojen kapasiteetti vaihteli suuresti paikallisten olosuhteiden eli lähinnä vesivoiman mukaan. Sahojen verokatselmuksissa saatettiin kyllä arvioida kehien sahausnopeutta, mutta näillä laskelmilla ei ollut vaikutusta kiintiöön tai metsävaraukseen. Järjestelmä vuoti myös toisesta kohtaa: sahoja ei velvoitettu puunhankintaan varaamiltaan alueilta eikä maanomistajia myymään metsiänsä. Metsien käyttö näytti viranomaisten papereissa hyvin erilaiselta kuin mitä se todellisuudessa oli. Yhteyttä hämärsi monin paikoin suurimittaiseksi kasvanut käsisahaus, joka oli kaiken valtion kontrollin ulkopuolella.

Alimitoitetut metsävaraukset ja sahauskiintiöt olivat yrittäjälle verotuksellisesti edullisia. Mutta pieni puunhankintareviiri antoi sahalle heikomman suojan uusia yrittäjiä vastaan: vanhemmalle laitokselle varattuja metsiä kun ei uusi yrittäjä voinut itselleen enää osoittaa. Arppen pyrkimys varata itselleen kaikki vapaat metsät oli ennakkoluuloton, mutta järjestelmä huomioiden myös häikäilemätön veto. Hänen tavoitteenaan oli perustaa Varkauteen (ja Joensuuhun) todellinen suursaha ja varmistaa mittavan investointinsa kannattavuus. Kilpailevien laitosten, kuten Varkauden uuden sahan, perustaminen olisi käynyt mahdottomaksi. Vanhat vesisahat taas eivät olisi kyenneet kilpailemaan työvoimasta ja metsäsopimuksista suurtuotannosta ja hyvistä logistisista yhteyksistä nauttivan höyrysahan kanssa.

Privilegioiduilla laitoksilla oli subjektiivinen oikeus esittää näkemyksensä tulokkaan vaikutuksesta omaan toimintaansa. Suorastaan maan tapa oli, että ruukkien ja sahojen omistajat vastustivat lähtökohtaisesti hankkeita pelätessään välillisiä seurauksia: raaka-aine- ja työvoimakustannusten nousua. Tämän tiedostivat myös viranomaiset. Yrittäjien kirjelmät eivät useimmiten johtaneet toivottuun tulokseen, sillä kruunun linjana ei ollut taata sahoille myöskään liian turvallisia toimintaoloja.

[388] Hanho 1915, passim. – Ennen vuotta 1834 maksimikiintiö oli myönnetty Vaahtovalle 1828, Sulkavan Lohikoskelle 1829, Liperin Kuurnalle 1832, Joroisten Vääräkoskelle ja Tohmajärven Värtsilälle 1835, Kiteen Puhokselle 1836 ja Juankoskelle 1837. Vanhemmista vielä toimivista sahoista 1755 privilegioidulla Ummeljoella oli 10 080 tukin ja 1819 privilegioidulla Sulkavan Lohikoskella 10 200 tukin kiintiö, joka laskettiin 7000 tukkiin vuonna 1835.

Arppen vastustajien huoli oli todellinen.

Erityisen uhkaavaksi höyrysahasuunnitelman kokivat Varkauden uudet omistajat, jotka maksoivat ruukista huomattavan summan ja suunnittelivat tehtailleen mittavia uudistuksia. Välittömästi Varkauden kauppasopimuksen jälkeen Längman kokosi Arppen vastustajat yhteisen vastalauseen taakse. Kuopion lääninkansliaan jouluaattona 1834 toimitetun kirjeen allekirjoittivat Leppävirran kaikki sahanomistajat sekä joukko Varkauden ympäristön säätyläisiä ja talonpoikia. Samassa yhteydessä Längman ilmoitti viranomaisille Varkauden omasta sahasuunnitelmasta. Kuopion ja Iisalmen metsiin tukeutuvan varsinaisen privilegiohakemuksen hän jätti maaherralle huhtikuussa.[389]

Kilpa Pohjois-Savon metsistä polarisoitui Varkauden ruukin ja Arppen väliseksi taistoksi – höystettynä raudanjalostuksen ja sahaliikkeen väitetyillä eturistiriidoilla. Längman esitteli Varkausyhtiön sahahanketta elimellisenä osana jo privilegioitua ruukkia, ei niinkään itsenäisenä suurlaitoksena, vaan raudanvalmistuksen kehittämisen perusedellytyksenä. Saha toisi synergiasäästöjä hiilenpolttoon ja malmikuljetuksiin, mutta ennen kaikkea se toimisi ruukkiyhtiön merkittävimpänä pääomien lähteenä, lypsylehmänä, kunnes raudanjalostuksesta itsestään tulisi kannattavaa. Laitoksilla oli Längmanin mukaan kohtalonyhteys: ”Hyvän kankiraudan valmistaminen on yhteydessä sahan edun kanssa; sahan, jonka avustamista me ruukkiliikkeen eduksi toivomme ja jota ilman me katsomme olevamme estetyt rautateollisuuden laajasta harjoittamisesta.”[390]

Arppe reagoi Wahlin ja Längmanin vastalauseisiin ja tavoitteisiin sarkastisesti todeten heidän ”prameillen kuvailleen suunnitelmiansa luoda Varkaudesta laitoksen, jonka kanssa edes englantilaiset eivät kestäisi vertailua”. Ylimielisesti hän neuvoi käyttämään sahaan mietityt varat suoraan ruukin kehittämiseen ja panostamaan uusiin hankkeisiin vasta kun vanhat investoinnit olivat maksaneet itsensä. Hän kertoi epäilevänsä muutenkin ”näiden herrojen” asiantuntemusta ja oikeudentajua: siinä, ”kuinka he vaativat yleisen oikeuden rajoittamista, kaiken ostokilpailun kieltämistä ja muuta sellaista, on jotain niin paksua, mitä vain rihkamakauppiaan omanvoitonpyynti saattaa koskaan synnyttää”. Ilmeisesti Arppe laski virkamiestaustansa antavan omalle teollisuustoiminnalle ylevyyden ja arvokkuuden, jota raudanjalostajiksi naamioituneilta kauppiailta puuttui. Kaiken huippuna entinen hovioikeuden auskultantti piti sitä, että Längman ja Wahl tarjosivat Varkauteen rakennettavaan kanavaan 1000 paperiruplan arvosta materiaaleja: jos he saavat toteuttaa suunnitelmansa, ”eikö se ole merkki maan hallituksen ja sen periaatteiden halveksunnasta?”[391]

Tosiasiallisesti Längman ei tarjonnut työtä ja tarvikkeita vastikään alkaneisiin Taipaleen kanavatöihin, vaan Varkauden yläpuolisten koskien perkauksiin, joista oli välitöntä hyötyä tehtaiden omille kuljetuksille. Hän ei myöskään kytkenyt tarjousta oman sahasuunnitelmansa hyväksymiseen, vaan ainoastaan ilmoitti lahjoituksesta hakemuksensa yhteydessä – toki yrittäen myötävaikuttaa itselleen suotuisaan ratkaisuun.[392]

Kuopion läänin maaherra Gustaf Adolf Ramsay ratkaisi marraskuussa 1835 samalla kertaa molemmat hakemukset. Längmanin kiireessä valmisteleman anomuksen hän

[389] Kuopion lääninkansliaan 24.12.1834 jätetty yhteiskirjelmä; Längmanin ja Wahlin hakemus, saapunut 11.4.1835. AD 91/75 1836. STO. KA. – Talonpoikien valtakirjat olivat jo marraskuulta. Yhteiskirjelmä olisi laadittu ilman Längmaniakin.
[390] Längmanin ja Wahlin hakemus, saapunut 11.4.1835. AD 91/75 1836 STO. KA.
[391] Arppe Kuopion läänin maaherralle 26.6.1835. AD 91/75 1836 STO. KA.
[392] Längman ja Wahl Kuopion läänin maaherralle 11.4.1835. AD 91/75 1836 STO. KA.

hylkäsi muodollisesti puutteellisena: ilman sahapaikkakatselmusta koskenperkausjohtokunta ei voinut antaa vaadittua lausuntoa.[393] Varkauden tilikirjojen mukaan Huruskoski oli kuitenkin padottu huhtikuussa pidetyn sahakatselmuksen ajaksi.[394] Ilmeisesti Längman havaitsi paikan epätarkoituksenmukaiseksi ja päätti siirtää hankkeen Ämmäkoskelle, jonne hän ei ehtinyt järjestää katselmusta.

Längmanin suureksi helpotukseksi maaherra hylkäsi myös Arppen hakemuksen, koska sahalle katsastetut metsät sijaitsivat kaukana pitäjissä, joissa ei vielä ollut omia sahoja. Leppävirran ja Kuopion pitäjissä taas oli Ramsayn mukaan jo ennestään niin paljon sahoja, ettei hän, ”kiinnittäen huomiota armolliseen metsätalouteen sekä jo olemassa olevien sahojen toimintakunnon säilyttämiseen”, voinut myöntää metsiä sieltäkään Arppen sahalle.[395]

Maaherran linjauksilla uuden sahalaitoksen perustaminen Varkauteen oli mahdotonta. Perusteluissa oli ripaus aluepolitiikkaa: maaherra Ramsay halusi jakaa sahatalouden tuottoja maantieteellisesti tasaisemmin ja ehkäpä suojella residenssikaupunkinsa Kuopion tulevia sahanperustajia. Samalla hän pyrki ehkäisemään suursahojen synnyn. Viittaamalla armolliseen metsätalouteen hän vihjasi epäilevänsä sahauksen ja metsäkatselmuksien välistä yhteyttä. Ja tähän johtopäätökseen hän oli tullut nimenomaan Arppen aikaisemman toiminnan perusteella. Ramsay oli alkujaan suhtautunut suopeasti Arppen pyrkimyksiin, mutta lukuisat syytökset tämän harjoittamasta metsänhaaskauksesta olivat kääntäneet maaherran pään. Arppen Joensuuta koskevan höyrysahahakemuksen hän hylkäsi samoin perustein. Höyryvoiman käyttöön maaherran ei tarvinnut ottaa kantaa.[396]

Linjaus vaati toki senaatin vahvistuksen. Sitä ennen Längman haki lupaa vanhan vesisahan laajentamiselle. Ämmäkosken hän hylkäsi sahapaikkana kokonaan. Säästääkseen aikaa, vaivaa ja rahaa hän käytti sumeilematta hyväkseen Arppen metsäkatselmuksia.[397] Uskonsa höyrysahan perustamislupaan menettänyt Arppe valisti senaattia sahateollisuuden yleisestä hyödyllisyydestä ja sen edullisuudesta suhteessa kaskenpolttoon. Hän ei löytänyt asetuksista eikä privilegioiden aikaisemmasta myöntämiskäytännöstä perusteita maaherran linjaukselle, että sahat pitäisi perustaa metsävarantojen keskelle. Hän tulkitsi hylkäämispäätöksen takana vaikuttaneen ennakkoluulon höyrysahoja kohtaan: ”Mekaniikkaa tuntematta uskotaan höyrysahojen pystyvän sahaamaan enemmän lautoja kuin vesisahojen, ja katsotaan vieläpä höyrysahojen, jotka eivät ole vesisahojen tavoin riippuvaisia koskipaikoista, voitavan perustaa edullisempiin paikkoihin, mikä suosisi aivan liikaa elinkeinoa, joka jo nyt katsotaan tarpeeksi kannattavaksi.”[398]

Viimeisellä väitteellään Arppe saattoi viitata kahden vuoden takaiseen yritykseen korottaa puutavaran vientitulleja 50 prosentilla. Hän halusi kääntää huolestuttavan

[393] Maaherra Adolf Ramsay 18.11.1835. AD 91/75 1836 STO. KA.
[394] ”Såg omk. och stock flottnings cto”. Pääkirja II Ga 6, 213. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.
[395] Maaherra Adolf Ramsay 18.11.1835. AD 91/75 1836 STO. KA.
[396] Mustelin 1969, 107–111. – Joensuun höyrysahalle Arppe oli hakenut vain 30 000 tukin kiintiötä; Rein 1895, 387–388. – Gustaf Adolf Ramsay oli Kuopion kuvernööri vuosina 1833–1854. Hän oli palvellut upseerina Ruotsissa, osallistunut Leipzigin taisteluun 1813 ja palannut kapteenina Suomeen. Hän oli taipuvainen kerskailemaan sotaisilla sankariteoillaan, eikä kuvernöörinä ollut yleisesti suosittu, mm. huonon suomenkielen taitonsa vuoksi. Ramsay otti kuitenkin mielellään vastaan vieraita.
[397] Längman ja Wahl Kuopion läänin maaherralle 24.2.1836. AD 91/75 1836 STO. KA.
[398] N. L. Arppe Senaatin talousosastolle 3.3.1836. AD 91/75 1836 STO. KA.

suunnan saaneen metsänhaaskauskeskustelun päälaelleen väittämällä uudenaikaisen sahateollisuuden ja metsien järkiperäisen käytön kulkevan käsi kädessä:

> Edulliset laitokset työntävät kaikkialla tieltään vähemmän edulliset juuri siksi, että ne ovat edullisempia. Mitä edullisempi laitos on maan tuotteiden jalostamiseen, sitä korkeammaksi muodostuu myös raaka-aineen hinta, ja sitä suurempi on rohkaisu näiden tuotteiden tuotantoon. Voidaanko ajatella sopivampaa menetelmää metsien säilyttämiseksi, kuin terveen kysynnän kautta hankkia tukkimetsälle arvoa, ja sitä kautta niin valtiolle kuin yksityisellekin edullisella tavalla pelastaa vielä pilaamattomat metsät sekä tehdä tukinajon kaskenpolttoa edullisemmaksi myös nykyisillä kaskimailla?[399]

Tämäntapainen ajatuskulku oli vedonnut viranomaisiin vielä 1700-luvulla.[400] Arppe esiintyi järkiperäisen sahaliikkeen puolustajana. Liberaaleina hänen ajatuksiaan ei voi kuitenkaan pitää. Terveen kilpailun merkitystä puun hinnalle hän ei tuntenut tarvetta korostaa. Oman hankkeensa monopolistisesta luonteesta Arppe vaikeni viisaasti.

Varkausyhtiön sahanperustamispyrkimyksillä ei ollut vaikutusta maaherran kantaan. Suivaantunut Arppe esitti silti lopuksi, että jos jollekulle myöhemmin annettaisiin oikeus sahan perustamiseen Varkauteen, ”niin herrojen Längman ja Wahl valituskirjoitukset paljastavat sellaista päättämättömyyttä, että ehkä he valitettavasti! eivät ole sopivimpia henkilöitä kyseisen yrityksen hoitamiseen”.[401]

Längman halusi vielä uskoa sahateollisuuden laajentamismahdollisuuteen Varkaudessa ja mielisteli maaherran ratkaisua Arppen osalta ”hyvin perustelluksi”. Päätökseen ei hänen tulkintansa mukaan vaikuttanut ennakkoluulo höyrysahaa kohtaan, vaan sillä oli estetty kansataloudelle haitallinen monopoli: ”Pääasiallisen hyödyn olisi saanut yksittäinen sahanomistaja tai entreprenööri maanomistajien joutuessa tyytymään siihen vähäiseen palkkioon, jotka he saisivat paikan päällä tukeistaan.”[402] Senaatti sinetöi maaherra Ramsayn linjaukset hylkäämällä huhtikuussa 1837 sekä Varkausyhtiön että Arppen hakemukset aluepoliittisin perustein. Ennakkotapaus oli annettu. Suuria sahoja saattoi näillä edellytyksillä tuskin perustaa muuallekaan.[403]

Kilpa Pohjois-Savosta

Leppävirran ja Etelä-Karjalan sahapaikat oli 1830-luvun puolivälissä varattu. Pohjoiseen laajentava sahateollisuus spekuloi jo Pohjois-Savon ja Pohjois-Karjalan metsillä. Ne kiinnostivat etelästä kurkottavia viipurilaisia kauppahuoneita, mutta tarjosivat luontevan kasvusuunnan myös Arppessa henkilöityvälle ja Liperin ja Kiteen pitäjistä ponnistavalle Karjalan sahateollisuudelle. Taipaleen ja Konnuksen kanavat tulisivat valmistuttuaan parantamaan sahausedellytyksiä – siinä äkkäsivät tilaisuutensa muutama aatelinen kartanonomistaja, kuopiolainen virkamies ja kauppias. Metsiä havittelivat myös

[399] N. L. Arppe Senaatin talousosastolle 3.3.1836. AD 91/75 1836 STO. KA.
[400] Kuisma 1983, 96. – ”Sahayrittäjät esittelivät sahahankkeensa nimenomaan parhaimpana keinona rahvaan harjoittaman metsänhaaskauksen estämiseksi, ja myös esivalta tämän näkemyksen lämpimästi hyväksyi.”
[401] N. L. Arppe Senaatin talousosastolle 3.3.1836. AD 91/75 1836 STO. KA.
[402] Längman ja Wahl Senaatin talousosastolle 31.5.1836 AD 91/75 1836 STO. KA.
[403] STO 25.4.1837. KA; Mustelin 1969, 33–36.

järvimalmeja sulattavien harkkohyttien ja ruukkien omistajat, jotka hakivat vesisahoista lisäansioita.

Längman haki, vaikka johtopäätökset senaatin keväällä 1837 antamasta ratkaisusta olivat selvät, jälleen lupaa Varkauden sahan laajentamiselle ja kiintiön korottamiselle, tällä kertaa 5000 tukkiin. Hän ehdotti edelleen metsävarauksia Iisalmen ja Kuopion pitäjistä, joista Varkaus ”jo muutenkin oli pian kaatamassa tukkipuita”. Maaherra hylkäsi anomuksen syyskuussa 1837, koska laitos oli alkujaan privilegioitu Leppävirran ja Joroisten, ei Kuopion ja Iisalmen metsiin. Senaatti vahvisti päätöksen huomioimatta Längmanin valitusta.[404]

Uusia sahoja perustettiin jo. Hackman & Co kilpaili voitokkaasti Rautalammin Kuorekosken sahapaikasta kuopiolaisen kauppiaan ja raatimiehen Makar Gurstjeffin kanssa. Sahan perustajana esiintyi Hackmanin Sorsakosken sahanhoitaja, viidennesosuudella hankkeeseen panostanut Mårten Sihvoinen. Kuorekosken rakentaminen alkoi vuonna 1837, kaksi vuotta ennen privilegion myöntämistä.[405] Kymijoen vesistön puolelle nousi todellinen erämaasaha, jonka tuotanto kuljetettiin vedenjakajan yli Sorsakoskelle ja sieltä edelleen Viipuriin.[406]

Reviiriään laajentava Hackmanin kauppahuone osti helmikuussa 1838 koskiosuuden Liperin Sukkulankoskesta äskettäin kuolleen Gurstjeffin perikunnalta. Kun Längman ja rakennusmestari Anders Cederberg tutustuivat sahapaikkaan, he pitivät koskea hankalana ja ehdottivat sahan perustamista läheiseen Siikakoskeen. Siellä lokakuussa pidetyssä katselmuksessa Hackmania edusti Varkauden Stjernberg, seuraavan kesän metsäkatselmuksissa taas Längman. Stjernberg kierteli tuolloin Liperin metsiä ja tapasi Kuurnan sahalla Siikakosken hanketta päättäväisesti vastustavan N. L. Arppen. Höyrylaiva Ilmarisen varustajakumppaneita uhkaava eturistiriita ratkaistiin ottamalla Arppe Siikakosken osakkaaksi. Samalla sementoitiin kahden suuren sahaliikkeen etupiiriraja.[407]

Arppen valtakunnan rajoja oli uhannut kilpailija myös pohjoisesta. Juantehtaan ruukinpatruuna A. W. Tigerstedt ja nimismies Isak Stenius saivat vuonna 1836 sahaprivilegion Lieksan Pankakoskelle. Privilegion myöntämishetkellä Tigerstedt oli kuitenkin jo luopunut harkkohytistä ja saha jäi Arppen helpotukseksi rakentamatta.[408] Tigerstedt panosti resurssinsa Juantehtaalle, jonne hän oli hakenut sahaprivilegiota Varkauden esimerkkiä seuraten. Sahapaikkakatselmuksessa hän kertoi varaavansa metsiä Nilsiän lisäksi Nurmeksesta ja Iisalmesta, mutta perui jälkimmäisen osalta myöhemmin hakemuksensa. Juantehtaan sahan perustamisprosessi oli poikkeuksellinen: syrjäisen sijaintinsa vuoksi yksikään teollinen laitos ei vastustanut hanketta. Sahalle myönnettiin korkein mahdollinen eli 10 000 tukin kiintiö, mutta metsävarauksissa maaherranvirasto

[404] STO 25.4.1838. KA.
[405] Kuorekosken privilegiohakemuksen (Sihvoin) paperit. KD 49/228 1838 STO. KA; Hanho 1915, 192; Tigerstedt 1940, 429–430. – Kuorekosken kolmas osakas oli Hackmanin kirjanpitäjä, Adam Wilke.
[406] Ahvenainen 1984, 183. – Ahvenaisen mukaan saha oli hankalista yhteyksistä huolimatta tuottava.
[407] Memoriaali II Gg 4, 271–272; Reskontra II Ge 8, B 555–560; Pääkirja II Ga 9, 381. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; Tuomi 1984, 259–263; Mustelin 1969, 52–53, 113. Tarkemmin, ks. Siikakosken/Sukkulankosken hakemuksen käsittely. KD 141/218 1841; Katselmus Siikakoskella 29.10.1838. KD 123/233 1839; Siikakosken/Sukkulankosken hakemusaperit. AD 593/115 1839 STO. KA.
[408] Mustelin 1969, 134; Laine 1952, 97. – Tigerstedt ja Stenius olivat yhtiökumppaneita Pankakosken harkkohytillä 1825–1835.

halusi varmistaa myös tulevien sahojen intressit. Pankakoskelle myönnettyyn privilegioon ja Nurmeksen tuleviin sahoihin viitaten – viipurilaiselle Tichanoffille myönnettiin vuonna 1837 privilegio Kuokkastenkoskelle – virasto rajasi Juantehtaan etupiirin Nilsiän pitäjään.[409]

Tigerstedt sai privilegion vuonna 1837. Samalla Arppe ilmestyi julkisuuteen sahan toisena osakkaana. Ylimitoitetut metsävaraussuunnitelmat viittaavat siihen, että hän oli ollut mukana hankkeessa jo jonkin aikaa. Kumppanuus antoi hänelle mahdollisuuden kontrolloida Nurmekseen ulottuvaa tukinhankintaa. Tällä oli välillinen merkitys myös Utran ja Kuurnan sahojen hankinnalle. Juantehtaan sahasta tuli Siikakosken tavoin Arppen ”valtakunnan” rajalinnoitus. Suojarakennelmaa koeteltiin pian, kun Längmanin kanssa tiiviisti asioiva kuopiolaisapteekkari August Kellgren haki privilegiota Juantehtaan takamaille Nilsiän Atrakoskelle.

Arppe vastusti hanketta ponnekkaasti väittäen, etteivät metsät riittäneet kahdelle sahalle. Kellgren omaksui uudelle yrittäjälle sopivan – ja tyypillisen – kilpailun hyötyjä korostavan roolin: hänen mukaansa seudulla pärjäisi hyvin viisi tai jopa kymmenen sahaa, mikä olisi järkevintä sekä yksityiseltä että yleiseltä kannalta. Sahat pakotettaisiin kilpailuun ja toimeliaisuuteen, jolloin ”saataisiin turvattua parhain maksu rahvaalle, jonka olosuhteiden täytyy olla herra Kuvernöörin sydämessä yksityisen edun edellä”. Kuvernööri Ramsayn arvo- ja ajatusmaailma oli Kellgrenille epäilemättä tuttu, samassa kaupungissa kun asuttiin ja seurusteltiin. Ramsayn tuohtumus Arppen toimintaa kohtaan oli yleisesti tiedossa. Apteekkari vihjaisikin Arppen väitteiden viittaavan siihen, että Juantehdas sahasi yli kiintiöidensä. Atrakoski sai privilegion 5000 tukin sahaamiseen vuonna 1838.[410]

Ruotsalaissyntyinen Kellgren oli Varkauden suurin asiakas Kuopiossa. Hän oli sivistynyt ja avarakatseinen mies, jonka intressit kohdistuivat jo vahvasti apteekkitoiminnan ulkopuolelle. Hän oli maineikkaiden kuopiolaisten jalostettujen juomien kuten mesimarjaliköörin valmistuksen aloittaja, mikä sopi toimenkuvana melko hyvin apteekkarin sivuliikkeeksi. Varkaudesta Kellgrenille välitetyt huomattavat vilja- ja suolalastit kertoivat halusta laajempiinkin liiketoimiin. Teollisuuteen panostava Kellgren luopui kaksi vuosikymmentä pitämästään apteekista vuonna 1839. Atrakosken valmistuttua sen sahatavaran välitti maailmalle Paul Wahl.[411]

Vaikeiden kuljetusolojen takaiset Nilsiän sahat eivät uhanneet Varkautta kilpailullaan. Niiden lankut ja laudat uitettiin pieninä nippuina koskien ohitse, koottiin sitten suurempiin nippuihin ja uitettiin purjeiden ja varppien perässä Varkauteen. Siellä ne puhdistettiin, kuivattiin ja tapuloitiin. Sahatavara rahdattiin Varkaudesta Joutsenoon lotjilla, joiden viipurilaisvarustajat vastasivat myös maakuljetuksesta Uuraaseen ja lopuksi lastien huolinnasta maailmalle. Koska sahatavaraa jouduttiin käsittelemään Varkaudessa, eivät Juantehdas ja Atrakoski saaneet täysimittaista hyötyä Taipaleen ja Konnuksen kanavista.

---

[409] Sahapaikkakatselmus Juantehtaalla 10–11.8 1835; A.W. Tigerstedtin privilegiohakemus 12.11.1836; KD 34/227 1837 STO. KA; Laine 1952, 533–534.

[410] Kellgrenin vastine Juantehtaan sahan valitukseen. KD 50/228 1838 STO. KA; STO 12.10.1838. KA; Uusien ja vanhojen yrittäjien välisistä poliittisista näkemyseroista jo 1700-luvun alkupuoliskolla, ks. Kuisma 1983, 47–48.

[411] Reskontra II Ge 8, 535–536, 753–754; II Ge 9, 611–612. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; Toivanen 2000, 183; Castren 1945, 5–10.

Vielä kesällä 1845 toistuivat Taipaleella lankkujen pesu-, kuivaus- ja lastausoperaatiot, joihin osallistui parhaimmillaan satoja ihmisiä.[412]

Joroisten kuningas

Kuopion ympäristöön suunnitellut sahat olivat Varkaudelle suurempi uhka: privilegioillaan ja ennen kaikkea metsävarauksillaan ne uhkasivat viimeistäkin toivoa Varkauden sahalaajennuksesta. Tilanne konkretisoitui kun Leppävirran Oravikosken omistaja, uutta sahahanketta valmisteleva majuri Gustaf Aminoff ryhtyi vastustamaan Varkauden suunnitelmia.

Sandelsin joukkojen majoitusmestarina Suomen sodassa palvellut Aminoff poikkesi taustaltaan Savon muista sahayrittäjistä. Sukukunniastaan tarkkaa ritaria pitivät jotkut jopa Savon rikkaimpana miehenä. Aminoffia kutsuttiin Joroisten kuninkaaksi – ehkä useammastakin syystä. Hän oli mahtaileva, itsepäinen ja oikullinen, mutta Braseborgin hovissa vietettiin myös loisteliasta ja iloista kartanoelämää tanssiaisineen ja teatterinäytöksineen.[413] Aminoff oli myynyt puuta Varkaudelle ja ostanut tehtailta tiiliä, sahanteriä, suolaa ja viljaa. Varkauden vasarasepät kävivät korjailemassa ja uusimassa Oravikosken sahan pultteja ja muita rautaosia. Aminoff tunsi Längmanin siis hyvin ja luottaessaan lautojensa kuljetuksen Hackmanin lotjille hän kävi ”veljellistä” kirjeenvaihtoa Paul Wahlin kanssa.[414]

Ylellinen kartanoelämä ja intohimoinen arabianhevosten kasvatustyö kertoivat Aminoffin yhdestä puolesta. Mutta hänellä oli silmää myös sahaliikkeen tarjoamille mahdollisuuksille, vaikkei häntä toimialan historioissa ole huomattu noteerata. Aminoffin ensimmäinen laitos valmistui Oravikoskelle vuonna 1832. Kolme vuotta myöhemmin hän sai privilegion Vääräkosken l. Liunan vesisahalle, joka sijaitsi Joroisvirran yläjuoksulla.[415]

Aminoff liittoutui muutaman kuopiolaisvirkamiehen kanssa perustaessaan sahaa Maaninkaan, Kuronlahden kylän Pulkinkoskeen. Varkaus vastusti hanketta. Kun sille ei myönnetty perustamislupaa, Aminoff ja kumppanit löysivät sahapaikan Kallaveden Suovunlahdesta. Näissäkin hakemuksissa hyödynnettiin Arppen metsäkatselmuksia Iisalmen, Kuopion ja Pielaveden pitäjissä. Längman vastusti Kuopion metsien varaamista kilpailijalle; ja kuinka kävikään, Suovulle huhtikuussa 1840 myönnetty privilegio osoitti sahalle nimenomaisesti ja ainoastaan Kuopion pitäjän metsiä.[416]

Aminoffin yhtiökumppanina oli tuolloin jo Paul Wahl, joka oli ostanut osuuden lähes valmiiksi rakennetusta sahasta lääninsihteeri C. G. Forsténilta ja kihlakunnantuomari E. B. von Konowilta. Nämä olivat arvostelleet Varkauden sahan laajentamispyrkimyksiä, mikä

[412] Mustelin 1969, 61; Castren 1945, 132–133; Hanho 1915, 130–131.
[413] Grotenfelt 1931, 271; Lounasmaa 1910, 8, 34–40; Tigerstedt 1908, 79–80; Sarvas-Hovi 1988, 558–559.
[414] Reskontra II Ge 9, 823–824; II Ge 11, 752; Pääkirja II Ga 7, 239–244. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Vuonna 1836 Varkaus osti majuri Aminoffin ja ”Hyvösten” metsistä yli 4000 tukkia.
[415] Oravikosken verotuksesta. KD 138/218 1834 STO. KA; STO 20.3.1835. – Oravikosken privilegio oli myönnetty jo 1792, mutta saha valmistui vasta 1832; Vääräkosken verotuksesta, ks. KD 17/182 1836; KD 186/196 1834 STO. KA; Grotenfelt 1931, 234. – Liunan saha aloitti puukaupat jo kesällä 1833.
[416] Pulkinkosken hakemuksen ratkaisu. STO 25.4.1838. KA. – Aminoffin alkuperäiset yhtiökumppanit olivat Forstén, von Konow ja läänin veromestari, kapteeni Alexander Ramsay; AD 60/123 1838 STO. KA. – Lääkäri Gust. Mauritz Schmidtin ja von Konowin Vianto (Kuopio) tyssäsi jo vesikulkulaitoksen johtokunnan lausuntoon; Längman vastusti myös Viantoa, ks. Pääkirja II Ga7, 281–287. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; Suovun sahasta, ks. KD 115/232 1839 STO. KA; STO 3.4.1840. KA.

osoittaa, samoin kuin Längmanin vastahanka Pulkinkoskea ja Suovua kohtaan, etteivät virkamiehet olleet Wahlin bulvaaneja vaan privilegioilla rahastavia keinottelijoita.[417] Virkamiehen bisneksissä oli arveluttaviakin piirteitä, sillä Forstén oli – maaherran ollessa estyneenä – päättänyt Juantehtaan sahan metsävarausten karsimisesta.[418]

Varkauden Konnus -jahti toi purjehduskaudella 1840 yli neljäsataa tolttia Suovun lautoja Varkauteen ja toimeksianto jatkui seuraavina vuosina.[419] Varkauden ja Aminoffin välisiä eturistiriitoja se ei kuitenkaan poistanut. Aminoff valmisteli sahan perustamista Karttulan Savikoskeen, järjestyksessä neljättään – Liunan sahan hän oli jo tosin myynyt.[420] Längman vastusti tätäkin hanketta. Aminoffin mukaan Längman oli solminut metsänvuokrasopimuksia Karttulassa kiusaksi heti kuultuaan Savikosken hankkeesta. Ja tältä tosiaan vaikutti: metsäsopimuksiin viittaamalla Längman vastusti ruukin kannalta harmitonta, Kymijoen vesistön puolelle jäävää hanketta.[421]

Aminoffin sadattelemat sopimukset kytkeytyivät Varkauden suunnitelmiin perustaa vesisaha Pielaveden Pankakosken kylälle. Varkaus oli saanut haltuunsa myös Kristolan kruununtilan läheisestä Talluskylästä. Sahahanke ilmestyi yhtiön tilikirjoihin vuonna 1840. Kun suunnitelma haluttiin pitää salassa, Längman käytti juoksevissa asioissa bulvaaninaan kuopiolaiskamreeri Carl Johan Hulteenia.[422] Pielaveden hanke oli todellinen syy Savikosken vastustamiseen. Kokonaisasetelmia mutkisti vielä Suovun yhtiökumppanien, Wahlin ja Aminoffin Pielavedellä käymä taistelu autioituneiden kruununtilojen hallinnasta.[423] Varkauden sahan lisäksi Aminoff sai vastaansa kamreeri Hulteenin, Sorsakosken etuja valvovan Hackmanin kauppahuoneen ja Rautalammin Kuorekosken sahan omistajana esiintyvän, mutta käytännössä Hackmanin ja Paul Wahlin intressejä edustavan Mårten Sihvoisen.[424]

Halkomasuunista hiiliuuniin

Varkauden ruukkia oli kehitettävä. Ennen uuden masuunin rakentamista Längman haki väliaikaisratkaisua raakaraudan tarpeeseen. Ajatuksena oli parantaa varastoissa ruostuvan takkiraudan ominaisuuksia sulattamalla sitä yhteen harkkoraudan kanssa. Varkauden vuonna 1828 valmistunutta harkkohyttiä ei ollut käytetty vuosiin. Puhalluskokeiden vetäjäksi Längman kutsui maan kokeneimman asiantuntijan, luutnantti Elias Dahlströmin.

Taalainmaalla syntynyt Dahlström oli muuttanut jo lapsena Juantehtaalle, missä hänen isänsä työskenteli kirjanpitäjänä vuosina 1780–1794. Perhe muutti tämän jälkeen takaisin

[417] Ahvenainen 1984, 185. – Ahvenaisen mukaan Suovu olisi siirtynyt Wahlin omistukseen 1839.
[418] Maaherran viraston päätös, toisena allekirjoittajana C.G. Forstén. KD 34/227 1837 STO. KA.
[419] Reskontra II Ge 9, 823–824. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.
[420] Oravikosken verotusasiakirjat. KD 168/263 1841 STO. KA. – Liunan osti syyskuussa 1839 viipurilainen Rosenius & Seseman; Grotenfelt 1931, 232–234. – Rosenius myi Juhanalan tilasta ja Vääräkosken sahasta neljänneksen insinööri, maanmittari Johan Kumlinille. Roseniuksen aikana tukkeja hankittiin sahalle myös alapuolisen Joroistenselän kautta.
[421] Längmanin valitus kuvernöörin ratkaisusta (30.12.1840) 10.5.1841; G. Aminoffin vastine 22.6.1841. AD 297/76 1841 STO. KA. – Savikoski sijaitsi Virmasveteen laskevassa joessa. Sahan tuotanto vietiin kuitenkin ulkomaille Saimaan ja Viipurin kautta.
[422] Reskontra II Ge 9, 639–640, 679–680, 695–696; II Ge 12, 465–466. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.
[423] Plenum 6.2.1841. SEN. KA. – Hulteen ja Wahl kiistelivät Aminoffin kanssa Pielaveden Pangan kylän autioituneiden kruuntiloista. Kiista päättyi Aminoffin eduksi.
[424] Kuvernööri Ramsay Savikosken privilegiosta 30.12.1840. AD 297/76 1841 STO. KA.

Ruotsiin, mutta Elias ja veljensä Lars palasivat jo muutaman vuoden kuluttua Pohjanlahden itäpuolelle Urimalahden harkkohytin rakennustyömaalle. Suomen sodan syttyessä keväällä 1808 veljekset rakensivat harkkohyttiä Salahmiin. Elias osallistui sotakampanjaan Sandelsin prikaatissa ja palasi retkeltään Salahmiin. Dahlström rakensi myös Varkauden masuunin ja 1820-luvun alussa hän johti Varkautta ja Juantehdasta – ilmeisesti jälkimmäistä pääpaikkanaan pitäen, koska Wrede irtisanoi hänet luopuessaan Juantehtaasta. Tämän jälkeen, viimeisen kymmenen vuoden aikana, Dahlström oli rakentanut Niklasforsin eli Kurun harkkohytin ja viimeiseksi, juuri ennen Varkauteen tuloaan Ilomantsin Iljalankosken ja Käenkosken harkkohytit.[425]

Dahlströmin sekoituksella Varkaus saavutti selvästi parempilaatuista kankirautaa. Harkkopuhallus kulutti kuitenkin liiaksi malmia ja hiiltä. Tähän saattoi vaikuttaa myös Joroisten Kolijärvestä nostettu heikkolaatuinen ja hitaasti sulava malmi. Kun kauempaa tuotava malmi oli joka tapauksessa määrä sulattaa masuunissa, Längman luopui Dahlströmin palveluksista suosiolla. Tämä nimitettiin seuraavana vuonna vuorihallitukseen harkkotaonnan neuvojan ensimmäiseksi ja lopulta myös ainoaksi viranhaltijaksi. Harkkopuhallusta kokeiltiin Varkaudessa vielä toistamiseen vuonna 1840 ilman, että se olisi johtanut varsinaiseen tuotantoon.[426]

Varkauden malminetsintä alkoi suurin odotuksin kesäkuussa 1835. Kirjuri Iwan Rostoffskoi johti malminnostoa Ruokovedellä ja Maaninkajärvellä, apuvoiminaan Suojärveltä värvättyä väkeä.[427] Längman odotti jännityksellä, mitä matalien järvenlahtien pohjista löytyy ja minkälaisia määriä. Nostettujen möykkyjen malmipitoisuus saattoi vaihdella paikallisestikin huomattavasti. Kokenut malminnostaja jaotteli järvimalmit silmämääräisesti helmi-, raha- tai korppumalmeihin, näistä helmimalmia pidettiin parhaimpana ja vaikeasti nostettavaa korppumalmia huonoimpana.[428] Rostoffskoin järvenpohjasta kaapima malmi näytti lupaavasti helmi- ja rahamalmilta.[429] Varkaudessa huokaistiin helpotuksesta, olivathan ylimasuunimestari Laurellin edellissyksyisten kokeiden tulokset luvanneet hyvää, kunhan malmiin lisättiin kalkkia.[430]

Malminrahtaus alkoi kesällä 1836 Längmanin veistättämillä veneillä, joista suurimmat kantoivat jopa 170 tynnyriä. Huruskosken patoallas kaivettiin varmuuden vuoksi niin syväksi, että sinne pääsi tarvittaessa 300 tynnyrin veneillä. Työ vaati pitkiä ja kalliita padotuksia, kiviä poistettiin ja laitosten toiminta estyi useaksi kuukaudeksi. Töistä

---

[425] Laine 1952, 50–51, 106, 108.

[426] Laine 1952, 50, 104–105; Pääkirja II Ga 6, 207–208; II Ga 10, 157–158. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.

[427] Memoriaali II Gg 3, 115A. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Apuna hänellä oli ainakin Suojärveltä tuotu malminnostaja Fatei Gauriloff.

[428] Laine 1950, 356. – Järvimalmia esiintyy vesistöissä, joiden ympäristön maalajina on hiekka tai sora. Sitä voi löytää keltaisen-, ruskean- tai melkein mustan värisinä, huokoisina ja hauraina, pyöreinä ja litteinä tai herneenmuotoisina palasina ja myös laajempina levyinä. Järvimalmia kaivettiin haavilla matalilta alle kolmen metrin syvyisiltä rannoilta – sen jälkeen kun rautapiikillä oli ensin varmistettu malmin olemassaolo.

[429] Gustaf Idestam, vuorimestarin kertomus 1837. Vuorihallitus Dd 3. KA; Laine 1948, 584–585.

[430] Ylimasuunimestari Laurellin kertomus. 3.12.1837. Vuorimestarin kertomukset 1829–44. Vuorihallitus Dd 3. KA; Pääkirja II Ga 7, 227–228; II Ga 13, 143–144, 237; II Ga 14, 167–168. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; STO 17.11.1841. KA. – Varkaudella oli lupa louhia kalkkikiveä Korsumäen puustellin tiluksilta, Hiltulanlahdesta Kuopion pitäjästä. Varkauden kirjuri J. G. Marlin etsi jo 1836 ruukille toista kalkkiesiintymää. Vuonna 1843 Varkauteen tuodusta kahdesta kalkkilastista toinen tuli Korsumäestä. Ilmeisesti juuri sieltä lähteneellä kalkkiveneellä purjehtivat heinäkuussa 1845 Kuopiosta Varkauteen Herman Kellgren ystäviensä August Ahlqvistin ja N. Tallgrenin kanssa. Vrt. Castren 1945, 132.

tietoinen vuorimestari Idestam oli kuitenkin vakuuttunut, että ”korkeita kustannuksia ei pidä kauhistella kun huomioidaan tulevaisuudessa kasvava liike ruukilla”. Varkauden malmivarastot kasvoivat kahdessa vuodessa lähes 7000 tynnyriin.[431]

Halkomasuuneista oli jo huonojakin kokemuksia. Ruotsalainen ylimasuunimestari Carl David af Uhr, jonka kirjoituksia luettiin myös Varkaudessa, oli rakentanut Brevenin vuorimalmiruukille Sumpulan kaltaisen masuunin vuonna 1831. Tulipaloon päättynyt kokeilu oli pettymys, eikä menetelmä saavuttanut Ruotsissa laajempaa suosiota. Tosin rautakonttorin vuosikirja 1834 povasi sille tulevaisuutta alueilla, joilla olisi runsaasti suomalmeja, mutta ei mahdollisuutta hiilenpolttoon.[432] Näin uskoi myös Breveniin kesällä 1834 tutustunut ylimasuunimestari Laurell, joka saapui Längmanin kutsusta Varkauteen syksyllä 1835. Tuolloin ja vielä seuraavana syksynä hän ohjeisti ruukin laitosten ja erityisesti masuunin rakentamista.[433]

Perinteinen masuuni muotoiltiin sisäpuolelta pyöreäksi tai soikeaksi sekä keskikohdaltaan leveämmäksi. Sumpula ja Varkauden uusi masuuni olivat vaakasuoraan ristikkäin ladottavien halkojen vuoksi neliön muotoisia. Varkauden masuuni muurattiin Sumpulassa käytettyjen tiilien sijaan lähiympäristön harmaakivestä. Korkea piippuosa pystytettiin vuolukivestä. Muitakin eroja oli: Varkauden masuuni oli Sumpulaa matalampi ja sen puhallusjärjestelmäksi Längman valitsi perinteiset suippopalkeet, vaikka Sumpulassa oli käytetty korkeamman paineen eli paremman puhallustuloksen aikaansaavaa silinteripuhallinta.[434]

Masuunimestari Demetri Tchukoff käynnisti Varkauden masuunin neitsytpuhalluksen maaliskuussa 1837.[435] Kokeilu oli keskeytettävä jo parin viikon kuluttua. Tuli oli polttanut pesän piloille. Masuunin rasti[436] oli pudonnut pesään ja piipun kanssa oli ongelmia. Längman lähti välittömästi Petroskoihin perehtyäkseen tarkemmin vastaavanlaisten masuunien piippurakenteisiin. Samalla hän houkutteli Varkauteen uutta masuunimestaria. Pesä muurattiin vielä syksyn aikana Juantehtaalla ja Säyneisissä kestäväksi osoittautuneesta Nilsiän Pisavuoren pesäkivestä, piippu puolestaan tiilistä ja talkkikivestä. Marraskuussa alkoi uusi puhallus, joka käynnistyikin hyvin, kunnes malmin ja halkojen huomattiin ”rysähtelevän” pesään. Näiden koukkiminen oli työlästä ja aikaa tärvääntyi. Samalla masuunin käynti kävi yhä huonommaksi. Kun puhallus 119 vuorokauden jälkeen lopetettiin, pesän seinät havaittiin pahoin palaneiksi.

Takkirautaa valmistui 262 kippuntaa (takkirautakippunta = 177 kg). Yhtä kippuntaa kohden paloi puolitoista kuutiosyliä (8,7 m3) halkoja, mikä vastasi arviolta 27 hiilitynnyriä. Odottamattoman suuri kulutus nosti kustannukset kestämättömiksi. Maaningan malmista jalostettu rauta oli kehnolaatuista ja jäi pölyttymään varastoihin.

[431] Pääkirja II Ga 7, 207–208, 261–262, 273–274. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; Gustaf Idestam, vuorimestarin kertomus 1837. Vuorihallitus Dd 3. KA.
[432] Laine 1950, 102–105; Boëthius 1955, 343–345.
[433] Ylimasuunimestari Laurellin kertomus 3.12.1837. Vuorihallitus Dd 3. KA.
[434] Gustaf Idestam, vuorimestarin kertomus 1837. Vuorihallitus Dd 3. KA; Laine 1948, 581–582; Kuvaus Varkauden ruukista. Finanssitoimikunta KD 22/395 1843. STO. KA. – Toisin kuin Laine esittää, harmaakiveä käytettiin vasta uudessa pyöreässä piipussa.
[435] Reskontra II Ge 6, 843; Pääkirja II Ga 9, 164. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.
[436] Rastiksi kutsuttiin masuunin kartiomaista alaosaa.

Tulokset olivat kaikin puolin masentavia eikä kokeiluja jatkettu. Ylenpalttiset halkovarastot poltettiin sittemmin ruukin talousrakennusten uuneissa.[437]

Jälkeenpäin selvisi, että Sumpulan nostattamat odotukset olivat suurelta osin katteettomia. Laurellin vuonna 1843 ja vuori-intendentti Enoch Hjalmar Furuhjelmin vuonna 1872 suorittamat laskelmat osoittivat, että halkojen poltossa kului aikaa, polttoainetta ja rahaa enemmän kuin hiilen poltossa. Itse asiassa Sumpulan halot hiiltyivät korkeassa piippuosassa ennen putoamistaan pesään, missä ne kytivät kuin hiilet konsanaan. Sumpula pitäytyi menetelmässään koko masuunin toiminnan ajan eli vuoteen 1882 asti. Myös eräissä muissa järvimalmimasuuneissa – Högforsissa, Möhkössä, Värtsilässä ja Juantehtaalla – käytettiin huomattavia määriä halkoja sysien rinnalla. Rakenteeltaan nämä masuunit olivat kuitenkin perinteisiä.[438]

Raudanjalostuksen polttoaineongelma oli paradoksaalisesti kipein metsäisimmässä Suomessa. Pääsyynä tähän oli se, että järvimalmista valmistettuun kankirautakippuntaan tarvittiin malmin ja takkiraudan hitaan sulamisen vuoksi keskimäärin puolitoistakertainen määrä hiiliä vuorikankirautaan verrattuna.[439] Metsien riittävyydestä ei hiilipulassa ollut pohjimmiltaan kyse. Varkaudella oli suuria vaikeuksia hiilen hankinnassa, vaikka se maksoi siitä suomalaisittain korkeaa hintaa. Ruukki piti omia miiluja Varkauden lähistöllä Osmajärvellä ja Sahkarlahdessa, mutta myös Enonkoskella, josta hiilet tuotiin soutuveneillä Varkauteen. Hiilenpolttoon Längman lähetti ruukin renkejä ja värvättyjä talonpoikia, kun perinteisillä ruukkialueilla hiili teetettiin pääosin edullisina päivätöinä omilla torppareilla ja mäkitupalaisilla.[440]

Ruukit tarvitsivat sysiä masuunien lisäksi takkiraudan mellottamisessa, takkiraudan takomisessa kankiraudaksi ja erilaisten rautaesineiden valutöissä ja taonnassa. Ruotsissa oli 1820-luvulta lähtien käytetty erityisiä hiiliuuneja, jotka kuluttivat puuta kolmanneksen vähemmän kuin perinteiset miilut. Sysien kerrottiin olevan laadukkaampia eikä uuneissa muodostunut myöskään hiilimurskaa. Edulliseksi todettu menetelmä herätti kiinnostusta hiljalleen myös Suomessa. 1830-luvun puolivälissä hiiliuuneja käytettiin silti vain Jokioisten kartanossa ja Taalintehtaan ruukilla. Jo Wrede oli miettinyt ruotsalaismallista hiiliuunia Varkauteen, mutta vasta Längmanin syksyllä 1837 tekemän Ruotsin matkan jälkeen alkoi uunin muuraus Savossa. Pienenpuoleinen holvattu uuni, jossa hiillytettiin myöhemmin sahausjätteitä, varustettiin kaksinkertaisella muurilla. Väli eristettiin hiedalla. Hiiliuuni kesti vahingoittumattomana useita käyttökertoja ja oli vedoton, kuten oli tarkoituskin. Kerralla saatiin tavallisesti 30 lästiä hyvälaatuista hiiltä.[441] Varkauteen

[437] Laine 1948, 585; Längman, päiväämätön 1837. Vuorihallitus Dd 3. KA; Längman ja Wahl Sen. Fin. Toimikunnalle 12.1.1846. AD 85/155 1846 STO. KA; Pääkirja II Ga 9, 133–134. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.

[438] Laine 1950, 102–103; Längman Laurellille 10.9.1840. Vuorimestarin kertomukset. Vuorihallitus Dd 3. KA. – Masuuneissa käytettiin ilmeisesti menetelmää, jota Längman ehdotti Varkauteen: ajatuksena oli sahata sirkkelillä 12 tuuman ”hiilihalkoja” ja paahtaa niitä masuunin kranssissa erityisessä ”apparaatissa” ennen puhallusta.

[439] Laine 1950, 112; Laine 1948, 578.

[440] Laine 1950, 428, 431; Pääkirja II Ga 6, 203–204; II Ga 9; II Ga 11, 125–126; II Ga 12, 152; Reskontra II Ge 10, 529–530. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Hiilen kulutus vaihteli Varkaudessa vuoden 1841 596 lästistä seuraavan vuoden yli tuhanteen lästiin.

[441] Laine 1948, 584; Vuorimestari Idestamin kertomus 3.9.1838. KD 5/342 1838 STO. KA; Längman Laurellille, päiväämätön (1840). Vuorimestarin kertomukset. Vuorihallitus Dd 3. KA.

rakennettiin seuraavina vuosina lisää uuneja: valmistuskustannukset laskivat huomattavasti, mutta murskaisten sysien laatu ei aina vastannut odotuksia.[442]

Ruukit, joilla oli oma vesisaha, saivat hiiliuunista huomattavan hyödyn. Ensimmäisinä tämän oivalsi Längman. Kaupallinen sahaus saattoi synnyttää siinä määrin sahausjätettä, että pelkästään sillä tyydytettiin ruukin hiilentarve. Toistuvissa hakemuksissaan Längman korosti sahauksen ja hiilituotannon synergiaetuja ja tätä hänen ajatusta tukivat myös vuorihallituksen asiantuntijat.

Kankeaa tuotantoa

Takkiraudan puute hidasti valuraudan, kankiraudan ja manufaktuuripajojen tuotannon kehittämistä. Lounais-Suomen ruukkien harjoittama takkiraudan tuonti Ruotsista ei ollut Varkaudessa reaalinen vaihtoehto, ainakaan toistaiseksi. Niinpä romurauta jäi edelleen kankiraudan tärkeäksi raaka-aineeksi, kuten jo Wreden aikana, jolloin ruukki oli saanut yksinoikeuden Laivasillan varuskunnalta jääneisiin tykinkuuliin.[443] Längman sekoitti aluksi harkkorautaa, takkirautaa ja sekalaista romurautaa kankiraudan raaka-aineeksi. Hän osti Savonlinnan, Lappeenrannan ja Viipurin kruununvarastoista romua – pääasiassa tykinkuulia – yli 13 500 puudan eli runsaan 220 000 kilon edestä. Osan kuulista hän myi eteenpäin, valtaosa rautaromusta jäi kuitenkin Varkauteen vastaten kahta kolmasosaa koko Längmanin aikaisesta takkiraudantuotannosta. Viimeiset kanuunat ja kuulat tuotiin Varkauteen vuonna 1841.[444]

Ruukilla oli aluksi kolme vasaraseppää: Johan Petter Broman tuli Varkauteen Ilomantsista kaiketi harkkomestari Dahlströmiä seuraten. Apuseppä Hindric Hilldunen värvättiin Juantehtaan Kortteisen harkkohytistä. Vasaraseppä Abram Abrahamson Holmin isä oli mahdollisesti jo Wreden aikana Varkaudessa palvellut samanniminen seppä. Sepät takoivat vuonna 1836 romuraudasta, takkiraudasta ja kuulista yhteensä 81 kippuntaa (kankirautakippunta = 136 kg) kankirautaa.[445] Seuraavana vuonna kankirautaa taottiin pääasiassa tykinkuulista kolminkertainen määrä. Juantehdas tuskaili vielä taitamattomia seppiä, mutta Varkaus korvasi moititut suomalaissepät ruotsalaisilla – viidestä vasarasepästä neljä tuli Ruotsista jo ennen Längmanin elo-syyskuun 1837 Ruotsin matkaa.[446] Värväystyössä Varkautta avusti tukholmalainen tukkukauppias Carl Fredrik Liljewalch, joka oli saanut kauppiasoppinsa Didrik Engströmiltä, Längmanin 1820-luvun

[442] Laine 1950, 432; Kuvaus Varkauden ruukista. Finanssitoimikunta KD 22/395 1843 STO. KA. – Längman rakennutti 1839 kaksi pienempää ja 1842 kolme suurempaa hiiliuunia. Kun ostohiilet olivat siihen saakka maksaneet 2.50 seteliruplaa lästi ja omissa miiluissa poltetut 3.70, maksoivat uunissa poltetut vain 65 kopeekkaa. Hiilet olivat tosin huonoja ja murskaisia.

[443] Soikkanen 1963, 69.

[444] Pääkirja II Ga 7, 213–214; II Ga 8, 211–212; II Ga 9 133–134, 185–186; II Ga 11, 141–142. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Venäläinen painomitta puuta vastasi 40 venäjän naulaa = 16.38 kg. Savonlinnassa tykkikauppoja Varkauden asiamiehenä järjesti kauppias Anton Tarasoff ja Viipurissa sekä Lappeenrannassa Hackmanin kauppahuone.

[445] Pääkirja II Ga 6, 211–212; II Ga 7, 291–292. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.

[446] Pääkirja II Ga 8, 323–324. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Tuotanto oli 247 kippuntaa, seppinä Eric Johan Swartström, Jonas Carlbom, Abraham Holm, Johan Cajanus ja Carl Johan Östergren; Memoriaali II Gg 4, 97; II Gg 5, 188. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Längmanin Ruotsin matkalla värväämä hienotaeseppä Johan Forsten viihtyi Varkaudessa vain marraskuuhun 1838; Laine 1950, 294.

kauppiastutulta. Liljewalch toimitti Varkauteen myös rakennustarvikkeita ja ammattikirjallisuutta kuten rautakonttorin vuosikirjoja.[447]

Mutta ammattimiehetkään eivät voineet muuttaa ankaria tosiasioita. Vuonna 1838 Varkaudessa taottiin pelkästään tykinkuulista ja valmistus supistui 188 kippuntaan. Billingforsin ruukilta värvätty seppä Johan Upperström hautasi elokuussa tyttärensä, syyskuussa vaimonsa ja lokakuussa poikansa. Upperström jäi vaikeuksia uhmaten Varkauteen.[448] Työstä hän ei voinut suurta lohdutusta saada, sillä ruukin seuraavan vuoden kankiraudan taonnan esti kokonaisuudessaan vasararakennuksen tulipalo.[449] Seppien palkkaus muodostui pääosin urakoista ja riskit kaatuivat heidän harteilleen. Epäilemättä moni kirosi muuttoaan Suomeen. Onneksi sentään lisäansioita oli tarjolla Taipaleen ja Konnuksen kanavatyömailta, Savon lukuisilta vesisahoilta sekä ajoittain myös Juantehtaan ruukilta, jonka kanssa Varkaus usein käytti samoja ammattimiehiä.[450]

Vasararakennusta toistamiseen kiusannut tulipalo piti vuoden 1840 taonnan vaatimattomana. Kankirauta osoittautui kuitenkin laadukkaaksi ja sille löytyi menekkiä mm. Konnuksen kanavatyömaalta. Tilikirjoissa kankirauta osoitti ruukille jopa pienoista voittoa.[451] Syyskuussa 1840 Längman vahvisti organisaatiotaan ruukinhoitajalla, Johan Ernst August Boijella, jonka hän odotti kehittävän erityisesti kankiraudantaontaa. Boije oli hankkinut kokemusta värmlantilaisen Bjurbäckin ruukin kirjanpitäjänä sekä viimeksi Åminnen ruukilla Etelä-Smoolannin maakunnassa, jonne ruotsalainen järvimalmiasiantuntemus keskittyi. Åminne oli seudun edistyneimpiä laitoksia.[452] Längman odotti nuorelta, vasta 26-vuotiaalta Boijelta paljon. Hän kehui ylimasuunimestari Laurellille, että Boije oli taitava ”rakentamaan, puhaltamaan ja takomaan järvimalmeja” ja siten oikea henkilö ruukinjohtajaksi. Längman toivoi Boijen uudistavan Savon järvimalmitaonnan ja jalostuksen – kuten Ruotsissa oli viime vuosina tapahtunut.[453]

Perusteelliset muutostyöt vasaralaitoksella oli aloitettu jo ennen Boijen tuloa. Harmaakivestä pystytettyä rakennusta jatkettiin ja Laurellin konstruoima takkirautainen vasarateline kiinnitettiin alustalleen. Boije monipuolisti jalostusta nippuvasaralla ja kahdella naulavasaralla. Senaatin kieltoja uhmaten Längman teetti myös toisen ahjon. Neljällä puuarkulla varustettu nk. Vidholmin puhalluslaite syöksi lämmintä ilmaa

[447] Reskontra I Ge 1b, 423; II Ge 10, 778. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; Wieselgren 1880, 30.
[448] Pääkirja II Ga 9, 246. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; Leppävirran rippikirja 1836–1846, mf. TK 2077. KA.
[449] Längman ja Wahl Sen. Fin. Toimikunnalle 12.1.1846. AD 85/155 1846 STO. KA.
[450] Pääkirja I Ga 7, 247–250; II Ga 6, 233–238; Memoriaali II Gg 5, 32. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Esim. seppä Swartström vietti keväällä 1839 yli kaksi kk. Juantehtaan palveluksessa.
[451] Pääkirja II Ga 10, 143–144, 267–268 ja 325–326. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.
[452] Laine 1948, 635; Reskontra II Ge 9, 403–404, 409–410; II Ge 10, 360. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; Ryden 2000, 43. – Vidösternin järvimalmia jalostanut Åminnen masuuni sai privilegion 1825 ja kankivasarapaja 1833. Ilmeisesti samalla perustettiin valimo ja naula- ja manufaktuurivasarat. Vuonna 1881 rautakonttorin annaalit kehuivat ”aina hyvin hoidetun” Åminnen tuottavan Ruotsin laadukkainta järvimalmirautaa.
[453] Längman Laurellille, päiväämätön (1840). Vuorimestarin kertomukset. Vuorihallitus, Dd 3. KA; Sitaatin käännös, Laine 1948, 583.

kankirauta-ahjoihin ja manufaktuurivasaran ahjoon. Silinteripuhalluslaite saatiin Varkauteen vasta vuonna 1845 uuden masuunin valmistuttua.[454]

Uuden ahjon Längman oli tarvinnut mellotusta eli saksalaista taontaa varten. Mellotuksessa takkiraudasta poistettiin uudelleensulatuksella liika hiili, rikki, fosfori ja muut epäpuhtaudet. Jäähdytyksen jälkeen sulatus toistettiin tarvittaessa.[455] Laadukkaampaa kankirautaa tavoiteltaessa mellotus oli välttämätöntä. Mikään taikatemppu se ei ollut: Varkauden huonosta takkiraudasta näytti olevan mahdotonta saada kelvollista takorautaa. Vuoden 1841 taonta (124 kippuntaa) ei riittänyt edes omiin tarpeisiin, vaan Viipurista oli haettava lähes saman verran täydennystä. Seuraavana vuonna kankiraudanvalmistus kaksinkertaistui, mutta hiipui taas tämän jälkeen. Näin pienellä tuotannolla verotuskin tuntui raskaalta. Längman anoi Salahmin omistajan, raahelaisen kauppaneuvos Zachris Franzénin ja Juantehtaan A. W. Tigerstedtin kanssa vasaraveron suhteuttamista – kuten vuorimalmiruukilla – oletettuun maksimituotantoon.[456]

Varkaus ja Taipaleen kanavatyömaa

Koskenperkausjohtokunta aloitteli sulkukanavan rakentamista Unnukan ja Haukiveden väliselle kannakselle keväällä 1835 eli samaan aikaan, jolloin Längman saapui ruukin isännöitsijäksi. Kivenheiton päähän Ämmänkoskesta valmistuva Taipaleen kanava ja sen kanssa lähes samanaikaisesti rakennettava sisarkanava Konnus avasivat Pohjois-Savon liike-elämälle aivan uusia mahdollisuuksia.

Taipale oli Suomen ensimmäinen julkisilla varoilla rahoitettava sulkukanava. Teknisesti haastavaa työtä oli mielenkiintoista seurata myös Varkauden vinkkelistä. Työmaalla ja ruukilla vieraili vesirakennuksen korkeimpia virkamiehiä ja asiantuntijoita, kuten Liivinmaalla syntynyt, sotilasteknillisen koulutuksen Venäjän tie- ja vesikulkuliikenteen opistossa saanut ”koskiparoni” Carl von Rosenkampff.[457]

Koskenperkausjohtokunta suosi ajanmukaisia työkaluja ja laitteita. Tavaroita ja massoja siirrettiin ”vennäänvorokilla” eli rautatiekiskoilla kulkevilla metallipyöräisillä vaunuilla. Kallioita ja kiviä räjäytettiin ruudilla ja kaivantoa syvennettiin uudenmallisilla lapioilla ja hakuilla.[458] Työmaa olisi ollut ruukille hyväkin asiakas, elleivät Varkauden tuotanto-ongelmat olisi rajanneet kanssakäymistä. Taipaleen tili Varkauden kirjoissa ei

[454] Längman Laurellille, päiväämätön (1840). Vuorimestarin kertomukset. Vuorihallitus, Dd 3. KA; Kuvaus Varkauden ruukista. Finanssitoimikunta KD 22/395 1843 STO. KA; Längman ja Wahl Sen. Fin. Toimikunnalle 12.1.1846. AD 85/155 1846 STO. KA.

[455] Laine 1950, 108–109. – Mellotuksessa ahjon muodostivat takkirautaiset, siirrettävät pohja- ja sivulevyt. Ylhäältä se oli avonainen muistuttaen suurenpuoleista sepänahjoa. Sitä ympäröi tiilistä ja kivestä laitettu ulkomuuri savukupua ja savupiippua kannattavine pilareineen. Puuhiiliä ja kylmää puhallusta käyttäen sulatettiin takkirautakappale, vieläpä jähmetyttyään toiseenkin kertaan. Sulain taottiin samalla liedellä vesivoiman käyttämällä vasaralla kankiraudaksi. Yhtä vasaraa kohden oli tavallisesti 2 ahjoa, ja tarvittiin tällaiseen työryhmään 4 seppää ja hiilirenki; Memoriaali II Gg 5, 382. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Längman osti tukholmalaiselta tukkukauppias Lilljewalckilta 1839 mm. pohja- ja sivukiinnikkeitä, erilaisia kiviä sekä piipputiiliä.

[456] Pääkirja II Ga 11, 113–114, 209–210; II Ga 12, 171; II Ga 13, 274; II Ga 14, 174. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Vuosina 1843–1844 valmistui kankirautaa 3455 ja 2384 lispuntaa; Verotuksesta, ks. Laine 1950, 565; STO 5.2.1841. KA.

[457] Skogström 1932; Schauman 1924, 72–73; Memoriaali II Gg3, 108 A, 69 B. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.

[458] Soikkanen 1963, 97, 102.

kohonnut yhtenäkään vuonna yli tuhannen ruplan. Samaan suuruusluokkaan jäi myös Konnuksen työmaan liikevaihto. Eivätkä kanavat valmistuttuaankaan luvanneet Varkaudelle vastaavaa taloudellista impulssia kuin Viipurin tukkukauppiaille, Kuopion kauppaporvareille ja Pohjois-Savon vesisahoille. Varkaus hyötyi ehkä eniten kanavaprojektin tuomista perkaustöistä, jotka helpottivat tukinuittoa ja malmipaattien purjehdusta.[459]

Varkausyhtiöllä oli noin 50 työntekijää. Kun mukaan laskettiin perheenjäsenet ja palvelusväki, tehdasyhteisö muodosti vaatimattoman noin 250 asukkaan keskuksen. Ruukilla työskenteli myös jatkuvasti ”kulkevia” päivätyöläisiä tai pohjanmaalaisia rakennusmestareita työmiehineen.[460] Yhtiön vaikutus oli toki suurempi kuin vähäisestä vakituisesta työväestä saattoi päätellä. Erityisesti saha säteili vaikutustaan laajalle alueelle.

Varkauden tehdasyhdyskunnan kuohuva sydän oli Huruskoski, jonka rannoille oli perustettu kaikki vesivoimaa käyttävät laitokset. Tehtaiden peruselementit olivat sahaa lukuun ottamatta koossa jo Wreden aikana. Huruskosken sillan alapuolelle rakennetun padon yhteyteen oli siirretty myös sillan yläpuolinen kahden kiviparin veromylly, jota hoiti entinen ruukinvouti Gabriel Dufva.[461] Längman rakensi välittömästi viljamyllyn yläpuolelle uuden, kahdeksan jalkaa leveän hirsipadon, joka oli vuorattu virran yläpuolelta sekä päältä laudoilla. Ylijuoksutuksia varten siinä oli pohjaluukku ja kaksi isompaa tulva-aukkoa. Padosta johtivat vesirännit kosken molemmille rannoille: saaren puolella vesivoimalla kävivät kaksiraaminen vesisaha, erillinen särmäyssaha, masuunin puhalluslaite ja myöhemmin vielä konepaja. Valimo oli rakennettu masuunin viereen niin, että yhteisen puhalluslaitteen käyttö oli mahdollista. Masuunin takana sijaitsivat malmivarastot katoksineen. Mantereen puolella vesivoimaa käyttivät sepänpajan vasarat ja myöhemmin myös tiilinosturi sekä ruiskuhuone. *Borgå Tidning* ihmetteli jälkimmäistä syyskuussa 1840, ”koska maassa ei liene ollut montaa samanlaista käytössä”. Ruiskun oli määrä syöstä virrasta ”suunnattomia vesimassoja” todennäköiseen palopaikkaan, jo pariin otteeseen palaneeseen sepänpajaan.[462]

Hiiliuuneja ja hiilivarastoja näkyi kosken molemmin puolin. Mantereen puolelle oli sijoitettu tiiliuuni ja tiilivarasto, padon yläpuolelle vesivarastoidut ja ennen sahausta lajiteltavat tukit, sahan alapuolella sijaitsi Huruslahden lautatarha. Saarella sijaitsi myös yhtiön viljamakasiini ja talousrakennuksia kuten navettoja, saunoja ja halkoliitereitä.[463] Ruukin kauppa myi omia tuotteita, mutta myös tupakkaa, suolaa ja joskus myös hedelmiä ja kalaa. Siirtomaatavaroiden ja manufaktuurituotteiden kauppaprivilegio oli vuokrattu

[459] Laine 1948, 581; Reskontra II Ge 9, 783–784. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.

[460] Vuorimestari Gustaf Idestamin ehdotus Varkauden verotukseksi. AD 719/80 1838 STO. KA; Vuorimekaanikko Joh. E. Ahlström. Vuorihallitus Ea 7, Kirje 60b. KA. – Ahlströmin kertomuksessa vuodelta 1845 ruukin työväestön lukumäärä oli 44. Mukana eivät olleet työnjohtajat eikä konttoriväki.

[461] Veromyllyn jauhatusalueella oli kolme tuulimyllyä ja kun suurin osa syrjäkylien asukkaista jauhoi viljansa käsikivillä, myllyn tuloilla ei ollut suurta merkitystä ruukille. Vuonna 1838 ruukki vuokrasi maanmittari Albrekt von Fieandtin Myllyjoen myllyn varmistaakseen esteettömän tukinuiton. Pääkirja II Ga 9, 175–176; Memoriaali II Gg3. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; Soikkanen 1963, 109. – Längman ja von Fieandt sopivat 1837 Kuvansijoen vanhan myllyn purkamisesta ja uittojen järjestelyistä Kuvansijoessa ja Kopolanvirrassa. Sopimuksesta huolimatta miehet käräjöivät vielä vuosia myöhemmin. Fieandtin ja Varkauden kiistoista, ks. katselmusptk. s. 358. Rautal. KO a 62; Leppäv. sk. 1842, § 116. Rautal. KO a 63. KA.

[462] *Borgå Tidning* 5.9.1840.

[463] Kuvaus Varkauden ruukista (Laurell, käynyt Varkaudessa helmikuussa 1843). Finanssitoimikunta KD 22/395 1843. STO. KA.

kauppias Stjernbergille. Varkaus omisti verkatehtaankin, jota tilikirja kutsui myös värjäämöksi ja vaatetehtaaksi. Privilegiota vuokrasi 500 ruplan vuosimaksulla värjäri Johan Maurits Durchman.[464] Verkatehtaan varustuksiin kuului yhdet kangaspuut, kolme rukkia, jokunen puola sekä vyyhdinpuita, pannuja yms.[465]

Varkauden ruukki muistutti ennemmän perinteistä ruukkiyhteisöä kuin uudenaikaista teollisuuskeskusta. Sosiaalinen elämä metsä-Suomen solmupisteessa oli kuitenkin varsin vilkasta, jos ehkä proosallista. Kuopioon menevät ja sieltä tulevat kulkivat Varkauden läpi. Ohikulkijoita pysähteli saarelle, vaikka kievarilaitoksen levähdyspaikat sijaitsivat Varkauden ulkopuolella Joroisissa ja Leppävirran kirkolla. Matkustamisen tahti oli verkkaista: kenellä oli asioita toimitettavana, kuka halusi pysähtyä ihailemaan pastoraalista teollisuusidylliä tai vaihtamaan sanasen ruukinpatruunan kanssa. Rouva Catharina Björklund ja kersantti Anders Broberg – harkkoylineuvoja Elias Dahlströmin vävy – toimivat vuorollaan Längmanin taloudenhoitajina ja kestitsivät vieraita usean ruokalajin päivällisillä. Yövieraat saivat nauttia aamiaisensa paloviinan kera.[466]

Vieraista ehkä tyypillisimpiä olivat koskenperkausjohtokunnan edustajat, etenkin kanavan rakennustöitä johtava kadetti Svante T. Westling. Tämä saattoi jopa asuakin talossa. Ainakin hän oli läsnä syyskuussa 1844, kun kuopiolainen liiketuttu Roering ja lintumaalauksistaan kuuluisa Magnus von Wrighti yöpyivät Längmanin vieraina.[467] Seurustelu upseerien kanssa valoi uskoa ruukinpatruunan omaan tehtävään. Varsin vaatimattomanakin rakenteena kanavalla oli symbolista merkitystä: Suomesta löytyi osaamista ja halua seurata suuren maailman teknistä kehitystä. Kanavat ja rautatiet olivat luoneet edellytykset myös Englannin teolliselle vallankumoukselle, jonka keskiössä oli kehittyvä rauta- ja konepajateollisuus.

Taipaleen kanavan avulla tarjoutui oiva tilaisuus kohentaa Varkauden julkisuuskuvaa, kertoa mihin vaatimaton lähtökohta saattoi laitokset kerran johdattaa. Längman isännöi kanavan avajaisten yhteydessä heinäkuussa 1840 savolaisen kartanoyhteisön perinteitä noudattavaa ”assembleeta”. Sinne hän oli kutsunut tehtaanväen lisäksi lähipitäjien kartanonomistajia perheineen, kanavan rakentamiseen osallistuneita virkamiehiä, kirkonmiehiä, maanmittareita ja teollisuusmiehiä kuten Juantehtaan Tigerstedtin ja Atrakosken sahan omistajan August Kellgrenin.[468]

---

[464] Verkatehtaan privilegion sai Wreden yhtiökumppani Gabriel Lindeqvist. Senaatti siirsi privilegion Wredelle 10.3.1830. Verkatehtaasta, ks. AD 148/56 1825; AD 110/148 1830 STO. KA; STO 27.4.1825. KA; Pääkirja II Ga 7, 327–328. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; Sarvas–Hovi 1988, 568.

[465] Manufaktuurijohtokunta 30.10.1843. AD 817/82 1842 STO. KA; STO 21.12.1843. KA; Fin KD 4/378 1844. STO. KA. – Kun velkaantuneen Durchmanin vuokra-aika päättyi vuoden 1843 lopulla, Längman anoi privilegion käyttöoikeutta Varkausyhtiölle. Senaatti hyväksyi tämän ehdolla, että tehdas oli 1.7.1844 mennessä täydessä toimintakunnossa. Vaatimattomat puitteet eivät vakuuttaneet senaattia, joka lakkautti privilegion 1844.

[466] Leppäv. tk. 1839 § 23. Pien-Savon alinen KO a 66. KA; Leppäv. sk. 1839 § 381. Rautal. KO a 60. KA; Reskontra II Ge 11, 541–542. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Längmanin taloudenhoitajana vuosina 1836–1838 toiminut rouva Catharina Björklund haastoi isäntänsä 1839 käräjille kulukorvauksista, mutta palasi ruukinpatruunan taloudenhoitajaksi marraskuussa 1842.

[467] von Wright 1999, 187.

[468] Luettelo juhliin osallistujista (subscription conto). Reskontra II Ge 9, 803–804. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; Åström 1993, 205–208. – Taipaleen kanavan avajaisten kaltaisissa assembleissa kutsuvieraat maksoivat pääsymaksuilla kestityksen. Osanottajajoukko oli maantieteellisesti tavanomaisia säätyläisjuhlia laajempi, eikä osanotto jättänyt vastaavaa kiitollisuuden velkaa kuin tavanomaisista juhlista. Assembleet olivat suhteellisen harvinaisia, mutta erityisen odotettuja juhlia, joissa ilmapiirikin oli vähemmän muodollinen kuin tavanomaisissa säätyläisjuhlissa.

Normaalioloissa Längman ei ehkä osallistunut täysin sydämin herraskansan vastavuoroiseen vierailu- ja kestityskulttuuriin, mutta ei hän täysin ulkopuoliseksikaan jättäytynyt. Kanssakäymistä aatelisiin kartanonomistajiin pönkitti keskinäinen intressi, kauppa. Säännöllisimmät ja monipuolisimmat suhteet Längman solmi Grotenfeltin suvun Joroisten Järvikylän kartanoihin. Sieltä ruukki sai tukkeja, viljaa ja viljasta poltettua paloviinaa. Varkaus myi kartanoille mm. rautaa, suolaa, silliä ja lohta.[469] Längman vieraili erityisesti possessionaatti Gustaf Grotenfeltin Järvenkylän kartanossa. Omistajan pojalle, Viipurin hovioikeudessa palvelevalle Nils Grotenfeltille Längman uskoi sekä henkilökohtaisia että Varkausyhtiön toimeksiantoja.[470]

Kanavan vihkiäisjuhla täytti Längmanin odotukset. Parisatapäinen vierasjoukko kokoontui ruukille, josta se siirtyi – kuultuaan tykinlaukauksella annetun merkin – kanavalle kuvernööri Ramsayta seuraten. Suomen tie- ja vesiliikenteen insinöörikunnan johtajat tervehtivät neitsytpurjehdusta kunnioittavia vieraita. Ensimmäisellä sululla pitämässään puheessa kuvernööri korosti ”alamaista kiitollisuutta rakastetulle hallitsijalle, jonka lempeän hallituksen aikana tämä suurtyö oli Suomessa tehty”. Yhteinen malja Nikolai -keisarille tyhjennettiin ”vilkkaiden hurraahuutojen, musiikin ja tykinlaukausten kaikuessa”. Maljoja kohoteltiin myös kanavan rakentajille. Kanavalta juhlaväki palasi Ämmänkosken siltaa pitkin ruukille.[471]

Korkealta kuohujen yläpuolelta oli mukava ihailla lohistaan ja hyvistä kalasaaliistaan kuulujen Ämmän- ja Kämärinkosken lohipatoja. Varkauden ruukki hallitsi neljännestä koskien kalastusoikeudesta eli nk. kruununkalastamosta, joita se antoi välillä myös vuokralle.[472] Ruukilla tarjotun kestityksen herkullisuuden takasi yritteliäs kuopiolainen kondiittori C. G. Wiik. Musikantit oli tilattu säestämään illan komeita tanssiaisia. Ruukin vierasrakennuksessa, joka oli rakennettu juhlien alla ja jonka oli määrä helpottaa jatkossa patruunantalon majoituspainetta, yöpyville vierailleen Längman tarjosi seuraavana päivänä päivälliset. Vasta niiden jälkeen seura hajaantui tyytyväisenä sekä juhliin että kauniiseen kesäilmaan.[473]

Taipaleen kanavasta tuli suosittu nähtävyys. Avajaisjuhlallisuuksia todistanut *Borgå Tidningin* kirjeenvaihtaja kuvaili ruukinkin toimintaa ja vieläpä varsin myönteisessä hengessä, vaikkei se ”kaikenmoisten vastoinkäymisten vuoksi tähän asti ollut toimittanut mitenkään merkittävästi rautaa”. *Helsingfors Morgonblad* julkaisi tammikuussa vastineen – ilmeisesti Varkaudesta lähetetyn – jossa nimimerkki A. F. täsmensi että ongelmista

[469] Åström 1993, 180; Memoriaali II Gg 5, 155–156. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Varkaus kävi kauppaa Kotkan kartanon kapteeni Eric Grotenfeltin, Järvenkylän kartanon possessionaatti Gustaf Grotenfeltin ja Örnevikin omistajan, kapteeni Nils Grotenfeltin kanssa. Juvalla ruukki osti paloviinaa luutnantti Georg Grotenfeltiltä ja asioi viipurilaisen varatuomari Herman Grotenfeltin kanssa. Joroisten Pasalan kartanon omistaja, paroni Rehbinder myi ruukille paloviinaa.

[470] Grotenfelt 1917, 140–141, 240; Reskontra II Ge 10, 512. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.

[471] Soikkanen 1963, 98; *Wasa Tidning* 18.7.1840; *Borgå Tidning* 15.7.1840.

[472] Soikkanen 1963, 47. – Wredellä oli ollut puolikas entisen kruununkalastamon oikeuksista, mutta se ei siirtynyt Varkauden kaupan mukana; Pääkirja II Ga 6, 231, 256; II Ga 7, 247–248; II Ga 8, 209–210. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Varkaus maksoi oikeudestaan 1507 ruplaa. Vuonna 1836 kalastusoikeuksia vuokrasi Willjam Nesteroff 500 ruplalla, jota reilun kolmen ruplan kalastusveroon suhteutettuna saattoi pitää kovana hintana. Nesteroffille se oli liikaa. Vuodesta 1837 kalastusta harjoitettiin pääosin Varkausyhtiön nimiin.

[473] Soikkanen 1963, 98; *Wasa Tidning* 18.7.1840; *Borgå Tidning* 15.7.1840; Luettelo juhliin osallistujista (subscription conto). Reskontra II Ge 9, 803–804. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.

huolimatta kaikki laitokset oli saatu ennakoitua nopeammin erinomaiseen kuntoon.[474] Aivan näin hyvin eivät Längmanin ja Varkauden ruukin asiat sentään olleet.

Saimaan ympäristön paras saha?

Yhdestä asiasta Längman saattoi silti olla vilpittömästi ylpeä: dynaamisesta sahaliikkeestään. Rakennusmestari Fredric Forström rakensi keväällä 1836 Varkauden sahalle uuden tukkirännin ja padon. Seuraavana vuonna laitosta täydennettiin särmäyssahalla. Kahden vuoden kuluttua sahaa kunnostettiin jälleen huomattavin kustannuksin. Jokavuotiset korjaus- ja uudistustyöt olivat vesisahojen arkea.[475]

Wahlin yhtiökumppanina Längman sai esteettä hyödyntää Hackmanin kauppahuoneen ”tietotaitoa” saha-asioissa. Toisaalta Längmanin johtamasta ruukista muodostui elimellinen osa Hackmanin sahaliikkeen rutiineja. Varkaus myi naapurisahoilleen rautaa ja sepänpalveluita ja Hackman tarvitsi ruukin palveluja uudistaessaan Puumalan ja Matkukosken sahoja sekä huoltaessaan Sorsakosken sahanteriä. Kun Hackmanin lastauspaikka Haapasaari sijaitsi Haukivedellä aivan Varkauden edustalla, ruukkiyhtiö maksoi palkat Hackmanin lotjien, laivojen ja höyrylaiva Ilmarisen miehistöille sekä toimitti Ilmariselle sen tarvitsemat halot.[476] Längmanin asiantuntemusta opittiin pian arvostamaan Viipurissa. Hackman luotti hänen ja hänen apulaistensa taitoihin ja näkemyksiin yhtiön perustaessa uusia sahoja Kuorekoskelle ja Siikakoskelle.[477]

Sahojen omistus oli keskittynyt harvempien käsiin, mikä saattoi vauhdittaa savokarjalaisen sahaliikkeen ammattimaistumista. Viipurin venäläiskauppiaat, Hackmanin kauppahuone ja Arppe kilpailivat keskenään, mutta tekivät myös yhteistyötä. Saharakenteisiin erikoistuneita rakennusmestareita ja sahanjohtajia kierrätettiin sujuvasti sahojen ja omistajien kesken. Sana hyödyllisiksi havaituista menetelmistä levisi nopeasti. Ruukintarkastaja Eric Gustaf Almqvist siirtyi Varkaudesta vastaperustetun Atrakosken palvelukseen, mutta palasi myöhemmin Varkauteen. Sahaviilari Anders Karvinen loikkasi Varkaudesta Aminoffin Oravikoskelle. Varkauden sahakirjuri Adam Fennander teki syksyllä 1840 muutaman kuukauden visiitin Paul Wahlin puoliksi omistamalle Kajaanin Ämmänkosken sahalle. Samana vuonna hän pohjusti kuukauden Pielaveden sahahanketta, katsasti vajaan kuukauden Pielisjärven tilan metsiä Pohjois-Karjalassa sekä valmisteli seitsemän kuukautta Varkauden osaomistaman Ummeljoen sahan rynnistystä Päijänteelle.[478]

Längman epäonnistui Varkauden sahaliikkeen johtajana vain, jos asiaa tarkastelee valtion asiakirjoista käsin – siis taisteluna privilegioista. Aikalaisten silmissä Varkauden sahalla oli hyvä maine. *Borgå Tidningin* mukaan (1840) ”on rautatehtaan viereinen

[474] *Borgå Tidning* 5.9.1840 ja 10.2.1841; *Helsingfors Morgonblad* 25.1.1841 ja 22.2.1841.
[475] Reskontra II Ge 5, 479–480; Memoriaali II Gg3, 82A; Pääkirja II Ga 6, 262; II Ga 7, 251; II Ga 8, 277–278; II Ga 9, 185. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; Soikkanen 1963, 109.
[476] Memoriaali II Gg 3 118A ja 54B; Reskontra II Ge 5, 607–608. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Varkaus laskutti Sorsakoskea 1836–1837 sahaterien terottamisesta ja erilaisista rautatuotteista. Vääräkosken sahalle Varkaus myi tukkeja sopimusmetsistään, tiiliä, rautaa ja sahaterien terotusta.
[477] Memoriaali II Gg 4, 271–272; Reskontra II Ge 8, B 555–560. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; Siikakosken katselmus 29.10.1838. KD 123/233 1839 STO. KA.
[478] Almqvistista, ks. Joroisten sk. 1840 § 174. Rautalampi KO a 61. KA; Fennanderista, ks. Reskontra II Ge 8, 713 B; II Ge 9, 574, 823; Pääkirja II Ga 9, 369. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.

suurempi saha voimaperäisessä käytössä. Sen rakenne on oivallinen ja sahausnopeus erinomainen". Sahausta myöhemmin itsekin harjoittanut kauppias Abel Tolonen muisteli sahan parhaimmaksi koko Saimaan ympäristössä: "Se kävi nopeasti, sillä veivi oli lyhyt".[479] Varkauden sahan tili osoitti tasaista noin 25 000 paperiruplan tulosta koko 1830-luvun jälkipuoliskon.[480] Laitos oli vaatimaton vain viranomaiskirjoissa.

Varkauden sahakehiin syötettiin vuoden 1836 rakennustöiden keskellä 10 510 tukkia. Seuraavana vuonna sahattiin jo 17 614 tukkia lankuiksi, laudoiksi ja soiroiksi.[481] Sahalle privilegioitu kiintiö ylittyi näin seitsenkertaisesti. Kun sahaa korjailtiin vuonna 1845, se kävi vuorimekaanikko Ahlströmin mukaan "raskaasti". Silti vuorokautinen sahaus oli 120 ja vuosisahaus 15–20 000 tukkia.[482]

Sahattujen tukkien lukumäärä ei ole kuitenkaan yksiselitteinen mittari sahojen tuotantomäärille, sillä tukkien pituudet ja paksuudet vaihtelivat eri sahoilla, samoin terien postaukset. Luvut kertovat silti merkittävästä ja systemaattisesta liikasahauksesta eli sahauskiintiöiden ylittämisestä. Ylitykset eivät tehneet Varkaudesta poikkeuksellista laitosta; moni saha näyttäisi yltäneen suhteellisesti jopa suurempiin rikkomuksiin.[483]

Sahauskiintiöllä oli merkitystä verotuksellisesti. Kiintiö vaikutti metsävarauksiin ja sitä kautta kilpailuasetelmiin, ja sille oli haettava korotusta, mikäli halusi laajentaa sahaa tai metsäreviiriään. Todellisen sahauksen kanssa sillä ei ollut tekemistä. Näin ei ollut järjestelmän perusteita 1700-luvulla luotaessakaan, mutta tilanne kärjistyi sahojen uudistaessa tekniikkaansa ja muuttaessaan toimintaperiaatteitaan, erityisesti puunhankinnassa. Jälkimaailma ei ole tätä syy-yhteyttä täysin ymmärtänyt, vaikka liikasahaus tunnetaan ja aikakauden uudenlaisia yrittäjäpersoonia on nostettu esiin tulevien, merkittävämpien aikojen esitaistelijoina.

Onpa vesisahojen väitetty 1840–1850-luvuilla toimineen pääsääntöisesti samoilla periaatteilla kuin vuosisata aikaisemmin.[484] Toisaalta E. G. Palmén arvioi "Nikolai I:n aikaisen" vesisahan vastanneen kymmentä parin miespolven takaista sahaa.[485] Palmén vertasi sahauslukuja alkeellisiin karkeateräisiin sahoihin, joita käytettiin maassa ennen nk. hollantilaisten terien yleistymistä 1700-luvun ensi vuosikymmeninä.[486] Hollantilaisten terien käyttö oli merkittävä edistysaskel. Seuraava suurempi muutos vesisahojen tekniikassa oli vaihteilla toimiva voimansiirtojärjestelmä, jota tiedetään käytetyn vesisahoissa jo 1700-luvun lopulla. Suomen ensimmäinen vaihdesaha vihittiin käyttöön 1810-luvun puolivälissä. Mutta vasta vahvistuva ulkomainen kysyntä ja voittolliset sahatilit herättivät sahanomistajat etsimään laajemmin keinoja tuotantonsa kasvattamiseksi. Vaihdelaitteistot yleistyivät 1820- ja erityisesti 1830-luvuilla.

---

[479] *Borgå Tidning* 5.9.1840; Kauppias Abel Tolosen muistelmat. Kuopion Isänmaallinen Seura, akti 508. Kuopion kulttuurihistoriallinen museo.
[480] Pääkirja II Ga 8, 193; II Ga 9, 151, 359. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.
[481] Pääkirja II Ga 7, 239–244; II Ga 8, 229–230; II Ga 9, 147–150, 355–357. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Vuosittaista vaihtelua esiintyi edelleen. Sahaustahti säilyi 1838 käytännössä ennallaan eli kapasiteetin ylärajoilla, 1839 sahattiin vaatimattomat 11 770 tukkia.
[482] Vuorimekaanikko Joh. E. Ahlström. Vuorihallitus Ea 7, Kirje 60b. KA.
[483] Tigerstedt 1940, 402; Hanho 1915, 49–50.
[484] Nikander 1931, 492–493; Alho 1949, 27; Hoffman 1980, 40.
[485] Palmén 1914, 14.
[486] Vrt. Kuisma 1983, 57.

Loviisalainen aikalaissahanomistaja Israel Sucksdorff, jolla oli kokemusta molemmista sahatyypeistä, väitti vaihdesahan sahaavan enemmän kuin kaksi vanhaa sahaa yhteensä.[487] Tutkimuksessa vaihdesahoihin siirtymisen vaikutusta on arvioitu varovaisin sanavalinnoin: muutos oli perusluonteinen, tuntuva jne[488] – tai siihen ei ole kiinnitetty huomiota lainkaan.[489]

Vaihdesahoissa vesirattaan akselin kiertovoima välittyi hammasrattailla kampiakseliin, joka liikutti sahakehiin kytkettyjä veivejä selvästi akselia tiuhempaan tahtiin. Samalla vesivoimalla saavutettiin parempaa sahausjälkeä ja mahdollisesti myös nopeampi sahaustulos. Volyymit kasvoivat kun kehien iskutiheys vapautui suorasta kytkennästä vesirattaan mittoihin ja osittain myös epäsuorasta kytkennästään veden virtaus- ja pudotusolosuhteisiin. Suoravälitteisen vesisahan vesipyörä mitoitettiin siten, että kehille varmistettiin riittävä iskutiheys. Vaihdesahassa vesirattaan koon ja rakenteen määrittelivät yksinomaan virtausolosuhteet. Kun vanhojen vesisahojen rattaat olivat halkaisijaltaan 2.4–2.6 metriä, uusissa vaihdesahoissa rattaan halkaisija oli noin 4.6 metriä. Massiivisille vesipyörille rakennettiin erilliset ratashuoneet, kun suoravälitteisessä kaksikehäisessä sahassa ratas sijaitsi kehien välissä saharakennuksen keskellä.[490]

Kehien nopeus lisääntyi merkittävästi: 1700-luvun raamien iskutiheydeksi on arvioitu 20–30, korkeintaan 50 iskua minuutissa, kun esimerkiksi Längmanin Ummeljoki ylsi 1850-luvun koesahauksissa lähelle sataa iskua.[491] Muutoksen tarkkoja vaikutuksia sahaustehoihin on mahdotonta määritellä. Vaihdekoneistolla saavutettu hyöty riippui paikallisista olosuhteista eikä ison vesirattaan rakentaminen ollut edes mahdollista kaikkialla. Varkauden sahan teknisistä yksityiskohdista Längmanin ajalta ei ole säilynyt tietoja, ei edes sitä, oliko sahalla vaihdelaitteistoa. Todennäköisesti ei. Vuonna 1845 sahalla oli kaksi suurta kehää sekä kaksi yksinkertaista särmäysraamia erillisessä rakennuksessa. Sahakompleksiin kuului myös viisi pyörösahaa.[492]

Särmäys- eli syrjäyskehät ja hihnavetoiset sirkkelit olivat nekin aikakauden uutuuksia. Varkaudessa pyörösahoille oli pystytetty oma rakennus, mikä kertoo niiden olleen mekaanisesti riippumattomia kehäsahauksesta.[493] Sirkkelien lukuisuutta Varkaudessa selittävät hiiliuunit: sirkkelillä katkaistiin kätevästi rimat ja muut sahausjätteet uuniin sopiviksi palikoiksi. Särmäyssahat kertoivat sahayrittäjän laatutietoisuudesta, halusta säädellä vajaasärmäisten lautojen määrää. Mutta sahakehien lukumäärää rajoittavassa toimintaympäristössä niillä oli myös toinen, paikoin jopa tärkeämpi funktio.

[487] Nikander 1932, 111. – Sucksdorff omisti Keski-Suomessa ”perinteisen” Rutakosken sahan ja vaihdevälitteiset Petäjäveden Karikkokosken ja Jämsänkosken sahat.
[488] Nikander 1931, 564; Meinander 1945, 257–258; Ahvenainen 1984, 195; Kuisma 1993, 181.
[489] Lassila 1926. – Sahojen ja saharaamien kehitystä kuvaava Lassilan teos ei edes mainitse vaihdesahoja. Ruotsalaista sahateollisuutta koskevissa kirjoituksissa vaihdesahoihin ei ole kiinnitetty huomiota, vrt. Glete 1987, 145–146.
[490] Nikander 1931; Ahvenainen 1984, 195–196; Vesirattaiden mitat käyvät ilmi 1850-luvun koesahausten katselmuspöytäkirjoista.
[491] Nikander 1931, 562–566; Ahvenainen 1984, 122; Alho 1968, 73. – Alhon arvion mukaan saavutettiin useissa sahoissa 70–80 iskun nopeus minuutissa, kun aikaisemmin oli päästy korkeintaan 50 iskuun. Tukki saattoi tulla sahatuksi jo 15–20 minuutissa, kun siihen oli aiemmin kulunut toista tuntia.
[492] Vuorimekaanikko Joh. E. Ahlström. Vuorihallitus Ea 7, Kirje 60b. KA.
[493] Kuvaus Varkauden ruukista. Finanssitoimikunta KD 22/395 1843 STO. KA.

Vesisahat käyttivät yleisesti kaksoiskehiä, joissa oli rinnakkain kaksi sahauslinjaa. Tukki pelkattiin toisella linjalla joko kahdella tai neljällä terällä tasareunaiseksi, jonka jälkeen se vedettiin tukkikelkalla takaisin ja siirrettiin kyljelleen viereisen linjan kelkalle. Uusi tukki asetettiin pelkkauskelkkaan, jonka jälkeen tukinsyötön mekaniikka kytkettiin päälle ja sahaus jatkui molemmilla linjoilla.[494]

Särmäyskehä oli helppo valjastaa pelkkasahaksi. Tällöin privilegioiduilla kehillä voitiin keskittyä paremmin jakosahaukseen.[495] Ja näin myös tehtiin. Varkauden naapurisaha, Hackmanin Sorsakoski oli vielä keväällä 1835 synkän näköinen: ”Pato ja ränni vuotivat kuin seula, katto ja seinä olivat lahoamaisillaan, ja tulvavesi oli järkyttänyt perustuksiakin.” Vuotta myöhemmin Sorsakoskelle valmistui käytännössä uusi saha. Sen erikoisuutena mainittiin syrjäsaha, jonka oma vesiratas ”samalla vetää tukit sahalle”.[496] Tukinvetomekaniikan sijoittaminen särmäyssahaan paljastaa kehän käyttökelpoisuuden nimenomaan pelkkaamiseen, vaikka pyrkimyksenä olisi ollut myös vesivoiman säästö varsinaisille kehille.

Vaihdesahat ja syrjäyssahat ovat kiinnostavia, koska sahojen privilegioehdot määriteltiin 1830-luvulla samoilla perusteilla kuin edellisvuosisadalla. Järjestelmää ei mukautettu muutoksiin, joita uusi tekniikka toi. Tämä epäkohta oli tärkein syy siihen, etteivät viranomaiset halunneet myöntää Varkauden sahalle laajennuslupaa. Kun sahaliikkeen syyllistäminen liikasahauksesta toden teolla alkoi 1840-luvun alussa, vuorimestari Idestam julisti ”suurien vaihdelaitteilla varustettujen sahojen” perustamisen uhkaavan Suomen metsiä.[497] Ummeljoen verokatselmusta saman vuosikymmenen lopulla pitänyt kamariviskaali Thure Sjöman arvioi sahojen tuotannon moninkertaistuneen, kun laitoksia oli muutettu vaihdesahoiksi ja käyttöön oli otettu erityisiä särmäyskehiä.[498]

Metsänvuokrasopimuksia, tukkisavottoja ja uittopäälliköitä

Sahoilla oli kyky sahata. Sahanomistajien oli etenkin Savossa, jossa kilpailuasetelma oli muuta maata kovempi, etsittävä luovia ratkaisuja joilla turvata tukkien riittävyys ja kohtuullinen hintataso – myös tulevaisuudessa. Hackmanin ja Viipurin venäläisten sahanomistajien tukkisota Varkauden alapuolisessa vesistössä oli kiivaimmillaan Längmanin muuttaessa Varkauteen. Vaikka kiista päättyi tukinhankintareviirit määrittäneeseen aselepoon vuonna 1836, kilpailun toistuminen oli sahanomistajien alituisena pelkona. Leppävirran sahojen tukinhankinta suuntautui pohjoisempiin kangasmetsiin, missä niiden ei tarvinnut kilpailla vanhojen laitosten kanssa. Erämaasahat Vääräkoski, Sorsakoski ja todennäköisesti myös Oravikoski saivat tukkinsa enemmän tai vähemmän rajatulta alueelta. Niiden raaka-ainehuolto oli suhteellisen vakaata, mutta mahdollisuudet laajempaan toimintaan olivat jo logistisista syistä rajalliset.

Puhdas erämaasaha oli privilegiojärjestelmälle vielä hallittavissa ollut yksikkö, mahdollisesta liikasahauksesta huolimatta. Leppävirran kolmen muun vesisahan kohdalla

[494] Ks. Ahvenainen 1984, 122.
[495] Kommentit metsälakikomitealle, kansio 1. KD 10/478 1842 STO. KA. – Särmäyssahojen käyttöä pohditiin metsälakikomitean asiakirjoissa ja lausunnoissa. A. Kellgrenin ja G. Aminoffin mukaan niissä käytettiin tavallisia teriä.
[496] Tigerstedt 1940, 390–391, 396–398.
[497] Vuorimestari Gustaf Idestamin kertomus 30.12.1840. Vuorihallitus Dc 1. KA.
[498] Ummeljoen verotus. KD 93/60 1849 STO. KA; Thure Sjöman päiväämätön. von Haartman, kansio XIII. KA.

tilanne oli jo toinen. Varkaus oli Collianderin aikana hankkinut tukkeja lähinnä Leppävirroilta ja Haukiveden rantamilta ja toiminut varsin perinteiseen tapaan. Sen sijaan ”venäläiset” Vaahtovan ja Palokin sahat suuntasivat puunhankintansa kohti Kuopion ympäristöä ja sen takamaita. Arppe osoitti höyrysahan metsäkatselmuksilla näiden seutujen metsärikkaudet. Invaasiota pohjoiseen helpottivat myös koskenperkausjohtokunnan upseerit, jotka tekivät kesällä 1834 tarkkoja tutkimuksia Iisalmen takaa Vieremästä Varkauteen johtavalla vesireitillä.[499]

Varkauden tukinhankintaorganisaatiota rakentava Längman tunsi Arppen suunnitelmat. Lisäksi hänellä oli tilaisuus keskustella Kuopion takaisten vesireittien uitto-kelpoisuudesta Taipaleen kanavaa rakentavien upseerien kanssa. Lähimmäksi metsäasioiden avustajakseen hän palkkasi marraskuussa 1835 sahainspehtori Anders Silfveniuksen Frugårdin kartanon sahalta Mäntsälästä. Silfveniuksen ammattitaitoa, mutta myös tukinhankinnan merkitystä ruukin kokonaistaloudelle kuvasi se, että hän oli ruukinhoitaja Boijen tuloon asti Varkauden parhaiten palkattu työntekijä.[500] Ensimmäisenä talvenaan hän solmi tukkisopimuksia Kuopiossa, Maaningalla, Iisalmessa, Nilsiässä ja Kaavissa.[501]

Silfvenius liikkui vaikeakulkuisissa maastoissa erityisesti syksyisin ja keväisin. Marraskuussa hän sopi puunkaatajien ja tukinajajien kanssa vastaanotettavien tukkien pituuksista, vähimmäispaksuuksista ja muista vaatimuksista. Samalla hän perusti uittokelpoiseksi arvioimiensa väylien varsille tukkiasemia, joissa sahaa edustavat asemanhoitajat kirjasivat tukit vastaanotetuiksi. Talvi oli metsäpäällikölle rauhallisempaa aikaa, vaikka hän saattoikin satunnaisesti valvoa tukinajon edistymistä.

Huhti- ja toukokuun kiireet veivät Silfveniuksen jälleen viikkokausiksi maastoon. Ennen jäiden sulamista oli valvottava, että asemille vastaanotetut tukit vastasivat vaatimuksia ja tämän jälkeen maksettava talonpojille palkkiot. Parina ensimmäisenä vuotenaan Silfvenius kuittasi lähinnä Rantasalmen, Kerimäen, Säämingin, Joroisten, Saarijärven ja Niskasen rannoille ajettuja tukkeja. Aivan yksin hän ei valvonut Varkauden lähes kaikkiin ilmansuuntiin hajaantunutta tukinhankintaa, vaan hän käytti apuvoimana Stjernbergistä lähtien useimpia ruukin työnjohtajia. Jopa ruukinpatruuna Längman teki kiireidensä keskellä maastokäyntejä.[502]

Iisalmen, Nilsiän ja Kuopion seuduista muodostui Varkauden tärkein tukinhankinta-alue, vaikka puuta ostettiin jatkuvasti myös lähistön talonpojilta ja kartanonomistajilta sekä Haukiveden rantapitäjistä. Pohjois-Savon metsätöiden tukikohdaksi Varkaus vuokrasi Iisalmesta kersantti Pehr Gustaf Collanin isännöimän Paloisten kruununtilan, johon kuului kuusi torppaa.[503] Silfvenius käynnisti Paloisten aseman loppusyksystä 1836 ja valvoi Varkauden varhaisinta hankintaa Iisalmen ympäristöstä: Säleväjärveltä, Vieremästä ja Lapinlahdelta. Kun Silfvenius palasi muihin tehtäviinsä vuoden 1837 lopulla, Paloisten isännäksi eli renkivoudiksi otettiin Samuel Rönkä, joka jatkoi

[499] Puramo 1952, 93, 96.
[500] Reskontrat ja memoriaalit. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk: JyMA.
[501] Pääkirja II Ga 6, 213–; Memoriaali II Gg3 75B. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.
[502] Pääkirja II Ga 7, 281–287; II Ga 8, 253–254. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.
[503] Pääkirja II Ga 7, 267–268; Memoriaali II Gg 4, 265–266. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Paloisten vuokra maksettiin kamreeri Hulteenille, joten kyseessä ei ollut Venäjän valtiolle kuulunut samanniminen tila, jonka maille Sandels oli Suomen sodan aikana rakennuttanut vallihautoja ja jonka linnoitustöitä venäläiset olivat sittemmin jatkaneet. Ks. Laine 1948, 573.

tehtävässään koko Längmanin Varkauden ajan. Paloinen toimi ensisijaisesti puunkaatajien ja tukinajajien tukikohtana sekä uittojen solmukohtana, mutta tilan torpparit toimittivat parempina vuosina myyntiin myös kaskiruista ja voita. Renkeineen, puunkaatajineen ja uittomiehistöineen Paloinen oli lisäksi erilaisten kulutustavaroiden, kuten kahvin, sokerin ja tupakan merkittävä ostaja.[504]

Sahojen puuntarve oli perinteisesti tyydytetty siten, että metsänomistajat toimittivat tukit uittoväylien varsille tai suoraan sahoille. Molemmissa tapauksissa metsänomistajat saivat tukeista etukäteen sovitun hinnan, joka sisälsi myös puiden kaato- ja kuljetuskulut.[505] Talonpojat ja kartanonomistajat myivät sahapuita suurimmillaan tyypillisesti 100–300 kappaleen erissä. Kun jokunen selvästi suurempi tukkierä päätyi väylän varrelle, kuten Matts Pöllösen Kerimäeltä Varkauteen vuonna 1836 toimittama reilun 3000 tukin lautta, se oli todennäköisesti koottu useammalta tilalliselta Pöllösen toimiessa välittäjänä. Perinteiset kaupankäyntitavat säilyttivät merkityksensä erityisesti Varkauden koskien alapuolella Rantasalmella, Säämingissä, Kerimäellä ja Enonkoskella. Näistä pitäjistä uitetut tukit vastaanotettiin Tyyskänniemessä, jonne saattoi kertyä melkoiset varastot: sahaviilari Adam Fennander uitti sieltä vuonna 1838 sahalle yli 12 000 tukkia.[506]

Leppävirran pohjoispuolella yleistyi uudenlainen sopimusmalli, metsänvuokraus. Maanomistaja vuokrasi metsänsä käyttöoikeuden puunostajalle määräajaksi siten, että tämä sai kaataa tiettyä tuumamäärää (yleensä 12 tuumaa) paksummat tukkipuut. Tavanomaisesti sopimuskauden pituus sovittiin 10–20 vuodeksi. Vuokra- eli arentisopimuksia käyttivät ilmeisesti ensimmäisinä Leppävirran venäläiset sahanomistajat: Vaahtova ja Palokki solmivat 1830-luvun alkupuoliskolla Iisalmessa viisi yhteistä metsänvuokraussopimusta. Längman oivalsi hankintatavan tarjoamat mahdollisuudet ja osti vuonna 1836 vesipulasta kärsivän Vaahtovan osuudet Iisalmen metsäsopimuksiin. Samana vuonna hän solmi arentisopimuksia Leppävirran Sahkarlahdessa ja hankki ruukille mainitun Paloisten kruununtilan, jonka toimintaidea kytkeytyi elimellisesti juuri metsänvuokrasopimuksiin.[507] Seuraavana vuonna Varkaus ja Palokin kirjanpitäjä Gregor Ikojnikoff solmivat vuokrasopimuksia Tuusniemessä, Kuopion pitäjän Etikansalossa ja Ritoniemessä.[508]

Metsänvuokraus nousi Savossa perinteisten tukinhankintamenetelmien rinnalle ja merkityksessä jopa niiden ohitse, koska sahat pystyivät siten varmistamaan raaka-aineen tasaisen saannin ja ennakoimaan hankinnan kustannuksia. Tämä oli tärkeää juuri Savossa, missä sahojen kasvava tuotanto ja uusien sahojen perustamissuunnitelmat lisäsivät

[504] Reskontra II Ge 6, 417–418; Memoriaali II Gg 4, 149–150; II Gg 5, 181–182. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Kuopiolaiskauppiaiden lisäksi Längman käytti Paloisten asioissa satunnaisesti mm. lääninsihteeri C. G. Bergstedtiä, Kuopion pormestaria Gustaf Lindbergiä ja Iisalmen kirkkoherraa Robert Frosterusta.
[505] Grotenfelt 1946, 33.
[506] Pääkirja II Ga 7, 239–244; II Ga 9, 223; Reskontra II Ge 8, 682. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.
[507] Pääkirja II Ga 8, 283–284, 287–288. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Sopimuksia oli tehty Toivaskon (Toivakon) kylämailla Sonkajärvellä, Iisalmen itäpuolella Hernejärvellä ja etelämpänä Ollikkalan kylämailla lähellä Lapinlahtea; Ahvenainen 1984, 243. – Ahvenaisen mukaan metsänvuokrausta oli sovellettu jo kruununpuiden ostossa. Hän ajoittaa yksityiset arentisopimukset vasta 1840-luvulle.
[508] Pääkirja II Ga 8, 319–320; II Ga 9, 173, 181–182. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.

painetta sahapuiden hintoihin.[509] Nousevien hintojen oloissa kaukonäköinen metsänvuokraaja suojautui kilpailulta varaamalla myöhemmin sahattavat tukkinsa tämän päivän hintatasoon. Katse oli suunnattu selvästi kauemmaksi kuin muutamaan lähivuoteen. Längmanin pisimmät vuokrasopimukset olivat 25-vuotisia.[510]

Kaukana sahasta solmitut sopimukset muuttivat metsätöiden luonteen. Sahanomistaja ratkaisi omista lähtökohdistaan, koska puut tultaisiin kaatamaan: kustannusten minimoimiseksi puiden hakkuu, tukkien ajo ja myös uiton alkuvaihe järjestettiin yhden talven ja kevään aikana. Kun tukkeja saattoi kertyä yhdestä sopimusmetsästä satoja tai jopa tuhansia, ei puiden kaatamista ja tukkien ajoa uittoväylän varteen voinut antaa yksin metsänomistajan tehtäväksi. Viime käden vastuu töiden organisoimisesta siirtyi vuokrasopimuksilla sahanomistajille. Längman ja Silfvenius kuuluttivat kirkoissa, markkinoilla ja käräjillä miehiä ja hevosia metsätöihin. Niiden alkaessa miehet ottivat pestin sahalle eli työskentelivät savotalla.[511] Viimeistään tukkiasemalla he saivat selkeät ohjeet sahanomistajien haluamista mitoista. Palkkamiesten intresseissä ei ollut tuoda vastaanottopaikoille huonolaatuisia tukkeja.

Varkauden 1830-luvun savotoilla oli myös muonitusmestarit, jotka huolehtivat erityisesti kevätuittojen aikaan työntekijöiden ruoka- ja paloviinatarpeista.[512] Työntekijöitä värvättiin lähiseudulta, mutta samalla vahvistui liikkuvaisempi tukkijätkien ammattikunta, joka seurasi sahojen työmaita ja osallistui uittotöihin. Uitoissa sahat käyttivät aliurakoitsijoita – leveranssimiehiä – jotka kantoivat osan uittojen riskeistä ja jotka saattoivat siirtää tehtävän edelleen tai jakaa sen pienempiin alaurakoihin. Ja riskejä uittoihin tietenkin liittyi. Metsäpäällikkö Silfveniuksen Vieremästä hankkimat vajaat 5000 tukkia uitettiin keväällä 1837 Paloisiin ja sieltä edelleen etelään. Tukkilautta hajosi syksyllä Sotkanselällä. Seuraavana kesänä tukit koottiin kehälautaksi ja uitettiin Varkauteen. Haaverissa menetettiin nelisen sataa puuta.[513]

Seuraavaa suurta tukkilauttaa uitettiin tuolloin jo Iisalmesta Varkauteen. Uittoporukkaa johti Hackmanin Vääräkoskelta Palokin sahalle siirtynyt, vain ”syvää aunuksen kieldä” puhunut Wasili Semkin. Varkaus käräjöi sittemmin Semkinin kanssa vuosikausia tukinajo- ja uittosopimuksen yksityiskohdista.[514] Leppävirran käräjäpöytäkirjojen

---

[509] Grotenfelt 1946, 33. – Längman maksoi Joroisten Järvikylässä vuonna 1835 rannalle tuoduista tukeista 40 kopeekkaa ja 1841 yhden paperiruplan. Kuudessa vuodessa raaka-aineen ja työn hinta kohosi peräti 250 %.

[510] Pääkirja II Ga 8, 229–230, 287–288, 319–320; II Ga 9, 181–182, 369; Reskontra II Ge 8, 715; II Ge 8, 713 B; I Ge 1b, 303–304. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Kuopiossa ja Etikansalossa kantovuokra oli 20 kopeekkaa- ja vaikeampien kulkuyhteyksien takana Iisalmessa 10 kopeekkaa paperiruplissa; Vrt. Ruotsin tilannetta ”ennen 1860-lukua”, Montgomery 1947, 118.

[511] Metsätyömaata kuvaavan savotta-sanan venäläinen etymologia selittynee sillä, että venäläisperäiset sahanomistajat venäjää ”paapattavine” työnjohtajineen toivat uudenlaiset tukkityömaat Suomeen; Ahvenainen 1994, 83. – Ahvenainen ajoittaa savottatyöt vasta 1870-luvulle.

[512] Leppäv. sk. 1838 § 6. Pien-Savon alinen KO a 65. KA. – Tälläinen sopimus oli tehty Leppävirran Sahkarlahdesta kotoisin olevan talonpoika Johan Hämäläisen kanssa ”jo vuosia sitten”.

[513] Pääkirja II Ga 8, 319–320; II Ga 9, 173, 181–182. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.

[514] Tigerstedt 1940, 427–428; Leppäv. tk. 1839 § 465. Pien-Savon alinen KO a 66. KA. – Semkin haastoi Längmanilta maksua tukkikaupoistaan; Leppäv. sk. 1839 § 496. Rautalampi KO a 60. KA. – Längman väitti, ettei ollut saanut Semkiniltä yhtä ainoata tukkia, vaan oli vuokrannut metsät tämän isännän Popoffin kanssa. Hän myönsi Semkinin tehtäväksi yhteisesti vuokrattujen tukkien uittamisen. Semkinin kirjanpidon (1837) mukaan häneltä oli ostettu 2292 ruplalla 4489 tukkia, joista puolet tuli Varkaudelle; Leppäv. sk. 1840 § 95. Rautalampi KO a 61. KA. – Semkin ei saapunut talvikäräjille, koska Längman oli Kuopion talvimarkkinoilla luvannut maksaa velkansa. Näin ei käynyt. Längmanin asiamies Kuhlvik kiisti Semkinin väitteen

pintapuolisen tarkastelun perusteella juuri Palokin ja Vaahtovan tukinhankintaan liittyi monenlaista epäselvyyttä, Varkaudella käräjille asti päästettyjä kiistoja oli jo selvästi vähemmän, Hackmanilla tuskin lainkaan.

Suuria tukkilauttoja oli vaikea uittaa huomaamattomasti läänin pääkaupungin Kuopion sivuitse. Hakiessaan Varkaudelle suurempaa sahausoikeutta Längman ei edes pyrkinyt peittelemään Iisalmen takaista tukinhankintaa – joka oli vastoin sahaprivilegioiden henkeä, mutta ei lailla nimenomaisesti kiellettyä. Se oli toimintaa, jota järjestyksenhaluinen byrokraatti karsasti käytännössä aseettomana.[515]

Tukinhankinnan ulottamista juuri uittoväylien kaukaisimpiin ja metsärikkaimpiin kolkkiin Längman perusteli viranomaisille sillä, että ruukki sai synergiota yhteisistä malmi- ja tukkikuljetuksista. Myös majuri Aminoff tulkitsi Längmanin puunhankinnan motiiviksi raudanjalostusintressit. Osittain tämä pitikin paikkansa, ainakin aluksi, mutta vähintään yhtä tärkeänä houkuttimena toimivat Pohjois-Savon edulliset ja runsaat metsävarannot. Längman himoitsi sopimuksia edullisimpien kulkuyhteyksien varsilta, mikä vahvisti vaikutelmaa, että Varkaus halusi varata itselleen Savon kaikki metsät. Tärkein syy runsaisiin metsäsopimuksiin oli kuitenkin sahojen keskinäinen kilpailuasetelma. Arppen höyrysahahankkeen kohtalo oli ensimmäisiä vuokrasopimuksia solmittaessa vielä avoin, ja suoranaista sahojen perustamisaaltoa Längman osasi odottaa Taipaleen ja Konnuksen kanavien valmistuessa.[516]

Vuokrasopimuksilla tähdättyihin päämääriin olisi päässyt myös metsätiloja ostamalla. Tätä strategiaa toteutti johdonmukaisimmin Arppe, joka 1830-luvun alkupuoliskolta lähtien hankki Karjalasta valtavia metsäomaisuuksia. Merkittävä osa tiloista oli entisiä kruununtiloja, joiden asukkaat jäivät viljelemään tilojaan rajoitetuin metsänkäyttöoikeuksin. Lisäansioita he hankkivat suoraan Arppen sahoilta ja varsinkin sahojen metsätöistä.[517] Längman hankki Varkaudelle 1840-luvulla Kristolan kruununtilan Pielavedeltä ja muutaman entisen kruununtilan Pielisjärveltä, mutta eri syistä.

Portimokoski, vähiten edullinen

Längman oli siis suunnitellut Varkauden sahaliikkeestä ruukin alkuvuosien tärkeintä rahoittajaa. Sitä se olikin, joskaan – viranomaisten vastahankaisuudesta johtuen – ei siinä mittakaavassa mitä omistajat tavoittelivat. Ylitornion Portimokosken sahasta Längman oli todennäköisesti ajatellut saavansa henkilökohtaisen taloutensa turvan: hän tarvitsi kipeästi oman ja nimenomaisesti Varkaudesta riippumattoman tulolähteen. Se, että ostettu saha oli

---

sovinnosta; Leppäv. tk. 1841 § 99. Rautalampi Ko a 62. KA. – Seuraavilla käräjillä luettiin Längmanin ja Semkinin 28.2.1841 Warkaudessa allekirjoittama suomenkielinen sovintokirja. Sekään ei lopettanut käräjöintiä, jota jatkui ainakin vuoteen 1846 asti. Ks. Leppäv. sk. 1842 § 117. Rautalampi Ko a 63. KA; Leppäv. tk. 1844 § 55; Leppäv. sk. 1844 § 86. Rautalampi Ko a 65. KA; Leppäv. sk. 1845 § 67 Rautalampi Ko a 66. KA; Leppäv. tk. 1846 § 84, Leppäv. sk. 1846 § 105. Rautalampi Ko a 67. KA.

[515] Tuoreessa metsähallituksen historiassa todetaan, että vasta ”sahateollisuuden vapautuksen jälkeen saha saattoi hankkia puunsa periaatteessa mistä vain. Näin myös kauempana sahoista sijaitsevalle puulle syntyivät markkinat.” Ks. Parpola & Åberg 2009, 52–53.

[516] Pääkirja II Ga 7, 239–244; II Ga 9, 223. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.

[517] Mustelin 1969, 134–136; Laine 1950, 421–423; Kupiainen 2007, 61–62.

juuri Portimokoski, oli sattumaa. Todennäköisesti hän kuuli myynnissä olevasta sahasta Tornioon muuttaneelta tullivartijaystävältään.[518]

Tornionjoen sivujoelle Tengeliöjoelle vuonna 1760 privilegioitu kaksikehäinen Portimokoski oli Pohjois-Suomen ensimmäinen hienoteräinen vesisaha, eikä sillä yli puoli vuosisataa myöhemminkään ollut kilpailijoita: lähin vesisaha Ekfors sijaitsi Tornionjoen toisella sivujoella Ruotsin Övertorneåssa.[519] Portimokoski kuului Christinebergin 1/8 manttaalin kruununtilaan, mistä saha sai ruotsinkielisen nimensä Kristineström. Apteekkari Gustaf Pipon, kauppias Anders Gustaf Lindberg ja sahakirjanpitäjä Joseph Kranck myivät osuutensa joulukuussa 1834 Längmanille 11 000 paperiruplalla. Erillisestä suo-ojitusyhtiöstä Längman sitoutui maksamaan vielä 2500 paperiruplaa.[520]

Portimokosken vientisatama sijaitsi Tornion edustalla Röyttän saaressa. Sahatavaralle se tiesi noin 90 virstan uittomatkaa pitkin Tengeliön- ja Tornionjokia. Lautoja ja lankkuja uitettiin ”väylällä” nk. teliuittoina, joissa sahatavara oli aseteltu tukeista sidotun kiinteän lautan sisälle. Miehistö ohjaili lauttoja peräsimillä ja airoilla. Koskissa lautta purettiin pienempiin osiin joko nk. puoliteleiksi tai laskuiksi. Ilmeisesti myös Ekforsin ja Ruotsin valtakunnan puoleisten Svansteinin ja Kengisin rautaruukkien vesisahat uittivat sahatavaransa samalla menetelmällä. Tappiot uitoissa olivat tavanomaisia. Röyttään päätyneet lankut olivat märkiä ja usein kolhiintuneita.[521]

Lauttojen koko vaihteli. Vuonna 1837 suurimman eli 481 toltin lautan uittivat Adam Tolppi ja Johan Ollaus Alkkulan kylästä. Muut uittomiehet tulivat sahan lähikylistä Lohijärveltä ja Portimojärveltä. Röyttästä sahatavara laivattiin määräsatamiinsa Lyypekkiin, Kieliin, Hulliin ja Rääveliin.[522] Laadultaan tavara ei ollut ykkösluokkaa ja hinta oli sen mukainen. Luonto oli Portimokoskea vastaan muutoinkin. Lyhyt sahauskausi alkoi myöhään keväällä jäiden lähdettyä ja päättyi syksyllä yleensä jo loka-marraskuussa. Keskikesällä sahausta rajoitti joen vähäinen virtaama. Niinpä saha luokiteltiin verotuksessa ”vähiten edullisimpiin” ja kevyimmin verotettuihin laitoksiin.[523]

---

[518] Tullivartija Lannér oli tarkastanut Längmanin Särkän saaren edustalla jäihin jumiutuneen suolalastin vahinkoja keväällä 1828, vrt. Eb 211. SOO. KA.

[519] Kristineströmin privilegiokirja. Kuusiluodon saha: Aa 1. Rosenlew. ELKA; Meinander 1950, 29–30. – Portimokoski valmistui 1765. Sahan paikkaa siirrettiin jo 1780-luvulla. Ekforsin alkujaan karkeateräinen saha oli perustettu ilmeisesti 1700-luvun puolivälissä.

[520] Kristineströmin kauppakirja 5.12.1834. Kuusiluodon saha: Da 5. Rosenlew. ELKA. – Kolmen vuoden kuluttua Längman sai sahan 2/3- osuudesta ja tukkivarastoista 5500 valtionvelkariksiä, kuivatusyhtiöstä 1333 riksiä ja tukkimakasiinista 666 riksiä; Inventointiluettelo: kansio 2. Kuusiluodon saha. Rosenlew. ELKA; Pipping 1961, 172. – Ruotsin kruunun 1833 veronkantokurssilla laskettu myyntihinta vastasi noin 6700 paperiruplaa, Kristineströmin sahanhoitajan tilikurssilla noin 6985 paperiruplaa.

[521] Portimokosken verokatselmus 24.9.1841. KD 288/332 1841 STO. KA. – Sahanhoitaja Malmin mukaan tappiot uitoissa olivat 10 % suuruusluokkaa. Nimismies Frans Tudeer ei kiistänyt tappioita, mutta piti syynä huolimatonta uittoa. Portimokosken lautat olivat myöhemmin säännönmukaisesti 32 metrin pituisia, 8 metrin levyisiä ja 18 tuuman paksuisia. Lauttarakenteen yksityiskohdista, ks. Solitander 1985, 19 ja Meinander 1950, 118–119, 121.

[522] Inventointiluettelo / kansio 2. Kuusiluodon saha. Rosenlew. ELKA. – Vuonna 1837 uitettiin kaikkiaan 1553 tolttia 21,5 jalan pituisia ja 14,5–20,5 tuumaa leveitä lankkuja; Varkauden yhtiösopimus 10.10.1841. I Hc 1. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.

[523] Portimokosken verokatselmus 24.9.1841. KD 288/332 1841 STO. KA. – Käytännössä verotus perustui 1/15- osaan kiintiöidystä tuotannosta eli 1333 toltista.

Portimokosken lukuisat omistajanvaihdokset kertovat, ettei saha ollut omistajilleen kultakaivos.[524]

Längman johti Portimokoskea etätyönä Varkaudesta. Asiamiehet, tullivartija J. F. Lannér ja kauppias Paul Govenius Torniosta välittivät sahalle rahaa – ruplia ja riikintaalereita – sekä ruis- ja ohrajauhoja.[525] Portimokosken sahakirjanpitäjänä jatkoi aluksi entinen osakas Joseph Kranck, mutta joulukuussa 1836 Längman korvasi hänet Sorsakosken sahalta värväämällään 25-vuotiaalla (Abraham) Johan Koposella.[526] Vaihto saattoi liittyä sahan sisäisiin jännityksiin ja Längmanin rahapulaan.

Ostaessaan Portimokoskea Längman esiintyi tukkukauppiaana. Hän sai sahan hallintaansa käytännössä ilman etumaksuja. Myyjien pettymykseksi hän ei pystynyt lunastamaan velkakirjojansa. Niinpä varatuomari Herman Cajanus laittoi marraskuussa 1837 sanomalehteen myynti-ilmoituksen Portimokosken 1/3 -osuudesta.[527] Cajanuksella oli Portimokosken privilegiokirja panttina, koska hänen holhokkinsa, mielenvikainen kruununvouti Jacob Heickell omisti puolet Kranckin myymästä osuudesta.[528]

Cajanuksen ilmoitus pani Längmaniin vauhtia. Hän myi uudenvuodenaattona 2/3 -osaa Portimokoskesta kauppias Carl Jacob Grönbergille ja raatimies Ivar Otto Strömstenille Vaasasta. Nämä olivat osoittaneet muutoinkin kiinnostusta pohjoisen luonnonvaroihin hakemalla tunnusteluluontoisesti lupaa höyrysahan perustamiselle joko Tornion-, Kemi- tai Simojoen suulle. Senaatti hylkäsi hakemuksen kesällä 1837.[529] Längmanille jäi lunastettavaksi enää pitkämielisen Piponin osuus. Tämän perilliset karhusivat viimeisiä saataviaan Längmanilta vielä 1850-luvun alussa.[530]

Grönberg ja Strömsten palkkasivat edustajakseen kauppias Johan August Malmin Uumajasta. Kirjanpitäjänä jatkoi Längmanin edusmies Koponen. Portimokosken laskukirja täyttyi Koposen suomenkielisistä muistiinpanoista: ”Herr tullförvaltarin kautta herra Granberiltä 820 riksiä ja tullivalttarin kautta 4 tynnyriä ohraa – – Raha Kuopion markkinalta Herr Brukspatronilta – – Raha postin kansa Herr Brukspatron Wahlilta herr Tullförvaltare Lannerin kautta 700 ruplaa – – 1 matto tupakka Johan Jurvan kautta myyty

[524] Meinander 1950, 28; Kristineströmin vanhoja asiakirjoja. Kuusiluodon saha: Ab 1. Rosenlew. ELKA. – Sahan omistivat vuonna 1804 O. Ekström, And Lythraeus, Gust. W. Rydman ja E Bergman. Heistä ainoastaan Lythraeus oli osakkaana vielä 1813. Kuusi vuotta myöhemmin omistajia olivat kruununvouti Johan Fred Clasen, leskirovastinna Christina Elisabeth Rydman ja apteekkari Gustaf Pipon.

[525] Portimokosken (Kristineströmin) laskukirja 1836–1843. Inventointiluettelo/ kansio 2. Kuusiluodon saha. Rosenlew. ELKA. – Lannér toimi Längmanin asiamiehenä sahan asioissa 1830-luvun lopulle asti. Hänen virkamiesuransa päättyi 1840-luvulla mielenterveysongelmiin, ks. KD 5/413 1847 STO. KA.

[526] Ylitornion rippikirjat 1833–1839 ja 1840–1846, mf IK 188. KA. – Sahapatruuna Joseph Kranck muutti Ylitorniolle Simosta 1827. Ylitorniolta hän lähti 1840. Koponen muutti Ylitorniolle joulukuussa 1836; Koposesta, ks. Leppävirran rippikirja 1836–1846, mf. TK 2077. KA; Leppäv. tk. 1838 § 341. Pien-Savon alinen KO a 64. KA; Leppäv. sk. 1839 § 305. Rautalampi KO a 60. KA. – Johan Koposen veli Matts työskenteli sahaviilarina Kuorekosken ja Suovun sahoilla.

[527] Kristineströmin kauppakirja 5.12.1834. Kuusiluodon saha: Da 5. Rosenlew. ELKA – Längmanin oli määrä lunastaa osuus helmikuun viimeisenä päivänä 1835 lankeavalla velkakirjalla. Aikataulu oli hänelle ehdottomasti liian tiukka; *FAT* 15.11.1837.

[528] Längman kuvernööri Lagerborgille 23.5.1840. Kuusiluodon saha: Aa 4. Rosenlew. ELKA.

[529] Kristineströmin kauppakirjoja. Kuusiluodon saha: Da 5. Rosenlew. ELKA. – Längman allekirjoitti kauppaehdot Varkaudessa 31.12.1837, Strömsten ja Grönberg Vaasassa 24.3.1838.

[530] Raatimies Pipon kuoli joulukuussa 1849. Perikunta haki Längmanilta 250 hopearuplan saataviaan Elimäen käräjillä, ks. Elim. sk. 1850 § 45. Kymi U.l. Ko a 48; Elim. tk. 1851 § 6. Kymi U.l. Ko a 49; Elim. tk. 1852 § 8. Kymi U.l. Ko a 50. KA.

– – 481 tolftin laudain ja planckuin lauttaus”.[531] Koponen piti yhteyttä Längmaniin kirjeitse ja tapasi tätä tammikuisilla Kuopion markkinoilla, joilla hän jätti vuosittaiset tiliselvityksensä. Sahakirjuri toi markkinoille tavallisesti myös kauppias Goveniuksen tavaroita.[532]

Toiminta Portimokoskella jatkui entiseen malliin, eikä vuonna 1841 pidetyssä katselmuksessa käy ilmi, että laitosta olisi modernisoitu vaikkapa vaihdelaitteistoin tai särmäyssahoin. Huomiota kiinnitti sen sijaan poikkeuksellisen pitkä ränni, joka antoi vesirattaalle kohtuullisen puolentoista metrin pudotuksen.[533]

Portimokosken osakas Strömsten hankki joulukuussa 1839 valtauskirjat Ylitornion Meltosjärven kylän Karhujupukan ja Liinankivaaran malmiesiintymiin. Mikäli suunnitelmana oli sahan ja masuunin rinnakkaiskäyttö, olisi se vastannut hyvin Längmanin julistamaa ideaalia suomalaisesta teollisuuslaitoksesta. Strömsten toimi kuitenkin Längmanista riippumatta: seuraavana keväänä hän hankki valtauskirjat vielä Kolarin Juvakaisenmaan ja Yllästunturin rautamalmiesiintymiin. Strömstenin raudanjalostussuunnitelmat eivät johtaneet kaupalliseen toimintaan. Grönberg sen sijaan perusti kauppias P. O. Strömstenin kanssa Rovaniemelle Hakokönkään sahan, joka sai privilegion vuonna 1839.[534]

Vanha Ummeljoki

Varkauden ruukki hallitsi Wreden perintönä 10/32-osuutta Kymijoen länsirannalla Anjalassa sijaitsevasta Ummeljoen vesisahasta. Vuonna 1755 perustettu nelikehäinen laitos oli 10 080 tukin kiintiöllään ”Uuden Suomen” suurimmaksi privilegioitu saha.[535] Sen omistajat tulivat perinteisesti Loviisasta ja Haminasta. Teschen, Clayhillsin ja Bruunin kauppiassukujen ohella sahaosuuksia omisti elimäkeläinen Wreden aatelissuku, jonka osuudet päätyivät siis lopulta Längmanille ja Wahlille. Sahaa isännöitsi 1830-luvulla kauppaneuvos Christian Bruun Haminasta.

Längmania kymmenen vuotta vanhempi Christian Bruun oli Haminan mahtikauppias ja toisen polven sahanomistaja: menestyvän kauppahuoneen ydinosan muodostivat osuudet Haminan talousalueen lukuisissa vesisahoissa. Osan Bruun oli perinyt, osan hankkinut itse. Ummeljoen lisäksi hän hallitsi Partakosken, Tainakosken, Tervarummun, Pitkäkosken, Metsäkylän ja Korkeakosken vesisahoja tai sahapaikkoja. Suomen sodan alla Haminan ympäristöön oli muodostunut Suomen ehkä tärkein sahateollisuuskeskittymä. Sodan ja mannermaasulkemuksen aikana useat Kymenlaakson ja Haminan vaikutuspiirin sahoista pääsivät kuitenkin rappiolle.[536]

Haminan puutavaravienti elpyi 1830-luvun noususuhdanteessa ja vilkastutti kaupungin ja erityisesti Bruunien kaupankäyntiä ja laivanvarustusta. Vanhoja haminalaissahoja jäi

[531] Portimokosken (Kristineströmin) sahan laskukirja 1836–1843. Inventointiluettelo / kansio 2. ELKA.
[532] Leppäv. sk. 1839 § 339. Rautalampi KO a 60. KA.
[533] Portimokosken verokatselmus 24.9.1841. KD 288/332 1841 STO. KA. – Sahan pituus oli 36, korkeus 14,5 ja leveys 14 kyynärää. Kivistä ja hirsistä rakennettu [haara]pato oli 400 kyynärää pitkä ja 21 kyynärää leveä. Siitä johti sahalle kuusi kyynärää syvä, 6–10 kyynärää leveä ja 96 kyynärää pitkä tukeista rakennettu ränni. Se antoi vesirattaalle 2,5 kyynärän pudotuksen.
[534] Laine 1950, 148; Laine 1952, 389; Ahvenainen 1984, 179.
[535] Sahan perustamisesta, ks. Kuisma 1983, 216–217.
[536] Yrjänä 2003.

silti vajaakäyttöön, osa kärsi vähäisestä vesivoimasta, toiset harvenevista mäntymetsistä. Mutta haminalaiskauppiaat olivat menettäneet myös aloitteellisuutensa: jopa Christian Bruunilta jäi korkeasuhdanteen hyödyntäminen puolitiehen. Korkeakosken sahaa hän ei edes yrittänyt elvyttää ja Ummeljoki tuotti 1830-luvulla vaatimattomasti vaikkapa Varkauden vesisahaan verrattuna. Varkausyhtiö tienasi vuonna 1836 Ummeljoesta vaivaiset 2344 ruplaa eikä tuotto parantunut merkittävästi seuraavinakaan vuosina.[537]

Ummeljoen kyläkunnan myllyn ja Wreden suvun tuuliveromyllyn puristuksessa kököttänyt saha paloi kahdesti 1830-luvun lopulla. Tuulimylly oli palanut jo vuonna 1791 sahan mukana, mutta rakennettu uudelleen sahan kylkeen. Myös Ummeljoen talonpojat rakensivat myllynsä uudelleen sahahuoneen viereen. Koskessa oli todella ahdasta, sillä kyläläisten myllyn ja sahan erotti puoli syltä ja sahan ja tuulimyllyn puolitoista syltä.[538] Bruun oli kokenut sahamies, mutta häneltä saattoi puuttua kiihoke sahauksen tehostamiseen tai toiminnan uudelleenarviointiin: ulkomaankauppa ja laivanvarustus kannattivat kokonaisuudessaan ja toimialoittain. Tulipalojen jälkeenkin Ummeljoen saha jatkoi vanhalla paikallaan entisin periaattein.

”Yhtiökumppanini antaa sille varallisuutensa”

Varkauden ruukilla vallitsi kesällä 1840 optimistinen tunnelma. Boijen muuttoa ja ihmeitä tekevää vaikutusta odoteltiin jo. Längmanin henkilökohtainen talous oli kuitenkin kuralla. Hän kuvasi Varkausyhtiön tuolloista työnjakoa Laurellille, jolle asia oli kyllä entuudestaankin tuttu: ”Minä olen asettunut Varkauteen ja uhraan mielelläni aikaani edistysaskelien saavuttamiseksi, kun taas yhtiökumppanini antaa sille varallisuutensa.”[539]

Varkaudessa vietetyn viiden vuoden aikana tilanne ei ollut muuttunut Längmanin kannalta paremmaksi. Hän oli joutunut luopumaan 2/3 -osasta Portimokoskea ja hänelle jäänyt kolmanneskin oli pääosin maksamatta. Varkauden kauppasummasta hän ei ollut maksanut ruplaakaan. Wahl oli uhrannut liikepääomia ja lunastanut paitsi omat myös kaikki kaupasta Längmanille toistaiseksi langenneet velkakirjat.[540]

Yhtiökumppanuus oli ikävän epätasapainoinen. Jatkoa pohdittiin kuitenkin ”kaikella ystävyydellä ja parhaalla harkinnalla”. Syyskuun loppuun mennessä 1841 Wahl oli panostanut Varkauden liiketoimiin 177 488 paperiruplaa. Lisäksi hän oli lunastanut Längmanin Wreden perillisille antamia velkakirjoja 45 000 ruplalla, maksanut näiden velkakirjojen korot ja lainannut Portimokoskelle käyttöpääomaa yli kahdeksan tuhatta paperiruplaa. Lokakuussa tarkistetussa yhtiösopimuksessa Längman sai valita kahdesta vaihtoehdosta. Mikäli hän maksaisi vuoden loppuun mennessä Wreden perillisille 7500 ruplan velkansa korkoineen ja vapauttaisi ruukin kiinnityksestä, Wahl vahvistaisi ruukin pääomaa kuuden prosentin korolla, sikäli kun se olisi hänelle mahdollista, siihen asti

[537] "Ummeljoki 10/32 andelar conto”. Pääkirja II Ga 7; Reskontra II Ge 8, 729–730, 515–516; II Ge 9, 719–720. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Vuodet 1837–1839 toivat Längmanille ja Wahlille voittoa yhteensä 9501 ruplaa.

[538] Reskontra II Ge 8, 729–730, 515–516. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Ummeljokea korjailtu 1838. Varkautelaisten osuus kustannuksista 6450 ruplaa. 1839 korjauskustannukset Varkauden osalta 5625 ruplaa; Oksanen 1981, 400. – Myllykosken tehtaan patosillan kupeessa sijainnut kylän mylly siirtyi 1981 Myllykosken tehtaiden omistukseen ja on sittemmin purettu.

[539] Längman Laurellille, päiväämätön (1840). Vuorimestarin kertomukset. Vuorihallitus Dd 3. KA

[540] Varkauden yhtiösopimus 10.10.1841. I Hc 1. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.

kunnes Varkausyhtiö mahdollisten omien voittojensa kautta saisi muodostettua oman pääoman. Längman jatkaisi ruukinjohtajana ilman erillistä korvausta. Portimokosken myynnistä saatavat tulot käytettäisiin suoraan ruukkiliikkeen hyväksi. Mikäli ruukki jouduttaisiin myymään, eikä myyntihinta kattaisi Längmanin käyttöpääomavelkoja, joutuisi tämä korvaamaan Wahlille erotuksen.

Vaihtoehto ei ollut realistinen eikä Längmanille muutenkaan sopiva. Kauppiasaikainen konkurssivelkoja, lyypekkiläinen Platzman Soehne oli alkanut penätä saataviaan. Asiamiehenä toimi Längmanin vanha kiusanhenki, konsuli G. O. Wasenius. Mikäli Längman olisi omistanut kiinteää omaisuutta, olisi se voitu häneltä myös takavarikoida. Niinpä hän antoi Wahlin maksaa viimeisenkin lyhennyksen. Wahl omisti yksin Varkauden ruukin ja vastasi kuten aikaisemminkin yhtiön kaikista kuluista ja vastuista. Längman jatkoi ruukinjohtajana. Palkkionsa hän saisi, mikäli ruukki myytäisiin myöhemmin sen tuolloista kirjanpitoarvoa korkeammalla hinnalla. Längmanilla oli myös oikeus lunastaa puolikas ruukista kirjanpitoarvolla. Varkauden tileistä erotettiin Ummeljoen sahan 46/96 -osuus, josta Längman sai lunastaa puolikkaansa 20 000 hopearuplalla.[541] Suomi oli siirtynyt virallisesti hopeakantaan vuonna 1841. Lyhyen ylimenovaiheen jälkeen paperiruplat hävisivät tilikirjoista ja ne korvattiin hopearuplilla vaihtosuhteella 1/3.

Wahl valisti pian uuden yhtiösopimuksen jälkeen Waseniusta Längmanin varattomuudesta.[542] Portimokosken osuutensakin Längman oli pantannut Wahlin lainojen vakuudeksi – ja velkojiensa ulottumattomiin. Niinpä Wahl mainitaankin eräissä 1840-luvun asiakirjoissa sahan osakkaana.[543] Sahaa johti ja valvoi kuitenkin edelleen Längman. Wahl ilmoitti keväällä 1842 Waseniukselle, että Längman oli halukas maksamaan 40 prosenttia vajaan 11 000 paperiruplan velastaan, mikäli hänelle annetaan vuosi maksuaikaa. Velkojat hyväksyivät akordin.[544] Vihoviimeisen erän konkurssiveloistaan Längman maksoi syyskuussa 1843.[545]

Koskeen mennyt

Sukulaismies A. F. Stjernbergin elämä päättyi traagisesti. Hän oli ollut helmikuussa 1842 asioilla Leppävirran kirkolla, kun hänen hevosensa palasi tyhjän kelkan kanssa ruukille. Etsintöihin komennettu vouti Carl Magnus Gadding löysi Stjernbergin ruumiin neljän päivän kuluttua pyörteisestä virrasta Kosolanniemessä. Vouti esitti epäilynään, että vainaja olisi pysähtynyt pimeässä tutkimaan sulaa kohtaa ja pudonnut vahingossa jyrkältä törmältä virtaan. Talonpoika Aaron Koponen, jonka luona Stjernberg oli tavattu viimeiseksi elossa, kertoi keskustelleensa vainajan kanssa arkipäiväisistä asioista. Stjernberg oli käyttäytynyt rauhallisesti eikä ollut antanut mitään vihiä itsemurha-aikeista. Humalassakaan hän ei ollut, sillä yhtä totia lukuun ottamatta väkijuomia ei nautittu. Nimismies G. F. Kulvik

[541] Varkauden yhtiösopimus 10.10.1841. I Hc 1. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.
[542] P. Wahl G.O. Waseniukselle 27.10.1841. Wasenius släkten 408.1.1 SLSA.
[543] Varkauden yhtiösopimus 10.10.1841. I Hc 1. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; Kuvernööri R. W. Lagerborg 18.7.1840. KD 77/296 1840 STO. KA; Portimokosken verokatselmus 24.9.1841. KD 288/332 1841 STO. KA.
[544] P. Wahl G.O. Waseniukselle 7.1.1842; 8.6.1842; 25.7.1842. Wasenius släkten 408.1.1 SLSA.
[545] P. Wahl G.O. Waseniukselle 6.9.1843. Wasenius släkten 408.1.1. SLSA.

todisti Stjernbergin olleen ystävällisissä väleissä kaikkien kanssa. Käräjäoikeus ei nähnyt vainajan kunnialliselle hautaamiselle estettä.[546]

Lopullinen totuus kuolemasta jää arvailtavaksi. Muistitieto kertoo lihavan ja komeana pidetyn patruunan tehneen itsemurhan: ”Oli käynyt herastuomari Holpaisen luona talvipäivänä ja polttanut siellä paljon papereita. Sitten kotimatkalla pistäytyi Ämmäkosken luona jään alle. Sisarenpoika [Längman] oli kuulemma ollut kiivas ja piti ukolle huonon hoidon.”[547] Kansan suussa Stjernbergin kuolema pantiin osin Längmanin syyksi. Käräjäpöytäkirja mainitsee vainajan asuneen Längmanin velkamiehenä, mikä ei varmasti ollut mieltä ylentävä asetelma.[548] Ruukin kirjat osoittavat, ettei Stjernbergiä pidetty enää Längmanin kakkosmiehenä 1840-luvulle tultaessa, ehkäpä heikentyvän työkykynsä vuoksi.[549]

Ruukin kaupasta oli vaikea saada riittävästi tuloja. Stjernbergiä seurasi oululaiskauppias J. W. G:son Snellmanin veli, 15-vuotiaana sokeutunut Samuel Snellman ja häntö Johan Bergman. Kumpikin jaksoi tehtävässään vain vuoden. Vasta pajatuotannon vilkastuminen antoi seuraavalle yrittäjälle, kirjanpitäjä C. J. Antellille mahdollisuuden kasvattaa kaupan liikevaihtoa.[550]

Jatkuvat vastoinkäymiset eivät voineet olla vaikuttamatta Längmaniin mielialoihin. Ruukin työilmapiirin heikentymisestä kertoivat työnjohtajien ja konttoriväen suuri vaihtuvuus. Varkauden palvelukseen hakeutui kyseenalaistakin väkeä: ruukin entistä kirjanpitäjää Gustaf Monthania ei tavoitettu Leppävirran käräjille vuonna 1843. Hänet pidätettiin seuraavana vuonna Helsingissä, syytettynä väärennöksen avulla Suomen Pankista nostetusta luotosta.[551] Vain seitsemän kuukautta ruukkia palvelleen kirjanpitäjä C. G. Merlinin kohdalle Längman lisäsi reskontraan sanat: ”palvellut vähemmän järkevästi”.[552]

Talollinen Tuomas Teittinen muisteli 1860-luvun alussa vanhoja aikoja: ”waan eipä enää asiat ruoskalla ratkaistakaan, eikä ruukin konttorista kuulu piiskan siiman loiske eikä miesten parkuminen eikä vaimoin armahdushuutoja niin kuin ennen, milloin isäntä ja työnteettäjät ahkerasti ruoskaa käyttiwät sekä korwille että päähän paukuttiwat.” Kirjoitus oli vastine Längmania ja tämän aikaa lämpimästi sanomalehtikirjoituksessaan muistelevalle Leppävirran kirkkoherralle D. F. Wallelle. Kun kirkonmies katsoi ruukin

---

[546] Leppävirran rippikirjat 1836–1846, mf. TK 2077. KA. – Stjernbergin virallinen kuolinsyy oli hukkuminen; Leppäv. tk. 1842 § 11. Rautal. KO a 63. KA.

[547] Kauppias Abel Tolosen muistelmat. Kuopion Isänmaallinen Seura, akti 508. Kuopion kulttuurihistoriallinen museo. – ”Holpain” oli ilmeisesti varatuomari Hindric Holopainen Puurtilanlahdesta; Reskontra II Ge 11, 427–428. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.

[548] Leppäv. sk. 1843 § 43. Rautal. KO a 64. KA. – Stjernbergin 1656 ruplan velka Längmanille koostui makasiiniin ostetuista tavaroista. Stjernbergillä oli muitakin velkojia, mm. värjäri Durchman, myyntimies Samuel Snellman ja sahanomistaja Mårten Sihvoin.

[549] Reskontra II Ge 10, 355–356; II Ge 11, 428. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.

[550] Leppäv. sk. 1843 § 43. Rautal. KO a 64. KA; Reskontra II Ge 11, 739–740. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; Leppäv. tk. 1846 § 152. Rautal. KO a 67. KA. – Snellmania seurasi kaupanpitäjänä helmikuusta 1843 maaliskuuhun 1844 kirjanpitäjä Johan Bergman, jonka velkoja Längman penäsi käräjillä; J. E. Malmberg P.H. Rosenbergille 30.3.1848. P. H. Rosenbergin kokoelma, kansio 4 (kansio 2, Grönberg). KA; Snellman I, 531, 766.

[551] Leppäv. sk. 1842 § 118. Rautal. Ko a 63; Leppävirran sk. 1843 § 145. Rautal. KO a 64. KA; Kirje n:o 1162 till tit Engblom (nimismies). Pernajan kihlakunnan kruununvoudin arkisto, Da: 17 Kirjekonsepteja 1844–45. HMA. – Ummeljoen sahanhoitaja G. Koskelin haastettiin todistajaksi Helsingin kämnerinoikeuteen 30.7.1844.

[552] Reskontra II Ge 11, 435–436. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.

muuttuneen Längmanin jälkeen turmeluksen ja juopottelujen pesäpaikaksi, Teittinen väitti kristinopin ja hyveellisyyden nykytilan olevan ruukilla ”monta tuhatta kertaa” parempi kuin Längmanin tai häntä välittömästi seuranneen ruukinhoitaja Malmbergin aikana. ”Ei kyllä enää ole Warkaudessa entistä `ìloista`seuruus-elämää, joka weti sinne pippiä ja pappia: ei pidetä pitoja kortinlyönnillä ja juomingilla, ei kuulu kiroilemista eikä härskeitä, eikä harjoiteta enää haureutta”.[553]

Todisteita levottomasta elämästä löytyy tuomiokirjoista. Varkauden ruukintarkastaja Carl Gustaf Lundgren sai syksyn 1843 käräjille kaksikin haastetta. Hänen väitettiin huitaisseen maksua myymästään hevosesta penännyttä renki Matts Mustosta niin, että tämä oli kaatunut päin arkun rautakulmaa ja murtanut rytäkässä mahdollisesti luitaan sekä joutunut kolmeksi viikoksi pois töistä. Todistajaksi pyydetty nahkuri Johan Mark kertoi Lundgrenin nostaneen Mustosen lopuksi hiuksista ylös. Pahoinpitelyä todisti myös patruuna Westerlund. Toisessa haasteessa Lundgrenin väitettiin anastaneen renki Olaf Koposen säilöön uskotut paloviinat ja tarjoilleen niitä ruukin väelle nimipäivänsä kunniaksi.[554] Lundgren häipyi Varkaudesta ennen vuodenvaihdetta kertomatta Längmanille asiasta mitään. Seuraavassa toimessaan Lundgren kantoi Rantasalmen nimismiehen univormua.[555]

Tehdasyhteisön tiukka kuri johti ylilyönteihin, mutta kaikkea eivät rengitkään sietäneet, kuten syytökset Lundgrenia kohtaan osoittavat. Metsäpäällikkö Anders Silfvenius sai haasteen renki Petter Hiltusen pahoinpitelystä.[556] Vuoden 1844 syyskäräjillä Varkauden nikkaria Reinhold Strömbergiä ja seppä Magnus Winbergiä syytettiin ohikulkijan pahoinpitelystä. Samoilla kätäjillä syytettiin erästä Varkauden renkiä sivullisen pahoinpitelystä ja värjäri Durchmania renkinsä ojentamisesta korvapuustilla.[557]

Iäkäs reviisori Westerlund vaihtoi Kimingin ruukille vuonna 1844, koska Varkaudessa oli mahdotonta välttää turmeluksen houkutuksia. Mutta hänenkin hermoja koetteli vaelteleva irtain väki: ”Sitä paitsi siellä joutui olemaan jatkuvasti kerjäläisten piirittämänä – – päivittäin siellä vaelsi kokonaisia kerjäläislaumoja.”[558]

Korvapuustit niskuroiville, laiskotteleville tai tehtäviään laiminlyöville työntekijöille olivat vielä yleistä isännän valtaa. Raja oikeutetuksi mielletyn sanktion ja mielivaltaisen väkivallan välillä oli tulkinnanvarainen ja sitä mitattiin toistuvasti käräjäsalissa. Tosiasia kuitenkin oli, että Längman arvosti Silfveniuksen kaltaisia ronskeja, erämaita ja niskoittelevia työntekijöitä pelkäämättömiä esimiehiä. Työnjohtajalta hän odotti auktoriteettia, paperitehtäviin hän oli valmis palkkaamaan säyseämpiäkin miehiä.[559]

---

[553] *Otava* 29.6.1861; *Tapio* 25.5.1861; Soikkanen 1963, 700.
[554] Leppäv. sk. 1843 § 134–135. Rautal. KO a 64. KA.
[555] Reskontra II Ge 12, 366. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; Leppäv. sk. 1844 § 135. Rautal. KO a 65; Leppäv. tk. 1845 § 97. Rautal. KO a 66. KA. – Lundgren haastoi Längmanin käräjille maksamattomasta palkasta, mutta asia raukesi hänen keskusteltua käräjäsalissa Längmanin asiamiehen, nimismies G. F. Kulvikin kanssa.
[556] Leppäv. sk. 1839 § 72. Rautal. KO a 60. KA.
[557] Leppäv. sk. 1844 § 101; § 108; § 121. Rautal. KO a 65. KA.
[558] *ÅT* 10.6.1837; Lundén 1957, 140–146. Siinä Anders Westerlund Emil Westerlundille 1844; Kerjäläislaumojen kiertelystä yleisemmin, ks. Pipping 1940, 72–78.
[559] Heinäveden tk. 1838 § 389. Pien-Savon alinen KO a 64. KA. – Silfveniukselle ehdotettiin Heinäveden käräjillä sudenkaatopalkkiota kun hän oli ampunut täysikasvuisen suden talviyönä Pakarilan kestikievarin luona. Avustajat olivat huudattaneet pihalla porsasta, joka houkutteli suden ampumaetäisyydelle; Kyseessä oli tunnettu pimeällä käytetty ansa, vrt. Kauppila 1938, 205.

Varkauden ruukinpatruuna ei kärsinyt huolimatonta ja puolittaista työmoraalia. Hän vaati ohjeiden kirjaimellista noudattamista ja valvoi mahdollisuuksiensa mukaan että näin tapahtui. Kaikille tämä ei sopinut. Varkauden ensimmäisen hiiliuunin lähes valmiiksi muurannut Zacharias Dulldin, joka oli aikaisemmin pitänyt Joroisten kestikievaria, häipyi työmaalta kesken kaiken. Längman oli muutellut alkuperäistä suunnitelmaa työn edetessä ja ”sekaantunut hänen työhönsä aiheuttaen epäjärjestystä ja estänyt häntä seuraamasta uuninrakennussuunnitelmaansa”.[560]

[560] Leppäv. tk. 1838 § 618. Pien-Savon alinen KO a 64. KA; Gästgifvaren Zacharias Dulldin Jorois. Memoriaali II Gg 4. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.

VII YLEN MÄÄRIN LAUTOJA, RAUTAA TUSKIN OMAKSI TARPEEKSI

Kapuloita rattaisiin

Ensimmäiset merkit sahateollisuuden ja valtiovallan vastakkainasettelusta saatiin ennen 1830-luvun puoliväliä, kun sahatavaran vientitullia esitettiin korotettavaksi 50 prosentilla. Ajatus, jonka takana seisoi, kuin tulevia aikoja enteillen, Turun ja Porin läänin toimelias nuori maaherra Lars Gabriel von Haartman, ei saanut vielä laajempaa kannatusta.[561] Maaherran pontimena ei ollut tuolloin pelkkä finanssipolitiikka, vaan myös vielä julkilausumaton metsäpoliittinen ohjelma.

Pienet ja satunnaiset kiintiöiden ylitykset sekä muut privilegiorikkomukset olivat kuuluneet sääntelyjärjestelmän arkeen saha- ja vuoriteollisuudessa. Sahateollisuuden kasvun myötä rikkomusten määrä, laatu ja kesto nousivat kuitenkin tasolle, joka kyseenalaisti koko järjestelmän mielekkyyden. Sahauskiintiöiden ja todellisen metsänkulutuksen kasvavan railon saattoi havaita helsinkiläinen kamaritarkkailijakin, jos vain oli perillä vuosi vuodelta kasvavista sahatavaran tullauksista.

Kruunun oli reagoitava tilanteeseen jo senaatin arvovallan ja yleisen lainkuuliaisuuden vuoksi. Tarjolla oli kolme periaatteellista vaihtoehtoa. Valtion oli purettava koko rajoituksiin perustuva järjestelmä, muutettava sen perusteita tai palautettava kunnioitus säädöksiä kohtaan tiukentuvalla valvonnalla. Järjestelmän purkaminen olisi merkinnyt valtion luopumista metsienkulutuksen ja kilpailun säätelijän roolistaan. Tätä liberaalia vaihtoehtoa eivät senaattorit Nikolai I:n ajan Suomessa uskaltaneet edes esittää. Valvonnan kiristäminen taas oli työlästä ja kallista. Senaatti päättyi helpoimpaan: hallinnollisilla linjanvedoilla se alkoi tulkita uusia privilegiohakemuksia ikään kuin varmuuskertoimia käyttäen.

Tätä ”kapuloita rattaisiin”-politiikkaa sovellettiin Varkauden ja Arppen hakemusten yhteydessä. Maaherra Ramsay, joka puolsi keväällä 1834 Arppen Puhoksen vesisahan kiintiön korottamista 2000 tukista peräti viisinkertaiseksi eli ”samalle tasolle kuin naapurisahoilla”, kuten hän perusteli päätöstä, ei hyväksynyt vastaavaa argumentointia enää kahta vuotta myöhemmin. Ramsayn linjasta tuli myös senaatin linjaus lähes 20 vuodeksi.[562] Vaikka sahojen toimintaehdot oli alun perin määrätty varsin summittaisesti, niiden oikaisu suuntaan tai toiseen kävi mahdottomaksi – ja siksi Längman hakkasi päätään toistuvasti seinään.

Hyvä esimerkki joustamattomuudesta oli Vaahtovan saha Heinävedellä, joka kärsi vähäisestä vesivoimasta. Sahaus oli pienimuotoista ja 10 000 tukin sahauskiintiö ja sen perusteella laskettu vero tuntuivat raskailta. Omistaja, leskirouva Paraskovia Tichanoff anoi kiintiön alentamista ensimmäisen kerran vuonna 1836, jolloin Längman osti hänen ja majuri Aminoffin yhteisiä metsäsopimuksia. Myös Aminoffin Liunan sahalle oli

[561] Underdånigt Förslag till Tull-Taxa å inkommande och utgående waror för Storf. Finland.(justerat och godkändt den 26. juli 1834 L.G. v. Haartman). Finanssitoimikunta N:o 13. Salaiset asiakirjat. STO. KA; von Haartmanin roolista johtavana kotimaisena talousmiehenä jo 1830-luvulla, ks. Kalleinen 2001, 108.
[562] Maaherra Ramsay 10.5.1834. KD 72/213 1834 STO. KA; STO 20.2.1836. KA.

runsaiden metsävarantojen vuoksi määrätty 10 000 tukin sahauskiintiö, jonka alentamista 7500 tukkiin Aminoff oli esittänyt jo sahan verotustilaisuudessa, kuitenkin tuloksetta.[563]

Vaahtovan sahalla vuonna 1839 pidetyssä katselmuksessa laitoksen vuotuiseksi käytöksi arvioitiin vaivaiset 72 päivää. Sahausoikeus oli silti nelinkertainen verrattuna ympäri vuoden käyvään Varkauteen! Längman tarjoutui sahaamaan veroa vastaan Tichanoffin kiintiöstä vähennettävän osuuden joko Vaahtovassa – ilmeisesti hänellä oli parannusideoita laitoksen suhteen – tai sitten Varkaudessa, joka ”ei kärsinyt tukkien eikä veden puutteesta”. Senaatti ei suostunut tarkistamaan Vaahtovan privilegiota.[564]

Viranomaisten tiukentunut ja byrokraattisen arvaamattomaksi muuttunut linjaus tuntui myös uusia sahoja perustettaessa. 1830-luvun puolivälin jälkeen senaatti alensi lähes säännönmukaisesti yrittäjien hakemia ja maaherrojen puoltamia tai ehdottamia sahauskiintiöitä.[565] Yhteys kiintiöiden ja paikallisviranomaisten järjestämien metsäkatselmusten välillä hämärtyi entisestään: yrittäjien esittämiä metsävarauksia saatettiin karsia ja tämän perusteella alentaa sahauskiintiöitä tai – mikä pahempaa – senaatti saattoi hyväksyä metsävaraukset, mutta laskea silti sahauskiintiöitä. Jälkimmäisissä tapauksissa senaatti osoitti myös epäluottamusta metsäkatselmuksia suorittavien virkamiesten arviointikykyyn ja rehellisyyteen. Mutta ennen kaikkea se tunnusti tosiasian eli sahojen liikasahauksen: sahoille varattiin sahauskiintiöitä runsaammat metsävarat, jotta varausten ja todellisen metsänkäytön välillä säilyisi parempi yhteys.[566]

Sahauskiintiöt eivät sellaisenaan – ilman kontrollia tai rajoituksia sahojen mekaniikassa – estäneet liikasahausta, eivätkä paikallisviranomaiset usein edes tienneet vanhojen sahojen kiintiöitä. Niinpä syytökset liikasahauksesta olivat äärimmäisen harvinaisia, eivätkä johtaneet tiettävästi yhteenkään langettavaan tuomioon 1830-luvulla. Tilanne oli hyvin samanlainen myös Ruotsissa.[567] Järjestelmässä oli puutteita, mutta sahanomistajan tilanne oli edelleen siedettävä. Käytäntö kahlehti lähinnä sellaisia suurtuotantoon, toiminnan laajentamiseen ja uudistuksiin pyrkiviä sahayrittäjiä kuin Längman Varkaudessa. Muutoin se tarjosi sahoille vakaan toimintaympäristön mataline veroineen. Myös Varkaudelle.

Kruununmetsät ja huolellinen metsätalous

Asetelmat olivat kuitenkin muuttumassa. Päättäväinen, sinnikäs ja aikaansaava maaherra von Haartman sai johdettavakseen senaatin vuonna 1838 asettaman komitean, jonka oli määrä laatia ehdotus valtion tulojen kartuttamiseksi. Ratkaisun von Haartman löysi

[563] Vääräkosken (Liunan) verotuksesta, ks. KD 17/182 1836; KD 186/196 1834 STO. KA; Grotenfelt 1931, 234. – Liunan saha aloitti puukaupat jo kesällä 1833; Timmers conto (1836). Pääkirja II Ga 7, 239–244. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.

[564] Kuvernööri Ramsay 27.7.1840; Längmanin valitus kuvernöörin pätöksestä 26.11.1840. AD 703/81 1840 STO. KA; STO 10.3.1841. KA.

[565] Hoffman 1980, 40. – Hoffman on todennut senaatin talousosaston päätösasiakirjoista 1840–1859, ettei sahausoikeutta myönnetty kertaakaan anotun suuruisena.

[566] Vrt. Hanho 1915, 49. – Kapteeni A. von Daehn väitti senaatin tästä samasta syystä alkaneen arvioida sahojen verotusta kiintiöitä suuremmilla tuotantoluvuilla ja korotetuilla ”markkinahinnoilla”.

[567] Montgomery 1947, 105. – Porvarissäädyn edustaja totesi Ruotsin 1834–1835 valtiopäivillä, ettei ”sahausoikeuksien ylittämistä luokitella nykyään enää rikokseksi vaan lailliseksi oikeudeksi”; André, 1998, 22. – Sen sijaan syytöksiä kruununmetsien liikahakkuista esitettiin Skellefteån seudulla 1830-luvulla.

metsäntuotteiden korotetusta vientitullista, aivan kuten neljä vuotta aikaisemmin. Komitean perustelujen mukaan tulli ”ei tuottaisi haittaa Suomen vientikaupalle ja vaikuttaisi huolellisemman metsätalouden aikaansaamiseksi”. Korotus loisi ”kahleen” laajempaa puutavarakauppaa vastaan, niin että ”joillakin paikoilla” jo liiallisesti metsätuloihinsa luottavat talonpojat kiinnittäisivät vähitellen tarmonsa ja huomionsa takaisin maanviljelykseen ja karjanhoitoon, ”omaksi ja yhteiseksi parhaakseen”. von Haartman sai tahtonsa lävitse. Tullimaksuja korotettiin vuoden 1840 alusta keskimäärin 78 prosentilla.[568]

Valtion keinot rahoittaa budjettivajettansa olivat ilman valtiopäiviä vähissä. Tullinkorotus oli yksinkertainen ja helppo täsmäase, jolla kruunu itse asiassa tarkisti välillisesti myös sahojen (kasvaneen tuotannon mukana) faktisesti keventynyttä verotusta. Komitean perustelut kertoivat kuitenkin ennen kaikkea korotuksen prohibitiivisesta luonteesta.

Sahojen kurinpalauttajilla oli tukijoita. Vilpitön huoli metsätalouden tilasta kumpusi lääninhallituksista, jonne kruununvoudit ja muut lahjomattomat tai ilman riittäviä lahjoja jääneet virkamiehet välittivät kentältä huolestuttavia tietoja. Kuvernöörit von Haartman Turun ja Porin läänissä, Adolf Ramsay Kuopiossa ja Robert Lagerborg Oulussa suhtautuivat tietoihin vakavissaan. Tilanne oli hyvin kaksijakoinen. Suomi eli metsästä ja sahaliikkeen painoarvo maan taloudelle kasvoi yhdessä väitettyjen rötösten kanssa. Sahabuumin hyvät ja pahat puolet nousivat kirkkaimpina esille Kuopion läänissä, missä kuvernööri Ramsay tiukensi linjaansa aluksi myös kilpailullisista syistä.

Vuoden 1837 kuvernöörinkertomuksessaan Ramsay kertoi kuinka sahateollisuus loi lääniin uutta toimeliaisuutta ja tulolähteitä. Samalla hän toppuutteli sen merkitystä:

> Seuraus siitä valppaudesta, jolla on kiinnitetty huomiota läänin suuriin metsärikkauksiin, ovat olleet korkeintaan merkittävästi kohonneet hinnat, joilla on myyty kaukaisimpien autioseutujen tiloja summista, jotka eivät jää jälkeen suuremmista maaomaisuuksista Suomen parhaiten viljellyissä maakunnissa. Perustettujen tai suunniteltujen sahalaitosten nostamat tukkihinnat hyödyttävät kuitenkin vain suurempien vesikulkuväylien varrella asuvia.[569]

Kuopion läänin tilojen keskimääräinen pinta-ala oli isojaon jälkeen peräti 350 hehtaaria, josta peltoa oli tuskin prosenttiakaan.[570] Sahanomistaja saattoi tarjota aikaisemmin lähes arvottomana pidetyn tilan metsistä yhtäkkiä käsittämättömiä summia. Yllättävistä tuloista pääsivät osallisiksi kruununtilojen perinnöksiostojen kautta myös ihmiset, joita oli pidetty erämaiden epäilyttävinä ja osattomina asukkaina. Tuulen tuomat voitot herättivät moraalista närkästystä, joka kohdistui talonpoikiin, mutta oli itse asiassa haitallista myös sahanomistajille.

---

[568] Finanssitoimikunta N:o 15. Salaiset asiakirjat. STO. KA; STO 23.2.1839. KA. – Laskelma perustuu komitean lukuihin: verotulot ennen korotusta 97 712 ruplaa ja jälkeen 174 344 ruplaa; Ahvenainen 1984, 160. – Ahvenaisen esittämä 290 prosentin korotus ei voi täsmätä, vaikka todellisuudessa viejien reaalirasitus kasvoi esitettyä 78 prosenttia enemmän myyntihintojen laskiessa. Ks myös Hanho 1915, 70–74 ja Meinander 1945, 170–174.

[569] Maaherra Ramsay, ”Berättelse om landsculturen sist år 1.2.1837”. KD 16/226 1837 STO. KA.

[570] Kupiainen 2007, 42–45.

Kustannustehokas savottatyö aiheutti sivullisissa ärtymystä ja huolta. Sahat ulottivat tukinhankintansa välillä epähuomiossa, mutta usein myös tarkoituksella uittoväyliä reunustaviin sopimuksettomiin metsiin. Metsänvarkaus oli ehkä maan tapa, mutta yksittäisen ihmisen tekemänä se ei jättänyt yleensä suuria aukkoja metsiin. Toisin oli, kun organisoitu kaatoporukka eksyi rajan väärälle puolelle: aukot olivat huomattavia ja selvästi nähtävissä.[571] Varkauden ruukki maksoi vuonna 1838 kersantti Pehr Collanille 200 ruplan vahingonkorvauksen luvattomista hakkuista tämän mailla Lupuessa. Yksityismetsiä piti silmällä yleensä omistaja, mutta syvemmälle erämaahan mentäessä vastaan tulivat jakamattomat yhteismetsät ja kruununmetsät, joissa sahatukkien hakkuu oli olemattoman valvonnan vuoksi yleistymässä. Tehtiinpä hakkuut luvattomasti tai luvalla, näky oli seuraavana kesänä lohduton.[572] Monet ennakoivat jo metsien tuhoa.

Sahateollisuuden kasvu synnytti lieveilmiöitä. Seurauksiltaan kauaskantoisin oli ehkä kruununmetsien pelätty väärinkäyttö, vaikka sitä ei suoraan tuotu julki. Hiljaisuuteen oli oma syynsä. Tullimaksut junaillut von Haartman oli jo aikaisemmin jättänyt senaatille Ikaalisten ja Ruoveden kruununmaita koskevan muistion, jonka sisältöä hän tarkensi vuonna 1839. Siinä hän ehdotti valtion runsaiden metsävarojen nopeaa kartoittamista ja asettamista hoidon ja valvonnan alaisiksi, sillä ”hävitys, jonka kohteiksi kruununmetsät olivat joutuneet, oli nyt entistä uhkaavampi, kun liikenneyhteydet laajenisivat ja kun sahojen lukumäärä lisääntyisi”.[573] Maaherran toimessaan hän etsi myös konkreettisia, nopeasti tehoavia keinoja liikasahauksen estämiseksi, sillä muuten oli ”kruunun virkamiesten mahdotonta estää seudulla sijaitsevia huomattavia kruununmetsiä ennen pitkää joutumasta hävityksen alaiseksi”.[574]

Maaherra halusi säilyttää kruununmetsät metsinä. Tällöin ne muodostaisivat merenkulun kannalta tärkeän masto- ja laivanrakennuspuiden reservin sekä takaisivat kruunulle asutuspolitiikkaa varmemman ja runsaamman tuoton. Kruununmetsien hoito toimisi myös esikuvana yksityisille metsänkäyttäjille ja omistajille. Sahateollisuuden ohella von Haartman arvosteli valtion harjoittamaa asutuspolitiikkaa kruununmetsissä: siitä oli luovuttava suuressa mittakaavassa; vasta metsähallinnon tultua järjestetyksi voitaisiin osoittaa tarkemmin alueet, joille uudisasutusta mahdollisesti suunnattaisiin.[575]

Näkemykset olivat radikaaleja, aikaansa edellä ja muiden johtavien virkamiesten vieroksumia. ”Ei vain senaatin kansliatoimikunta, vaan myös yleinen maanmittauskonttori yrittivät mitätöidä ehdotuksen”, von Haartman muisteli myöhemmin.[576] Tämän vuoksi hän ei voinut perustella tullien korotusta kruununmetsien suojelulla, vaan hänen oli puhuttava hämärästi ”huolellisesta metsätaloudesta”.

---

[571] Vrt. Tasanen 2004, 192. – Tasasen mukaan, Kaukamaahan (1941) viitaten, isojaon jälkeen opittiin hyödyntämään puuta pienissä erissä, säästäväisesti. Mutta esiin nousi toinenkin ryhmä, jolle mahdollisuus hyödyntää metsänsä lyhyessä ajassa tai peräti yhdellä kertaa oli ylivoimainen houkutus. Tasanen ei pohdi sahojen hankinnassa tapahtuneiden muutosten vaikutusta myyntitapoihin.

[572] Pääkirja II Ga 9, 147. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; Leppäv. tk. 1846 § 34. Rautalampi Ko a 67. – Kruunun talonpoika Henrik Kärkkäinen haastettiin käräjille hakkuista Kokkisensydänmaan metsistä, jotka kuuluivat eräälle kruununtilalle ja kruunun uudistilalle. Kärkkäinen ehti toimittaa tukkeja Vuoristenlahdelle sekä Mårten Sihvoisen isännöimälle Sorsakosken sahalle. Sihvoinen vapautettiin käräjillä syytteistä.

[573] Kaukamaa 1941b, 151–160.

[574] Kaukamaa 1941a, 182–183, 191–193.

[575] Kaukamaa 1941a, 182–183, 191–193; Kaukamaa 1941b, 151–160.

[576] von Haartmanin esitys 5.10.1849. L.G. von Haartmanin kokoelma, kansio V. KA.

Valtion erämaita oli pidetty arvottomina niiden syrjäisen sijainnin ja kehittymättömien kulkuyhteyksien vuoksi. Alhaisilla kantohinnoilla sahayrittäjien puunhankintaa oli ohjannut ratkaisevasti metsien hyvä saavutettavuus, mikä oli säästänyt kruunumetsät suuremmilta tukkivarkauksilta. Ennen 1830-luvun nopeaa maantieteellistä levittäytymistään sahateollisuudella ei ollut yksittäistapauksia lukuun ottamatta tilaisuuksia kruunumetsien luvattomaan käyttöön. Yhteismaiden jako oli kulkenut pääsääntöisesti sahateollisuuden maantieteellisen leviämisen edellä.[577]

von Haartman näki asetelmien nopean ja uhkaavan muutoksen. Uusia sahoja perustettiin syvemmälle sisämaahan. Vanhat laitokset ulottivat tukinhankintansa yhä kauemmaksi. Tiukentuva kilpailu nosti kantohintoja, joiden maksamiseen sahateollisuudella oli korkeasuhdanteessa – ja valtion koskenperkaus- ja kanavatöiden avaessa kulkuväyliä – myös edellytykset. Mutta samalla yrittäjiä houkuttteli luvaton ja kantohinnoista vapaa puunhankinta kruunumailta. Sahaliikkeen lonkerot ylsivät monin paikoin järjestelemättömiin maanomistuksiin: metsiä oli kokonaan jakamatta tai rajankäynti yksityisten ja kruunun omistamien nk. liikamaiden välillä käymättä. Peräpohjolan, Pohjois-Karjalan, Kainuun, Suomenselän ja Pohjois-Satakunnan salomailla odottivat suuret yhtenäiset kruunumaat – ja juuri näillä seuduilla kävi sahaliikkeen spekulaatio kuumimmillaan.[578]

Omilleen jätettyinä kruunumetsät kasvoivat, kelottuivat ja kulottuivat edelleen kuten jo satoja vuosia, mutta muutos oli vääjäämättä lähestymässä. Voimakas väestönkasvu synnytti tilattomia juuri metsäseuduilla, mikä lisäsi painetta kruunumetsien väärinkäyttöön ja toisaalta niiden asuttamiseen.[579] Myös sahanomistajien toimet vauhdittivat asutusta ja valtion metsien siirtymistä yksityisille.

Täysin autioita eivät kruunumetsät tähänkään asti olleet. Kruunumaita viljeli uudisasukkaita, veronmaksusta vapautettuja nk. kruunun talonpoikia, joilla oli oikeus metsän nautintaan, mutta ei sen myymiseen. Sahatavaran kohoavat hinnat vaikuttivat välillisesti näiden ankarissa oloissa eläneiden maanviljelijöiden asemaan. Väestöpaineen vuoksi kruunumaille oli perustettu ilman viranomaisten lupaa myös nk. kruunun metsätorppia. Molemmista ryhmistä oli saatavilla työvoimaa sahojen organisoimiin luvattomiin hakkuisiin. Kauaskantoisinta oli kuitenkin se, että kruunumetsiä lähestyvä sahateollisuus kannusti ja auttoi ennakkomaksuillaan kruununtalonpoikia lunastamaan tilansa verotiloiksi. Tällöin ei tarvinnut rikkoa lain kirjainta. Kun kruununtalonpoika oli maksanut tilastaan kolmen vuoden veroja vastaavan summan – maakirjojen mukainen verollepano suoritettiin kolmen vuoden välein – hän sai tilan itselleen ja oikeuden metsiensä myyntiin. Ostajakin oli usein jo etukäteen tehdyn sopimuksen mukaisesti tiedossa: Längmanin ja Karttulan kruununtalonpoikien metsänvuokrasopimuksiin vuodelta 1839 kirjattiin jälkimmäisten lupaus lunastaa tilansa verotilaksi.[580] Kruununtilojen osto

[577] Meinander 1945, 222. – Meinanderin väite, että sahateollisuus olisi raaka-ainehuollossa alusta lähtien ollut suuresti riippuvainen valtiosta, on yliampuva.
[578] Kommissionen för … kronoskogarne 1865–1972; Jutikkala 1958, 346–347.
[579] Tasanen 2004, 192–193; Kaukamaa 1941, 478–509.
[580] Varkauden sahan 1839 solmimia metsänvuokrasopimuksia (jäljennöksiä). AD 297/76 1841 STO. KA; Jutikkala 1958, 295–297, 301. – Perinnöksiosto oli tähän aikaan voimakkainta Itä-Suomessa, jossa Savon ja Karjalan asukkaille oli myönnetty vuonna 1827 oikeus suorittaa lunastushinta 20 vuoden kuluessa. Tämä oli sattumalta sama kuin tyypillisen arentisopimuksen kesto. Kruununtorpparien asema oli heikompi, koska heillä ei ollut mahdollisuutta itsenäistyä perinnöksiostolla.

verotiloiksi ohjasi myös Arppen metsätilojen hankintaa, tosin sillä erotuksella, että hänelle tilansa myyneet talonpojat menettivät itsenäisyytensä.[581]

Vanhojen kruununtalonpoikien metsät olivat kruunun kannalta jo menetettyä metsävarantoa: niiden perinnöksiosto oli vain ajan kysymys. Vaarallisempaa von Haartmanin näkökulmasta oli, että maksuvoimainen sahateollisuus rohkaisi uudisasukkaita valloittamaan viimeisiä suuria, yhtenäisiä kruununmetsiä.

Metsälakikomitean asettaminen

von Haartman nimitettiin keväällä 1840 senaatin valtiovaraintoimituskunnan päälliköksi. Syksyllä hänestä tehtiin myös talousosaston varapuheenjohtaja eli senaatin tosiasiallinen johtaja. Finanssitoimituskunta vastasi sekä sahateollisuuden että raudanjalostuksen viranomaisasioita.[582] Vaikka von Haartman oli kotimaisen hallituksen voimahahmo, metsäpoliittisissa asioissa hän jäi senaatin vähemmistöön. Hänen päämääränsä oli silti selvä: kruunun oli aktivoitava omistusoikeus metsiinsä.[583]

Sahateollisuudelle alkoi uusi aika. von Haartmanin manipuloimana kruunu pysynyt sahateollisuuden yläpuolisena, ”puolueettomana” ja maan kokonaisetua säätelevänä tahona, vaikka finanssipäällikkö saattoi näin itse ajatella – siksi vahvasti kruunun toimia alkoivat ohjailla sen intressit metsänomistajana. Valtion sahapolitiikan paradoksit avautuvatkin vasta, jos ymmärtää kruunun etujaan puolustavana markkinaosapuolena.

von Haartman edusti ja korosti vakaumusta, jonka mukaan valtiolla oli tulevien sukupolvien edustajana oikeus ja velvollisuus puuttua yksityismetsien haaskaukseen. [584] Tuo oikeus tarjosi valtiomiehelle kaksiteräisen aseen: korostamalla yksityismetsien huolestuttavaa tilaa hän julkitoi myös kruununmetsien haltuunoton tarvetta – vain siten muodostettaisiin puskuri hävityksen etenemiselle ja pelastettaisiin se mitä Suomen metsistä vielä oli pelastettavissa. Valtion harjoittama metsänhoito toimisi mallina myös yksityisille maanomistajille. Tukkipuun kohoavat hinnat ja sahateollisuuden hyvä kannattavuus uhkasivat metsien ja kansantalouden kestävää kehitystä erityisesti siksi, että tukinhankinta etsiytyi väistämättä kruununmetsäreserviin.

Vuoriteollisuus oli ollut valtiovallan erityissuojeluksessa vuosisatoja, mutta merkittävä poliittisten intohimojen kohde siitä tuli Pohjanlahden itäpuolella vasta kun Suomi irrotettiin Ruotsista. Kun Suomea tarkasteltiin itsenäisenä talousmaantieteellisenä yksikkönä, raudantuotannon omavaraisuusaste paljastui olemattomaksi. Tuotanto sinänsä riitti omiin, vielä vaatimattomiin tarpeisiin. Ongelmana oli, ettei Lounais-Suomessa toimiva vuoriteollisuus jalostanut kotimaista vuorimalmia. Ruukit olivat täysin riippuvaisia Ruotsista tuodusta malmista ja takkiraudasta. Venäjän keisarikunnan alaisuudessa tuonti merkitsi kasvavaa kauppapoliittista ongelmaa. Suomen oli annettava Ruotsille tullipoliittisia myönnytyksiä, jotka eivät tukeneet maan talouselämän kokonaiskehitystä. Taloudellisista, mutta myös poliittisista syistä kruunu ohjaili rautaruukkeja keppi- ja porkkanapolitiikalla. Ruukinpatruunoita kannustettiin etsimään ja

[581] Mustelin 1969, 136; Laine 1950, 421–423.
[582] Kalleinen 2001, 131.
[583] Vrt. Michelsen 1995, 18.
[584] Vrt. Kuisma 1993, 185–187. – Kuisman mukaan von Haartman hahmotteli metsiin perustuvaa kestävän kehityksen ohjelmaa.

käyttämään kotimaista raaka-ainetta, jota varten he saivat korottomia lainoja. Samanaikaisesti ruukkien liiketaloudellisia intressejä loukkasivat rajoitukset ja kylläkin tehottomiksi osoittautuneet ruotsalaisen malmin ja takkiraudan tuontikiellot. Politiikan tarmokas puolestapuhuja oli vuorihallituksen yli-intendentti Nils Nordenskiöld. Tulokset malminetsinnöistä olivat 1840-luvun alkuun tultaessa vielä vaatimattomia: käytännössä vain muutama vanha kaivos oli otettu uudelleen käyttöön.[585]

Senaatin oli kerta toisensa jälkeen peräydyttävä vaatimuksistaan. Näin vuorimalmeja jalostavat ruukinpatruunat – joista monet kuuluivat samoihin aristokraattisukuihin, joista rekrytoitiin autonomisen Suomen korkeimmat virkamiehet – saivat jatkaa entisiä käytäntöjään.[586] Mutta oleellista oli vuoriteollisuuden kokema uhka, joka ajankohtaistui jälleen syksyllä 1840, kun viranomaisten jatkuvat ponnistelut ja tukitoimet eivät olleet tuoneet siirtymää kotimaisten malmien käyttöön. Tuontilupa ruotsalaiselle malmille ja takkiraudalle oli katkolla. Raudanjalostuksen ja vanhojen rautaruukkien elinehto oli jatkoaika. Ratkaisun löytäminen tähän kauppapoliittisesti vaikeaan kysymykseen oli von Haartmanin mielessä, kun hän kutsui kaikki Suomen vuorimalmiruukkien omistajat lokakuussa 1840 järjestettyyn tapaamiseen.

Tuolloin pohjustettiin ruukinpatruunoiden marraskuussa allekirjoittama ja kenraalikuvernööri Menshikoville osoittama kirje, joka eritteli heidän huolenaiheitaan ja tärkeimpiä toiveitaan. Pitkän kirjeen lopussa muistutettiin, kuin ohimennen, tarpeesta metsäsäädösten uudistamiseksi, ”koska vallitsevat säädökset näyttivät olevan riittämättömiä metsien pikaisen sukupuuttoon kuolemisen estämiseksi; korjaamattomaksi vahingoksi niin vuoriteollisuudelle, muille elinkeinoille kuin koko maalle”. Kirje ei mainitse sahateollisuutta nimeltä eikä vaadi sen kahlehtimista. Vuoriteollisuuden historiaa tutkineen Laineen mukaan kirje laadittiin sitä sittemmin kaikissa kohdin tukeneiden von Haartmanin ja Nordenskiöldin neuvottelujen ja valmistelun pohjilta.[587] Kirje oli jonkinlainen kompromissi näiden kahden vaikutusvaltaisen miehen sekä ruukinpatruunoiden näkemysten välillä.

von Haartman lisäsi eri suunnilta painetta metsäsäädösten uudistamiseen. Senaatti pyysi kuvernööreiltä lausunnot ehdotuksista, joita Kuopion läänin kuvernööri Ramsay oli alkuvuodesta esittänyt liikasahauksen estämiseksi.[588] Ramsay oli käsitellyt lukuisia privilegiohakemuksia ja kuunnellut yrittäjien vihjailuja harjoitetusta liikasahauksesta. Hän oli nähnyt itsekin tehokkaan savottatyön jälkiä vesikulkuväylien reunoilla: satojen vähintään polvenkorkuisten kantojen välissä sikin sokin lojuvia latvuksia, joista paksuimmat yli kymmentuumaisia. ”Siemenpuiksi” jätettyinä sahalle kelpaamattomat männyt ja muut ”arvottomat” puut. Aikaa, jonka metsän elpyminen uudelleen kaatokuntoiseksi vaatisi, saattoi vain arvailla.[589] Sahojen toiminnan tiukempi valvonta näytti olevan enemmän kuin tarpeellista.

---

[585] Laine 1950, 58–65, 72–73. – Ruotsalaista rautamalmia tuotiin vielä 1837–1840 keskimäärin 5495 kippuntaa vuodessa. Kotimaisista kaivoksista kaivettiin keskimäärin 18763 kippuntaa.
[586] Laine 1950, 77–89.
[587] Laine 1950, 132–134; Ruukinpatruunoiden kirje. KD 250/23 1841 STO. KA.
[588] KD 240/119 1841 STO. KA; KD 35/67 1841 STO. KA.
[589] Längmanin kirje, jätetty Ummeljoen koesahauksessa 27.6.1853. AD 65/101 1855 STO. KA. – Längman varoitti lyhenevän sahausajan johtavan siihen, että sahat korjaisivat metsistä vain tuottoisimmat osat ja jättäisivät latvat metsään, mikä ”ei millään tavalla vastaa yhtiön, eikä voi vastata katselmusoikeuden ja hallituksen toiveita”; Vrt. Hertz 1934, 19.

Senaatin finanssitoimituskunta eli von Haartman hoputti myös vuorimestaria jättämään vuosikertomuksensa.[590] Se valmistuikin aivan joulukuun lopulla. Pitkän kertomuksensa päätteeksi vuorimestari Idestam, joka vielä kaksi vuotta aikaisemmin oli kehunut Varkauden ympäristön runsaita metsävarantoja, hyökkäsi teräväsanaisesti sahateollisuuden kimppuun. Hän katsoi maan metsien tilanteen laajentuvan vuoriteollisuuden kannalta kaikkea muuta kuin lupaavaksi. Kaskeamisen ohella metsien täydelliseen hävittämiseen olivat syyllisiä ympäriinsä perustetut suuret sahat, joiden omistajat ajattelivat vain hetken voittoja, eivätkä lainkaan tulevaisuutta: ”Pielisjärvelle asti on niiden perustaminen ulottunut ja Ilomantsissa, joka luultavasti on järvimalmeista rikkaimpia seutuja maassamme, hävitetään metsiä hirvittävän nopeasti sahojen tarpeiksi. Sama ilmiö on huomattavissa koko Itä-Suomessa, ja pian siirtynee keinottelu Länsi-Suomeenkin.” Vuorimestari esitti metsäjärjestyksen uudistamista ja sahoille tiukkaa kontrollia liikasahauksen estämiseksi.[591]

Lausunto oli von Haartmanin tilaustyö, mikä selittää myös julkitulon kiireellisyyden. Vuorimestari Idestam teki sen, mihin vuori-intendentti Nordenskiöld ei ollut suostunut. Hän syytti suoraan sahaliikettä. Järvimalminjalostuksen intressit saattoivat olla aidosti Idestamin mielessä, mutta toisaalta vasta tämä painotus antoi hänelle viranomaisena valtuuden arvostella sahaliikettä.

Prosessi metsälainsäädännön uudistamiseksi eteni muodollisesti ruukinpatruunoiden allekirjoittaman kirjeen pohjalta. Liberaaleista ajatuksistaan tunnettu Nordenskiöld antoi tammikuun lopulla siihen viitaten lausunnon, jossa hän ehdotti erityistä komiteaa pohtimaan metsäkysymystä. Ilmeisesti vastauksena Idestamin esiintulolle hän esitti, että komitea ”tarkastelisi asiaa myös taloudelliselta ja kaupalliselta kannalta – eikä pelkästään vuorimiesten näkökulmasta”.[592] Nordenskiöldin pyristely ei auttanut. Senaatti perusteli helmikuussa 1841 keisarille, että komitea oli tarpeen paremman metsätalouden saamiseksi Suomen metsille, joita uhkasivat erityisesti ”yleinen kaskeaminen sekä useaan paikkaan perustetut suuret sahat”.[593] Samoihin syntipukkeihin viittasi ministerivaltiosihteeri Alexander Armfelt määrätessään kesäkuussa komitean ”tutkimaan ja muokkaamaan voimassa olevia metsätaloutta koskevia säädöksiä”.[594]

Komitean tehtävänä ei ollut arvioida metsien kulutusta eli sitä oliko se ylipäätään kestämättömällä tasolla. Haaskausta pidettiin tosiasiana.[595] Syyllisetkin olivat valmiiksi osoitettuna. Komitean asia oli keksiä sanktiot ja antaa niille oikeudellinen hyväksyntä. Miksi ansioistaan maan talousasioiden hoitajana laajalti tunnustettu finanssipäällikkö ei teettänyt selvitystä valtakunnan metsien tilasta ennen kontrollin kiristämistä? Kysymys on

[590] Nils Nordenskiöld Idestamille 12.12.1840. Vuorihallitus Eb 2. KA.
[591] Vuorimestari Gustaf Idestamin kertomus 30.12.1840. Vuorihallitus Dc 1. KA; Idestamin kertomus syksyllä 1838. AD 719/80 1838 STO. KA.
[592] Nordenskiöld 28.1.1841. KD 250/23 1841 STO. KA.
[593] Senaatti hallitsijalle 5.2.1841. KD 250/23 1841 STO. KA.
[594] Ministerivaltiosihteeri Armfelt kenraalikuvernööri Menshikoville 6/18.6.1841. Metsälakikomitean papereita, kansio 2. KD 10/478 1842 STO. KA. – Komitean ehdotus oli Armfeltin määräyksestä otettava aikanaan täysistunnon tarkasteltavaksi.
[595] Michelsen 1995, 16. – Michelsenin mukaan juuri epätietoisuus metsien tilasta olisi ollut komitean asettamisen syy.

aiheellinen, koska rajoitukset ohjasivat maan tärkeintä teollisuutta takaperoiseen toimintaan, köyhdyttäen niin yrittäjiä, alamaisia kuin valtiota.[596]

Miksi järkevä valtiontalouden hoitaja ei halunnut punnita asiaa perusteellisesti ennen ratkaisua? Siksi, että hän pelkäsi metsäselvityksen riskiä: tiedemiesten arvio metsien tilasta olisi voinut romuttaa hänen loogisen rakennelmansa. Sahat ja sahayrittäjät uhkasivat konkreettisesti kruunumetsiä. Tästä asiasta kaikki olivat toki samaa mieltä, mutta kruunumetsien aktiivinen haltuunotto valtiolle ei saanut kannatusta, lähinnä siksi ettei sitä pidetty taloudellisesti järkevänä. von Haartmanin näkökulmasta valtion metsien suojelulla oli kiire ja tämän seikan laajempaa ymmärtämistä edisti parhaiten mahdollisimman lohduton näkemys metsien kokonaistilasta – ja siihen liittyen, mielikuva sahojen harjoittamasta edesvastuuttomasta metsänhaaskauksesta.

Autoritäärinen yhteiskunta ei sallinut yhteiskunnallista keskustelua julkisuudessa. Valtapoliittinen peli nosti metsäkeskustelun pintaan osin tarkoituksellisesti, osin vahingossa, teemoja, jotka hämärsivät aikalaisten ja myöhempien polvien ymmärrystä siitä, mistä sahojen ahdistelussa todellisuudessa oli kyse. von Haartman ja senaatti olivat kruunumetsien suhteen eri linjoilla. Senaatilla oli toimeenpanovaltaa, mutta lainsäädännöstä päätti keisari, joka kuunteli ennen kaikkea Suomen asioita Pietarissa esittelevää ministerivaltiosihteeriä ja suuriruhtinaskunnan kenraalikuvernööriä. von Haartman käytti kabinettipolitiikkaa saadakseen komitean asetetuksi ja antaakseen sille tarkoituksenmukaisen toimeksiannon. Tällöin aseeksi kelpasi vuoriteollisuuden uskoteltu intressi, sillä ruotsalaismalmin ja takkiraudan tuonnista vapautuminen oli Pietarin toive.

J T. Hanho esitti vesisahojen aikaa tutkivassa väitöskirjassaan, että ruukinomistajat viittasivat Idestamin kertomukseen esittäessään metsälainsäädännön tarkistamista, antaen näin tukensa sahaliikettä koskeville syytöksille.[597] Näinhän ei asia ollut. Tämän virheen vuoksi vaikutusvaltaisia ruukinpatruunoja on pidetty sahateollisuuden kahlitsemisvaatimusten taustavoimana ja eduntavoittelijana.[598] Yhä elävän tulkinnan mukaan sahateollisuuden ahdistelu johtui pohjimmiltaan vuoriteollisuuden ja sahateollisuuden kilpailusta maan metsävaroista.[599] Tukea ajatukselle on löydetty aikalaiskirjoituksista, joissa aika ajoin vertailtiin kärjekkäästikin valtion antamaa tukea vuoritoimelle ja toisaalta valtion vihamielistä suhdetta sahateollisuuteen.[600]

---

[596] Vrt. Tasanen 2004, 237. – von Haartman ”runnoi metsäasetuksen valmistelun yhteydessä läpi metsätalouden kehittämisohjelman, jonka päämääränä oli metsänkäytön pitäminen kestävällä pohjalla. Tämä ohjelma oli monelta osin kaukonäköinen, mutta sen vakavana puutteena oli metsävaroja sekä metsien kasvua ja uudistumiskykyä koskevien tietojen hataruus”.

[597] Hanho 1915, 36.

[598] Ahvenainen 1984, 157; Perälä 1987, 632; Kuisma 1993, 181–182; Ruuttula–Vasari 1996, 199; Tasanen 2004, 229; Rytteri 2006, 16; Parpola & Åberg 2009, 18–19.

[599] Meinander 1945, 228–229, 233. – ”Ei ole mikään sattuma, että ensimmäinen taistelumerkki annettiin vuoriteollisuuden leiristä. Sahateollisuuden ja vuoritoimen kilpailu oli satavuotisten perinteiden pyhittämä.” Meinanderin mielestä yleinen käsitys oli, että komitea kulki rautateollisuuden asioilla. Esimerkiksi hän antaa Arppen lausunnot; Kekkonen 1987, 90. – Kekkosen mielestä metsäkonfliktissa ”perimmiltään oli kyse rautaruukkien ja sahojen kilpailusta metsävaroista”; Kalleinen 2001, 171–175.– von Haartmanin elämäkerran kirjoittaja Kalleinen otsikoi metsäkysymystä käsittelevän kappaleen nimellä ”Ruukinomistajat vs. sahapatruunat”, ja toteaa, että ”rautateollisuuden ja ruukinpatruunoiden suosiminen korkeimmalla tasolla eli senaatissa johti väistämättä sahateollisuuden ja sahapatruunoiden syrjintään.”

[600] *Borgå Tidning* 15.12.1841; N. L. Arppe, päiväämätön. Kommentit metsälakikomitealle, kansio 1. KD 10/478 1842 STO. KA; Meinander 1945, 233.

Aikalaiset eivät silti tulkinneet teollisuudenalojen, eikä varsinkaan teollisuusmiesten, taistelevan keskenään. Eikä tähän suuntaan anna mitään vihiä myöskään Eevert Laine vuoriteollisuuden historiassaan. Ruukkien polttoainekysymystä käsitellessään hän esittelee laveasti ruukkien ja talonpoikien intressiriitoja sekä viimeisiä rekognitiometsäanomuksia, mutta ei edes mainitse sahojen ja ruukkien kilpailua metsistä. Sen sijaan Laine osoittaa, kuinka oma sahaliike tarjosi usealle ruukille keinon hiilikysymyksen ratkaisemiseksi.[601]

Sikäli kun rauta- ja sahateollisuudella oli vastakkaisia intressejä, ne koskivat lähinnä järvimalmin jalostajia, kuten Idestamin vuorimestarin kirjoitus paljastaa – ei perinteistä vuorimalmiteollisuutta. Kypsiä mäntypuita sahaava teollisuus ei hävittänyt ruukkien ja harkkohyttien sysimetsiä. Tämän oli senaattikin tunnustanut 1830-luvun alkupuolella. Erilaisiin raaka-aineisiin vedoten talousosasto osoitti Möhkön harkkohytin etupiiriksi samoja metsiä, joita oli katsastettu jo Arppen sahalle.[602] Tämä ei tietenkään poista mahdollisuutta, että elinkelpoinen saha kiusasi lähiseudun ruukkeja ja hyttejä välillisesti nostamalla palkkakustannuksia.

”Jalon tehtaan miehinä meidän pitäisi saada sahata veroa vastaan niin paljon kuin tarvitsemme ja kykenemme”

Kentällä järvimalminjalostajien etuja puolusti tiukimmin ”sahamarttyyrina” paremmin muistettu Längman. Hän vastasi talvella 1837 vuorimestari Idestamin kiertokyselyyn ja kertoi metsätalouden tilan olevan Varkauden ympäristössä saman kuin muualla Savossa: ”Kaskeaminen tuhoaa metsiä, joita uhkaavat nyt lisäksi uusien sahalaitosten hakemukset.”[603]

Längman kasvoi Varkaudessa saha-asioiden asiantuntijaksi, mutta kruunun harjoittaman sahapolitiikan perimmäisistä tarkoitusperistä hän oli muiden tavoin epätietoinen. Julkisen keskustelun puute ruokki huhuja. Keväällä 1840 hän jätti kuvernöörinvirastoon (maaherroista oli tullut vuonna 1838 kuvernöörejä) jälleen hakemuksen, nyt Varkauden sahauskiintiön korottamiseksi 10 000 tukkiin. Metsiä hän halusi varata Varkauden kotipitäjästä Leppävirralta, Joroisista, Rantasalmelta ja lisäksi kauempaa Karttulan kappelista. Varkauden kysymyksen mielestään jo ratkaissut ja sahauksen liiallisesta kasvusta huolestunut kuvernööri Ramsay ei suostunut käsittelemään hakemusta ilman senaatin erityislupaa.[604]

Längman tapasi kuvernöörin pian Taipaleen kanavan avajaisissa. Ja kohta tämän jälkeen hän pyysi apua ”korkea-arvoisalta veljeltänsä”, ylimasuunimestari Laurellilta, jotta tämä tilaisuuden tullen vihjaisisi, kuinka ”jalon tehtaan miehinä meidän pitäisi saada sahata veroa vastaan niin paljon kuin tarvitsemme ja kykenemme – raudanjalostusta järkevöittäen ja hyödyttäen”.[605]

Raudanjalostuksen ja sahan intressien yhdistäminen oli Längmanin kuningasajatus. Ajankohta asiasta muistuttamiselle oli ilmeisen otollinen. Laurell antoi elokuussa 1840

[601] Laine 1950, 390–439.
[602] Mustelin 1969,
[603] Längman vuorimestarille 24.2.1837. Vuorimestarin kertomukset 1829–1844. Vuorihallitus: Dd 3. KA.
[604] Längman ja Wahl Kuopion kuvernöörinvirastoon 3.4.1840; Kuvernööri Ramsay 27.4.1840. AD 542/80 1840 STO. KA.
[605] Längman Laurellille, päiväämätön (1840). Vuorimestarin kertomukset. Vuorihallitus Dd 3. KA.

tukensa anomukselle.[606] Varkauden asia nytkähti eteenpäin. Senaatti palautti laajennushakemuksen Ramsaylle, joka suositteli seuraavana keväänä kysymyksen ”ottamista, aikaisemmasta privilegiosta huolimatta, tutkittavaksi tavallisessa järjestyksessä”. Kuvernöörin asennetta oli muokannut tieto Varkauden tukalasta asemasta. Ramsayn mukaan ”oli yleisesti tunnettu asia, kuinka hakijat olivat merkittäviä uhrauksia tehden yrittäneet saada rautalaitoksensa ja sahansa täyteen toimintakuntoon”. Hän muistutti yleisestä hiilipulasta joka esti merkitsevästi läänin rautalaitosten menestystä. Syylliset kuvernööri löysi sahoilta, jotka suurempien, mutta eivät yhtä kestävien voittojensa ansiosta hankkivat rautatehtaita paremmin metsävaroja ja työvoimaa. ”Tämän vuoksi olisi kyllä toivottavaa, että hakijoiden tarkoitus suuremman sahan sahausjätteillä helpottaa hiilenpuutetta saavuttaisi menestystä.”[607]

Senaatin talousosasto kehotti myöhemmin keväällä kuvernööriä ottamaan Varkauden hakemus lain ja asetusten mukaiseen käsittelyyn.[608] Viranomaislinjaus heijastui välittömästi tapaan, jolla Längman vastusti kilpailevia hankkeita. Hän vertaili Savikosken yhteydessä Aminoffia edesmenneeseen kauppias Gurstjeffiin, ja tietenkin jälkimmäisen eduksi. Tämä kun oli suunnitellut yhdistetyn saha- ja harkkohytin perustamista Karttulaan:

> Sikäli kuin saha ja rautalaitos muodostaisivat yhteisen asian, joita ei saisi erikseen vaan yhdessä rakentaa, tuntien sen armollisen suojeluksen, jolla hänen keisarillinen majesteettinsa käsittää raudanjalostusta, tulisi epäilemättä useampiin paikkoihin järvimalmin sulatusta, eivätkä ainoastaan sahat nykyiseen tapaan valloittaisi kaikkia sopivia paikkoja.[609]

Kilpa raudanjalostajan ja sahaajan kesken saattoi syntyä myös toisesta rajallisesta resurssista: vesivoimasta. Längman ei tavoitellut Savikoskea, mutta Varkausyhtiöllä oli jo melko pitkälle vietyjä suunnitelmia Sorsakosken sahan lähelle perustettavasta harkkohytistä. Metsäpäällikkö Anders Silfvenius oli saanut vuorimestarilta valtauskirjat Sorsavedelle ja Kuvansille. Hytin perustustöitä oli jo aloiteltu.[610]

”Poroporvarin yleinen luonteenkuvaus”

Längman esitti muitakin Aminoffin Savikoskea rakauttavia syytteitä: Karttulan talonpoikien olisi pitänyt käyttää aikansa tilojensa parantamiseen, ei lautarahtien ajoon, varsinkin kun heillä oli tilaisuus saada puunmyyntituloja toisilta sahoilta, jotka noutivat itse tukkinsa. Tällä hän puolusti Varkauden sahan keskeistä toimintaperiaatetta, mutta tukkien hankinta Karttulasta Varkauteen vaikutti kaukaiselta ja epäuskottavalta ajatukselta. Längman todisteli myös sahojen perustamisen olevan ennen Saimaan kanavan

[606] Laurellin lausunto 24.8.1840. AD 542/80 1840 STO. KA.
[607] Längman ja Wahl senaatin talousosastolle 9.9.1840; 13.11.1840; Vuorimestari Laurellin lausunto 24.8.1840; Kuvernööri Ramsay 23.3.1841. AD 542/80 1840 STO. KA; Längman Laurellille, päiväämätön (1840). Vuorihallitus Dd 3. KA; Laine 1907, 200. – Ylimasuunimestari Laurell oli nimitetty vuorimestariksi 26.4.1840.
[608] STO 8.5.1841. KA.
[609] Längmanin valitus kuvernöörin Savikosken päätöksestä (30.12.1840) 10.5.1841. AD 297/76 1841 STO. KA. – Gurstjeff suunnitteli 1830-luvun puolivälissä sahan ja harkkohytin perustamista Rautalammin Kutumäkeen. Ks. KD 49/228 1838 STO. KA.
[610] Reskontra II Ge 9, 497–498, 529–530, 695–696. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.

valmistumista turhaa – uudet sahat täyttivät jo nyt Lappeenrannan sataman tapulit ja tukkivat kuljetusyhteydet Viipuriin. Ruuhkat rahdinajossa olivat tunnettuja, mutta näkemys oli erikoinen mieheltä, joka halusi epätoivoisesti kasvattaa omaa tuotantoansa. Varkauden pitkät uitot tietäen Längmanin perusteet Savikosken vahingollisuudesta muille yrittäjille tuntuivat suorastaan oudoilta: rengit karkaisivat joukoittain kalliin palkan perässä tukinuittoihin. Jopa ”tilanomistajat jättävät kotinsa ja tilansa astuakseen samaan palvelukseen mitä etäisimmissä paikoissa”.[611]

Kasvava irtolaisuus ja halvan työvoiman varmistaminen maanviljelykselle olivat päivänpolttavia kysymyksiä, joita selvitteli 1830-luvun lopulla asetettu komitea. Itse von Haartman oli ilmaissut huolensa talonpojista perustellessaan sahatavaran vientitullien korotusta.[612] Längman nuoleskeli kirjeillään näkemyksiä, joita oletti viranomaisten suosivan – ja näinhän yrittäjät olivat aina tehneet: kokemukset vallitsevista metsä- ja elinkeinopoliittisista painotuksista ohjasivat privilegioanomusten sisältöä.[613]

Samalla Längman provosoi kilpailijansa, jotka tiesivät hänen toimintansa teollisuusmiehenä poikkeavan kirjeissä ilmaissuista arvoista silmiinpistävästi. Aminoff näki väitteissä aineiksia vain ”poroporvarin yleiseen luonteenkuvaukseen”. Sarkastisesti hän lisäsi, ettei Längmanin ”patrioottiseen intoon ja kaikkiviisaisiin neuvoihin” ollut omanvoitonpyynti vaikuttanut millään lailla: ”Oli yleisesti tunnettu asia, että Varkauden sahanomistajat pyrkiessään todennäköisesti laskemaan hiilenpolttokustannuksia, varasivat itselleen kaikki Savon tukkimetsät.” Aminoff antoi, kuten Arppe aikanaan, Längmanille neuvoja liikkeen hoidossa: kahta vierekkäistä, erillistä laitosta pystyi harvoin pitämään kannattavana. Toisen oli jäätävä taustalle. Tämän hän oli havainnut Varkaudessa, jossa ”rautatehtaalla oli rautaa tuskin omiksi tarpeiksi, mutta sahalla sen sijaan ylenmäärin lautoja”.[614]

Aminoffia vastaan oli mobilisoitu laaja vastarinta, josta oli jo puhe aiemmin. Se ei kuitenkaan vaikuttanut lopputulokseen: Savikoski sai lokakuussa 1841 privilegion 5000 tukille. Katselmuksessa metsien oli arvioitu riittävän suurempaankin sahaukseen, mutta kuvernööri Ramsay halusi ”välttää tulevat veronalennusvaatimukset”.[615]

Längmanin strategia ei toiminut. Järvimalmiruukkien sahaustoiminta ei sittenkään saavuttanut erityissuosiota, jolla se olisi voinut välttää sahoihin kohdistuvan vihamielisyyden. Sorsakosken harkkohytin rakennustyöt keskeytettiin eikä Varkauden sahaprivilegioiden laajennushakemusta jostain syystä tuotu senaatin talousosaston ratkaistavaksi. Todennäköisesti hakemus olisi todettu mahdottomaksi läänin rajat ylittävien metsävarausten vuoksi: Varkaus oli hankkinut tukkeja Joroisista ja Rantasalmelta koko toimintansa ajan, mutta metsien sijainti Mikkelin läänin puolella merkitsi ajan byrokratialle ylitsekäymätöntä estettä.

Längmanin visioima synergia järvimalmijalostuksen ja sahaliikkeen kesken toteutui kuitenkin jo monin paikoin. Ja vielä vuonna 1843, jolloin sahojen perustaminen muutoin

[611] Längmanin valitus kuvernöörin Savikosken päätöksestä (30.12.1840) 10.5.1841. AD 297/76 1841 STO. KA.
[612] Pipping 1940, 6–41; Finanssitoimikunta N:o 15. Salaiset asiakirjat. STO. KA; STO 23.2.1839. KA.
[613] Kuisma 1983, 50.
[614] G. Aminoffin vastine senaatin talousosastolle 22.6.1841. AD 297/76 1841 STO. KA; Reskontra II Ge 9, 819–820. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Aminoff tosin osti itsekin rautaa Varkaudesta 1840.
[615] STO 21.10.1841. KA.

oli olematonta, Iisalmen Salahmin harkkohytin omistaja, raahelainen Zachris Franzén sai luvan kotitarvesahan muuttamisesta kaksikehäiseksi kauppasahaksi.[616]

Yrittäjät eivät tunnustaneet keinotekoista jakoa teollisuudenalojen välillä: Varkauden, Juantehtaan tai Salahmin patruunat eivät olleet poikkeuksia. Vanhassa Suomessa Gromoffin veljekset harjoittivat suuressa mittakaavassa rauta- ja sahateollisuutta. Sahoilla aloittanut Arppe siirsi painopistettä rautateollisuuteen perustaen mm. Värtsilän tehtaat. Oulun lääniin 1840-luvun alussa perustettu Timosen harkkohytti sai samalla sahaprivilegion. Kimingin harkkohytin osakas, raatimies C. G. Favorin omisti läheisen Kannonkosken sahan. Östermyran ruukinpatruuna Gustaf Adolf Wasastjerna omisti Ähtärissä Inhan vesisahan. Ummeljoen osakas Jean Bruun osti Porsaskosken hytin, joka hallitsi myös sahaprivilegiota…[617]

Järvimalmien sulatuksen ja sahateollisuuden intressit olivat yhteen sovitettavissa. Sikäli kun von Haartman ylipäätään pyrki suojelemaan raudanjalostusta tai sen tulevia edellytyksiä liian vahvalta kilpailijalta, todisteita on haettava hänen ja Nordensköldin voimakkaasti tukemasta kotimaisten malmien etsinnästä ja jalostamisesta. Vuorihallituksen asiantuntijat neuvoivat ruukkien omistajia. Kotimaisia malmeja käyttäville laitoksille myönnettiin avokätisesti korottomia lainoja. Malmeja etsittiin myös kruununmailta ja niiden välittömästä läheisyydestä. Ainakin Kolarin Juvakaisenmaan rikkaan malmiesiintymän ja Kemijoen vesistön järvimalmien varaan suunniteltiin sulattojen perustamista.[618]

Etelä-Suomen ruukinpatruunat eivät olleet kiinnostuneita laajentamaan seuduille, missä sahateollisuuden toiminta oli voimakkainta tai minne sen odotettiin levittäytyvän. Muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta patruunat arvostelivat von Haartmanin kotimaisia malmeja suosivaa politiikkaa.[619] Heillä ei ollut aihetta vaatia sahaliikkeen kahlitsemista. Malminetsinnän innokkain puolestapuhuja, yli-intendentti Nordenskiöld suorastaan vastusti sitä.

Savossa sahaliikkeen laajentuminen pysähtyi käytännössä Savikoskeen. Aminoff suunnitteli vielä laitosta Kiuruveden Ryönäkoskelle, mutta hanke jäi toteutumatta – ilmeisesti nopeasti heikentyvien suhdanteiden takia.[620] Savon sahapaikat oli varattu. Tässä privilegiopelissä Längman ja Varkaus jäivät osattomiksi: ”Lähistöllämme on useita sahoja, joilla on moninkertainen sahausoikeus meihin verrattuna”, turhautunut Längman totesi senaatille.[621] Varkauden Pielaveden sahasuunnitelma hylättiin lopullisesti vuonna 1844, jolloin sen metsäsopimukset siirrettiin Ummeljoen tileihin.[622] Paul Wahlia lykästi paremmin. Suovun puolikkaan lisäksi hän hankki vuonna 1839 puolikkaan Kajaanin Ämmäkosken sahasta tullen näin oululaisen J.W.G:son Snellmanin yhtiökumppaniksi.

[616] Laine 1952, 90.
[617] Laine 1950, passim; Ahvenainen 1984, passim.
[618] Laine 1950, 275–278.
[619] Laine 1950, 201.
[620] Majuri Aminoffin hakemus 23.3.1842. Saapuneet kirjeet 1839–1842. TVH, Aa 6. KA.
[621] Längman senaatin talousosastolle 19.11.1840. AD 542/80 1840 STO. KA; Hanho 1915, 188–193. – Längmanin jättäessä Varkauden 1846 Kuopion läänissä oli kymmenen ja Mikkelin läänissä 15 Varkautta suurempaa sahauskiintiötä.
[622] Reskontra II Ge 12, 465–466; II Ge 13, 519–520. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.

Hackman & Co:n osakkaana Wahl kasvatti liikettään Siikakosken ja Kuorekosken sahoilla.[623]

Sahauskielto Ylitorniolla

Portimokosken sahaan kaukana Ylitorniolla kohdistui jo ennen metsälakikomitean perustamista valokeila, joka ennakoi tiukentuvaa metsäpolitiikkaa. Saha oli aikoinaan perustettu yhteismetsien tukeille. Kun metsien omistussuhteet olivat epämääräiset, saha maksoi tukeista vähäisiä korvauksia, jos niitäkään. Portimokoski eli kannattavuusrajalla ilman kantomaksujakin. Yhteismetsien osakkaat saivat omansa lähinnä tekemällä töitä metsissä, sahalla ja uitoissa. Kruunulle saha ei tilittänyt puista mitään. Isojako saatettiin päätökseen Ylitorniolla 1840-luvun alkuun tultaessa. Tuolloin kruunun ja yksityisten omistamat metsät jyvitettiin, mutta rajat jäivät vetämättä. Arvioiden mukaan suuri osa sahalle osoitetuista metsäalueista jäi kruunulle.[624]

Kruununmetsiä käyttävä vesisaha herätti viranomaisten mielenkiinnon vasta 1830-luvun lopulla, kun sahakuume levisi kertarysäyksellä Oulun lääniin: useita hankkeita oli pantu lähes samanaikaisesti vireille – ja kaikki uhkaavan lähelle kruununmetsiä. Viranomaiset hakivat yhtenäistä linjausta sahojen ja kruununmetsien väliseen rajankäyntiin. Kuvernööri Robert Wilhelm Lagerborgilta pyydettiin ehdotusta hakkuuoikeuksista ja kantomaksuista kruunun liikamailla.[625]

Taivalkosken, Hirvaskosken ja Hakokönkään privilegiohakemuksien ohella kuvernöörin oli otettava kantaa myös vanhempien sahojen käytäntöihin. Lääninhallituksessa huomattiin, että siltä puuttuivat Portimokosken verotus- ja privilegiokirjat. Eikä niitä ollut Oulussa koskaan nähtykään, sillä saha oli Ruotsin vallan aikana kuulunut Västerbottenin lääniin ja viralliset asiakirjat olivat jääneet Ruotsiin.[626] Tilanne kuvasi äärimmäisyydessäänkin osuvasti sahojen tähän asti vapaata toimintaa: kruunu tyytyi vuotuisiin veroihinsa, eikä valvonut aktiivisesti sahojen toimintaa. Kun viranomaisilla ei ollut tietoa sahojen kiintiöistä, ei heiltä voinut odottaa huomiota liikasahaukseenkaan. Portimokoski oli nauttinut myös valvomattoman toiminnan toisesta bonuksesta, kruununmetsien ilmaisista puista.[627]

Tilanne oli muuttumassa. Kuvernööri Lagerborg vaati sahakirjuri Koposta toimittamaan privilegiokirjan ja verotuksen toimeenpanosta kertovat asiakirjat kruununvoudille. Kun näitä ei määräaikaan Ouluun toimitettu, Lagerborg toteutti vaatimusta ryydittäneen uhkauksen ja asetti Portimokosken marraskuussa 1839 sahaus- ja hakkuukieltoon. Koposella ei ollut koko privilegiokirjaa, jonka hän sai sitä pantanneelta varatuomari Herman Cajanukselta vasta toukokuussa 1840, eli aivan uuden sahauskauden kynnyksellä.[628]

---

[623] Ahvenainen 1984, 179, 185; Hanho 1915, 197.
[624] Meinander 1950, 90; Portimokosken verokatselmus 24.9.1841. KD 288/332 1841 STO. KA.
[625] Hanho 1915, 137.
[626] Kuvernööri Lagerborg senaatin kamarikonttorille 18.7.1840. KD 77/296 1840 STO. KA.
[627] Portimokosken privilegiokirjassa sahausoikeus merkittiin 2000 puuksi. Senaatin kamarikonttorin papereissa 1840 oikeus mainitaan 2000 tukiksi. Sahan verotuksessa 1841 tulkittiin privilegioitu 2000 puuta 2000 kymmenen kyynärän ja 2000 kuuden kyynärän tukiksi. Vuonna 1837 sahalla sahattiin vain 11,25 kyynärän tukkeja. Ilmeisesti mäntyjen latvaosia ei vastaanotettu sahalle lainkaan.
[628] Längman kuvernööri Lagerborgille 23.5.1840. Kuusiluodon saha: Aa 4. Rosenlew. ELKA

Koponen toimitti privilegiokirjan viranomaisille, mutta ei jäänyt odottelemaan sahauslupaa. Sahanhoitaja Malm sai käskyn avata vesirännin luukku ja käynnistää saha. Ylitornion nimismies Johan Fredric Ångelin oli kuitenkin valppaana ja raportoi laitoksen luvattomasta käyttöönotosta kuvernöörille. Tapauksesta kehkeytyi arvovaltakiista: Lagerborg jatkoi heinäkuussa sahauskieltoa ja määräsi jo sahatut lankut takavarikoitavaksi. Hän perusteli sahauskiellon jatkamista sillä, ettei vuoden 1789 verollepanolla ollut virallista vahvistusta ja ettei saha ollut maksanut yhteismetsien tukeista kruunulle kantorahoja.[629]

Nimismies Ångelin oli, saatuaan tiedon sahan kiintiöstä, syyttänyt Portimokoskea vuosina 1838–1839 tapahtuneesta huomattavasta liikasahauksesta. Längman epäilikin jatketun sahauskiellon todelliseksi syyksi liikasahausepäilyjä ja vaati kuvernööriä syyttämään häntä laillista tietä, mikäli hänen katsottiin siihen syyllistyneen, eikä kieltämään sahausta kokonaan. Hän ilmoitti myös hakevansa tulevan verotuksen yhteydessä suurempaa sahauskiintiötä – korotettua veroa vastaan – sekä lupaa yhteismetsien käyttöön, ”jos ei muuten, niin sovittua kantorahaa vastaan”.[630]

Lagerborg oli toimelias ja velvollisuudentuntoinen virkamies. Hän oli jouduttanut jo kertaalleen keskeytynyttä isojakoa ja uudistilojen verollepanoa sekä kehittänyt Oulun läänin teollisia oloja. Hän kannusti yrittäjiä rautaruukkien ja myös sahalaitosten perustamiseen, eikä ollut missään nimessä kehityksen jarruttaja. Mutta Napoleonin vastaiseen sotaretkeen Venäjän joukoissa osallistunut ja Puolan kapinaa kukistamassa käynyt upseeri oli myös pikkutarkka ja ehkä herkkähipiäinenkin byrokraatti.[631] Sahauskiellon jatkaminen oli jo sahayrittäjän simputusta. Längman katsoi toimenpiteen ”vähintäänkin omavaltaiseksi” ja näin tulkitsi myös verotusasioista vastannut senaatin kamarikonttorin päällikkö Frans Edelheim. Hän ei nähnyt kiellolle perusteita. Lokakuussa 1840 kokoontunut senaatin täysistunto määräsi kuvernöörin ilman viivytyksiä ilmoittamaan sahanomistajille ja muille asianosaisille, että sahauskielto ja lautavaraston takavarikointi olivat päättyneet. Uuteen verollepanoon asti sahaa verotettaisiin entiseen tapaan.[632]

Portimokoski seisoi suuren osan jo muutenkin lyhyttä sahauskauttaan. Vaikka osa sahalle hankituista tukeista uitettiin Röyttään ja sahattiin siellä käsivoimin, sahauskielto aiheutti omistajille huomattavat menetykset.[633] Längman vaati varatuomari Cajanuksen asettamista taloudelliseen edesvastuuseen aiheuttamastaan vahingosta, olihan koko prosessi lähtenyt käyntiin tämän kiusanteosta.[634]

Portimokosken verotuskatselmus järjestettiin syyskuussa 1841. Saman vuoden aikana arvioitiin useimpien suomalaissahojen verotus uudelleen. Tuloksena oli järjestään kiristyvä fiskaalinen rasitus, niin myös Portimokoskella: verotus nousi 37,5 puolipuhtaasta

[629] Längmanin valitus kuvernööri Lagerborgin päätöksestä 5.9.1840; Kuvernööri Lagerborgin päätös 14.7.1840. AD 522/79 1840 STO. KA.; Kuvernööri Lagerborg senaatin finanssitoimikunnalle 18.7.1840. KD 77/296 1840. STO. KA.
[630] Längmanin valitus kuvernööri Lagerborgin päätöksestä 5.9.1840. AD 522/79 1840 STO. KA.
[631] Liakka 1930.
[632] Frans Edelheim 8.10.1840. KD 77/296 1840 STO. KA; Plenum 23.10.1840. SEN. KA.
[633] Reskontra II Ge 9, 739–740. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.
[634] Längman kuvernööri Lagerborgille 10.7.1840. Kuusiluodon saha: Aa 4. Rosenlew. ELKA.

lautatoltista 44,5 tolttiin täyspuhtaita ja samaan määrään puolipuhtaita lautoja.[635] Oulun läänin katselmuksen yhteydessä selvitettiin – kuvernööri Lagerborgin jo toista vuotta aikaisemmin senaatista saaman kirjeen pohjalta – missä ajassa laitokset kykenivät sahaamaan kiintiönsä. Selvitys oli muodollinen. Portimokosken arvioitiin sahaavan 4000 tukin kiintiönsä neljässä kuukaudessa. Tulokseen oli päästy 40 tukin päiväsahauksella, jota oli pidetty jo vuosikymmenien ajan kaksikehäisten sahojen standardikapasiteettina.[636]

Arvion perusteeella katselmusmiehet ehdottivat laitoksen vuosittaisen sahausajan rajoittamista neljään kuukauteen siten, että se saisi käydä kevätkesällä kaksi ja syksyllä toiset kaksi kuukautta. Ennen sahauksen aloittamista sahanomistajien oli ehdotuksen mukaisesti ilmoitettava siitä nimismiehelle, joka valvoisi, ettei sahausaikaa eikä sahausoikeuksia ylitetä. Senaatti, joka odotteli metsälakikomitealta juuri tämänkaltaisia esityksiä rajoituksista, ei katsonut sahausajan rajoittamista tarpeelliseksi. Sen sijaan se määräsi kuvernöörin huolehtimaan toimenpiteistä, joilla estettiin sahojen myyntioikeuksien ylittäminen.[637] Käytännössä tämä tarkoitti sahojen puunhankinnan tiukempaa kontrollia.

Keskustelu sahausajan rajoituksista käytiin kaikissa verokatselmuksissa, joita pidettiin vuosikymmenen taitteessa Oulun lääniin perustetuilla sahoilla, ja samoin lopputulemin.[638] Timosen sahan omistajien hakema korotus kiintiölle vain muutama vuosi sahan perustamisen jälkeen todistaa valvonnan tiukkuudesta, merkitsihän kiintiön korotus myös verojen korotusta, joten sen hakemiseen sahayrittäjät turvautuivat vain pakon edessä.[639] Längman ei puheistaan huolimatta hakenut Portimokoskelle suurempaa sahausoikeutta.

Syytteitä Portimokosken liikasahauksesta ja sahan luvattomasta käyttöönotosta setvittiin Ylitornion käräjillä ja Vaasan hovioikeudessa. Liikasahaukselle ei löytynyt todisteita ja syyte raukesi molemmissa oikeusasteissa. Sahakirjanpitäjän säilyneistä tileistä voidaan arvioida tuotannon ylittäneen vuonna 1837 vain vaivoin sahauskiintiön, mutta vuonna 1839, jota syytekin koski, sahalle hankittiin tukkeja lähes kaksinkertaisesti yli sahausoikeuksien. Ennen kuin viranomaiset olivat nostaneet kysymyksen kiintiöistä esille, Cajanus oli kainostelematta ilmoittanut Portimokosken myynti-ilmoituksessa sahausvolyymiksi 8000 tukkia. Ångelinin ilmiannon taustalla saattoi olla kasvanut tukinhankinta, jota taas saattoi selittää talonpoikien halu toimittaa mahdollisimman paljon tukkeja ennen lähestyvää isojakoa.[640]

Kuvernöörin uhmaamisesta eli sahan luvattomasta käytöstä Längman ja sahanhoitaja Malm eivät päässeet yhtä helpolla. Hovioikeus tuomitsi huhtikuussa 1842 molemmat 19

---

[635] Meinander 1950, 30–31. – Verotuksessa käytettiin termejä ”enkla bräder” ja ”dubbla bräder” synonyymeina muista yhteyksistä tutuille termeille ”halfrena bräder” ja ”helrena bräder.”

[636] Portimokosken verokatselmus 24.9.1841. KD 288/332 1841 STO. KA; Maininta senaatista 10.4.1840 lähetetystä kirjeestä, ks. Hirvaskosken koesahauksesta ja verotuksesta. KD 106/299 1840 STO. KA.

[637] Portimokosken verokatselmus 24.9.1841. KD 288/332 1841 STO. KA; STO 17.12.1841. KA.

[638] Kuvernööri Lagerborgin lausunto (30.10.1839) Taivalkosken verotuksesta ja sahauskontrollista. KD 232/295 1839 STO. KA. Vrt. KD 106/299 1840. (Hirvaskoski); KD 105/314 1841. (Hakoköngäs); KD 253/328 1841. (Timonen); KD 366/359 1842. (Kalliokoski).

[639] Timosen sahauskiintiön korottamisesta. KD 107/323 1846 STO. KA.

[640] Inventointiluettelo/ kansio 2: Portimokosken (Kristineströmin) sahan laskukirja 1836–1843. Kuusiluodon saha, Aa6. Rosenlew. ELKA; *FAT* 15.11.1837; Vrt. Kuisma 1993, 117. – ”Tiedossa ollut isonjaon lähestyminen vaikutti yleensä ryöstävää puunkäyttöä kiihdyttävästi. Yhteisestä metsästä pyrittiin hankkimaan nopeasti irti kaikki saatavissa ollut hyöty.”

hopearuplan ja 20 kopeekan sakkotuomioihin – tai vaihtoehtoisesti 14 vuorokauden vankeuteen ”vedellä ja leivällä”.[641]

Malm otti muuttotodistuksen Ylitorniolta vain kaksi päivää hovioikeuden langettavan tuomion jälkeen. Häntä seurasi sahanhoitajana O. I. Strömstenin poika Frans Edward Strömsten. Längmanin edusmies Koponen jätti Portimokosken heinäkuussa ja siirtyi Paul Wahlin Kajaanin sahalle.[642] Siellä hän ei kuitenkaan viihtynyt kauan, kuten hänen seuraavana keväänä ”sedälleen” kirjoittamasta kirjeestä käy ilmi:

> Olin pois Kajanasta sen Rackan Herr Snellmanin paulosta- jonga yli minä olen ilonen että tulin silldä pois ja nyt sen jälken minä olen reisannut ja huvitellut siellä ja täällä. Enimmiten olen kuitengin ollut veljen tygönä Juvalla eller Jockas. 28. päivä tulin minä warkauden ja nyt olen minä näyttäny eli liqviterannu kaikki mitä minun hallussani on ollut. Ja tulin velka Herr Längmanillen 40 rub – sen syn tähen että ej Längman ottanu hyväsi kuin minä annan hevosen.[643]

Koponen sai paikan Roseniuksen Läsäkosken sahalla Kangasniemellä. 1850-luvun alussa hän oli jälleen Längmanin palveluksessa, tuolloin Ummeljoen sahalla.[644]

Längman myi osuutensa Portimokoskesta Grönbergille ja Strömstenille joulukuussa 1842 reilulla tuhannella hopearuplalla.[645] Portimokoski ei ollut hyvä sijoitus ja luopumispäätöstä helpotti paitsi Längmanin krooninen rahapula myös tiukentunut viranomaisvalvonta sekä sahaliikkeen yleisesti heikentynyt kannattavuus.

”Kapitalistien omituisella valmiudella”

Metsälakikomitean julkisena lähtökohtana oli, että sahat kuluttivat metsiä yli niiden uusiutumiskyvyn eli haaskasivat metsiä. Puheet metsien tuhlailevasta ja välinpitämättömästä käytöstä olivatkin yleistyneet sahateollisuuden kasvun myötä.[646]

Kytkös oli monien mielestä silti teennäinen. Sahateollisuus tarvitsi järeitä ja hyvin muodostuneita puita, käytännössä yksin mäntyjä. Sahat korjasivat metsän kypsää tai yli-ikäistä satoa ja maksoivat mäntymetsistä parhaimman hinnan. Koko kysymyksen saattoi kääntää myös päälaelleen: sahojen vapaa toiminta kasvatti metsien arvoa ja vähensi niiden leväperäistä käyttöä. Suuressa kokonaisuudessa sahat olivat pieni ongelma. Voimakas väestönkasvu, joka oli leimallista 1800-luvun Suomelle ja koko Euroopalle, siirsi huomiota holtittomana pidettyyn puun kotitarvekäyttöön. Polttopuun hinta kohosi suurimmissa kaupungeissa. Savon kaskialueilla tihennettiin kaskikiertoa. Myös tervatalouden jäljet huolestuttivat: Pohjanmaalla tervanpolttajien miilut siirtyivät metsien perässä yhä syvemmälle sisämaahan. Ja teollisuus, ennen kaikkea hiljakseen laajentuva raudanjalostusteollisuus, tarvitsi jatkossakin puuhiiliä prosessoidessaan malmista

[641] Vaasan hovioikeus 6.4.1842. Kuusiluodon saha, Aa6. Rosenlew. ELKA.
[642] Ylitornio, seurakunnasta muuttaneet. Mf. IK 189. KA.
[643] A. J. Koposen Varkaudessa 31.5.1843 kirjoittama (nimetön) kirje ”sedälleen”. Inventointiluettelo / kansio 2. Kuusiluodon saha. Rosenlew. ELKA
[644] Elim. sk. 1851 § 71. Kymi U.l. KO a 51. KA.
[645] Kristineströmin kauppasopimukset. Kuusiluoto Da 5. Rosenlew. ELKA.
[646] Esim. Kaukamaa 1941 b, 153.

raakarautaa ja jalompia lopputuotteita. Kukoistustaan elävät ja strategisesti tärkeät Pohjanmaan laivanveistämöt tarvitsivat arvokkaat mastopuunsa. Näitä kaikkia kysymyksiä oli senaatin asettaman metsälakikomitean pohdittava.

Metsälakikomitean oli otettava kantaa sahojen voimalähteisiin, tarkoitusperiin ja tukkien saatavuuteen sekä pohdittava laitosten perustamisprosessia, liikasahauksesta annettavia sanktioita ja kontrollikeinoja liikasahauksen estämiseksi. Seikkaperäiset ohjeet osoittavat, ettei von Haartman halunnut komitean pohtivan saati kyseenalaistavan privilegiojärjestelmän mielekkyyttä.[647] Keskustelu rajattiin ahtaisiin raameihin.

Komitean tärkein toimeksianto oli kuitenkin selvitys kruununmetsien käyttöoikeuksista, hallinnasta ja valvonnasta. Ruotsin kruununmetsien kohtalo oli von Haartmanille varoittava esimerkki. Se oli ratkaistu käytännössä jo 1820-luvulla, jolloin suuri osa Taalainmaan, Gävleborgin, Länsi-Norlannin ja Jämtlandin läänien yhteismetsistä oli jaettu. Talonpojat saivat haltuunsa valtavia maaomaisuuksia. Yhteismetsistä sahoille ja ruukeille jo aiemmin osoitetut rekognitiometsät tai niitä korvaavat metsät myytiin yhtiöille pilkkahintaan. Kruunun suuret metsäalueet supistuivat lähes merkityksettömiksi, joskin omistusoikeuksiltaan selkeämmiksi kokonaisuuksiksi. Virkamiehistä ja konservatiiveista koostunut oppositio arvosteli jakoa voimakkaasti. Jälkikäteen sitä on harmiteltu kaikkien aikojen suurimpana valtion omistuksen hajottamisena.[648]

Metsät jaettiin Ruotsissa ennen sahateollisuuden 1830-luvun nousukautta ja metsien arvon kohoamista. Kun sahoja ohjailevan privilegiojärjestelmän ongelmia ratkottiin, keskustelua ja päätöksentekoa yksinkertaisti Ruotsissa ratkaisevasti se, ettei valtiolla ollut vastaavaa metsänomistusintressiä kuin Suomessa.

Metsänkäyttöä säätelevä järjestelmä sai oikeutuksensa Pohjanlahden molemmin puolin vanhasta tulkinnasta, jonka mukaan yksityismetsät olivat ikään kuin valtiolta lainassa olevaa omaisuutta: maanomistajalla oli ainoastaan hallintaoikeus metsäänsä. Tukkipuun kypsyminen täysikasvuiseksi kesti useamman sukupolven ajan, esimerkiksi Saarijärvellä arvioitiin 1850-luvun alussa kypsän sahapuun iäksi maasto-oloista riippuen 150–200 vuotta. Metsien tuotto ei tulkinnan mukaan voinut olla yhden sukupolven nautintaoikeus. Yksityinen metsänomistaja ja sahayrittäjä eivät hetken voittojen huumassa saaneet tuhlata eli haaskata metsiä vaan nauttia ainoastaan metsäpääoman vuotuisesta tuotosta. Tähän filosofiaan perustuivat myös sahojen metsäkatselmukset. Sahoilla tuli olla kestävä metsävaranto, jonka uusiutumiskierto laskettiin kypsien, kasvunsa lopettaneiden mäntyjen iän mukaan. Kypsän hongan tuntomerkki oli kaiketi kuivuva latvaosa, harmaa lakkapää.[649]

Liberaalipoliitikoille yksityisomistus oli pyhä asia myös metsissä. He uskoivat sen synnyttävän parempaa metsänhoitoa kuin usein käytännössä valvomaton yhteisomistus. Puun kohoava hinta oli liberaalin mielestä paras tae metsien hävitystä vastaan. Yksityinen metsänomistaja ei vapaamielisen näkemyksen mukaan voinut vahingoittaa seuraavia sukupolvia: puista saadut tulot antoivat investointien kautta paremmat kokonaistulot kuin mitä lykätyilä metsätuloilla voitiin saavuttaa. Tukkimetsien uusiutumiseen liberaalit eivät tyypillisesti ottaneet kantaa.[650]

---

[647] Metsälakikomitean ehdotuksen artikla IX ja lähtökohdat, joilla se oli lähestynyt sahateollisuutta. L.G. von Haartmanin kokoelma, kansio XIII. KA; Hanho 1915, 38.
[648] Söderlund 1951, 7–8.
[649] Vrt. Rydin 1855, 2; Metsäkatselmukset Saarijärvellä ja Ähtärissä. KD 122/301 1853 STO. KA. – Tyypillisesti puut ”kypsyivät” 150–160 vuoden iässä, Ähtärissä keskimäärin vielä myöhemmin.
[650] Vrt. Rydin 1855, 2.

Ruotsalainen metsälainsäädäntö oli ottanut jo Kustaa III:n ajasta lähtien askelia kohti liberaalimpaa linjausta. Sahausrajoitukset poistettiin Ruotsissa lopulta ilman suurempia intohimoja helmikuun 23. päivänä 1842.[651] Suomessa metsälakikomitea julkaisi mietintönsä ja asetusehdotuksensa vain viisi päivää myöhemmin. Komitea totesi sahateollisuuden Suomen tärkeimmäksi teollisuudenalaksi ja myönsi, että sahat antoivat metsille korkeimman arvon. Komitea korosti myös yksityisen metsänomistajan oikeutta päättää omasta metsänkäytöstään. Komitea päätyi kuitenkin – odotetusti – Ruotsista poikkeavaan linjaukseen: se tunnusti kruunun oikeuden valvoa sahalaitosten toimintaa. Komitean sihteeri, maan arvostetuin oikeustieteilijä Johan Jakob Nordström oli käynyt jaakobinpainia liberaalin ja vanhan metsäpolitiikan välillä ja päätynyt periaatteelliseen päätökseen, joka jätti metsäpolitiikan suuren linjan entiselleen.

Komitea tuki suursahojen vastaista politiikkaa ja ehdotti höyrysahakieltoa sekä vesisahojen kehien lukumäärän rajoittamista kahteen. Sahojen valvomiseksi se esitteli erilaisia vaihtoehtoja, jopa mekaanista mittaria, joka olisi laskenut sahakehien läpi kulkeneet tukit. Kruununmetsien hallinnossa komitea kannatti vanhaa linjaa, eikä pitänyt erillisen metsähallinnon perustamista tarpeellisena. Ehdotus painettiin ja annettiin senaatin, kuvernöörien, hovioikeuksien, lukuisien asiantuntijoiden ja suuren yleisön kommentoitavaksi.[652] Jos komitea olikin perustettu kabinettipolitiikalla, niin nyt hallitus yllätti avoimuudellaan.

Palautekierroksella haluttiin varmistaa, että esitetyt keinot olivat tarkoituksenmukaisia. Periaatteelliset linjaukset oli paalutettu jo ennen komitean asettamista. Tästä huolimatta eräiden tärkeiden instituutioiden edustajat poikkesivat ruodusta ja arvostelivat muotoseikkojen sijaan komitean peruslähtökohtaa, sen poliittisesti herkkää osaa. Vuorihallituksen yli-intendentti Nordenskiöld ja Fiskarsin ruukinpatruuna John Julin, joka oli yksi komiteaprosessin muodollisesti aloittaneen anomuksen allekirjoittajista, pitivät sahauskiintiöitä tarpeettomina. Edellinen katsoi paremmaksi verottaa vientiä kuin arvioitua tuotantoa, koska silloin saataisiin myös käsisahaus verolle. Julin totesi lautojen sahauksen Suomen tärkeimmäksi tulonlähteeksi ja kun siinä ”enimmäkseen ja edullisimmin käytetään täysikasvuisia puita, sitä tuskin voidaan pitää metsiä tuhoavana eikä sen toiminnan rajoittamista metsän säästämiseksi tulisi tavoitella”. Samoin ajatteli joukko eteläsavolaisia kartanonomistajia ja säätyläisiä, joihin kuului Längmanin ystävä Gustaf Grotenfelt sekä muita tuttuja nimiä Varkauden tilikirjoista. He puolsivat vapaata sahausta, kunhan sahanomistajat maksavat asiaankuuluvat verot laajemmasta tuotannostaan.[653]

Suomen Talousseuran puheenjohtajan Carl F. Richterin mukaan kauppasahat eivät vaikuttaneet haitallisesti hyvään metsätalouteen, koska niiden intresseissä oli hakata vain kypsää metsää. Jo privilegioituja ja verolle pantuja kauppasahoja ei tulisi laittaa liikasahauksesta muuhun vastuuseen kuin vastaavaan korotettuun veroon. Suomen

[651] Montgomery 1947, 109–110.
[652] Painettu versio esityksestä, ks. L.G. von Haartmanin kokoelma, kansio XIII. KA.
[653] Nils Nordenskiöld 31.12.1842; John Julin 16.8.1842; Majuri Schwartz, Rehbinder, pastori Gustaf Gräsbeck, Gustaf Grotenfelt, kruununvouti Sahlstein etc., päiväämätön. Kommentit metsälakikomitealle, kansio 1. KD 10/478 1842 STO. KA; Vrt. Kekkonen 1987, 91. – ”Viranomaiset ja ruukinomistajat kannattivat lämpimästi ehdotuksia.”

Talousseura tarjoutui tekemään tutkielman metsätaloudesta.[654] Richter ja Nordenskiöld kuuluivat von Haartmanin sukulais- ja lähipiiriin: he olivat miehä, joiden mielipiteitä hän mielellään kuunteli monissa asioissa.[655]

Kontrolli sai toki myös kannatusta, erityisesti hallintovirkamiehiltä. Mikkelin läänin kuvernööri Otto Boije piti tarkkaa säätelyä ehdottoman tarpeellisena. Mutta Kuopion läänin kuvernööri Ramsay korosti yllättäen sahateollisuuden suurta merkitystä lääninsä elinolosuhteiden parantajana ja pohti jopa sahauksen vapauttamista varovaisin sanakääntein – jättäen kuitenkin asian tarkemman ruodinnan, ”koska kysymys ei ollut asialistalla”. Längmanin ja Varkauden ruukin asiamiehenäkin esiintynyt kamreeri Carl Johan Hulteen muistutti, että sahayrittäjät olivat ”kapitalistien omituisella valmiudella avanneet aika ajoin väyliä mitä tavoittamattomimmille seuduille, joissa metsät ilman tätä mahtavaa virikettä olisivat jääneet omistajilleen ikuisiksi ajoiksi käyttämättömäksi pääomaksi”.[656] Hulteen tiesi mistä puhui. Ja ilmiön tunnusti myös von Haartman.

[654] Suomen Talousseura 1.12.1842 (C. F. Richter). Kommentit metsälakikomitealle, kansio 1. KD 10/478 1842 STO. KA. – Talousseura päätyi hyvin samoille linjoille kuin edellisvuonna kuollut seuran entinen sihteeri C. C. Böcker 1829 kirjoittamassaan kilpailukirjoituksessa *Om skogarnes skötseln i Norden*, vrt. Böcker 1930, 74–78.

[655] Turun hovioikeuden presidenttinä ja maaherrana toiminut Richter oli von Haartmanin lanko ja ystävä jo lapsuudenajoista. Häntä on yleisesti pidetty von Haartmanin miehenä. Ks Kalleinen 2001, 30, 92–93.

[656] Hulteen, päiväämätön. Kommentit metsälakikomitealle, kansio 1. KD 10/478 1842 STO. KA; Pääkirja II Ga 6, 239; Memoriaali II Gg 4, 283–284; II Gg 5, 157–158. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Hulteen toimi Längmanin ja Varkauden asiamiehenä vuodesta 1835.

VIII UMMELJOKI

Palatsivallankumous

Längman availi uittoväyliä aluksi Savossa. Kun ystävä, kamreeri Hulteen kehui metsälakikomitealle kapitalistien ansioita, Längman oli jo valloittamassa Kymijoen vesistöä. Raudanjalostus oli syventänyt hänen taloudellista ahdinkoa. Varkauden kehutun sahan tulot menivät ruukin tukemiseen. Sahan laajentaminen ei onnistunut ja kun Portimokoskenkin toimintaedellytyksiä oli 1840-luvun alussa kavennettu, Längman siirsi katseensa heikosti kannattavaan Ummeljoen sahaan. Sen neljä kaksoiskehää ja sijainti lähellä rannikkoa olivat Varkaudesta katsottuna saavutettu etu, josta sen, joka asioita ymmärsi, kannatti pitää kiinni.[657] Ummeljokea isännöivällä Christian Bruunilla oli useita tulolähteitä, Längmanilla vain sahansa.[658]

Längman tiesi kuinka Ummeljoen sahauskapasiteettia voisi lisätä ja kuinka sen tukinhankintaa voisi tehostaa. Nämä olivat arvokkaita näkemyksiä. Jos hän ohjeistaisi ideoillaan Bruunia, hän saisi nauttia sahan parantuvista tuotoista vain osuuksiensa mukaisesti. Sahayhtiöissä osakkaat eivät olleet kuitenkaan lähtökohtaisesti tasavertaisia: tulot riippuivat suuresti ja jopa ratkaisevasti siitä, osallistuiko osakas sahan maakauppaan, puunhankintaan tai valmiin sahatavaran myyntijärjestelyihin. Längman ja Wahl himoitsivat suurempaa osuutta Ummeljoen sahasta, sen johtamisesta ja ennen kaikkea sen puukaupoista.

Ennen korttiensa paljastamista he ostivat maaliskuussa 1841 enemmistön kauppaneuvos Anton Bruunin lesken, Jacobina Bruunin osuuksista. Loput osakkeet lunastivat Ummeljoen toiset osakkaat: Bruun ja loviisalainen Lorentz Tesche. Varkausyhtiön osuus sahayhtiöstä kohosi 46/96–osaan. Siitä tuli Ummeljoen suurin omistaja.[659] Kaupantekoa seurasi Ummeljoella pidetty yhtiökokous, joka valmisteli uutta, elokuun lopulla 1841 solmittua yhtiösopimusta. Bruun luovutti sahan isännöinnin Längmanille ja Wahlille, jotka saivat valtuudet muuttaa sahan teknisiä ratkaisuja sellaisiksi, että myös yli 12-jalkaisten tukkien sahaaminen olisi mahdollista. Muutoin Ummeljoen lankuilla ei saataisi Englannista täysimittaista ”suhteellista tullietua”.

Ummeljoen isännöinnistä vastasi nyt Längman, jonka piti anoa lupaa uudelle sahalle – mieluummin korotetuin kiintiöin, kuten yhtiösopimuksessa todettiin – Parpulan sahakartanon tiluksille. Kokonaan uuden laitoksen rakentaminen oli perusteltua jo paloturvallisuus- ja tuotantosyistä. Längman (ja Wahl) ottivat vastuulleen pitempien tukkien hankinnan ”Päijänteeltä” erikseen sovituin ehdoin. Bruun antoi sahayhtiölle käyttöpääomaa ja valvoi Längmanin isännöintiä ja sahatilien hoitoa. Mikäli sahan voitto

---

[657] vrt. Ojala 1999, 252. – Järjestelmä saattoi taata privilegion omistajille tehokkaan, usein jopa ”hyperkannattavan ” toimintaympäristön.

[658] Vrt Kuisma 1993b, 38–39. – Se että Arppe ja Längman olivat kokopäiväisiä sahakapitalisteja, ajoi ja pakotti heidät aktiivisemmin muutoksiin.

[659] Reskontra II Ge 9, 719–720; II Ge 10, 629–630. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; Ummeljoen yhtiösopimus 28.8.1841. I Hc 1. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Rouva J. Bruunilta 15.3.1841 ostettu 16/96 osuus maksoi 8615 ruplaa.

kohoaisi yli 8500 ruplan, Längman ja Wahl saisivat ylijäämävoitoista ¾ -osaa isännöintipalkkioina.[660]

Sopimus vapautti Christian Bruunin sahan johtamisesta ja puukaupoista. Hän huolehti edelleen sahatavaran rahtauksesta, johon hänellä oli sahan osakkaista myös suurimmat intressit. Ummeljoki säilyi myös Bruunin maakaupan tukikohtana. Teschen asemaan sopimuksella ei ollut suoraa vaikutusta.[661] Längmanille se oli käänteentekevä – ei niinkään ylijäämävoittojen tai sahan parantuvan tuoton, vaan tukinhankintasopimuksen ansiosta. Sahayhtiö osti tarvitsemansa tukit sovittuun hintaan Längmanilta ja Wahlilta, jotka eivät tarvinneet tukkikauppoihinsa edes pääomia; tarvitsemansa etumaksut he nostivat Bruunin tililtä. Bruun piti leveranssisopimusta asianmukaisena ja sahan aikaisempaan kustannustasoon verrattuna kohtuullisena.

Ummeljoki oli tähän asti hankkinut puunsa Valkealasta, Iitistä ja Mäntyharjun reitin varrelta Vuohijärven ympäristöstä, missä hintataso oli korkeampi kuin syvällä sisämaassa.[662] Näin Bruun arvioi tukinhankinta- ja uittokustannukset Päijänteeltä liian korkeiksi. Sopimus oli Längmanille ja Wahlille poikkeuksellisen edullinen. He olivat suorastaan revetä liitoksistaan. Lokakuussa 1841 allekirjoitetussa Varkauden ruukin uudessa yhtiösopimuksessa todetaankin seuraavaa:

> Siinä tapauksessa, että [Varkausyhtiön] omaisuus täytyy hajoittaa, tulee tehdä kaikki Ummeljoen sahaosuuksien pitämiseksi, sillä nyttemmin ostetut osuudet, jotka muodostavat kaikkiaan 46/96-osaa, sekä yhtiösopimus, josta herroilla Christian Bruun, Lorentz Tesche ja Paul Wahl & E. J. Längman kullakin on oma kappale, on katsottava meille niin edulliseksi, ettei siitä pidä missään olosuhteissa luopua.[663]

Ummeljoen palatsivallankumous merkitsi ”viipurilaisen” sahakulttuurin tunkeutumista yli Kymijoen ja Vuoksen vesistöjä erottavan vedenjakajan. Tämänkaltaista ekspansiota oli suppeissa piireissä osattu jo pelätä, tosin huomattavasti pohjoisempana ja mittaluokaltaan vaatimattomampana.

Päijänteeltä Pilkanmaalle

Jo Ummeljoen sahan perustaja – Turun rauhan jälkeen Haminasta Loviisaan evakkoon lähtenyt suurkauppias Jakob Forsell – tiesi, että Anjalaan oli mahdollista uittaa tukkeja

---

[660] Ummeljoen yhtiösopimus 28.8.1841. I Hc 1. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; Vrt. Nikander 1932, 111–112.

[661] Nikander 1932, 58–59. – Lorentz Teschen kauppiasisä Carl Tesche oli tullut Loviisaan Haminasta. Lorentz palveli 1790–luvun alussa tukholmalaista tukkukauppiasta C. G. Ekholmia ja tämän jälkeen 14 vuoden ajan isäänsä kunnes sai porvarinoikeudet 1811. Tesche ei Nikanderin mukaan ollut luonteeltaan mikään voitonmetsästäjä ja kun liike-elämään tuli kovempia metodeja hän kärsi ilmeisesti koko Loviisan kaupungin tavoin näistä piirteistä. Tämä ei näkynyt Teschen vauraudessa. Hän osti sisarustensa perintöosuudet isänsä kiinteistöihin ja saha-osuuksiin. Hän omisti Forsselin talon Suurtorin reunalla, pääosan vanhasta telakasta, buldaanitehtaan, telakan köysipunimon sekä pääosuuden fregatti Fortunasta. Omaisuus arvioitiin 1853 perunkirjoituksessa 56 000 hopearuplaksi, joka oli yksi Loviisan suurimpia varallisuuksia.

[662] Ummeljoen vanhoja sopimuksia. William Ruth 107:2. ELKA.

[663] Varkauden yhtiösopimus 10.10.1841. I Hc 1. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; Nikander 1932, 111–112.

Päijänteeltä. Iitin Koskenniskan saha puolestaan katsasti 1700-luvulla metsiä Padasjoelta ja Sysmästä. Vaikka sahat eivät välttämättä hankkineet puita eteläisen Päijänteen reunamilta, pidettiin sitä varteenotettavana vaihtoehtona. Ummeljoki hankki 1700-luvun jälkipuoliskolla tukkeja Mankalan ja Koskenniskan sahojen yläpuolelta. Koskenniskan ja sen vastarannalle siirretyn Mankalan sahan (nyt Keisarin sahaksi kutsuttuna) sahaus lamaantui Napoleonin sotiin.[664]

Koskenniskan saha sai purkutuomion vuonna 1825 Päijänteen vedenpinnan laskemisen ja Kymijoen perkauksen alta. Keisarin saha siirrettiin Mäntyharjun reitille Siikakoskelle, lähelle Vuohijärveä. Siikakosken ja Ummeljoen välejä uhkaava kilpailu tukkimetsistä estettiin vuonna 1830 sopimuksella, joka varmisti Ummeljoen hankinnan Siikakosken takamailta.[665]

Koskenniskan sahojen purku ja Kymijoen perkuu jättivät Ummeljoelle periaatteessa vapaan ja helpon uittoväylän suoraan Päijänteeltä. Juuri kruunun väylätyöt mahdollistivat Längmanin mukaan Ummeljoen hankinnan suuntaamisen Päijänteelle.[666] Toinen välttämätön edellytys oli, että väylän aikaisemmin katkaissut Heinolan ponttoonisilta oli purettu ja sen tilalle oli valmistunut vuonna 1824 Jyrängön kivisilta. Ummeljoki oli ainoa laitos, joka edes saattoi käyttää Kymijokea uittoväylänä: Ummeljoen vastarannalla sijaitsevalla vanhalla Viialan sahapaikalla toiminta oli päättynyt aikoja sitten. Myös Korkeakosken vesisaha Kymijoen alajuoksulla oli lopettanut toimintansa..[667]

Längman oli aloittanut Päijänteen valloituksensa jo pari vuotta ennen Ummeljoen uutta yhtiösopimusta. Sahaviilari Anders Karvinen – hyväpalkkainen ammattimies, joka oli tuonut edelliskesänä 15 000 tukkia Ruokojärveltä ja Tyskänniemestä Varkauteen – ja Adam Fennander solmivat syksyllä 1839 Varkauden nimiin metsänvuokraussopimuksia Kuhmoisten, Korpilahden ja Jämsän pitäjissä Päijänteen länsirannalla. Paloviinalla huuhdelluissa sopimuksissa kantohinta oli 20–30 kopeekkaa.[668] Varkauden värväämät miehet kaatoivat ja ajoivat ensimmäiset tukit uittoväylien varsille jo seuraavana keväänä, ilmeisesti koeuittoja varten. Näin Längman kykeni uittamaan jo syksyllä 1841 Päijänteeltä Ummeljoelle lähes 9000 sahatukkia, hirttä, masto- ja puomipuuta. Tampereen markkinoilta Varkaus osti Ummeljoen tukinajoa ja ponttoonilauttoja varten peräti 27 hevosta.[669]

Varkauden metsäpäällikkö Silfvenius muutti Ummeljoelle. Vuoden 1842 aikana sahan vastaanottopaikalle lipui 20 000 Päijänteeltä uitettua tukkia. Valkealasta toimitettiin vielä 6000 tukkia. Ummeljoki varautui jo uudistusten jälkeiseen tuotantoon, sillä vanha laitos ylsi vuodessa 16 000 tukin sahaukseen eli kutakuinkin samaan kuin Varkaus.[670]

---

[664] Halila 1938, 117–133. – Mankalan sahan oli 1782 lähtien huolehdittava siitä, että Ummeljoen tukit pääsivät vapaasti kosken läpi. Mankalan oli siis avattava omat kokoomapuominsa. Koskenniskan ja Ummeljoen tiedetään kilpailleen samoista tukkimetsistä.

[665] Ummeljoen ja Sikakosken (Siikakosken) sopimus vuodelta 1830. William Ruth 107:2. ELKA.

[666] Längman Ummeljoen sahakatselmuksessa 29.7.1845. KD 8/52 1848 STO. KA.

[667] Nikander 1932, 110. – Rehun saha Heinolassa turvautui tiettävästi vain lähiseutujensa metsiin. Sahan omisti loviisalainen Anders Sundman. Ks. AD 33/127 1845 STO. KA; STO 17.4.1845. KA.

[668] Reskontra II Ge 8, 682; II Ge 9, 731, 837–838. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA: – Sopimuksia voideltiin tilikirjan mukaan paloviinalla.

[669] Reskontra II Ge 10, 524, 824. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.

[670] Leppävirran rippikirja, 1836–1846 mf. TK 2077. KA; ”Minnes bok. Ummeljoki såg. Anno 1842” Längman. SP.

Ummeljoelle toimitettujen kehälauttojen perinteinen vastaanotto- ja varastointipaikka sijaitsi Voikkaalla, Pilkanmaan kartanon Saksan rannassa. Sieltä tukit lähetettiin irtouittoina hiljaa virtaavalle Kymijoelle. Ummeljoki tarvitsi vilkastuvan liikkeensä vuoksi myös uusia varastointialueita Pilkanmaan ja sahan väliltä. Ummeljoen yläpuolella nelisen kilometrin päässä sijaitsi Rabbelugnin kartano, jonka nuori omistaja, vapaaherra Rabbe Wrede antoi Längmanille korvausta vastaan luvan pystyttää tilan rantaosuuksille arkkuja kokoomapuomeja varten. Tukkien määrä ja varastoinnin sivuvaikutukset yllättivät kuitenkin Wreden, joka tuli pian katumapäälle. Hän väitti uittorakennelmien estävän veden vapaata kulkua, ärsyttävintä hänestä olivat kuitenkin rantaniityillä ja niiden edustalla pitkin kesää lojuvat tukit. Wrede vaati uittojen rajaamista kevääseen ja syksyyn. Wrede sai myöhemmin Längmanilta korotettuja korvauksia, mutta vihanpitoa se ei päättänyt.[671]

Sahanomistajat kiistat maanomistajien ja rantaosuuksien haltijoiden kanssa kuuluivat uittotyön luonteeseen. Mitä laajemmasta liikkeestä oli kyse, sitä helpommin kehittyi ristiriita vesiväylien vapaan käyttöoikeuden ja rantamaiden sekä erilaisten vesirakenteiden loukkaamattomuuden välille. Tyypillisesti vahinkoja ja riitoja aiheuttivat hajonneista lautoista rantaniityille karanneet tukit, tukinuiton kalastukselle aiheuttamat esteet ja vahingot sekä koskien vesimyllyille aiheutetut vauriot. Riidat päätyivät usein käräjille. Längmanin miehille oikeudenkäynti oli jokavuotista arkipäivää erityisesti siksi, että isännän uitot tunkeutuivat vuosittain uusille, neitseellisille väylille.[672] Nimismies Londen muisteli 1860-luvun lopulla Kymijoen varhaisemmista uitoista saatuja kokemuksia:

> Vaikka Längmanillakin on ollut tukkien johtamiseksi joen koskia pitkin niin kutsutut tukkipuomit upotettujen kiviarkkujen väliin kytkettynä, sellainen vahinko sattui, että kun vesi joessa oli noussut niin korkealle, että mainitut arkut ja niihin kiinnitetyt puomit tulivat olemaan vedenpinnan alapuolella, virta vei suuren määrän alasuitettuja tukkeja yli puomien ja ne siten tulivat törmäämään alapuolella oleviin kalastuslaitteisiin ja aiheuttamaan asianomaisille omistajille huomattavia vahinkoja, joita uittaja sittemmin sai korvata, lukemattakaan niistä kustannuksista, joita hänelle oli koitunut siksi, että osa tukeista oli pysähtynyt kivien väleihin koskissa ja tilapäisesti tukkinut ne niin että veden patoutumista oli tapahtunut ja tukinuitto keskeytynyt.[673]

Heinolan kaupungin edustalla tukkilauttoja ei ollut tavattu miesmuistiin, ei ainakaan sitten Koskenniskan sahan siirron ja Keisarin sahan purkamisen, eli lähes 20 vuoteen. Heinolan kaupunginvanhimmat jopa epäilivät, ettei uittoa ollut koskaan harjoitettukaan, koska Jyrängönvirran yläpuolella vuodesta 1790 käytössä ollut ponttoonisilta oli sulkenut

---

[671] Längmanin ja Wreden sopimus 28.10.1841. William Ruth: 107:2. ELKA. – Ummeljoen vuosikorvaus Wredelle oli 50 tolttia parempilaatuisia kuuden kyynärän hylkykautoja. 1849 korvaus muutettiin 30 hopearuplaksi; Sahakatselmusptk. 15.7.1845. KD 8/52 1848 STO. KA.; Oksanen 1985, 300. – Virkamiesuraan keskittynyt Rabbe Wrede oleskeli Elimäellä vain satunnaisesti ja silloin Rabbelugnin Värälän tilalla.

[672] Ummeljoen uittojen laajuuden vuoksi ei ole ollut mielekästä etsiä käräjäpöytäkirjoista esimerkkejä, sillä lauttojen esimiehiä syytettiin vahinkopaikkojen käräjillä. Anjalan käräjiltä puuttuvat kokonaan uittoihin liittyvät kiistat.

[673] Rosén 1953, 77–78; Saarinen 1999, 299 (sitaatti).

vesiväylän. Sen oli siis korvannut suurella vaivalla rakennettu Jyrängön kaksiosainen holvikaarisilta, suomalaisen insinööritaidon tuonaikainen mestarinäyte. Savon ja Karjalan maanteitse Hämeeseen ja edelleen Helsinkiin yhdistävä silta oli suosittu nähtävyys.

Jyrängön silta poisti sulun Päijänteen ja Ummeljoen väliltä, mutta siitä itsestään uhkasi tulla este syksyllä 1841 alkaneille uitoille. Heinolan ohi lipuvien tukkilauttojen aiheuttama hämmennys vaihtui seuraavana kesänä kaupunkilaisten päättäväiseksi vastarinnaksi. Kaupunki kielsi vartavasten jokaiselta lautalta uiton Jyrängönvirran suuremmasta haarasta eli suuren sillan alitse. Uittojohtaja Clemens Ojnosen tukkilautta iskeytyi kuitenkin sillan kiviarkkuun. Residenssivouti Jacob Fredric Grenmanin mukaan törmäys tapahtui sellaisella voimalla, että hän pelkäsi arkun vaurioituneen. Aikanaan sillan rakennustöiden ylivalvojana toiminut Grenman katsoi, että silta tulisi suojelluksi yksinkertaisimmin kieltämällä uitot Jyrängönvirrassa kokonaan; ”varsinkin kun niitä harjoitti ainoastaan Längman”, jolla ei hänen käsityksensä mukaan voinut olla privilegiota tukinhankintaan Päijänteeltä.[674] Grenman muisti Längmanin jo 1820-luvulta toimittuaan tuolloin tämän asiamiehenä Heinolassa. Jotain oli saattanut jäädä hampaankoloonkin, sillä Grenman oli kiistänyt Längmanin konkurssipesän hoitajille esittämän väitteen, että Grenmanilla oli hallussaan Längmanille kuuluva mikkeliläistalonpojan velkakirja.[675]

Heinolan lääninkanslia kuulusteli Ojnosta, joka myönsi lautan puomin hajonneen tuulen ja virran voimasta: tukkeja karkasi myös Jyrängönvirran isompaan haaraan. Kuvernööri Otto Boije kielsi 25 hopearuplan sakon uhalla uitot isossa haarassa. Myös pienemmässä haarassa eli ns. kanaalissa tuli osoittaa erityistä varovaisuutta sillan rakenteita kohtaan.[676]

Pelko sillan arkkujen vaurioitumisesta oli ymmärrettävää ja perusteltua eikä sitä kyseenalaistettu uusia ulottuvuuksia saavan kiistan myöhemmissä vaiheissa. Längman ja hänen edustajansa väittivät kuitenkin, että suurien sakkojen tarkoitus oli pelotella pois uittajat lainmukaisesta vesiväylästä. Kaupunki valvoi tukkilauttojen kulkua tarkasti ja sakotti järjestelmällisesti rikkeistä.

Heinolan kaupungin ei kuitenkaan onnistunut kerätä maksuja vierailta uittomiehiltä. Se halusi vastuuseen tukkien omistajan eli Ummeljoen sahan, mutta Längman piti urakkapalkkaisia uittoesimiehiä korvausvastuullisina, ei sahaa.[677] Ikävät rettelöt ja työn riskit siirtyivät alemman portaan leveranssimiehille. Tältä ainakin näytti. Urakkapalkalla oli myös toinen tärkeä funktio: se sai uittomiehet hoitamaan tehtävänsä valppaasti ja vastuullisesti. Vaikka sakonuhka kasaantui leveranssimiehen harteille, se nosti myös Längmanin kustannuksia: sakkoriski huomioitiin urakoiden hinnoissa, joita tarkistettiin vuosittain.

[674] Lääninkansliassa pidetty kuulusteluptk. 20.7.1842. AD 375/169 1848 SOO. KA; Ojala 1938, 134–146.
[675] Grenmanista Längmanin asiamiehenä, ks. luettelo Längmanin konkurssipesän epävarmoista saatavista 29.4.1831. Eb 210. SOO. KA.
[676] Lääninkansliassa pidetty kuulusteluptk, 20.7.1842. AD 375/169 1848 SOO. KA.
[677] Heinolan kaupungin järjestysoikeus 28.10.1845; Längmanin valitus kuvernöörin päätöksestä (25.5.1846) 21.6.1846. AD 375/169 1848 SOO. KA. – Ummeljoen uittoja johtanut A. Silfvenius valitti kuvernöörin määräämästä isomman haaran uittokiellosta Viipurin hovioikeuteen. Valitus ei johtanut siellä eikä Senaatin oikeusosastossa päätöksen oikaisemiseen. Ks. SOO 10.8.1843. KA.

Kohti Saarijärven-, Viitasaaren- ja Pielaveden reittejä

Jyrängönvirta ja Päijänne olivat vasta välietappeja matkalla kohti todellisia erämaametsiä. Haapakosken (nykyisen Vaajakosken) kautta purkautuvat Päijänteeseen kolmen syvälle sisämaahan ulottuvan pääreitin vedet. Reiteistä läntisin oli runsaskoskinen, Kyyjärvelle asti ulottuva Saarijärven reitti. Se yhtyi Äänekoskella Viitasaaren reittiin, joka kokosi vesimassoja Pihtiputaalta ja Kivijärveltä asti. Laukaassa vesimassat yhtyivät kolmannen haaran eli Pielaveden reitin vesiin.[678]

Vesiväyliä reunustivat laajat ja neitseelliset metsät, joiden tiedettiin kätkevän itseensä ”suunnattomia toimeentulon lähteitä”. Taloudellisen nollarajan takaisia salomaita olivat uhanneet metsäpalot ja puuston ikääntyminen.[679] Niiden reunamille oli perustettu 1830-luvulla jokunen saha, jotka kuljettivat sahatavaransa vedenjakajien ylitse Kokkolaan ja Viipuriin. Tämänkaltaista erämaasahaa oli Varkausyhtiökin suunnitellut Pielavedelle 1830-luvun lopulla.

Haapakosken yläpuolella hakkautti metsiä vuonna 1819 valmistunut Haapakosken vesisaha, Suomen ensimmänen vaihdesaha. Sen tuotantokyky oli parantunut selvästi Päijänteen vedenpinnan laskun jälkeen. Saha hankki tukkinsa Laukaan pitäjästä, mahdollisesti myös Saarijärveltä.[680] 1840-luvulle tultaessa Viitasaaren ja Rautalammin reittejä ei käytetty uitoissa lainkaan, Saarijärven reittiäkin vain vähäisin osin.

Koskenperkausjohtokunta louhi 1830-luvulta alkaen Viitasaaren ja Päijänteen välistä reittiä. Längmanin suunnitelmien kannalta merkittävä este, Haapakoski, oli jo perattu. Vuonna 1840 töitä tehtiin Kuusaan koskella. Työnjohtaja, kadetti Carl Robert Westlingin kerrottiin laskeneen veneellä jo Kuhankoskestakin.[681] Koskia perattiin lähtökohtaisesti veneväyliksi, mutta samalla parantuivat sahojen toimintaedellytykset, kuten Westling itsekin huomasi. Hän kaavaili sahaa Kuusaan koskelle jo vuonna 1838. Kaksi vuotta myöhemmin hän teetti metsäkatselmuksia mm. Saarijärvellä ja nykyisen Uuraisen alueella. Kuusaan ohella Westling varasi sahapaikan Mämmenkoskelta. Hakemuksissaan hän todisti Keiteleen ja Päijänteen väliset kosket niin hyvin peratuiksi, että laudat voitiin kuljettaa suurilla proomuilla Päijänteelle ja sieltä Suomenlahdelle.[682]

Valpas ja innovatiivinen Längman laski toisin ja ilman ”sankarillista” riskinottoa. Hieman onnekas hän kyllä oli. Hän oli tullut Ummeljoen osakkaaksi puoliksi varkain, Varkauden kylkiäisenä, itsekään aluksi tajuamatta sahan potentiaalia: kapasiteetiltaan suuri ja lähellä rannikkoa sijaitseva saha oli ahtaan privilegiopolitiikan raameissa harvinainen ja vaikeasti saavutettava yhdistelmä. Se oli sananmukaisesti privilegio, etuoikeus. Kauppamiehen valppaus, tyydyttämätön menestyksen nälkä ja käytännön kokemus sahataloudesta tekivät Längmanista oikean miehen oikeaan aikaan ja oikeaan paikkaan. Sahataidon ja keskeisen informaation näkökulmasta ”oikea paikka” oli 1830-luvulla Varkaus.

Taipaleen kanavatyömaan naapurina Längman keskusteli yksityisesti ja kaikessa rauhassa koskenperkausjohtokunnan upseerien kanssa. Heidän tavoin Längman oli

[678] Saarijärven reitin koskisuudesta, ks. Paananen & Pakkanen 1992, 13.
[679] Brummer 1916, 86–87. – Siinä postimestari C. F. Essbjörnin kirje Vaasan läänin maaherralle 2.4.1824.
[680] Rein 1853, 166. – Sahan metsä-alueiksi merkittiin viranomaisten tietokannassa vuonna 1853 ”kyliä Laukaan ja Saarijärven pitäjissä.”
[681] Raekallio-Teppo 1947, 54. – Tiedot perustuvat Keski-Suomessa 1840 vierailleen Antal Regulyn päiväkirjaan.
[682] Hyytiäinen 1968, 162–163.

kiinnostunut vesiväylien avaamisesta kuljetuksille. Keskustelut Längmanin tarjoamilla illallisilla sivusivat luontevasti töiden edistymistä muissakin vesistöissä. Haapakosken yläpuolisista väylistä Längman sai lähes ensikäden tietoa Taipaleen rakennustöiden johtajalta Svante Westlingiltä, joka oli C. R. Westlingin veli. Päijänteen vedenpinnan lasku ja Kymijoen koskien perkuu eivät olleet salaisuuksia, mutta ammattimiehiltä Längman varmisti, että tukkeja oli mahdollista uittaa esteettömästi vähintään Keiteleeltä Pilkanmaalle asti. Uittokustannuksia hän osasi arvioida jo omasta kokemuksesta.

Sahapula ja metsälakikomitean esityksen hyllytys

Sahanomistajien vastustama, huolellisemmalla metsänhoidolla perusteltu vientitulli astui voimaan vuoden 1840 alusta.[683] Sahatavaran hinnat laskivat pian päämarkkina-alueilla Englannissa ja Keski-Euroopassa. Kun vientitullit eivät huomioineet ulkomaisia hinnanvaihteluita, korotus vaikutti sahojen kannattavuuteen ennakoitua tehokkaammin. Sahaajien vaikeuksia lisäsi Englanti, joka keräsi tuontitullinsa vuodesta 1842 alkaen tilavuusmääräisinä maksuina kappalemääräisen maksun sijasta – tulleja ei maksettu tolttien vaan tilavuutta mittaavien redusoitujen tolttien mukaan. Suomalaissahat olivat sahanneet kilpailijoita leveämpiä ja pitempiä lankkuja ja saaneet suhteellista tullietua. Suomen sahateollisuuden ”suhteellista kurjuutta” syvensi Ruotsin sahausrajoitusten päättyminen sekä vientitullien poistaminen norlantilaiselta ja alentaminen Etelä-Ruotsista viedyltä sahatavaralta. Myös Norja lakkautti sahatavaran vientitullin.[684]

Yhteiskunnallisen kokonaiskehityksen näkökulmasta vaarallisen kannattavaksi luokiteltu suomalainen sahateollisuus ajautui yhtäkkiä pahimpaan taantumaan sitten 1820-luvun. Varkaus sahasi kannattavuuden rajamailla: kirjanpidollinen voitto laski vuoden 1840 runsaasta 27 000 ruplasta seuraavan vuoden vajaaseen 14 000 ruplaan ja vuoden 1842 vaivaiseen 4793 ruplaan.[685] Sahan tuki raudanjalostukselle supistui olemattomaksi. Längman velkaantui entisestä pahemmin. Pohjois-Savon sahat kävivät tappiolla. Juvan Siikakoski lopetti toimintansa. Useat sahat keskeyttivät tuotantonsa ja ainoastaan rohkeimmat tai varakkaimmat sahauttivat varastoon.[686]

Vientitullien ikävät seuraukset näkyivät kaikkialla, etenkin viennistä hyötyneissä tapulikaupungeissa. Pula synnytti suoranaisen valitusten vyöryn viranomaisille.[687] Längman aktivoitui kurimuksen keskellä ja kokosi pohjoissavolaiset sahanomistajat Kuopioon, missä he allekirjoittivat marraskuussa 1842 anomuksen tullien poistamisesta sahoiltaan, kunnes olosuhteet ulkomailla mahdollistaisivat tullimaksut ilman pelkoa seisokeista.[688] Sahayrittäjien ahdinko oli syynä kuvernööri Ramsayn muuttuneeseen näkemykseen, jonka hän esitti metsälakikomitealle. Kommentoidessaan sahanomistajien

[683] Sahanomistajien esittämistä vetoomuksista, ks. AD 660/181 1839; KD 226/22 1841 STO. KA.
[684] Ahvenainen 1984, 160, 166; Hanho 1915, 78–84.
[685] Pääkirja II Ga 10, 154, 326; II Ga 11, 124, 322; II Ga 12, 136, 276. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Kyseisiltä vuosilta ei ole tietoja sahan tuotantomääristä. Muusta kulurakenteesta päätellen ne pysyivät kutakuinkin ennallaan.
[686] Hanho 1915, 83–86; Mustelin 1969, 178–181.
[687] Meinander 1945, 172–174.
[688] E. J. Längman, A. Kelllgren, A. Ramsay, C. G. Forstén ja G. Aminoff 16.11.1842. AD 813/183 1842 STO. KA.

tullianomusta hän totesi sahaliikkeen käyneen tullitariffin johdosta niin epäsuotuisaksi, ”että varsin harvat lienevät halukkaita kiinnittämään siihen enää pääomiaan”.[689]

Metsälakikomitea tutustui saamiinsa lausuntoihin todellisen sahapulan keskellä. Savolaissahurit August Kellgren ja Gustaf Aminoff eivät kieltäneet liikasahausta, jonka he osoittivat laskelmillaan Pohjois-Savon oloissa liikkeen suoranaiseksi elinehdoksi. Tukkimetsien vähenemistä he eivät nähneet ongelmallisena, koska siten tehtiin tilaa maanviljelykselle. N. L. Arppe vertasi kärjekkäästi rauta- ja sahateollisuuden tuomia hyötyjä ja puolusti höyrysahoja. Hän suositteli sahanomistajien ja kruununtorpparien velvoittamista metsänhoidollisiin lehtikuusi-istutuksiin.[690] Sahanomistajat esittivät pääsääntöisesti maltillisia, teknisluontoisia parannusehdotuksia. Kollektiivista esiintymistä sahauksen vapauttamisen puolesta tai kontrollitoimenpiteitä vastaan sahanomistajat eivät organisoineet. Asemansa vakiinnuttaneilla sahanomistajilla olikin privilegioissa enemmän voitettavaa kuin hävittävää.

Metsälakikomitean uusi esitys valmistui maaliskuussa 1843. Siinä ehdotettiin höyrysahoille perustamislupia poikkeustapauksissa eli seuduille, joilla oli metsävaroja, mutta ei vesivoimaa. Vesisahojen kehien lukumäärää komitea ei halunnut enää rajoittaa. Liikasahauksen kontrollin se katsoi parhaimmaksi toteuttaa koesahauksilla, joiden perusteella sahoille määriteltäisiin sallitut sahausvuorokaudet.[691] Esitys oli askel järkiperäisempään suuntaan, eikä sitä voinut enää pitää lähtökohtaisesti suursahojen vastaisena.

Vientitullien teho oli ollut liiankin hyvä. Längmanin ja kumppanien anomusta kommentoiva yleinen tullijohtokunta myönsi, että sahateollisuuden heikko kannattavuus aiheutti suuria vaikeuksia laivanvarustukselle ja tapulikaupunkien kauppahuoneille. Se ehdotti tullitaksan palauttamista aikaisemmalle tasolleen.[692] Ja juuri uuden laivauskauden kynnyksellä toukokuussa 1843 vahvistettiin uusi, eräiden mittojen osalta jopa vuoden 1819 taksoitusta alempi vientitulli. Kevennystä perusteltiin aiempaan nähden paradoksaalisesti huolellisen metsänhoidon käytäntöön saattamisella ja toki myös kotimaan merenkulun elinehtona. Väliaikaiseksi suunniteltua taksaa jatkettiin sittemmin useaan otteeseen.[693]

Sahateollisuuden suhdanteet kääntyivät parempaan. Varkauden sahan tuotto kohosi vuonna 1843 lähes 29 000 ja myynti reiluun 68 000 ruplaan. Seuraavana vuonna sahatavaran myynnistä tilitettiin hieman enemmän.[694] Alennetut tariffit olivat tarpeen, sillä suhdanteet heilahtelivat vielä jyrkästi. Kultainen 1830-luku siinteli vain sahayrittäjien

[689] Hanho 1915, 83.
[690] G. Aminoff ja A. Kellgren 12.12.1842; N.L. Arppe, päiväämätön. Metsälakikomitean kommentit, kansio 1. KD 10/478 1842 STO. KA.
[691] ”Ny redaktion af förslag till förordning angående Skogarne i landet”. J. J. Nordströmin kokoelma, Vol V. HYK.
[692] Yleinen Tullijohtokunta 3.2.1843. AD 813/183 1842 STO. KA.
[693] Julistus puutavaratuotteiden uusista vientitulleista 17.5.1843. Finlands Författnings Samling 1842–1844; Harmaja 1920, 408, 411, 415. – Kollegineuvos Pippingin ehdotusta tukenut von Haartman näki ”kaiken tulliverotuksen riippuvan konjuktuureista” ja korosti naapurimaan [Ruotsin] vientitullittomuuden ja emämaan [Venäjän] erittäin alhaisten vientitullien vaikuttaneen päätökseen.
[694] Pääkirja II Ga 13, 174; II Ga 14, 132, 209. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Vuonna 1844 Längman kirjasi sahalle voittoa 4528 ruplaa. Vaatimaton luku selittyy sillä, että vastoin aikaisempien vuosien käytäntöä hän ei laskenut mukaan Wahlin maksamia förskotteja eli 21 000 ruplaa. Pääkirjat vuosilta 1845–1847 eivät ole säilyneet, joten sahan kannattavuutta kyseisiltä vuosilta ei voida arvioida.

muistoissa. Valtio tuki sahoja myös Suomen Pankin kautta, joka myönsi sahoille vuodesta 1841 alkaen lainoja sahatavaran vakuuksia vastaan.[695]

Kiireisellä aikataululla laadittu metsälakikomitean ehdotus jäi odottamaan senaatin käsittelyä. Lykkäystä seliteltiin jälkikäteen sillä, että senaatin hoidettavaksi tuli muita erityistä huolellisuutta ja työläitä neuvotteluja vaativia asioita.[696] Mikään läpihuutojuttu ei olisi ollut senaattorien mielipiteitä jakava metsäkysymyskään. Sahoille ehdotettu kontrolli vastasi kutakuinkin yhteistä näkemystä, mutta komitean kielteisenä säilynyt kanta kruununmetsien hallinnon järjestämistä kohtaan oli varapuheenjohtaja von Haartmanille mahdoton nieltävä.[697] Sahateollisuuden ahdinko oli pysäyttänyt toistaiseksi toimialan laajentumisen, joten von Haartmanille jäi pelivaraa: kiireiseksi priorisoitu metsäkysymyksen kokonaisratkaisu saattoi odottaa suotuisampaa käsittelyajankohtaa.

Sahan modernisointi

Längmanin Ummeljoella saavuttamassa menestyksesstä ei ollut kyse vain onnesta, viekkaudesta ja informaatiosta. Hänellä oli myös oikeaa luonnetta operaation toteuttamiseksi: hän oli peräänantamaton, sitoutunut, taisteluhenkinen ja häikäilemätönkin. Längman avasi kirjaimellisesti uusia uria, mikä herätti ympärillä ihastusta ja jäljittelyä, mutta myös kateutta ja vastustusta. Ummeljoen isännöitsijänä hän sai selvimmin tuta kuinka työlästä ja kuluttavaa, mutta myös palkitsevaa uutta luovan entreprenöörin elämä saattoi olla.

Ummeljoen yhtiökumppanit valtuuttivat hänet tekemään uudistuksia vanhalla sahalla kunnes viranomaislupa – mieluummin korotetuin kiintiöin – uudelle sahalle myönnettäisiin.[698] Tämänkin asian Längman oli miettinyt ennen yhtiösopimuksen muokkaamista. Hän lähetti keväällä 1841 luottomiehensä Silfveniuksen ja tarkastaja Skutnabben katsastamaan uutta sahapaikkaa. Syksyllä alkaneista rakennustöistä vastasi toinen luottomies, pedersöreläinen rakennusmestari Anders Cederberg neljän apulaisensa kanssa.[699] Cederberg oli aikansa arvostetuimpia ja kokeneimpia sahanrakentajia Suomessa: hän rakensi Inhan sahan Ähtäriin vuonna 1833 ja neuvoi porilaiskauppiaita Kairokosken sahan rakennustöissä vuonna 1837. Samana vuonna hän uudisti ”Arppen suosituksesta venäläisellä metodilla” Hackmanin Miettulan sahan ja pian tämän jälkeen Cederberg valmisteli Längmanin kanssa Hackmanin Siikakosken rakentamista.[700]

Ummeljoen uusi saharakennus pystytettiin 20 syliä eli noin 36 metriä vanhan sahan alapuolelle. Tukkien lajittelua varten sahan yläpuolelle upotettiin kaksitoista kiviarkkua ja niitä yhdistivät tukkien kulkua estävät puomit. Voimansiirto tapahtui ajanmukaisesti vaihdelaitteistoilla, toisin kuin vanhalla laitoksella. Sahausjätteet kerättiin proomuun ja vietiin läheiseen saareen poltettavaksi.[701] Cederbergin urakka valmistui helmikuussa 1842.

---

[695] Hanho 1915, 92–93.
[696] Senaatin talousosasto 24.2/8.3.1848. Mertsälakikomitean paperit, kansio 3. KD 10/478 STO. KA.
[697] Hanho 1915, 56.
[698] Ummeljoen yhtiösopimus 28.8.1841. I Hc 1. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.
[699] Reskontra II Ge 10, 735. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.
[700] Hackman & Co. Cederbergille 10.1.1837. Hackman: B 68 f. 271–272. Åbo Akademi; Tigerstedt 1940, 419, 422–424; Kaukamaa 1941a, 177, 180, 261. – Cederberg rakensi 1845 oululaisen Franzenin toimeksiannosta Pyhäjoen ja Siikajoen sahoja sekä porilaiskauppiaiden Susikoskea.
[701] Sahakatselmus Ummeljoella 15.7.1845. KD 8/52 1848 STO. KA.

Huhtikuussa sahalle asennettiin tukinnostolaite. Varkauden sepät ja valumestarit valmistivat sahalle rautaosia vielä toukokuussa. Heinäkuussa Ummeljoen laitteistot täydentyivät sirkkelisahalla.[702]

Längman ei tehnyt muutostöistä ilmoitusta viranomaisille. Varkauden tilikirjoissa tosin mainitaan, että varatuomari Johan Palmgren olisi valmistautunut sahakatselmukseen, mutta osakkaille sopimattomaan aikaan. Palmgren näyttäisi saaneen työstä palkkionsa ja vanhat velkansa Varkaudelle kuitatuksi.[703] Ilmeisesti Längmanilla ei ollut edes aikomusta alistaa sahan siirtokysymystä viranomaisten kankeaan tarkasteluun. Sahan siirto joitakin kymmeniä metrejä, vieläpä alavirtaan, oli sinänsä pieni asia. Lupa siihen olisi irronnut helposti kun rakennuspaikkakin sijaitsi sahayhtiön hallitsemalla Parpulan kruununtilalla.[704] Mutta välttämätön sahapaikkakatselmus, vesiviranomaisten lausunto ja hakemuksen käsittely lääninvirastossa ja senaatissa olisivat hyvinkin viivästyttäneet rakennustöitä vuodella tai kahdella.

Sahalle myönnetty siirtolupa olisi edellyttänyt vanhan sahan purkua. Viranomaiset sivuuttanut Längman jatkoi kylmähermoisesti sahausta myös vanhan sahan kahdella kehällä kunnes se nimenomaisesti kiellettäisiin. Ummeljoki ei ollut syrjäinen erämaasaha, vaan yksi Kymenlaakson nähtävyyksistä, jota käytiin uudissahan valmistuttua varta vasten ihailemassa.[705] Ulkoiset muutokset sahan alueella saattoi havaita helposti myös ulkopuolinen maallikko. Siihen nähden viranomaiset reagoivat uudissahaan hämmästyttävän myöhään, todennäköisesti kuitenkin ennen Längman kuvernöörille joulukuussa 1844 jättämää ilmoitusta sahan rakentamisesta. Kruununvouti Axel Herman Sahlberg vaati välittömästi tämän jälkeen Ummeljoen osakkailta selvitystä ja uhkasi yhtiötä sahauskiellolla, mikäli kahden sahan samanaikainen käyttö jatkuisi.[706]

Kruununvoudin oli asemansa vuoksi puututtava näyttävästi Ummeljoen väärinkäyttöön. Hän oli tähän asti katsonut asiaa sormiensa läpi, mahdollisesti vanhan ystävyyden vuoksi: Sahlberg oli Längmanin asiamies 1820-luvulta. Varkauden tileistä marraskuulta 1843 löytyvä merkintä kertoo Sahlbergin saaneen 300 ruplaa Ummeljokea palvelevalta Rennerfeltiltä. Kymmenen kuukauden kuluttua Bruun maksoi Sahlbergille Längmanin puolesta toiset 300 ruplaa.[707] Kruununvoudin tärkeimpiä tehtäviä oli verojen kerääminen, joten maksuille saattoi löytyä perusteltukin syy. Varkauden tilikirjoihin ei kuitenkaan merkitty muutoin Ummeljoen rahaliikennettä.

Längman puolusti laiminlyöntiään sillä, että Keski-Suomen pitkiä tukkeja saatiin Ummeljoelle vasta vuonna 1845. Vaihdesahan hän tulkitsi ajanmukaiseksi uudistukseksi, ei pyrkimykseksi ylittää sahausoikeuksia. Mikäli sahausta ei saisi jatkaa nykyisellä tavalla, hän anoi lupaa sahata uudessa laitoksessa kahdella tai kolmella raamilla ja käyttää vanhan

[702] Reskontra II Ge 11, 703–705. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.
[703] Reskontra II Ge 11. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. Längmanin käyttämä sanamuoto Palmgrenista kuului; *förberedt till syn, och uplåtit en af intressenterne obegagnade termin.* Varkaudelle velkaa ollut Palmgren sai kuitenkin työstä palkkionsa ja vanhat velkansa kuitatuksi.
[704] Oksanen 1981, 457. – Sahayhtiö osti Parpulan perintötilaksi vasta 1851.
[705] Ks. Aspelin-Haapkylä 1915, 45. – Tuleva teollisuusmies Alfred Kihlman vieraili Valkealan kartanossa kesällä 1843 ja kävi tutustumassa myös Ummeljoen sahaan.
[706] Uudenmaan läänin kuvernöörinvirasto 29.11.1847. KD 8/52 1848 STO. KA.
[707] Korhonen & Kuvaja 1995, 196–197. – Sahlberg oli kertoman mukaan hyvin tietoinen korkeasta asemastaan: talonpoikien täytyi hänen luonaan käydessään ottaa lakki pois päästä jo porstuassa, muuten he saivat huutia; Reskontra II Ge 12, 353–56, 480; II Ge 13, 431–434. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.

sahan kahta kehää särmäykseen.[708] Längman purki kuitenkin vanhan saharakennuksen kehät ja vesirattaan välttääkseen yhtiökumppaniensa epäluottamuksen ja ”korkeiden auktoriteettien” ja virkamiesten uudet valitukset. Hän puolusti silti särmäyskehiä: niitä käytettiin battensien l. soirojen sahaamiseen tukkien ulkopinnoista useimmilla sahoilla, jotka sahasivat pitempiä kuin seitsemän kyynärän lankkuja ja lautoja. Soirojen sahaus suoraan tukeista oli kielletty. ”Kun soiroista saadaan näin valmistettuna parempi hinta kuin kirveellä veistetyistä, olemme katsoneet tehneemme näiden kahden kehän ilman lisäkustannuksia tapahtuneella muuttamisella särmäyskehiksi palveluksen, emme vain erityisesti itsellemme, vaan myös maallemme.”[709]

Särmäyssahoista oli keskusteltu metsälakikomitean papereissa. Viranomaiset epäilivät niitä pelkkasahoiksi ja Ummeljoellakin yläsahalla pelkatut tukit olisi siirretty vaivattomasti alasahalle, jonka kaikki neljä tai vähintään kolme kehää olisi vapautunut lankkujen sahaukseen. Varkauteen oli 1830-luvulla ilmestynyt ilman viranomaiskäsittelyä särmäyskehät, jotka saivat käydä rajoituksetta.

Ummeljoella järjestettiin heinäkuussa 1845 sahakatselmus. Siihen osallistui myös kruununvouti Sahlberg, jonka tulkinta oli, että Ummeljoelle oli rakennettu uusi saharakennus, ei uutta sahaa. Privilegiota oli kunnioitettu: ”Valmistustavan kannalta lienee yhdentekevää, tapahtuuko sahaus hitaammin vai nopeammin, varsinkin kun mainitulla vaihdelaitteella valmistetaan siistimpiä tuotteita.” Sahlberg lupasi välittömiä toimia, mikäli liikasahausta havaittaisiin.[710] Lausunnon perusteella Sahlberg oli, jos ei aivan Längmanin mies, niin ainakin hänen pyrkimyksiä ymmärtävä virkamies. Miesten välit näyttäisivät säilyneen asiallisina myös myöhemmin.[711]

Hyvä saha, heikko tulos

Katselmuksen jälkeen Längman teki sahalla vielä merkittäviä teknisiä muutoksia. Neljän kehän yhtäaikainen käyttö samasta vesirattaasta oli tehotonta, sillä yhden kehän ongelmat pakottivat kaikki raamit seisomaan. Kymijoen vesivoimakaan ei tullut optimaalisesti hyödynnetyksi. Niinpä Längman rakennutti sahan molemmille sivustoille uudet vesirattaat. Tämän jälkeen laitoksella oli tosiasiallisesti kaksi toisistaan riippumatonta kaksikehäistä sahaa. Rakennuksen keskellä, vanhan vesirattaan paikalla, kulki vesiränni kaksiteräiselle sirkkelisahalle, jolla särmättiin lautoja ja lankkuja.[712]

Ummeljoen toimintaa ruodittiin kesän 1845 sahakatselmuksessa laajemminkin, niin hyvässä kuin pahassa. Längman oli jo etukäteen sopinut naapuritalonpoikien kanssa pienistä korvauksista ja Wreden suvun myllynkin hän sai lunastettua sopuisasti.[713] Vastaan hankaajia löytyi silti. Vaikka Ummeljoen sahausjätteet poltettiin läheisessä saaressa ikuisella roviolla, kuului joen sahan alapuoliselta juoksulta valituksia. Siellä sijaitsi Anjalan kartano, jonka valtio oli ostanut vain kolmisen vuotta aikaisemmin Varkauden

[708] Längman, Wahl, Bruun ja Tesche kuvernöörinvirastoon, päiväämätön. KD 8/52 1848 STO. KA.
[709] Längmanin lausunto 5.3.1845. KD 8/52 1848 STO. KA.
[710] Maanmittarin katselmusptk 15.7.1845; Sahlbergin lausunto 14.8.1845. KD 8/52 1848 STO. KA.
[711] Längman A. H. Sahlbergille 12.5.1860. Kopiokirja. Längman. SP.
[712] Ummeljoen koesahaukset 1853. AD 65/101 1855 STO. KA. – Vesirattaat olivat mitoiltaan 7,25 jalkaa leveä, 15,1 jalkaa halkaisjaltaan (rannan puoleinen) ja 7,0 jalkaa leveä ja 15,3 jalkaa halkaisijaltaan (joen puoleinen).
[713] Ummeljoen sahan katselmusptk. 15.7.1845. KD 8/52 1848 STO. KA.

perustajan Gustaf Wreden perillisiltä. Kartano läänitettiin perinnöllisenä majoraattina kenraalikuvernööri Menshikoville – johon lahjoituksen junaillut von Haartman lujitti näin pysyvästi vaikutusvaltansa, kuten pahat kielet väittivät.[714]

Kenraalikuvernööri ei juuri Anjalassa poikkeillut. Kartanon isännöitsijää Abraham Renholmia sen sijaan kiusasivat Ummeljoen Kymijokeen päästämät kaarnat ja kuoret. Kartano oli uhrannut kymmenen taksvärkkipäivää niiden poistamiseen. Moitteeseen vastasi sahakatselmuksessa läsnä ollut Christian Bruun, joka piti kuorien irtoamista jokiuittoille luonteenomaisena piirteenä. Tätä ei olisi tarvinnut Renholmille kertoa. Hän oli Ummeljoen entinen kirjanpitäjä, jonka Längman oli korvannut Varkaudesta tuomallaan Adam Fennanderilla. Renholm väitti sahan uittaneen edellisvuonna lautoja ja aiheuttaneen sillä kartanon kalastukselle ja maille suuria vahinkoja. Bruun kertoi uiton olleen vain kokeilu, normaalisti Ummeljoen laudat ja lankut siirrettiin joen toiselle puolelle, Viialan vanhalla sahapaikalla sijaitsevalle lautatarhalle. Sieltä ne lähetettiin kevään liukkailla rekikeleillä Haminaan.[715]

Längman haki Ummeljoen sahausoikeuksiin korotusta, todennäköisesti varautuakseen sahauksen kiristyvään kontrolliin, mutta sitä ei hänelle katselmusmiesten puoltavasta lausunnosta huolimatta myönnetty. Senaatti siunasi sahan siirron vasta kesäkuussa 1848, kuusi vuotta sahan valmistumisen jälkeen.[716] Hitaasta päätöksenteosta ei ollut haittaa Ummeljoen toiminnalle. Tilanne olisi ollut toinen, mikäli sahaa olisi ryhdytty kiltisti rakentamaan vasta siirtoluvan jälkeen. Oma-aloitteisuus kannatti. Längman livahti uhkaavasta tilanteesta säikähdyksellä – hän oli Ummeljoen vuoksi matkustanut Helsingin, Ummeljoen ja Viipurin väliä useaan otteeseen vuoden 1845 aikana – ja sai jatkossakin pitää sahan isännöinnin sekä edulliset uittosopimukset. Ummeljoen uudistuksista hyötyivät kaikki osakkaat, mutta mikäli seurauksena olisi ollut senaatin asettama sahauskielto tai muu jyrkkä ratkaisu, Längmanin asema isännöitsijänä olisi voinut muuttua vaikeaksi.[717]

Ummeljoelle määrättiin syksyllä 1848 uusi verotus. Längmanin esityksestä verotus (ja kiintiö) arvioitiin 15 kyynärän ja 11 kyynärän tukeilla, mikä nosti sahan maksuja kruunulle noin 185 hopearuplasta 600 hopearuplaan.[718] Verotus ei ollut aivan merkityksetöntä. Ummeljoen nettovoitto seitsemältä edelliseltä vuodelta oli ollut noin 37 000 ruplaa. Tappiollisia tuloksia Längmanin siännöimä Ummeljoki oli tehnyt vuosina 1843–1844 ja 1847.[719]

Längmanin 23/96-osuus, jonka hän saisi lunastaa Wahlilta itselleen 20 000 hopearuplalla, tuotti keskimäärin 908 hopearuplaa vuodessa. Sahaan sidottu pääoma näytti antavan keskinkertaisen tuoton, jolla ei olisi maksanut edes velkakirjan kuuden prosentin korkoja. Ei ihme, että Lorentz Teschen perilliset järkyttyivät sittemmin huomattuaan kuinka huonosti saha tuotti. Tesche oli reilun kymmenen vuoden aikana sijoittanut yhtiöön yli 30 000 paperiruplaa, ja saanut vastineeksi vuosittain ”muutamia Pietariin suunnattuja

[714] Oksanen 1981, 437; Schauman 1924, 205.
[715] Ummeljoen sahan katselmusptk. 15.7.1845. KD 8/52 1848 STO. KA.
[716] Kihlakunnankatselmus 29.7.1846. KD 8/52 1848 STO; STO 22.6.1848. KA.
[717] Reskontra II Ge 14, 195–. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.
[718] Sahan verotus suoritettiin syyskuussa 1848, ks. KD 93/60 1849; KD 50/57 1850 STO. KA.
[719] Tiedot sahan tuloksista, ks. käräjäpöytäkirjat koskien kiistoja Ummeljoen voitonjaosta. Elim. sk. 1851 § 14. Kymi U.l. KO a 49. KA; Voittolaskelmia löytyy myös Bruunin tilien yhteenvedosta, ks. II He 1. Paul Wahl & Co. Varkauden museo.

rahaosoituksia” sekä joitakin avustuksia omistamalleen Tervarummun sahalle. Näin siitäkin huolimatta, että saha ”viimeisimmän isännöitsijän [Längman] toimeliaisuuden, kyvykkyyden ja tarmokkuuden ansiosta, kuten yleisesti kerrotaan, on saavuttanut mitä korkeimman tuottavuuden”, Teschen perilliset ihmettelivät.[720] He epäilivät Christian Bruunia välistävedosta, mutta todellinen ja merkittävin epäkohta heidän ja myös Bruunin kannalta oli tukkipuista maksettu selvä ylihinta.

Heinolassa jyrää

Ensimmäisten Heinolassa tapahtuneiden vahinkojen jälkeen Längman rakensi Jyrängönvirran siltojen yläpuolelle puomirakennelmat, joilla hän esti tukkien kulkeutumisen suurempaan haaraan. Arvokas silta oli suojattu, mutta nyt heinolalaiset syyttivät Ummeljokea siitä, että se sulki puomeilla ja tukkilautoilla vesiväylän, vieläpä kohtuuttoman pitkäksi aikaa. Kaupunginvanhimpien arvion mukaan Jyrängönvirran läpi lipui vuodessa jopa 60 000 tukkia. Ne täyttivät lähes koko kesäksi virran ja kaupungin edustan lahdet. Siian, muikun ja lahnan kalastus häiriintyi, ellei estynyt kokonaan. Jäidenlähdöstä pitkälle syksyyn kestäneet uitot olivat muille vesien käyttäjille harmillisia. Uittomiehet ymmärsivät tämän, mutta kuvernöörin määräämät suuret uhkasakot ja kaupunkilaisten pikkutarkka valvonta myrkyttivät ilman.

Tunteet kuumenivat kesällä 1845. Heinolan järjestysoikeus väitti tukkijätkien uhkailleen kekseillään väylää ylittäviä kaupunkilaisia. Jälkimmäiset olivat pyytäneet puomien avaamista ja kun uittoporukka ei tähän suostunut, kaupunkilaiset ryhtyivät lopulta itse työhön mainituin seurauksin. Järjestysoikeus väitti juopuneiden tukkijätkien etsineen ruokatarvikkeita kaupungilta ja lähiseudun kylistä. Olipa oikeuden korviin kantautunut väitteitä myös sukupuolitaudeista, joita uittomiehet levittivät.[721] Sillan suojelusta alkanut kiista oli muuttunut moraaliseksi paheksunnaksi.

Järjestysoikeuden ja kaupunginvanhimpien mielestä vieraspaikkalaisia uittomiehiä ei saatu kuriin pelkillä sakoilla. Edellinen halusi oikeutta takavarikoida tukkilauttoja sakkomaksujen pantiksi ja vaati, että uittajien olisi pidettävä mukanaan papintodistusta tai kotipaikkakuntansa kruunun virkamiehen myöntämää henkilöllisyystodistusta. Muutoin heitä kohdeltaisiin irtolaisina tuntemattomista henkilöistä annettujen säädösten mukaisesti. Toimenpiteet olivat välttämättömiä kaupunkilaisten yleisen rauhan ja turvallisuuden ylläpitämiseksi.[722]

Längman haki seuraavana talvena Heinolan järjestysoikeudelta lupaa kiviarkkujen ja puomien asentamiseksi Jyrängönvirran ylä- ja alapuolelle. Katselmus arkkujen ja puomien tarkempaa sijoittelua varten oli jo tehty. Kaupunki ei käsitellyt anomusta, koska sen Ummeljoen sahayhtiöstä jättämää kantelua käsiteltiin vielä kuvernöörinvirastossa. Längman siirsi hakemuksensa kuvernöörille, joka määräsi maanmittarin suorittamaan uuden katselmuksen arkku- ja puomipaikoille.[723]

---

[720] Christina Eleonora Teschen lausunto. Elim. tk. 1854 § 38. Kymi U.l. KO a 52. KA.
[721] Heinolan järjestysoikeus 28.10.1845; Heinolan kaupunginvanhimmat 18.1.1848. AD 375/169 1848 SOO. KA.
[722] Heinolan järjestysoikeus 28.10.1845; Heinolan kaupunginvanhimmat 18.1.1848; 25.8.1848. AD 375/169 1848 SOO. KA
[723] Heinolan järjestysoikeus, ptk 10–14.2.1846; Längman kuvernöörinvirastoon 24.3.1846; Maanmittarin katselmusptk. 7.4.1846. AD 375/169 1848 SOO. KA

Lupa arkkujen pystyttämiseen tuli toukokuussa 1846. Puomeja sai käyttää vain uittojen aikana ja niiden asettamiseen piti pyytää lupa järjestysoikeudelta, joka päätti sopivan ajan puomien käytölle. Heinolalaisten intressit huomioitiin muutenkin, sillä uhkasakko korotettiin sataan ruplaan ja maksajaksi määrättiin tukkien omistaja, ei uittopäällikkö. Tukkilautan sai takavarikoida kunnes sakko maksettaisiin. Uittomiehet määrättiin kantamaan henkilötodistuksia.[724]

Kuvernööri Otto Boije ymmärsi heinolalaisia. Heinola oli ollut hänen residenssikaupunkinsa ennen lääninviraston muuttoa Mikkeliin vuonna 1843, mutta toisaalta hän ei lukeutunut sahateollisuuden myötäilijöihin muutoinkaan.[725] Kuvernöörin linjanveto oli periatteellisesti merkittävä. Hänellä ei ollut valtuuksia estää vesiväylän vapaata käyttöä tukinuittoon. Uhkasakon korottaminen nelinkertaiseksi vei kuitenkin hyvin lähelle samaa lopputulosta.

Tukkijätkiä epäilyttäväksi ja jopa rikolliseksi joukkioksi maalaileva Heinolan kaupunki tarttui aseeseen, johon oli viitattu sahakiistoissa aikaisemminkin. Väestönkasvu ja vakinaisten työtehtävien puute oli kasvattanut irtolaisuuden suureksi yhteiskunnalliseksi ongelmaksi. Herraskansa – tai ainakin merkittävä osa siitä – suhtautui irtolaisuuteen ikäänkuin yksilöiden omana valintana eli moraalisena kysymyksenä. Voimistuva sahateollisuus työllisti, mutta sen tarjoamat tehtävät olivat pääosin paheellisena pidettyä liikkuvaa työtä metsissä ja uittoväylillä. Arvostelijat jopa väittivät sahanomistajien rohkaisevan maalaisväestöä irtolaisuuteen ja lisäävän siten yhteiskunnallista epävakautta.[726]

Längman ei tyytynyt tälläkään kertaa kuvernöörin päätökseen. Boije oli hänen mukaansa ylittänyt valtuutensa. Ummeljoki oli jo kärsinyt huomattavasti esteistä, joita syyttäjät ja Jyrängönvirran järjestystä valvovat henkilöt joko ”virkainnosta tai muista syistä” aiheuttivat. Längman myönsi Viipurin hovioikeudelle, että osia lautoista oli voimakkaassa virrassa saattanut ajoittain kulkeutua Jyrängön suuremman haaran lävitse, mutta sillan perustus ei ollut kärsinyt vaurioita. Uittomiesten vertaamista irtolaisiin hän piti muutoksena ”tästä asiasta tähän asti annettuihin viranomaisten säädöksiin”. Mitä tuli uittoaikaa koskeviin rajoituksiin, niissä uittajat jätettiin Längmanin mielestä liian riippuvaisiksi viranomaisten hyvästä tahdosta. Rajoitukset muodostivat vakavan esteen yleiselle ja vapaalle liikennöimiselle. Pysyviä puomirakenteita varten aikomansa kiviarkut hän halusi korvata paaluilla eli ns. diktaaleilla, joihin lähes päivittäin irrotettavat puomit voitaisiin helpommin kiinnittää.[727]

Heinolan kaupunginvanhimmat eivät voineet ”millään ehdolla suostua” paalujen asettamiseen. Längmanin mielihalut olivat jo liiaksikin ylittäneet oikeuden ja kohtuuden rajat ja ”voisivat lopulta johtaa siihen, että hän pyytäisi itselleen oikeutta ympäröidä kaupunki ketjuilla ja puomeilla”. Tammikuussa 1848 kaupunginvanhimmat anoivat

[724] Kuvernööri Otto Boije 25.5.1846. AD 375/169 1848 SOO. KA.
[725] Otto Boije, päiväämätön. Kommentit metsälakikomitealle, kansio 1. KD 10/478 1842 STO. KA; Cederberg & Ojala 1948, 133.
[726] Samaa asiaa valitteli metsälakikomitealle muuten sahateollisuuten ja Längmaniin myönteisesti suhtautunut kamreeri Hulteen, ks. C. J. Hulteen, kommentit metsälakikomitealle, kansio 1. KD 10/478 1842 STO. KA.
[727] Längman Viipurin hovioikeudelle 21.6.1846; 23.2.1847. AD 375/169 1848 SOO. KA; Nikula 1981, 219, 222. – Heinolan järjestysoikeus, so. hallinnollisesti ja oikeudellisesti raastuvanoikeutta edeltävä oikeus, oli perustettu vain muutama vuosi aikaisemmin. Raastuvanoikeuden Heinola sai vasta 1865.

hovioikeudelta lupaa kantaa kolmen ruplan korvausta jokaisesta kaupungin ohi kulkevasta lautasta.[728]

Viipurin hovioikeuden periaatteellisesti tärkeää päätöstä odotettiin yli kaksi vuotta. Ratkaisua viivytti epätietoisuus valituksen oikeasta käsittelypaikasta.[729] Hovioikeus myönsi kesäkuussa 1848 luvan kiviarkuille ja siirrettäville puomeille, mutta kielsi Längmaniä pystyttämästä diktaaleja. Tämä oli pieni takaisku. Längman selviytyi prosessista kuitenkin voittajana: hovioikeus tyrmäsi sakkojen korotuksen, hylkäsi uittomiehiltä vaaditut esteettömyystodistukset, tulkitsi sakonmaksun kuuluvan uittajille, kielsi tukkilauttojen takavarikoinnin ja hylkäsi kaupungin toivomat korvaukset Heinolan ohitse uitetuista tukkilautoista.[730] Senaatin oikeusosasto yhtyi sittemmin hovioikeuteen esittäen ainoana muutoksena uittomiehiltä vaaditun henkilöllisyystodistuksen.[731]

Heinolassa Längmanilta vaadittiin muutakin kuin informaation yhdistelyä: voimakasta tahtoa vihamielisen ympäristön ja käytäntöjen nujertamisessa. Tukinhankinnan uusi malli ei ollut pelkkä ilmoitusasia. Sakonmaksun vastuurajoja testattiin, kun uittomiehiltä karkasi elokuussa 1849 tukkeja Jyrängönvirran isompaan haaraan. Heinolan käräjäoikeus määräsi 25 ruplan sakot leveranssipäällikkö Silfveniukselle. Tämä yritti siirtää korvausvastuuta alemmas lautan esimiehelle, mutta Viipurin hovioikeus ja senaatin oikeusosasto vahvistivat Silfveniuksen korvausvelvolliseksi.[732]

Keski-Suomen uitot

Kadetti C. R. Westling törmäsi talvella 1844 Längmanin metsämiehiin Laukaan pohjoispuolella. Kesällä Ummeljoki vastaanotti ensimmäiset Jyväskylästä, Laukaasta ja Rautalammilta hankitut pitkät ja järeät honkatukkinsa.[733] Parin vuoden päästä Längmanilla oli sopimus Saarijärven Pyhäjärven alapuolisen Parantalan kosken käytöstä, jolla hän varmisti pääsynsä Saarijärven reitin selkosille. Westling oli teettänyt siellä metsäkatselmuksia jo kuusi vuotta aikaisemmin.[734]

Viitasaaren reitillä Längman poisti Mämmenkosken aiheuttamat mahdolliset esteet maaliskuussa 1847 tehdyllä sopimuksella. Mylläri Johan Repoisella oli lupa rakentaa koskeen mylly, kunhan se ei haittaisi uittoja. Längman oli hankkiutunut Westlingin yhtiökumppaniksi vain pari kuukautta aikaisemmin. Kun yhteinen hanke koski saman reitin varrella ylempänä sijainnutta Kuusaan koskea, Längman oli varmistanut ja

[728] Heinolan kaupunginvanhimmat 18.1.1848. AD 375/169 1848 SOO. KA.
[729] AD 375/169 1848 SOO. KA. – Kuvernööri oli 25.6.1846 ilmoittanut valitusinstanssiksi Viipurin hovioikeuden, mutta se oli kieltäytynyt 8.1.1847 käsittelemästä juttua. Senaatin talousosasto palautti jutun Viipurin hovioikeudelle 17.6.1847. Tieto muutoksesta saavutti ulkomaanmatkan tehneen Längmanin vasta 13.1.1848 Viipurissa.
[730] Viipurin hovioikeus 20.6.1848. AD 375/169 1848 SOO. KA.
[731] Päätöstaltio 15.2.1849. Da 46. SOO. KA.
[732] Päätöstaltio 18.3.1853. Da 54. SOO. KA.
[733] C. R. Westling C. Oredderille 21.4.1844. Kuusantaipale. Längman. SP; Ummeljoen omistajien lausunto 25.4.1845. KD 8/52 1848 STO. KA; *Saima* 20.11.1845.
[734] Parantalankosken vuokrasopimus. William Ruth 107:2. Karhula. ELKA. – Vuokraaja huolehti 10 hopearuplan kertamaksusta myös kaikista mahdollisista oikeudenkäynneistä, joihin joen perkaaminen ja puomien asettaminen saattaa johtaa; Hyytiäinen 1968, 162.

rauhoittanut tämänkin kosken uitoilleen.[735] Laukaan Kuhankoskella Längman ei löytänyt ratkaisua maanomistajien kanssa. Se saavutettiin vasta vuosia myöhemmin senaatin oikeusosaston tuomiolla.[736]

Rantaosuuksien omistajat eivät voineet kategorisesti estää uittoja. Sopimuksilla uittajat saivat kuitenkin rakentaa koskiin uittoja helpottavia puomeja ja rännejä, joilla he ehkäisivät myös korvauskiistoja syntyjä esimerkiksi kalastukselle tai rantaniityille aiheutetuista vahingoista. Längmanin Kuusaan koskeen rakennuttama uittoränni eli uittoruuhi lienee vanhin tunnettu uittoränni Suomessa.[737]

Maanmittauksen- ja metsänhoidon ylihallituksen johtaja C. W. Gyldén laati 1850-luvun alussa seikkaperäisen kuvauksen uitoissa käytetyistä menetelmistä: Metsien keskellä, tukkien alkulähteiden juurilla, organisoitiin purouitot, joissa latvapuroja padottiin ”etappi etapilta”. Äkäisempien koskien sivuun rakennettiin rännit, kovissa virtapaikoissa tukkeja ohjattiin kiinteillä puomirakenteilla. Irtouittovaiheen jälkeen tukit koottiin keräilypuomeilla lautoiksi. Gyldén mainitsee puomeja varten pohjaan upotetut tukipaalut, joita Längman käytti mm. Varkaudessa ja Ummeljoen yläpuolella ja joita hän halusi pystyttää Heinolan Jyrängönvirtaan. Järvillä ja rauhallisilla jokiosuuksilla tukit oli koottu kehälautoiksi närevitjoilla yhteensidottujen puomipuiden sisälle. Lautta eteni järven selkiä varpaten eli ihmis- tai hevosvoimaa, ankkureita ja köysiä sekä vinttureita hyväksikäyttäen.[738]

Uiton perusasiat purouitoista sumien purkuun olivat kansanomaista tietotaitoa. Mutta isompiin koskiin rakennetut uittoränni kertoivat jo huomattavista taloudellisista intresseistä, samoin hevosvetoiset ponttoonit pitkillä järviosuuksilla. Suurten järvien ympäröimä Varkauden saha hyödynsi uittoja laajamittaisesti. Tätä osaamista Längman siirsi päättäväisesti toisiin vesistöihin. Päijänteelle Längman lähetti Varkauden puunhankinnassa kunnostautuneita avainhenkilöitänsä, eräät jopa puoliväkisin.[739] Hänen suurin ansionsa uittojen järjestelijänä oli menetelmien järjestelmällinen hyödyntäminen ja jalostaminen. Juantehtaalla sahamieheksi oppinut Gustaf Tigerstedt tunnusti myöhemmin Saimaalla saadut runsaat kokemukset uittojen hyödyistä tärkeäksi kehitysvaiheeksi, mutta kehui eritoten Ummeljoen uittojärjestelmää: ”Lounais- ja Länsi-Suomessa ihmisillä ei ole ollut minkäänlaista käsitystä tuonkaltaisista uitoista.”[740]

Längmanin luottomies Anders Silfvenius sai vuonna 1842 apulaisekseen Heinolasta lähtöisin olevan nuoren Gustaf Koskelinin (Kåskelin). He valvoivat Jyväskylän yläpuolisten tukkiasemien hoitajia, jotka vastaanottivat ja hyväksyivät uittoväylän varteen

---

[735] Sopimus Johan Repoinin kanssa, Ummeljoki 7.3.1847; Sopimus Gustaf Gustafson Mämminiemen kanssa, Jyväskylä 10.4.1854. William Ruth 107:2. Karhula. ELKA: Tilikirjat 1852 –1853. Längman. SP. – Mämmenkoskeen rakennettiin 1852 pato.

[736] Vaasan Hovioikeuden päätös Kuhankoskesta (Saraveden ja Leppäveden välillä Laukaassa), tullut 24.2.1851; SOO, päätös 28.8.1851; Sopimus koskioikeuksien omistajien kanssa 31.3.1852. William Ruth 107:2. Karhula. ELKA.

[737] Kuusaankoskeen rakennettu ylä- ja alasuvannon yhdistänyt veneväylä vaurioitui tukinuitossa 1846. Ks. Laukaan historia, 248. Todennäköisesti ränni rakennettiin tämän vahingon jälkeen; Längman N. T. Gaddille 13.9.1861. Kopiokirja. Längman. SP; Längman G. Koskelinille 29.1.1861. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS; Peltonen 1991, 30. – Peltosen tuntema vanhin ränni on C. Hobinin Äänekoskeen noin 1855 rakentama ruuhi. Peltonen arvelee ruuhien rakentamisen olleen kansanomaista rakennustaitoa.

[738] Gyldén 1853, 109–110; Vrt. myös Oksala 1926.

[739] Olof Hämäläinen Gustaf Koskelinille 5.4.1859. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.

[740] G. Tigerstedt 28.7.1854. KD 109/115 1855 STO. KA.

tuodut tukit ja suorittivat palkkiot tukinajajille ja kaatajille. Asemien hoitajat värväsivät myös väkeä runsaasti työvoimaa vaativiin purouittoihin ja urakoivat uiton Haapakoskelle.[741] Längman oli vuokrannut Haapakosken alapuolelta Uddegårdin ja Paloniemen tilojen lahdet ja rannat tukkilauttojensa varastointipaikaksi talvesta 1847 alkaen.[742]

Haapakoskella tukit laskettiin ja tarpeen vaatiessa myös lajiteltiin. Lautat, joiden arvioitiin loppukesän ja syksyn aikana ehtivän varppaamalla Muurameen tai Kalkkisten kosken yläpuolelle, lähetettiin Päijänteelle vielä samana kesänä. Muutoin tukkilautat talvehtivat Haapakoskella. Keväällä jäiden sulaessa uittomiehet rakensivat ponttoonin ja puomit, joiden sisälle lautta koottiin. Haapakosken alapuolella uitoista vastasivat eri miehet kuin kosken yläpuolella. Urakasta vastuullinen lauttuumies käytti apunaan viittä miestä ja yhtä hevosta. Tyypillinen, noin 6000 tukin lautta eteni Haapakoskelta Kalkkisiin suotuisissa oloissa parissa kuukaudessa. Ilman haavereita tukit ehtivät Ummeljoen vastaanottopaikalle Iitin Pilkanmaalle vielä samana syksynä.[743]

Johdettuaan Ummeljoen metsätöitä ja uittoja viitisen vuotta Silfvenius solmi omasta aloitteestaan Längmanin kanssa talvella 1847 leveranssisopimuksen, jolla hän otti yrittäjävastuulleen merkittävän osan Ummeljoen tukinhankinnasta. Silfvenius palkkasi tästä lähin tarvitsemansa tukinostajat ja uittomiehistöt. Längmanilta hän sai tarvittavan uittokaluston. Urakka hinnoiteltiin kahteen osaan: Haapakoskelle toimitetuista tukeista Silfvenius sai aluksi 53 kopeekkaa ja Päijänteeltä Ummeljoelle uitetuista tukeista 15 kopeekkaa kappaleelta. Hintoja tarkistettiin vuosittain ylöspäin. Sopimustekstissä Längman puhui Silfveniuksen ”rohkeasta yrityksestä”, mutta mainitsi sopimuksen myös korvaukseksi tämän muutosta Korpilahdelle. Siellä Silfveniusta odottivat Muuramen sahan rakennustyöt ja sahatarkastajan pesti.[744]

Ummeljoen uitto-organisaatio perustui sahayhtiön, pääurakoitsijan ja aliurakoitsijoiden välisiin sopimuksiin. Siitä tuli yleinen malli myös muille sahoille. Urakkamiesten käytön on arvioitu olleen sahanomistajalle hyvin edullista, koska tämän ei tarvinnut organisoida uittoa eikä kantaa riskiä kehälautan hajoamisesta.[745] Längmanin aliurakoitsijoiden sopimuksissa riskit oli kuitenkin laskettu ja eritelty urakkasopimukseen, samoin erilaiset

[741] Uittosopimuksia. Längman. SP. – Esimerkiksi Gustaf Hovilainen teki Wilhelm Nybergin kanssa Laukaassa 31.1.1863 sopimuksen, jossa sitoutui toimittamaan Pällijärveltä ja Kotijärveltä Saarijärven pitäjästä tukit 18,5 ja 16 kopeekan kappalehintaan Haapakoskelle. Yhteensä Hovilainen toi Haapakoskelle sinä vuonna 5395 tukkia saaden palkkioksi 916 ruplaa.

[742] Sopimus Uddegårdin ja Paloniemen tilanomistajien kanssa 16.2.1847. William Ruth 107:2. Karhula. ELKA.

[743] Uittotilit 1863. Längman. SP. – Matts Narisen miehistön työlistoista käy selville, että tukinlauttuu Päijänteellä alkoi lenkitystyöllä 28.4., kuukausimiehet palkattiin 1.5. ja lenkitystyö päättyi 9.5. Seuraava päivä olikin sunnuntai, lepopäivä. Ponttoonia rakennettiin viikko. Ansaitun lepopäivän jälkeen yhdisteltiin lauttoja 18–23.5. Toukokuun 28. päivänä ostettiin ponttonille hevonen 27 ruplalla. Se myytiin syksyllä 20 ruplalla, ilmeisesti Iitissä. Narinen kuittasi miestensä saatavat 20.10.1863 Pilkanmaalla.

[744] Längmanin ja Silfveniuksen sopimus, Jyväskylä 29.4.1847. Längman. SP. – Ensimmäisen talven säilytyspaikkana oli Viitasaarelta, Saarijärveltä ja Rautalammilta uitetuilla tukeilla Haapakoski. Pielavedeltä ja Karttulasta uitettiin ensimmäisenä vuonna Rautalammille. Saarijärven kaukaisimmilta asemilta ehdittiin Saarijärven ja Laukaan rajalle. Kahdesta viimeisestä varastopaikasta maksettiin Kalkkisiin 15 kopeekan lisä. Saman verran maksettiin Haapakoskelta Pilkanmaalle uitetuista tukeista. Kalkkisista Pilkanmaalle uitetuista tukeista maksettiin 10 kopeekkaa; *Morgonbladet* 13.3.1854. – Silfvenius kuoli Muuramen sahalla 19.2.1854.

[745] Peltonen 1991, 20.

vahingonkorvaukset. Kysymys oli lopulta sopimuksen hinnasta.[746] Eräissä tapauksissa uittourakoitsija jakoi hajonneiden lauttojen keräilykustannukset Längmanin kanssa.[747]

Tukkimiesteen jätkämäiset piirteet herättivät pahennusta muuallakin kuin Heinolassa. Uutisia lauttoja turhaan seisottavista ja ryyppäämään retkahtaneista uittomiehistä sekä näitä laiminlyöntejä seuranneista lautan hajoamisista kerrottiin Längmanin viimeisinä elinvuosina myös sanomalehdissä. Näin uutisoi *Hämäläinen* syyskuussa 1862:

> Wiime perjantaina ja lauwantaina puhalteli tuuli wähän tuimemmasti Pulkkilan salmella tukin laskioille, huhtoen haikua päästä polosten poikain, jotka kyllääntyneinä ikäwään työhönsä toisinaan rupeewat riemun juhlaa pitämään ennen kuin Ummeljoelle pääsewätkään ja sitowat lauttansa kiini, tieten päiwiä kyllä piisaawan, mutta tuuli kun aina on ahkera ollut, päästi puomit irti ja laski lautat wallallensa, joten tukit tulwaman riensivät ales Kalkkisten koskesta, oiken hypellen ilosta itsekseen.[748]

Vahingoista syytettiin uittajien huolimattomuutta tai välinpitämättömyyttä, vaikka kyse oli myös työhön kuuluvasta riskistä. Lauttojen esimiehet saivat niskoilleen ihmisten vihanpurkaukset ja vastasivat vahingoista käräjillä. Henkinen tuki olisi ollut tarpeen vähintäänkin omilta esimiehiltä, mutta myös isäntää kalvoi helposti epäilys vahingon tuottamuksellisuudesta. Tukinuittajan arki oli ankea ja vastuullisen esimiehen osalta kaukana romanttisesta kulkurielämästä. Heinolalaisen Olof Hämäläisen kirje Koskelinille kuvaa hyvin vastuksia:

> Wuosluku kirjoitettiin 1840 kuin ens kerran Idensalmen Kiuruweteltä olin tukkia kulettamassa Warkauten sahalle ja 1843 olin Walkealasta Ummeljokeen. 1844 tulin Päiänteelle ja siitten olin yhten wuoten kotonan ja kuin tulin tuntemaan miltä tukin kuletus minun mielellen maistu niin meinasin ruweta wanhempain torpassa elämää, Waan wuotena 1846 kierryn pieneen tukin ottoon Warkauten sahalle josta Patroon siitten kewäillä puolwäkise waston minun tahtoan täytytti tulemaan Päiänteelle jossa olen kowan onnen kohtauksia ja syyttömiä suuria epäluuloja saanut kärsiä, joita olen heikko tähän aikaan wielä selittämää waan ehken tuo runotar vielä eteen tulewina aikona lempi luonnollaa totuuten ilmi tuonee ja minun syyttömäks yleisön etessä tunnustanee. Niin kuin olen kiin Jumalan etessä waikka Herr Bruks Patron EJ Längmannin silmäin etessä näyn wäärin tekiäks.[749]

---

[746] Längmanin ja Sifveniuksen sopimukset, Jyväskylä 29.4.1847 ja Muurame 9.2.1848. Längman. SP. – Riskit lauttojen hajoamisesta, niitty- ja kalastusvahinkojen korvaamisesta samoin kuin uiton johtamisen palkka- ja muut kulut laskettiin ensimmäisen määräpaikan tilityksissä, samoin kanto- ja tukinajokustannukset yms.

[747] ”Stockflötnings Förslag för slutliqvidering år 1862.” Längman. SP. – Henrik Posti keräsi tukkeja kesällä 1862 sekä Leinin että Jaalan seliltä. Sama pahan onnen lautta hajosi jo edellisvuonna Päijänteen Soiniemessä. Ylimääräiset kulut jaettiin Postin ja Längmanin kesken. Postille se teetti ylimääräistä työtä ja 80 ruplan lovea 775 ruplan palkkioon; Tigerstedt 1952, 713. – Henrik Posti toimitti tukkeja Hackmanin Kotkan höyrysahalle 1870-luvun alussa; Ummeljoen uittosopimuksista on kirjoittanut myös Halila 1938, 132.

[748] *Hämäläinen* 26.9.1862.

[749] Olof Hämäläinen G. Koskelinille 5.4.1859. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS..

Yksi Hämäläisen vastoinkäymisistä sattui vuonna 1848. Hänen Iittiin talvehtimaan tarkoitettu lauttansa hajosi ja Hämäläinen haastettiin vahingoista Iitin talvikäräjille. Seuraavana keväänä hän sopi toimittavansa Ummeljoelle kaikkiaan seitsemän Heinolan ja Iitin välillä talvehtinutta tukkilauttaa. Urakkahintaan sisällytettiin myös Hämäläiseltä Leinin selälle karanneiden tukkien huolellinen kerääminen.[750]

”Ärmättipuita ei myöhemmin ollut, parhaat myytiin Ummeljoelle”

Sahaliikkeen vaikeudet 1840-luvulla ja maan eri osien kulttuurierot varmistivat, ettei Längmanin Ummeljoen toimintaidea saanut aivan heti jäljittelijöitä, ei Päijänteellä eikä muualla.[751] Jylhän Päijänteen lähes asumattoman länsirannan peitossa, erämaametsien keskellä, jyskytti neljä vaatimatonta vesisahaa: porvoolaisomisteinen Padasjoen Arrakoski – jonka perustajia oli edellisvuosisadan lopulla ollut Abraham Längmanin serkku, tuomari C. Arckenholtz –, talonpoikaisomistuksessa olleet Kuhmoisten Kotakoski ja Leppikoski sekä loviisalaiskauppias Israel Sucksdorffin Jämsänkoski. Järven itärannalla harjoitettin vesisahausta vain Sucksdorffin Rutakoskella, Korpilahden pitäjässä. Kaikki mainitut laitokset tyytyivät kaatamaan lähikulmiensa metsiä eivätkä käyttäneet Päijännettä uittoihinsa. Niiden toiminnalla ei ollut vaikutusta Ummeljokeen, mutta toisinpäin tilanne oli huolestuttava.

Kun suhdanteet elpyivät 1840-luvun jälkipuoliskolla, sahan perustaminen houkutteli jälleen. Loviisalaiset Joseph Björksten ja Anders Sundman hakivat vesisahaoikeuksia Kuhmoisten Pihlajankoskeen. Heidän mukaansa Längman oli hankkinut tukkeja Pihlajankoskelle katsastetuista metsistä jo kymmenen vuoden ajan, ja ”koska hakkuu oli suoritettu omilla miehillä, oli omistusoikeutta useimmiten rikottu ja aiheutettu metsänomistajille kalliiksi tulleita oikeudenkäyntejä”. Loviisalaiskauppiaat pukivat sanoiksi epäilykset ja kokemuksetkin, joita tunnettiin kauas kurottavia uittoja ja niihin elimellisesti liittyviä savottatöitä kohtaan. Samalla kun he kritisoivat Ummeljoen toimintaperiaatteita, he pukivat oman hankkeensa metsien hävityksen suhteen viattomaksi: vain lähellä tukkimetsiä sijaitseva ja siten metsiin juurtunut saha saattoi loviisalaiskäsityksen mukaan toimia vastuullisesti.[752] Ja tähän logiikkaanhan metsälain tulkinta oli 1830-luvun puolivälistä lähtien perustunut.

Längmanin tukkisavotat olivat ilmestys, jota muisteltiin Korpilahdella vielä vuosikymmeniä myöhemmin: ”Puut olivat suuria ja saatiin niistä kolmekin 12 kyynärän tukkia, joiden latvaläpimitta oli vähintäin 12 tuumaa. 12 tuumaa pienempää tukkia ei ollenkaan ostettu. Ajomiehiä saapui metsätöihin Puumalasta ja Juvalta saakka, ja käytettiin ajossa takarekiä. Ärmättipuita ei myöhemmin ollut, parhaat myytiin Ummeljoelle.”[753] Ärmättipuut, ikivanhat hongat olivat arvokkaita, sillä niiden sydänpuusta saatiin markkinoiden arvostamaa punertavaa lankkua.[754] Hämäläisiä aluksi

[750] Halila 1938, 131. Siinä Iitin tk. 1849 § 318 ja tk. 1859 § 53; Olof Hämäläin, Ummeljoki 22.12.1848. Vanhoja sopimuksia. William Ruth: 107:2. Karhula. ELKA.
[751] Vapaassa taloudessa entreprenööriset monopolivoitot houkuttelevat vääjäämättä voittomarginaaleja pienentäviä kilpailijoita. Vrt. Kirzner 1973, 7–9, 94–101; Casson 1982, 10–15.
[752] Nikander 1932, 112–113.
[753] Lehonkoski 1937, 95. – Muistitiedon (Juho Korhonen s.1839) mukaan Korpilahden Rutalahden kylän Nisulan talosta myytiin n. 1854 tällaisia suuria honkia 10 kopeekan kantohinnalla.
[754] Tigerstedt 1940, 411–414.

kummastuttaneita takarekiä tarvittiin Längmanin tukinajossa, koska Ummeljoella sahattiin ajottain poikkeuksellisen pitkiä, parhaimmillaan jopa 15 kyynärän eli yhdeksän metrin pituisia tukkeja.[755]

Ummeljoki oli poikkeustapaus ja Längmanin oli omaa sahaliikettä laajentaessaan hyväksyttävä myös vähemmän edullisia sahapaikkoja. Ensimmäisen täysin riippumattoman siirron sahayrittäjänä hän teki toukokuussa 1846 ostamalla koskipaikan Korpilahden kappelin Muuramesta. Myyjänä oli kauppiaan titteliä käyttänyt Alexander Sihvoin, jonka Längman tunsi paremmin Siikakosken sahan kirjanpitäjänä.[756] Sihvoin oli puolestaan ostanut sahapaikan jyväskyläläiskauppias Karl Räihältä, jonka ansiot sahateollisuuden tai kaupan parissa jäivät olemattomiksi. Kun Längman sai Muuramen haltuunsa, Räihän omaisuutta hallitsi jo konkurssipesä.[757] Räihä ja Sihvoin olivat aistineet kasvavan kiinnostuksen Päijänteen metsiä kohtaan ja hankkineet sahapaikan ensisijaisesti sijoitusmielessä. Muurame oli monella tapaa käytännöllinen ja edullinen sahapaikka. Koskea ei käytetty vesiliikenteeseen eikä siihen noussut arvokaloja; näin vesivoima oli mahdollista valjastaa kokonaisuudessaan sahan käyttöön.[758]

Längman osasi arvostaa myös kosken sijaintia käytännössä Päijänteen tasolla. Muurameen kyettiin siten uittamaan tukkeja Päijänteeltä, mikä takasi sahalle käytännössä ehtymättömät metsävarannot. Asemaltaan se muistutti enemmän Varkautta kuin Ummeljokea. Tällainen saha saattoi toimia hyvinkin kannattavasti, kun kilpailu tukeista vain pysyi siedettävänä. Keski-Suomen metsäkauppoja yksinvaltaisesti hallitsevalle Längmanille tämä oli lähinnä järjestelykysymys. Muurame toisi hänelle lisäkapasiteettia ja mahdollisuuden järkevään työnjakoon Ummeljoen kanssa.

Sihvoin sai Längmanilta vuoden 1846 loppuun mennessä lähes 4000 ruplaa, tästä osan korvauksena siitä, että sitoutui Längmanin bulvaanina hakemaan Muuramelle sahaprivilegiota.[759] Merkittävämpi osa rahoista kului toiseen toimeksiantoon, jolla Sihvoin lunasti filosofian maisteri K. H. Johnilta oikeudet kahteen Korpilahden pitäjässä vireille pantuun kilpailevaan ja katselmusvaiheeseen edenneeseen sahahankkeeseen. Kauppojen ainoana tarkoituksena oli poistaa esteet Muuramen hakemuksen hyväksymiseltä.[760]

Sahaliikkeen ammattilaisena Sihvoin oli uskottava bulvaani. Hän piti toistaiseksi Längmanin nimen pimennossa vihamielisiltä kilpailijoilta ja viranomaisilta. Sahateollisuuden keskittymispyrkimyksiin vähintäänkin epäluuloisesti suhtautuva senaatti ei voinut juridisin perustein estää Längmania tai ketään muutakaan perustamasta sahaa, mikäli katselmuksissa todetut edellytykset laitoksen perustamiselle muuten olivat

[755] Koesahauksissa 1852–1854 Längman sahautti kaikilla sahoillaan 15 ja 11 kyynärän pituisia tukkeja, joiden mukaan hän myös halusi laskea sahojen kiintiön. Myöhemmin tavanomainen Ummeljoen tukki oli pituudeltaan 11–12 kyynärää.

[756] Siikakosken sahan kirjanpitäjä A. Sihvoin oli tehnyt Warkauden kanssa rautakauppoja esimerkiksi 1842. Ks. Reskontra II Ge 11, 707 Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Sahapaikan mukana tuli osuus myös Knuutila-nimiseen 1/8 mantaalin tilaan.

[757] Kemppainen & Ruuskanen 1989, 228–231; *FAT* 20.5.1845.

[758] Muurame verotuskatselmus 9.6.1852. KD 216/165 1852 STO. KA.

[759] Kemppainen & Ruuskanen 1989, 228–231; Reskontra II Ge 15, 357–364. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Längman kävi Muuramessa ja maksoi sahakirjanpitäjä A. C. Sihvoinille lyhennyksiä huhtikuussa, toukokuussa ja heinäkuussa. Elokuussa hän maksoi Silfveniuksen ja Koskelinin välityksellä Sihvoinille 3500 ruplaa.

[760] Nikkinen 1958, 67; Längmanin uudistettu privilegiohakemus, maaliskuu 1849. KD 137/149 1849 STO. KA. – Molemmissa paikoissa oli ehditty pitää sahapaikka- ja metsäkatselmukset.

kunnossa. Mutta omaksumansa hallintokäytännön mukaisesti se pidätti itselleen oikeuden, ulkopuolisen silmin usein mielivaltaisesti, laskea katselmuksissa sahoille esitettyjä ja kuvernöörien puoltamia tai ehdottamia sahauskiintiöitä. Näihin muutoksiin saattoivat henkilökohtaiset syyt jo vaikuttaa. Ummeljoen tukinhankinnan ulottuminen Jyväskylän pohjoispuolelle oli yleisessä tiedossa – kiitos Heinolan siltajupakan ja Ummeljoen uudistustöiden. Matala profiili oli Längmanin etujen mukaista.

Saiman liberaalit metsäartikkelit

Ulkomailla viettämiensä vuosien jälkeen kotimaahansa palannut suorasuinen filosofian tohtori Johan Vilhelm Snellman muutti syksyllä 1843 Kuopioon, missä häntä odotti yläalkeiskoulun rehtorin virka. Vaatimattomassa maakuntakaupungissa hänet otettiin vastaan huomiolla ja uteliaisuudella. Rehtori pääsi saman tien piireihin, joissa seurusteli myös kuvernööri Ramsay.[761] Vuoden 1844 alusta Snellman alkoi julkaista kerralla kahta sanomalehteä: suomenkielinen *Maamiehen Ystävä* oli osoitettu rahvaalle ja ruotsinkielinen *Saima* laajemmalle yleisölle. Snellman kirjoitti Saimaan ajankohtaisista yhteiskunnallista kysymyksistä, joista suomalainen lehdistö ja julkisuus olivat sensuurin pelossa vaienneet tähän asti täysin. Myös lehden tyylilaji oli ennenkokematon: *Saima* jakoi pisteliäitä näpäytyksiä muille sanomalehdille. Poleemisoiva tyyli toi kuopiolaislehden kirjoituksille tarkkaavaisen ja maanlaajuisen lukijakunnan.[762] Suuriruhtinaskunnan pääkaupunki sijaitsi Helsingissä, mutta sen, joka halusi tietää mistä maassa puhutaan, oli luettava kuopiolaista *Saimaa*.

Längmanin ja Snellmanin tutustuminen oli Pohjois-Savon vähälukuisissa seurapiireissä väistämätöntä, sillä heillä oli lukuisia yhteisiä tuttavia, kuten Kellgrenin kauppiasperhe, Iisalmen kirkkoherra, rovasti Robert Frosterus[763] sekä kauppias O. W. Roering, joka oli Snellmanin serkku äidin puolelta. Varkaudessa kauppiaana vuoden toiminut Samuel Snellman oli hänkin J. V. Snellmanin serkku. Längman tilasi *Saiman* ja *Maamiehen Ystävän* Varkauteen heti vuoden 1844 alusta.[764]

Viranomaiset suhtautuivat Snellmaniin ja hänen kirjoituksiinsa aluksi suopeasti. Senaatin talousosaston johtaja von Haartman tapasi hänet alkusyksystä 1845 Kuopiossa ja sai hänestä hyvän vaikutuksen. Snellmanin kirjoitukset radikalisoituivat kuitenkin pian tapaamisen jälkeen, jolloin von Haartman tunsi itsensä ”sangen harmistuneeksi”. Erityisesti häntä kiusasivat marraskuiset artikkelit, joista ensimmäisen nimikin oli jo provosoiva: ”Eräitä lakisäädöksiä, jotka eivät ole voimassa Savossa ja Karjalassa”.[765]

Snellman oli nostanut julkisuuteen vallan kabineteissa sekä metsälakikomitean jäsenten ja yksityishenkilöiden kesken käydyn, mutta painetussa sanassa visusti vaietun sahakysymyksen. *Saima* moitti provokatiivisesti metsälakikomitean päätelmiä: sahateollisuus oli vapautettava turhista rajoituksista. Snellman argumentoi

[761] Rein 1895, 359–363, 376, 378; Savolainen 2006, 381, 397–399. – Snellman oli jopa Ramsayn yhden pojan kummi.
[762] Schauman 1924, 166–167.
[763] Rein 1895, 388–389. – Snellman vieraili usein Frosteruksella Iisalmen komeassa pappilassa, missä hän tapasi ensimmäisen kerran myös von Haartmanin.
[764] Reskontra II Ge 12, 696. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.
[765] Kalleinen 2001, 200; Savolainen 2006, 420–421, 436. – von Haartman kyseli Snellmanin näkemystä elinkeinojen ja moraalin lamaan Itä–Suomessa, mikä inspiroi Snellmania kirjoitukseen.

kotikaupunkinsa sahanomistajien, apteekkari Kellgrenin ja majuri Aminoffin kolmen vuoden takaisilla laskelmilla ja lausunnolla, jotka nämä olivat jättäneet metsälakikomitealle.[766] Snellman oli vaihtanut ajatuksia myös muiden asiantuntijoiden kanssa. Sahakysymys oli Savossa jatkuvasti ajankohtainen ja jopa kuvernööri Ramsay oli kääntynyt varovaisesti kannattamaan rajoitusten poistamista, kenties tahattomasti myötävaikuttaen artikkelin syntyyn.

Toisessa, viikkoa myöhemmin ilmestyneessä artikkelissaan ”Metsänhoito ja sahaliike” Snellman ei Kellgreniä mukaillen pitänyt sahateollisuuden mahdollisesti hävittämiä metsiä huolestuttavana ilmiönä. Sahaliike antoi talonpojille tärkeitä pääomatuloja peltojen raivaamiseen. Menetetyn metsäalan tuoton korvaisivat metsän myynnistä saatujen pääomien korot ja maanviljelyksen ansiot. Tukkimetsiä ei ollut tarvetta säästää tulevien sukupolvien lämmitystarpeiksi, koska polttopuiksi käytettiin etupäässä koivuja ja muita lehtipuita, joiden kasvu ei tukkipuiden tapaan kestänyt vuosisatoja.

Kirjoituksessa esille nostamaansa esimerkkisahaa Snellman ei löytänyt Savosta, vaan ”nimeltä mainitsemattoman, kuuden peninkulman päässä Haminasta sijaitsevan sahan, joka hankkii tukkinsa 30 peninkulman takaa Jyväskylästä, Laukaasta ja Rautalammilta”. Kyse oli tietenkin Ummeljoesta. Tämäntapaisten laitosten metsäkatselmuksia Snellman piti tyhjänpäiväisinä seremonioina. Väite oli harmillinen muistutus von Haartmanille, joka tiedosti asian paremmin kuin hyvin. Kirjoitusten vaarallinen ydin piili kuitenkin Snellmanin johdonmukaisesti korostamassa yksilön omistusoikeudessa ja omaisuuden vapaassa hyödyntämisoikeudessa. Taloudellisen lainsäädännön oli Snellmanin mukaan annettava yksilön toiminnalle mahdollisimman vapaa liikkumatila. Hän esitti kruununtalonpojille oikeutta metsien myyntiin eli heidän asemansa muuttamista maan haltijasta maan omistajaksi. Ajatukset poikkesivat jyrkästi von Haartmanin kruununmetsäohjelmasta.[767]

Metsälakikomitean oikeudellisena asiantuntijana ja puheenjohtajana oli toiminut Snellmanin ystävä, valtio-oikeuden ja kansantalouden professori Johan Jakob Nordström. Hän provosoitui Snellmanin ”pillerin ja sahanpurun makuisista” artikkeleista ja kirjoitti vastineen *Helsingfors Tidningarin* palstoille. Otsikosta ”Saima, valtionekonomi, metsänhoitajatar ja sahapatrunessa” päätellen Snellmanin oikeusopillinen saivartelu oli osunut osoitteeseensa. Lyhyt, mutta tulikivenkatkuinen ja henkilökohtainen kinastelu johti kahden vanhan ystävyksen välirikkoon.[768]

Snellmanin metsäkirjoituksiin, etenkin jälkimmäiseen, oli suodattunut selvästi myös Längmanin ajatuksia. Ruukinpatruuna innostuikin tilaamaan *Saiman* ja *Maamiehen Ystävän* alkuvuodesta 1846 myös Varkauden tytärliikkeelle Käenkosken harkkohytille sekä Ummeljoen sahalle.[769]

Metsälakikomitean muokatun esityksen valmistumisesta oli kulunut lähes kolme vuotta. Jos Snellmanin kirjoituksia tulkitsee savolaisen sahaliikkeen ja Snellmanin välisenä yhteistyönä, kuten perustellusti voidaan tehdä, kertovat ne selvää kieltään: senaatin kyvyttömyys ratkaista tärkeäksi koettua kysymystä todisti sen sisäisistä näkemyseroista, joihin saattoi vaikuttaa jopa kaukaisesta Savosta. Ainakin se oli

[766] *Saima* 13.11.1845.
[767] *Saima* 20.11.1845.
[768] *HT* 6.12.1845 ja 27.12.l845; Kuisma 1993, 187–188.
[769] Reskontra II Ge 15, 404. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.

yrittämisen arvoista. Sahanomistajien itsetuntoa kohotti myös vientitullien alentaminen, jota vaatineen ryhmittymän organisoijana oli toiminut Längman.

Vaikutusvaltaiset senaattorit eivät kommentoineet sanomalehtikirjoituksia julkisella foorumilla. von Haartmanin tiedetään kuitenkin pahastuneen artikkelista, ”koska siinä julkaistiin liberaalille filosofialle perustuvia artikkeleita ilman, että otettiin huomioon järjen ja kokemuksen antamaa opetusta”. Finanssipäällikkö teki kirjoituksista raportin myös kenraalikuvernööri Menshikoville, joka ilmoitti Snellmanille itselleen, että tämä saattoi ”yksityisten esitysten muodossa tehdä esityksiä kuvernöörille tai kenraalikuvernöörille, mutta niiden esittäminen julkisesti sanomalehdessä oli moitittavaa, koska lukeva yleisö ei mitenkään voinut vaikuttaa asiaan”.[770] Mahdollisesti Snellmanin kirjoitusten johdosta Menshikov hoputti huhtikuussa 1846 senaattia toimiin metsien hävityksen estämiseksi ja paremman metsätalouden aikaansaamiseksi.[771] Aloite ei kuitenkaan johtanut välittömiin toimiin.

[770] Kalleinen 2001, 210–211. – von Haartman luki *Saimaa* ja lähetti ainakin Savon oloja käsittelevästä artikkelista käännöksen kenraalikuvernööri Menshikoville.
[771] Hanho 1915, 57.

IX TAITEKOHDASSA

”Ellei nykyisessä tuotantomenetelmässä saada aikaan muutosta”

Kovapalkkainen ruukinhoitaja J. A. E. Boije erosi Varkauden palveluksesta huhtikuun lopulla 1843. Kahden ja puolen vuoden työrupeama ei ollut tuonut odotettua, ratkaisevaa käännettä Varkauden raudantuotanto-ongelmiin. Eroon ei silti liittynyt dramatiikkaa: Längman katsoi ruukinhoitajan tehneen voitavansa. Uusia haasteita etsivä Boije liittyi osakkaaksi Haapakosken ruukkiyhtiöön, jonka laitokset sijaitsivat noin 40 virstan päässä Varkaudesta. Boije isännöi ruukkia, jolta hän toimitti tulevina vuosina Varkauteenkin jonkin verran sepäntuotteita sekä romurautaa.[772]

Varkaudessa kokeilut jatkuivat. Längman oli luvannut masuunin halkokokeilujen päätyttyä talvella 1838, että takkiraudan valmistus keskeytetään ainakin viideksi vuodeksi. Vuodet kuluivat ja masuunin käyttö vaikutti entistä riskialttiimmalta. Vuorimestari Idestam ei enää suosiellut masuuneja järvimalmien sulatukseen, niin huonoksi niiden kilpailukyky oli osoittautunut. Längman rakensi Varkauteen uuden, hiiliä käyttävän masuunin vuonna 1841, mutta piti lupauksensa viiden vuoden seisokista. Masuunia kokeiltiin vasta marraskuussa 1843: Piippuosa täytettiin hiilillä ja sitä lämmitettiin 15 vuorokautta ennen paljepuhallusta ja malmin latausta. Piippuun ladeltiin limittäin Maaningan malmia – jota Varkauden varastot olivat kukkuroillaan – ja kalkkia sekä hiiltä. Yli viisi kuukautta kestäneen puhalluksen aikana saatiin 196 kippuntaa kupolirautaa, 73 kippuntaa valurautaa ja 708 kippuntaa takkirautaa. Edelliset kokeilut ylittyivät määrällisesti selvästi, mutta hiiliä kului ”uskomattomat” 33 tynnyriä kippuntaa kohden. Puhallusprosessi oli kaikin puolin paha pettymys: valkea takkirauta ei kelvannut kankiraudan raaka-aineeksi ja sopi huonosti myös valamiseen.[773]

Kokemus oli tyrmäävä. Masuuni antoi yhtä vaatimattomia ja satunnaisia tuloksia kuin Wreden aikana. Ympärivuotista puhallusta harjoittavat Sumpulan ja Suojärven masuunit ylsivät vuositasolla 10–20-kertaisiin sulatusmääriin. Säyneinen ja Jyrkkäkosken masuuni pääsivät Varkauden viimeisen puhalluksen tuotantolukuihin vuosittain. Vuorimalmimasuuneissa kuten Taalintehtaalla ja Vantaalla tuotanto kohosi parhaimmillaan runsaaseen 4000 kippuntaan.[774]

Vain yksi keino oli Varkaudessa kokeilematta: maailman rautamarkkinat mullistanut putlausmenetelmä, jossa takkiraudasta poistettiin – mellotuksen tavoin – liiallinen hiili tulen hapettavalla vaikutuksella. Putlauksessa rauta ei kuitenkaan joutunut kosketukseen polttoaineen kanssa, vaan sitä sulatettiin suljetussa lieskauunissa. Raudan perusteellista puhdistumista edistettiin sekoittamalla uunin sulaa rautaa rautakangella. Raudan jähmetyttyä siitä muodostettiin sulaimia, jotka kuumennettiin uudestaan hitsiuunissa

[772] Reskontra II Ge 12, 359–360, 647–648; II Ge 15, 679–680. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Vuonna 1846 Varkauteen ostettiin valutöitä varten Haapakosken ruukilta 1164 lispuntaa romutakkirautaa; Laine 1948, 634–635.

[773] ”Detaljerade beskrivningar öfver masugnen”. Vuorihallitus Dd 3. KA; Vuorimestari Gustaf Idestamin kertomus 30.12.1840. Vuorihallitus Dc 1. KA.

[774] Laine 1948, 578, 728–730. – Vuosina 1821–1827 Varkaudessa puhallettiin neljänä vuotena yhteensä 308 vuorokautta. Takkirautaa saatiin yhteensä 1246 kippuntaa; kippuntaa kohden kului kokonaista 2,6 lästiä (=31,2 tynnyriä) hiiliä ja 4 tynnyriä malmia.

valkohehkutukseen. Lopullisen muotonsa rauta sai valssilaitoksessa, ei perinteiseen tapaan massiivisten vasaroiden moukaroimana.[775]

Putlaus mahdollisti kivihiilen ja koksin käytön kankiraudan valmistuksessa. Menetelmän läpimurto oli teollisuushistorian suuria käännekohtia, sillä vasta sen avulla Iso-Britannia ja myöhemmin tunnetuksi tulleet teollisuusalueet Ranskassa, Belgiassa ja Saksassa saattoivat hyödyntää täysipainoisesti runsaita malmivarojaan. Ainutlaatuisesta metsä- ja malmiesiintymien yhdistelmästä tuohon asti nauttinut Ruotsin rautateollisuus kriisiytyi. Rautakonttori tuki putlauskokeiluja jo 1810-luvulla, mutta edistyminen oli tuskastuttavan hidasta. Kun kokeissa vihdoin 1830-luvun jälkipuoliskolla saatiin rohkaisevia tuloksia, näkemykset menetelmän kannattavuudesta ja mielekkyydestä jakaantuivat. Rautakonttorin vaikutusvaltaisten asiantuntijoiden mielestä ruotsalaisten ei pitänyt kilpailla englantilaisten kanssa massatuotannolla vaan laadulla. Laatu tarkoitti taottua kankirautaa. Ruotsalaisen takkiraudan hiilenpoistomenetelmäksi kehittyi lopulta lancashire-ahjo, jolla käsiteltyä rautaa saattoi muokata kankiraudaksi sekä takomalla että valssaamalla.[776]

Kun ruotsalaisia ruukinomistajia ei rohkaistu varauksettomasti putlaukseen, kokeilut viivästyivät myös ruotsalaiskehitystä tarkoin seuraavissa suomalaisruukeissa. Tosin Salahmin harkkohytin silloinen omistaja, sittemmin Varkauteen Längmanin avustajaksi muuttanut Anders Westerlund, esitti jo niinkin varhain kuin vuonna 1822 vuoriviranomaisille suunnitelmansa rakentaa ”Englannissa keksitty” lieskauuni.[777] Uuni jäi Westerlundilta rakentamatta, mutta hän vaikutti vielä Varkaudessa, kun putlaus- ja valssilaitoksen perustamista pohtiva Längman lähestyi ruotsalaisprofessori Nils Gabriel Sefströmiä kirjeitse talvella 1844. Professorin vastaus oli tyly: Varkauden seudun mangaanipitoisesta malmista ei voinut saada kelvollista kankirautaa edes putlaamalla.

Längman ei vastaukseen tyytynyt – kenties tietoisena Sefströmin jo lähtökohtaisesti kielteisestä asenteesta putlausmenetelmää kohtaan – vaan halusi varmistaa vielä kotimaiselta vuorihallitukselta, oliko Varkauden takkirauta todella putlaukseen kelpaamatonta vai voitaisiinko sitä parantaa masuunissa jollain muulla tavalla tai voitaisiinko putlaus kenties suorittaa puilla. Jos valtio maksaisi kokeilujen kustannukset, Varkaus korvaisi ”mielihyvin” pystyvän putlaajan hankkimiskulut, sillä ”ellei nykyisessä tuotantomenetelmässä saada aikaan muutosta, olemme pakotetut myöntämään, että pääomamme ja vaivamme ovat menneet hukkaan”.[778]

Vuoriviranomaiset eivät halunneet tukea epätoivoisen oloista kokeilua. Takkirauta jäi ruostumaan Varkauden varastoihin. Talvella 1846 Längman näki vihoviimeiseksi mahdollisuudekseen kuumailmapuhalluksen, jolla malmista yritettäisiin saada harmaata, valukelpoista takkirautaa. Tätä yritystä varten hän teki uusia valtauksia Juurusvedellä ja Riistavedellä, mistä hän arvioi saatavan harmaan takkiraudan sulattamiseen kelvollista malmia.[779]

---

[775] Laine 1950, 223–226.
[776] Boëthius 1955, 378–380, 410–414; Florén et al 1993, 37.
[777] Laine 1950, 226.
[778] Längman 10.8.1844 (ilmeisesti vuorimestari Laurellille). Kirjeen mukana jäljennös Längmanille Tukholmasta 30.4.1844 lähetetystä kirjeestä. Vuorihallitus De 2. KA; Boëthius 1955, 296–297. – Boëthiuksen mukaan Sefström oli vakaumuksellinen putlausmenetelmän kriitikko.
[779] Längman ja Wahl Sen. Fin. Toimikunnalle 12.1.1846. AD 85/155 1846 STO. KA.

Käenkoski

Yksi ratkaisu raakarautapulaan olisi voinut olla apuhytin ostaminen tai perustaminen. Tällaisia suunnitelmiahan Varkaudella oli Sorsakoskella ja Pielavedellä, mutta niistä ei lopulta kehittynyt mitään. Sen sijaan Längman osti Sortavalan markkinoiden aikana helmikuussa 1843 talollinen Tarasei Piiroselta ¾-osuuden Ilomantsissa sijaitsevasta Käenkosken harkkohytistä. Kaukainen hytti siirtyi Varkauden omistukseen 18 000 ruplalla.[780] Harkkohytin isännöitsijänä ja Varkauden yhtiökumppanina jatkoi kersantti Elias Dahlström, jonka samanniminen isä oli rakentanut samaisen hytin ja opastanut Varkaudessa harkkopuhallusta. Dahlströmin serkku Anders Broberg oli palvellut Längmanin taloudenhoitajana ja teki edelleen mitä erilaisimpia töitä ruukille.

Käenkoskeen kuului harkon lisäksi sepänpaja, hiilihuone, rautamakasiini ja mylly. Kesäisin hytin työväki nosti malmeja läheisestä Koitereesta, talvisin se miilutti koviksi ja hyvälaatuisiksi kehuttuja sysiä harkon omista metsistä. Vuorimekaanikko Ahlström kuvaili kahden sepän voimin taottua kankirautaa hyvälaatuiseksi. Harkkoraudalla oli myös menekkiä paikkakunnalla. Käenkoskea hoidettiin ilmeisen asiantuntevasti ja kannattavasti, toisin kuin monia muita harkkohyttejä. Hytti oli kuitenkin rakennettu siten, että korkeasta pudotuksesta huolimatta vesiratas kärsi kosken vastavirrasta. Harkkopuhallusta ja taontaa suoritettiin vuoroviikoin. Huonolaatuisen kiven vuoksi hytin piippu jouduttiin muuraamaan uudestaan aina puolen vuoden käytön jälkeen.[781]

Varkauden tilikirjat eivät Käenkoskesta juuri kerro. Vuonna 1844 hytti myi 1604 lispuntaa kankirautaa. Seuraavan vuoden valmistus oli hieman enemmän, mutta nyt harkkoraudan nimellä. Hyteissähän harkkorauta ja kankirauta olivat synonyymeja toisilleen, vaikka asiallisesti ottaen kyse ei ollut samasta tuotteesta. Takorautoja molemmat kuitenkin olivat.[782] Käenkoski oli käypä, mutta vaatimaton sekä ilman kasvuodotuksia toimiva laitos. Vaikeiden yhteyksiensä vuoksi siitä ei ollut Varkauden apuhytiksi eikä raakarautaongelman ratkaisijaksi. Wahlille Käenkoski tarjosi vähäisen raudantuotannon ohella uuden tukikohdan suola- ja viljakaupalle. Hytin ostaminen oli silti selvästi Längmanin idea: se antoi hänelle mahdollisuuden toiminnan laajentamiseen ja välineen Varkauden kirjanpitoarvojen kohottamiseen. Tämäntapainen ajatus oli saattanut kypsyä hänen mielessään jo 1840-luvun alussa, jolloin hän osti Varkaudelle metsätiloja Lieksasta, Nurmeksesta ja Pieliseltä – ei niinkään kaukana Käenkoskesta.[783]

Pohjois-Karjalan ruukit, harkkohytit ja vesisahat kävivät ankaraa ja kiihtyvää reviiritaistelua järvimalmeista ja metsävarannoista. Käenkoski kilpaili Möhkön ruukin ja sen hoitajan, Tartossa syntyneen paroni Moritz von Ungern-Sternbergin kanssa Koitereen järvimalmeista. Värtsilään ruukkia perustavaa N. L. Arppea kiinnosti etenkin Möhkö, mutta myös seutukunnan muut, vaatimattomammat harkkohytit. Hän halusi eliminoida haitallisen kilpailun uuden ruukin tieltä, mutta ennen kaikkea häntä kiinnostivat Pohjois-Karjalan metsät. Dahlström myi osuutensa Käenkosken Ilomantsin tiloista Arppelle vuonna 1845.[784]

---

[780] Reskontra II Ge 12, 621–622, 667–668. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.
[781] Laine 1952, 55, 108–109; Vuorimekaanikko Joh. E. Ahlström. Vuorihallitus Ea 7, Kirje 60b. KA.
[782] Reskontra II Ge 13, 613–614; II Ge 14, 456–457. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.
[783] Reskontra II Ge 9, 821–822. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.
[784] Dahlströmin haaste paroni von Ungern-Sternbergille. Vuorikäräjät 1848–50. Vuorihallitus Ca 12. KA; Laine 1952, 109–110.

Tuloksia jalostuksesta: konepaja ja valimo

Toistuvista vastoinkäymisistä huolimatta Längman valoi kestävääkin pohjaa Varkauden suuremmalle tulevaisuudelle. Merkkejä orastavasta menekistä näkyi erityisesti konepajalla ja valimossa.

Seppä Abraham Marin oli takonut manufaktuurivasarallaan vuodesta 1836 lähtien erilaisia nauloja, hevosenkenkiä, raamirautoja, pidinrautoja, pultteja, renkaita, koukkuja, kampirautoja ja ketjulenkkejä. Ne menivät pääosin ruukin omiin tarpeisiin korjaus- ja rakennustöihin. Myös ympäristön sahat ja kanavatyömaat kysyivät Marinin taitoja.[785] Kun Varkaudessa otettiin käyttöön nippu- ja naulavasarat vuonna 1840, ruukkia saattoi pitää jo oikeana rautamanufaktuurina.[786] Ja kun vasaroille löydettiin vielä pätevät sepät, pajatuotannossa alkoi selvä kasvu. Varkaudessa työskenteli vuonna 1842 neljä kankirautaseppää, yksi nippuseppä, kaksi naulaseppää ja kolme hienotaeseppää.[787]

Varkauden laitoksista seikkaperäisen esityksen senaatin finanssitoimikunnalle vuonna 1843 laatinut vuoriviranomainen päätti kertomuksensa vaikuttuneena: "Sen kuumeisen käynnin ja toiminnan perusteella, jolla täällä on kaikkia yrityksiä viety päätökseen, täytyy minun totuudenmukaisesti todistaa; ja on otaksuttavaa, että omistajat tulevat pian saamaan tasaisen ja keskeytymättömän vuoriliikkeen kautta liikkeeseen panostamansa huomattavat kulut korvatuksi.” [788]

Myöhemmin samana vuonna Varkauden tilikirjaan ilmestyi uusi otsake, ”Mekaaninen työpaja”. Sen alle koottiin osia hienosepän- ja nikkariverstaan toiminnoista. Liikkeelle lähdettiin pienimuotoisesti, mutta askel uuteen oli otettu. Keväällä 1844 Varkaudessa aloitti työnsä kallispalkkainen ruotsalaismekaanikko C. O. Ullberg. Snellmanin Maamiehen Ystävä uutisoi puoli vuotta myöhemmin myönteisesti konepajasta: ”Warkaudessa on rake[nne]ttu fabriki jossa hienompia ja siistimpiä rautakaluja walmistetaan. Heidän omat tarpeen ja työkalunsa owat siinä jo walmistetut ja kuuluwat olewan aiwan siistit ja somat. Toiwottawa olis että senkaltainen hyödyllinen rakennus kannattaisi kustannuksensa ja loistaisi näin kaukana pohjoisessa.”[789] Konepajan aihioon kuului seuraavana vuonna sorvituoli ja pieni porauslaite, molemmat vesivoimalla käyviä. Pajasta löytyi myös erilaisia viilaustuoleja sekä hienosepänahjo. Verstas työllisti neljä miestä. Vuorimekaanikon arvion mukaan kaikki laitteet oli järjestetty hienosti, mutta isompien esineiden valmistamiseen tilaa oli niukasti.[790]

---

[785] Pääkirja II Ga 6, 233–238. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.

[786] Laine 1950, 115–117. –Virallisessa kielenkäytössä kulki suurin osa rautamanufakuureja nippu- ja naulavasaroiden nimellä ja niitä oli 1840 käynnissä olleista 31 ruukista runsaalla puolella. Nippuvasarat painoivat korkeintaan 15 leiviskää ja kevyet naulavasarat, joilla saattoi tehdä 300 lyöntiä minuutissa, vain 12–18 naulaa. Nippuvasaralla valmistettiin nippurautaa, noin puolen tuuman levyistä ja 7–8 kyynärän pituista kankirautaa. Nimi tuli siitä, että niitä sidottiin tavallisesti myytäväksi yhdeksän kappaleen nipuissa. Naulavasaralla valmistettiin nimensä mukaisesti lähinnä erilaisia nauloja.

[787] Reskontra II Ge 11. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.

[788] Kuvaus Varkauden ruukista. Finanssitoimikunta KD 22/395 1843. STO. KA.

[789] Pääkirja II Ga 13, 243–244; II Ga 14, 243–246. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; Vuorimekaanikko Joh. E. Ahlström. Vuorihallitus Ea 7, Kirje 60b. KA; *Maamiehen Ystävä* 23.11.1844.

[790] Reskontra II Ge 14. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; Vuorimekaanikko Joh. E. Ahlström. Vuorihallitus Ea 7, Kirje 60b. KA; Dahlström 1999, 36–38. – Sorvituolit ja porauskoneet olivat tyypillisesti ensimmäiset laitteet, joita hankittiin myös ruotsalaisiin konepajoihin.

Varkauden valimossa oli valmistettu Wreden aikana vähäisiä määriä mm. alasimia, moukareita, kolmijalkoja, peltejä, silitysluoteja, pannuja, patoja ja painoja.[791] Längmanin värväämä masuunimestari Demetri Tchukoff rakensi uuden valimon, jonka ensimmäinen valumestari, Demetri Bagdanoff, tuli Sumpulasta. Hänen johdollaan valmistui vuonna 1839 yhteensä 146 kippuntaa valurautaa. Kehnon takkiraudan vuoksi peräti kaksi kolmasosaa valumassasta sulatettiin tykinkuulista. Valurautaa käytettiin lähinnä ruukin omiin tarpeisiin: vasararakennukseen, hiiliuuniin ja tiilinosturiin. Varastoon valmistettiin mm. kammenalustoja, laakerituoleja ja myllynrattaita.[792]

Venäläiskomento päättyi vuonna 1840, kun Varkauden valumestarina aloitti Emanuel Dahlström. Juopumuksesta, väkijuomien vähittäismyynnistä ja pahoinpitelystä käräjillä syytetty Dahlström ehti toilailujensa välillä hakea Suojärveltä uusia valumuotteja. Painojen, hellojen ja vaihteiden valmistus jäi silti vähäiseksi.[793]

Kokeilu uudella masuunilla toi lopulta puhtia myös valutöihin. Masuunin yhteyteen rakennettua uutta valimoa varten oli valettu kaksi kupoliuunia. Valurautaa tarvittiin myös ruukin muille tuotantolaitoksille: sahalle, mekaaniselle työpajalle sekä uuteen, masuunia varten rakennettuun silinteripuhalluslaitteeseen. Myytäväksi valmistettiin mm. patoja, paistinpannuja, huhmareita ja kaakeliuunien peltejä.[794] Varkaus mainosti valavansa tilauksesta myös kyökin arinoita, rautarappuja jne. *Maamiehen Ystävä* kehui ”tawaran olevan kelwollisen sekä hinnaltaan helpon. Tuoltapa olis Sawon miehille siewempi tuoda näitä tarpeitaan kuin Suojärweltä, josta niitä kuletetaan joka wuosi Kuopion markkinoille ja owat weto palkan kanssa kyllä kalliit.”[795]

Varkaus myi jonkin verran kankirautaa ja sepänpajan töitä ympäristön asukkaille. Rautaa yritettiin myydä myös Kuopion ja Savonlinnan markkinoilla, joista edellisen erikoisuus oli talvimarkkinoilla kaupattu valtion verorauta. Varkaudella ja Juantehtaalla oli kuitenkin vaikeuksia myydä kankirautaansa edes alennettuun hintaan, koska kansa piti tarjolla ollutta harkkorautaa ”täydellä syyllä” parempana.[796]

Sanomalehden antama kuva Varkauden tuotannosta oli yritteliäisyyden kasvusta huolimatta liian ruusuinen, enemmän ruukin mainos kuin uutinen. Vuorimekaanikko Ahlström totesi tehtailla näkemänsä valuraudan – kuulemistaan päinvastaisista väitteistä huolimatta – huokoiseksi ja karkearakeiseksi. Hän piti myös sepäntuotteita kovin huonoina. Sen sijaan useimmat rakennukset olivat melko hyvässä kunnossa, ”laitteistot suurilla kustannuksilla oikeanlaisiksi rakennettuja, mutta huonosti laskelmoituja tuodakseen voittoja”.[797]

Varkauden pajatuotantoon kytkeytyvä rautapuoti oli pitkään vähäinen varastoaitta, jonka tarjonta oli vaatimatonta niin laadultaan kuin määrältään. Kysyntäkin oli vielä pientä. Pohjoissavolaiseen talouteen ei kuulunut 1700-luvun lopulla – näin on kerrottu –

[791] Laine 1948, 579.
[792] Pääkirja II Ga 9, 377–378. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.
[793] Reskontra II Ge 9, 445–446; Pääkirja II Ga 11, 93–94 (Suojärvi), 315–316; II Ga 12, 161–162; II Ga 13, 105. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. Leppäv. sk. 1846 § 20. Rautal. KO a 67. KA. – Vouti C. M. Gadding syytti Dahlströmiä käräjillä juopumuksesta ja viinan vähittäismyynnistä. Samoilla käräjillä (§ 161) häntä syytettiin myös torppari Carl Kilpeläisen pahoinpitelystä.
[794] Pääkirja II Ga 14, 125–128. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.
[795] *Maamiehen Ystävä* 18.5.1844.
[796] Pääkirja II Ga 8, 247–250. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; Laine 1952, 67; Laine 1950, 112.
[797] Vuorimekaanikko Joh. E. Ahlström. Vuorihallitus Ea 7, Kirje 60b. KA.

muita rautaisia tarvekapineita kuin aura, kirves, vesuri, viikate ja sirppi, ”jotka eivät enempää paina kuin 2–3 leiviskää ja jäävät perinnöksi jälkeentuleville”. Padat ja kattilat olivat tämän jälkeen vallanneet kotitalouksia, mutta esimerkiksi rautalapiot yleistyivät vasta 1840-luvulla.[798]

Varkauden sepäntuotteiden markkinointi ja myynti järjestettiin varsinaisesti vasta konepaja- ja valimouudistusten myötä. Sanomalehdet *Saima* ja *Maamiehen Ystävä* tarjosivat välineen maakunnalliseen mainostamiseen, kuten on jo huomattu. Toisaalta mainonta ja julkisuus edellyttivät säännöllistä tuotantoa ja ympärivuotisia myyntikanavia. Kiihtelysvaarasta kotoisin oleva kuopiolaiskauppias Olof Hellander piti vuodesta 1843 alkaen myymälässään Varkauden tuotteita. Ruukilta jo aikaisemmin Konnus-lotjan ostanut Carl Gustaf Wiik hankki vuodesta 1845 lähtien varastoihinsa jälleenmyytäväksi suurempia määriä mm. nauloja, erilaisia valutavaroita, kellonluoteja, prässirautoja, pulttirautaa, nippurautaa, mutta myös suolaa ja lautoja. Wiik tarvitsi rautaosia itsekin, sillä hänen Kuopio-höyrylaivansa oli vastikään aloittanut liikennöinnin. Varkauden pajoilta tulivat myös ajoneuvot, joilla Wiikin höyrylaivalle Ruotsin Motalasta tilattu 30 hevosvoiman höyrykone ja höyrypannu rahdattiin Viipurista Lappeenrantaan.[799]

Rautakaupan ohella vilkastui myös Wahlin harjoittama tukkukauppa. Varkaus solmi liikeyhteydet kaikkien merkittävimpien kuopiolaisliikemiesten kanssa, lähinnä viljakaupan merkeissä. Ruukin roolia vahvisti sen Pirttisillan kupeeseen rakennuttama kruunun makasiini, johon varastoitiin ruista. Längmanista tuli makasiinin valvoja. Kevään ja kesän 1846 aikana hän lähetti sieltä ruistynnyreitä edellisvuoden kadosta kärsineisiin pitäjiin Mikkelin- ja Kuopion lääneissä.[800]

Taloudellinen toimeliaisuus lisääntyi Savossa tavattomasti Längmanin aikana. Sahaliike vahvistui, Taipaleen ja Konnuksen kanavat valmistuivat. 1840-luvun taantumajakson jälkeen kehitykselle antoi lisäsysäyksen vuonna 1845 alkanut Saimaan kanavan rakennustyö. Rakennusvaiheen välittömänä edunsaajana oli suomalainen rauta- ja konepajateollisuus, jolle kanavaviranomaiset suuntasivat mahdollisuuksiensa mukaan tilauksia. Ensimmäistä kertaa Itä-Suomen ruukeilla ja hyteillä oli todellista etua sijainnistaan.

Viipurilaiset ruukinomistajat ylläpitivät suhteitaan kanavan rakennuttajiin ja rakentajiin ja Paul Wahlin onnistui hankkia Viipurissa joulukuussa 1845 järjestetyssä huutokaupassa Varkaudelle sen aikaisempaan tuotantoon nähden todella merkittävät tilaukset. Längman mukautti Varkauden tuotannon kanavatyömaan vaatimuksiin ja välitti lisäksi rautatiekiskojen tilauksia alihankkijoille: Petäjäkosken, Salahmin ja Jyrkkäkosken harkkohyteille sekä Juantehtaan, Fiskarsin ja Marieforsin (Kellokosken) ruukeille. Vuoden 1846 aikana Varkaus myi kanavatyömaalle omana tuotantona 200 kuokkaa, 80

[798] Forsberg & Kankkunen 1996, 25, 299; Laine 1952, 20. – Perunkirjoitusten perusteella Pohjois-Karjalassa olivat yleisiä lisäksi raudasta tehty hiilikoukku, jäätuura, lehmänkello, kivikuokka, kaavinrauta, pata ja kattila. Rautalapio alkoi yleistyä vasta 1840-luvulla.

[799] Reskontra II Ge 12, 713–714; II Ge 13, 531–532; II Ge 14, 424–425. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; *Saima* 13.3.1845.

[800] Reskontra II Ge 15, 589–590. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Wahl lähetti 1844 aikana 2035 tynnyriä ruista Pirttisillan/Pirttivirran kruununvarastoon. Kesällä 1846 ruista lähetettiin Varkauden hoitamasta varastosta proomulla Kuopioon. Jo keväällä ruista oli lähetetty eri puolille Mikkelin lääniä sekä Leppävirroille; Soikkanen 1963, 62. – Myös Taipaleen kanavan varrella sijainneeseen Varkauden kruununmakasiiniin tuotiin 1846 1500 tynnyriä ohraa Vaasan läänin kruununmakasiineista.

sorkkarautaa, 10 moukaria, 50 rautakankea, 85 rautatievaunun akselia, 898 englantilaista lapiota, 196 rautatiekiskoa, 669 kottikärrynpyörää ja 162 rautatievaunun pyörää – kaikkiaan yli 10 000 ruplan arvosta.[801] Varkauden pajoilta kaikui ennenkuulumaton kalske.

”Sinun raha, minun nero”

Varkauden taloudellista tulosta söivät perinpohjaiset korjaukset, jotka eivät jättäneet Wreden muistoksi kuin osia masuunirakennuksen perustuksesta.[802] Wahlin panostukset pääomaan kasvoivat jatkuvasti. Sahateollisuuden vaikea vuosi 1844 näkyi ruukin tilikirjoissa yli 21 000 ruplan tappioina. Längmanin henkilökohtainen velka yhtiölle lähenteli 40 000 ruplaa.[803] Toisaalta Varkaus oli tervehtynyt tasolle, missä jokavuotiset tappiot kääntyivät parempina vuosina jo voitoiksi. Pääoman tuotto oli kuitenkin alhainen, ellei olematon.

Längman oli yritteliäisyydestään ylpeä, mutta tunnusti myös erehtyväisyytensä senaatin finanssitoimikunnalle tammikuussa 1846: ”Olemme parhaiden kykyjemme mukaan yrittäneet ylläpitää ruukin toimintaa; virheitä on tapahtunut, se täytyy myöntää, mutta kärsityt tappiot eivät ole pelottaneet meitä pois toimeliaisuudestamme, vaikka sen ylläpito on vaatinut mitä suurimpia ponnistuksia.”[804] Ilmeistä oli, ettei raudanjalostus itsenäisenä liiketoimena ollut Suomessa muuallakaan kannattavaa. Yhdessä mielessä Längman oli tyypillinen ruukinpatruuna: hän oli valmis lisäämään panostuksia, kunnes ei ollut mitä panostaa. Lukuisia suuromaisuuksia tuhlattiin Suomessa jaloon raudantuotantoon.[805]

Poikkeuksellista Längmanissa oli alun alkaenkin se, että hän ”pelasi ruukinpatruunaa” yhtiökumppaninsa rahoilla. Kun yhtiösopimusta oli tarkistettu, Längman ei ollut enää ruukin osakas vaan ruukinhoitaja, jolla tosin oli tiettyjä oikeuksia omaisuuteen. Viimeistään tyrmättyjen putlaustunnustelujen jälkeen Längman koki ruukin isännöinnin itseään kahlehtivana. Tulevaisuutensa hän näki jo enemmän sahayrittäjänä. Siitä kertoi epäsuorasti myös hänen tukensa Snellmanin liberaalille ohjelmalle. Mutta ero Varkausyhtiöstä ei ollut ilmoitusasia, ei edes siinä tapauksessa, että Wahl olisi halunnut luopua yhteistyöstä – mihin tämä oli todennäköisesti valmistautunut jo pitkään. Sopimuksen purkuun liittyi suuria taloudellisia intressejä: millä ehdoin Längman luopuisi

[801] Reskontra II Ge 15, 643–644, 779–780. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; Puramo 1952, 195–198. – Puramon kuvaus Saimaan kanavan rautatavaran hankinnoista antaa suomalaisista tuottajista turhankin vaatimattoman kuvan. Wahlin osalta hän mainitsee ”lapioita, talikoita, nauloja, lankkuja,” mutta ei esimerkiksi pyöriä ja akseleita.

[802] Längman ja Wahl senaatin finanssitoimikunnalle 12.1.1846. AD 85/155 1846 STO. KA. – Vuoteen 1843 mennessä toteutetut uudisrakenteet maksoivat 62 773 seteliruplaa eli lähes 63 prosenttia ruukin kauppahinnasta.

[803] Reskontra II Ge 11; II Ge 12. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Varkauden tilien mukaan Wahlilla oli saatavia ruukilta 1842 lopussa 211 000 ruplaa. Seuraavan vuoden aikana ne kasvoivat 6 000 ruplalla, vaikka ruukki oli tilikirjan mukaan 16 015 ruplaa voitolla. Längman oli puolestaan vuoden 1843 lopussa velkaa ruukille runsaat 39 000 ruplaa.

[804] Längman ja Wahl senaatin finanssitoimikunnalle 12.1.1846. AD 85/155 1846 STO. KA.

[805] Myllyrannan harkkohytin omistajan C.G. Bergbomin lausunto teoksesta Laine 1952, 132.

etuosto-oikeudestaan Varkauteen ja miten palkkio ruukin arvon noususta määriteltäisiin?[806]

Näkemyserot kärjistyivät väistämättä. Vuosikymmenen alun yhtiösopimus piti sisällään eripuran siemenet. Jopa kansan muistitieto kertoo Wahlin näpäyttäneen Längmania sanomalla, että ”täällä on minun varojani käytetty”, johon Längman olisi vastannut: ”sinun raha, minun nero”.[807] Näin erilaisille panoksille oli vaikea löytää yhteismitallista arvoa.

Längman jätti keväällä 1846 sopimuksen purkuehtoja koskevan konseptin Viipurin hovioikeuden kamreerille, Robert Trappille, jonka oli määrä muotoilla lopullinen erosopimus. Wahl ei kuitenkaan hyväksynyt Längmanin lähtökohtia ja asia raukesi. Trappia saattoi tuskin pitää Längmanin miehenä, hänhän oli arvostellut tätä kärkevästi konkurssioikeudenkäynnin aikana. Trapp toimi parhaillaan myös Saimaan kanavan rakentamista varten asetetun talouskomitean jäsenenä ja kanslian johtajana – ollen erityisesti Wahlille arvokas ja arkipäiväinen yhteyshenkilö.[808]

Erojärjestelyt polttelivat enemmän Längmania. Hän lunasti Muuramen sahapaikan Varkauden kassavaroilla ja hänen velkansa yhtiölle kasvoivat muutenkin nopeasti.[809] Tehtyään marraskuussa 1846 omiin nimiinsä valtauksia Juurusvedestä ja Riistavedestä, Längman jätti Wahlille tarjouksen, jossa hän kytki valtaukset osaksi eropakettia. Erityisesti hän vakuutti, että järvistä löytyisi ”jonkin verran” kelvollista malmia harmaalle takkiraudalle. Täky auttoi: pitkien, väsyttävien neuvottelujen jälkeen Varkausyhtiö purettiin vuodenvaihteessa 1846–1847. Osapuolten välimiehenä toimi kamreeri Trapp.

Erosopimus vapautti Längmanin yli 47 000 paperiruplan veloista ja vastuista ruukille. Hänen nimiinsä jäi kokonaisuudessaan Käenkosken harkkohytti, jolle siirrettiin Varkauden kirjoista myös metsätilat Pohjois-Karjalasta, Arppen ”valtakunnan” reunamilta. Sopimuksen keskiössä olivat Längmanin valtaukset, joiden arvoa oli mahdotonta määritellä ennen malmin koenostoja. Wahlilla oli malmin laadusta vain Längmanin sana. Niinpä sopimukseen lisättiin reunaehto, joka lupasi Wahlille 10 000 hopearuplan korvauksen viiden vuoden kuluessa, mikäli järvimalmeja ei voitaisi käyttää harmaan valuraudan valmistukseen.[810]

Toinen tärkeä kysymys oli Varkaudelle merkittäviä tuloja antavan Ummeljoen kohtalo. Tuottoisa leveranssisopimus koski alun perin Längmania ja Wahlia yhteisesti. Bruun tilitti voitot ja maksut tukeista Wahlin kautta Varkaudelle.[811] Längmanin Ummeljoen osuuden arvoksi oli sovittu 20 000 hopearuplaa. Erosopimuksen yhteydessä tätä hintaa lyhennettiin

---

[806] J. E. Malmberg P. H. Rosenbergille 30.3.1848 ja 10.5.1848. Petter Herman Rosenbergin arkisto. KA: – Keväällä 1848 uusi ruukinhoitaja Malmberg ilmoitti ruukin arvoksi kirjojen ”todella alhaisen” arvion: 237 489 seteliruplaa.

[807] Kauppias Abel Tolosen (s.1834) muistelmat. Kuopion Isänmaallinen Seura, akti N:o 508. Kuopion kulttuurihistoriallinen museo.

[808] Jäljennös R. Trappin lausunnosta Viipurin kämnerinoikeudessa 29.8.1851. Vuorikäräjät 1852. Vuorihallitus Ca 13. KA.

[809] Reskontra II Ge 15, 357, 364. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.

[810] Jäljennös Längmanin ja Wahlin Viipurissa 3.12.1846 allekirjoittamasta erosopimuksesta. Savonlinnan vuorikäräjät 2.7.1850. Vuorihallitus Ca 12. KA; Wahlin kirjallinen lausunto vuorikäräjillä 1854. Vuorihallitus Ca 14. KA; Längmanin mielestä velka ruukille oli 26 743 ruplaa, ks Längman Viipurin HO:lle. I Hc 1. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; Metsätilojen siirrosta, reskontra II Ge 9, 821–822. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.

[811] Ummeljoen yhtiösopimus 28.8.1841. I Hc 1. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.

Längmanin Ummeljoen vuosien 1845–1846 voitto-osuuksilla eli 7420 hopearuplalla sekä Längmanin maksamalla 1580 hopearuplalla. Näin hänelle jäi maksettavaa Ummeljoen 23/96-osuudesta 11 000 hopearuplaa. [812]

Varkausyhtiön sopimuksessa oli sovittu jo lokakuussa 1841, että Längman voi ”lunastaa tukit itselleen”.[813] Näin myös tapahtui, joskin lunastusehdot ja ajankohta (joskus vuoden 1843 jälkeen) ei ole tiedossa. Kun Varkausyhtiö oli purettu, Längman solmi keväällä 1847 omissa nimissään leveranssisopimuksen Anders Silfveniuksen kanssa.[814]

Ummeljoen sahayhtiö maksoi Päijänteen tukeista, päätellen tukkimääristä ja niistä tilitetyistä maksuista, noin yhden hopearuplan yksikköhintaa.[815] Hinta pysyi ennallaan myös myöhemmissä sopimuksissa.[816] Se oli iso raha. Silfvenius hankki ja toimitti tukit Pilkanmaalle 68 kopeekalla.[817] Koska Silfvenius johti uittoja kuolemaansa asti, kuuden vuoden ajan, ei hänkään varmasti urakoinut osuuttaan tappiolla. Längman tienasi nyt jokaisesta Ummeljoelle toimitetusta tukista vähintään 30 kopeekkaa.

Niinkin myöhään kuin syksyllä 1859, jolloin Längman ei maksanut itsenäiselle leveranssimiehelle yrittäjänpalkkiota, hän laski yksikkövoitokseen 30 kopeekkaa tukin pituudesta riippuen.[818] Kun Ummeljoki sahasi vuosittain yli 35 000 tukkia, sahayhtiö maksoi niistä vuodessa 9000 hopearuplaa ”ylimääräistä”. Se oli huikea summa verrattuna sahan vuosituottoon – eivätkä siihen vaikuttaneet maailmanmarkkinoiden suhdanteet. Längmanin vuosiansio Ummeljoen sahasta oli jatkossa, varovaisestikin arvioiden, vähintään 10 000 hopearuplaa. Tähän takuuvarmaan tuloon luottava sahayrittäjä kykeni ja halusi tehdä lisäinvestointeja sahaliikkeeseensä.

Hyvää tarkoittavat päämäärät

Liike-elämä merkitsi Längmanille ajoittain jesuiittamaista kilpailua, jossa päämäärä pyhitti – jos ei muuten, niin tukalissa tilanteissa – keinot. Mutta hän oli myös yhteiskunnallisesti valveutunut ja empatiaan kykenevä teollisuusmies. Ainoastaan rahan ja menestyksen puute lykkäsi näiden piirteiden laajempaa esilletuloa.

Jotakin hän ehti silti Varkaudenkin aikana tehdä. Maaseudulta puuttui yleisesti vielä julkinen koululaitos. Seurakunnat tekivät minkä pystyivät, mutta kirkonkylistä katsoen syrjäisten tehdaslaitosten opetuksen järjestämiseen, ainakaan kestävälle pohjalle, eivät kirkon voimavarat riittäneet. Leppävirralla kansanopetuksen asiaa ajoi kirkkoherra Daniel Fredrik Walle, joka sai Längmanin tukemaan ”aina jumalan sanaa rakastaneen ja

[812] Varkauden yhtiösopimus, kuitit ja liitteet 3.12.1846. I Hc 1. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA
[813] Varkauden yhtiösopimus 10.10.1841. I Hc 1. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Sopimuksessa mainitaan, että Längman voi lunastaa tukit erikseen (”till stocken får Längman skildt inlösa sig”).
[814] Tili- ja kassakirjat 1849–1859. Längman. SP.
[815] Reskontra II Ge 10, 630; II Ge 11, 792; II Ge 12, 469, 720. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Varkaudelle tilitettiin vuosina 1841–1843 Ummeljoen tukkikaupoista 13 370-, 31 291- ja 37 148 hopearuplaa.
[816] Längman, Wahl ja Bruun, tarkistettu sopimus, Viipuri 25.11.1858. Wasenius släkten 408.5.4.1.3.30. SLSA. – Leveranssipalkkio 11,75 kyynärän tukista Ummeljoelle toimitettuina 1,05 ruplaa ja Muurameen toimitettuna 94 kopeekkaa.
[817] Längman ja Silfvenius, sopimukset 29.4.1847 ja 9.2.1848. Längman. SP.
[818] Längman Koskelinille 4.5.1859 ja 1.9.1859. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS; Johansson 1988, 102–103. – Samanlaisesta sahanomistajien itsenäisestä tukinmyynnistä omille sahoille on Johansson kuvannut ruotsalaisella Stockan sahalla 1860-luvun alussa.

wiljelleen” nahkuri Johan Markin Varkaudessa vuonna 1841 aloittamaa pyhäkoulua. Oppilaita koulussa oli puolisen sataa. Opetus järjestyi lähinnä uskonnollisten kirjojen sisälukuna, jota täydennettiin laskennon ja kirjoituksen alkeilla. Markin Längman tunsi kelpo mieheksi tämän palveltua häntä ja ruukkia monissa asioissa. Hyvän mielen patruuna sai varsin pienellä uhrauksella: hän maksoi omista varoistaan nahkurille vuosittain 15 paperiruplaa.[819]

Längmanin tuki oli ratkaiseva myös englantilaisia mekaanisia kouluja Varkaudessa jäljittelevälle opinahjolle, jossa konepajan ruotsalaissyntyinen mekaanikko C. O. Ullberg antoi ”joka pyhäpäivänä oppia piirustamisessa, luvunlaskemisessa ja kirjoittamisessa”. Kirkkoherra Walle näki oppilaiden edistyvän erinomaisesti ”kaawain ja piirustusten valmistamisessa”, mutta hänen suureksi pettymykseksi ”lakkasi sekin koulu wuonna 1847 patroona Längmanin muutettua ruukista pois”.[820] Pyhäkoulu sinnitteli 1850-luvun puolelle kirkkoherran apulaisen antamien rahojen turvin, ilman ruukin tai Wahlin tukea.

Jättäessään Varkauden Längman läheni jo viittäkymmentä. Avioliitto oli edelleen solmimatta, ehkäpä pitkään jatkuneen taloudellisen ahdingon vuoksi. Hänen sisäisestä, henkilökohtaisesta maailmasta ei tältä ajalta tiedetä oikeastaan mitään. Längman kuljetti kuitenkin kuolemaansa asti matka-arkussaan liikepaperiensa seassa runoa, joka oli kirjoitettu lyijykynällä paksulle, muiden tositteiden keskellä vanhan oloiselle paperille. Käsiala oli Längmanin itsensä ja runoon tehdyt yliviivaukset ja korjaukset paljastavat sen myös hänen luomuksekseen:

Bland sjöar och skogar och dalar och fjäll
Där ligger mitt glada mitt trefliga tjell

Bland sjöar och dalar, skogar och fjäll
Där somnar jag roligt där vaknar jag fäll.

Och går jag en afton på blånande berg
strax får hela verlden en ljusare färg

Och går jag en afton i grönskande dal
Där glömmer jag vid forsande bäcken mitt qval

Men om han och skulle hit komma en gång
Strax jagas han bort utaf Kärlek och fång[821]

[819] Aurola 1961, 87; Soikkanen 1963, 546; Nahkuri J. P. Mark esiintyi ruukin tileissä vuokralaisena jo 1836. Sittemmin hän teki Längmanille moninaisia palveluksia. Tilikirjoissa ei näy merkintöjä koulun tukemisesta; Leppäv. sk. 1844 § 11. Rautal. KO a 65. KA. – Mark haki 1844 kunnannahkurin asemaa Längmanin suosituksilla; *Tapio* 4.5.1861; 11.5.1861; Sarvas-Hovi 1988, 627.

[820] *Tapio* 4.5.1861; Dahlström 1999, 30–31. – Ruotsissa englantilaistyyppiset tekniset iltapäivä- tai sunnuntaikoulut olivat jo tavanomaisia tehdaspaikkakunnilla, ja toimivat mitä ilmeisimmin Ullbergin mallina.

[821] Ote Längmanin luonnostelemasta runosta. Längman. SP. – Oliko kiintymyksen kohde ”han eller hon”, ei voi lyijykynän jäljestä varmuudella päätellä.

Riimittelijä voisi olla maisemaa ihaileva romantikko, ei välttämättä parasta miehuuttaan elävä, luontoa ja sen voimia jalostava teollisuusmies. Viimeisen säkeen päättäväisyys herättää ajatuksia: olisiko Varkauteen muuttoon liittynyt myös suuren rakkauden hylkääminen? Testamentissaan Längman antoi ymmärtää, että ratkaisu ”pysyä naimattomassa siviilisäädyssä” oli tietoinen ja sen tarkoituksena oli ”pitää omaisuus jakamattomana hyvää tarkoittavien päämäärien saavuttamiseksi”.[822] Tuonkaltaista päätöstä ei voi nuori mies tehdä ja varattomalla ei ole mitä säilyttää. Päätös on voinut kypsyä aikaisintaan 1840-luvun puolivälissä.

Tammikuussa 1846 – pian metsäkirjoitusten jälkeen – *Saimassa* ilmestyi kirjoitus, jossa Snellman hahmotteli aikakauden liikemiehelle ylevän kutsumuksen:

> Järjestäessään toimintansa siten, että valitsee tämän yleisen päämäärän omaksi päämääräkseen, yksilö jo siten korottaa yksityisen harrastuksensa ja muuten itsekkään ja rajoitetun toimintansa merkitystä. Mutta kansakunnan aineellisella työllä täytyy olla jokin korkeampi tarkoitusperä kuin kansallisomaisuus ja sen lisääntyminen. Se itse täytyy alentaa kansakunnan henkisten harrastusten edistämisen välineeksi.[823]

Kirjoitus olisi voinut olla myös Längmanin ohjelmajulistus. Hänen oli vielä tuolloin oltava varovainen rahojensa kanssa, mutta vuoden kuluttua tilanne oli toinen. Yhtiökumppanuuden purku ei merkinnyt Längmanille ainoastaan vapautumista ruukin velkataakasta, vaan myös suurempaa vapautta ohjata rahavirtojaan. Joroisten pitäjää hän muisti 500 hopearuplan jäähyväislahjalla, jonka hän ohjasi käytettäväksi hyväntekeväisyyteen tai jonkin perustettavan teollisuuslaitoksen pohjarahastoksi. Pitäjänkokous päätti lainata rahoja yksityisille viiden prosentin korolla ja määrätä vastedes, miten rahat käytetään. Leppävirran pitäjä sai Längmanilta saman summan. Sen käytöstä hän ei antanut tarkempia ohjeistuksia. Kunta päätti käyttää korkorahat kansakoulun hyväksi.[824]

Kesällä 1847 Längman lahjoitti Viipurissa käydessään Viipurin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle sata ruplaa normaalin jäsenmaksun sijasta.[825] Seura oli helsinkiläistä sisarseuraansa sosiaalisesti radikaalimpi ja tavoitteli ja sai aktiivisiksi jäsenikseen myös talonpoikia. Yksi seuran perustajia (1845) oli Längmanin hyvin tuntema Hackmanin kauppahuoneen kirjanpitäjä Adam Wilcke, joka oli kuollut vain muutama kuukausi aikaisemmin. Wilcke lahjoitti seuralle merkittävän osan omaisuudestaan suomenkielisen koulun perustamiseksi. Rosenius & Sesemanin konttoristi ja johtajan apulainen Juho Pynninen oli myös seuran aktiiveja ja perusti sittemmin Viipuriin suomenkielisen kansakoulun. Seuran jäseniin kuuluivat myös leskirouva Marie Hackman, kauppaneuvos J. F. Hackman, kauppaneuvos Carl Henrik Rosenius ja kauppias Carl Heyno.[826]

---

[822] Testamentti. Längman. SP.
[823] *Saima* 8.1.1846.
[824] Grotenfelt 1931, 116; Grotenfelt 1940, 23. – Toimintansa vasta vuonna 1870 aloittaneen Joroisten koulun seinälle ripustettiin vihreä medaljonki, johon oli kirjailtu Längmanin alkukirjaimet E.J.L. Koulun opettajattaren palkka maksettiin osittain lahjoituksesta; Mäntyvaara 1939, 67.
[825] *Kanava* 15.9.1847.
[826] Teperi 1965, 32, 63–65.

Viipuriin oli syntynyt jo ennen Snellmanin Kuopion aikaista kansallista herätystyötä suomenmielisyyttä suosiva ilmapiiri, joka vahvistui ja löysi toimintamuotoja *Saiman* ja sitä suomeksi säestäneen viipurilaisen *Kanavan* kirjoituksista.[827] Snellman Kuopiossa, Längman Varkaudessa, Hackmanit ja Roseniukset Viipurissa sekä heidän kirjanpitäjänsä Savon vesisahoja kiertelemässä – Uuraan tapulitarhojen kautta sahatavaransa maailmalle lähettävä sahaliike kytkeytyi 1840-luvun kansalliseen herätykseen moniulotteisemmin kuin on ehkä osattu ajatella. Atrakosken sahan omistaneen ruotsalaissyntyisen August Kellgrenin poika Herman Kellgren ja Juantehtaan aatelissukuisen omistajan poika Karl Konstantin Tigerstedt kuuluivat 1840-luvun ylioppilasmaailmassa innokkaimpiin suomenmielisiin.

Längmanin tämän jakson tunnetuin lahjoitus kohdistui savokarjalaisen suomalaisuusliikkeen henkiseen ytimeen. Kuopiossa aloitti syksyllä 1846 Snellmanin kehotuksesta ja kannustamana suomalainen tyttökoulu ”työväen lapsia varten”. Se oli Kuopion ensimmäinen kansakoulu tytöille ja valtakunnan ensimmäinen suomenkielinen kansakoulu. Koulun perustaminen jakoi Kuopion säätyläistöä jyrkästi kahteen leiriin. Kannattajia oli vähemmän. Opetus kärsi varojen puutteesta. Längman lahjoitti koulurakennusrahastolle kesäkuussa 1847 ”harvinaisen anteliaisuuden” osoituksena 500 hopearuplaa. Lisäksi hän lupasi koulun johtokunnalle vuosittain – viiden vuoden ajan – puuvillalankaa sadalla ruplalla. Nimenomaisena tarkoituksena oli, että langasta valmistetuista kuteista saadut myyntitulot vahvistaisivat koulurakennusrahastoa. Tarkoitusta varten perustettu kutomakoulu työväen tyttölapsille herätti kuitenkin juuri työväenluokan keskuudessa – tyttökoulun edunsaajissa – niin paljon epäluuloa työn päätymisestä yksityisen voitoiksi, että Längman päätti vuoden 1849 alkupuolella lahjoittaa loput lupaamansa 400 hopearuplaa käteisenä.[828]

Lahjoituksia tehdessään Längman tuskin ajatteli kiillottavansa ryvettynyttä kilpeään, kuten on arvailtu.[829] Sen sijaan selvää on, että halu auttaa ja parantaa heikoimpien asemaa motivoi ja ylevöitti vanhanpojan yrittäjyyttä. Ympäristössään hän herätti ristiriitaisia tunteita tekojensa ja ajatustensa vuoksi – edellisiä arvosteltiin, jälkimmäisiä kiiteltiin. Varkauden ruukilta saataviaan kyselevä Paltamon kappalainen Adam Forbus muistutti ulomaanmatkalta palaavaa Längmania syyskuussa 1847 tästä erosta sarkastisesti: ”Niin hyödyllistä kuin kirjeenvaihto sinun kaltaisesi monipuolisesti sivistyneen liikemiehen kanssa voisi olla, niin harmilliseksi ja kärsivällisyyttä koettelevaksi on se muuttumassa, kun aiheena ei voi olla kuin yhden ja saman jatkuva toistaminen – – Toivotan sinulle iloista matkaa ja iloista paluuta isänmaahan!”[830]

---

[827] Teperi 1965, 64–65.

[828] *Suometar* 13.4.1849; *FAT* 4.10.1851; Rein 1895, 384–386; Granit 1886, 16–25. – Koulurakennuksessa aloitti 1872 kaupungin varsinainen kansakoulu; Längman. SP. – Längman sai koulun johtokunnalta kauniin kiitoskirjeen: ”…vaikka olemme vakuuttuneita siitä, että Herra Ruukinpatruuna löytää palkintonsa omasta hyvästä mielestään, pyydämme Teitä kuitenkin hyväntahtoisuudella vastaanottamaan tämän suuren arvostuksen ja lämpimän tunteen ilmaisun.”

[829] Karonen 2004, 53; Maailmalla tunnetuin esimerkki ”häikäilemättömästä lahjoittajasta” on epäilemättä öljymiljardööri John D. Rockefeller sr. Chernow osoittaa Rockefeller-elämäkerrassaan, kuinka hyväntekeväisyys oli olennainen osa yrittäjän itseymmärrystä jo nuoruusvuosina. Ks. Chernow 1998.

[830] Adam Forbus Längmanille 10.9.1847. Reskontra II Ge 15, 643–644, 779–780. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Petäjäkosken harkkohytin omistajan, Paltamon kappalaisen Adolf Forbuksen kirjeitä Längmanille on säilynyt Varkauden vuoden 1846 reskontran välissä.

Suuret kekkerit

Längman lähti Varkaudesta pää pystyssä. Läksiäisiksi hän järjesti ”Varkaudessa suuret kekkerit vuoden 1847 seutuun. Kaikki Leppävirran ja Joroisten herrat oli kutsuttu sinne. Saarelle kosken yläpuolelle oli tehty laudoista komea linna, jossa [oli] lisäksi puusta [tehdyt] tykit ja maalatut sotamiehet. Siellä oli kaikki Leppävirran soittajat, niin sanotut viuluniekat.”[831] Wahl toimitti juhlia varten Viipurista 15 pulloa samppanjaa.[832]

Oli juhlien aika. Längman sai pitää kruunun jalokivensä, Ummeljoen sahaosuuden ja siihen kytketyn tukinvälityssopimuksensa. Käenkosken harkkohytin omistajuudesta huolimatta hän oli jo puhdasverinen sahamies. Puheet sahauksen ja raudanjalostuksen yhteenkytkennästä kuuluivat menneisyyteen. Keväällä 1846 hankkimansa Muuramen sahapaikan jälkeen hän liittyi tammikuussa 1847 osakkaaksi Laukaan Kuusantaipaleen (Kuusaan koski) sahahankkeeseen ja vain kaksi kuukautta myöhemmin hän solmi kaupat Långforsin sahasta Pohjanmaalla. Teollisuusmiehen ura oli selkeässä taitekohdassa. Kaikki tarmo keskitettiin nyt sahaliikkeen laajentamiseen.

Varkauden aikana Längman ei ollut pitänyt lomaa eivätkä työmatkatkaan vieneet häntä Pietaria tai Tukholmaa kauemmaksi. Nyt suunnitteilla oli pitempi ulkomaanmatka, jolle hän oli hankkinut passin jo lokakuussa 1846.[833] Längman haki virkistystä, mutta myös virikkeitä ja kontakteja kasvavalle sahaliikkeelleen. Matkatoverikseen, tulkikseen ja avustajakseen hän houkutteli J. V. Snellmanin, jonka *Saima* lakkautettiin vuoden 1846 lopussa sensuuriylihallituksen mahtikäskyllä. Snellmanille tarjous tuli otolliseen aikaan, vaikka hän perustikin pian toisen lehden: Kuopiossa ilmestyvän Litteraturbladin. Suomalaisen älymystön kirkkain tähti oli viettänyt kolmisen vuotta vapaaehtoisessa maanpaossa ja kaipasi epäilemättä uusia virikkeitä. Viimeistään Längmanin lupaus kustantaa hänen matka- ja oleskelukulunsa – pieniä palveluksia vastaan – ratkaisi asian.[834] Matkan alku siirtyi Längmanin kiireiden vuoksi keväästä keskikesään.

Kevään ja alkukesän aikana alulle panemillaan hankkeilla Längman astui suomalaisen sahaliikkeen raskaaseen sarjaan, pian myös tuotantomäärissä. Hankkeista etenkin Långfors lupasi paljon. Investointien suurimman epävarmuustekijän muodosti epätietoisuus metsäpolitiikan tulevista linjauksista. Jo *Saiman* kirjoitusten taustapiruna Längman oli pyrkinyt ohjaamaan ratkaisua oikeaan suuntaan. Mutta Snellmanin ja Nordströmin välinen polemiikki oli osoittanut, ettei kuopiolaisten omakaan argumentointi kaikin osin vakuuttanut. Snellmanin kirje vaimolle kertoi, mistä heidän matkassaan pohjimmiltaan oli kyse:

> Yleisen hyvinvoinnin edistäminen jossakin maassa on kuitenkin aina hyvin tärkeää. Sillä hyvinvointi antaa ihmiselle aikaa ja mahdollisuutta johonkin henkiseen viljelykseen…L[ängman] tekee sen vuoksi kauniisti ja hyvin tahtoessaan todellisin

[831] Kauppias Abel Tolosen muistelmat. Kuopion Isänmaallinen Seura, Akti 508. Kuopion kulttuurihistoriallinen museo; Vrt. Forsberg & Kankkunen 1996, 36. – ”Vieraanvarainen, avulias ja avoin” A.W. Tigerstedt järjesti Juantehtaan väelle alkoholipitoisia juhannusjuhlia; Aurola 1961, 29. – Runsasohjelmaisia kesäjuhlia järjestettiin yleisesti tehdaspaikkakunnilla; Åström 1993, 211. – Myös kartanoiden juhannusjuhlissa rahvaalla oli poikkeuksellinen tilaisuus juhlia yhdessä herrasväen kanssa.
[832] Elim.sk. 1850 § 19. Kymi U.l. KO a 48. KA;
[833] Reskontra II Ge 15, 772. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.
[834] Snellman J. J. Tengströmille 12.4.1847. Snellman VII?,

> uhrauksin panna alulle kunnollisen metsänhoidon maassamme, ja saattaa siten runsaat metsät hyvinvoinnin lähteeksi. Senpä vuoksi katson itsekin tekeväni oikeaa ja hyödyllistä auttaessani häntä nyt siinä. Ja tämä on matkan päätarkoituksia.[835]

Längman uskoi metsänhoidon ja sahatalouden intressien yhteensovittamiseen. Uskoa valoi varmasti myös Suomen Talousseuran parin vuoden takainen ehdotus maan metsien hoidosta. Sen mukaan uudisviljelijät hävittivät kauniita hirsimetsiä rannikon ja uittokelpoisten väylien läheisyydessä. Jotta metsät saataisiin viennin hyväksi, valtion oli joko otettava ne hoitoonsa tai luovutettava ne sahojen ja ruukkien käytettäviksi, ”sillä nimenomaisella ehdolla, että niissä toimeenpantaisiin 150-vuotista kiertoaikaa noudattava lohkohakkuu”.[836] Lehdistössä, myös *Saimassa*, oli julkaistu kirjoituksia, joissa ajettiin metsätalouden järjestämistä. Kirjoituksissa korostettiin kysynnän, erityisesti sahateollisuuden vapauttamisen merkitystä.[837] Längman ei tavoitellut uuden metsäinstituution perustamista, siihen hänen resurssinsa olivat täysin riittämättömät. Hän halusi ohjailla yleistä mielipidettä kruunumetsien vastaisesta käytöstä tieteellispohjaisiin näkemyksiin tukeutuen. Ja siinä olisi taitavalla sanankäyttäjällä tärkeä tehtävä.

Kumppanukset eivät suinkaan salailleet matkansa tarkoitusperiä. ”Kuopion oraakkeli” saapui Helsinkiin runsaan huomion saattelemana ja häntä juhlittiin Kaivohuoneen läksiäisissä suurmiehen tavoin. Kahdelle sadalle vieraalle kerrottiin avoimesti, että Snellman auttaisi ilmaista kolmen kuukauden matkaa ja 300 hopearuplan matkakassaa vastaan Längmania metsänhoidon opiskelussa. Snellman oli juhlien itseoikeutettu keskipiste, mutta monet kävivät varta vasten kummastelemassa myös Längmania, joka oli selvästi vapautuneessa mielentilassa ulkomaanmatkansa alla. Längmanin ensimmäistä kertaa tavannut Carl Selim Forsman piti tätä sielultaan ja ruumiiltaan ”omalaatuisena elohopealuonteena”. Huvittaakseen itseään Forsman lyöttäytyi hetkeksi seuraan, ”sillä puhua mies osaa, ilman että tarvitsisi tutustua ulkomaihin”.[838]

Hyvä seuramies valloitti, mutta pitempi seurustelu Längmanin kanssa saattoi käydä monien hermoille. Snellmanin kuopiolainen lähipiiri sai nuoren Jeanette-vaimon huolestumaan epäilemällä ”kuinka Snellman kestäisi olla päivittäin Längmanin seurassa”. Snellman kehoitti vaimoaan olemaan välittämättä asiasta.[839]

Berliinissä ja Lontoossa

Navakka heinäkuinen länsituuli saattoi höyrylaiva Furst Menschikoffia ja sen kyydissä matkustaneita Längmania ja Snellmania Tallinnaan. Sieltä matka jatkui kahden päivän odottelun jälkeen Riikaan höyrylaiva Finlandialla. Väinäjoen suulla Längman tarkkaili vilkasta satamaa, josta lähetettiin maailmalle vuosittain lähes kaksi ja puoli tuhatta alusta. Niistä joka viides lastattiin sahatavaralla. Riikasta matka jatkui vaivalloisesti

[835] Snellman 1928, 63–64. Siinä J. V. Snellman Jeanette Snellmanille 28.7.1847.
[836] Meinander 1945, 212. – Kyseinen mietintö oli *Förslag till ett underdånigt Betänkande om hushållningen med landets skogar* (1845).
[837] Tasanen 2004, 196–197.
[838] Snellman 1928, 46–47; Palmén 1917, 411. Siinä C. S. Forsman J. Ph. Palménille 18.7.1847; Rein 1895, 525.
[839] Snellman 1928, 129. Siinä J. L. Snellman J. V. Snellmanille 1.8.1847.

hevoskyydillä: ensin Mitauhun, sieltä läpi liejuisen Kuurinmaan Libauhun (Liepaja) ja edelleen vehnälakeuksia halkoen Preussin puolelle Memeliin (Klaipeda).[840] Suuren Niemen-joen suulla sijaitseva Memel oli myös merkittävä puutavarakaupan solmukohta ja sahateollisuuskeskus. Kaupungissa oli jopa höyrysaha ja lukuisia tuulivoimalla käyviä sahoja. Längman tutustui paikkoihin perusteelliseen tapaansa, mistä Snellman kirjoittikin huvittuneena vaimolleen: Längmanilla oli ”ilo elää pelkkien parrujen ja lautojen parissa”.[841]

Längman osasi saksaa eikä kaivannut Baltiassa ja Saksassa tulkkausapua. Yhteistä matkaa jatkettiin osin omia polkuja. Längman poikkesi Tilsitiin, missä Napoleon ja Aleksanteri I olivat neljä vuosikymmentä aikaisemmin sopineet Suomen kuulumisesta Venäjän etupiiriin. Königsbergin lähistön Bludaun kruunumetsään ja sen ylimetsänvartijaan kumppanukset tutustuivat yhdessä. Vanhojen hansakaupunkien Danzigin ja Stettinin kautta matkalaiset saapuivat, Snellman edellä ja Längman päivän jäljessä, vihdoin ensimmäiseen varsinaiseen tutustumiskohteeseensa, Neustadt Eberswalden metsäopistoon Brandenburgissa. Snellman viipyi metsäopistolla yli viisi vuorokautta. Hän retkeili opiston metsissä ylimetsäneuvos Pfeilin kanssa ja keskusteli mm. metsänviljelyksen mahdollisuuksista Suomessa. Todennäköisesti myös Längman osallistui pitkille patikkaretkille, vaikkei Snellman sitä kirjeessään vaimolleen erikseen mainitse. Snellman oli varsin tyytyväinen retkien antiin: ”Olemme tehneet parhaamme hyödyllisen ja hyvän päämäärämme hyväksi”.[842]

Berliinissä miehet majoittuivat Längmanin toivomuksesta isoon, ylelliseen hotelliin, jonka ylenpalttisia palveluja Snellman kuvaili yksityiskohtaisesti vaimolleen: ”söin talossa vain neljä päivällistä – enkä lainkaan illallista. Silti viikko maksoi siellä 40 ruplaa ja 7 ruplaa juomarahaa minun osaltani – Längmanilta vielä enemmän.” Vaatimattomuus tai kitsastelu rahankäytössä ei kuulunut Längmanin matkaohjelmaan nyt eikä myöhemminkään. Berliiniläisissä teattereissa Snellman ja Längman tutustuivat mm. Shakespearen ”Venetsian kauppiaaseen” ja Carl Maria von Weberin oopperaan ”Taika-ampuja”.[843]

Dresdenin lähistön tutustumiskohde oli Tharandin maanviljelys- ja metsänhoitoakatemia. Tapasivatko miehet myös laitoksen johtajan, sittemmin Suomen metsähistoriassa tärkeää osaa näyttelevän Edmund von Bergin, ei käy ilmi Snellmanin kirjeenvaihdosta. Visiitit Eberswaldessa ja Tharandissa olivat lyhyitä. Niiden tärkeintä antia olivat – välittömiä vaikutteita ja käytyjä keskusteluja lainkaan aliarvioimatta – tiedot metsänhoitoa käsittelevästä kirjallisuudesta: Längmanin rahoilla Snellman osti Saksasta ja Ruotsista laajan metsätieteellisen kirjakokoelman.

Saksista Längman otti kyydin Böömin puolelle Töplitzin kylpylään, jossa hän nautti hoitoja parin viikon ajan. Se oli hänen ensimmäinen pitempi kylpylälomansa ja sen aikana hän tutustui sattumalta erääseen Snellmania lukevaan saksalaisfilosofiin, jonka kirjeen hän välitti sittemmin Snellmanille. Tämä oli matkustanut Leipzigin, Frankfurtin, Kölnin ja Brysselin kautta kohti Pariisia. Sieltä Snellman matkusti J. J. Nordströmin kanssa

[840] Snellman 1928, 50–51; Nikula 1948, 164.
[841] Snellman 1928, 59; Snellman VI, 164; Åström 1988, 108–110. – Memeliin perustettiin ensimmäinen höyrysaha 1839, ja Riikaan vasta 1859.
[842] Snellman 1928, 63–64. Siinä J.V. Snellman Jeanette Snellmanille 28.7.1847; Snellman VI, 173.
[843] Snellman 1928, 59–60, 99–102. Siinä J.V. Snellman Jeanette Snellmanille 24.7.1847 ja 16.8.1847.

Lontooseen – miesten välit eivät olleet sentään täysin katkenneet. Myös Längman saapui kaupunkiin syyskuussa.[844]

Lontoossa oleili myös sahanomistaja Kellgrenin poika, ylioppilas Herman Kellgren, joka liittyi vanhempien herrojen seuraan. Suomalaisseurue tutustui yhdessä metropolin nähtävyyksiin. Kellgren kirjoitti kotimaahan Längmanin tarjoamista päivällisistä, joilla ”syötiin ja juotiin hyvin, välillä keskusteltiin, väiteltiin ja varsin usein myös riideltiin. Sanalla sanoen, oli hyvin hauskaa”. Snellman antoi vaimolleen hieman erilaisen kuvan yhteisestä ajanvietosta. Kahvilassa hän ei ollut käynyt lainkaan ja teatterissakin vain kerran: ”Ylipäänsä täällä ei ole mitään sille, joka tahtoo huvitella, enkä minäkään sitä tahdo, vaan olen iloinnut vain saadessani nähdä tätä kaikkialla vallitsevaa suurenmoista liikettä.”[845]

Nordströmin ja Snellmanin keskinäinen kinastelu jatkui Lontoossa todennäköisesti metsien ja sahatalouden tiimoilta. Keskustelujen merkitys jäi yksityisluontoiseksi, sillä Nordström oli jo siirtynyt Ruotsin valtioarkiston hoitajaksi ja menettänyt siten – jo aikaisemminkin rajalliset – mahdollisuutensa vaikuttaa Suomen metsäkysymyksen ratkaisuihin.

Englanti oli Längmanille ulkomaanretken ehkä tärkein kohde, matkan todellinen ja perimmäinen syy, väheksymättä hänen metsäpoliittisia pyrkimyksiään. Huomattavasta kokemuksestaan huolimatta Längmanilla ei ollut aikaisempia yhteyksiä saarivaltakuntaan. Paul Wahl oli huolehtinut Hackmanin sahaliikkeen ohella Varkauden viennistä. Christian Bruun vastasi Ummeljoen viennistä, josta merkittävä osa suuntautui juuri Englantiin. Ummeljoen ja Varkauden lankuilla oli siellä ”suomalaisittain” hyvä maine, kuten muissakin vientikohteissa. Markkinat eivät osanneet kuitenkaan yhdistää Längmanin nimeä sahoihin ja tähän Längman haki nyt muutosta. Hän oli Englannissa markkinoimassa itseään, toimintaperiaatteitaan ja hiljakkoin ostamaansa Långforsin sahaa. Hän halusi myös syventää ymmärtämystään englantilaismarkkinoiden vaatimuksista sekä tavata kasvokkain sikäläisiä puutavara-agentteja. Heihin kuuluivat ainakin Wahlin käyttämä Henry Dresser ja suomalaisvarustajien hyvin tuntema, jo neljä vuosikymmentä Englannissa asunut loviisalaislähtöinen Elias Unonius. Jälkimmäinen oli harjoittanut Lontoossa laivameklari- ja agentuurifirmaa jo kymmenen vuoden ajan yhdessä Charles Patonin kanssa.[846]

Tapaamisia voi pitää avainkokemuksina. Längman korosti myöhemmin toistuvasti, kuinka suomalaisyrittäjien tiedot ulkomaisista markkinoista jäivät kehnoiksi – lähinnä siksi, ettei heillä ollut käytettävissään konsulien kertomuksia eikä heidän kotimaallaan ollut kauppaedustajia ulkomailla. Omien ulkomaanmatkojensa merkitystä hän piti suurena.[847]

”Maailman konepaja” Englanti tarjosi tiedonhaluiselle teollisuusmiehelle loputtomasti nähtävää. Teräskaupunki Sheffieldissä rautatehtaita tuntui olevan lähes jokaisella tontilla. Käenkosken harkkohytin omistajana Längman ei ollut vielä jättänyt jäähyväisiä

[844] Längmanin ja Snellmanin yhteisestä matkasta, ks. Snellman V-VI tai Snellman 1928.
[845] Castren 1945, 265. Siinä Kellgren Robert Tengströmille 20.9.1847; Snellman 1928, 149.
[846] Paul Wahlin 31.12.1847 allekirjoittama lasku Längmanille. Elim. sk. 1850 § 19. Kymi U.l. KO a 48. KA. – Längman nosti Dresseriltä 18.9. käteistä 150 £. Hän nosti valuuttaa Wahlin ”pankkiireilta” myös Hampurissa ja Tukholmassa; Tilikirja 1849. Längman. SP. – Lontoolainen toiminimi Unonius & Paton esiintyy Längmanin tileissä 1849 (siirretty edellisvuodelta); *HT* 11.3.1837.
[847] Längman Uudenmaan läänin kuvernöörille 8.4.1854. AD 65/101 1855 STO. KA; Snellman VI, 167.

rautateollisuudelle. Voi vain kuvitella minkälaisen vaikutuksen Sheffield teki ”englantilaismallista” tehdaskompleksia Varkauteen aikanaan suunnitelleeseen ruukinpatruunaan. Kontrasti kituliaiseen Varkauteen olisi tuskin voinut olla räikeämpi: Snellmanin kuvauksen mukaan ”joka puolelta kuului ahjojen räiskettä, pyörien kitinää, vasaraniskuja, viilaamista ja kiillottamista. Sadoista korkeista savupiipuista kohoava kivihiilisavu muodosti kaupungin ylle pysyvän pilviverhon”.[848]

Viimeiseksi tutustumiskohteeksi Britanniassa jäi suomalaisen sahatavaran tärkeä tuontisatama Hull, josta miehet nousivat Hampurin laivaan. Hampurissa he tapasivat Suomeen perheineen palaavan Henrik Borgströmin, jonka seurassa matka jatkui mukavasti Tukholman kautta Turkuun.[849]

[848] Snellman 1928, 147. – Längman ja Snellman suunnittelivat visiittiä myös Liverpooliin, mutta matka jäi ilmeisesti toteuttamatta.
[849] Snellman V, 682; Snellman VI, 687; *Åbo Underrättelser* 13.10.1847; Savolainen 2006, 475. – Savolaisen mukaan matkalaiset nousivat laivaan Lontoosta.

X METSÄPIRULAINEN, SAHAPATRUNESSA JA HÄNEN HIRMUISUUTENSA

Litteraturblad ja Kotkan höyrysahahanke

Metsänhoidollinen opintoretki osoittautui ajankohtaisemmaksi kuin Längman ja Snellman olivat ehkä arvanneetkaan: yli neljäksi vuodeksi hyllytetty metsälakikomitean ehdotus otettiin senaatin pohdittavaksi lokakuussa 1847. Virallinen lehti *Finlands Allmänna Tidning* lainasi loka-marraskuun vaihteessa laajasti ruotsalaista metsäkeskustelua. Tammikuussa 1848 lehti julkaisi vielä kaksiosainen kirjoituksen, joka vastusti täysi-ikäisten ja täysivaltaisten metsänomistajien valvomista kielloilla.[850]

Kirjoitukset kertoivat metsäkysymyksen ympärillä käydystä yllättävänkin vapaasta keskustelusta: jopa virallista tahoa lähellä oleva lehti salli keskeneräisen ja tulenaran kysymyksen kommentoinnin. Näkemyserot senaattoreiden kesken olivat edelleen jyrkät ja ratkaisu lykkääntyi eteenpäin kuukausikaupalla. Snellmanille tämä oli vain hyvä asia, sillä hän ehti syventyä rauhassa matkalla hankkimaansa kirjallisuuteen. Längman matkusti Kuopioon parahiksi kaupungin talvimarkkinoille, joiden aikana hän vaihtoi ajatuksia metsäartikkelia viimeistelevän Snellmanin kanssa. Samalla hän tuli lahjoittaneeksi Kuopion kymnaasin kokoelmiin ulkomailta ostamansa rautamedaljongin Saksin marsalkka Moritzin kunniaksi sekä kullatun rautamedaljongin keisarinna Katariina II:n kunniaksi.[851]

Sahamiehen mielialaa kohensi Hämeen läänin kuvernöörin päätös, joka tosin vaati vielä senaatin vahvistuksen: bulvaani Alexander Sihvoin oli saamassa Muuramelle ainutlaatuisen suuren, 15 000 tukin sahauskiintiön! Kuvernööri ehdotti vuosittaisen sahauksen rajaamista 150 vuorokauteen kunnes verotus vahvistettaisiin. Tämänkaltainen uusi lisäehto oli tyypillinen 1840-luvun lopun hakemuksissa, jolloin viranomaiset ennakoivat jo tulevia metsäsäädöksiä.[852]

Snellmanin *Litteraturblad* julkaisi helmikuun 1848 numerossaan koko lehden täyttävän kirjoituksen ”Metsänhoito ja puutavarakauppa Suomessa”. Pamfletti oli jatkoa *Saimassa* käydylle keskustelulle. Snellmanilla oli käytössään nyt järeämpiä aseita: saksalaisia ja ruotsalaisia metsänhoidon asiantuntijoita luomassa tieteellistä auktoriteettia.[853]

Asettamaansa kysymykseen, saattoiko lankkujen ja lautojen vienti jatkua nykyisen kaltaisena, Snellman vastasi sen näyttävän paitsi kyseenalaiselta myös mahdottomalta. Hänen mukaansa jokainen, joka oli seurannut teollisuuden kehitystä Euroopassa, tiesi kuinka rakentamisessa ja puun käytössä siirryttiin yhä enemmän korvaaviin materiaaleihin. Suomen sahateollisuus saattoi tuskin kompensoida vähentyvää kysyntää edes päämarkkinoiden väestönkasvulla tai laskevalla kansainvälisellä sahatavaran tarjonnalla. Jälkimmäistä vaihtoehtoa hän ei pitänyt edes todennäköisenä.

---

[850] *FAT* 26.10, 28.10, 29.10, 30.10. ja 1.11.1847; 14.1. ja 17.1.1848.
[851] Reskontra II Ge 16, 488. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; *Borgå Tidning* 18.3.1848.
[852] Kuvernöörin päätös 13.4.1849. KD 216/165 1852 STO. KA.
[853] Snellman VI, 163, 172. – Asiantuntijoistaan Snellman mainitsee mm. Tharandin johtajan, tohtori W. Pfeilin ja ruotsalaisen G. Segerdahlin, jota von Haartman pyysi seuraavana vuonna asiantuntijakseen.

Snellmanin viesti oli selvä: tukkimetsiä oli turha säästää tuleville sukupolville. Sahateollisuus oli vapautettava rajoituksistaan, jolloin laitoksia voitaisiin perustaa myös rannikolle. Vapaa kilpailu järkiperäistäisi sahojen toimintaa ja nostaisi tuotteiden ja raaka-aineiden arvoa. Voittajia olisivat tällöin lähinnä metsänomistajat, eivät vientikauppaa harjoittavat sahanomistajat, kun taas privilegiojärjestelmässä sekä sahatuotteiden että tukkipuiden hinnat pysyivät matalina. Puun korkeampi hinta kannustaisi myös metsien parempaan hoitoon. Metsien arvonnousu saavutettaisiin vain metsäkaupan täydellisellä vapautuksella ja sitä seuraavalla suuremmalla kilpailulla. [854]

Valtion oli Snellmanin mukaan järjestettävä metsien hoito arvottomille, autioituneille maille sekä kitukasvuisia puita kasvaville metsille ja soille, joiden kaltaisia joutomaita kruunun olisi hankittava itselleen jopa lisää. Snellmanin ajatukset myötäilivät useissa Euroopan maissa virinneitä pyrkimyksiä joutomaiden hankkimiseksi valtiolle – samalla kun valtio luopui viljeltäväksi sopivista tiluksista tai metsistä, joiden ei muuten katsottu kaipaavan valtion suojelusta.

Snellman ei eritellyt parempilaatuisten kruunun metsämaiden tulevaa käyttöä, mutta niihin päti sama kuin yksityismetsiinkin: metsien myynti vapauttaisi maita viljelykselle. Kun metsänmyyntitulot korkoineen yhdistettiin maanviljelyksen ansioihin, saatiin maasta paras tuotto. Valtiolle jäisi edelleen merkittävä tehtävä metsänhoidon ja metsien käytön opetuksessa sekä vesiväylien avaamisessa. Kuin radikaalia sanomaansa lieventääkseen Snellman kritisoi lopuksi ”kansantaloudellista oppikuntaa, joka vannoo elinkeino- ja kauppavapauden nimiin ja jättää teollisuuden toimimaan pelkästään omillaan. Vaatimus teollisuuden vapauttamisesta ei tee sitä millään lailla riippumattomaksi hallituksen huolenpidosta.”[855]

Tosiasiallisesti Snellmanin sanoma oli läpeensä liberaali, mikä käy ilmi jo kirjoituksen motosta: ”me olemme teoreettisilta lähtökohdiltamme niin vakuuttuneita kaikkien privilegioiden haitallisuudesta – –. ” Tässäkin, kuten kautta kirjoituksen, Snellman antoi ymmärtää ajatusten olevan yhteisiä, yhteisen pohdinnan tulosta. Hän kertoi opintomatkastaan, johon ”hänelle oli antanut tilaisuuden yksi maamme toimeliaimmista ja kokeneimmista miehistä metsäelinkeinon alalla”. Tältä mieheltä Snellman kertoi saaneensa muissakin yhteyksissä, mutta erityisesti matkansa aikana, asiantuntevia neuvoja.[856]

Snellmanin teesit vapaan kilpailun edullisuudesta olivat yleispäteviä. Kansantalous voittaisi privilegioiden poistosta, ainakin lyhyellä tähtäyksellä, mutta kuinka se hyödyttäisi sahayrittäjä Erik Johan Längmania? Sahatalouden täydellinen vapauttaminen ei ollut privilegioidulle laitokselle yksinomaan positiivinen asia, kuten on jo aikaisemmin todettu. Ja tähän myös Snellman kirjoituksessaan viittasi. Epävarmuus lisääntyisi ja heikompien

[854] Snellman VI, 154–177. Siinä *Litteraturblad* N:o 2. Helmikuu 1848.
[855] Snellman VI, 154–177; Hannikainen 1896, 158–160. – Snellmanin artikkeli ei ole saanut ansaitsemaansa huomiota. Rein (Rein 1981, 373–376, 445–446) sivuuttaa sen varsin lyhyesti: siinä osoitetaan kuinka välttämätön metsän järkiperäinen hoito on, ja että se on järjestetyllä metsänhoidolla saavutettava. Reinin mukaan Snellman oli ensimmäisiä, jotka kiinnittivät asiaan huomiota; Hanho (Hanho 1915, 129) ei esittele artikkelia luvussaan ”Ehdotukset sahateollisuutta rajoittavan lainsäädännön uudistamiseksi 1840-luvulla”, vaikka onkin artikkelin lukenut ja käyttänyt sitä toisessa yhteydessä; Savolainen 2006 ei mainitse koko artikkelia; Kuisma 1993, 188. – Kuisman mukaan liberaalisuus oli sahakysymyksessä Snellmanille lähinnä väline Suomen maatalouden kehittämiseksi.
[856] Snellman VI, 154, 166.

laitosten olisi väistyttävä. Ummeljoen sahan privilegio oli valtakunnan suotuisin, kirjaimellisesti privilegio. Miksi Längman ajoi liberaalia politiikkaa ja riskeerasi sahansa etuoikeutetun aseman?

Längman sai merkittävimmät tulonsa metsäkaupoista. Pitkillä metsäsopimuksillaan hän varautui tulevien vuosien haasteisiin. Päijänteen koeteltu hankintaorganisaatio antoi hänelle hyvät valmiudet myös höyrysahan perustamiseen, nopeallakin aikataululla. Pian *Litteraturbladin* artikkelin jälkeen hän anoikin Viipurin lääninhallitukselta lupaa ”vuotuista maksua vastaan saada ulkomaille tapahtuvaa puutavaran vientiä varten käyttää, ei ainoastaan Ruotsinsalmen linnoituksen satamaa tarpeellisine varasto- ja lastauspaikkoineen, vaan myös mainitun sataman edustalla olevaa Hietasen saarta, joko kokonaan tai osittain lautojen lastauspaikkana, sekä lupaa joko sinne tai sataman rantaan saada perustaa laivanveistämö.”[857]

Höyrysahaa Längman ei voinut hakemuksessaan mainita, vaikka olisi sellaisesta haaveillutkin. Ruotsinsalmen linnoitus ja Hietasen saari sijaitsivat Kymijoen suun edustalla ja tarjosivat ihanteellisen paikan mahdolliselle höyrysahalle. Tämä ajatus takoi Längmanin päässä, mutta puheet varasto- ja lastauspaikasta sekä laivanveistämöstä eivät olleet nekään tuulesta temmattuja.

Längman valmisteli irtautumista Ummeljoen yhteisestä viennistä ja oman satamatapulin perustamista lähemmäksi sahaa eli Kotkaan. Hän oli kokeillut lautojen uittoa Ummeljoelta Kymijokea alaspäin Korkeakoskelle jo vuosia sitten. Korkeakosken vanhalta sahapaikalta löytyi yhä Ummeljokiyhtiön hylkylautoja. Vuonna 1849 Längman osti Korkeakoskelta Osola -nimisen tilan osaksi Kotkan hanketta.[858] Korkeakosken kylän asukkaat anoivat keväällä 1849 omistusoikeuden varmistamista heille ositettuihin, mutta edelleen Ruotsinsalmen linnoitusalueeseen kuuluviin Tiutisen, Pitkäsaaren ja Halaholman saariin.[859] Sikäli kun Längman oli tämän hakemuksen takana, hän varmisti sillä alueita suunnitelmilleen ja eliminoi mahdollisia kilpailijoita. Osolan tila palvelisi Längmania myös Ummeljoelta uitettavien puiden ja lautojen varastointipaikkana sekä mahdollisesti Korkeakoskeen rakennettavan vesisahan tukkien vastaanottopaikkana. Sopimuksen tärkein funktio saattoi kuitenkin olla uiton varmistaminen kosken sivuitse: mahdollisuus tukkirännin rakentamiseen.

Laivanveistämöhanke merkitsi uutta aluevaltausta Längmanin hankintaorganisaatiolle. Viittaus purjelaivojen rakentamisesta myyntiin, ehkä omiinkin tarpeisiin, ei ollut pelkkä viranomaisten miellyttämiseksi suunnattu ele, tämän osoittavat Längmanin Kotkaan uittamat laivanrakennuspuut sekä viritetyt liikeyhteydet tunnettuun laivatarvikekauppiaaseen, hullilaiseen John Goodiin.[860]

---

[857] Rosén 1953, 75; Saarinen 1999, 300. Siinä Viipurin lääninkanslian AD 220/ 14.3.1848; Viipurin lääninkonttorin AD 249/ 17.3.1848; Kuvernöörin päätöskonsepti 5015/1848. SKMA.

[858] Tilikirja 1849, 37–38. Längman. SP; Längman G. Koskelinille 7.4.1859. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.

[859] KD 83/179 1849 STO. KA.

[860] Elim. tk. 1850 § 19. Kymi U.l. KO a 48. KA. – Längman osti syksyllä 1848 John Goodilta tarvikkeita 110 punnalla.

Viennin haltuunotto

Längman ja Christian Bruun istuivat huhtikuussa 1848 pöydän ääreen haminalaisessa kestikievarissa ja sorvasivat Ummeljoelle uuden yhtiösopimuksen, jonka Tesche ja Wahl allekirjoittivat myöhemmin. Längman ja Wahl luopuivat isännöintipalkkioihin kuuluvista ylijäämävoitoista. Vastineeksi he saivat lisäosuuksia sahasta. Längmanista tuli Ummeljoen suurin osakas kahdeksalla osuudellaan, joilla hän omisti sahasta kolmanneksen. Teschellä oli kolme, Bruunilla kuusi ja Wahlilla seitsemän osuutta.[861]

Längman isännöi sahaa ja organisoi sen puunhankinnan, mutta ei osallistunut vieläkään sahan vientiponnisteluihin, joista vastasivat ulkomaankauppaa muutenkin harjoittavat yhtiökumppanit Wahl ja Bruun. Laivanvarustukseen vasta äskettäin panostanut Wahl oli hankkinut itselleen jo kahdeksan isompaa alusta.[862] Niiden ohella hän käytti ulkomaankaupassaan Hackmanin laivoja.

Englannin laskettua vuonna 1842 tullimaksuja sahatavaran vienti oli muuttunut sinne kokonaisuudessaan edullisemmaksi, myös järeän tavaran suhteellisen edun menettäneestä Suomesta. Hegemonisen Britannian harjoittaman vastavuoroisen liberaalin politiikan seuraus oli, että englantilaisia aluksia kohdeltiin Suomessa vuodesta 1843 lähtien tulli- ja satamamaksuissa tasaveroisesti kotimaisten laivojen kanssa. Ummeljoen uudistustyöt osuivat näihin kauppapoliittisiin taitekohtiin. Englannista tuli sahan päämarkkina-alue ja se tuntui myös sahatavaran kuljetuksissa. Ummeljoen rahteja ei sidottu orjallisesti osakkaiden purjeille, vaan yhtiö käytti hyväksi myös Pietarista painolastissa palaavia brittialuksia. Tämä oli kaiketi yhtenä syynä siihen, että viennistä vahvasti elänyt Hackmanin kauppahuone ryhtyi vuosikymmenen lopulla purkamaan vasta perustamaansa laivastoa.[863]

Ummeljoen sahatavara myytiin pääasiassa kiinteillä hinnoilla, mutta ajoittain aluksia lähetettiin ulkomaille myös vapain myyntioikeuksin. Vielä vuoden 1848 viennistä myytiin suuri osa fob. Haminassa, jonne sahatavaran ostaja siis lähetti itse aluksen. Englannin lisäksi Ummeljoen sahatavaraa vietiin lähinnä Ranskaan ja Espanjaan. Bruun luotti useisiin eri meklareihin Hullissa, Southamptonissa, Newcastlessa ja Wisbeachissa. Espanjan vienti suuntautui yksin Malagaan, mutta Ranskan kauppa jakautui Marseillen, Bordeaux:n ja Havren satamien kesken.[864]

Jo jonkin aikaa yhtiökumppaniensa vientijärjestelyjä epäluuloisena seurannut Längman irtisanoutui yhteisviennistä vuonna 1849, jolloin myös hänen Pohjanmaan sahansa valmisteli viennin aloitusta.[865] Lastauspaikakseen Längman oli siis ajatellut Kotkaa, mutta suunnitelmalta puuttui viranomaisten siunaus. Aivan pikkuasiasta ei ollut kyse: Kymijoen edusta Ruotsinsalmen linnoituksineen oli sotilasaluetta. Se sijaitsi myös kiusallisesti

---

[861] Längmanin ja C. Bruunin sopimus 26.4.1848, Teschen hyväksyntä 12.5.1848, Wahlin hyväksyntä 16.1.1849. I Hc 1. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; Elim. sk. 1851 § 14. Kymi U.l. KO a 49. KA.

[862] Walta 1997, 19–20.

[863] Kuisma 1993, 171.

[864] P. Wahlin ja E. J. Längmanin yhteistä yhtiötä koskevia asiakirjoja. Paul Wahl & Co, II He 1. Warkauden museo. – Ummeljoen englantilaisia meklareita/komissionäärejä olivat Robert Garbutt Hullista, Ch. Baker & Comp. Southamptonista, J. Fairman Newcastlesta, English Brothers & Harrison Wisbeachista ja J & R. Harrison Hullista. Malagassa luotettiin Rein & Co:iin ja Ranskassa Sieweking & Co:iin; Elim. sk. 1851 § 14. Kymi U.l. KO a 49. KA; Kaukamaa 1941a, 24, 69–70. – Myös porilaiskauppiaat käyttivät 1840-l. lopulla paljon ulkomaalaisia aluksia.

[865] Elim. sk. 1851 § 14. Kymi U.l. KO a 49. KA; Längman P. Wahlille 2.5.1849; 18.2.1850. I Hc 1. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.

Uudenmaan- ja Viipurin läänien rajalla, mikä mutkisti kaikkien lupahakemusten käsittelyä. Viipurin lääninsihteeri ja lääninkamreeri puolsivat anomusta, mutta kuvernööri Casimir von Kothen ei ottanut asiaa ratkaistavaksi, koska hän oli senaatin määräyksestä panemassa toimeen katselmusta Kyminlinnan ja Ruotsinsalmen linnoitusten maista ja kalavesistä. Hän kehotti Längmania saapumaan tarkastustilaisuuteen, jotta tämä voisi esittää anomuksensa siellä. Kotkan maanomistuskysymyksiä esiteltiin senaatissa vuonna 1850, jolloin Längmanin hakemus torjuttiin.[866]

Päätöksestä kuultuaan Längman myi Kotkaan uittamansa puut Helsingin laivatelakalle ja luopui Osolan tilasta.[867] Ummeljoen satamapaikaksi hän valitsi Haminan esikaupungin Saviniemen, minne hän rakennutti lautatarhan ja lastauslaiturin. Huolintatoimen Längman uskoi porvoolaissyntyiselle, konkurssinkin tehneelle kauppias Johan Emanuel Gallelle.[868]

Längman kontrolloi Ummeljokea raaka-aineiden hankinnasta sahaukseen ja sahatavaran markkinointiin. Sahatavaran lopullisesta myynnistä ulkomaisille kuluttajille vastasivat hänen ohjeita kuuntelevat agentit, komissionäärit ja meklarit. Tärkein kontakti oli Längmanin Lontoossa syksyllä 1847 tapaama Henry Dresser, joka vastasi Ummeljoen ja Längmanin muiden sahojen vähittäismyynnistä Englantiin ja Ranskaan. Laivauksissa Längman käytti yksinomaan ulkomaalaisia, lähinnä englantilaisia ja norjalaisia, mutta myös tanskalaisia, saksalaisia ja ranskalaisia aluksia.[869]

”On aika asettaa joku raja näille laittomuuksille ja haaskauksen jatkumiselle”

Längmanin nimi sai rasitteita roolista Snellmanin näkyvänä tukijana ja tämän metsäpoliittisten ajatusten takapiruna. Hänen viranomaisille osoittamistaan kirjeistä oli tähän asti puuttunut tyystin Arppelle tyypillinen poleemisuus. Längman oli toki aina valmis penäämään oikeuksiaan viimeistä instanssia myöten, mutta politiikan suuria linjoja hän ei ollut koskaan kritisoinut suoraan. Hän oli aina toiminut ikään kuin järjestelmän sisällä, alamaisuutta osoittaen ja korostaen.

Snellmanin mukana tullut poliittinen julkisuus oli Längmanille selkeä riski: se saattoi hankaloittaa yhteiseloa viranomaisten kanssa. Ja kanssakäymistä riittäisi, jollei järjestelmä muuttuisi. Ehkä hän uskoi vaikutusmahdollisuuksiinsa, olihan tuulahduksia avoimemmasta yhteiskunnasta koettu myös Suomessa. Maailma muuttui kuitenkin ratkaisevasti helmikuussa 1848: Ranskassa puhjennut vallankumous ajoi suuren osan Eurooppaa kaaokseen. Vanha järjestelmä ancien régime syrjäytettiin Itävallassa, Unkarissa ja useissa Italian ja Saksan pienissä ruhtinaskunnissa. Valtiojohtoinen sääntely ja erilaiset privilegiot tekivät tilaa vapaamieliselle talouspolitiikalle. Snellmanin metsäkirjoituksen poliittinen linjaus oli ollut enemmän kuin ajankohtainen.

---

[866] Rosén 1953, 74–78; Saarinen 1999, 300–307. Niissä KD 55/115 1848; KD 77/119 1850 STO. KA.
[867] Elim. tk. 1851 § 7. Kymi U.l. KO a 49. KA.
[868] Galle tuli kauppiaaksi Loviisaan 1830-luvulla. Liike ajautui vaikeuksiin 1840-luvun alussa. Velkojiensa armoille jäänyt Galle anoi oikeutta luopua kaikesta omaisuudestaan 1847. Ks FAT 13.9. ja 28.11.1843 sekä 2.11.1847. Galle vaikutti 1850-luvulla Haminassa. Längmanin kuolinpesän asiakirjoissa hänen kotipaikakseen mainitaan Pietari.
[869] Laivauskirjat 1857–1859. Längman. SP; Montgomery 1947, 114. – Norjalaisaluksilla oli huomattava sija myös ruotsalaisessa puutavaraviennissä; Tilikirjat. Längman. SP. – Vuonna 1852 Längman myi kaksi lastillista lautoja Lyypekkiin J.L. Bruhns & Sohnille ja Wilhelm Rothelle.

Kun Snellman haki Euroopan hullun vuoden myllerrysten keskellä keväällä 1848 Helsingin Aleksanterin yliopiston filosofian professuuria, ei avoimen liberaalia metsäartikkelia voinut pitää meriittinä.[870] Tunnelmat Suomen suuriruhtinaskunnassa olivat säilyneet muuhun Eurooppaan nähden poikkeuksellisen rauhallisina. Agraarisen maan porvaristo ja keskiluokka olivat luvultaan ja vaikutusvallaltaan niin vähäisiä, ettei heillä ollut rahkeita vanhan järjestelmän ja sitä kotimaassa edustavan aristokratian haastamiseen. Puhumattakaan siitä, että kukaan olisi oikeasti uskaltanut uhmata järjestelmän takuumiestä, Venäjän itsevaltiasta. Näkyvimmäksi mielenilmaisuksi jäi ylioppilaiden Kumtähden kentällä Floran päivänä suurella isänmallisella innostuksella ensimmäistä kertaa laulama Maamme.

Valtaapitävät suhtautuivat yleiseurooppalaisen tilanteen vuoksi suurella vakavuudella pienimpiinkin levottomuutta enteileviin merkkeihin. Keisarin maaliskuun lopulla julistama manifesti vaati alamaisia puolustamaan tiukasti legitismiä ja vallitsevaa järjestelmää.[871] Suomessa pahimpana yhteiskunnallisena vaaratekijänä pidettiin ”jatkuvasti agitoivaa” Snellmania. Kenraalikuvernööri Menshikov nimitti häntä huhtikuussa 1848 kommunistiksi, vain muutama kuukausi sen jälkeen kun kommunistinen manifesti oli julistettu Pariisissa.[872] Aikakauden sanankäyttö tulkitsi kommunistisen ja kansallismielisen opposition samaksi liikkeeksi, siitä kai erikoinen arvio Snellmanin maailmankäsityksestä.[873]

Metsälakikomitean toinen, muokattu esitys tuotiin senaatin täysistuntoon maaliskuun lopulla 1848. Esittelijäsihteeri Edelheim ehdotti, että sahojen käyttöajasta päättäisivät kuvernöörit, ei senaatti. Muilta osin hän hyväksyi komitean ehdotuksen. Senaattori toisensa jälkeen tuki Edelheimia. Viimeisenä puhunut von Haartman jäi yksin näkemyksineen, mutta ei luovuttanut. Hän otti aikalisän, ryhtyi töihin ja esitti toukokuussa täysistunnossa mielipiteensä vaihtoehtoisen metsälakiehdotuksen muodossa. Komitea ei ollut von Haartmanin mielestä ymmärtänyt tehtäväänsä oikein. Se halusi osoittaa kruunumetsiä ensisijassa uudistilojen perustamiseen, ”vaikka kukaan, joka on matkustanut maassa, ei voi olla epätietoinen niistä korvaamattomista tappioista, joita rajoittamaton uudistilojen perustaminen on aiheuttanut nyky- ja jälkipolville. Tässä näen tärkeimmän syyn nyt oikeutuksella esitettyyn valitukseen haaskaamisesta.”[874] Kenraalikuvernööri Menshikoville hän ilmoitti, ettei komitean ehdotus sisältänyt mitään keinoja kruunumetsiä uhkaavan tuhon estämiseksi.[875]

Täysistunnolle jättämässään muistiossa von Haartman jatkoi: ”Jos edes valtio ei arvosta omia metsiään, vaan antaa niitä huoletta uudisasukkaiden välittömiin tarpeisiin, niin kuinka voi tällaisissa oloissa kehittyä yksityisissä ymmärtämystä metsänhoitoa kohtaan.” Hallitus ei osannut ”laskea niitä taloudellisia etuja, sitä erityistä valtiontulojen

[870] Snelllman-elämäkerroissa tätä yhteyttä ei ole kuitenkaan pohdittu.
[871] Savolainen 2006, 494–495.
[872] Alf-Halonen 1954, 205–212. – Tukholmassakin oli maaliskuussa 1848 levottomuuksia, jotka vaativat kuolonuhreja; Kalleinen 2001, 215; Liikanen 1995, 94. – Liikasen mukaan fennomaaneja koskevat hälyttävät tiedotukset ja ilmoitukset saivat 1840-luvun puolivälissä jo ”lähes suunnitellun kampanjan piirteitä”.
[873] Klinge 2004, 121.
[874] von Haartmanin lausunto senaatissa 8.5.1848. L. G. von Haartmanin kokoelma, kansio XII. KA; Hanho 1915, 55–57.
[875] Kalleinen 2001, 172.

lähdettä, jota ihanien ja laajojen metsämaiden oikeampi käyttö toisi – – Oikea valtiontalouden hoitaja ei pelkää kustannuksia, jotka tulevaisuus maksaa runsain määrin takaisin. Kruunumetsien hoidosta muodostuu pato metsien tuholle, joka uhkaa kallisarvoisinta omaisuuttamme."[876]

Kun von Haartman uskoi metsähallinnon tuovan valtiolle ennen pitkää suoraa, hallintokustannukset ylittävää voittoa, hän seurasi "kaikkialla sivistysmaissa" virinnyttä henkeä, joka hyväksyi valtion harjoittaman metsätalouden yleisesti oikeutettuna ja yksityisen metsätalouden rinnalla jopa suotavanakin.[877] von Haartmanin ohjelma toi rajoituksia ja kruunulle lisäkustannuksia, mutta ei esittänyt selkeää ajatusta, kuinka valtion metsävarantoa realisoitaisiin. Itsekseen hän oli näitä asioita miettinyt, sen todistavat reunamerkinnät hänen papereissaan: hän ei "valitettavasti" elättänyt mitään "sangviinisia odotuksia" vuoriteollisuuden kehittymisestä. Tukinmyyntiä sahateollisuudelle hän ei edes mainitse, mutta arvioi "halot tärkeimmäksi polttoaineeksi, johon kaikki teollisuusyritykset tulevaisuudessa tulevat turvautumaan, erityisesti sitten kun höyryvoiman käyttö leviää yhä enemmän".[878]

Valtio oli panostanut vuosikymmenen alussa voimakkaasti kotimaisten malmien etsintään ja jalostamiseen. Pettymysten mukana into hiipui ja valtion korottomia lainoja myönnettiin jo selvästi vähemmän. von Haartman menetti uskonsa laajamittaiseen kotimaiseen sulattotoimintaan eikä tavoitellut – jos oli koskaan tavoitellutkaan – valtionmetsien säästämistä rautateollisuudelle.[879] Silti hänen suhteensa sahateollisuuteen oli, jos mahdollista, entistä vihamielisempi. Sahatavaran jälleen vahvistuva vienti ja rannikkokaupunkien nopeasti kasvava kauppalaivasto olivat hänen mukaansa tulosta ulkomaisista sijoituksista, joista ne olivat yhä riippuvaisia ja joiden hyväksi Suomen metsät jätettiin haaskattavaksi.[880]

von Haartman oli tietoinen ruotsalaiskehityksestä sahausrajoitusten poistamisen jälkeen. Göteborgissa konttoria pitävä brittiläislähtöinen Dicksonin kauppahuone oli harjoittanut ekspansiivista sahaliikettä 1820-luvulta lähtien Värmlannissa ja laajentanut ja siirtänyt toimintansa painopistettä vapautuksen jälkeen Norlantiin. Rannikon läheisyyteen perustetut suuret vesisahakompleksit sahasivat tukkeja vanhoista kruunumetsistä. Ja kun höyrysahat vapautettiin Ruotsissa juuri vuonna 1848, Dicksonin kauppahuone perusti yhden maan ensimmäisistä höyrysahoista.[881] Suomessa ei vastaavaa ulkomaalaispanostusta ollut. Mutta ulkomaalaisten pelko oli korkeiden viranomaisten silmissä suuri, mistä kertoi sekin, että senaatti lähetti kesällä kuvernööreille salaisen

[876] von Haartmanin lausunto senaatissa 8.5.1848. L. G. von Haartmanin kokoelma, kansio XII. KA

[877] Hannikainen 1896, 158–159. – Keski-Euroopassa kiinnitettiin kuitenkin jo huomiota erityiskohtiin ja siihen, miten valtion metsätalous tuottaisi suurinta yhteistä hyötyä maalle. Johtopäätökset veivät enemmän Snellmanin kuin von Haartmanin hahmottamalle tielle.

[878] von Haartmanin lausunto senaatissa 8.5.1848. Sitaatti on huomautus metsäkomitean ensimmäisen ehdotuksen 13. pykälään L. G. von Haartmanin kokoelma, kansio XIII. KA; Michelsen 1995, 23. – Michelsenin mukaan von Haartman näki sahateollisuudessa ainoan sektorin, joka pystyi tuottamaan huomattavia vientituloja tulevaisuudessa.

[879] Laine 1950, 200–201.

[880] Suomalaiset vesisahat olivat järjestään kotimaisessa omistuksessa. Ainoana ulkomaisena elementtinä saattoi pitää Viipurin saksalaisia kauppahuoneita. Kenties von Haartman ajatteli tässä Ruotsia, jossa suuret valtionmetsät siirtyivät englantilaislähtöisten firmojen, kuten Dicksonin haltuun. Vrt. Söderlund 1951, 47–49 ja Åström 1988, 174–175.

[881] Glete 1987, 154; Söderlund 1951, 48.

kirjeen jossa määrättiin, että ulkomaalaisen työntekijän värväämiseen sai luvan vain pyynnöstä ja vain hallituksen hyvin tuntemalle kauppahuoneelle tai tehtailijalle.[882]

von Haartman oli poikkeuksellisen työteliäs ja aikaansaava hallintomies. Hänen ansionsa raharealisaation toteuttajana ja Saimaan kanavan rakennuttajana ovat laajalti tunnustetut. Hopea-Lassenakin häntä kansan piirissä kiitollisuudella muisteltiin. von Haartman ei ollut teollisuuden tai teollistumisen vastustaja sinänsä, päinvastoin hän pyrki monin tavoin parantamaan esimerkiksi konepaja- ja tekstiiliteollisuuden toimintaedellytyksiä. Äärimmäisen epäluuloisesti hän suhtautui sen sijaan kansainvälisen kapitalismin ohjailemaan kehitykseen, jossa valtion mahdollisuudet ohjailla resurssien jakoa ja talouden kokonaiskehitystä heikkenivät ratkaisevasti. Sahateollisuus poikkesi kaikista muista teollisuuden aloista siinä, että se jalosti metsää, Suomen tärkeintä ja lähes ainoaa luonnonvaraa. Kuka sai päättää metsien käytöstä ja kuka nauttia kruunumetsien varannoista, siinä kysymyksen ydin. Snellman pyrki kirjoituksissaan ohjaamaan metsiä talonpojille ja teollisuudelle, pois keskushallinnon määräysvallasta ja omistuksesta.[883]

Kun sahayrittäjien toimintaan yhdistyi ”kansalaistottelemattomuutta” ja 1840-luvun jälkipuolella yhä julkeampaa julkisuuden hyväksikäyttöä, von Haartmanin provosoituminen käy ymmärrettäväksi. Hän katsoi kotimaiset sahayrittäjät ulkomaisen pääoman ”käsikassaroiksi”, joilla ei ollut oikeutta puhua yhteisestä edusta. Ehkä hän muisteli kymmenen vuoden takaisia maaherran aikojaan, jolloin ulkomaalaiset puutavara-agentit rohkaisivat suomalaiskauppiaita sahojen perustamiseen. Hän taivasteli myös sitä, kuinka eräiden sahojen oli onnistunut, hävitettyään ensin metsät lähes tyystin varsinaisilta sahausalueiltaan, ulottaa tukinhankintansa sellaisille kaukaisille alueille, joita ei ollut lainkaan huomioitu sahojen privilegioita myönnettäessä: ”On aika asettaa joku raja näille laittomuuksille ja haaskauksen jatkumiselle”.[884]

Ennen rajojen asettamista von Haartman halusi tutkia sahojen tuotantomäärät ja arvioida laitosten vuotuinen normaali sahausaika. Tämän jälkeen niille pitäisi etsiä mainittua sahauskapasiteettia vastaavat metsäalueet ja päätettävä, voitaisiinko kapasiteetin mukainen sahausoikeus myöntää. Siihen asti sahanomistajien olisi maksettava vero koesahausten perusteella arvioidusta tuotannosta. Ilman näitä toimenpiteitä olisivat kaikki uudet asetukset ilman kunnon perustaa.

von Haartmanin linjaus jätti mahdollisuuden myös kiintiöiden tarkistamiseen, mutta vasta kunnollisten metsäselvitysten jälkeen. Hän oli kuitenkin ”vakuuttunut siitä”, että jos olemassaolevien sahojen sahausoikeuksia ja metsävaroja verrattaisiin todellisen tilanteen mukaan, eikä epävarmoihin kamarilaskelmiin tukeutuen, vastaisi metsien kulutus täysin, ”ellei jopa ylittäisi metsävarantomme”. Ja jos jotain ylimääräistä jäisi tulevia laitoksia varten, ”en kykene näkemään mitään erityisiä ikävyyksiä siinä että niitä säästetään joitakin vuosia”. Hän oli jopa sitä mieltä, että sahateollisuus olisi tulevaisuudessa todennäköisesti alistettava uudelle, aikaisemmista ehdoista poikkeavalle kannalle. Kysymystä pitäisi

[882] Laine 1950, 625–626.

[883] Michelsenin tulkinnan mukaan Snellman pelkäsi, että ruotsinkielinen virkamieseliitti saisi huomattavasti lisää alue- ja talouspoliittista valtaa, mikäli kruunumetsät annettaisiin keskushallinnon ”omistukseen”. Michelsen, Tieteen auktoriteetti vai aatteen murros, julkaisematon käsikirjoitus.

[884] von Haartmanin lausunto senaatissa 8.5.1848. L. G. von Haartmanin kokoelma, kansio XIII. KA; Nikula 1948, 139–140.

kuitenkin käsitellä omana asianaan, riippumattomana metsien hoitoon ja käyttöön sovellettavista laeista.[885]

Mitä von Haartman uudella perustalla mahtoi tarkoittaa, jäi sanomatta. Kotimaisen hallituksen vahva mies halusi joka tapauksessa sopeuttaa kiintiöjärjestelmän uusiin, metsähallinnon aikaisiin oloihin. Kaiken perustana olisivat luotettavat metsäkatselmukset.

Uudet sahat Muurameen ja Långforsiin

Muuramen loistava tulevaisuus lässähti kokoon. Senaatti kieltäytyi käsittelemästä koko privilegiohakemusta, koska osa Korpilahden kappelin alueelta katsastetuista metsistä sijaitsi lääninrajan väärällä puolella Mikkelin läänissä. Senaatti teki lääninrajasta – kuten aikaisemmin pitäjänrajasta – byrokraattisen esteen sahaliikkeen rationalisoinnille. Längman täydensi metsäkatselmuksia, jotta saisi pidettyä sahauskiintiönsä ennallaan. Lisäkatselmuksista huolimatta kuvernööri ehdotti – olisiko häntä toruttu ylisuuren kiintiön lupaamisesta? – huhtikuussa 1849 sahan kiintiöksi enää 7000 tukkia aikaisemman 15 000 sijaan.[886]

Sahan rakentaminen oli alkanut jo edellissyksynä, joten kiintiön tarkistuksella ei ollut vaikutusta sahan rakenteisiin, eli kehien lukumäärään, joita laitokselle oli joka tapauksessa tulossa tavanomaiset kaksi. Kun Turun konepajalta tilatut valurautakammet maksettiin maaliskuussa 1849, *Åbo Tidningar* julkisti Muuramen rakennuttajaksi jo ”herra Längmanin”. Piilottelu bulvaanin takana oli päättynyt kuvernöörin ensimmäiseen päätökseen. Uusintakierrosta Längman kävi omalla nimellään. Hän tilasi laitokselle rautatarvikkeita myös Strömforsin ja Varkauden ruukeilta. Sahanterät ja kettingit hän maksoi tammikuussa 1850. Laitos alkoi olla toimintakunnossa, mutta sahausta ei ollut lupa aloittaa ennen senaatin myöntämää privilegiota. Tukinhankinnan Längman käynnisti talvella 1851.[887]

Saha odotteli edelleen privilegiopäätöstä. Rakentamisen aloitus jo kuvernööriltä saadun päätöksen jälkeen oli sahapiireissä tavanomaista, sillä riskiä sahausluvan totaalisesta menettämisestä pidettiin pienenä. Senaatin ratkaisu saatiin sitä paitsi yleensä viimeistään vuoden kuluttua kuvernöörin päätöksestä. Nyt senaatti oli päättänyt jäädyttää kaikkien privilegioiden käsittelyn, kunnes uusi metsäjärjestys valmistuisi. Muuramen sahauskielto oli ehdoton.

Puolustaessaan Ummeljoen sahan uudistamista keväällä 1845 Längman oli väittänyt, että Pohjanmaalla käytettiin yleisesti karkeateräisiä sahoja. Väite oli hieman outo, sillä suomalaissahat olivat siirtyneet yleisesti hienompiin teriin jo edellisvuosisadalla. Pohjanmaa seurasi kehitystä jälkijunassa, mutta sinnekin oli jo vuosisadanvaihteessa perustettu seitsemän ohutteräistä kauppasahaa.[888] Lausunto olikin lähinnä oman sulan kohottelua. Pohjanmaan valitseminen esimerkkitapaukseksi ei ollut kuitenkaan sattumaa. Kesällä 1847, joitakin viikkoja ennen ulkomaanmatkaansa, Längman solmi kaupat Pedersören pitäjän Ytteressen kylässä sijaitsevasta, jo vuonna 1791 perustetusta Långforsin hienoteräisestä vesisahasta. Maan tasokkaimpiin sahoihin tuolloin luettua

[885] von Haartmanin lausunto senaatissa 8.5.1848. L. G. von Haartmanin kokoelma, kansio XII. KA
[886] Kuvernöörin päätös 13.4.1849. KD 216/165 1852 STO. KA.
[887] Tilikirjat 1849–1850. Längman. SP; Luukko 1954, 442–444; *Åbo Tidningar* 8.5.1849.
[888] Längman 26.4.1845. KD 8/52 1848 STO. KA; Ahvenainen 1984, 174– 176.

Långforsia omistivat vuosisadanvaihteesta lähtien vaikutusvaltaisen pietarsaarelaisen kauppiassuvun, Lindskogin, jäsenet. Carl Salomon Lindskogin konkurssin jälkeen ikääntyvä saha huutokaupattiin helmikuussa 1844 Lappajärven kirkkoherralle Jacob Fellmanille.[889] Saha oli varsin huonossa kunnossa, kun Längman vastaanotti sen kauppasopimuksen mukaisesti keväällä 1848.[890]

Kuinka Längman päätyi ostamaan Varkaudesta ja Ummeljoelta katsottuna kaukaisen ja huonokuntoisen sahan? Kenties hän sai vinkin pedersöreläiseltä rakennusmestarilta Anders Cederbergiltä, maan tunnustetuimmalta sahanrakentajalta. Cederberg uudisti vesisahoja eri puolilla maata ja osoitti sahanperustajien tiedustelut sahanteristä ym. teknisistä seikoista Längmanille. Samaan aikaan hänen kotipitäjänsä kauppasaha rapistui ja kävi vanhanaikaiseksi.[891]

Toisaalta Längman saattoi suorastaan etsiä Pohjanmaan rannikolta tarkoituksiinsa sopivaa sahaa. Ummeljoen tukinhankinta kurkotti jo Saarijärven reitin kaukaisimpiin kolkkiin, missä vastassa olivat Suomenselän koskemattomat metsävarat. Niitä saattoi sahauttaa paremmin jo vedenjakajan toisella puolella, Pohjanmaalla. Jos Längmanin ajatus kulki näin, hänen oli suhteellisen helppo saada selville, että Alajärven, Lappajärven ja Evijärven lävitse virtaavaa Ähtävänjokea ja sen sivuhaaroja oli käytetty mastopuiden, tervatynnyreiden ja jopa lankkujen uittoihin Pietarsaareen aina Saarijärveltä, Ähtäristä ja Keuruun pohjoisosista asti.[892]

Laajoista metsävaroista ja uittokelpoisista vesiväylistä kertoi jo Fellmanin aikainen Långforsin hankinta: saha osti puita talonpojilta Soinista, Alajärveltä, Löytymäestä ja Hankavedeltä.[893] Långfors sijaitsi vain 15 virstan päässä rannikolta, joten sahasta löytyi potentiaalia Ummeljoen menestysreseptin uusintamiseen. Tämän vuoksi Längman oli valmis maksamaan huonokuntoisesta laitoksesta ja siihen kuuluvista viljamyllystä ja Öst -nimisestä 17/48 -manttaalin verotilasta 9 000 hopearuplaa.[894]

Korvapuusti sahakehällä

Jätettyään Varkauden Längman muutti Ummeljoelle sahayhtiön vuokraamaan Parpulan kartanoon, jossa oli kaikkiaan 12 huonetta. Sahan saattoi nähdä Parpulan pihamaalta, ellei peräti ikkunastakin.[895] Tilan mailla oli myös kahdeksan muuta asuinrakennusta: kaksi nelihuoneista, yksi kaksihuoneinen ja kaksi seitsemänhuoneista taloa sahan työntekijöille, mylläreille kuuluva kolmihuoneinen talo, seppien kaksihuoneinen talo ja vielä hiilenpolttajan mökki.[896]

---

[889] Nikander 1931, 564; Nikula 1962, 38; Långforsin kauppakirja 14.6/22.6.1847. KD 122/301 1853 STO. KA.
[890] Långforsin kauppakirja 14.6/22.6.1847 KD 122/301 1853 STO. KA. – Fellman allekirjoitti sopimuksen 14.6.1847 Lappajärvellä ja Längman 22.6.1847 Leppävirran kestikievarissa.
[891] C. G. Björnberg Längmanille 27.1.1845. Kopiokirja. Björnbergin kauppahuone. KA.
[892] Nikula 1948, 20, 107. – Niclas Malmin tiedetään yhtiötovereineen ostaneen 1780-luvulla laivapuita Ruovedeltä ja Saarijärveltä. Petter Malmilla oli 1820-luvulla tervatalonpoikia mm. Keuruulla, Ähtärissä, Alajärvellä, Lehtimäellä.
[893] Puukauppojen toimituskirja. Longforsin saha. OMA.
[894] Långforsin kauppakirja. KD 122/301 1853 STO. KA.
[895] J. J. Swanström R. G. Ekmanille 17.3.1864. Längman. SP.
[896] Luettelo Ummeljoen rakennuksista syksyllä 1866. Jean Bruunin kokoelma. MMA.

Patruuna asui keskellä sahayhteisöä. Tällaisissa saarekkeissa orastivat Suomen teollistumiskehityksen siemenet. Yhdyskuntia oli kymmenittäin eri puolilla maata. Lautatehtaiden paikallisjohdosta vastasivat ammattimiehet. Jos isännöitsijätermiä käytettiin, sillä tarkoitettiin yleensä osakasta, joka vastasi sahaliikkeen eri haarojen toiminnasta. Tällainen isännöitsijä asui yleensä muualla, usein rannikkokaupungin porvariskodissaan. Längman teki tässäkin poikkeuksen. Hän oli edustanut Varkaudessa ja nyt Ummeljoella läsnä olevaa isännöitsijää ja omistajaa. Ummeljoella se tiesi sahaväen kontrollin kiristymistä.

Saha kävi yötä päivää kahdessa vuorossa, myös pyhisin. Eräänä lokakuisena sunnuntai-iltana 1848 Längman poikkesi myöhään, noin kello 23 aikaan sahalle seuratakseen töiden edistymistä. Hän määräsi sahauksen keskeytettäväksi, koska kehäsahaan asetetuista kahdesta tukista saatiin vain sydänlautoja, kun oikein asetettuna niistä olisi saatu puoliksi myös kokopuhtaita lautoja. Längman oli kehittänyt tapoja, joilla tehostettiin työtä ja lisättiin tuottavuutta. Työntekijöiltään hän vaati ehdotonta ohjeiden noudattamista. Kun kehäsahat olivat hiljentyneet, moisesta välinpitämättömyydestä kimpaantunut patruuna ojensi työvuoron sahanasettajia, Matts Nymania ja Thomas Yrjösuurta molempia ”kevyellä” korvapuustilla.[897]

Läheisessä Anjalan kartanossa oli lisätty päivätyörasituksia ja kovennettu kuria. Muistitiedon mukaan vastahakoiset alustalaiset saivat maistaa piiskaa kartanon konttorissa. Väkivaltainen kuritus vei pehtorit ja alustalaiset toistuvasti käräjille.[898] Samanlaista oli ollut meininki syytösten mukaan myös Varkaudessa. Kartanoiden ja tehtaiden patriarkaalista isäntävaltaa leimasi ruumiillinen kuritus. Korvapuustit eivät olleet harvinaisia saati pahimpia muistutuksia. Mutta läimäytyksien seuraus oli tällä kertaa yllättävä: Längmanin käännettyä selkänsä Yrjösuurelle tämä löi häntä päähän sillä seurauksella, että hän kolautti päänsä sahakehään ja luhistui tajuttomana maahan. Sahanasettaja Carl Gustaf Westerlund ja pari sahan työntekijää kantoivat verta vuotavan patruunan asuinhuoneeseensa.[899]

Lauantaiseuran jäsenenä ja kansallisrunoilija J. L. Runebergin ystävänä tunnettu Haminan kaupunginlääkäri, lääketieteen ja kirurgian tohtori Lars Isak Ahlstubbe saapui parin päivän kuluttua tutkimaan potilasta. Hän löysi vasemman silmän ja hiusrajan puolivälistä reilun tuuman pituisen ruhjoutuneen haavan, josta oli vuotanut huomattavasti verta. Kasvot olivat kokonaisuudessaan ruhjeilla, vasen silmä turvoksissa ja voimakkaasti sinertynyt. Koko pää, erityisesti vasen puolisko, oli äärimmäisen herkkä ja kivulias pienimmästäkin liikkeestä. Ahlstubben tutkiessa Längmania uudelleen tammikuussa ulkoiset merkit pahoinpitelystä olivat kadonneet lukuun ottamatta vasemman silmän yläpuolelle jäänyttä arpea.[900]

Kun tieto välikohtauksesta levisi, lähiseudun säätyläiset riensivät osoittamaan Längmanille myötätuntoa. Vuoteen vierellä kävivät myös koulumestari Otto Roswall ja Anjalan kappalainen Carl Johan Antell, jotka katsoivat Yrjösuuren toiminnan kaiketi kertovan rahvaan siveyden tasosta. Längman lupasi saman tien Roswallille jo aiemmin

[897] Längmanin kirjelmä metsäkats. 27.6.1853. AD 65/101 1853 STO. KA; Elim. kappelin sk. 1849 § 8. Kymi U.l. KO a 47. KA.
[898] Oksanen 1981, 437.
[899] Elim. kappelin sk. 1849 § 8. Kymi U.l. KO a 47. KA.
[900] Ahlstubben lausunnot 26.1.1849 ja 2.10.1849. Elim. kappelin sk. 1849 § 8. Kymi U.l. KO a 47. KA – Ahlstubben lisäksi Längman sai hoito-ohjeita professori, arkkiatri L. H. Törnrothilta.

myöntämänsä 16 hopearuplan lisäksi yhdeksän hopearuplaa vuodessa, jotta tämä opettaisi Anjalan lukukinkereillä kahdesti vuodessa koululaisnuorisolle ”uskonnollisissa kysymyksissä oikeaa käsitystä ja henkeä, sekä harmonialla harjoittaisi maan kirkoissa tavanomaisia kirkkolauluja”.

Pastori Antell oli paikallisen kiertokoulun, Reginakoulun, kirjastonhoitaja. Hänen työtään Längman lupasi tukea jatkossa Parpulan tavanomaisten pääsiäis- ja ehtoollisrahojen sekä päivätöiden lisäksi vuosittain 20 hopearuplalla. Koulua kutsuttiin reginakouluksi perustajalahjoittajansa Charlotta Regina Duffusin mukaan. Oppilaiksi otettiin periaatteessa kaikki 6–15-vuotiaat, jotka eivät osanneet lukea sujuvasti. Päätoiminen koulumestari opetti lapsille kuuden kuukauden ajan sisä- ja ulkolukua ja kristinopin perusteita. Koulu kulki kylästä kylään ja viipyi kussakin pari kuukautta kerrallaan, myös Ummeljoella.

Reginakoulun kassaan Längman lahjoitti 100 hopearuplaa. Vuosikorot hän ohjasi kirjoittamisessa edistyneiden lasten palkintoihin. Hän lupasi hankkia koululle myös kirjoituspulpetteja, tauluja yms. Koulun opetusohjelma laajeni vuodesta 1848 myös kirjoitukseen ja laskentoon. Opettajalle Längman lupasi maksaa 16 ruplaa lisäpalkkaa, mikäli myös muut säätyläiset osallistuisivat sekä palkan korottamiseen että kirjoitusvälineistä koituviin kustannuksiin. Koulumestari Otto Roswall sai Längmanilta palkkion matkustaessaan Helsinkiin oppimaan nk. lancasterilaista opetusmenetelmää ja soveltaessaan sitä Reginakoulussa.[901] *Uusi Suometar* kirjoitti koulusta kahdeksan vuotta myöhemmin:

> – – lapsia opetetaan lukemaan, räknäämään, kirjoittamaan, wirsikanteletta soittamaan ja wirsiä laulamaan Roslundin koraalikirjan jälkeen. Mutta lupa-aikoina tahtoo lapsilta unohtua, mitä koulussa owat oppineet. Ruukin patruuni E. J. Lengman on tätä koulua koettanut saada paremmalle kannalle ja on saanutkin niin paljon aikaan, että siinä opetetaan muutakin oppia, paitsi lukemista, sekä lapsille että nuorille miehillekin.[902]

Myös Anjalan paikallishistorioitsija on nähnyt Längmanin lupauksissa siemenen Reginakoulun muutoksiin: ”Näiden uudistusten jälkeen reginakoulua ei voinut enää pitää minään tavauskouluna ja sen oppiaineet olivat jo samat kuin maamme ensimmäisissä kansakouluissa.” Suuri ansio tästä kuului toki innostuneelle ja tunnustetulle koulumiehelle, Otto Roswallille.[903]

Rikos ja rangaistus

Thomas Yrjösuuren oman käden oikeus ei voinut jäädä seuraamuksitta. Ummeljoen kyläkunnan suurtaloihin lukeutuva Yrjösuuren talonpoikaistila oli Parpulan sahakartanon naapuri. 22-vuotias pahoinpitelijä oli työskennellyt sahalla nelisen vuotta, mutta asui

[901] Längmanin 1.11.1848 allekirjoittamat maksusitoumukset Antellille ja Roswallille. William Ruth:107:2. Karhula. ELKA; Oksanen 1981, 357; Oksanen & Oksanen 2002, 44.
[902] *Uusi Suometar* 16.11.1855.
[903] Oksanen 1981, 346, 357. – Oksanen mainitsee Längmanin tehneen lupauksensa vasta 1860. Ajankohta liittyy maksujen uudelleen järjestelyyn. Ks. Längman Koskelinille 1.9.1859. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.

edelleen vanhempiensa luona. Asema toi hänelle tiettyä riippumattomuutta ja vahvisti uhmakkuutta: hän ei ollut valmis sietämään sahanomistajilta mitä tahansa. Yrjösuuren pettymykseksi käräjät tulkitsivat hänet sahatöissä Längmanin isännänvallan alaiseksi. Tämä oli tärkeää, sillä se oikeutti annetun korvapuustin. Yrjösuuri tuomittiin 16 vuorokaudeksi vedelle ja leivälle, jonka jälkeen hänen täytyi esittää käräjäoikeudessa julkinen anteeksipyyntö uhrilleen. Lisäksi hänet tuomittiin maksamaan sadan hopearuplan korvaus Längmanille.[904]

Yrjösuuren vankeusrangaistus voi vaikuttaa lyhyeltä, mutta vahingonkorvaus oli hänen tulotasollaan tuntuva, vastaten suunnilleen vuosipalkkaa. Katkeroitunut Yrjösuuri ei tyytynyt osaansa, vaan ilmiantoi pian käräjätuomion jälkeen Längmanin Uudenmaan läänin kuvernöörinvirastoon. Hän väitti, että sahalla kesällä 1847 pidetyssä tuomarikatselmuksessa ja seuraavan vuoden verotustilaisuudessa oli toimittu vilpillisesti. Längman oli Yrjösuuren mukaan sahauttanut tuomarin katselmuksessa käytetyt tukit ennen sahaan asettamista kahteen yhtä pitkään osaan, laskenut patoluukkujen avulla vesirattaaseen johtavan vedenpinnan tasoa ja tukkikelkkoja vaihtamalla saanut puolitetuksi tukkien etenemisnopeuden. Katselmuksen jälkeen saha oli palautettu entiselleen. Verotustilaisuudessa Längman oli Yrjösuuren mukaan tukkinut sahan sisällä kulkevan ja kahteen osaan jaetun vesirännin toisen puoliskon siten, että vain puolet käytettävästä vesivoimasta pääsi vesirattaaseen. Längman oli Yrjösuuren mukaan poistanut sahalta vielä kaikki täyspuhtaat laudat ja paremmat tukit. Verotusmiesten nähtäville oli jätetty vain puolipuhtaita ja hylkylautoja sekä punertavia tukkeja.

Kantelu otettiin vakavasti. Helsingistä lähetettiin viskaali Fredrik Meller pitämään sahalle uusi katselmus. Viskaalin saapuessa tammikuun alussa 1850 Ummeljoelle Kymijoki oli jäässä ja lumen peittämä. Längman oli matkoilla. Meller ei nähnyt sahalla sen enempää lautoja kuin tukkejakaan. Kuvernööri määräsi Loviisan kaupunginviskaalin nostamaan asianmukaisen syytteen.[905]

Längman näki Yrjösuuren syytökset alhaisena kostotoimena ja väitti niiden osoittavan mitä suurta osaamattomuutta ja ymmärtämättömyyttä sahamyllyjen mekaniikasta. Virallista syytöstä tämänkaltaisesta ilmiannosta hän piti ”masentavana teollisuuden harjoittajalle, jonka pitäisi päinvastoin pystyä odottamaan korkeimmilta virkamiehiltä suojelusta ja kannustusta”. Syytöksistä hän kiisti vesirännin tukkimisen täysin perättömänä: vesimassan vähentämiseen olisi riittänyt jo pelkkä vesirännin johtolastan kohottaminen. Muihin toimiinsa hänellä oli mielestään perustellut syyt: koska katselmuksessa ja verotuksessa voitiin käyttää vuodelta 1690 voimassa olevan verotusmenetelmän mukaan ainoastaan paikkakunnalla tavanomaisia lautoja, jouduttiin katselmuksessa käyttämään ohuita ja tiheähampaisia sahanteriä, tiheästi hammastettuja vetokelkkoja ja näihin oloihin sovitettua vesimassan käyttöä. Tukkien katkaisu oli ollut välttämätöntä, jotta saatiin edullisesti kaikkia koesahauksessa tarvittavia lautojen

[904] Käräjäoikeuden tuomio. Elim. sk. 1849 § 8. Kymi U.l. KO a 47. KA. – Längmanin myöhempi lausunto viittaa siihen, että vankilatuomio tai vahingonkorvaus muunnettiin raipparangaistukseksi, jolle Längman vielä haki lievennystä. Ks. Elim. tk. 1851 § 7. Kymi U.l. KO a 49. KA; Oksanen 1981, 388, 509, 519. – Antti Eerikinpoika Yrjösuuri oli vuoteen 1860 Ummeljoen kylän vanhin. Yrjölänmäelle tuli kylän ensimmäinen, sahanasettaja Abraham Yrjösuuren pitämä kauppa. Myöhemmin Ummeljoen kirkonmies Antti Heikinpoika Yrjösuuri arvosteli ankarasti sahalaisten vapaa-ajan viettoa ja syytti siitä erityisesti sahan silloisia omistajia.

[905] Elim. tk. 1850 § 11. Kymi U.l. KO a 48. KA.

pituuksia. Punertuneitten tukkien käyttäminen oli ollut perusteltua, koska koesahauksen piti tapahtua normaalioloja jäljitellen kaikenlaatuisilla tukeilla. Parhaimpien lautojen ja lankkujen poiskuljettaminen johtui ”asioiden oikeasta käsittelytavasta, sillä tapanani on, että kalleimmat laudat ensisijaisesti muutetaan rahaksi”. Lopuksi hän korosti sahan osakkaiden ilman kiistelyä ja vastaväitteitä antaneen sahan verotuksen nousta yli kolminkertaiseksi ja kertoi jopa vaatineensa sellaista verotusta. Ilmiantajaansa hän vaati ankarimpaan vastuuseen.[906]

Elimäen ja Anjalan käräjät vapauttivat Längmanin kaikista syytteistä. Päätöksen vahvisti sittemmin myös Turun hovioikeus. Vaikka oikeus totesi Yrjösuuren tehneen ilmiantonsa todennäköisesti vihapäissään, ei sitä voitu todistaa kiistattomasti. Yrjösuuri tuomittiin perättömästä syytöksestä lievään 9,60 ruplan sakkoon tai vaihtoehtoisesti kahdeksan päivän vankeuteen vedellä ja leivällä. Lisäksi hänet määrättiin suorittamaan jo toistamiseen julkinen anteeksipyyntö Längmanille.[907]

”Hermosysteemin äkillinen järkytys”

Jo nuorena miehenä, konkurssinsa edellä, Längman oli osoittanut loppuun palamisen oireita ja kärsinyt toistuvista huimauskohtauksista. Kihtivaivatkin tulivat tutuiksi.[908] Jatkuva matkanteko hevoskärryillä kaupunkien ja eri puolille maata perustettujen sahojen välillä oli jo sellaisenaan rasittavaa eivätkä Längmanin työmatkat kylmiin ja kosteisiin metsiin ja erämaihin ainakaan parantaneet terveyttä.[909] Huhti-toukokuussa 1843, siis vielä Varkaudessa asuessaan, Längman oli kiertänyt yli kuukauden ”Päijänteen” tukkiasemia ja käynyt myös Ummeljoella. Hevoskyytiä kertyi 115 peninkulmaa. Vaikka työrupeamia ei voi verrata rasittavuudessa omien metsäpäällikköiden työhön, oli se huomattavasti kuluttavampaa kuin esimerkiksi Ummeljoen yhtiökumppanien konttorityö.[910]

Syksyn 1848 pahoinpitelystä toipuessaan Längman pysyttäytyi sisätiloissa puolisen vuotta, kevääseen 1849. Tuolloin hän lähti lääkärin määräyksestä nauttimaan kylpylähoitoa Helsinkiin. Pää oli edelleen äärimmäisen herkkä äkillisille lämpötilanvaihdoksille, erityisesti kylmälle. Muistinsa Längman koki heikentyneen suuresti. Lisäksi hän valitti sairaalloisuutta rintakuopan hermostossa. Lääkäri piti sitä seurauksena koko hermosysteemin saamasta äkillisestä järkytyksestä.[911]

Heikkenevästä terveydestä ja sen hoitamisesta oli tullut elimellinen osa Längmanin itseymmärrystä. Hän ei peitellyt vaivojansa. Ehkäpä sairastelu ja vaivoista puhuminen antoivat hänelle luvallisen pakopaikan armottomasta ja yksinäisestä liike-elämästä, oikeuden esiintyä heikkona ja hauraana. Tällaisena hän oli aikakautensa lapsi: kylpylähoidoista nauttimista ja oman terveystilanteen ruotimista ei pidetty kiusallisina heikkouden merkkeinä, vaan ne kuuluivat kiinteänä osana tuonaikaisen porvariston ja yläluokan kulttuuriin.[912]

---

[906] Elim. tk. 1851 § 7; Elim. sk. 1851 § 8. Kymi U.l. KO a 49. KA.
[907] Elim. sk. 1853 § 23. Kymi U.l. KO a 51; Elim. tk. 1855 § 28. Kymi U.l. KO a 53. KA. – Yrjösuuri antoi julkisen anteeksipyyntönsä talvikäräjillä 1855 Längmanin asiamiehelle, varatuomari Emil Forsmanille.
[908] Kaupunginlääkäri Caloniuksen antama lääkärintodistus, Porvoo 31.8.1828. Eb 210. SOO. KA.
[909] Elim. sk. 1852 § 28. Kymi U.l. KO a 50. KA.
[910] Reskontra II Ge 12, 353–356. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.
[911] Ahlstubben lausunnot 26.1.1849 ja 2.10.1849. Elim. sk. 1849 § 8 Kymi U.l. KO a 47. KA.
[912] Vrt. Häggman 1994, 75–80.

Hoitokuurit Helsingin Kaivopuiston kylpylässä muuttuivat säännöllisiksi. Kymmenen vuoden iän saavuttanut Ulrikaporin kylpylä eli kukoistustaan ja sitä pidettiin yhtenä Pohjolan parhaista kylpyläpaikoista. Asiakkaikseen se houkutteli erityisesti varakasta pietarilaisylimystöä.[913] Helsingin kansainvälinen ilmapiiri ja seuraelämä toivat tervetullutta vaihtelua Ummeljoen hiljaiseloon. Yleensä Längman majoittui Seurahuoneelle, josta käsin hän vietti ylellistä elämää. Rahaa kului.[914] Hän oli ymmärtänyt jo nuorena miehenä statusarvojen päälle. Vastoinkäymistensä keskelläkin hän säilytti – toisin kuin useimmat konkurssintekijät – herran habituksen ja ylpeyden.

Kun lääkäri suositteli työpaineista irrottautumista, Längman tiivisti vierailujaan Helsinkiin: vuonna 1850 hän nautti Hartwallin kivennäisvesiä huhti-, kesä-, heinä- ja syyskuussa.[915] Kylpylähoitojen lomassa hän teki paperitöitä, joita kyllä riitti. Henkinen irtautuminen työsasioista oli yksityisyrittäjälle mahdotonta. Työ kutsui häntä useamman kerran myös Viipuriin ja Haminaan.[916]

Tammikuussa 1852 Längman seurasi Esplanadilla kaupunginteatterissa itävaltalaisen Charles Rappon esitystä. Elävät kuvat, pantomiiniesitykset ja ennen kaikkea monikymmenpäisen esiintyjäryhmän voimistelunäytökset, jotka lehtitiedon mukaan edustivat ”ihmisruumiin korkeinta kehittämistä fyysisessä voimassa, notkeudessa ja sulavaliikkeisessä kauneudessa”, tekivät suuren vaikutuksen kaupungin parempaan väkeen.[917] Längman lumoutui Rapposta niin, että lainasi tälle 600 ruplaa. Rahat Rappo nosti Längmanin Viipurin asiamieheltä, Julius Dippelliltä. Pietarin kautta maailmalle kadonnut esiintyjä jätti velkansa maksamatta.[918] Vaikka Längman oli välillä suorastaan vainoharhaisen epäluuloinen, hän uskalsi myös luottaa ihmisiin. Rappolle tärvätyt rahat painoivat varmasti mieltä, mutta Längmanilla oli tuolloin myös muita, suurempiakin stressin aiheuttajia.

Kotona Ummeljoella elämä oli vaatimattomampaa. Tapetit oli liimattu seinille ja sitä sun tätä oli remontoitu. Seiniä koristi pari isompaa taulua, joista toinen esitti sveitsiläistä alppimaisemaa sekä kuusi pienempää taulua. Kirjahyllyssä oli tilikirjojen lisäksi ainoastaan kolme kirjaa: Haminan postimestarin toimittama *Vägvisare genom Storfurstendomet Finland*, *Handledning för unga präster* ja *Skogs hushållning*. Merkittävin panostus Parpulan interiööriin oli sinne vuoden 1849 lopulla hankittu fortepiano. Myöhemmin Längman täydensi asuntoansa vielä kolmella kukka-aiheisella taululla sekä Yhdysvaltojen seinäkartalla.[919]

---

[913] Lindberg & Rein 1950, 106–108. – Kylpyläyhtiön perustajiin kuuluivat Längmanin hyvin tuntemat H. Borgström ja G. O. Wasenius.

[914] *FAT* 23.5.1848; *HT* 26.7.1848;Tilikirjat. Längman. SP.

[915] *HT* 17.4.1850; 19.6.1850; 7.9.1850; *FAT* 16.7.1850. – Ensimmäisellä matkallaan hän saapui Seurahuoneelle kauppaneuvos Roseniuksen seurassa. Kahdella viimeisellä kerralla hän asui poikkeuksellisesti kauppaneuvos Lindholmin perillisillä; Längman C.G. Langéenille 7.10.1856. Kopiokirja. Längman. SP. – Längmanin nauttimien Hartwallin kivennäisvesien vähittäismyyjänä toimi myös ystävä C.G. Langéen, ks Tommila 1982, 23–24.

[916] Elim. sk. 1851 § 14. Kymi U.l. KO a 49. KA.

[917] *HT* 31.1.1852.

[918] Tilikirjat 1852–1853. Längman. SP.

[919] Tilikirjat 1849–1855. Längman. SP. – Skogshushållning-kirja oli Ruotsin ensimmäisen metsäinstituutin perustajan Isaac A. af Strömmin kirjoista joko *Förslag till en förbättrad skogshushållning i Sverige* (1822) tai sen myöhäisempi painos nimeltä *Handbok för skogshushållare* (1846). Snellman mainitsi *Litteraturbladin* artikelissa Strömmin teoksen, johon he eivät olleet tutustuneet.

Ummeljoen ympäristössä asui myös Längmanin sukulaisia. Edesmenneen sisarpuolen tyttäret olivat heistä hänelle ehkä läheisimmät. Sofia af Forselles emännöi Peippolan kartanoa Elimäen kirkonkylällä. Längmanin tileissä on merkintöjä af Forsellesien lapsille – esikoinen oli syntynyt vuonna 1836 – annetuista joululahjoista. Avustuksia perhe ei kaivannut: Peippola oli Elimäen vanhin kartano ja käsitti koko säterikylän ja sen takamaan Teuroisen. Kartanon mailla sijaitsivat myös Elimäen kirkko ja kirkkoherran virka-asunto. Peippolalla oli kaikkiaan 17 lampuotia ja 19 torpparia. Perimätiedon mukaan kartanon isäntä Per af Forselles oli ”ylpiäin tapain herra”. Erityistä pahastusta hän herätti ratsastaessaan kirkon sisälle korjaustöiden aikana. Hänen isoisänsä Jakob Forsell oli ollut Ummeljoen sahan perustajia 1750-luvulla.[920]

Peippolan mamsellina työskenteli 1850-luvun alussa emännän pikkusisko Maria Taube. Hänen ja Ummeljoen sahanhoitajan Johan Jakob Swanströmin häitä vietettiin juhannuksena 1852 Parpulassa. Längman oli värvännyt taalainmaalaisen Swanströmin Varkauden ruukintarkastajaksi. Sieltä Längman komensi hänet 1840-luvulla Ummeljoen sahanhoitajaksi.[921] Maria Swanström, jota hänen aviopuolisonsa luonnehti eräässä kirjeessä hyväpäiseksi ja miellyttävänoloiseksi ihmiseksi, toimi häiden jälkeen ruukinpatruunaenonsa taloudenhoitajana esikoisensa syntymään eli vuoteen 1855 asti.

Längman avusti pienin summin myös Sofian ja Marian sisarta Wendla Taubea. Hänkin oli asunut Peippolassa, mutta muuttanut vuonna 1848 Loviisaan, samaan talouteen naimattoman sisarensa Eleonoran ja äitipuolensa kanssa. Jälkimmäisen kuoltua vuonna 1852 Wendla muutti Ummeljoelle, mutta palasi Loviisaan jo seuraavana vuonna. Eleonora Taube kuoli vuonna 1854 Loviisassa tulehdukseen vain 39-vuotiaana.[922] Längman muisti pienillä avustuksilla säännöllisesti myös Helsingissä asuvaa sisarpuoltaan, Lovisa Klimetziä.[923]

”Filosofian salaisuuksien paljastaminen ja kaupallisiin spekulaatioihin osallistuminen”

Snellman saapui kesällä 1849 Kuopiosta Helsinkiin. Paluumatkan hän suunnitteli tekevänsä Ummeljoen kautta. Korkeiden virkamiesten korviin kantautui huhuja, että Längman tarjosi Snellmanille liikekumppanuutta. Yliopiston sijaiskanslerin, kenraali J. M. Nordenstamin oli vaikea uskoa kuulopuheiden toteutumiseen, ”sillä filosofian salaisuuksien paljastaminen ja kaupallisiin spekulaatioihin osallistuminen ovat niin kaukana toisistaan, etteivät ne helpolla sovi yhteen ja samaan päähän”.[924] Ja niinhän siinä kävi, ettei Snellmanista tullut Längmanin liikekumppania eikä apulaista. Längmanin avustajana jatkoi edellisvuonna Ummeljoelle muuttanut kauppias Johan Gustaf Krook,

[920] Oksanen 1985, 292, 484.
[921] Elimäen rippikirja, 1847–1856 mf. TK 769. KA; Reskontra II Ge 9, 403–404. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA. – Swanström tuli Varkauteen Upperudin ruukilta Taalainmaalta.
[922] Elimäen rippikirja 1847–1856, mf. TK 769. KA; Tilikirja. 1852, 26. Längman. SP.
[923] Kontobok 1858–1864. Längman. SP. – Lokakuulle 1862 on merkitty hautausapua rouva Clementsille, mikä tarkoittanee vielä Längmanin testamentissa (1859) mainitun Lovisan hautajaisia.
[924] Snellman VI, 736, 776; Palmén 1917, 212; *Åbo Underrättelser* 20.4.1849.

joka edusti isäntäänsä milloin Juantehtaalla, milloin Varkausyhtiön jälkiselvittelyissä tai vaikkapa Päijänteen laivanrakennustöiden valvojana.[925]

Snellmanilla oli muita suunnitelmia. Häntä oli ajateltu Helsinkiin perustettavan kauppaopiston esimieheksi. Niin vaarallisena häntä edelleen pidettiin, että kenraalikuvernööri Menshikov kielsi koulun perustamisen, koska tiesi Snellmanin tulevan sen johtajaksi.[926] Näin hänen täytyi pestautua kirjanpitäjäksi Henrik Borgströmin konttoriin Helsingin Mariankadulle. Samalla hän vetäytyi useaksi vuodeksi julkisesta elämästä. Nordenstam oli ollut arviossaan kaiketi oikeassa, sillä omasta mielestään Snellman ”hoiti jokseenkin huonosti” kirjanpitäjän tointaan.[927]

Snellmanin papereissa viimeinen maininta Längmanista löytyy heinäkuulta 1850, jolloin hän sai patruunalta Kaivopuiston kylpylän sarjalipun.[928] Längmanilla olisi ollut lipuille itselläänkin käyttöä, sillä tohtori Ahlstubbe katsoi vielä syyskuussa ”ehdottomaksi velvollisuudekseen mitä voimakkaimmin ja päättäväisimmin ehdottaa” hänelle irtautumista joksikin aikaa kaikesta vakavammasta sielun tai ruumiin rasituksesta, jotta hän voisi omistautua psyykkisesti ja fyysisesti rapistuneen terveytensä hoitamiseen.[929]

Längmanin tilikirjoissa periytyi vuodelta 1848 mystinen ”rehtorska” Snellmanin tili, johon hän oli kirjannut reilun kolmensadan ruplan velkansa. Hän lyhensi sitä helmikuisella Helsingin matkallaan 1851, jonka jälkeen yhteydenpito Snellmaniin jäi.[930] Siihen ei tarvinnut liittyä suurta dramatiikkaa. Missio sahateollisuuden puolesta oli viety niin pitkälle kuin se ajan oloissa ylipäätään oli mahdollista.

1840-luvun lopulla viranomaiset havaitsivat vaarallisia kumouksellisia merkkejä myös Suomalaisen kirjallisuuden seuran (SKS) toiminnasta, ennen muuta siksi, että se lähensi arveluttavasti sivistyneistöä ja rahvasta. Seura organisoi asimiesverkostoa ja värväsi uusia jäseniä myös virkakunnan ja oppineiston ulkopuolelta. Snellman oli innokas jäsenien värvääjä, mutta Längmania hän ei seuraan houkutellut. Längman oli tukenut radikaalimpaa Viipurin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraa, joka joutui luopumaan Helmikuun vallankumouksen jälkeen keskeisimmästä periaatteestaan, yhteistyöstä alempien säätyjen kanssa. Seuraan ei kutsuttu uusia talonpoikaisjäseniä. Kesäkuussa 1849 annettu asetus rajoitti yhdistysten toimintaa. SKS:n sääntöjä rukattiin seuraavana vuonna Pietarissa samalla kun kielireskripti julistettiin. Kaiken muun kuin uskonnollisen ja taloudellisen kirjallisuuden julkaisemisen suomeksi oli kielletty.[931]

Suomenkielinen kulttuuri oli ajettu ahtaalle. SKS kärsi varojen puutteesta, kunnes rahastonhoitaja keksi kutsua jäseniksi ”varakkaita liikemiehiä ja muita” eri puolilta maata. Heidän odotettiin maksavan suuremman jäsenmaksun kuin tavanomaiset kuusi

[925] Anjalan rippikirja 1848–1857, mf. TK 736. KA. – Kauppias Krook oli ilmeisesti sukua Bengt Magnus Krookille, Längmanin pikkuserkun pojalle, joka asui Ummeljoella yli puoli vuotta vuonna 1848.
[926] Savolainen 2006, 514–518.
[927] Rein 1895, 577.
[928] Snellman VII, 465; Tilikirja 1850. Längman. SP. – Vuoden 1850 kylpyläreissullaan Längman kulutti ruhtinaalliset 286 hopearuplaa.
[929] Ahlstubben lausunto 2.9.1850. Elim. sk. 1850 § 10. Kymi U.l. KO a 48 KA; Tilikirja 1854. Längman. SP. – Ahlstubbe toimi Längmanin lääkärinä vielä vuonna 1854.
[930] Tilikirjat 1849–1859. Längman. SP. – Samalla (1851) Längman antoi pienen lahjoituksen Helsingin kauppakoululle. Velkakirjaan tehtiin muutoksia 20.5.1857, vain kaksi viikkoa ennen Snellmanin vaimon kuolemaa, jonka jälkeen Längman käytti tilistä merkintää ”rectorska Snellmans arfvingar”. Snellman nosti rahat vasta Längmanin kuolinpesästä.
[931] Liikanen 1995, 90–93; Teperi 1965, 148.

hopearuplaa. Kutsu tukijoukkoihin kävi myös ruotsia äidinkielenään puhuvalle ja kirjeenvaihtonsa ruotsiksi käyvälle Längmanille. Hän liittyi seuran jäseneksi vuonna 1852 ja antoi seuralle ”jäsenmaksuna” Fredrik Cygnaeuksen kautta sata hopearuplaa. Tällaisten lahjoitusten turvin seura selviytyi vaikean vuosikymmenen lävitse ”vapaana ja riippumattomana”.[932]

”Yritteliäisyyden henki on ulottanut vaikutuksensa kansainvälisen luototuslaitoksen välityksellä Suomeenkin”

Keisari ei allekirjoittanut keväällä 1848 sen enempää von Haartmanin kuin senaatin enemmistönkään asetusehdotusta. von Haartman sai kuitenkin lupauksen metsähallinnolle osoitettavista lisäresursseista heti kun Suomen metsien tila olisi kartoitettu. Finanssipäällikkö halusi selvityksen pikaisesti ja kysyi tehtävään Mustialan maatalousopiston johtajaa, metsänhoito-oppaan kirjoittanutta ruotsalaista ylijahtimestaria, Gustav Segerdahlia. Tämä kieltäytyi tehtävästä henkilökohtaisiin syihin vedoten. Segerdahl haki von Haartmanille sopivaa asiantuntijaa Ruotsista, mutta tuloksetta: vanhemmilla asiantuntijoilla oli Ruotsissa liian hyvin palkatut virat, nuoren polven asiantuntijoita Segerdahl piti poliittisesti epäluotettavina ja tehtävään sopimattomina.[933]

Kun selvitystä ei saatu aikaiseksi, asetettiin von Haartmanin esityksestä uusi komitea, jonka jäseniksi hän valitsi itselleen uskollisia miehiä. Tie- ja vesikulkulaitosten insinöörikunnan päällikkö Adolf Stjernvall määrättiin tutkimaan Suomen metsiä erityisesti maan pohjoisosissa – eli käytännössä kruunumetsiä.[934] von Haartman ”piiskasi” komitean töihin pitkällä alustuksellaan lokakuussa 1849. Puheen tärkein lukijakunta taisi olla silti Pietarissa. Keisari Nikolai I nautti asemastaan Euroopan vakauden takuumiehenä ja Unkarin kansannousun nujertajana. von Haartman varoitteli entistä kovasanaisemmin, mitä sahayrittäjien rajaton vapaus voisi tuoda mukanaan:

> Pitkän rauhanjakson aikana Euroopassa virinnyt yritteliäisyyden henki on ulottanut vaikutuksensa kansainvälisen luototussysteemin välityksellä myös Suomeen – – On lähestulkoon uskomatonta, kuinka järjestäytyneessä yhteiskunnassa voidaan yhtä teollisuudenalaa harjoittaa vuosikymmenien ajan yleistä oikeutta loukaten ja mitä turmiollisin seurauksin maan tärkeimmälle elinkeinolle, kuin millä tavalla kauppasahat ylittävät oikeuksiaan. Saatuaan häiritsemättä harjoittaa laitonta teollisuudenalaansa nämä [sahanomistajat] ovat saavuttaneet valtaa ja vaurautta – ja ympäröineet itsensä kykenevillä aineksilla sekä pilkanneet yleistä hyvää naamioimalla yksityisen voitonhimonsa yleiseksi hyödyksi.

[932] Tilikirja 1852. Sekalaiset kulut. Längman. SP; Schauman 1925, 32–33.
[933] G. Segerdahl von Haartmanille 28.4.1849. L.G.von Haartmanin kokoelma, kansio XIII. KA; Michelsen, Tieteen auktoriteettu vai aatteen murros, julkaisematon käsikirjoitus 1998. – von Haartman kääntyi Ruotsin metsäakatemian johtajaksi myöhemmin nimitetyn Segerdahlin jälkeen Pitkärannan kaivoksen johtajan Gustaf Albrechtin puoleen, joka ehdotti geognostisen (maan muodostumia ulkokohtaisesti tutkiva geologia) tutkimuksen teettämistä. Tämäkään yritys ei johtanut mihinkään konkreettiseen.
[934] Kalleinen 2001, 172–173.

Ja mikä pahinta: ”Maassa, jossa kansa saa mielipidevaikutteensa tuon teollisuuden asiakkailta, kykenee teollisuus helposti nähtävin keinoin saamaan asianajajia ja tukijoita virkamiehistön alimmalta tasolta, jota kautta synnytetään kaikista hankalinta vastustusta kaikille taloudellisille uudistuksille”.[935] Toimeliaisuus ja korruptio yhdistyivät esimerkiksi Längmanin hahmossa. von Haartmanin henkilökohtainen saha-asiantuntija, senaatin kamariviskaali Thure Sjöman oli tavannut tämän Ummeljoen verotustilaisuudessa vain muutama kuukausi aikaisemmin. Längman oli tuolloin tietyllä taka-ajatuksella valittanut sitä, että joutui jatkuvasti lahjomaan virkamiehiä vaiteliaiksi: ”Näin olen alituisen verotuksen rasittama, ja siitä toivoisin vapautuvani siten, että minulle suotaisiin laajempi sahausoikeus, tietysti korotettua kruunulle maksettavaa veroa vastaan”. Kuopion läänin kuvernöörin Adolf Ramsayn poissa ollessa samainen Sjöman oli aikanaan vastannut *Saiman* sensuurista ja suututtanut innokkuudellaan Snellmanin.[936]

Valtiomies von Haartman puhui sahayrittäjistä nimiä mainitsematta. Längman, jonka tiivistyvästä yhteistyöstä poliittisesti vaarallisen Snellmanin kanssa kiersi juuri näihin aikoihin huhuja, edusti kuitenkin ilmiselvästi kaikkea sitä, mitä von Haartman syvimmillään sahayrittäjissä inhosi: voitonhimoa, oveluutta ja poliittista epäluotettavuutta. Epävirallisemmissa yhteyksissä hänen kerrotaankin nimitelleen Längmania ”metsäpirulaiseksi”.[937]

Toista merkittävää sahamiestä, N. L. Arppea vastaan oli vastikään nostettu kanne, joka pyrki mitätöimään vuosikymmenen takaiset yhteismaiden jaot. Arppen katsottiin saaneen maanmittarin virheellisen toiminnan ansiosta liian suuria metsäpalstoja. Arppe koki von Haartmanin vainoavan häntä henkilökohtaisesti ja syyttävän häntä lahjuksien antamisesta, pelkäsipä hän tämän syyttävän pian koko kuvernöörinvirastoa lahjusten vastaanotosta. Arppen synteihin saattoi lisätä senkin, että hän taisteli kruunua vastaan maan etevimpien juristien avulla.[938]

Sahamiehet haastoivat hallintoaristokratian vallan. Samalla he uhmasivat yhteiskunnallisen työnjaon periaatteita, sillä oli korkeimpien virkamiesten – ei sahayrittäjien tai sanomalehtimiesten – asia ajatella valtion kokonaisetua. Tässä oli suhteiden kärjistymisen toinen ydinkysymys.[939]

von Haartmanin komitean ehdotus valmistui joulukuussa 1849. Sekään ei vastannut täysin asettajansa tavoitteita, sillä sahateollisuuden osalla se myötäili aikaisempia esityksiä. Tärkein oli kuitenkin saavutettu: komitea antoi tukensa kruununmetsien suojelulle.[940] Keisari Nikolai I määräsi marraskuussa 1850 metsähallinnon järjestettäväksi,

---

[935] von Haartman metsäkomitealle 5.10.1849. L. G. von Haartmanin kokoelma, kansio V. KA; Hanho 1915, 65–66. – Hanho on kääntänyt mäktiga elementer sanoiksi mahtavat suosijat ja loppuosan ”under skenet af det helas fördel, nära några enskiltas vinningslystnad” - ”tyydyttääkseen kokonaisuuden edun kustannuksella muutaman yksityisen voitonhimoa.” Jos sana mäktiga käännetään kykeneviksi, taitaviksi muuttuu myös lauseen sisältö mielekkäämmäksi; Kuisma 1993, 187. – Kuisma on tulkinnut yhdeksi von Haartmanin tarkoittamaksi suosijaksi Snellmanin.

[936] Thure Sjöman, päiväämätön. L. G. von Haartmanin kokoelma, kansio XIII. KA; Ummeljoen verokatselmus. KD 93/60 1849 STO. KA; Alf-Halonen 1954, 197.

[937] Bergh 1888, 705.

[938] Mustelin 1969, 141–144.

[939] Tasanen 2004, 228. – Tasanen toteaa, ettei Snellmanin kirjoitus herättänyt sellaista keskustelua kuin hänen aikaisemmat kannanottonsa eikä sillä oletettavasti ollut vaikutusta vuoden 1851 metsäasetuksen valmisteluun. Kirjoitus oli kuitenkin von Haartmanille tuttu ja selvä syy provosoitumiseen.

[940] Kalleinen 2001, 173; Metsälakikomitean alamainen esitys 15.12.1849. KD 362/40 1851 STO. KA.

kuitenkin sillä edellytyksellä, että kruunun metsien laajuus ja laatu selvitetään sitä ennen jokaisessa läänissä ainakin likiarvoisesti. Toistaiseksi valtion metsien valvonta järjestettäisiin kuvernöörien toimesta. Perustettavien metsänhoitajan virkojen haltijat ja heidän apulaisensa kuuluivat maanmittaushallituksen alaisuuteen, jonka nimi muutettiin tammikuussa 1851 maanmittauksen ja metsänhoidon ylihallitukseksi.[941]

Metsähallinnon perustaminen, vaillinaisenakin, aktivoi ja konkretisoi valtion aina Kustaa Vaasan ajoilta periytyvän, mutta epämääräisesti määritellyn omistusoikeuden metsiinsä.[942] Se toimi myös alkusoittona uudelle, syyskuussa 1851 annetulle metsäjärjestykselle, joka mm. määräsi sahoille toimeenpantavat koesahaukset. Niiden perusteella päätettäisiin laitosten vuotuinen sallittu käyntiaika. Sahoja valvoisivat kruununvoudit, nimismiehet ja valtion uudet virkamiehet: pikakurssilla metsänhoitajiksi pätevöityvät maanmittarit. Metsänhoitajien rooli oli tärkeä, sillä he edustivat keskushallintoa, eivät von Haartmanin halveksimia paikallisvirkamiehiä. Höyrysahoista uusi asetus vaikeni.[943]

Muuramen ja lukuisten muiden päätöstä odottavien hankkeiden privilegiot myönnettiin samana päivänä 20.11.1851. Muuramea privilegiokirja kielsi erikseen sahaa hankkimasta puita kruununmetsistä. Sahausta ei saanut aloittaa ennen verotuskatselmusta, joka pidettiin kesäkuun 1852 koesahauksen yhteydessä.[944] Näin saha ja Längmanin siihen sijoittamat pääomat (yli 12 000 hopearuplaa) joutuivat odottamaan kaikkiaan kaksi vuotta toimettomina ja tuottamattomina.

---

[941] Nikolai I kenraalikuvernööri Menshikoville 15/27.11.1850; Ministerivaltiosihteri Armfelt kenraalikuvernööri Menshikoville. KD 466/51 1850 STO. KA; Hanho 1915, 69.

[942] Rydin 1855; Michelsen 1995, 18.

[943] Asetus metsistä Suomen suuriruhtinaskunnassa, annettu Helsingissä 9.9.1851. Artikla 8. Sahojen perustamisesta ja käyttämisestä. Kejserliga förordningar 1851; Metsälakikomitean ehdotus 1842 § 77. L.G. von Haartmanin kokoelma, kansio XIII. – Maininta höyrysahoista lienee jäänyt pois samasta syystä, jolla von Haartman kommentoi metsälakikomitean ehdotusta; ”Miksi puhua erityisesti höyrysahoista. Sillä kenties aika, jolloin tuonkaltaisia laitoksia perustetaan paineilmalla [tai] sähköllä, ei ole kovin kaukana.”; Helander 1949, 80–81.

[944] STO 20.11.1851. KA; Muuramen verokatselmus 9.6.1852. KD 216/165 1852 STO. KA.

XI KORKEA SUHDANNE

”Etten ymmärrä, mistä niissä on kyse”

Vapautunut Längman oli juhlinut kesällä 1847 näyttävästi Helsingissä ja matkustanut maailmanmiehen elkein Keski-Euroopassa ja Englannissa. Ulkomailla hän nosti valuuttaa kätevästi Paul Wahlin asiamiehiltä Hampurissa, Lontoossa ja Tukholmassa.[945] Kotimaassa hän teki merkittäviä lahjoituksia. Hänen ei ollut enää tarvis näytellä varatonta velkojilleen tai yhtiökumppaneilleen. Ei ihme, että eräs Snellmanin ystävä mainitsi tälle, että ”olisi hyvä, jos tuollaisella mesenaatilla olisi mieluiten joka kolmas vuosi tarvetta päästellä ilmoja pois”.[946]

Vaikka Snellman kertoi matkansa rahoittajaksi ”varakkaan liikemiehen”, ei se aivan pitänyt paikkansa – vielä.[947] Tavaton kiire Längmanilla sen sijaan oli, ja monta rautaa tulessa. Jostain hänen oli myös tingittävä. Asetellessaan asioita tärkeysjärjestykseen hän jätti maksamatta vuoden 1847 aikana kertyneet velkansa Wahlille. Längmanin monesta liemestä pelastanut Wahl haki toukokuussa 1849 lainhuudatuksen velkakirjoilleen.[948]

Längman osasi esittää asiansa oikein päin, eikä hänelle nähtävästi tuottanut tunnontuskia puhua vastoin perimmäisiä ajatuksiaan, mikäli hän katsoi saavansa näin taloudellista etua. Nämä avut pelastivat hänet monesta pinteestä, mutta ajan myötä ne vahvistivat kuvaa miehestä, jolle rahan ja voittojen hankkiminen oli liian totista puuhaa. Hänet oli helppo tyypitellä kouluja käymättömäksi, rajoittuneeksi ja ennen kaikkea epäluotettavaksi poroporvariksi, eräänlaiseksi karikatyyriksi. Samalla Längman oli ärsyttävyyteen asti itsetietoinen ihminen, joka peitti mahdolliset kompleksinsa itsevarmuutta puhkuvan kuorensa alle. Myös narsistinen tunnustuksen saamisen tarve oli hänellä ilmiselvä.

Mutta eivät kaikki Längmania karsastaneet. Snellman hyväksyi hänet nimenomaan mielipiteidensä ja tavoitteidensa, ei miellyttävän ja helpon luonteen vuoksi. Samansuuntaisesti ajatteli kirkkoherra Daniel Walle ja moni muu. Katkerin kritiikki tuli ihmisiltä, jotka joutuivat hänen kanssaan tekemisiin liikeasioissa.

Wahlilla oli syytäkin ihmetellä kuinka Längmanilla oli varaa jaella rahojaan mitä erilaisimmille tahoille, mutta jättää maksamatta sittenkin pienet velkansa. Kiusanteosta – siitähän kyse oli – suivaantuneena hän sopi Ummeljoen kassoja hoitavan Christian Bruunin kanssa, että tämä maksaisi Längmanin edellisvuoden voitto-osuuden suoraan hänelle. Se oli kuin täsmäisku, pahinta mitä Längmanille saattoi tehdä: viedä häneltä päätösvalta omien rahojensa käytöstä. Hän kiehui raivosta selkänsä takana operoiville yhtiökumppaneille. Mutta näiden toiminta antoi hänelle myös voimaa, sillä se käänsi asetelmia ylösalaisin ja sai hänet tuntemaan itsensä kenties aidostikin väärin kohdelluksi.[949]

---

[945] Elim. sk. 1850 § 19. Kymi U.l. KO a 48. KA; Memoriaalit VI Ge 1. Paul Wahl & Co, Hietasen saha. JyMA.
[946] C. R. Ehrström J. V. Snellmanille 20.11.1847. Teoksessa Snellmans samlade arbete VI, 692.
[947] J. V. Snellman J. J. Tengströmille 12.4.1847. Teoksessa Snellma V.
[948] Elimäen sk.1850 § 19. Kymi U.l. KO a 48. KA.
[949] Längman P. Wahlille 2.5.1849; 18.2.1850. I Hc 1. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.

Längmanin asema oli käymässä tukalaksi. Kokeet hänen ”myymillään” valtauksilla paljastivat, että järvistä löytyi malmia vain hyvin vähän ja sekin oli huonolaatuista. Monin paikoin malmien arvo ei vastannut edes nostokustannuksia eli asiallisesti ottaen kyse ei edes ollut malmeista. Huijatuksi itsensä kokenut Wahl haastoi Längmanin heinäkuussa 1849 seuraavan vuoden vuorikäräjille, vaatien tältä sopimuksenmukaista 10 000 hopearuplan hyvitystä.[950]

Vastahyökkäykseen asemoitunut Längman haastoi Wahlin seuraavana kesänä Viipurin kämnerinoikeuteen. Ummeljoen yhtiökumppaninsa, siis myös Bruunin ja Teschen, hän haastoi Elimäen syyskäräjille. Varkauden jälkipyykkejä pestiin tuolloin kolmessa eri oikeusinstanssissa. Haasteissa oli pitkälti kyse kostosta, kiusanteosta ja taktikoinnista. Toisaalta Längman näytti pelkäävän, että hänen yhtiökumppaninsa juonivat yhteen hänen selkänsä takana.[951]

Yksi Viipurissa käsitellyistä lukuisista kiistanaiheista koski Längmanin ja Wahlin Christian Bruunilta saaman korottoman lainan takaisinmaksua, josta he olivat sitoutuneet vastaamaan ”yksi molempien ja molemmat yhden puolesta”. Längmanin mukaan Wahlin oli vastattava siitä yksin, koska tämä oli Varkauden erosopimuksella ottanut vastatakseen kaikista ruukkiyhtiön veloista. Wahlin mukaan sopimus koski vain ruukkiyhtiön omia velkoja. Längmanin pääasiallinen vaatimus koski Ummeljoen isännöinnistä saatuja voittoja ja yhtiösopimuksessa määriteltyjä ylijäämävoittoja, joista hän esitteli laskelmia.

Längmanin ”ennenkuulumattomiin voittoihin” perustuvat vaatimukset lähestyivät Wahlin mielestä hulluutta. Ne oli esitetty niin hämärästi, ”etten ymmärrä, mistä niissä on kyse”, eikä niitä ”kukaan järkevä ihminen voinut ymmärtää tai löytää perusteita niiden sisällölle”. Laskelmien sotkuisuuden vuoksi Wahl ”oli pakotettu epäilemään niissä suunnitelmallista petollista toimintaa”. Samansuuntaisesti ajatteli Viipurin hovioikeus, joka vapautti Wahlin toukokuussa 1853 kaikista vaatimuksista.[952] Senaatin oikeusosasto vahvisti sittemmin tuomion.[953]

”Sisäinen tietoisuus omasta itsestään ja nimestään”

Längman ilmoitti keväällä 1849 epäilevänsä Ummeljoen vientijärjestelyjä.[954] Hän haki oikeudessa selvityksiä kuuden vuoden aikana Haminaan vastaanotetusta ja sieltä laivatusta sahatavarasta. Ummeljoen osuutensa pojalleen Jeanille hiljakkoin siirtänyt Christian Bruun väitti, että Längman oli allekirjoituksellaan jo hyväksynyt selvitykset kahdelta ensimmäiseltä vuodelta ja lisäsi:

---

[950] Paul Wahl 21.7.1849. Vuorikäräjät 1848–50. Vuorihallitus Ca 12. KA.

[951] Paul Wahlin ja Längmanin prosessien paperit. I Hc 1. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; Elim. sk. 1850 § 17, § 18, §19. Kymi U.l. KO a 48. KA.

[952] Paul Wahlin ja Längmanin prosessien paperit. I Hc 1. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA – Tässä on tukeuduttu Wahlin omiin, oikeusprosessia koskeviin asiakirjoihin, jäljennöksiin ja muistiinpanoihin, ja niistä erityisesti Wahlin ja Längmanin Viipurin HO:lle antamiin lausuntoihin. Niiden mukaan kiistaa käsiteltiin Viipurin KO:ssa 27.8.1850, 20.9.1850, 20.7.1851 ja 29.8.1851, Viipurin RO:ssa 31.7.1852, Viipurin HO:ssa 2.5.1853; HO:n EJL:lle myöntämä valituslupa SOO:hon 31.5.1853.

[953] Päätöstaltio 13.3.1855. Da 58. SOO. KA. – Koko oikeudenkäyntiprosessi kämnerinoikeudesta senaatin oikeusosastoon sisältää kansiollisen pöytäkirjoja, ks. Eb 604. SOO. KA.

[954] Längman P. Wahlille 2.5.1849; 18.2.1850. I Hc 1. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.

> Kantajan ilkeästi vihjailemaa epäluottamusta voidaan nimittää hänen sisäiseksi tietoisuudeksi omasta itsestään ja nimestään, jonka hän on ansainnut itselleen kaikilla oleskelupaikoillaan. Kunniallisilla ihmisillä ei ole tapana tuoda esiin sellaisia huomautuksia, kuin mitä Längman nyt tekee. Kaupankäynnin ja kaiken teollisuuden harjoittamisen täytyy, toimiakseen kunnolla, erityisesti monien yksityiskohtien osalta perustua luottamukseen.[955]

Längman otti mielellään Ummeljoen menestyksen omiin nimiinsä. Se ärsytti eritoten Bruunia, jonka mielestä hänen ja muiden osakkaiden hoitamat sahaliikkeen osat olivat vähintään yhtä vaivalloisia kuin Längmanin tehtävät. Sitä paitsi olisi ”herra Längmanin toimeliaisuus jäänyt täysin rajoittuneeksi ja vähän voittoa tuottavaksi ellemme me muut yhtiökumppanit olisi sijoittaneet rahaa hänen ja yhtiömme käyttöön. Olemme myös käyttäneet hyväksemme ulkomaille luomiamme suhteita ja siellä ansaittua luottamusta, joita ilman Längman ei olisi voinut saada aikaiseksi mitään.” Lisäksi Bruun katsoi, ettei Längman osoittanut erityistä säästäväisyyttä hänelle uskottujen rahojen käytössä. Hän on ”käyttänyt ja käyttää suurimman osan aikaansa matkustaen mukavasti kaupunkien välillä, joissa hän tavallisesti elää kerskaillen kuin rikas herra”.[956]

Bruunin väitteissä oli paljon totta, mutta hän sortui myös henkilökohtaisuuksiin. Längman sai aiheen vastaiskuun. Aseeksi riitti oikein hyvin oman ja Bruunin aikaisen Ummeljoen hallinnon vertailu:

> Kauppaneuvos Bruunin hallinnossa tai valvonnassa seitsemänä vuotena ennen minun toimeen astumista saha ei tuottanut kopeekan voittoa vaan päinvastoin tappiota. Tuloksen vertaaminen tämän hetken tilanteeseen ei juuri anna aihetta parhaaseen arvosanaan herra kauppaneuvoksen tietämyksestä ja kyvystä johtaa sahaliikettä.

Kerskailusyytöksiin viitaten Längman kertoi nauttivansa mukavuuksista, joita hän oman ahkeruutensa ja huolenpitonsa vuoksi ansaitsi, mutta ei ollenkaan vastapuolen tai kenenkään muunkaan kustannuksella: ”Minä myös nautin kunnioitusta herrana ilman että olisin koristautunut kauppaneuvoksen tai konsulin titteleillä.”[957] Uuden sahan rakentamisen jälkeisiä voittoja hän piti täysin työnsä ja vaivojensa tuloksena. Hän katsoi uhrautuneensa myös toisten puolesta, sillä laajat tutkimusmatkat metsissä ja erämaissa olivat vieneet häneltä vähitellen terveyden.[958]

Niin tai näin, oikeustapaus sisälsi elementtejä taloustieteistä tutusta päämies–agentti ongelmasta: Längman epäili konsuli Wahlin ja kauppaneuvos Bruunin seuranneen tehtävissään enemmän omia kuin yhteisen sahayhtiön intressejä. Näitä laiminlyöntejä hän epäili erityisesti Wahlin varustamien laivojen Auringo ja Amalia käytössä. Lorentz Tesche, jota eräät Längmanin syytökset myös koskivat, ennakoi aivan oikein pitkää oikeusprosessia ja toivoi häntä edustavan Bruunin ”kärsivällisyyden kestävän asian loppuun käsittelyyn asti”. Käräjöintiin tuskastuneet Bruun ja Wahl ilmoittivat Elimäen vuoden 1852 syyskäräjillä ”päättäneensä tehdä Längmanille mieliksi”. Tämä saisi tutustua

[955] Elim. sk. 1850 § 17. Kymi U.l. KO a 48. KA.
[956] Elim. sk. 1851 § 14. Kymi U.l. KO a 49. KA.
[957] Elim. tk. 1852 § 16. Kymi U.l. KO a 50. KA.
[958] Elim. sk. 1852 § 28. Kymi U.l. KO a 50. KA.

Viipurissa Wahlin kirjanpitoon, jotta hänen ”sairaalloiset epäluulonsa voitaisiin kerralla kumota”.[959] Persoonaansa edelleen kohdistuvasta arvostelusta hermostunut Längman kehotti miettimään ”kenelle kyseinen syytös tulisi osoittaa, sille joka oikeudella ja aiheesta vaatii selvitystä, vai sille joka ilman syytä kieltäytyy selvityksen antamisesta?”[960]

Laskutusepäselvyydet annettiin lopulta hovioikeuden notaari Nils Grotenfeltin ja tukkukauppias Michael Tichanoffin selvitettäväksi. Asianomaiset kokoontuivat Viipurissa neljään otteeseen. Toukokuussa 1853 pidetyn viimeisen tapaamisen jälkeen selvitysmiehet antoivat seikkaperäisen lausunnon Ummeljoen viennistä. Längmanin selvityspyynnöt eriteltiin peräti 20 kohtaan, joista useimmat osoittautuivat aiheettomiksi hänen päästyään tarkistamaan vastaajien tilikirjoja ja kirjeenvaihtoa. Yhdessä tapauksessa Längman sai Bruunilta korvauksen. Ummeljoen laskutusten eli käytännössä sahan voitonjaon selvityksestä uskotut miehet sanoutuivat irti – odotettavissa olevien vaikeuksien vuoksi.[961]

Parhaimpana suomalaisena

Längmanin ja ruotsia taitavan puutavara-agentti Henry Dressserin yhteistyön pohja oli luotu Lontoossa syksyllä 1847. Ensimmäisen toimeksiantonsa Längman antoi vuonna 1850 myydessään Långforsin ja Ummeljoen tavaraa. Kun molemmat sahat erikoistuivat brittiläisiin mittoihin, Dresseristä tuli itseoikeutetusti Längmanin tärkein agentti.

Toisen Englannin matkansa Längman teki syksyllä 1851. Britannian taloudellinen ja teknologinen etumatka oli kenties suurimmillaan. Imperiumin mahtia ja edistysuskoa manifestoi keväällä avattu Crystal Palacen maailmannäyttely, jossa teollisuusyritykset eri puolilta maailmaa esittäytyivät ja kilpailivat viimeisimmillä saavutuksillaan. Thames -joen rannalle rakennettu kolossaalinen lasipalatsi oli jo itsessäänkin nähtävyys, jota kukaan teollisuusmiehenä itseään pitävä Lontoon vierailija ei voinut sivuuttaa.

Matkansa tärkeimpänä tavoitteena Längmanilla oli kuitenkin syventää tuntemustaan englantilaisten puutavaramarkkinoiden toiminnasta, vaatimuksista ja odotuksista. Hän teki hintavertailuja eri satamista lähtevien tuotteiden hinnoista ja myyntitavoista. Längmanin muistiinpanoista käy ilmi, että Suojärven Gromoffille maksettiin lankuista f.o.b. 7.15 £ redusoidulta standartilta, muille pietarilaisille viejille 7.10, Längman itse sai Haminasta lähteneestä lastistaan 7.0, Paul Wahl ”luultavasti” ainoastaan 6–6.5 ja ainoastaan kerran 7. Puhtaista viipurilaisista maksettiin 6.10 ja uitetuista vain 5.10 £.[962]

Useimpiin ellei kaikkiin Englannissa esittämiinsä kysymyksiin Längman olisi saanut vastaukset myös kirjeitse. Mutta vierailut puutavarapörsseissä ja paikan päällä tehdyt havainnot eri satamista saapuvien sahatavaroiden laatueroista ja markkinoiden niille osoittamasta arvostuksesta saivat hänet kiinnittämään huomiota laatukysymyksiin ja hakemaan tuotannolleen vertailukohteet muualta kuin kotimaasta.

---

[959] L. Tesche C. Bruunille 27.8.1850. I Hc 1. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA; Elim. tk. 1851 § 3 ja § 4; Elim. sk. 1851 § 14. Kymi U.l. KO a 49. KA; Elim. tk. 1852 § 16 ja § 17; Elim. sk. 1852 § 24, § 25, § 28 ja § 29. Kymi U.l. KO a 50. KA.

[960] Elim. sk. 1852 § 29. Kymi U.l. KO a 50. KA.

[961] Elim. tk. 1853 § 9 ja § 10; Elim. sk. 1853 § 40 ja § 41. Kymi U.l. KO a 51. KA; Välitysmies M. Tichanoffin selvitys, päiväämätön. Paul Wahl & Co, II He 1. Warkauden museo.

[962] Längmanin muistio, Lontoo 4.10.1851. Längman. SP. – Muistioon on kirjattu puutavarakauppaa koskevia kysymyksiä ja vastauksia. Längmania kiinnostivat mm. sahayrittäjien saamat hinnat, rahtien hinnat yms. Hän tiedusteli myös sahanpurun käyttömahdollisuudesta tiilikaton aluspaperin valmistuksessa.

Sisäistettyään päämarkkinoiden toimintalogiikan hän saattoi antaa seikkaperäisempiä ohjeita agentilleen ja myös vaatia tältä enemmän. Längman halusi luoda Ummeljoen ja Långforsin lankuista, laudoista ja soiroista markkinoiden arvostaman tasalaatuisen tuotteen. Hän tarvitsi agentin, joka uskoi ja luotti hänen toimintaperiaatteisiinsa. Dresseriä motivoi Längmanin jatkuvasti kasvava tuotanto: sen pitämiseksi kannatti jo nähdä vaivaa. Tiivistyvää ja kehittyvää yhteistyötä vahvisti Längmanin vierailu Dresserin maatilalla. Siellä hän seurusteli agenttinsa perheen ja silloisen apulaisen J. D. Matsenin sekä tämän puolison kanssa.[963]

Längmanin hintavertailu osoitti, että hän oli edennyt jo varsin pitkälle tavaramerkin rakentamisessa. Sen keskeisenä elementtinä oli sahatavaran huolellinen lajittelu. Kirjanpitäjä Johan Mölsä oli jo vuodesta 1845 raakannut Haminan lautatarhalla Längmanin ohjeiden mukaisesti laudoista ja lankuista kelvottomat ja särmännyt epäkurantteja reunoja. Käytäntö jatkui sittemmin Längmanin Saviniemen lautatarhalla Haminassa. Lontoon matkalta on säilynyt myös muistio, jossa Längman kirjasi tietoja pietarilaisten lajittelusta: ykkös- ja kakkosluokan lankut lajiteltiin jo lähtösatamassa, jolloin tavaran vastaanottaja, ulkomainen puutavara-agentti tiesi tarkalleen mitä oli ostamassa ja myymässä. Tilauskirjassa määritellystä ja lajitellusta lastista myyjä sai paremman hinnan kuin epämääräisestä sekalastista.

Längman vastasi osstajiensa laatuodotuksiin myös sahoilla: ei vain sahakehän asetuksia vaan myös sahanteriä valikoitiin sen mukaan minne sahatavara oli päätymässä – lämpimissä maissa laudat altistuivat halkeilulle, joten niiden pinta jätettiin karheammaksi, pohjoisempaan jäävät lankut pyrittiin sahaamaan mahdollisimman sileiksi. Englannin matkaltaan Längman toi Ummeljoelle uusia, aikaisempaa hienompia sahanteriä.[964]

Pitkäjänteinen työ palkittiin rahallisesti. Ummeljoki sai vuonna 1851 tavarastaan 15 prosenttia enemmän kuin Viipurista laivaavat sahat ja jopa 40 prosenttia enemmän kuin Pohjanmaan sahanomistajat. Kolme vuotta myöhemmin Längman vakuutteli, että ”Ummeljoen tuotantoa pidetään Englannissa yleisesti parhaimpana suomalaisena, mistä voin antaa lukuisia todistajanlausuntoja”. Saha sai jo saman hinnan kuin pietarilaiset viejät. Menestyksestään hän jakoi osakiitoksen Dresserille, joka oli saanut ”hyviä hintoja suhteessa markkinoihin”.[965] Ummeljoen muut osakkaat saivat Krimin sodan alla Englannista tavallisesti jo saman hinnan, sen jälkeen kun Jean Bruun oli luopunut isänsä harjoittamasta ja Längmania kiusanneesta tavasta yhdistää Ummeljoen lasteihin muiden sahojensa tuotantoa.[966]

Sahaliikkeen järkiperäinen hoito sen kaikissa vaiheissaan oli Längmanin ylpeyden aihe. Siitä hän jaksoi muistuttaa aina tilaisuuden tullen.[967] Liikemiespiireissä hänen ansionsa tunnustettiin laajasti ja häneltä kyseltiin jatkuvasti ohjeita käytännön

[963] Längman H. Dresserille 21.6.1856. Kopiokirja. Längman. SP.
[964] Längmanin kirjallinen lausunto. Elim. sk. 1851 § 8. Kymi U.l. KO a 49. KA; Elim. sk. 1852 § 19. Kymi U.l. KO a 50. KA; Längmanin muistio 4.10.1851. Längman. SP.
[965] Längman Uudenmaan läänin kuvernöörille 8.4.1854. AD 65/101 1855 STO. KA; Längmanin kirjallinen lausunto. Elim. sk. 1851 § 8. Kymi U.l. KO a 49. KA; Längman J. D. Matsenille 21.6.1856. Kopiokirja. Längman. SP.
[966] Längman H. Dresserille 21.6.1856. Kopiokirja. Längman. SP; Välitysmies M. Tichanoffin selvitys, päiväämätön. Paul Wahl & Co, II He 1. Warkauden museo.
[967] Längman Uudenmaan läänin kuvernöörinvirastolle 26.4.1845. KD 8/52 1848 STO. KA; Längman Uudenmaan läänin kuvernöörille 8.4.1854. AD 65/101 1855 STO. KA; Elim. sk. 1851 § 8. Kymi U.l. KO a 49. KA.

kysymyksissä. Asiantuntijan asemastaan nauttiva Längman jakeli auliisti neuvoja. Laatutietoisuudessaan hän oli edelläkävijä maassa, jossa sahanomistajien asenteet muuttuivat tuskastuttavan hitaasti.[968]

”Erityisesti taloudelliseksi tappioksi Vahangan sahanomistajille”

Pohjanmaan rannikolla sijaitsevan Pietarsaaren kaupungin vauraus perustui pitkään tervakauppaan ja laivanvarustukseen. Tervanpolttoon sopivien metsien väistyessä yhä syvemmälle sisämaahan porvarit hakivat tuloja myös sahateollisuudesta. Muutos alkoi 1700-luvun lopulla, mutta keskeytyi vuosisadan vaihteen heikkoihin suhdanteisiin. 1830-luvun nousukausi rohkaisi pietarsaarelaiskauppiaita uusiin investointeihin. Vuosikymmenen jälkipuoliskolla Ähtäriin ja Karstulaan perustetut Inhan ja Vahangan vesisahat tuottivat omistajilleen kuitenkin pettymyksen. Peter Malm myi osuutensa Inhaan jo muutaman vuoden jälkeen. Vaasalainen Gustaf Wasastjerna lakkautti sahan tykkänään tammikuussa 1851.[969]

Inhassa toteutui kruunun sahapolitiikan paradoksi. Se oli todellinen erämaasaha kaukana vientisatamasta, vedenjakajan reunamilla ja tukkipuun nollarajan kupeessa. Se oli kannattamaton ja harmiton yksikkö metsien kokonaiskulutuksen kannalta – oikea kruunun suosikkivävy. Vahangan perusongelma oli sama. Isokoskenakin tunnetun sahan perusti entinen laivuri, raatimies Carl Jacob Mellberg vuonna 1836. Metsien nollaraja ulottui Karstulassa ja Ähtärissä jo kruununmetsiin. Ilmainen puu saattoi olla näille sahoille suoranainen elinehto. Tätä osasivat myös viranomaiset pelätä, sillä privilegiokirja kielsi Vahankaa hankkimasta puita kruunun metsistä. Valtion virkamiehille oli annettu ohjeet valvoa kieltoa tarkasti, samaan tapaan kuin Portimokoskella muutama vuosi myöhemmin.[970]

Mellbergin sahatavaran vienti romahti kolmessa vuodessa mitättömäksi. Hän myi sahansa vuonna 1843 ja haki seuraavana vuonna itsensä konkurssiin. Vahangan omisti vuodesta 1845 Malmin kauppahuoneen entinen merikapteeni Carl Humble. Hänenkin aikanaan sahaus hiipui pian alkuinnostuksen jälkeen. Sahaa vuokrasivat vuosina 1849–1850 Julius ja Alexander Malm – ja jälleen toistui sama, toiminnan lamautumiseen päättyvä kuvio. Vuonna 1851 sahaa isännöi jälleen Humble, jonka vienti jäi alle 500 toltin. Seuraavana vuonna saha seisoi.[971]

Suomen suurimman kauppalaivaston omistajaksi mainitun Petter Malmin osaomistama Keppo Jepualla oli ilahduttava poikkeus pietarsaarelaissahojen joukossa. Mutta saha sijaitsikin edullisesti, vain parin kymmenen kilometrin päässä rannikolta. Vaihdesahaksi vuonna 1845 muutetulla laitoksella oli tärkeä rooli Malmin kauppahuoneessa.[972] Långforsin sijainti oli yhtä edullinen, mutta kun sahaa huutokaupattiin vuonna 1844,

[968] Vrt. Hannikainen 1896, 108.
[969] Ahvenainen 1984, 175–176.
[970] Vahangan privilegiokirja (jälj.). KD 122/301 1853 STO. KA.
[971] Björkman 1924, 149, Liite VII D–E . – Humblen vienti 1847–1848 ylsi 1196 ja 830 tolttiin. Julius Malmin vienti oli 1849 peräti 1614 tolttia ja seuraavana vuonna enää 506 tolttia; Humblesta Malmin merikapteenina, ks. Ojala 1999, 272.
[972] Ahvenainen 1984, 174–175; Björkman 1924, 148–149; Kuisma 1993, 172; Nikula 1948, 308–314. – Saha uusittiin 1845. Aikaisemmin sahalla oli sahattu vuosittain keskimäärin 4000 tukkia (kiintiö 2000). 1860-luvulla Keppo sahasi vuodessa 13 000 tukkia.

Pietarsaaren porvaristo nukkui onnensa ohi. Sahateollisuuden ahdinko vei halut investointeihin. Kaupungin talousalueen potentiaalisesti arvokkainta sahaa käytti vuokramiehenä oululainen coopvardie-kapteeni Isaac Fellman. Hänen aikanaan tukinhankinta toimi vireästi, mutta laitoksen välttämätön peruskorjaus jäi tekemättä.[973] Sahansa huonon kunnon vuoksi Fellman ei ehtinyt sahata varastojaan ennen laitoksen luovuttamista Längmanille. Niinpä hän uitti kesällä 1848 useita tuhansia tukkeja Pietarsaareen käsin sahattavaksi.[974]

Långforsin tukinhankinta käynnistyi Längmanin komennossa talvella 1849. Tukkeja ajettiin Gustaf Koskelinin johdolla Soinissa. Levijoella miehet perkasivat uittoväylää ja rakensivat mökkiä metsämiesten tukikohdaksi. Koskelin solmi metsäsopimuksia Vahangan ja Paajalan kylämailla sekä Kivijärven ympäristössä. Ähtäriin Längmanin metsämiehet riensivät viimeistään loppusyksystä 1849.[975]

Långforsin uudelleen rakentaminen vei aikansa. Ennen kotikulmilleen paluuta rakennusmestari Cederberg saattoi Muuramen rakennustyöt vauhtiin. Långforsin laitos valmistui syksyllä 1849. Sahatarkastaja Johan Erik Östman myi jo ennen vuodenvaihdetta ensimmäiset lankut lähiympäristöön. Vienti alkoi seuraavana keväänä.[976] Längman oli vuokrannut Ähtävänjoen suun edustalta Svin Örn-nimisen saaren, jonne hän rakennutti lautatarhan, asuinmökin työväelle ja laiturin Långforsin tuotteiden lastausta varten.[977]

Längman herätteli Pohjanmaata vireämpään sahakulttuuriin. Långforsin sahalle uitettiin vuosina 1850–1852 keskimäärin kymmenen tuhatta tukkia vuodessa, viisinkertaisesti yli laitoksen kiintiön.[978] Tulevaisuutta varjosti kuitenkin vuoden 1851 metsäjärjestys, sen tulkinta ja tuleva toimeenpano. Långfors suoriutui vaatimattomasta kiintiöstään jopa yhdessä kesäkuukaudessa. Runsaat metsäsopimukset Inhan ja Vahangan sahojen lähimetsistä kertoivat, ettei Längmanin tarkoitus ollut tyytyä koesahausten jälkeenkään 2000 tukin vuosisahaukseen.

Ensimmäisen koesahauksen yhteydessä toukokuussa 1852 Längman ilmoitti ”havainneensa”, että saha pystyi ylittämään huomattavasti privilegioidun kiintiönsä. Tällä perusteella hän kiirehti teettämään vielä samana kesänä metsäkatselmukset Saarijärven, Ähtärin ja Keuruun pitäjissä. Saarijärvellä metsiä arvioitiin Paajalan, Kyyjärven ja Vahangan kylien mailla, joista jälkimmäisistä osa kuului Vahangan sahalle osoitettuihin metsiin. Längmanin edustaja Gustaf Koskelin todisteli katselmuksissa, ettei Vahangan saha ollut ostanut viiteen vuoteen yhtään tukkia. Raskaista kuljetuskustannuksista kärsivä laitos oli seisonut jo kaksi vuotta. Koskelin ei nähnyt esteitä metsien varaamiseksi Långforsille, semminkin kun rahvaalla ei ollut muuta mahdollisuutta metsävarantojensa hyödyntämiseen. Kruunua edusti Saarijärven nimismies Wilhelm Gothard von Hertzen, joka virkansa ulkopuolisena työnä solmi metsäsopimuksia Längmanille. Hän säesti

[973] KD 122/301 1853 STO. KA. – Sahan huutokauppa (15.2.1844) mainitaan Fellmanin ja Längmanin kauppasomuksessa.
[974] *Ilmarinen* 19.7.1848. – Lehtitiedon mukaan sahan myyjä olisi ollut oululainen Abr. Fellman.
[975] Tilikirja 1849. Längman. SP. – Vahankaan viittaa Lamminmäen metsistä tehty sopimus. Vahvastenpää viittaa Paajalan Vahvasenjärveen, Kasakan, Korsumäen ja Kolon (Kolu) tilat taas Kivijärvelle.
[976] Tilikirjat 1849–1850. Längman. SP. – Tullessaan Muuramesta Långforsin sahalle Cederberg toi Längmanin lähettämän 2000 hopearuplan kassan tarkastaja Östmanille.
[977] Tilikirja 1849. Längman. SP; Björkman 1924, 149. – Björkmanin mukaan Längman haki 1850 lupaa varastopaikalle Hällörsbergetiin.
[978] Tilikirjat 1849–1853. Längman. SP. – Koskelinin apulaisia olivat suuria tukkiasemia johtaneet Alexei Patsejeff ja Daniel Laitinen

Koskelinia ja tulkitsi ettei korotettu kiintiö loukkaisi kenenkään oikeutta: se olisi hyödyksi niin kruunulle kuin yksityisille.[979]

Vahangan saha seisoi. Sitähän Längman oli toivonut ja siihen hän oli suurimittaisilla ja monien mielestä röyhkeillä tukkikaupoillaan pyrkinyt. Ähtärin Inhan saha lopetti toimintansa ja vapautui veronmaksusta vain kaksi vuotta sen jälkeen kun Längman oli ulottanut tukinhankintansa Ähtäriin. Tämä ei ollut välttämättä sattumaa, sillä tunkeilija himoitsi myös Inhalle varattujen metsien siirtämistä sahalleen.

Edusmies Koskelin kuvaili Ähtärin metsäkatselmuksissa kuinka tukkien kuljetus kävisi luontevasti: Oulusveden ja Hankaveden ympäristön metsistä kaadetut pölkyt ajettaisiin Hankaveteen ja osin Väliveteen, joista ne uitettaisiin Ähtärinjärven pohjoisosaan. Sieltä tukit ajettaisiin Latajoen latvoille, uitettaisiin Alajärveen ja edelleen Ähtävänjokeen. Kyseessä ei ollut suunnitelma, kuten tavallisissa katselmuksissa, vaan jo tapahtuneen tosiasian toteaminen. Tällä kertaa ansiota uusien uittoväylien avaamisesta ei voi kohdistaa Längmanille. Ähtärin Hankavedeltä oli tuotu tukkeja Långforsin sahalle jo edellisen omistajan aikana. Uutta olivat Längmanin alulle panemat järjestelmälliset tukkisavotat Ähtärin ikimetsissä.[980]

Pietarsaaressa seurattiin huolestuneina ja kateellisinakin Längmania, joka käytti vientijärjestelyissään raatimies Mellbergiä, Vahangan sahan perustajaa. Vieras yrittäjä kohosi saman tien kaupungin suurimmaksi sahatavaran viejäksi ennen Peter Malmia.[981] Kaupungin porvarien täytyi olla tietoisia myös seikasta, josta *Suometar* kertoi talvella 1852: Pohjanmaalta vietiin Englantiin liian pehmeitä ja epätasaisia lautoja. ”Kuitenkin on nähty hyviäkin petäjälautoja Suomesta tuotavan, esim. Pietarsaaresta, josta laudat ovat olleet melkein yhtä hyviä kuin Arkangelistaki tuodut”.[982] Poikkeus oli tietenkin Längmanin saha. Vaikka rahtikustannukset Pohjanmaalta olivat selvästi Haminaa korkeampia, Långforsin investointi oli tarkoin laskettu.[983]

Pietarsaarelaisten vastarinta löysi muotonsa, kun Längman haki marraskuussa 1852 Långforsin sahauskiintiön korottamista 8000 tukkiin.[984] Tupakkatehtailijana menestynyt Philip Ulric Strengberg ja toinen pietarsaarelaiskauppias Karl Johan Thodén ostivat

---

[979] Längman Vaasan läänin kuvernöörille 20.6, 26.6. ja 19.11.1852; Metsäkatselmukset 26–31.7.1852 Saarijärvellä (Kyyjärven, Vahangan ja Paajalan kylissä), 20–23.9.1852 Ähtärissä ja 23–28.9.1852 Keuruulla. KD 122/301 1853 STO. KA; von Hertzenin lasku 20.2.1853. Längman. SP. – von Hertzen teki Längmanille monenlaisia palveluksia ja vielä kesällä 1863 hän sai lainaksi 2000 mk. Ks. Längman von Hertzenille 29.10.1856. Kopiokirja. Längman. SP; Längman Koskelinille 17.12.1859 ja 20.6.1863. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.

[980] Längman Vaasan läänin kuvernöörille 26.6.1852; Metsäkatselmus 20–23.9.1852 Ähtärissä. KD 122/301 1853 STO. KA; Longforsin saha. OMA; Björkman 1924, 148. – Peter Malmin tiedetään jo 1830-luvulla uittaneen Inhan sahan lankkuja Pietarsaareen.

[981] Björkman 1924, liite VII E–D, 149. – Tullitilastoissa Långforsin vienti (1851–1853, 5100 tolttia) on Mellbergin nimissä, jolla ei ollut 1851 edeltävinä vuosina lainkaan sahatavaran vientiä. Asemansa suurimpana viejänä Längman säilytti Krimin sodan jälkeenkin, jolloin häntä edusti kauppias Erik Johan Björkman, jolle vientiä on merkitty vain vuosina 1856–1857 (5600 tolttia). Tuolloin hän toimi Längmanin asiamiehenä; tolttiluvut eivät vakuuta, jos niitä vertaa Lindskogien aikaiseen tuotantoon, noin 1500 tolttiin. Vähäinen ero selittyy huomattavasti järeämmillä mitoilla. Lindskogin sahausmääristä, ks. Nikula 1948, 38.

[982] *Suometar* 17.2.1852.

[983] Längmanin muistio 4.10.1851. Längman. SP. – Rahtikulut standarttia kohden Cronstadtista ja Viipurista 40, Memelistä 46, Porista 50 ja Oulusta 55. Hinnat ilmeisesti shillingeissä.

[984] Längman Vaasan läänin kuvernöörille 19.11.1852. KD 122/301 1853 STO. KA.

joulukuussa Humblelta kaksi kolmasosaa Vahangan sahasta.[985] Uusien osakkaiden kiireellisimpänä tehtävänä oli kilpailijan vastustaminen, kuten Längmanilla aikanaan Varkaudessa. Puhemiehenä jatkanut Humble kertoi kuvernöörille osanneensa jo pitemmän aikaa odottaa Längmanilta Vahangan tuhoamisyritystä. Erityisesti hän halusi korjata ”Koskelinin esittämiä ja kruunun asiamiehen tukemia hävyttömiä sepitelmiä” sahansa viime vuosien toiminnasta ja kunnosta.[986]

Strengberg ja Thodén myönsivät seisokin vain sahauskauden 1852 osalta ja silloinkin syynä olivat olleet tilapäiset ja ohimenevät olosuhteet. Koskelinin väitteet olivat heidän mukaansa toki ”Längmanin innokkaiden toiveiden ja liian itsevarmojen tavoitteiden mukaisia”. Längman ei ollut myöskään kunnioittanut mitään sahausrajoituksia, vaan sahannut moninkertaisesti yli kiintiöidensä ja vienyt vuosittain neljä tai viisi suurta laivalastillista lankkuja Svin Örnin lastauspaikaltaan. Lisäksi hän oli ”lukuisten ja vähemmän tunnontarkkojen apulaisten kanssa aloittanut hirveän riehumisen” laajoilla alueilla syvällä sisämaassa 15–20 peninkulman päässä sahasta, erityisesti Vahangan ympäristössä. Vahangan omistajat kiittivät koesahauksia, joilla ”oli onneksi saatu kontrolli tälle ennenkuulumattomalle väärinkäytökselle”.

Pietarsaarelaiset asettuivat puolustamaan myös muita tuottajia: Ähtärin ja Karstulan kappelin metsiä ei saanut osoittaa Längmanille, koska ne olivat Pietarsaaren ja naapurikaupunkien laivanveistämöiden ainoa ja korvaamaton hankinta-alue. Långforsin laajempi puunhankintaoikeus haittaisi myös Kimingin ja Inhan harkkohyttien puunhankintaa sekä loukkaisi Inhan sahan omistajan oikeuksia, sillä laitos saatettaisiin sille myönnetyn luvan mukaisesti ottaa käyttöön parempien suhdanteiden vallitessa.[987]

Kimingin harkkohytin osakas, kokkolalainen raatimies Carl Gustav Favorin, omisti Kivijärven kappelissa sijaitsevan Kannonkosken sahan. Hän syytti Längmania hyvin samantapaisin perustein ja vaati viranomaisilta toimia Långforsin ja myös Ummeljoen tukinhankinnan estämiseksi Kannonkoskelle katsastetuilta alueilta. Favorin esitti tämän vuoksi jopa tarkistuksia tuoreeseen metsäjärjestykseen.[988] Kymijoen vesistön latvoille vuonna 1837 perustettu Kannonkoski toimitti sahatavaransa maailmalle Kokkolasta. Peräti 10 000 tukilla kiintiöity erämaasaha ei kannattanut yhtä hyvin kuin Långfors tai Ummeljoki.[989] Sen ei kuitenkaan tarvinnut keskeyttää toimintaansa Vahangan tai Inhan tavoin. Krimin sodan aikana ja vielä tämän jälkeenkin Längman toimitti ylimääräisiä tukkejaan Kannonkoskelle.[990]

Vahangan uusia omistajia vastaan Längman puolustautui tyylilleen uskollisesti, ärhäkästi:

---

[985] Nikula 1948, 59. – Seuraavana keväänä viimeisen kolmasosan sahasta osti Mellbergin vävy, kauppias Julius Malm, Peter Malmin veli. Myöhemmin sahayhtiön osakkaaksi tullut Thure Malm taas oli Peter Malmin serkku.

[986] Humble Vaasan läänin kuvernöörille 4.1.1853. KD 122/301 1853 STO. KA.

[987] Strengberg ja Thodén 5.3.1853. KD 122/301 1853 STO. KA. – Inhan saha otettiin uudelleen käyttöön, mutta vasta 1862, jolloin tieverkon kohentuminen helpotti kuljetuksia rannikolle, ks. Ahvenainen 1984, 176.

[988] Favorin Vaasan kuvernöörille. KD 74/296 1853 STO. KA; STO 6.5.1853. KA; Laine 1952, 152–154.

[989] Ahvenainen 1984, 184, 234. – Viipurilainen kauppahuone Tichanoffs söner osti Kannonkosken 1858. Sahan toiminta päättyi 1860-luvun lopulla; *HT* 21.3.1857. – Kaupat sahasta syntyivät kevättalvella 1857 peräti 22 500 hopearuplalla.

[990] Tilikirja 1854–1855, 23–24. Längman. SP; ”Sammandrag af uphandlad såg stock år 1858.” Längman. SP. – Längman myi toukokuussa 1858 Kannonkosken sahalle 4920 tukkia. Ne olivat ilmeisesti puita, joita hän oli kaatanut Kivijärveltä hätäaputyönä yli tavanomaisten tarpeidensa. Ks. *Suometar* 11.9.1857.

> Herrat Strengberg ja Thodén eivät voineet ilman mielipahaa ja kateutta seurata kuinka Långforsin tuotanto on hyvän käsittelyn vuoksi tullut niin halutuksi ulkomailla, että sitä tullaan varta vasten hakemaan, mitä ei ole aikaisemmin Pohjanmaalla tapahtunut. Siitä maksetaan kolmanneksen enemmän kuin Vahangan tai muiden Pohjanmaan sahojen tuotteista. Korkeamman hinnan vuoksi minulla on ollut mahdollisuus maksaa tukeista tavanomaista enemmän, erityisesti taloudelliseksi tappioksi Vahangan sahanomistajille, jotka ovat tähän asti saaneet tukkinsa lähes ilmaiseksi. Nyt kun rahvas on havainnut metsiensä arvon, ovat mainitut sahanomistajat pakotettuja maksamaan korkeampia hintoja tukeistaan, eikä vain tupakalla ja suolalla kuten tähän asti, vaan käteisellä.[991]

Kiistan tässä vaiheessa, vuonna 1853, Långforsin hankinta kaksinkertaistui edellisvuosista. Puuta oli jo niin ylenpalttisesti, että kolmatta tuhatta pölkkyä täytyi toimittaa Alavetelin Lahnakosken sahalle Längmanin laskuun sahattavaksi. Tosin Lahnakosken sahanhoitaja A. R. Tennberg oli itse ehdottanut ratkaisua oppiakseen sahaustaitoja.[992] Järjestelyä selittivät myös Längmanin metsäsopimukset Kyyjärvellä, mistä uitto kävi luontevammin Perhojoen Lahnakoskeen kuin Långforsiin.[993] Oppi näytti menevän perille, sillä sanomalehtiuutinen Kokkolasta kertoi keväällä 1854, että kaupunkiin saapui päivittäin kauniita lankkuja kaupungin laivanvarustajien sahoilta Lahnakoskelta ja Konnunkoskelta.[994]

Sisävesilaivasto

Längmanin luova toimintatarmo aiheutti tuhoja varsin laajalti. Hampaita kiristeltiin myös Suomenlahden rannikon pienessä tapulikaupungissa. Muuramen valmistuminen ajoi loviisalaisen Israel Sucksdorffin Petäjäveden Karikkokosken sahan Jämsänjoen yläjuoksulla koville. Kun Sucksdorff kuulutti kirkossa tarjoavansa tukeista 10 hopeakopeekkaa, ”korotti Längman hinnan 20 kopeekkaan, ja näin sahat vuorotellen nostivat hintoja puolella”. Muistitiedon mukaan Petäjäveden saha olisi lopulta seisonut hintakilpailun vuoksi. Sucksdorff oli Korpilahden Rutakosken omistajana vastustanut tiukasti Muuramen sahan perustamista.[995]

Sucksdorffia on sahojensa tukalan aseman ja lausuntojensa vuoksi – vastustaessaan Muuramea hän varoitti viranomaisia vaihdesahojen tehokkuudesta ja myöhemmin hän esiintyi vielä privilegiojärjestelmän puolustajana – pidetty paikoilleen kangistuneen sahanomistajan perikuvana.[996] Karikkokosken saha oli kuitenkin jo 1830-luvulla ”moderni” englantilaistyyppinen vaihdesaha. Vesiratashuone oli varustettu harmaakivisellä uunilla, mikä kertoi pyrkimyksestä ympärivuotiseen tuotantoon. Sahalla

[991] Längman Vaasan läänin kuvernöörille 28.5.1853. KD 122/301 1853 STO. KA.
[992] Tilikirjat 1849–1853. Längman. SP; Längman Dresserille 21.6.1856. Kopiokirja. Längman. SP.
[993] Metsäkatselmukset 26–31.7. 1852 Paajalassa, Vahangalla ja Kyyjärvellä. KD 122/301 1853 STO. KA. – Kyyjärveltä tukit ajettiin puolitoista peninkulmaa Perhojoelle. Jos tukit aiottiin kuljettaa Långforsin sahalle, vaadittiin vielä toinen peninkulman maakuljetus Perhojoelta Evijärvelle.
[994] *Morgonbladet* 20.3.1854.
[995] Lehonkoski 1937, 96.
[996] Meinander 1945; Kuisma 1993.

myös särmättiin vajaareunaisia lankkuja soiroiksi. Muistitietoon perustuva sahan seisottaminen saattoi johtua yhtä lailla Krimin sodasta ja vuonna 1856 tehdyistä uudistustöistä kuin Längmanin kilpailusta.[997] Myös Jämsänkosken saha, jonka Sucksdorff ja Anders Sundman ostivat vuonna 1843, oli muutettu vaihdesahaksi ennen 1850-luvun koesahauksia. Vain samojen yhtiökumppanien Rutakoski jatkoi ilman vaihdelaitteistoa.[998]

Muuramen sahatavaran kuljetuksia varten Längman rakensi moniportaisen logistisen järjestelmän, johon hän haki mallia myös loviisalaiskauppiailta. ”Suurempi alus” Anna ja lotja Kalewa seilasivat kesällä 1853 Päijänteellä ja kuljettivat Jämsänkosken ja Haapakosken sahoille kuuluvien alusten tavoin sahatavaraa Asikkalan Anianpeltoon, jonne Längman oli rakennuttanut kelluvan laiturin. Anianpellon lautatarhalta sahatavara rahdattiin kapean kannaksen poikki Vesijärven rantaan. Kuljetuksia varten vuokrattu ja levennetty entinen kinttupolku järvien välillä muistettiin vielä pitkään ”Längmanin tienä”.[999]

Vesijärven laiturilta lankut ja laudat lastattiin Alku–nimiseen jahtiin, joka käväisi neitsytpurjehduksellaan karilla Vaanian salmessa.[1000] Lahdessa sahatavara varastoitiin lautatarhaan. Talven rekikeleillä se ajettiin Loviisaan, Köpbackan lautatarhaan. Laivauksissa Längman käytti läheisen telakkayhtiön laituria. Ensimmäisenä rahdinajokautena hän törmäsi yllättävään tilanteeseen: osa ajomiehistä käytti tilaisuutta hyväkseen ja esiintyi väärillä nimillä. Näin he narrasivat itselleen lautoja. Kokemuksesta viisastuneena rahdinajoon otettiin tämän jälkeen vain luotettaviksi tunnettuja miehiä.

Längman järjesti Muuramen lankuille myös toisen kuljetusreitin. Anianpeltoa vastaava tukikohta pystytettiin Päijänteen ja Ruotsalaisen väliselle kannakselle, Liuhtolan talon maille. Sieltä sahatavara lastattiin Alkaja, Aura, Jyrängö sekä Lentäjä-nimisiin lotjiin, jotka purjehtivat Ruotsalaista ja Konnivettä pitkin Iitin Koskenniskaan ja Pohjuslahden lautatarhaan (Syvälahti). Pohjuslahdesta tavara kuljetettiin hevoskyydillä Haminaan, osaksi myös Loviisaan.[1001]

Molemmat kuljetusreitit olivat käytössä kesästä 1853 alkaen. Rahdinajajat totuttelivat takarekien käyttöön pitkien englantilaislankkujen ajossa, kuten Längmanin omakätisesti hapuilevalla suomenkielellä kirjoittamasta ja ilmeisesti Iitin kirkossa luetusta kuulutuksesta käy ilmi:

> Pohjuslahella Ithin pitäjässä löyty lankkuja wetettäwäksi Haminan ja Lovisan kaupungin, jolta wetopalkka maksetaan kuormalta, johon menee 2 tonttia tawallisia 6 kyynäräisiä Hollannin lautoja, pitkiltä 8 ja 12 Engelskan kyynäräisiä lankuilta ja lyhyemmistä 7 ja 6

[997] Hyytiäinen 1968, 142; *Åbo Tidningar* 8.5.1849.
[998] Nikander 1932, 110. – Sundman omisti Jämsänkosken sahasta ¾–osaa ja Sucksdorff neljänneksen; Hyytiäinen 1968, 137–138; Ahvenainen 1984, 230–231.
[999] Jämsänkosken ja Haapakosken aluksista, ks. Hyytiäinen 1968, 173–174; ”Längmanin tiestä”, ks. von Bonsdorff 1956a, 184.
[1000] *Borgåbladet* 23.6.1942.
[1001] Tilikirja 1853, 128. Längman. SP. – Längmanin tileihin merkityt alukset: Skeppet Anna, jahti Alku, jahti Kaleva sekä lotjat Aura, Jyränkö, Lentäjä ja Alkaja. Alusten valmistumista valvoi kauppias J. G. Krook, mutta Päijänteellä purjehtineiden alusten veistämisestä vastasivat pohjalaiset laivanrakentajat Haapakosken alapuolisella Uddegårdin tilalla; Ummeljoen ja Muuramen kauppasopimus 25.10.1856. Wasenius släkten 408.5.4.1.3.30. SLSA; Alanen 1948, 27–28. – Alasen mukaan Längmanilla olisi ollut Aino-niminen alus jo 1834. Kyseessä on täytynyt olla Haapakosken sahan rakennuttama 450 tolttia kerrallaan vetävä alus, ks Hyytiäinen 1968, 173.

> kyynäräisiltä lankuilta ja sen allen. Joka Wetäjällä pittä muasa tuoma 2 si recki ja tarpeiksi nuora, sen suhtein että lankut köytetään ja wetetään samalla tawalla kuin parria; – jotka tulee pantavaks yhten pitkä reen pääle, taika niin että etupuoli kuormaa tulee pitkän rekeen ja jälkipuoli kelkkarekeen. Ummeljoki se 15. päiwä joulu kuuta 1853. E. J. Längman.[1002]

Loviisasta Längman värväsi kauppiaita lastaustöiden valvontaan, rahtikirjojen laadintaan ja tullien maksamiseen. Jälkimmäisiä tehtäviä hoiti jo 1820-luvun kauppiasajoilta tuttu Anders Sundman, joka omisti itsekin Päijänteen ympäristössä sahaosuuksia. Krimin sodan jälkeen Loviisan komissionäärinä jatkoi Haapakosken ja Pihlajakosken sahojen omistaja, kauppias Joseph Björksten, johon Längman solmi yhteydet Muuramen sahaa ja Päijänteen laivoja rakennuttaessaan.[1003] Björksten sai kesällä 1856 Längmanilta tiukkasanaista moitetta toiminnastaan ja uhkasi jo jättää tehtävänsä. Jännittyneen tilanteen lauettua yhteistyötä jatkettiin sopuisasti.[1004]

Kuusantaipale

Längman osti tammikuussa 1847 helsinkiläiseltä Carl Oredderiltä osuuden Kuusantaipaleen sahahankkeeseen Laukaan Kuusaassa. Koskenperkausjohtokunnan luutnantti Carl Robert Westling oli vuokrannut vuonna 1838 maita kosken ympäriltä ja perustanut myöhemmin Oredderin ja hovioikeuden auskultantti Johan Sohlbergin kanssa yhtiön sahaa varten. Westlingin Oredderille joulukuussa 1839 lähettämästä kirjeestä käy selville, että ”viipurilaiset” sahanomistajat olivat lähestyneet häntä houkuttelevalla ostotarjouksella. Westlingin ajatuksena oli kaivaa Kuusantaipaleen niemen poikki kanava. Sahapiirustukset hän tilasi koskenperkausjohtokunnan rakennusmestarilta L. J. Höglundilta. Metsäkatselmukset oli jo suoritettu kun osakkaat hyllyttivät hankkeen, todennäköisesti heikentyneiden suhdanteiden säikyttämänä. Samalla raukesi Westlingin toinen sahahanke Laukaan Mämmenkoskessa, jota varten hän oli teettänyt laajoja metsäkatselmuksia.[1005]

Suhdanteet heilahtelivat ja Kuusantaipaleen hanke pysyi hyllyllä. Milloin opiskelijaksi, milloin kauppiaaksi mainitun Oredderin päätös myydä osuutensa Längmanille johtui hyvästä tarjouksesta, mutta myös vakavista, vuotta myöhemmin itsemurhaan päättyneistä ongelmista.[1006] Westlingin saamattomuutta saattavat selittää kiireet Iisalmen ja Kuopion

---

[1002] Längmanin kirjoittamia ilmoituksia (luonnoksia) laudanajon alkamisesta Anianpellon ja Syvälahden asemilta. Längman. SP.

[1003] Tilikirjat. Längman. SP. – Sundmanin vävy Knut Hjalmar Cassel oli Lahden höyrysahan perustaja, ks. Sirén 1995, 22; Nikander 1932, 64. – Björksten toimi 1820-luvun alkuvuosina Längmanin hyvin tunteman porvoolaiskauppias E. Saxelinin kirjanpitäjänä.

[1004] Längman H. Dresserille 5.11.1856. Kopiokirja. Längman. SP; Längman G. Koskelinille 27.12.1859. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS. – Längman ja Björksten matkustivat toukokuussa 1859 yhtä matkaa Hampuriin. Björkstenin yllättävä kuolema syksyllä järkytti, vaikka Längmanilla oli vainajan kanssa ”kaikki asiat järjestyksessä”.

[1005] C. R. Westling Oredderille 13.5.1838; 16.12.1839; 16.2.1840. Kuusantaipale. Längman. SP. – Westlingille tarjottiin 10 000 ruplaa privilegioista. Jos Oredder ei aikonut antaa rahojaan hankkeeseen, joka oli Westlingin mielestä todella hyvä spekulaatio, tämä uhkasi kääntyä muiden halukkaiden puoleeen; ”nämä olisivat tosin vain Viipurin kavereita– –”; Hyytiäinen 1968, 162.

[1006] Kuusantaipale. Längman. SP. – Längman osti Oredderin osuuden 3.1.1847. Viimeiset erät 1000 ruplan kauppahinnasta hän maksoi alkuvuodesta 1848 itsemurhan tehneen Oredderin perillisille. Oredder oli

välisen vesireitin kanavointitöissä. Hän lieneekin ollut vain tyytyväinen, että Längman lopulta tuli ja otti hankkeen vetovastuun.[1007]

Yhtiölle haettiin pikimmiten privilegiota 10 000 tukin sahaamiseen. Vaasan läänin kuvernööri myöntyi 7000 tukkiin, mutta senaatti palautti hakemuksen metsien omistussuhteita koskevien epäselvyyksien vuoksi.[1008] Osakkaat jättivät hankkeen tuolloin lepäämään. Längman oli saavuttanut tärkeimmän tavoitteensa: potentiaalinen kilpailija oli ”taltutettu” ja hän kontrolloi sekä Kuusaan- että Mämmenkoskea. Vuonna 1853, kun sahatavarakaupan suhdanteet olivat huipussaan, aika kypsyi kolmanteen vakavaan sahanperustamisyritykseen. Längmanin kiinnostusta selitti myös uusi metsäjärjestys, joka ajoi hänet hakemaan Ummeljoella ja Muuramessa menetettävän sahausajan tilalle korvaavaa kapasiteettia. Hän osti Westlingin ulos hankkeesta, mutta pyysi tätä esiintymään vielä kevään 1853 metsäkatselmuksissa sen vetäjänä.[1009]

Viipurilainen kauppahuone Tichanoff & Söner havitteli samaan aikaan sahaa Kymijoen Nisankoskeen [Myllykoskelle] aivan Ummeljoen vastarannalle. Kauppahuone teetti syksyllä 1853 metsäkatselmuksia Viitasaarella, Saarijärvellä ja Laukaassa – Ummeljoen hankinnasta mallia ottaen. Yritys soti Ummeljoen, Muuramen ja samoista pitäjistä metsiä tavoittelevan Kuusantaipaleen intressejä vastaan, mutta näistä vain viimeisellä oli muodollisesti pätevä peruste viranomaisille jätettävään vastalauseeseen. Längmanin bulvaani Westling vastusti ankarasti Tichanoffien yritystä, mutta hänellä ei ollut esittää asianmukaisia todisteita aikaisemmista katselmuksista. Jyväskylän Tourunjokeen sahaa perustava, Pietarista muutama vuosi aikaisemmin Jyväskylään muuttanut kauppias Fredric Dunajeff havitteli samoja metsiä ja vastusti myös Tichanoffien suunnitelmia.[1010]

Syksyllä 1853 syttynyt Krimin sota jäädytti sahanperustajien suunnitelmat, eikä Längman sodan päätyttyä palannut Kuusantaipaleeseen. Tichanoffin yritys raukesi joulukuussa 1857 odotetusti siihen, etteivät viranomaiset myöntäneet metsävarauksia toisesta läänistä. Ummeljoki jatkoi sahaamista Kymijoella ylhäisessä yksinäisyydessään. Tourun sahalle myönnettiin privilegio, mutta niin karsittuna, että tämäkin hanke jäi toteuttamatta. Haapakosken sahakirjurin hakemukselle Toivakan kylän Toivakoskeen myönnettiin privilegio vuonna 1855. Tämäkin saha jäi perustamatta, sillä uuden metsäjärjestyksen vuoksi Toivakan kiintiö katsottiin edullisemmaksi lisätä vuonna 1857 Haapakosken privilegioon.[1011]

---

helsinkiläisen porvarin poika. Kuolinluettelossa hänet mainitaan entiseksi opiskelijaksi, Kuusantaipaleen papereissa kauppiaaksi. Hänen nuorempi, 1842 kuollut veljensä Alexander Magnus oli toiminut kauppiaana Helsingissä.

[1007] Myllykylä 1991, 80, 82, 88.

[1008] Hyytiäinen 1968, 162–163.

[1009] Westlingin luopumistodistus 12.4.1853. Kuusantaipale. Längman. SP. – Längman maksoi Westlingin osuudesta 2000 hopearuplaa. Ainoaksi yhtiökumppaniksi jäi nyt Sohlberg.

[1010] Hyytiäinen 1968, 158–161; Dunajeffista, ks. Brummer 1916, 173.

[1011] Hyytiäinen 1968, 140, 158–164. – Dunajeffin kumppanina oli alun perin porvoolainen kauppias Wilhelm Åberg. Dunajeff anoi 20 000 tukin sahausoikeutta, mutta senaatti myönsi vain 3000 tukkia. Dunajeffilta oikeudet siirtyivät C. Hobinille, jolta jäi saha rakentamatta.

Senaatti ratkaisee kilpailun Långforsin tappioksi

Pietarsaaressa Vahangan omistajat vakuuttuivat siitä, ettei sahan toimintaa voitu jatkaa Längmanin puristuksessa entisin periaattein. He hankkivat kesällä 1853 oikeudet noin kolme peninkulmaa Långforsista Ähtävänjokea ylöspäin Larsmon kylässä sijaitsevaan Heinäkoskeen ja anoivat Vahangan privilegion siirtämistä tälle paikalle.[1012] Längmanin näkökulmasta kilpailu oli kiristymässä, mutta kauempana rannikolta sijaitseva ja 5000 tukin kiintiöllä varustettu saha – tällä oli merkityksensä uuden metsäjärjestyksen aikana – ei näyttänyt ratkaisevalla tavalla uhkaavan Långforsia. Vaasan läänin kuvernööri oli jo puoltanut Långforsin kiintiön korotusta 6000 tukkiin.

Tilanne muuttui kun Längmanin hakemus siirtyi senaatin tarkasteltavaksi. Asiapapereihin lisättiin Koskelinin Vahangan sahaa koskevan lausunnon marginaaliin huutomerkin kera sana ”lögn!”, valhetta. von Hertzenin lausuntoa lyijykynä kommentoi kysymysmerkillä. Senaatti hyväksyi Långforsin kiintiön noston helmikuussa 1854, mutta ainoastaan 3000 tukkiin. Erikseen painotettiin, ettei Vahangan omistajien valitus vaikuttanut ratkaisuun.[1013]

Koesahauksilla saavutettavan tiukemman kontrollin ansiosta senaatti uskalsi myöntää – vastoin aikaisempaa käytäntöä – sahanomistajille kiintiöiden korotuksia, joita näiden oli suorastaan pakkokin hakea. Pienillä tarkennuksilla kruunu paikkasi metsäjärjestyksen kohtuuttomuuksia, mutta laajemmasta linjan muutoksesta ei ollut kyse. Längmanin metsäkatselmukset osoittivat, että jo pelkästään Keuruun ja Ähtärin pitäjistä osoitetut metsät olisivat riittäneet hyvin suurempaan kiintiöön – mikäli katselmuksiin olisi senaatissa luotettu.

Ajanmukainen ja elinvoimainen Långfors oli rampautettava, koska se hamuili itselleen runsaita kruununmetsiä. Niiden luvattoman hakkauksen ehkäiseminen oli tavattoman vaikeaa vielä väliaikaisen metsähallinnon aikanakin. Ja paljon tuhoja oli Längman ilmeisesti ehtinyt aiheuttaa. Maanmittari Wilhelm Gronow arvioi Ähtärin aikaisemmin hyväkuntoisten kruununmetsien joutuneen täydellisen hävityksen valtaan, ”kiitos ruukinpatruuna Längmanin palveluskunnan tauottoman ahkeruuden ja `mahdollisesti` paikallisten kruununpalvelijoiden huolimattoman valvonnan”.[1014]

Längman herätti pahennusta asioissa, jotka erityisesti ärsyttivät von Haartmania: metsäpirulaisen miehet valehtelivat viranomaisille, harjoittivat läpinäkyvää yhteistyötä kruunun virkamiesten kanssa ja varastivat tukkipuita kruunun metsistä. Längmanin arvostusta ei ”hänen hirmuisuutensa” silmissä parantanut tämän visioima tulevaisuudenkuva tai haave: koska metsäkatselmuksissa oli uuden metsäjärjestyksen mukaisesti mahdollista huomioida vain rälssi- ja verotilallisten metsiä, Längman katsoi aiheelliseksi muistuttaa viranomaisia siitä, että katsastettujen metsien läheisyydessä oli vähintään yhtä paljon kruunun tiloja ja niiden metsiä, joita kruununtalonpojat saattoivat lunastaa itselleen, saaden siten metsien myyntioikeuden. Tämä oli kehityskulku, jota von Haartman pyrki kaikin keinoin ehkäisemään.[1015]

Kiintiön korotus merkitsi Långforsille silti enemmän kuin ensi silmäykseltä näytti. Vanha sahausoikeus oli laskettu seitsemän kyynärän ja uusi kiintiö 15 kyynärän pituisille

[1012] Strengberg ja Thodén 2.11.1853. KD 52/309 1855 STO. KA.
[1013] Metsäkatselmukset Saarijärvellä 26–31.7.1852. KD 122/301 1853 STO. KA; STO 8.2.1854. KA.
[1014] Peltonen 1991, 22.
[1015] Längman Vaasan läänin kuvernöörille 19.11.1852. KD 122/301 1853 STO. KA.

tukeille.[1016] Koesahaukset osoittivat sahan suoriutuvan alkuperäisestä kiintiöstään 35 päivässä. Näin lyhyeksi jäävän toiminta-ajan vuoksi senaatin oli siis tarkistettava ehtoja. Korotettu sahausoikeus normitti Långforsin 92 päivän sahauksella tyypilliseksi kesäkauden toimivaksi laitokseksi.[1017] Sellaisenakin sitä uhkasi resurssien selvä vajaakäyttö. Längmania kirveli myös uutinen kuvernöörin joulukuussa 1854 puoltamasta Vahangan siirrosta.[1018]

Päätökset kilpailijan sahausajoista tehtäisiin tuonnempana, laitoksen valmistuttua, mutta selvää oli, että isomman kiintiön vuoksi Vahanka saisi Långforsia pitemmän sahausajan. Se heikentäisi ratkaisevasti Långforsin mahdollisuuksia kilpailla raaka-aineista ja työvoimasta. Längman pelasi aikaa ja jätti Vahangan siirtoa koskevan valituksensa viime tingassa toukokuussa 1855. Hän vetosi suuriin taloudellisiin panostuksiinsa ja edistysaskeleisiinsa. Hän oli saavuttanut tuotteillaan Englannissa vastaavan luottamuksen ja menekin kuin Viipurin läänin sahat. Tähän tarvittiin kuitenkin kypsiä ja kelvollisia mäntyjä, joiden saanti vaikeutuisi kilpailun lisääntyessä. Längmanin väitteiden loogisuus kärsi jälleen: Vahangalle varatuista metsistä ei mukamas mitenkään järkevästi voitu uittaa tukkeja uudelle sahapaikalle. Väite oli kestämätön, koska hän oli itse todistanut uiton Vahangasta Långforsiin paitsi mahdolliseksi, myös kannattavaksi. Lisäksi hän väitti köyhien metsänomistajien lähellä entistä sahapaikkaa menettävän tulonsa, kun uusi saha hankkisi tukkinsa lähinnä Långforsin metsistä. Lisääntynyt kilpailu, johon Längman laski myös kuulemansa spekulaatiot Långforsin ja Vahangan väliin suunnitellusta kolmannesta sahahankkeesta, johtaisi siihen, että kypsien mäntyjen lisäksi tuhottaisiin pian myös keskenkasvuiset puut.[1019] Talousosasto ohitti valituksen nopeasti ja vahvisti Vahangan siirtoluvan vain joitakin päiviä myöhemmin.[1020]

Juantehdas, riitaisa paluu Savoon

Pohjois-Savon Nilsiän pitäjään, Juantehtaan ruukin yhteyteen, oli perustettu vesisaha 1830-luvun lopulla. Sahanomistajien, ruukinpatruuna A. W. Tigerstedtin ja N. L. Arppen välille kehkeytyi heti alusta erimielisyyksiä, joiden perimmäisenä syynä oli sahan sijainti ruukin mailla. Tigerstedt yritti käräjöidä Arppea sivuun sahan hallinnosta, siinä kuitenkaan onnistumatta.[1021]

Längman tunsi Juantehtaan sahan ja sen omistajat. Kun ruukin silloinen patruuna Gustaf Tigerstedt myi laitoksensa ja samalla myös sahaosuutensa keväällä 1851, Längman näki tilaisuutensa tulleen. Hän oli jo edellisvuonna vieraillut Arppen luona Sortavalassa, tiedustellen ehkä jo tämän halukkuutta luopua sahaosuudestaan tai kiinnostusta Ilomantsin Käenkosken harkkohyttiin. Kesällä 1851 nämä asiat koplattiin yhteen: Längman tarjosi Sortavalan Maukulassa Arppelle Käenkoskea ja sen metsätiloja mm. Jonkerissa ja Lieksassa.[1022] Kokonaisuus oli kuin luotu Arppen tarpeita varten. Kahden suuren

[1016] STO 8.2.1854. KA.
[1017] Kruununvouti G. Grönlund 27.4.1855. AD 315/103 1856 STO. KA.
[1018] Längman senaatille 11.5.1856. AD 315/103 1856 STO. KA; Kuvernöörin päätös Vahangan siirrosta 18.12.1854. KD 52/309 1855 STO. KA.
[1019] Längman senaattille 5.5.1855. AD 308/103 1855 STO. KA.
[1020] STO 11.5.1855. KA.
[1021] Mustelin 1969, 112–113; Arppen 21.10.1848 hakema lainhuudatus Juantehtaan sahaan. Längman. SP.
[1022] Tilikirja 1850. Längman. SP. – Längman kävi huhtikuussa 1850 Sortavalassa tapaamassa Arppea.

sahayrittäjän, teollisuusmiehen ja entreprenöörin tiet sivusivat toisiaan viimeisen kerran. Kilpa suursahan perustamisesta Varkauteen oli päättynyt 1830-luvulla molempien tappioksi. Sittemmin Längman tapasi Arppea edustaessaan eri yhteyksissä Hackmanin kauppahuonetta. Vanha pilkanteko oli annettu anteeksi; se oli kuulunut pelin henkeen ja sellaisena myös ymmärrettävä. Längman arvosti Arppen elämäntyötä suuresti.[1023]

Vaihtokauppojen yksityiskohdista sovittiin tarkemmin marraskuussa: Längman sai Juantehtaan sahapuolikkaan lisäksi Arppen osuudet sahan metsäsopimuksista, maatiloista ja kruununtiloista.[1024] Vaihdetut omaisuudet arvioitiin molemmat peräti 20 000 hopearuplan arvoisiksi.[1025] Arppe, joka kaappasi pian itselleen myös Möhkön harkkohytin, ei ollut täydellä sydämellä kiinnostunut Käenkosken kehittämisestä. Hytin tuotanto laski hänen aikanaan huomattavasti.[1026] Juantehtaan saha sen sijaan sai laitoksen kehittämisestä innostuneen omistajan. Vastikään voimaan astuneen metsäjärjestyksen vuoksi Juantehtaan 10 000 tukin sahauskiintiö oli arvossaan. Sahan liikenneyhteyksiä parantaisi lähivuosina ratkaisevasti Saimaan kanavan valmistuminen. Längman näki Nilsiässä myös muita tavoiteltavia ja itse luotavia etuja.

Juantehtaan sahaa oli kenties mahdollista laajentaa yritysostolla. Läheisen Atrakosken sahan omistaja August Kellgren oli kuollut elokuussa 1850. Sahaliikettä johti – ainakin muodollisesti – leski Bonaparta Kellgren.[1027] Maaliskuussa 1852 Längman vuokrasi koskiosuuden Karjalankoskesta aivan Juankosken läheltä ja sopi Kellgrenin kanssa ostavansa kiinnityksillä rasitetun Atrakosken tiloineen ja metsäsopimuksineen. Ehtona kaupan syntymiselle oli – jälleen, voisi sanoa – että myyjä haki nimissään privilegion korottamista ja siirtoa Karjalankoskelle. Saha jäi Kellgrenin käyttöön, kunnes lopullinen tieto privilegioihin haetuista muutoksista tulisi voimaan. Kellgrenin ei sallittu ryövätä omia metsiään: hän sai toistaiseksi sahauttaa tukkeja vain vuokrametsistään.[1028]

Järjestelyillä Längman tavoitteli suurtuotantoa ja kilpailun eliminoimista. Atrakoski oli käytännössä Juantehtaan ainoa potentiaalinen kilpailija. Sahat olivat kiistelleet Juankosken vesiväylistä vuosikausia, kunnes oikeus oli 1840-luvun lopulla velvoittanut Juantehtaan

[1023] Längman G. Koskelinille 5.2.1862. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS. – Längman kommentoi Arppen kuolinuutista Malmöstä: ”Että Arppe niin yhtäkkiä kuoli, se oli vahinko, sillä niin toimeliaalla miehellä jäi aivan varmasti jotain toteuttamatta.”

[1024] Kauppakirja 21.11.1851. Längman. SP. – Längman sai puolikkaan 2/9 osasta Bertilän verotilaa N:o 8 Nilsiän Korpijärven kylässä, puolet Keljän verotilasta N:o 6 Nilsiän Kärsämäen kylässä sekä puolet Lomasenniemen kruununtilasta Nilsiän Hernejärven kylässä.

[1025] Kauppakirja 21.11.1851. Längman. SP. – Vaihtokaupassa siirtyneitä tiloja olivat ¾ –osuus verotila N:o 4 Kivilahden kylässä Ilomantsissa, ¾ – osaa verotila N:o 1 Kokkokankaan kylässä Ilomantsissa, puolet verotila n:o 2 Jonkerin kylässä Nurmen pitäjässä, vanha verotila n:o 2 Jonkerissa, vanha verotila n:o 4 Jonkerissa, Kahilan (Kallilan) verotila Lieksan kylässä Pielisen pitäjässä sekä kruununtiloja Nurmen ja Pielisen pitäjissä.

[1026] Tennes 1952, 653–659; Laine 1952, 110. – Käenkoski siirtyi vuonna 1860 joensuulaiskauppiaille Antti Mustoselle ja Simon Parviaiselle, jotka olivat jo 1856 tulleet Arppen Utran ja Puhoksen sahojen omistajiksi.

[1027] Herman Kellgren Bonaparta Kellgrenille 25.1.1851. Kellgrenia 99.3. HYK. – Herman Kellgren antoi Helsingistä äitipuolelleen uitto-ohjeita ja neuvoi tätä tukeutumaan kirjanpitäjä Collaniin, joka oli rakentanut jo tapulipohjat Matkusalmelle.

[1028] Kauppakirja 26.3.1852 (lisäys 5.4.1852). Längman. SP. – Längman maksoi Kellgrenille sopimuksentekohetkellä 2500 ruplaa. Kokonaishinta oli 25 000 ruplaa lisättynä 100 ruplalla jokaisesta 100 tukin kiintiön korotuksesta. Sopimusehdoista irtautumisesta tuli vastapuolelle 5000 ruplan korvaus. Turun kirkollis- ja koulurahaston 8000 ruplan saatavista kiinnitetylle sahalle kuuluivat Kärsämäen n:o 5, Paloisten n:o 8 ja Korpijärven n:o 9 tilat Nilsiästä. Kellgren lupasi vapauttaa sahan kiinnityksestä ennen viimeista maksuerää.

pitämään väylän vapaana tehtaiden kohdalla. Laamannioikeus velvoitti Tigerstedtin talvella 1851 rakentamaan Juankoskeen uittorännin.[1029] Pian tämän jälkeen ruukki sai omistajakseen hovineuvoksetar Anastasia Ponomarevan. Hänen laajoista liiketoimista vastasi johtokunta, jonka jäseniä olivat hänen miniänsä veljet: vapaaherrat kenraali A. A. von Rehbinder ja kollegineuvos, myöhempi valtioneuvos Nikolai von Rehbinder.[1030]

Längmanin ja Arppen sopimuksen mukaisesti kaikki velvoitteet, kuten verot, maksoi uusi omistaja takautuvasti vuoden 1851 alusta. Arppe ei osallistunut Juantehtaan sahaukseen vuoden 1851 aikana ja kun omistaja vaihtui aivan sahauskauden lopulla, ei Längmankaan ehtinyt aloittaa sahausta kalenterivuoden aikana. Ponomareva sahasi puolisen vuotta, mutta tästäkin ajasta laitos seisoi korjaustöiden vuoksi 49 päivää.[1031]

Yhtiökumppanuuden käytännön järjestelyistä Längman neuvotteli baltiansaksalaisen ruukinhoitajan, Carl Paulin kanssa. Erimielisyydet pulpahtivat välittömästi pintaan, erityisesti hiersi vuoden 1851 kulujen ja verojen jako. Längman katsoi olevansa oikeutettu sahaamaan seuraavana keväänä – ennen yhteissahausta – edellisvuonna sahaamatta jääneet 5000 tukkia. Hän uhkasi Paulia laitoksen seisottamisella ja oikeustoimilla, mikäli tämä ei suostuisi vaatimukseen – ja tästä koituisi hovineuvoksettarelle ”kunnioitettavana naisihmisenä ja kanssaosakkaanani odottamatonta harmia”.[1032]

Samaan aikaan Längman organisoi Juantehtaan tukinhankinnan näköisekseen. Kaikkialle ehtivä ja kiirehtivä Gustaf Koskelin kiersi lokakuussa 1851 Juantehtaan ja Atrakosken yläpuolisia metsiä ja solmi ensimmäiset metsäsopimukset. Käytyään välillä kotonaan Korpilahdella ja valvottuaan Långforsin tukinajoa, Koskelin palasi tammikuussa Ylä-Savoon. Työnjohtaja Olof Hämäläinen johti tukkisavottaa Syvärin ”asemalla”. Koskelin tapasi ruukinjohtaja Paulin Juantehtaalla helmikuussa.[1033]

Koskelinin ohjeistama saha hankki pitempiä tukkeja samoilla tuumamitoilla kuin Längmanin muilla sahoilla. Långforsista Juantehtaalle siirtynyt tarkastaja Johan Erik Östman vastasi sahan rakennus- ja muutostöistä sekä johti laitosta Längmanin etuja valvoen. Myöhemmin Juantehtaalle saapui vielä kolmaskin tärkeä ammattimies, laudanlajittelija Carl Tolonen, joka opetti sahan väkeä Ummeljoella ja Suomenlahdella tuttuun lajittelutapaan.[1034]

Längman halusi kontrolloida koko tuotantoprosessia metsäkaupoista sahaukseen ja tavaran kuljetuksiin vientisatamiinsa, mahdollisesti myös yhteisestä viennistä. Längmanin edustajien ja ruukin isännöitsijän välit olivat kuitenkin alusta alkaen jännittyneet: sahan intressejä palvelevat toimet sotivat ruukin kokonaisetuja vastaan ja päinvastoin. Eikä Carl Paulin ollut helppoa hyväksyä rinnalleen itsenäistä johtajaa, varsinkaan Längmanin uhkailevien kirjeiden jälkeen.[1035]

[1029] Juankoski Bruk Dir: Akt N:o 98. KyAJ; Karjalan laamannikunnan laamanninoikeus 8.2.1851. Juankoski Bruk: HA: 8. KyAJ.
[1030] Forsberg & Kankkunen 1996, 36, 38, 76–77, 121. – Ruukin myyntihinta oli 120 000 hopearuplaa.
[1031] Längmanin ja Arppen kauppakirja 21.11.1851. Längman. SP; Forsberg & Kankkunen 1996, 121.
[1032] Forsberg & Kankkunen 1996, 309. – Siinä Längman C. Paulille 5.4.1852. Dir. ÅOH, Hb:1. KyAJ.
[1033] Jäljennökset Koskelinin matkalaskuista. Längman. SP.
[1034] Längmanin selvitys 15.2.1855. Längman. SP.
[1035] Längmanin selvitys 15.2.1855. Längman. SP. – Ponomarevaa kiinnosti yhteisvienti Längmanin kanssa. Sopimukseen ei päästy. Sahatavara jaettiin Matkusalmessa. Längmanin mukaan ”asiantunteva englantilainen kauppias” oli Viipurissa neuvonut Paulia laivaamaan Längmanin kanssa, jolla oli Englannin satamissa hyvä nimi. Paul oli tokaissut tähän, että ”pitäköön Längman nimensä”.

Längman solmi huhtikuussa 1852 Pietarissa yhtiösopimukssen Ponomarevan ja Paulin kanssa. Valttikorttina hänellä oli Atrakoski-sopimus, johon myös Ponomareva otettiin nyt osalliseksi. Yhtiökumppanit sopivat lisäksi, että puukaupat, sahaustoiminta ja valmiin puutavaran kuljetus Lappeen Matkusalmeen ja myöhemmin Uuraaseen hoidettaisiin yhteisesti. Längman sai palkata sahan työntekijät ja antaa heille ohjeet tukkikaupoista, sahauksesta, sahatavaran lajittelusta ja tavaran toimittamisesta Matkusalmelle. Hänen tuli kuitenkin antaa ohjeensa isännöitsijä Östmanille ruukin isännöitsijän Paulin kautta. Tämä kiertotie oli tarpeen, koska Ponomarevalla tai hänen edustajallaan oli oikeus esittää eriävä mielipiteensä Längmanin suunnitelmista. Tällöin niiden hyväksyntä riippui keskinäisistä neuvotteluista. Jos jompikumpi omistajista oli tyytymätön yhteisesti valittuun sahan isännöitsijään, hänelle annettiin oikeus ottaa sahalle oma miehensä.[1036]

Riitaisan kumppanuuden siemenet oli kylvetty.

Östman vahvisti keväällä 1852 sahan perustuksia ja rakensi uuden padon, kuten omistajien kesken oli sovittu. Pato ja yläpuoliset arkkurakennelmat rakennettiin siten, että tukit pystyttiin ”upottamaan veteen talvisahausta varten niin, ettei kukaan ulkopuolinen saisi tietää niiden määrää”. Tiukentuvaa kontrollia valmistauduttiin siis kiertämään, mutta järjestely esti myös ruukin ja sahan puiden sekoittumisen sekä piti vesiväylän avoimena Atrakosken lautoille.[1037]

Rakennustyöt lykkäsivät sahauksen aloitusta kesäkuuhun. Tuolloin Juantehtaalla pidettiin ensimmäinen metsäjärjestyksen vaatima koesahaus. Längman valvoi tapahtumia paikan päällä. Neuvoteltavaa hänellä riitti myös yhtiökumppaninsa kanssa. Paul kyseenalaisti osan Östmanin muutostöistä eikä halunnut jakaa niiden kuluja. Östman jatkoi silti molempien osakkaiden edustajana vuoden loppuun. Pohjanmaalle jäänyttä perhettään ikävöivä, riitelyyn kyllästynyt Östman viihtyi Juantehtaalla huonosti. Hän painosti Längmania työtarjouksilla, joita hän oli saanut Siikakosken sahalta ja Varkauden tukinhankinnasta. Pitääkseen miehen Längman päästi hänet takaisin Långforsin sahalle.[1038]

Tällä välin Bonaparta Kellgren oli tehnyt, kuten sovittu oli. Hän anoi Atrakosken sahan siirtoa Juankosken läheisyyteen ja laitoksen kiintiöiden kaksinkertaistamista 10 000 tukkiin. Längman oli jo hylännyt Karjalankosken mahdollisena sahapaikkana. Östman oli solminut vuokrasopimuksen Akonveden kylän mailla sijaitsevasta Virraskoskesta, jossa järjestettiin Kellgrenin anomuksesta sahapaikkakatselmus marraskuussa 1852. Juantehtaan sahaa tilaisuudessa edustanut Längman ei vastustanut Atrakosken siirtoa.[1039]

Längmanin etuja Juantehtaalla valvoi myös ruukinpatruuna Gustaf Tigerstedt, joka toimitteli omina leveransseina tukkeja sahalle. Tigerstedt oli isännöinyt Juantehtaan ruukkia ja sen harkkohyttejä vuodesta 1835 ja hänen aikanaan oli perustettu myös Juantehtaan vesisaha. Varkauden ja Juantehtaan kesken oli ollut paljonkin molempia hyödyttävää yhteistyötä. Käytännön asioissa Längman oli pitkään tekemisissä juuri Gustaf Tigerstedtin kanssa, joka lunasti ruukin isältään vuonna 1849. Myytyään laitokset

[1036] Arppen ja Längmanin kauppakirja 21.11.1851; Längmanin ja Ponomarevan sopimus 15.4.1852. Längman. SP.
[1037] Jäljennös Östmanin lausunnosta. Längman. SP.
[1038] Jäljennöksiä lausunnoista, kirjeistä ja sopimuksista. Längman. SP.
[1039] Kauppakirja 26.3.1852; Kellgrenin, Längmanin ja Ponomarevan kauppakirja 31.12.1855. Längman. SP; Katselmusptk. Wirraskoski 8.11.1852. Juankoski Bruk: Dir. Akt N:o 108. KyAJ.

valtavine maaomaisuuksineen vain kahden vuoden kuluttua, Tigerstedt teki pitkän ulkomaanmatkan tavaten myös englantilaisen puutavara-agentin Henry Dresserin.[1040]

Tukkikauppojensa takia Juantehtaan suunnalla edelleen liikkuva Tigerstedt oli luonteva yhteyshenkilö Längmanille. Ja vaikka Tigerstedtillä ei kaiken järjen mukaan olisi pitänyt olla rahasta puutetta, hän siirtyi Längmanin palkkalistoille. Näin hänet tavattiin myös Långforsin koesahauksessa valvomassa Längmanin etua.[1041] Raudanjalostuksesta luopuminen, leveranssisopimus, pitkä ulkomaanmatka, Dresserin tapaaminen ja kiinnostus sahaliikkeeseen muistuttivat liian paljon Längmanin muutaman vuoden takaisia ratkaisuja ollakseen sattumaa.[1042] Tigerstedt otti mallia Längmanista ja työ tämän palveluksessa valmisti häntä entistä syvällisempään tuntemukseen sahaliikkeen eri yksityiskohdista.

Helmikuussa 1853 Tigerstedt kirjoitti palkanmaksajalleen, että ruukki (Paul) tunsi Längmania kohtaan niin vahvaa epäluottamusta, että sitä olisi vaikea kitkeä: ”mitä nopeammin Veli lunastaa minut pois sen parempi”.[1043] Tigerstedt tunsi sahan riitaisan omistushistorian ja saattoi olla taipuvainen ymmärtämään kiistassa paremmin seuraajaansa. Tosin hänellä oli vaikeuksia hyväksyä Paulinkaan ratkaisuja. Längman tulkitsi myöhemmin ”Juantehtaan lopullisen kauppasumman sovittelun tehneen heistä [Tigerstedt ja Paul] läheisimpiä ystäviä, minkä vuoksi sain Tigerstedtistä vihamiehen sekä riippumattoman palvelijan”.[1044]

Keskinäinen kyräily vei puunhankinnan kauas keväällä 1852 sovitun yhteistyön hengestä. Olof Hämäläinen ja Daniel Laitinen toimittivat sahalle tukkeja Längmanin nimissä, Tigerstedt jatkoi leveranssejaan ja ruukin väkeä uittoihin käyttävä Paul teki sahan kanssa omia kauppoja. Kaikkia puita tarvittiin, ainakin aluksi. Helmikuussa 1853 sahalla ei nimittäin ollut sulassa vedessä tukkeja kuin neljän viikon tarpeiksi. Talven koesahaukseen osallistunut Tigerstedt oli sitä paitsi kuullut, ettei laitosta yllättäen tarvinnutkaan sinetöidä vielä kuluvana vuonna: ”sahalle tarvittaisiin 30 000 tukkia, ettei se seisoisi niin kuin nyt tukkien puutteessa”. Östman, Tigerstedt ja Paul sopivat yhteisistä hinnoista, mutta kilpailu riistäytyi käsistä. Tammikuussa 1854 Tigerstedt sadatteli Längmanille, että tämän ja Paulin riitely oli pilannut puiden hinnat ainiaaksi: ”Enää ei voinut laskea yhtään tukkia alle 20 kopeekan kantovuokran”.[1045]

Juantehtaan logistinen ketju valmistui kesällä 1853. Kuopion höyrylaivayhtiö rahtasi Längmanin laskuun Matkusalmelle ja Lauritsalaan lähes 5000 redusoitua tolttia. Viipurin edustalle Uuraaseen Längman perusti lautatarhan pohjat. Lankkujen ja lautojen vastaanoton oli määrä alkaa vuoden 1854 alusta.[1046]

[1040] Yrjänä 2007.

[1041] Långforsin koesahaus 26.5.1852. AD 315/103 1856. STO. KA.

[1042] Gustaf Tigerstedt Längmanille 3.6.1854. Längman. SP. – Tigerstedt menetti kauppahuone Björklund et Sahlströmillä 30 000 hopearuplaa. Tässä vyyhdissä oli mukana Dresser, joka Tigerstedtiä kuulematta antoi Sahlströmille 3000 hopearuplaa. Tigerstedt mainitsee kirjeessä käyntinsä Dresserin luona.

[1043] Ote Tigerstedtin kirjeestä Längmanille 3.2.1853. Längman. SP.

[1044] Längmanin selvitys 15.2.1855. Längman. SP.

[1045] Strömsdahl. Debet 1852; Längmanin selvitys 15.2.1855; Tigerstedt Längmanille 15.2.1853; Tigerstedt Längmanille 5.1.1854. Längman. SP. – Längman irtisanoi Tigerstedtin marraskuussa 1854, mutta Jernberg maksoi tälle palkkaa sahan tileistä vielä seuraavaan kevääseen; Johansson 1988, 102–103. – Hyvin samantapaiseen tilanteeseen ajauduttiin seuraavalla vuosikymmenellä myös ruotsalaisella Stockan sahalla, jossa osakkaiden omat puunmyynti-intressit sotivat sahayhtiön kokonaisetua vastaan.

[1046] Tilikirja 1854–1856; Strömsdalin sahapuolikkaan tili; Nilsonin työsopimus 23.4/24.12.1853; Laskelma redusoidun toltin kuljetuskustannuksista kesäaikana Lauritsalasta Kivisillan ja Uuraan kautta Haminaan. Längman. SP.

Satakunnasta Kuuskoski

Ruukinpatruuna Gustaf Tigerstedt vuokrasi talvella 1853 rantaoikeudet Kokemäen Kolsinkoskesta, Juantehtaalta katsoen kaukaisesta Satakunnasta. Tämä oli varmasti tärkein syy haluun irtautua Längmanin hommista. Kolsinkosken sahapaikkakatselmuksessa Tigerstedtiä edusti huhtikuussa 1853 yhtiökumppani, sihteeri Gustaf Hobin. Tämä oli vuorihallituksen malminetsijänä tutkinut kesällä 1833 Juantehtaan lähistöllä Kaavin, Nilsiän ja Nurmeksen järvi- ja suomalmeja. Tuolloin Tigerstedt opiskeli vielä Helsingin yliopistossa, missä hänet tunnettiin ultraliberaalina rettelöitsijänä. Todennäköisesti hän oli ystävystynyt Hobinin kanssa jo ylioppilaana. Hobinin opinnot eivät johtaneet tutkintoon. Myöskään Tigerstedt ei valmistunut – toisin kuin veljensä, isänmaallisista ja suomenmielisistä harrastuksistaan tunnettu Karl Konstantin, joka hoiti 1850-luvun jälkipuoliskolla Aleksanterin yliopiston historian professorin virkaa.[1047]

Satakunta kiinnosti myös Längmania. Noormarkun Finpyyn kylän Kuuskoskeen oli myönnetty sahaprivilegio. Sen omistaja, porilainen konsuli Hampus Julius Oldenburg kertoi maaliskuun alussa 1853 ”luottamuksellisena tietona”, että oli myynyt privilegion Längmanille. Kyse oli vielä esisopimuksesta, sillä sahapaikan hinta laski Oldenburgin mainitsemasta 10 000 hopearuplasta 6000 hopearuplaan. Kauppasopimus allekirjoitettiin Helsingissä toukokuun lopulla.[1048]

Tigerstedtin ja Längmanin yhtäaikainen kiinnostus Satakunnan metsiin ei voinut olla sattumaa. Asioista oli puhuttu ja mielipiteitä vaihdeltu, mutta kysymykseen, tiesivätkö miehet toistensa konkreettisista suunnitelmista vielä tässä vaiheessa, on vaikeampi antaa vastausta.

Längman ja hänen rakennusmestarinsa kävivät Kuuskoskella loppukesästä 1853. Rakennustyöt oli määrä aloittaa pian. Sahapaikalle hankittiin puutavaraa ja Längmanin asiamies, Kuuskosken privilegion alkuperäinen haltija, Noormarkun entinen ruukinhoitaja Gustaf Adolf Fredrikson maksoi syksyllä ”förskotteja” metsäsopimuksista Lavian ja Pomarkun talonpojille.[1049] Tigerstedt teetti samaan aikaan metsäkatselmuksia Turun ja Porin lääniin kuuluvissa Ylä- ja Ala-Satakunnan osissa sekä Vaasan läänissä Ähtärin ja Keuruun pitäjissä. Järjestelmällisyydessään ja laajuudessaan ne muistuttivat Arppen Ylä-Savossa 1830-luvulla suorittamia katselmuksia, joita oli käytetty hyväksi myös Juantehtaalla. Sahapaikkakatselmuksessa Gustaf Hobin oli esitellyt hanketta vielä tavallisena kaksikehäisenä sahana, mutta marraskuussa 1853 Tigerstedt paljasti hakevansa nelikehäistä laitosta ja sille peräti 30 000 tukin sahausoikeutta.[1050] Tigerstedtin epäsovinnainen hakemus jätettiin mielenkiintoisella hetkellä.

Maanmittauslaitoksen johtaja Claës Wilhelm Gyldén oli julkaissut kolme vuotta aikaisemmin havainnollisen Suomen metsien tilaa kuvaavan kartan, joka mm. kertoi Ylä-Satakunnasta löytyvän ”metsää yltäkylläisesti”. Tämänkaltaiset tiedot sopivat huonosti

[1047] Kuvernöörin lausunto. KD 109/115 1855 STO. KA; Kaukamaa 1941a, 544–545; Yrjänä 2004b; Laine 1950, 66; Yrjänä 2007. – Suomen Talousseuran toimelias sihteeri C.G. Böcker oli hänen enonsa. Hobin toimi itsekin seuran notaarina 1839–1845. Hän omisti myöhemmin tilat Paimiossa ja Kokemäellä. Vuodesta 1862 Hobin toimi Helsingin kaupungin satamamestarina.

[1048] H. J. Oldenburg C. Hernmarckille 8.3.1853. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA; Kuuskosken kauppakirja 25.5.1853. KD 241/128 1855 STO. KA.

[1049] Tilikirja 1853, 48, 67. Längman. SP. – Fredrikssonista, ks. Laine 1948, 504–507 ja Kaukamaa 1941a, 297–313.

[1050] Kuvernöörin lausunto. KD 109/115 1855 STO. KA.

yhteen uuden metsäjärjestyksen kanssa. Maanmittauksen- ja metsänhoidon ylihallitus järjesti vuosina 1851–1852 Gyldénin johdolla laajan metsien käyttöä koskevan kyselyn ja teetti eri puolilla maata koehakkuita. Niiden tuloksiin ja ulkomaiseen kirjallisuuteen laajalti perehtynyt Gyldén kirjoitti viattoman kuuloisen teoksen, ”Handledning för skogshushållare” – opas metsänhoitajille, joka ilmestyi alkuvuodesta 1853. Gyldén tarkasteli ja selvitteli Suomen metsien tilaa osoittaakseen itsenäisen metsähallinnon tarpeellisuutta. Kirjan oli määrä poistaa esteet varsinaiselta metsähallinnolta.

Raportti tai ainakin sen olemus yllätti senaatin; von Haartmanin tilaustyö se ei ainakaan ollut. Metsien arvioiminen ei ollut ”puhdasta” asiantuntijatyötä, vaan siihen kytkeytyi, kuten von Haartmanin työtarjouksesta tahdikkaaasti kieltäytynyt Segerdahl asian oikein ymmärsi, vahva poliittinen ulottuvuus. Ensimmäisen metsälakikomitean jäsenenä ja metsäkysymykseen ehkä syvällisimmin perehtyneenä virkamiehenä Gyldén oli tästä hyvin tietoinen: kirjan oli lähtökohtaisesti oltava tieteellisen vahvasti perusteltu.[1051]

Gyldén arvioi, että Suomen metsistä riittäisi puuta vientiin yli kymmenkertainen määrä nykytasoon (1850) verrattuna. Paremmalla metsänhoidolla vientiä voitaisiin kasvattaa vielä kaksinkertaiseksi. Metsätaloudesta oli mahdollista muodostaa yhtä kestävä tulonlähde kuin maan muistakin elinkeinoista. Metsähallinnon tarpeellisuudesta Gyldén oli yhtä mieltä von Haartmanin kanssa, mutta muutoin näkemykset erosivat ratkaisevasti. Gyldénin laskelmat todistivat Suomen metsien vajaakäytöstä, myös yksityismetsissä. Kruunumetsien järkiperäisen hoidon oli ensisijaisesti tavoiteltava järeän puun tuotantoa eli laivanrakennuksen, rakentamisen ja vientisahauksen tarpeiden tyydyttämistä. Yksityistä metsänhoitoa edistäisivät Gyldénin mukaan kohoavat hinnat paremmin kuin mitkään kiellot. Parhaiten puun hintaa nostettaisiin kohentamalla kulkuyhteyksiä ja lisäämällä puuta käyttäviä ja jalostavia laitoksia. Luetellessaan syitä metsien huonoon tilaan Gyldén ei edes maininnut sahateollisuutta.[1052]

Hallitusta lähellä oleva *Finlands Allmänna Tidning* innostui toukokuussa 1853 julkaisemassaan kaksiosaisessa artikkelissa mahdollisuuksista, joita Suomen metsät Gyldénin raportin mukaan tarjosivat. Lehti ei kuitenkaan, oireellista kyllä, viitannut lainkaan Gyldénin johtopäätöksiin kysynnän lisäämisen tärkeydestä.[1053]

Tigerstedt pohjusti hakemuksensa huolellisesti ja mielestään myös ovelasti. Hänen tavoittelema sahauskiintiö antaisi mahdollisuuden sahan ympärivuotiseen käyttöön myös uuden metsäjärjestyksen oloissa. Laajoja metsävarauksiaan hän perusteli tulkinnallaan (von Haartmanin) metsäjärjestyksen hengestä. Varaukset ja todellinen sahaus olisivat sopusoinnussa, eikä kestävä kehitys vaarantuisi. Läänin metsänhoitaja Bror Eric Mallén tuki metsäkatselmuksissa Tigerstedtin näkemyksiä ja vaatimuksia. Kun odotettavissa oli eräiden sisämaasahojen ja suunnitteilla olevien hankkeiden vastalauseita, Mallén korosti

---

[1051] Tasanen 2004, 246; Tulkinta työn yllätyksellisyydestä, ks. Michelsen 1995, 24–31. – Gyldén oli ensimmäisen metsälakikomitean jäsen, mutta von Haartmanin nimittämässä komiteassa hänet syrjäytti maanmittauksen ylihallituksen ylitirehtööri A. von Rechenberg. Vrt. Rauhala 1933, 132 ja Helander 1949, 76.

[1052] Gyldén 1853, 9–13; Helander 1936, 25–26. – Helander pitää Gyldéniä jopa vuoden 1849 komitean tosiasiallisena sieluna. Näin ei ollut. Helanderin tulkinta perustuu A.G. Blomqvistin kirjeeseen vuodelta 1887, jossa hän muistelee Segerdahlin kertoneen hänelle, että tämä ja Gyldén olisivat herättäneet Suomen metsäkysymyksen mm. muokkaamalla von Haartmania. Segerdahlin osuus oli varmasti siinä, että hän kieltäytyi tekemästä von Haartmanille tilaustutkimusta. Gyldén taas muokkasi von Haartmanin ohjelman sellaiseksi, että se kävi kaupaksi myös muille valtiomiehille.

[1053] *FAT* 30.5.1853; 31.5.1853.

kaikissa yhteyksissä kuinka lähellä rannikkoa sijaitseva suuri saha olisi kannattava ja elinvoimainen suhteessa pieniin erämaasahoihin, ”hyödyttäen sekä yksityistä että yleistä etua”. Lausunto oli kuin kopio Längmanin ”värväämän” nimismies von Hertzenin sanoista Långforsin metsäkatselmuksissa.

Kun nimismies Hjerppe pelkäsi Ikaalisten kruunumetsien kasvavaa väärinkäyttöä, Gustaf Hobin todisteli, että suuria tukkimääriä kerralla ostavaa ja säännöllisiä suuria uittoja järjestävää sahaa – joka samalla sijaitsi kaukana kruunumetsistä – olisi helpompi kontrolloida. Metsänhoitaja Mallén vakuutteli – kuin Gyldénin henkeen – tukinuiton kohottavan kruunumetsien arvoa ja korvaavan metsien hoidosta ja vartioinnista aiheutuvat lisäkustannukset. Katselmusoikeus tuki Tigerstedtin metsävarauksia ilman huomautuksia.[1054]

[1054] Kaukamaa 1941a, 545–553.

XII ”SAAVUTTAAKSENI RAUHAN, LEPOA JA TERVEYTTÄ”

Sairas mielentila, alkava Krimin sota

Längmanin uudet sahat olivat syksyllä 1853 täydessä iskussa. Långfors ja Muurame hankkivat vuoden aikana yli 20 000 ja Ummeljoki peräti 58 000 tukkia. Juantehtaalla Längman kilpaili sahapuista yhtiökumppaninsa kanssa.[1055] Längman oli laajentanut liikettä oikea-aikaisesti. Pitkä taantuma oli kääntynyt 1840-luvun lopulla sahateollisuuden uudeksi nousuksi. Sahatavaran hinta oli kohonnut kaikkien aikojen ennätystasolle. Lautoja ja lankkuja vietiin maasta enemmän kuin koskaan. Längman pohjusti Kuuskosken rakentamista. Kuusantaipaleelle tehtiin metsäkatselmuksia.[1056]

Kahden vuoden takainen metsäjärjestys ei vaikuttanut vielä sahojen tuotantoon eikä yrittäjien investointihaluihin. Korkeasuhdanne ja ehkä myös Gyldénin visiot loivat uskoa sahaliikkeen parempaan tulevaisuuteen. Koesahaukset olivat alkaneet kesällä 1852 ja jatkuivat edelleen. Kirjurit ottivat muistiin sahojen teknisiä ominaisuuksia, tärkeimpinä kehien iskutiheys, sahauksen etenemisnopeus ja tukkien vaihtoon kuluva aika. Vedensaantia ja sen vaikutusta vuorokautiseen maksimisahausaikaan seurattiin tarkoin ja vesivoiman suuren vaihtelun takia koesahauksia järjestettiin eri vuodenaikoina ja vieläpä useampana peräkkäisenä vuotena.[1057]

Sahanomistajille koesahaukset teettivät ylimääräistä työtä, kustannuksia ja tietenkin huolta. Längman osallistui itse Muuramen, Juantehtaan ja Ummeljoen koesahauksiin ohjeistaen seikkaperäisesti väkeänsä. Kaikilla laitoksillaan hän jätti viranomaisten luettavaksi samansisältöisen ja tarkoin mietityn kirjallisen lausunnon, jossa hän toi esille lukuisia ja mitä pienimpiäkin sahausta potentiaalisesti estäviä ja viivyttäviä seikkoja. Yhteisvaikutuksiltaan nämä tekijät olivat merkityksellisiä. Ehkä tärkein ongelmakohde oli vertailussa käytettävä tukkimäärä. Koska verotus laski koko kiintiön koostuvan kurantista tavarasta, Längman esitti sahausajan korottamista kymmenellä prosentilla: joka kymmenes tukki havaittiin vasta sahattaessa huonokuntoiseksi.[1058]

Strategia oli sama, jota hän oli käyttänyt Ummeljoen verokatselmuksessa, silloin tosin huonolla menestyksellä. Arvio huonokuntoisten puiden osuudesta ei ollut aivan tuulesta temmattu: 1860-luvulla kruunumetsiä tutkiva komissio havaitsi, että Pohjois-Karjalan

[1055] Tilikirjat 1852 ja 1854; Längmanin ja Silfveniuksen laskutukset Ummeljoelle. Längman. SP.
[1056] Ahvenainen 1984, 166–167.
[1057] Ummeljoen koesahaukset. AD 65/101 1855; Muuramen koehaukset. AD 692/102 1856; Juantehtaan koesahaukset. KD 242/294 1858; Långforsin koesahaukset. AD 315/103 1856 STO. KA; Hanho 1915, 98–103.
[1058] Metsänhoitaja Bror Eric Mallénin 18.1.1855 antama selvitys Muuramen koesahauksista, jotka järjestettiin 9.7.1852, 11.8.1852, 5.10.1852, 7–8.2. 1853 ja 11.7. 1853. AD 692/108 1856 STO. KA. – Längman osallistui kaikkiin Muuramen vuoden 1852 koesahauksiin. Seuraavan vuoden koesahauksissa häntä edusti sahatarkastaja Anders Silfvenius; Metsänhoitaja Anders Johan Sundbergin johtamat koesahaukset Ummeljoella 25.5.1852, 16.8.1852, 27.6.1853 (Längmanin edustajana sahavalttari J. J. Svanström) ja 11.10.1853. AD 65/101 1855 STO. KA. – Vuoden 1852 koesahauksiin osallistui myös Jean Bruun; Långforsin koesahaus 26.5.1852. AD 315/103 1856 STO. KA; Kertomus Juantehtaan koesahauksista 14–15.2., 7–8.7. ja 16–17.9.1853. KD 242/294 1858 STO. KA.

kruununmetsien tukeista kymmenisen prosenttia oli sisältä pilaantuneita eli yli-ikäisiä. Pahimmilla alueilla hukkaprosentti oli jopa 40.[1059]

Päätöksiä lopullisista sahausehdoista odoteltiin. Koesahaukset antoivat osviittaa rajoituksista, mutta vasta tulkinta korkeimmalla taholla määrittelisi metsäjärjestyksen kokonaisvaikutuksen. Längman oli varautunut laajentamaan sahaliikettänsä edelleen uusilla yksiköillä, esimerkiksi Christian Bruunin Metsäkylän vesisaha Vehkalahdesta oli siirtynyt Ummeljokiyhtiölle 1852.[1060]

Koesahaukset pakottivat Längmanin tien päälle, rasittivat häntä fyysisesti ja varjostivat hänen liikkeensä tulevaisuutta. Paineet kasvoivat. Kiistelyt Juantehtaan sahalla ja oikeustaistelu Wahlin sekä Ummeljoen yhtiökumppanien kanssa kuluttivat voimavaroja. Maantieteellisesti laajalle hajautettu toiminta vaati hitaan tiedonkulun vuoksi hyvää organisointikykyä ja muistia: aivan kaikkia tarpeellisia papereita Längman ei voinut kuljettaa matkakirstussaan.

Solmittuaan toukokuun lopulla 1853 Helsingissä kaupat Kuuskosken sahaprivilegiosta Längman sairastui ja joutui vuoteen omaksi.[1061] Vielä puolikuntoisena hän kiirehti lähes kolmen kuukauden kiertomatkalle toimipisteisiinsä. Palattuaan syksyllä Helsinkiin hän kykeni tapaamaan ihmisiä ”sairaan mielentilansa” vuoksi vain välttämättömissä työasioissa. Hän tunsi muistinsa heikoksi. Lokakuussa hän suunnitteli jo luopuvansa – terveytensä palauttamiseksi – ongelmallisesta Juantehtaan sahasta.[1062]

Sahaliikkeen huippusuhdannetta uhkasi myös huolestuttava ulkopuolinen häiriötekijä. Venäjän ja Turkin jännitteet Krimin niemimaalla olivat keväästä alkaen hankaloittaneet suomalaisviejien laskelmia. Sota syttyi lokakuussa 1853. Venäjän menestys rintamilla uhkasi Euroopan geopoliittista tasapainoa, jonka tärkeänä takuumiehenä oli juuri tsaari Nikolai I. Venäjän sotamenestys hermostutti Englantia ja Ranskaa. Suurvaltojen reaktioita seurattiin Suomessa huolestuneina. Sahatavaran vienti kävi vielä syksyllä hyvin, mutta sahanomistajat varautuivat jo pahimpaan. Viipurilainen Hackman & Co rajoitti puunhankintaansa.[1063] Längman purki Uuraan lautatarhan hoitajaksi värvätyn A. J. Nilsonin työsopimuksen jouluaattona 1853.[1064] Tätä ennen hän oli jo jäädyttänyt Kuusantaipaleen, Kuuskosken, Metsäkylän ja Atrakosken hankkeet. Mihinkään uuteen ei ollut nyt mielekästä tarttua.

Englanti ja Ranska julistivat odotetusti sodan Venäjälle maaliskuussa 1854. Vihollliset julistivat pian Venäjän rannikot saartoon. Kauppa-alukset eivät päässeet Suomesta ulkomaille. Talviseisokin jälkeen Muuramessa ja Långforsissa aloitettu sahaus keskeytettiin lähes alkuunsa. Juantehtaan sahan Längman pysäytti kesäkuussa, heti kun

[1059] Kommissionens för… kronoskogarne i Finland under sommaren 1867. – Pohjois-Karjalasta löytyi myös suuria alueita, joita ei ollut pilattu kaskeamisella. Järeistä mäntymetsistä laskettiin Ilajan alueella yhdestä rungosta kolme 23 jalan pituista tukkia. Mutta tälläiset petäjät olivat harvinaisia ja syrjässä; vastaavanlaisia puita kaadettiin Keski-Suomesta Ummeljoelle. Vrt. Lehonkoski 1937, 96.
[1060] Tilikirjat 1852–1855. Längman. SP. – Längman maksoi Metsäkylän veroja vuodesta 1852. Hän hankki myös osuuden Voikosken sahasta C. G. Backströmiltä marraskuussa 1852, mutta myi sen jo kuukauden kuluttua Jean Bruunille.
[1061] J. M. Tollander Längmanille 3.6.1853. Tollander & Klärich BIa:12. HKA.
[1062] Längman C. Hernmarckille 8.10.1853. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA.
[1063] Tigerstedt 1952, 64.
[1064] A. J. Nilsonin työsopimus 23.4./24.12.1853. Längman. SP.

verotusta vastaava määrä oli sahattu. Vain Ummeljoki jatkoi normaaliin tapaansa.[1065] Mutta sekin pantiin seisomaan vuoden lopulla.[1066]

Sahanomistajat eivät sijoittaneet pääomia tuotantoon, jonka myyntiajankohdasta heillä ei ollut edes likimääräistä tietoa. Riskiä lisäsi pahimmillaan vuosia kestävä tapulointi ja siitä aiheutuva sahatavaran laadun ja arvon heikkeneminen.[1067] Laitosten seisottaminenkaan ei ollut yksiselitteisen hyvä ratkaisu: edellisvuosina kaadetut ja uitetut tukit jouduttiin varastoimaan vesistöihin, mikä aiheutti puihin sinisyyttä, jota varsinkin englantilaiset markkinat vierastivat.

Pelonsekaisin tuntein odotetun englantilaislaivaston manööverit Itämerellä osoittivat sahanomistajien varovaisuuden perustelluksi. Siviileihin kohdistetut tihutyöt toukokuun lopulla 1854 Tammisaaressa, mutta varsinkin myöhemmin kesällä Oulussa ja Raahessa todistivat, että vaaravyöhykkeellä oli erityisesti satamiin tapuloitu terva ja sahatavara. Oululainen J. W. Snellman G:son lähetti Henry Dresserille ”avoimen kirjeen”, josta julkaistiin osia turkulaisessa sanomalehdessä. Kirjeessä kuvattiin tapahtumia Oulun satamassa ja sen edustalla kesäkuun 1. päivänä. Amiraali Plumridge oli tuolloin ilmoittanut tuhoavansa terva, lankku- ja puuvarastot sekä satamassa olevat laivat ja telakat. Kaupunkilaiset kertoivat hänelle, että suuri osa sataman lankuista kuului englantilaisille, mutta edes tieto englantilaisrahan intresseistä ei saanut amiraalia pyörtämään päätöstään.[1068]

Perämeren tapahtumia säikähtänyt Längman pelasti Pietarsaaren Svin Örnin lautatarhan lankut ja laudat takaisin mantereelle. Myös Haminan lautatarha evakuoitiin huomattavin kustannuksin. Loviisan Köpbacka sen sijaan vaikutti paremmin suojatulta, vaikka sekin sai todistaa sotatoimia seuraavana kesänä, kun englantilaiset piirittivät ja lopulta räjäyttivät Loviisanlahtea suojaavan Svartholman merilinnoituksen. Köpbacka selvisi ilman vahinkoja tästä ja lähes samanaikaisesta Loviisan kaupungin palosta. Kotkan edustan linnoitukset, joiden viereen Längman oli suunnitellut satamapaikkaa ja laivanveistämöä, kärsivät pahoin vihollisen hyökkäyksistä.[1069]

Sota-aika ajoi ulkomaankaupasta täysin riippuvaisen Längmanin likviditeetin kireälle. Satunnaisia tuloja hän sai myymällä tukkeja ja lankkuja Kotkaan asettuneelle viipurilaiskauppias Michael Leonoffille. Puut lienee käytetty linnoitusten tarpeisiin. Pietarsaaresta Längman lähetti Pohjanlahden ylitse tervatynnyreillä lastattuja aluksia, englantilaisten valvontaristeilyistä välittämättä. Yksi tervaerä lähti myös Pietariin. Vanhat kauppiastaidot olivat nyt arvossaan. Pietarista tuomiaan jauhoja Längman vei Päijänteen aluksillaan Jyväskylään kauppias Fredric Dunajeffille. Ruotsista ostamansa 220 suolatynnyriä hän lähetti samaan osoitteeseen. Sahapatruunan merkittävin tulonlähde kytkeytyi välillisesti sotatoimiin: Pietarin ja Helsingin välille rakennettiin kuumeisesti

[1065] Nimismies Fahler Pedersöressä 1.8.1856. AD 1003/112 1856 STO. KA; Jernbergin Ponomarevan puolesta jättämä lausunto 12.10.1854. Längman. SP: Nimismiehen lausunto Elimäellä 1.7.1856. KD 76/83 1857 STO. KA.
[1066] Nimismiehen lausunto, Elimäki 1.7.1856. KD 76/83 1857 STO. KA.
[1067] Längman senaatille 11.12.1856. AD 1003/112 1856 STO. KA.
[1068] *ÅT* 13.6.1854.
[1069] Längman H. Dresserille 21.6.1856: J. D. Matsenille 15.8.1856. Kopiokirja. Längman. SP; Längman Turun lääninkonttorille 26.10.1857. KD 326/140 1857 STO. KA.

elektromagneettista sähkölennätinlinjaa, jolle Längman myi tuhansilla ruplilla pylväspuita.[1070]

Kontrollin teho

Sahojen oikeudenmukaista kohtelua tavoitteleva byrokratia antoi perusteellisuudellaan laitoksille armonaikaa. Rajoitukset astuivat voimaan vasta sodan aikana. Ripeimmin viranomaiset toimivat Uudellamaalla, missä metsänhoitaja A. J. Sundberg antoi lausuntonsa Ummeljoesta joulun alla 1853. Kuvernööri Fabian Langenskiöld jätti ehdotuksensa helmikuussa. Längmanin valituksen jälkeen kuvernööri ratkaisi asian uudelleen. Senaatin päätös saatiin maaliskuussa 1855: Ummeljoen sahausajaksi määrättiin 155 vuorokautta, josta 13 vuorokautta osoitettiin särmäämiseen. 1830-luvulla yleistyneet erilliset särmäyslaitokset oli kielletty. Pyhät ja muut tehokasta sahausaikaa supistavat seikat huomioiden Ummeljoen sallittiin käydä toukokuun ensimmäisestä päivästä marraskuun viidenteen. Längman olisi halunnut aloittaa sahauksen jo helmikuussa kahdella kehällä.[1071]

Ummeljoen nopeasta päätöksestä ei ollut haittaa, koska saha seisoi muutenkin koko vuoden. Längmanin muiden laitosten osalta ratkaisut siirtyivät seuraavan vuoden puolelle. Vaasan läänin kuvernöörin A. von Rechenbergin aivan vuoden 1855 lopulla Långforsille ehdottamasta 109 vuorokauden sahausajasta Längman jätti valituksen.[1072] Juantehtaalle, missä vesivarat sallivat ympärivuotisen sahauksen, Kuopion lääninkanslia myönsi 1856 maaliskuussa 140 sahausvuorokautta.[1073] Hämeen läänin kuvernöörin ratkaisu Muuramesta saatiin toukokuun lopulla 1856. Neljän vuoden takaisessa verotuksessa myönnetty alustava 150 vuorokauden sahausoikeus korotettiin 188 vuorokauteen. Sahauksen sai aloittaa huhtikuun 19. päivänä ja se piti lopettaa marraskuun loppuun siten, että loka- ja marraskuu oli varattu särmäämiseen. Muuramen laskelmat tehtiin kuuden ja seitsemän kyynärän pölkyillä, ei koesahauksissa käytetyillä 15 kyynärän tukeilla. Längman valitti myös tästä päätöksestä.[1074] Lopulliset ratkaisut sahojen käyntiajoista saatiin loppuvuodesta 1856. Päätökset pysyivät ennallaan, vain Långfors sai sahauspäiviinsä kymmenen prosentin korotuksen.[1075]

Vesisaha ei ollut normaalioloissakaan täysin ympärivuotinen laitos. Sen toimintaa rajoittivat välttämättömät korjaustyöt, mahdollinen vesivoiman puute ja talviolosuhteet. Uusien rajoitusten astuttua voimaan oli selvää, ettei sahoilla tarvinnut enää sulatella vesirattaiden siipiä ratashuoneisiin muuratuilla uuneilla. Talvisahaus oli tehty

[1070] Tilikirja 1854–1855. Längman. SP. – Jonkinlaisena asiamiehenä lennätinlinja-afääreissä Längmanilla oli viipurilainen kirjakauppias ja kirjapainaja A. F. Cederwaller. Rakennuttajista hän oli yhteydessä insinööri O. Elsteriin; Turpeinen 1996, 36; Terva- ja suolakauppoihin liittyvä tilivihkonen. Längman. SP.

[1071] Ummeljoen koesahaukset. AD 65/101 1855 STO. KA; STO 16.3.1855. KA; J. J. Svanström A. F. Nymalmille 13.4.1865. Jean Bruunin kokoelma. MMA. – Talvisahaus ei ollut itsestään selvää; sen mielekkyys riippui myös suhdanteista. Vuonna 1865 – rajoituksia ei tuolloin enää ollut – sahauskausi alkoi Ummeljoella toukokuun alussa, ”kun jäät vapautuvat”. Seisokkiaika käytettiin sahan korjaamiseen ja puomien ja paalujen tervaamiseen.

[1072] Längman 4.5.1856; Kuvernööri A. von Rechenberg 10.12.1855. AD 315/103 1856 STO. KA.

[1073] Kuopion lääninkanslia 13.3.1856. KD 242/294 1858 STO. KA; Hanho 1915, 102 (STO 22.12.1856) – Juantehtaan sahausaika särmäyksineen kohosi 180 vrk:een.

[1074] Längmanin valitus 25.9.1856; Kuvernöörin päätös 31.5.1856. AD 692/108 1856 STO. KA.

[1075] STO 12.6.1856 (Juantehdas); STO 11.10.1856 (Långfors); STO 22.12.1856 (Muurame). KA.

mahdottomaksi. Sahanomistajien laitoksiin ja puukauppoihin sijoittamat pääomat jäivät vajaakäyttöön. Sahaväen ympärivuotinen työllistäminen oli vaikeaa ja monin paikoin mahdotonta. Se vaikeutti työväen värväämistä ja lisäsi suhteellisia palkkakustannuksia.

Sahojen kannalta lopputulos olisi voinut olla toki huonompikin. Längman arveli sahausajoista kuultuaan Ummeljoen ja Muuramen vuosittaiseksi tarpeeksi 35 000 tukkia, mikä ylitti yli kaksinkertaisesti sahojen kiintiöt. Ummeljoki oli suoriutunut samasta tukkimäärästä ennen rajoituksia vaivatta yksinään.[1076]

Muistitiedot kertovat sahanomistajien manipuloinneista koesahauksissa: Petäjäveden Karikossa sahanasettaja tunki vesirattaan alle taipuisan kuusenlatvan, jotta sahakehien iskutiheys laskisi. Tarinan mukaan sahausaika olisi pidentynyt merkittävästi.[1077] Längman oli jo aikaisemmin ilmiannettu samantapaisista kepposista. Vaikka häntä vastaan ei löytynyt todisteita, tuskinpa syytökset aivan keksittyjä olivat. Sahanomistajien liikkumavaraa ei pidä silti yliarvioida. Valtion intressejä valvoivat tehtäviinsä koulutetut metsänhoitajat, tekniset asiantuntijat tie- ja vesienkulkulaitoksesta ja paikallistuntemusta edustavat kruununvoudit. He saivat viimeistään syksyllä 1852 selkeät ohjeet koesahauksia ja huijausyrityksiä varten. Vesisahojen mekaniikka oli loppujen lopuksi varsin yksinkertaista. Valvojien joukossa oli myös sahojen tuntijoita: Muuramen ensimmäisessä koesahauksessa kruunua edusti rakennusmestari L. J. Höglund, joka oli laatinut 1840-luvun sahapiirustukset Kuusantaipaleelle.

Vuoden 1851 metsäjärjestystä on pidetty sahoja säädelleen ”kuristusjärjestelmän” kulminaatiopisteenä, aiheestakin. Mutta kruunu myös kuunteli sahanomistajien toiveita ja lievensi tulkinnoillaan metsäjärjestyksen ankaraa kirjainta. Tämä näkyi eräissä tapauksissa joustavina tulkintoina privilegioitujen tukkien mitoista. Linja ei ollut kuitenkaan johdonmukainen. Aivan uutta aikaa merkitsivät luvat sahojen siirtämisille, kiintiöiden tarkistuksille ja niiden vaihtokaupoille. Järjestelmä tiukentui, mutta muuttui myös järkiperäisemmäksi. Tästä hyötyi mm. Paul Wahl & Co, jonka onnistui toteuttaa Längmanin vanha suunnitelma: yhtiön vuonna 1846 ostama Vaahtovan saha vaihtoi suuren kiintiönsä päittäin Varkauden sahan vaatimattomaan kiintiöön.[1078]

Juankosken osuus Hackmanille

Juantehtaan sahatilien hoito oli ruukinhoitaja Carl Paulin vastuulla. Kun tilit ensimmäisen kerran tarkastettiin syksyllä 1854, Paul oli jo jättänyt Juantehtaan. Hänet korvasi Juantehtaan kirjanpitäjä, entinen Jyrkkäkosken ruukinhoitaja Jacob Jernberg.[1079] Tilintarkastuksessa ilmenneiden vakavien näkemyserojen vuoksi Längman jätti tileistä seikkaperäisen kirjallisen huomautuksen. Kun Jernberg oli antanut siihen vastineensa, kutsuttiin uskotut miehet apuun kesäkuussa 1855.

Uskotut miehet selvittelivät erimielisyyksiä mm. Längmanin värväämien miesten, tarkastaja Östmanin, metsäpäällikkö Koskelinin, lajittelija Tolosen ja kapteeni Johan

[1076] Längman H. Dresserille 6.11.1856. Kopiokirja. Längman. SP.
[1077] Meinander 1945, 227–228; Lehonkoski 1937, 92.
[1078] Vaahtovan ja Varkauden kiintiöiden vaihdosta, ks. KD 125/265 1853; KD 275/280 1854 STO. KA; STO 7.9.1853. KA.
[1079] Forsberg & Kankkunen 1996, 78. – Oulussa syntynyt Jernberg, alkujaan Rautio, lopetti koulunkäynnin 12-vuotiaana ja aloitti puotipoikana oululaisessa liikkeessä. Pian hän siirtyi raahelaisen Zachris Franzénin palvelukseen. Jernberg toimi Franzénin Jyrkän rautaruukin hoitajana 1843–1851.

Fredric Grahnin (jonka vaimo oli ollut Längmanin taloudenhoitajana Ummeljoella) palkka- ja matkakuluista. Näkemyseroja oli myös patoarkkujen ja proomujen rakennuskustannuksista sekä Matkusalmen lautatarhan vuokranmaksusta. Längman väitti Paulin syyllistyneen tukinhankinnassa sahalle vahingolliseen ja osaamattomaan toimintaan: tämä oli myynyt tukkeja kalliimmalla, kuin mitä paikkakunnalla yleisesti maksettiin ja ostettuaan puita Silvikon kruununtilan huutokaupasta Paul oli laskuttanut sahaa reilusti yli huutokauppalaskujen osoittaman summan. Sahan väki oli pantu uittamaan tukkien ohella ruukin hiilipuiksi tarkoitettuja halkoja, joista saha sai tavanomaista pienemmän korvauksen. Ruukki oli myös kaatanut sahayhtiön metsistä koivuja kysymättä yhtiökumppanin suostumusta. Tukkeja oli kadonnut uitoissa ja niitä oli sekoittunut ruukin puihin ja puomipuihin. Sahalle toimitetuissa tukeissa oli poikkeuksellisen paljon huonoja ja lahoja puita. Uskotut miehet kallistuivat Längmanin puolelle ja velvoittivat Ponomarevan runsaan 1000 ruplan korvauksiin. Neljän sadan ruplan toimituspalkkio jäi yhteisesti maksettavaksi.[1080]

Senaatti oli antanut luvan Atrakosken sahan siirrolle, mutta ei kiintiön korotukselle.[1081] Lopullinen kauppa Atrakoskesta solmittiin vuoden 1855 viimeisenä päivänä: 20 000 hopearuplan maksu erääntyisi sen vuoden viimeisenä päivänä, jolloin Saimaan kanava avattaisiin liikenteelle.[1082]

Krimin sodan sotilaallinen ratkaisu oli koettu syyskuussa Sevastopolissa. Venäjä ja sen laivasto oli lyöty eikä Englannilla tai Ranskalla ollut halua sotatoimien jatkamiseen. Rauhanneuvotteluiden aloitus kuitenkin lykkääntyi ja vielä koko seuraavan talven arvuuteltiin Suomessakin, jatkuisiko sota. Vihollisosapuolet kokoontuivat vasta helmikuussa 1856 Pariisiin. Rauha solmittiin maaliskuun lopulla.[1083]

Juantehtaasta irtautumista jo pitkään miettinyt Längman katsoi ajankohdan sopivaksi ja tarjosi yhtiösopimuksen mukaisesti osuuttaan Ponomarevalle. Hänellä ei ruukinhoitaja Jernbergin mukaan ollut kuitenkaan varoja liikkeensä kasvattamiseen.[1084] Laajentumisväyliä valmistuvan Saimaan kanavan innoittamana etsivä Hackman & Co sen sijaan kiinnostui tarjouksesta ja maksoi osuuksista Juantehtaan ja Atrakosken sahoihin, tiloihin ja koskivarauksiin yhteensä 33 500 hopearuplaa.[1085]

Pienimuotoisen konfliktin Längman onnistui järjestämään Hackmaninkin kanssa. Yhtiö oli ymmärtänyt tehtäväkseen kuljettaa Längmanin Lauritsalaan tapuloimat 10 000 redusoitua tolttia Viipuriin. Längmanin asioita Lappeenrannassa hoitava kauppias Carl Sawander kieltäytyi luovuttamasta mitään ilman toimeksiantajansa ohjeita. Hackman & Co joutui ”syvästi valittamaan” Längmanin toimintatapaa, joka aiheutti heille suuria vahinkoja ”etenkin nyt, kun kanava suljetaan ja kaikki tavarat joudutaan tästedes kuljettamaan maitse”. Längman pystyi luovuttamaan tavaran Hackmanille vasta kun rouva

[1080] Uskotut miehet, August Forstén ja Alex Rudbäck, ratkaisu 18.1.1856; Längmanin selvitys 4000 ruplan vaatimuksistaan. Längman. SP.
[1081] Kamarikonttori 28.8.1858. KD 242/294 1858 STO. KA.
[1082] Kauppakirja 31.12.1855. Längman. SP.
[1083] Schauman 1925, 147.
[1084] J. Jernberg Längmanille 28.2.1856; Carl Tolonen Längmanille 15.2.1856. Längman. SP.
[1085] Längmanin ja Hackmanin kauppakirja, huhtikuu 1856. Längman. SP.

Kellgren oli antanut hänelle siihen luvan, joten kyse oli ilmeisesti Atrakosken tuotannosta.[1086]

Välit olivat taas kunnossa. Hackman kiitteli Längmania erityisesti ohjeista, joita tämä antoi Ponomarevan kanssa toteutettavasta Atrakosken ja Juantehtaan yhdistämisestä.[1087] Uutta sahaa ei rakennettu, vaan Atrakosken kiintiö lisättiin Hackmanin hakemuksesta Juantehtaan sahan kiintiöihin joulukuussa 1857.[1088]

Kilpajuoksu Kokemäenjoelle

Längman sai vihiä Tigerstedtin Kolsinkosken hankkeen laajuudesta jo ennen katselmusoikeuden marraskuun alkupäivinä 1853 jättämää lausuntoa. Tigerstedtin aiempi yhtiökumppani, nyt asiamiehenä liikkuva Gustaf Hobin oli nimittäin tiedustellut Längmanilta erilaisia asioita sahauksesta ja verotuksesta – ja paljastanut epähuomiossa ja vastoin Tigerstedtin toivetta Kolsinkoskelle haetun huikean sahauskiintiön.[1089]

Tigerstedtin hamuama 30 000 tukin sahauskiintiö ja laajat metsävaraussuunnitelmat olisivat viranomaisten hyväksyminä antaneet hänelle mahdollisuuden ympärivuotiseen sahaukseen, vieläpä ilman kilpailua tukinhankinnassa. Längmanilla oli ollut lähes vastaava, mutta eri keinoin hankittu monopoliasema Ummeljoella ja osin myös Långforsin sahalla, mutta tiukentuvat sahausrajoitukset heikensivät laitosten kannattavuutta. Långforsin osalta myös kilpailutilanne muuttui.

Hankkeen laajuus järkytti Längmania, vaikka Kolsinkoski ei suoraan uhannutkaan hänen investointiansa. Kuuskosken luontainen tukinhankinta-alue rajoittui Noormarkunjoen vesistöön. Tigerstedt uhkasi Längmanin liikettä vain välillisesti, sillä Kolsinkosken tavoittelema hankinta-alue rajautui Satakunnan selän vedenjakajalla sekä Lavian ja Suodenniemen rajamailla Kuuskosken potentiaaliseen hankinta-alueeseen. Ähtärissä ja Keuruulla Tigerstedt lähenteli Långforsin sahan etupiiriä.[1090]

Längman karsasti Kolsinkoskea tavoitellussa muodossaan ja kun Tigerstedtillä ei ollut merkittäviä – Tampereen ja Ikaalisten eteläpuolella ei yhtäkään – potentiaalisia vastustajia, hän pani itsensä likoon. Hän oli valmis muuttamaan radikaalisti Kuuskosken suunnitelmia, sillä privilegio ei eri vesistöön kuuluvana antanut hänelle oikeutta esittää huomautuksia Tigerstedtin hankkeesta. Siihen tarkoitukseen hän tarvitsi sahapaikan Kokemäenjoelta, vain siten hän voisi haastaa Tigerstedtin ja käyttää hyväkseen tämän teettämiä katselmuksia. Längman lähetti luottomies Koskelinin etsimään sahapaikkaa joen alajuoksulta. Joulukuussa hän solmi vuokrasopimuksen puolitoista peninkulmaa Kolsinkosken alapuolella sijaitsevasta Havinginkoskesta.[1091]

[1086] Längman Hackman & Co:lle ja Sawander & Son:lle 27.6.1856. Kopiokirja. Längman. SP; Hackman Längmanille 30.5.1856. Handelshuset Hackman B 83, f 892. Åbo Akademi; Hackman Längmanille 5.7.1856. Handelshuset Hackman B 85, f.68. Åbo Akademi.

[1087] Hackman & Co Längmanille. Längman. SP.

[1088] KD 242/294 1858 STO. KA. – Senaatti myönsi luvan sahan siirtoon 11.12.1857. Uusi koesahaus järjestettiin Juantehtaalla 28.7.1858.

[1089] Kaukamaa 1941a, 565–566.

[1090] Kaukamaa 1941a, 558. – Sittemmin Keuruun ja Ähtärin metsiä varattiin P. Malmin 1859 Pietarsaareen perustamalle höyrysahalle.

[1091] Längman kuvernöörinvirastoon 28.4.1854. AD 450/105 1855 STO. KA; Tilikirja 1853, 67. Längman. SP.

Längman tiedotti kuvernöörinvirastoa sahanperustamisaikeestaan huhtikuussa 1854, jättäen kehien lukumäärän ja muut yksityiskohdat vielä avoimeksi. Kantavana ajatuksena hänellä oli Kuuskosken siirto metsävarauksineen Havinginkoskelle. Lisäksi hän ilmoitti varaavansa metsiä Ala-Satakunnan ja Ylä-Satakunnan kihlakunnista Turun läänistä sekä Näsijärven valuma-alueeseen kuuluvilta osilta Hämeen- ja Vaasan läänejä.[1092] Kesällä Längman lähestyi lääninvirastoa uudella kirjeellä, jossa hän nosti ensi kerran esille Tigerstedtin hakemuksen. Hän korosti, ettei vastustanut Tigerstedtin hanketta sinänsä, vaan halusi ainoastaan rajoittaa tavatonta metsäaluetta, jota tämä oli varaamassa. Tosin hän moitti Tigerstedtiä siitä, että tämä oli muuttanut hakemuksensa koskemaan kaksikehäisen sijasta nelikehäistä laitosta. Längman todisteli maalle olevan eduksi, mitä enemmän sahoja olisi ja muistutti hakevansa oikeutta kaksikehäiseen sahaan. Tarvitsemansa 10 000 tukkia hän aikoi varata Ylä-Satakunnasta. Tigerstedtille saattoi hänen puolestaan jättää Ala-Satakunnan metsät.[1093] Längman ei tiennyt, että Vaasan läänin kuvernööri oli jo vastustanut metsien osoittamista Kolsinkoskelle. Lääninraja suojeli tällä kertaa myös kristiinalaiskauppiaiden sahahanketta Virroilla.[1094]

Tigerstedt teki myyräntyötä Längmanin hankkeelle. Gustaf Hobin osti toukokuussa 1854 Havingin kylästä Hampaan tilan, jonka metsäosuuden Längman oli jo vuokrannut. Hammas oli Horpan rusthollin augmentti- eli aputila. Hobin yritti, tukenaan Horpan omistajan holhooja, mitätöidä Längmanin sopimusta. Hänen mukaansa niemi, johon saha oli määrä perustaa, oli jakamaton eli yhteisomistuksessa. Tällöin myös Längmanin sopimus oli pätemätön. Hobin lupasi vastata rusthollin tulevista oikeudenkäyntikuluista vastineeksi saamastaan etuoikeudesta vuokrata koskipaikka. Kilpailun eliminoimiseksi Hobin varaili myös muita Kokemäenjoen koskia.[1095] Kiista Havinginkoskesta vietiin Kokemäen pitäjän ja Harjavallan kappelin syyskäräjille 1854, jonne Längman jätti kuitenkin saapumatta.[1096]

Vastineessaan Längmanin kirjoitukseen Tigerstedt puolusteli yrityksensä edullisuutta ja vertasi sitä Ummeljoen sahaan. Hän esitti myös ajatuksen hankkeeseen kytkeytyvästä suuresta laivanveistämöstä, jonka hän sijoittaisi ilmeisesti Reposaareen, selvästi jäljitellen Längmanin kariutunutta Kotkan suunnitelmaa.[1097] Turun ja Porin läänin kuvernööri, kenraalimajuri Anton Cronstedt, jonka veli Carl Cronstedt istui senaatin talousosastossa, puolsi tammikuussa 1855 Kolsinkoskelle haettua kiintiötä sellaisenaan. Samalla hän ehdotti tukinhankintakieltoa Vaasan läänistä. Längmanin vastalausetta hän ei huomioinut, koska tämä ei ollut jättänyt virallista privilegiohakemusta.[1098]

Tigerstedtillä taisi olla arvovaltaisia suojelijoita, sillä rakennusmestari Anders Cederberg oli tutustunut syksyllä Havinginkoskeen ja jättänyt Längmanille ehdotuksen

[1092] Längman kuvernöörinvirastoon 28.4.1854. AD 450/105 1855 STO. KA.
[1093] Längman kuvernöörinvirastoon 20.6.1854. KD 109/115 1855 STO. KA; Kaukamaa 1941a, 554–555.
[1094] Kuvernööri Rechenberg 24.5.1854. KD 109/115 1855 STO. KA.
[1095] Kaukamaa 1941a, 569.
[1096] Kaukamaa 1941a, 570.
[1097] Tigerstedt 28.7.1854. KD 109/115 1855 STO. KA. – ”Suunnitelma rakentaa saha niin lähelle meren rantaa kuin mahdollista, perustuu niihin rikkaisiin kokemuksiin, jota Saimaalla ja Päijänteellä on saatu pitkien uittojen hyödyistä. Esimerkiksi Ummeljoelle uitetaan tukkeja 50–60 peninkulman päästä Saarijärveltä ja Viitasaarelta Vaasan läänistä sekä Pielavedeltä ja Rautalammilta Kuopion läänistä, sillä seurauksella että pohjanmaalaisten kauppiaiden näissä pitäjissä sijaitsevat pienet sahat eivät pärjää kilpailussa tukkien ostosta.”
[1098] Kuvernööri A. Cronstedtin memoriaali 18.4.1855. KD 109/115 1855 STO. KA.

sahan rakentamisesta. Hanke ei päässyt etenemään, koska kuvernööri Cronstedt osoitti ajan sahapaikkakatselmukselle vasta toukokuulle 1855, jolloin hän oli jo tehnyt päätöksen Kolsinkoskesta.[1099] Längman valitti kuvernöörin päätöksestä ja toisti perusteesinsä:

> Tigerstedt on pyrkinyt hakemuksellaan ja sitä tukevilla metsäkatselmuksillaan, joilla hän pyrkii saamaan sahalleen osoitetuksi kaikki Kokemäenjoen vesistön varrella olevat metsät, selvästikin tekemään mahdottomaksi toisen sahan perustamisen samaan vesistöön. Siten hän välttäisi kaiken itselleen vahingollisen kilpailun, ja saavuttaisi itselleen, vaatimattoman näkemykseni mukaan, yleistä etua vahingoittavan yksinvallan kyseisiin metsiin.

Längman ehdotti Kolsinkosken kiintiöksi 10 000 tai korkeintaan 15 000 tukkia. Tällöin myös muille sahayrittäjille voitaisiin osoittaa metsiä.[1100] Senaatti myönsi Längmanin asianosaiseksi ja pyysi Tigerstedtiltä vastinetta. Siitä tuli – jälleen kerran – Längmanin persoonaan kohdistettu hyökkäys:

> Ruukinpatruuna Längman ei muuten ole mies, jonka pitäisi puhua puutavarakaupan monopolisoimisesta. Hänen teeskenteleväisyytensä ja kylliksi vahingollinen toimintansa tällä alalla ovat liian hyvin tunnettuja, jotta niitä tarvitsisi esittää. Tämän asian olen uskonut mitä nöyrimmin tarpeelliseksi valaista, en itse asian vuoksi, vaan paljastaakseni hänen luonteensa sekä hänen häpeämättömästi, ilman parempaa tietoa esittämänsä väitteet.

Uutta metsäjärjestystä kehuva Tigerstedt torjui painokkaasti väitteen, että olisi pyrkinyt estämään muiden sahojen perustamisen.[1101] Mutta miksei Längman jo alun perin perustanut sahaa Kokemäenjoelle, vaan tyytyi ostamaan rakentamattoman Kuuskosken pienen Noormarkunjoen varrelta? Olisiko hän parin vuosikymmenen kokemuksella ennakoinut, että Kokemäenjoelle perustettava saha saisi tukinhankinta-alueeksi vain lähipitäjiensä metsät. Kiintiö jäisi tällöin vaatimattomaksi. Vuolaan Kokemäenjoen kosket olivat sitä paitsi haastavia rakennuspaikkoja. Ne vaativat poikkeusratkaisuja eikä kanavarakenteiden louhinta ja uusien uittoväylien avaaminen ollut vähäisillä kiintiöillä taloudellista. Tällä Tigerstedt myös perusteli suurta kiintiötä.[1102]

Näin ajateltuna valmis, myönnetty privilegio oli hyvä vaihtoehto, sehän tarjosi vielä nopeamman tien sahaukseen. Tigerstedt valitsi toisin ja testasi ennakkoluulottomasti senaattia. Ehkäpä häntä oli tähän suorastaan rohkaistu, siksi myötäileviä lausuntoja hän sai metsänhoitajilta ja kuvernööriltä. Längmanin väliintulo, jota kuvernööri hidastelullaan pyrki estämään, oli kiusallinen, sillä jos kruunu vastoin aikaisempia linjauksiaan antaisi varata Tampereen yläpuolisia metsiä Kokemäenjoella sijaitsevalle sahalle, se osoittaisi niitä aivan varmasti mieluummin kahdelle tai useammalle sahalle.

Kuuskosken privilegio oli Längmanille rasite. Sen rakentamista ei ollut syytä kiirehtiä sodan vuoksi, toisaalta yritys yhdistää se Havinginkosken hakemukseen ei ollut

[1099] Tilikirjat 1854–1855. Längman. SP; Längman senaatille, saapunut 10.7.1855. AD 450/105 1855 STO. KA.
[1100] Längman senaatille, saapunut 10.7.1855. AD 450/105 1855 STO. KA.
[1101] Tigerstedt senaatille 4.4.1856. AD 450/105 1855 STO. KA.
[1102] Tigerstedt senaatille 4.4.1856. AD 450/105 1855 STO. KA.

lähtökohtaisesti lupaava. Senaatti myönsi privilegioiden siirtoja, mutta ilmeisesti vain saman vesistön sisällä tai erityisen pakottavasta syystä. Längman olisi mielellään luopunut kalliista privilegiosta, mikäli vain olisi päässyt siitä edes siedettävillä tappioilla. Sodan jatkuessa tämä oli mahdotonta.

Kuuskosken kauppasopimuksessa oli kuitenkin reunaehto, joka näytti avaavan mahdollisuuden kaupan perumiseen. Privilegion myyjä, H. J. Oldenburg oli lupautunut hakemaan viranomaisilta kahden vuoden lykkäystä sahan rakentamiselle, minkä hän sittemmin tekikin. Kuuskoskelle myönnettiin lokakuussa 1853 lykkäystä kaksi vuotta kauppahetkestä eteenpäin eli kesäkuuhun 1855 asti. Oldenburg ilmoitti saamastaan luvasta marraskuun alussa Längmanille. Tämä väitti kuulleensa vasta seuraavana kesänä, että Oldenburgin lykkäys ulottui kesäkuuhun 1855, ei marraskuuhun, kuten hän oli olettanut.

Alkuperäisen privilegion mukaan Kuuskosken sahan piti valmistua marraskuuhun 1853 mennessä ja Längmanin mukaan lykkäys olisi pitänyt laskea tästä ajankohdasta eteenpäin. Oldenburg joutui selittelemään sopimusrikkomusta Ulvilan ja Merikarvian syyskäräjillä. Hän ei ymmärtänyt todellista syytä ”saha-asioissa kiistattoman laaja-alaisesti kokeneen herra ruukinpatruuna Längmanin odottamattomaan ja selittämättömään päätökseen”, mutta oli varma, ettei se ollut ainakaan tämän itsensä ilmoittama. Oldenburg ”nöyrtyi” hakemaan uutta lykkäystä. Längmanin mielestä syksyllä 1854 saatu korjattu lykkäyspäätös tuli liian myöhään, sillä sahan rakennustöiden valmistelu olisi pitänyt aloittaa aikaisemmin.[1103]

Oikeusjutun jatkuessa Längman väitti tehneensä jo edesmenneen rakennusmestari Cederbergin kanssa sopimuksen, jonka mukaan sahan perustustyöt olisivat alkaneet varhaissyksyllä 1854. Näin saha olisi ehditty saada valmiiksi ennen seuraavan vuoden marraskuun 27. päivää. Kun tieto tiukemmasta rakennusajasta kesällä saapui, Cederberg oli sanoutunut irti sitoumuksestaan.[1104].

Längmanin selitys ei vakuuttanut, sillä hän oli ilmoittanut jo keväällä 1854 hakevansa Kuuskosken siirtoa Havinginkoskelle. Hän ei ollut siis aikeissakaan rakentaa sahaa. Cederbergin arvioidessa Havinginkosken rakentamisedellytyksiä Kuuskosken tukit oli jo myyty Noormarkun sahalle.[1105] Längman yritti ilmiselvästi maksattaa vikaostostaan Oldenburgilla, joka ei itsekään ollut liike-elämän pulmunen. Tämäntapaisilla tempuilla, sopimuksiin jättämillään tai niistä kaivamillaan porsaanrei`illä, Längman aiheutti lukuisia pitkiä oikeusprosesseja ja kasvatti häikäilemättömän liikemiehen mainettaan. Kiistely kauppasopimuksesta oli käräjillä kesken, kun Kuuskoski sai lykkäystä vielä toiset kaksi vuotta. Kauppasopimusta Längman ei saanut puretuksi. Turun hovioikeus ratkaisi asian Oldenburgin hyväksi toukokuussa 1856.[1106]

Senaatti ratkaisi Tigerstedtin Kolsinkosken hakemuksen huhtikuussa 1856. Sahalle ei myönnetty varauksia Ikaalisista ja Hämeenkyröstä, vaan sen tuli pitäytyä Kokemäen, Huittisten, Punkalaitumen ja Tyrvään pitäjien metsiin. Sahausoikeus laskettiin 8000 tukkiin, mikä oli jopa vähemmän mitä Längman oli uskaltanut ehdottaa. Längmanin valituksen ydin oli ollut kuitenkin Tigerstedtin laajan kokonaisuuden pilkkominen ja

[1103] Kaukamaa 1941a, 315–316; H. J. Oldenburg senaatin talousosastolle 1.8.1854. KD 240/114 1854 STO. KA; Längman Turun läänin kuvernöörille 12.11.1855. KD 244/128 1855 STO. KA.
[1104] Elim. välikäräjät 15.11.1858 § 1. Kymi U.l. KO a 56. KA.
[1105] Tilikirja 1854–1855. Längman. SP.
[1106] Elim. välikäräjät 15.11.1858 § 1. Kymi U.l. KO a 56. KA. – Turun hovioikeus oli antanut päätöksen 2.5.1856.

metsien jakaminen Ylä- ja Ala-Satakunnan rajaa pitäen Havinginkoskelle ja Kolsinkoskelle. Senaatti painotti, etteivät Längmanin näkemykset vaikuttaneet asian ratkaisuun.[1107]

Kruunun linjaukseen ei vaikuttanut edes Gyldénin vuonna 1854 jättämä ehdotus metsähallinnon järjestämiseksi. Ehdotus jumiutui lausuntokierrokselle.[1108] Osaselitys oli varmasti, kuten vt. kenraalikuvernööri myöhemmin esitti, siinä, ettei sodan aikana voitu menestyksellä toimittaa oleellisia metsänhoitolaitoksen järjestelyjä.[1109] Mutta aihe oli jälleen vaikea, senaatin mielipiteitä vahvasti jakava. *Finlands Allmänna Tidning* siteerasi helmikuussa 1855 *Tidskriften för landthushållare*-aikakauskirjaa, jossa oli ilmestynyt Gyldéniä kriittisesti arvioiva kirjoitus. Siinä epäiltiin Suomen metsien kulutuksen todellisuudessa ylittävän vuotuisen kasvun.[1110]

Gyldén antoi vuoden 1855 lopulla lausunnon Tigerstedtin hakemuksesta. Siitä paljastui hänen ja senaatin – käytännössä von Haartmanin – linjauksien törmäys. Gyldén katsoi, ettei sahoille pitänyt varata kiintiöitään suurempia metsäalueita, koska menettely vaikuttaisi sahateollisuuden kehitykseen haitallisesti: ylimitoitettujen varausten vuoksi metsät jäisivät vajaakäyttöön. Hän ei halunnut rajoittaa Tigerstedtin kiintiötä, ainoastaan tämän varaamaa metsäaluetta. Kieltoa tukkien hankkimiselle kauempaa hän ei silti kannattanut. Senaatti osoitti Kolsinkosken 8000 tukille alueen, jolta metsäkatselmukset lupasivat runsaan 17 000 tukin saannon.[1111]

Senaatin selkeäsanaista ratkaisua uhmaten, joskin Gyldénin linjausta myötäilevästi, Längman haki Havinginkoskelle Tigerstedtiltä evättyjä metsäalueita. Syksyllä 1856 hän järjesti Ikaalisissa ja Hämeenkyrössä metsäkatselmukset, jotka olivat käytännössä kopio Tigerstedtin katselmuksista.[1112] Vaivannäkö näytti turhalta jo siksi, ettei hän voinut vieläkään järjestää sahapaikkakatselmusta riitautetulle Havinginkoskelle.[1113]

Vuorikäräjillä

Varkauden yhtiösopimuksen purkua puitiin Savonlinnan vuorikäräjillä 1850. Längman kiisti valmistelleensa erosopimusta vilpillisesti ja ehdotti puolueettomia koenostoja, joihin hän voisi osallistua joko henkilökohtaisesti tai edustajansa kautta. Pyyntöön suostuttiin. Ylimasuunimestari Laurell valvoisi koesulatusta Varkaudessa.[1114] Kesäksi 1851 määrätyt malminnostot peruuntuivat kuitenkin erikoisesta syystä. Längman lähetti niihin edustajakseen kauppias Johan Gustaf Krookin, joka oli avustanut häntä Ummeljoen asioissa jo parin vuoden ajan. Varkaudessa häntä ei kuitenkaan tunnettu. Krookin valtakirja oli ruukinhoitaja Johan Eric Malmbergin mukaan kirjoitettu käsialalla, joka ei

[1107] STO 17.4.1856. KA; Kaukamaa 1941a, 567; Saarinen 1972, 198. – Saarinen on tulkinnut jopa, että Tigerstedtin ”suunnitelman haaksirikkoutumisen sai viime kädessä siis aikaan yksi kateellinen ja toisten valtaamilla vesillä kalastelemaan pyrkivä mies”.
[1108] KD 3/426 1854 STO. KA. – Gyldén jätti ehdotuksensa 27.1.1854 ja finanssitoimikunta lähetti siitä lausuntopyynnöt 22.2.1854. Kuvernöörien lausunnot saatiin vuosina 1854–1856; Hertz 1934, 15.
[1109] Rauhala 1933, 142, 144; Perälä 1987, 633; Michelsen 1995, 31.
[1110] *FAT* 21.2.1855.
[1111] C.W. Gyldén 29.12.1855. KD 109/115 1855 STO. KA; Kaukamaa 1941a, 567–568.
[1112] Längman Emil Lönnbladille 14.6.1856. Kopiokirja. Längman. SP; Kaukamaa 1941a, 571.
[1113] Längman G. A. Fredriksonille 8.11.1856. Kopiokirja. Längman. SP.
[1114] P. Wahlin kirjallinen lausunto vuorikäräjille 1850; Längman vuorikäräjillä 1850; Vuorikäräjät 2.7.1850. Vuorikäräjät 1848–50. Vuorihallitus Ca 12. KA.

lainkaan muistuttanut Längmanin hyvin tunnettua käsialaa. Sitä ei ollut vahvistettu myöskään aidon näköisellä allekirjoituksella tai sinetillä. Niinpä Malmberg ei uskaltanut päästää Krookia ”näin tärkeään toimitukseen”.[1115]

Ratkaisu sopi altavastaaja Längmanille hyvin. Kun uusista koenostoista voitiin päättää vasta seuraavan vuoden vuorikäräjillä, lykkääntyivät kokeet kahdella vuodella. Tuolloin, heinäkuussa 1853, suoritettiin alivuorimestari Anders Ferdinand Thoreldin valvomana kokeita kaikkiaan 80 eri paikasta nostetuilla järvimalmimöykyillä. Vaaka kallistui Wahlin puolelle, sillä useimmista paikoista malmia ei löydetty lainkaan ja muuallakin esiintymät jäivät vähäisiksi ja huonolaatuisiksi.[1116] Längman selitteli tulosta seuraavilla vuorikäräjillä malminnostojen sopimattomalla ajalla: hän oli joutunut käyttämään paikallisia oloja huonosti tuntenutta edustajaa. Juurusveden ja Riistaveden valtauksilla piti hänen mukaansa ymmärtää laajempia vesialueita, kuin mitä tapahtuneissa koenostoissa oli tulkittu.[1117]

Valtauskirjat olivat tuohon aikaan tunnetusti suuripiirteisesti rajattuja ja jättivät varaa tulkinnoille.[1118] Längman anoi uutta ja täydellistä tutkimusta, joka ulottuisi Varkauden muille suuremmille malmijärville, jotta malmien määrää ja laatua voitaisiin verrata keskenään. Lisäksi hän ehdotti nostojen suorittamista myös Karkunvedellä, Suur-Pieksällä, Lajujärvellä ja Siilinjärvellä, joilla hän oli tehnyt edellisvuonna uusia valtauksia. Längman sai luvan panna toimeen laajemman malminnoston samana tai seuraavana kesänä soveliaiksi katsomissaan paikoissa – omalla kustannuksellaan.[1119]

Längman palkkasi vielä samana syksynä 1854 maanmittari Carl Henric Aminoffin ja possessionaatti Pehr Gustaf Collanin tekemään malmikokeita Riistavedellä ja Juurusvedellä. Molemmat olivat Iisalmesta lähtöisin ja Längmanin vanhoja tuttuja. Miehet ottivat mukaansa kokeneita malminnostajia. Työn lopputuloksena valmistui järvien malmiesiintymiä kuvaileva kartta. *Kuopio Tidning* kertoi sen osoittavan, että esiintymät olivat määrältään ”melko huomattavia ja koostuvat suurelta osin parhaista ja eniten etsityistä malmilaaduista”.[1120]

Vastapuolta todisteet eivät vakuuttaneet. Uudet koenostot järjestettiin seuraavana kesänä. Niiden tuloksia pähkäiltiin Kuopion seurahuoneella elokuussa 1855. Längmania avusti kauppias Emanuel Galle. Paul Wahlia tuki hänen Varkaudessa työskentelevä poikansa, mekaanikko Alexander Wahl. Puolueetonta viranomaisnäkökulmaa toi vuorihallituksen Thoreld.[1121] Viimemainitun johdolla jälleen 80 eri paikassa suoritetuissa kokeissa oli havaittu, että vain kahdeksassa otoksessa malmin havaittiin levinneen jokseenkin tasaisesti ja laajemmalle kuin aikaisemmin oli arvioitu. Muualla malmia

[1115] P. Wahlin kirjallinen lausunto. Vuorikäräjät 1852. Vuorihallitus Ca 13. KA; Tilikirjat 1849–1850. Längman. SP.
[1116] Anders Thoreldin raportti koenostoista 5–11.7. 1853. Vuorihallitus Ca 14. KA.
[1117] Längmanin kirjallinen lausunto vuorikäräjillä 1854. Vuorihallitus Ca 14. KA.
[1118] Laine 1950, 381–382. – Idestam ei valtauskirjoja antaessaan tarkemmin määritellyt mitä aluetta valtaus koski. Ne annettiin ilmoituksen perusteella ilman selvitystä malmin esiintymispaikasta tai laadusta.
[1119] Längmanin kirjallinen lausunto vuorikäräjillä 1854; Vuorikäräjien päätös. Vuorihallitus Ca 14. KA.
[1120] *Kuopio Tidning* 3.3.1855. – Aminoff todisti 1845 Ummeljoen sahalla Längmanin ja Wreden suvun välisiä sopimuksia. Muutaman vuoden kuluttua Längman tilasi häneltä Kotkan aluetta esittävän kartan. Collan oli Paloisten puustellin vuokraaja, Atrakosken kirjanpitäjä ja yksi Längmanin asiamiehistä Juantehtaan sahalla; Klinge 2006, 433.
[1121] *Kuopio Tidning* 11.8.1855.

esiintyi vain paikoittain ja kapeina vyöhykkeinä.[1122] Kun koko vuorikäräjäinstituutiota oltiin lakkauttamassa, kiistan käsittelyn oli määrä jatkua Leppävirran vuoden 1856 talvikäräjillä.

Purjehduskausi 1856

Yhteistyö englantilaisagentti Henry Dresserin kanssa oli toiminut hyvin, vaikka Längmanilla oli ollut ongelmia yksittäisen laivalastin kanssa.[1123] Dresserin liike oli suomalaisyrittäjien kanssa varsin laajaa ja monipuolista. Tärkeimmän haaran muodosti sahatavarakauppa. Krimin sota romahdutti Dresserin liikevaihtoa ja saattoipa maanmies amiraali Plumridgen Oulussa keväällä 1854 polttamissa terva- ja lankkuvarastoissakin kadota savuna myös Dresserin omaisuutta. Sota ei tuonut edes spekulanttien odottamaa hinnannousua. Hinnat laskivat eikä Englantiin tapuloitu sahatavara mennyt kaupaksi kuin suurin uhrauksin.[1124] Sotavuosina Dresser menetti myös Ruotsin ja Suomen kirjeenvaihtajansa, Suomessa keväällä 1852 vierailleen J. D. Matsenin itsenäiseksi yrittäjäksi. Tämä sai partnerinsa kanssa jo ensimmäisenä vuonna merkittäviä toimeksiantoja Ruotsista ja Preussista.[1125]

Pariisin rauhan jälkeen Längman ja Dresser palasivat normaaliin kirjeenvaihtoon. Uppsalassa ruotsia opiskellut Henry Dresser nuorempi oli astumassa isänsä palvelukseen ja tulossa kesällä Ruotsiin ja Suomeen. Längman odottikin näkevänsä nuorukaisen, jonka hän oli tvannut viimeeksi 13-vuotiaana pojankloppina.[1126] Ulkomaisten puutavara-agenttien matkamiehiä kiersi Suomessa ja Längman tutustui amsterdamilaista Gebrüder Hooglandtia edustavaan ”nuoreen herra Hooglandtiin”, jonka kanssa, samoin kuin toisen hollantilaisyhtiön, Broms & Co:n kanssa, hän solmi ensimmäiset kauppansa.[1127]

Alankomaihin Längman lähetti lähinnä lautoja, yhteen Pietarsaaresta lähetettyyn alukseen lastattiin mukaan myös lankkuja. Toimeksiannoilla Längman ei loukannut Dresserin intressejä, sillä tämä ei operoinut Hollannissa. Vaikeampi nieltävä Dresserille oli Längmanin päätös luovuttaa Matsenille myytäväksi kaksi laivalastillista, toisen Pietarsaaresta, toisen Haminasta. Tuskinpa Längman kovin kauaksi eksyi totuudesta kertoessaan Dresserille, että hän halusi toimeksiannoillaan tukea vasta-alkajaa. Matsenia hän vannotti nimenomaisesti etsimään omia asiakkaita, etteivät häntä hyvin palvelleen Dresserin kaupat vaikeutuisi. Minkäänlaista kilpailua agenttien välille ei saisi syntyä, sillä se olisi hänelle itselleen kaksin verroin harmillista, Längman muistutti.[1128] Vaikka Dresser sai valtaosan toimeksiannoista, kesän aikana kävi ilmi, että hän koki Matsenin saamat tehtävät epäluottamuksena. Matsen kertoi entisen isäntänsä olevan hänelle

[1122] Alivuorimestari Thoreldin kertomus. Vuorihallitus, De 1. KA.
[1123] Längman H. Dresserille 19.9.1856. Kopiokirja. Längman. SP; J. D. Matsen Längmanille 20.8.1853. Längman. SP.
[1124] H. Dresser Längmanille 17.8.1854. Längman. SP; ÅT 13.6.1854.
[1125] J. D. Matsen Längmanille 29.1.1855; 8.3.1856. Längman. SP. – J. D. Matsen perusti tammikuussa 1855 agentuurifirman Matsen Adams & Co (myöhemmin, viimeistään v. 1858 J. D. Matsen & Co) F. E. Adamsin kanssa. Firma myi jo ensimmäisenä toimintavuotenaan Ruotsista ja Preussista Iso-Britanniaan 25 laivalastillista sahatavaraa; *ÅU* 6.4.1852.
[1126] Längman H. Dresserille 21.6.1856 ja 20.8.1856. Kopiokirja. Längman. SP. – Tapaamisesta ei tullut mitään, sillä Dresser ehti juuri ennen Längmanin saapumista Viipuriin lähteä sieltä Ouluun.
[1127] Längman Broms & Co:lle 9.7.1856. Kopiokirja. Längman. SP.
[1128] Längman H. Dresserille 21.6.1856; Matsen Adams & Co:lle 21.6.1856. Kopiokirja. Längman. SP.

mustasukkainen, ei vain siksi, että Längman oli tarjonnut hänelle lastejaan, vaan myös siksi, että hän pystyi solmimaan tätä paremmin kauppoja.[1129]

Sahatavaran hintoja oli sodan jälkeen vaikea ennakoida. Alkukeväästä Englannissa povattiin yleisesti hinnanlaskua venäläisten satamien avautuessa. Matsen uskoi kuitenkin kasvavan kulutuksen pitävän hinnat vanhalla tasollaan.[1130] Hän oli pitkälti oikeassa: ruotsalaisista lankuista maksettiin Lontoossa paremmin kuin sotavuosina ja Englannin puutavarantuonti palasi edellisvuoden notkahduksen jälkeen aikaisemmalle tasolleen.[1131] Suomalaisviejän näkökulmasta tilanne ei ollut yhtä valoisa. Matsenin kaupatessa lasteja Lontoossa ja muissa Englannin ja Skotlannin satamakaupungeissa, Längmanin asettama yhdeksän punnan minimihinta standartilta osoittautui liian korkeaksi. Toukokuussa Ummeljoen lankuista tarjottiin korkeimmillaan 8,10 puntaa f.o.b. Viipurilaisia lankkuja oli vaikea saada kaupaksi edes 7,10 punnalla. Pietarin lankut – Gromoffia lukuun ottamatta – eivät käyneet kaupaksi tarjotulla hinnalla yhdeksän puntaa f.o.b. Kesäkuussa hinnat laskivat edelleen.[1132]

Hintojen lasku koski lähinnä Venäjän keisarikunnan sodanaikaisesta saarrosta kärsineitä sahoja. Ne olivat menettäneet markkinoita preussilaisille, ruotsalaisille, norjalaisille ja Atlantin takaisille sahatavaranviejille. Markkinaosuuksien palauttaminen ja suurten varastojen tyhjentäminen onnistui vain hintoja laskemalla. Likviditeettiongelma suorastaan pakotti useimmat sahanomistajat myymään tuotteensa alennuksella. Toisaalta markkinat suhtautuivat epäluuloisesti sahatavaraan, jonka epäiltiin ja tiedettiin – pitkän tapuloinnin tai tukkien vuosikausia kestäneen vesivarastoinnin vuoksi –kärsivän laatu- ja värivaurioista. Suomalaissahat myivät tuotantonsa vuonna 1856 pilkkahintaan, reilusti alle omien kustannusten.[1133] Hinta pysyi alhaisena – ja ainakin länsirannikon käsisahausalueilla alempana kuin koskaan – myös lähivuodet.[1134]

Vientisahojen tappioita lievensi vientitullien poisto keväällä 1856, mutta vain osaksi.[1135] Myös rahtimaksut kohosivat, koska suomalaislaivasto oli sodan aikana kutistunut noin puoleen entisestään. Laivanvarustajat saivat kruunulta korottomia lainoja ja veistättivät parhaansa mukaan uutta laivastoa, mutta kesällä 1856 vajaus tuntui vielä huomattavana. Ulkolaisia aluksia käyttävä Längman ei päässyt pälkähästä, sillä talouden vilkastuminen teki pulan rahtialuksista maailmanlaajuiseksi. Ja kun rauha varmistui vasta keväällä, Längmanin toimeksiannot venyivät tavanomaista myöhäisemmäksi. Dresser ja Matsen turvautuivat rahtilaivoja tilatessaan poikkeusjärjestelyihin. Kiireellä ja monien välikäsien kautta tehdyt sopimukset johtivat ikäviin väärinkäsityksiin: Dresserin Pietarsaareen lähettämän Monarch-aluksen lastiruuma sopi Långforsin lankuille huonosti.

Lautatarhansa evakuoinut Längman ehti toimittaa Svin Örniin ainoastaan lupaamansa laudat ja lankut, jos niitäkään. Osa sahatavarasta oli Kokkolassa. Rahdinajajien ja

[1129] Matsen Adams & Co Längmanille 7.7.1856. Längman. SP.
[1130] J. D. Matsen Längmanille 8.3.1856. Längman. SP.
[1131] Söderlund 1951, 53–54.
[1132] Matsen Adams & Co Längmanille 21.5.1856; 22.5.1856; 3.6.1856. Längman. SP. – Pietarin standartti vastasi 10 redusoitua tolttia eli yhteensä 120 kpl (1,5”x11”x12 jlk.) lautoja; FAT 17.4.1856. – Viipurista kerrottiin vielä huhtikuussa useita lankkujalasteja myydyn Englannissa edulliseen 7,10 punnan hintaan.
[1133] Hoffman 1980, 42.
[1134] Hanho 1915, 123.
[1135] Hanho 1915, 116–118, 123. – Itse asiassa vientitulli piti maksaa, mutta sen palauttamista saattoi anoa vientikohteesta hankitulla todistuksella. Tullimaksujen palautukset olivat voimassa vuoden 1857 loppuun.

satamatyöväen värväys kävi kankeasti ja kiireisimpinä hetkinä Längman seisotti Långforsin sahaa saadakseen väkeä satamaan.[1136] Kun Monarchin kapteeni piti tiukasti kiinni sopimuksesta saada alukselle ”täysi ja vaivaton lasti”, jouduttiin aluksen kannelle sijoittamaan pääosin ykkösluokan tavaraa.[1137] Toinen Dresserin lähettämä alus saapui satamaan ennakoitua nopeammin. Laudanajonsa kanssa tuskailevalle Längmanille laivan seisottaminen satamassa tai lähettäminen vajaalla lastilla merkitsivät molemmat tuntuvia menetyksiä. Kirjeenvaihto sai vihjailevia ja uhkailevia sävyjä, vaikka juoksevia liikeasioita hoidettiin entiseen malliin.[1138]

Ilmeisesti Dresser suhtautui hieman suuripiirteisesti Längmanin vaatimuksiin ja oletti tämän tarvittaessa joustavan lastauspaikalla. Toisaalta Längman ei huonon terveytensä ja poikkeusjärjestelyidensä vuoksi ollut aina itsekään ajan tasalla varastojensa todellisesta sisällöstä.[1139] Matsenin myytyä heinäkuun lopulla Långforsin lastin ”samaan hintaan kuin herrat Dresser & Co”, hän sai vain pari päivää kirjeen postittamisesta Längmanilta sähkeen, joka käski olla myymättä Pietarsaaren sekundalastia. Skotlannin Aberdeenista lähtenyt norjalaisalus Vesta purjehti kuitenkin jo kohti Pietarsaarta.[1140] Matsen oli tiukkana: Längmanin oli täytettävä alus millä tahansa tavaralla, muuten tämän Englannissa laajalle levinnyt hyvä maine olisi mennyttä.[1141] Längman taipui ja myönsi lähettäneensä sähkeen myöhässä. Matsen pyysi anteeksi kiireessä käyttämäänsä uhkailevaa tyylilajia. Asia oli järjestyksessä ja liikesuhde jatkui normaalisti.[1142]

Längman sai Ummeljoen lankuista edelleen viipurilaisia ja muita suomalaissahoja paremman hinnan, mutta hintaero hänen referenssinä pitämiinsä pietarilaisiin viejiin – vaikkapa vientiä Laatokan kautta harjoittavaan Arppeen – palautui entiselleen. Useiden vuosien työ valui hukkaan ja Längman turhautui; kuinka suomalaislankkujen laadun odotettiin nousevan, jos markkinat Englannissa eivät tukeneet näitä pyrkimyksiä? Saamallaan paremmalla hinnalla hän oli kannustanut viipurilaisia ja muita suomalaisia sahatavaran parempaan huolenpitoon ja tarkempaan lajitteluun – samalla hän oli esiintynyt aina tilaisuuden tullen tiennäyttäjänä.[1143] Tämä oli varmasti totta. Esimerkkinä saavutetusta maineesta käyköön *Suomettaren* Pietarsaaren kirjeenvaihtajan Yrjö Koskisen todistus lokakuulta 1856, jonka mukaan ”patroni” Längman oli ”toimellisilla ja nerokkailla sahatehtaillansa” saanut kunnioitetun nimen ”sekä kotona että ulkomailla”.[1144]

[1136] Längman R. G. Ekmanille 1.8.1856; Alex. Donnerille 28.6.1856. Kopiokirja. Längman. SP.

[1137] Längman H. Dresserille 6.7.1856. Kopiokirja. Längman. SP. – Vastaavanlaisista ristiriidoista sahayrittäjän pitkäjänteisen suunnittelun ja toisaalta laivojen kapteenien ja lastien tilaajien halulla saada täysi lasti, ks. Johansson 1988, 113.

[1138] Längman H. Dresserille 19.9.1856. Kopiokirja. Längman. SP.

[1139] Längman Matsen Adams & Co:lle 15.8.1856. Kopiokirja. Längman. SP.

[1140] Matsen Adams & Co Längmanille 29.7.1856; 2.8.1856. Längman. SP. – Hulliin myytyjen lastien hinta oli Pietarsaaresta 8.0 £ f.o.b. ja Haminasta 8.10 £ f.o.b. standartilta. Pietarsaaren lastin osti Barkworth & Spalding. Ummeljoen lankut ostanut R & J Harrison järjesti itse rahdin; Längman Matsen Adams & Co:lle 4.8.1856. Sähke. Längman. SP. – ”Werkauf nicht die Jacobstadter secunda ladung, weil es plötslich mangelt an prima für die im laden liegende Schiffe.” Venäjältä ulkomaille lähetetyt sähkeet oli kirjoitettava venäjäksi tai saksaksi.

[1141] Matsen Adams & Co Längmanille 16.8.1856. Längman. SP.

[1142] Matsen Adams & Co Längmanille 11.9.1856. Längman. SP.

[1143] Längman Dresserille 21.6.1856; 18.7.1856; J. D. Matsenille 21.6.1856. Kopiokirja. Längman. SP. – Längman oli saanut myös laittaa jonkin verran sekundaa priiman sekaan samalla hinnalla.

[1144] *Suometar* 17.10.1856.

”Suurin syy, että radikaalisti myin kaikki”

Pohtiessaan syksyllä 1853 luopumista Juantehtaasta Längman oli perustellut sitä ensisijaisesti terveydellisillä syillä.[1145] Långforsin sahaa hän alkoi kaupitella, kun kilpailija Vahangalle oli myönnetty siirtolupa.[1146] Ja kun Uudenmaan läänin kuvernööri teki talvella 1854 ehdotuksensa Ummeljoen sahauspäivämääristä, Längman antoi ymmärtää, ettei jatko Ummeljoellakaan ollut selvyys: ”Kaikki tämä maan pääelinkeinon ja teollisuudenalan eteen, parhaan kykyni mukaan, tekemäni työ muuttuu masentavaksi ja epämiellyttäväksi, jos sen tielle asetetaan liian rajoittavia esteitä.”[1147]

Juantehtaan sahapuolikkaan myynti rauhan varmistuttua keväällä 1856 oli tarkoin harkittu päätös. Kesällä Längmania turhauttivat sahatavaran hinnat, jotka laskivat absoluuttisesti ja myös suhteessa muihin viejiin. Heinäkuussa hän kertoi Englantiin supistavansa ”innokkaasti” laajalle levinnyttä toimintapiiriään. ”Jos vain pystyn ja ehdin, niin myyn vielä tämän vuoden aikana Pietarsaaren ja Jyväskylän sahani.”[1148] Långforsin sahanhoitajaa Robert Georg Ekmania hän tiedotti myyntitarjouksensa ehdoista.[1149]

Syyskuussa Längman matkusti Pietarsaareen, myi sahansa kilpailijoilleen ja jätti Pietarsaaren rouvasyhdistykselle 500 hopearuplaa lastenkoulun asettamiseksi; rahaston korkotulot käytettiin sittemmin köyhille tytöille tarkoitetun koulun ylläpitoon. Pietarsaarelaiskauppiailla oli nyt kaksi sahaa Ähtävänjoella ja monopoliasema alueen puukaupoissa.[1150] Längman perusteli ”lukuisten kiistojen ja harmien kohteensa” myyntiä ”sairaudellaan ja kyllästymisellään”. Hän kertoi lopettavansa koko sahaliikkeensä ”niin laajasti ja nopeasti kuin vain mahdollista”.[1151]

Varkauden jälkipuintia ei tuotu koskaan Leppävirran käräjille. Längman ja Wahl olivat päättäneet hakea sopua, vaikka Längmanin valtausten arvo ei vastannut likimainkaan 10 000 hopearuplan sovittua hyvityssummaa. Kysymys, oliko Längman jättänyt toteuttamatta lupauksensa, oli nimittäin tulkinnanvarainen. Wahlin mukaan tämä oli kyllä uskotellut ”tavallisella luottamuksellisella varmuudella ja tahdikkuudella erittäin suuria etuja, joita Varkauden ruukki siten hankittujen malmivarojen ansiosta tulisi saamaan sekä sitoutui em. korvaukseen, kun minä, kuten tavallisesti, epäilin herra Längmanin vakuutuksia sekä malmivarojen ehtymättömyyden että rikkaan ja hyvän laadun suhteen”.[1152]

Sopimustekstiä sorvannut kamreeri Trapp todisti kuitenkin jo vuonna 1851, etteivät osapuolet sopimusta allekirjoittaessaan erityisesti keskustelleet malmivarojen määrästä. Längman oli suorastaan painottanut, ettei halunnut vastuuta siitä, että kaikki malmit olisivat harmaan takkiraudan valmistukseen sopivia. Hän lupasi ainoastaan, että mainittua malmia saisi kyseisistä järvistä. Tämän jälkeen Trapp oli varoittanut Wahlia

[1145] Längman C. Hernmarckille 8.10.1853. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA
[1146] Post Porto Räkning År 1855. Längman. SP. – Längman lähestyi Vahangan omistajaa, Thodénia, kirjeellä jo 3.4.1855.
[1147] Längman Uudenmaan läänin kuvernöörille 8.4.1854. AD 65/101 1855 STO. KA.
[1148] Längman H. Dresserille 18.7.1856 ja 15.8.1856. Kopiokirja. Längman. SP.
[1149] Längman R. G. Ekmanille 18.7.1856. Kopiokirja. Längman. SP – Hän pyysi sahasta 14 000 ruplaa, jonka lisäksi hän antoi sahan ja uittoväylien tukkivarastoille omat kappalehintansa.
[1150] Nikula 1962, 55–56; Björkman 1924, 151–152; Lahjoituksesta, ks. *Suometar* 17.10.1856; *Wiborg* 8.6.1860; *Wasabladet* 17.4.1858; 31.10.1863.
[1151] Längman H. Dresserille 19.9.1856. Kopiokirja. Längman. SP.
[1152] P. Wahlin kirjallinen lausunto vuorikäräjillä 1854. Vuorihallitus Ca 14. KA. Käännös Eevert Laine.

epämääräisestä sopimuksesta. Tämä oli kuitenkin pitänyt valmista sopimusta tärkeämpänä kuin epäkohdan korjaamista.[1153]

Tarkoin harkituilla sanavalinnoillaan Längman puijasi neuvottelu–uupumusta potevan Wahlin epäedulliseen sopimukseen. Jo pienempikin erä kelvollista malmia saattoi oikeusistuimessa osoittaa kirjallisen lupauksen täytetyksi – ja tämän kai osoittivat vuoden 1855 koenostot. Näytöt eivät poistaneet kuitenkaan epäsuhtaa, joka vallitsi Längmanin lupauksen ja sen laiminlyönnistä määrätyn korvauksen välillä. Oikeudenkäynnin lopputulosta oli vaikea ennakoida: käräjillä asiaa olisi kenties vatvottu vielä vuosikausia. Ja todennäköinen valitusprosessi ylemmissä oikeusasteissa olisi lykänyt lopullista tuomiota edelleen. Tämä kaikki olisi ehkä ollut kestettävä, elleivät osapuolet olisi löytäneet yhteistä, oikeusjuttuihin koplattavaa intressiä.

Ummeljoen voitonjakoa koskevaa riitaa oli setvitty Elimäen ja Anjalan käräjillä. Lorentz Teschen kuolema ja Paul Wahlin pitkä ulkomaanmatka viivästyttivät osaltaan käsittelyä. Oikeusprosessissa tapahtui yllättävä käänne syyskäräjillä 1854, kun Teschen perikunta yhtyi Längmanin Bruunia vastaan esittämään kanteeseen. Kiistan käsittelyä siirrettiin tämän jälkeen käräjiltä toisille.[1154] Käräjöinti väsytti kaikkia osapuolia eikä tuntunut johtavan mihinkään.

Längman oli irtautumassa sahoistaan. Yhtiökumppanit halusivat eroon Längmanista. Riitojen sovittelu ja kaupankäynti kytkeytyivät yhteen. Längman luopui huhtikuussa 1856 vaatimuksista, joita hän oli esittänyt Elimäen ja Anjalan käräjillä Wahlia vastaan. Vastineeksi yhtiömiehet eivät vaatineet häneltä – kallista tapetointia lukuun ottamatta – korvausta yhtiön rahoilla ”omaksi yksityiseksi mukavuudekseen” tehdyistä sisustustöistä Parpulan kartanossa.[1155] Christian ja Jean Bruunin kanssa Längman sopi luopuvansa palkkiovaatimuksista sekä etuosto-oikeudesta Teschen perillisten Ummeljoen osuuksiin. Jean Bruun maksoi Längmanille 3000 hopearuplaa kertakorvauksena.[1156] Ummeljoen kiistat oli sovittu. Varsin käytännöllistä asennetta riitoihin osoitti se, että Jean Bruun oli vuosikausia hoitanut Längmanin alusten tulliselvityksiä. Lopulta tehtävästä vastasi Bruunin vävy, aloitteleva kauppias ja tuleva höyrysahanperustaja Carl Henric Ahlqvist, joka teki Haminassa muitakin palveluksia Längmanin liikkeelle.[1157]

Teschen perikunta myi osuutensa keväällä 1856 Paul Wahl & Co:lle ja Jean Bruunille, jonka jälkeen kukin osakas omisti sahasta kolmanneksen.[1158] Lokakuun lopulla Längman myi osuutensa Ummeljoen ja Metsäkylän sahoista sekä Muuramen sahan Ummeljoen yhtiökumppaneilleen.[1159] Ja vain muutama päivän kuluttua Wahl antoi Viipurissa

[1153] Jäljennös R. Trappin lausunnosta Viipurin kämnerinoikeedessa 29.8.1851. Vuorikäräjät 1852. Vuorihallitus Ca 13. KA. – Längmanin konkurssipesän hoitajana toiminut Trapp toimitti G.O. Waseniuksen *Helsingfors Tidningaria* 1834–1838. Sen jälkeen hän sai lääninkamreerin paikan Viipurista. Trapp oli Saimaan kanavan rakentamista varten asetetun talouskomitean jäsen ja kanslian johtaja.

[1154] Elim. tk. 1854 § 31, § 32 ja § 33; Elim. sk. 1854: § 38, § 39 ja § 40. Kymi U.l. KO a 52. KA; Elim. tk. 1855 § 25 ja § 27; Elim. sk. 1855 § 14. Kymi U.l. KO a 53. KA; Elim. tk. 1856 § 41 ja § 42; Elim. sk. 1856 § 32. Kymi U.l. KO a 54. KA.

[1155] Längman ja Wahl, sopimus 26.4.1856 Viipuri. Jean Bruunin kokoelma. MMA.

[1156] Elim. tk. 1857 § 29 ja § 30. Kymi U.l. KO a 55. KA.

[1157] Ahlqvist sai kauppiaanoikeudet 1851. Läheiset yhteydet Bruuneihin ja Längmaniin valmensivat häntä myöhempiin sahayrityksiinsä.

[1158] Elim. sk. 1852 § 28. Kymi U.l. KO a 50. KA. – Tieto C. Bruunin eron ajankohdasta perustuu kauppias J. G. Krookin todistajanlausuntoon.

[1159] Kauppakirja 25.10.1856. Wasenius släkten 408.5.4.1.3.30. SLSA.

Längmanille kirjallisen vakuutuksen, että korvauskiistat heidän välillä oli ”lopetettu ja jätetty kokonaan unohduksiin”.[1160] Sovun yksityiskohdista ei ole tietoa. Längman oli kiistan aikana pitänyt yllä uhkaa, että perustaisi Varkauden lähistölle oman rautatehtaan, mikäli hän ei pääsisi Wahlin kanssa sopimukseen.[1161] Tälläkin saattoi olla vaikutuksensa. Joka tapauksessa Längman oli voittanut tarkoituksellisen epämääräisillä sanavalinnoilla ensinnäkin aikaa. Se oli mahdollistanut likvidien varojen välittömät ja tuottavat sijoitukset. Jos Wahl ylipäätään sai Längmanilta jotain korvausta, jäi se alkuperäisvaatimukseen nähden mitättömäksi. Längman voitoksi on luettava myös hänen Käenkosken kautta saavuttama huomattava taloudellinen hyöty.

Vuoden 1856 lopulla Längman omisti enää Kuuskosken privilegion, mutta halusi siitäkin eroon. Sahateollisuuteen vanhan sahamiehen kytki tiukimmin Ummeljoen ja Muuramen kanssa aina vuoteen 1869 jatkettu tukkileveranssisopimus. Jälkeenpäin hän perusteli sahojensa myyntiä liikeystävälleen: ”Jos sota ei olisi tullut väliin, minun ei olisi tarvinnut kärsiä niin pitkään asioidessa kirjoitus- ja ajatuskyvyn vievästä päänsärystä – – Suuri syy siihen, että radikaalisti myin kaikki, voittaakseni rauhaa, lepoa ja terveyttä, sekä tilaisuuden etsiä itselleni miellyttävä vanhuuden paikka”.[1162] Väsymisen syitä voi arvailla. Ilmeisesti Längman ei uskonut sahoihin sijoitetun pääoman tuoton palaavan sotaa edeltävälle tasolleen. Ikääntyvä liikemies mietti jo, oliko kaikki sahojen eteen tehtävä työ raskaan, terveyttä vaarantavan henkilökohtaisen uhrauksen arvoista.

Sodan aikana Längman oli puolustanut omia ja koko sahateollisuuden intressejä järjestelmän epäkohtia vastaan. Hän oli hakenut tuloksetta Långforsin ja Muuramen vapauttamista verotuksesta seisokin ajaksi.[1163] Hän anoi myös lisäsahauslupaa vuosille 1857–1858, jotta sodan aikana käyttämättä jääneet kiintiöt voitaisiin sahata. Arppelle tällainen lupa oli myönnetty vuonna 1844, mutta tuolloin kruunu ei vielä harjoittanut sahojen aktiivista valvontaa.[1164] Vaasan läänin kuvernööri suhtautui anomukseen ymmärtäen, muiden läänien päälliköt torjuen. Sahansa myydessään Längman lupasi hoitaa anomusprosessit loppuun. Senaatti oli kuitenkin tiukkana eikä heltynyt edes poikkeusoloissa sahausoikeuksien aikasiirtoon.[1165] Yrittäjien likviditeettikriisiä kruunu sen sijaan lievensi Suomen Pankin hypoteekkirahastosta myöntämillään luotoilla. Sellaisen sai myös Längman osoitettuaan, että oli palovakuuttanut Lauritsalan lautavarastonsa.[1166]

[1160] Paul Wahl 29.10.1856. Längman. SP.

[1161] Lisäys Längmanin ja Ponomarevan yhtiösopimukseen. Längman. SP. – Juantehtaan Ponomareva oli antanut Längmanille ”luvan” perustaa valtaustensa turvin rautalaitos Juantehtaan eteläpuolelle, mikäli hän ei pääsisi Wahlin kanssa sopimukseen riidanalaisista järvimalmeista.

[1162] Längman C. Hernmarckille 17.1.1859. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA.

[1163] Längman Vaasan lääninhallitukselle 1.12.1854; Kuvernööri A.O. Rechenberg 22.2.1855. AD 62/101 1855 STO. KA; STO 8.3.1855 ja 27.11.1857. KA; Hanho 1915, 85–86. – Samaan ratkaisuun kruunu oli päätynyt sahateollisuuden 1840-luvun alun kriisin aikana.

[1164] STO 24.4.1844. KA.

[1165] STO 14.2; 11.10. ja 27.11.1857. KA.

[1166] Tilikirja 1855. Längman. SP; KD 25/399 1855 STO. KA. – Sahayrittäjille myönnettiin lainoja yhteensä 191 650 hopearuplaa.

XIII SIJOITTAJA

Porin höyrysahahakemuksen hylkäys…

Vuoden 1857 alkupuolella tuskin mikään viittasi – byrokratian rattaisiin unohtunutta Gyldénin ehdotusta ehkä lukuun ottamatta – siihen, että kruunun asenne sahateollisuutta kohtaan olisi muuttumassa. Oululaiskauppias J. G. Bergbom ja pian myös toinen oululaiskauppiaiden muodostama yhtiö olivat hakeneet ennen Krimin sotaa lupaa sahauttaa höyrysahalla lauttapuita, joita käytettiin Iijoella tervatynnyrien uitossa. Hakemuksia perusteltiin koskivoiman puutteella: ilman höyryvoimaa lauttapuut oli sahattava käsin. Itse von Haartman rohkaisi jättämään hakemukset, mutta vain siksi, ettei höyrysaha Iissä lisäisi tukkipuun kulutusta. Höyrysahan perustaminen oli tällöin samanlainen rationalisointitoimi kuin uuden metsäjärjestyksen hengessä toteutettu yksittäisen privilegion siirto tarkoituksenmukaisempaan paikkaan. Senaatin talousosasto pohti hakemuksia kevättalvella 1857, mutta piti kysymystä juridisesti ongelmallisena. Asia siirrettiin täysistuntoon, joka halusi luoda periaatteellisen linjauksen höyrysahojen perustamisesta. Ajatusta tuki myös kenraalikuvernööri F. R. W. Berg. Höyrysahat salliva armollinen keisarillinen asetus julistettiin syyskuun ensimmäisenä päivänä 1857.[1167]

Nikolai I oli kuollut yllättäen keväällä 1855. Venäjä oli jatkanut tappioon päättynyttä Krimin sotaa Aleksanteri II:n johdolla. Sota paljasti Venäjän armeijan ja koko yhteiskunnan jälkeenjääneisyyden. Suomen entinen kenraalikuvernööri Menshikov oli johtanut Venäjän surkeasti epäonnistunutta laivastoa ja erosi virallisista tehtävistään. Suomalaisten osoittama uskollisuus keisarille oli palkittu jo vt. kenraalikuvernöörin Platon Rokassovskin aikana. Vihattu kieliasetus oli käytännössä lakkautettu ja Suomen ruotuväkilaitos perustettu uudelleen. Aleksanteri II ajoi pakonkin sanelemana yhteiskunnallisia uudistuksia, jotka tuntuivat koko keisarikunnan talouselämässä ja henkisessä ilmapiirissä. Suomessa politiikkaa ajoi eritoten kenraalikuvernööri Berg. Keisari Aleksanteri II saneli senaatille maaliskuussa 1856 käänteentekeviksi koetut ohjeet kaupan, teollisuuden ja vuoritoimen kehittämisestä sekä rautateiden ja kanavien rakentamisesta. Kysymyksiä pohtineiden komiteoiden jäseniksi otettiin syksyllä virkamiehiä, mutta myös johtavia tehtailijoita ja liikemiehiä kuten Paul Wahl ja N. L. Arppe.[1168]

Höyrysaha-asetus sopi aikaan hyvin, mursihan se keinotekoisen esteen järkiperäiseltä taloudenhoidolta. Liikemiehet uskoivat asetuksen tuomaan muutokseen. Kokkolalaiskauppias Anders Donner kirjoitti liikeystävälleen kuukausi asetuksen julistamisen jälkeen: ”– – lopultakin onnekkaasti on asianomaisten sumuisiin aivoihin läpitunkeutunut ajatus niistä eduista, joita höyrysahoilla on vesisahoihin nähden.”[1169]

Höyrysahahakemus oli asetuksen mukaisesti jätettävä – metsäjärjestyksen vesisahoja koskevista määräyksistä poiketen – suoraan senaattiin, joka olosuhteisiin perehdyttyään myöntäisi tai kieltäisi privilegion. Muuten noudatettiin vuoden 1851 metsäjärjestyksen

[1167] Hanho 1915, 108–111; Ahvenainen 1984, 204–205.
[1168] Laine 1950, 201–202.
[1169] Anders Donner C. Hernmarckille 3.10.1857. Conrad Hernmarck 407.1. SLSA.

periaatteita.[1170] Poikkeuksellinen hakukäytäntö kertoi, ettei höyrysahan perustamista ymmärretty vesisahojen kaltaisena rutiinikysymyksenä, vaan poikkeusolojen ratkaisuna. Höyrysahoille ei haluttu antaa vaikkapa laajemman sahausoikeuden tuomaa kilpailuetua.[1171] Tämä selvisi jo ensimmäisten hakemusten kohtalosta: Iijoen suulle myönnettiin lokakuussa 1857 lupa kahdelle höyrysahalle, mutta vesisahoille paremmin sopivilla 8000 tukin kiintiöillä. Hakijat olivat laskeneet investoinnin edellyttävän vähintään 10 000 tukin kiintiötä. Sahojen rakentamista ei aloitettu.[1172]

Längman ei ollut löytänyt Kuuskosken privilegiolleen ostajaa, mutta Havinginkosken pattitilanne – kysymys koskeen pistävän niemen hallinnasta – laukesi hänen edukseen. Hän jätti Havingin privilegiohakemuksen. Lähtökohdat Kuuskosken siirrolle olivat heikot, mutta höyrysaha-asetus pani asetelmat uusiksi: mikäli Längman perustaisi sahan meren rannalle, eikä Havinginkoskelle, hän pystyisi perustelemaan Kuuskoskelle katsastettujen metsien siirron logistisesti uskottavasti. Kokemäenjoen suu oli sijaintina muutenkin sisämaata edullisempi.

Längmanin valtasi sotaa edeltäviltä vuosilta tuttu kiihko ja toimintatarmo. Hän matkusti Turkuun ja Poriin ja sai muutamassa viikossa valmiiksi höyrysaha-anomuksen edellyttämät järjestelyt. Tärkein oli vuokrasopimus Isokatavan saaresta ja merenlahdesta, jota oli määrä käyttää tukkien varastointialtaana. Maa-alueen omisti Porin kaupunki.[1173] Längman anoi protokollan mukaisesti Turun kuvernöörinvirastosta Kuuskosken privilegion siirtoa Isokatavaan ja Havinginkoskelle Ikaalisista ja Hämeenkyröstä katsastettujen metsien osoittamista höyrysahalle.[1174] Kun Längman jätti höyrysahahakemuksen senaattiin marraskuussa 1857, hän oli ensimmäinen höyrysaha-asetuksen rajoja kokeileva yrittäjä – jos huomioon ei oteta vuosia aikaisemmin jättyjä Iin hakemuksia. Längmanin hanke pääsi julkisuuteen liberaalin *Wiborgin* Porin kirjeenvaihtajan uutisoinnista.[1175]

Längman perusteli hakemusta kansantaloudellisella ja yritystaloudellisella hyödyllä, kuten tapana oli. Iijoen ratkaisuista tietoisena hän korosti isomman laitoksen kannattavuutta suhteessa kahteen pienempään. Siltä varalta, ettei senaatti tukisi sahan taloudellisen toiminnan kannalta välttämätöntä 15 000 tukin sahausoikeutta, hän pyysi tilaisuutta täydentäviin metsäkatselmuksiin. Kuuskosken hän korosti sijaitsevan vesiteitse vain neljän peninkulman päässä Isokatavasta. Sille osoitetut tukit voitiin uittaa Noormarkunjokea ja merta pitkin sahalle.[1176]

[1170] Asetus höyrysahojen perustamisesta 1.9.1857. Kejserliga förordningar 1857.

[1171] Plenum 30.3.1857; 6.4.1857; 27.4.1857 ja 4.5.1857. SEN. KA. – Linjaus näkyi hyvin senaatin täysistunnoissa keväällä 1857 esitetyissä kannanotoissa ja erityisesti valtioneuvos J. E. Bergbomin perustelussa, joka sai senaatin enemmistön – myös von Haartmanin – tuen ja josta tuli uuden asetuksen pohja: ”Voidaan hyvin huomauttaa, että höyrysaha mahdollisesti tulee myötävaikuttamaan suurempaan metsien hävitykseen, kuin jos vain vesisahoille sallittaisiin sahaus ja että nykyiset sahanomistajat tulisivat muutoksien kautta kärsimään heidän tähän asti sallitulla sahaliikkeellään tekemissään laskelmissa ja heidän oikeuttaan siten tulleen loukatuksi. Mutta kun höyrysahan perustaminen pitäisi joka eri tapauksessa riippua tarkasta olosuhteiden arvioimisesta, ja kun mitään vaikeutta niiden valmistuksen rajoittamiseksi ei ole, niin eivät nämä huomautukset näytä antavan aihetta yleiseen höyrysahojen perustamiskieltoon.”

[1172] Ahvenainen 1984, 205.

[1173] Kaukamaa 1941a, 572–573. – Isokatava sijaitsi aivan Reposaaren vieressä, Lampaluodon ja Tahkoluodon välissä.

[1174] Kuvernöörin lausunto STO:lle 17.11.1857. KD 344/142 1857 STO. KA.

[1175] *Wiborg* 24.11.1857.

[1176] Längmanin höyrysahahakemus 14.11.1857. AD 1081/109 1857. STO. KA.

Varmistaakseen selustansa Längman lähestyi senaattia myös toisella kirjeellä, jossa hän uudisti jo kuvernöörille esittämänsä, mutta sittemmin perumansa esityksen Kuuskosken rakentamiselle myönnettävästä lisäajasta, mikäli privilegion siirtoa Isokatavaan ei hyväksyttäisi. Senaatti ei ratkaisussaan vitkastellut, vaan hylkäsi höyrysahahakemuksen joulukuussa ilman perusteluita. Kuuskoski sai lisävuoden sahan rakentamiseksi.[1177]

... ja höyrysaha-asetuksen hyllytys

Toimelias kenraalikuvernööri Berg oli erityisen kiinnostunut talousasioista, samoista kysymyksistä, joita senaattori von Haartman oli ohjaillut suvereenisti jo parin vuosikymmenen ajan. Kaksi voimakastahtoista valtiomiestä operoi samalla kentällä. Tilanne oli kestämätön myös siksi, että toinen edusti vanhaa ja toinen uutta politiikkaa. Senaatissa jo pidempään kytenyt tyytymättömyys yksinvaltaista von Haartmania ja hänen politiikkaansa vastaan sai tuulta. von Haartmanin lopullinen lähtölaskenta alkoi syksyllä 1857, kun kenraalikuvernöörin aloitteesta asetettu komitea alkoi selvitellä valtion finansseja. Päämääränä oli von Haartmanin syrjäyttäminen. Muodollisesti Berg halusi Turun läänin kuvernöörin Fabian Langenskiöldin johtamalla komitealla tietoa valtion välillisten tulojen lisäämistarpeesta.[1178]

Kenraalikuvernööri jätti marraskuussa 1857 senaattiin kirjelmän, joka koski konkreettisesti yhtä valtion mahdollista välillistä tulonlähdettä. Hän pyysi senaatilta ehdotusta metsähallinnon järjestämiseksi Pielisen seudun kruunumetsissä. Metsiin itsekin tutustunut Berg näki, että Saimaan etelärannalle tai kanavan suulle tulisi perustaa suuria höyrysahoja, jotta laajoja kruunumetsiä voitaisiin hyödyntää mahdollisimman taloudellisesti. Kenraalikuvernööri arvioi, että kruunu saattoi myydä alueelta vuosittain jopa miljoona runkoa. Puunhakkuun valvonta edellytti kuitenkin metsähallinnon järjestämistä.[1179]

Senaatin talousosasto pohti kirjeen sisältöä joulukuun 9. päivänä. Senaattorien täytyi ymmärtää, mitä Bergin linjauksesta seuraisi: Suuria valtionmetsiin tukeutuvia höyrysahoja oli vaikea perustella samalla kun yksityismetsiä sahaavia laitoksia kontrolloitiin tiukasti. Jos kruunu ryhtyi hoitamaan metsiään liiketaloudellisin periaattein, olisi sama sallittava myös yksityisille metsänomistajille. Rinnakkaisjärjestelmän ylläpito olisi tuonut uusia tulkinnanvaraisuuksia ja lisännyt byrokratiaa. Sahojen privilegiopolitiikka tarvitsi perusteellisen uudelleenarvioinnin.

Talousosasto pyysi kirjeen johdosta lausuntoa ylijohtaja C. W. Gyldéniltä, joka oli jo aiemmin syksyllä saanut kuvernöörien ja Suomen Talousseuran lausunnot kolmen vuoden takaisesta ehdotuksesta metsähallinnon järjestämiseksi.[1180] Itse asiassa Bergin kirje oli perustunut Gyldénin laskelmiin. Yllätyksiä ei ollut odotettavissa. Gyldén halusi kasvattaa sahateollisuuden kapasiteettia, jotta kruunumetsät saataisiin tuottamaan rahaa.[1181]

[1177] STO 11.12.1857. KA.
[1178] Kalleinen 2001, 276–277; Tyynilä 1992, 173; Rauhala 1915, 360.
[1179] Hanho 1915, 151–152. Siinä KD 649/63 1857 STO. KA.
[1180] STO 9.12.1857. KA.
[1181] Perälä 1987, 633–634.

Gyldén oli metsähallinnon puolestapuhuja. Maatalouden ja metsätalouden välillä hän ei nähnyt ristiriitoja, ”koska meillä viljelyskelpoista maata on suhteessa kokonaispinta-alaan ylipäätään niukalti ja levinneenä useimmiten pienempiin osiin; ja että ne tulisivat mahdollisuuksien mukaan viljellyksi ja hyödynnetyksi olisi ilmeinen voitto valtiolle ja valmistaisi erityisesti valtion metsien hoidolle huomattavia etuja – – maataviljelevinä metsänvalvojina”. Samantapaista maa- ja metsätalouden harmoniaa olivat myös Längman ja Snellman aikanaan tavoitelleet, joskaan ei aivan yhtä selkein sanoin; kyse ei heillekään ollut maatalouden tai teollisuuden ensisijaisuudesta vaan kokonaisedusta. Suurin näkemysero koski kruununmetsiin asettuville uudistilojen viljelijöille osoitettuja metsämaita. Gyldénin mukaan ”viimeisten 60 vuoden aikana oli huomattavan laajoja metsäaluieta luovutettu niin vaatimatonta metsävuokraa vastaan, että se oli hyödyttänyt ainoastaan metsäkeinottelijoita, jotka olivat näin vapautuneet vähäisestäkin asianomaisten kruunun palvelijoiden valvonnasta, ja siten saaneet vapaasti riehua metsissä ja osin kiirehtineet tiloille niin ylenpalttisesti metsämaita – –.” Gyldénin näkökulma ei ollut sahalähtöinen. Päinvastoin, metsäspekulanteille saattoi ennustaa tietyissä asioissa jopa entistä tiukempaa järjestystä.[1182]

Tuore höyrysaha-asetus osoittautui lähes saman tien epäonnistuneeksi. Se antoi muodollisen vapauden, mutta asetuksen henki ja tulkinta perustuivat vanhaan ajatusmalliin. Kun senaatti luovutti kapulan Gyldénille, se ennakoi privilegiojärjestelmään huomattavia muutoksia. Hallitus ei halunnut pelata vanhoilla säännöillä, mutta ei voinut ottaa käyttöön uusiakaan, koska sen oli varmistettava, ettei se loukkaisi ratkaisuillaan vanhojen sahojen oikeuksia. Höyrysahojen osalta tilanne merkitsi hakemusten käsittelyn keskeyttämistä. Tilanne muistutti 1840-luvun loppua, jolloin senaatti oli odottanut metsäjärjestyksen valmistumista. Ensimmäiseksi hyllytetyksi hankkeeksi tuli vuoden 1857 lopulla jätetty Lohtajan Raumon hakemus. Sen hyväksymistä lähes selvänä pitäneet kokkolalaiskauppiaat tuskastuivat odotteluun. Helmikuussa he uhkailivat edistävänsä hankettaan ”Pietarin tietä”.[1183]

Periaatteellinen hyllytyspäätös olisi voitu tehdä jo joulukuun 9. päivänä, jolloin senaatti lähetti lausuntopyynnön Gyldénille. Längmanin Iso-Katavan höyrysahahakemus ratkaistiin vain kaksi päivää myöhemmin ja ainoastaan muutama viikko hakemuksen jättämisestä. Ratkaisua on pidetty käsittämättömänä ja sen on katsottu liittyneen Längmanin ”epäilyttävään persoonaan”.[1184] Höyrysaha-asetusta on kuitenkin tulkinnoissa pidetty vapaamman sahapolitiikan signaalina, ennakkona tulevasta, mitä se ei todellisuudessa ollut. Talousosasto oli antanut vihjeitä Havinginkosken hakemuksen hylkäämisestä jo aikaisemmin, ja senaatin ratkaisu oli myös Kolsinkosken päätökseen ja harjoitettuun privilegiopolitiikkaan nähden johdonmukainen. Nopea päätös voisi selittyä hakemuksen kytkemisellä avoinna olleeseen Havinginkosken kysymykseen: senaatti näki nopeasti, ettei hakemus sellaisenaan täyttänyt asetuksen kriteerejä.

Jos ratkaisua kiirehdittiin tietentahtoisesti, Längmanin kohtelua ei voi ymmärtää muutoin kuin ”henkilökohtaisena”. Sairasteleva von Haartman ei osallistunut istuntoon, mutta ratkaisun tehneestä kolmesta senaattorista Berndt Federley kuului hänen

[1182] C. W. Gyldén 27.1.1854. KD 3/426 1854 STO. KA.
[1183] Anders Donner C. Hernmarckille 26.2.1858; 28.2.1858. Conrad Hernmarck 407.1. SLSA.
[1184] Palmén 1911b, 104; Kaukamaa 1941a, 574; Kuisma 1993, 180.

sukulaispiiriinsä ja Axel Ludvig Born oli hänen entinen apulaisensa.[1185] Hakemus käsiteltiin vanhan järjestelmän viimeisenä voimanosoituksena. Mikäli Längman olisi ollut ”vähemmän valpas” ja valmistellut hanketta verkkaisemmin, hakemus olisi käsitelty aivan eri olosuhteissa.

Senaatin ratkaisun jälkeen Längman ilmoitti Kuuskosken privilegion huutokaupasta. Tieto pani vauhtia uusikaupunkilaiseen kauppias Gabriel Kräkiin ja hänen yhtiökumppaneihinsa: Kuuskoski vaihtoi omistajaa vaatimattomaan 1250 ruplan hintaan maaliskuussa 1858.[1186] Saha rakennettiin Längmanilta saatujen ohjeiden mukaisesti ja omistajat kiittelivät sitä ”kaikilta osin erinomaisen mielenkiintoiseksi”.[1187]

Gustaf Tigerstedtin Kolsinkosken rakennustyöt olivat jo pitkällä. Sahasta oli tulossa ennakoituakin kalliimpi. Längman oli tietoinen Tigerstedtin rahoitusongelmista jo kesällä 1856 ja epäili privilegion tulevan myyntiin.[1188] Tigerstedt otti samana syksynä yhtiökumppanikseen Gustaf Hobinin veljen, apteekkari Christian Hobinin, joka sitoutui osakkuutensa ohella tukemaan yhtiötä 12 000 hopearuplan käyttöpääomalla. Tigerstedtin vuokrametsät Keuruulla, Ruovedellä ja Virroilla siirtyivät yhteisomistukseen.[1189] Längmanin höyrysahahakemuksen hylkäys päästi Kolsinkosken osakkaat säikähdyksellä ja takasi heille kutakuinkin monopoliaseman Kokemäenjoen vesistössä. Ainoana kiusana saattoi pitää Längmanin omistamaa Havinginkoskea ja mahdollista höyrysahayrittäjää Porin edustalla. Tigerstedt ja Hobin löysivät Längmanin kanssa yhteisen sävelen keväällä 1858, juuri ennen Kolsinkosken verollepanoa. Längman tarjosi heille ratkaisun, jolla Kolsinkoski pääsi eroon potentiaalisista kilpailijoista.

Havinginkosken sahapaikka vaihtoi haltijaa yli kolmella tuhannella ruplalla. Näin Tigerstedt ja Hobin valtasivat jälleen yhden Kokemäenjoen kosken. He lunastivat Längmanilta myös tämän hallitsemat Kirjulan, Vahtavan ja Reposaaren tilat Kokemäenjoen edustan saarilta. Sinne ei enää jätettäisi höyrysahahakemuksia. Längman luopui Satakunnasta matka-arkussaan Tigerstedtin ja Hobinin 16 000 ruplan arvoiset velkakirjat.[1190] Järjestelyt olivat balsamia Längmanin maakunnassa kokemille takaiskuille ja ne osoittivat jälleen, kuinka liikemiehet kovienkin kiistojen jälkeen löysivät yhteiset intressit.

[1185] STO 11.12.1857. KA. – Kolmas päätökseen osallistunut senaattori oli Victor Furuhjelm, senaattori von Kothenin lanko. Hänen kerrotaan nauraneen ääneen von Haartmanin puheille senaatin istunnossa keväällä 1858.

[1186] *FAT* 15.2.1858; Kuuskosken kauppakirja 1.3.1858. KD 66/116 1859 STO. KA. – Sahaprivilegion ostivat 1.3.1858 kauppias Gabriel Kräki ja kauppiaan lesket Anna Seikova ja Helena Södermalm. Seikovan osuuden osti pian Leonard Kräki; Post Porto räkning. Längman. SP. – Längman oli kirjeenvaihdossa Kräkin ja eräiden muiden Uudenkaupungin kauppiaiden kanssa jo helmikuusta 1856 alkaen.

[1187] G. Kräki, H. J. Södermalm ja L. Kräki Längmanille 18.10.1859. Längman. SP.

[1188] Längman H. Dresserille 18.7.1856. Kopiokirja. Längman. SP.

[1189] Tigerstedtin ja Ch. Hobinin välinen sopimus 25.10.1856. Gustaf Hobinin kokoelma. JyMA. – Hobin maksoi osuudestaan 3000 hopearuplaa.

[1190] Jäljennös kauppa- ja lainasopimuksesta 3.4.1858. Gustaf Hobinin kokoelma. JyMA; Längman G. Koskelinille 11.5.1859. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS; ”Dag diarium 1857.” Längman. SP. – Merkitty tammikuussa 1858: ”Omaisuus Kirjula, Vahtavan tila, Revonsaaren tila, arvoltaan 20 000 ruplaa; Kassakirja 1857–58. Längman. SP – Merkitty matkakuluihin ”Ångsåg mm.resan till Refsö.”

Legitimointi

C. W. Gyldén jätti selvityksensä talvella 1858 suoraan kenraalikuvernöörille. Siinä hän ehdotti saksalaisen Tharandin maatalous- ja metsäakatemian johtajan, ylimetsäneuvos Edmund von Bergin kutsumista Suomeen. Kenraalikuvernööri Berg tuki ehdotusta. Maaliskuussa Gyldén sai puolelleen myös senaatin, vain joitakin päiviä sen jälkeen kun von Haartman oli saanut muilta senaattoreilta lopullisen epäluottamuksen osoituksen. Senaatti lähetti pian keisarille maanmittauksen ja metsänhoidon ylihallituksen valmisteleman ehdotuksen valtionmetsien hallinnon johtosäännöstä.[1191]

Sahaliikettä ohjailevan järjestelmän muuttamiseen oli vahva poliittinen tahto jo talvella 1858, mutta käännös täytyi vielä legitimoida. Gyldénin kiistellyt arviot eivät riittäneet, vaan perusteellisemman ja tieteellisesti vakuuttavamman arvion kruunumetsistä sai laatia metsäneuvos von Berg, joka oli myös poliittisesti luotettava mies. Privilegiopolitiikan kohtalo oli hänen käsissään kesällä 1858 vain muodollisesti. Hän kiersi Gyldénin ja paroni Rabbe Wreden opastamana kuukauden ajan Suomen kruunumetsiä. Wrede oli opiskellut Saksassa metsänhoitoa, hoitanut Mikkelin läänin metsänhoitajan virkaa ja nimitetty edellisvuonna maanmittauksen ja metsänhoidon ylihallituksen apulaispäälliköksi.[1192] Lyhyessä ajassa von Berg hankki pintapuolisen tuntuman kruunumetsiin aina Lappia ja Pohjois-Karjalaa myöten; niin kiire hänellä ei ollut, ettei aikaa jäänyt yhteisiin metsästysretkiin intohimoisena aseenkäyttäjänä tunnetun Wreden kanssa.

von Bergin ”Kertomus Suomenmaan metsistä” valmistui vain viisi päivää retken päätyttyä eikä yllättänyt sisällöllään. Säännöllisen metsänhoidon järjestäminen vaati kirjoittajan mukaan metsähallinnon vahvistamista ja metsänhoitajien tieteellistä koulutusta. Sahoja koskevat säännökset kaipasivat uudistusta ja puutavarakauppa oli syytä vapauttaa sitä ehkäisevistä siteistä. Raportti, jonka ehdotuksia Snellmankin arvioi myönteisesti, oli tilaustyö, joka antoi luvan sekä metsähallinnon perustamiselle että sahateollisuuden vapauttamiselle. Alun perin saksaksi kirjoitettu teos julkaistiin syksyn ja talven aikana myös ruotsiksi ja suomeksi.[1193]

Gyldén, kenraalikuvernööri Berg ja uusi finanssipäällikkö Fabian Langenskiöld olivat von Haartmanin lailla vakuuttuneita kruunumetsien rikkauksista ja jatkoivat tämän aloittamaa työtä metsähallinnon perustamiseksi. Näkemyserot metsärikkauksien jalostamisesta olivat kuitenkin perustavia. Sahojen tiukentunut kontrolli ja kruunun metsien suojeleminen olivat kulkeneet von Haartmanilla alusta lähtien käsikkäin. Kruunumetsien hoito ja valvonta ylläpitäisi ja kasvattaisi suuren valtionomaisuuden arvoa, mutta metsien talouskäytöstä von Haartmanilla ei ollut selkeää ohjelmaa.[1194] Hän oli säästänyt kruunumetsiä tulevaisuudelle, ajatuskin välittömästä laajamittaisesta puunmyynnistä sahateollisuudelle oli hänelle vieras.

[1191] STO 17.3.1858; STO 17.4.1858. KA; Tyynilä 1992, 173–174; Kalleinen 2001, 278–279; Perälä 1987, 634.

[1192] Helander 1949, 82.

[1193] von Berg 1859, 21, 57–60; Michelsen 1999b; Tasanen 2004, 255. Siinä *Litteraturblad* 5/1859.

[1194] Vrt. Tasanen 2004, 233–234. – ”von Haartmanilla oli vankka vakaumus, että metsät ovat Suomen talouden selkäranka jatkossakin. Hän ei kuitenkaan tehnyt yksityiskohtaista esitystä, mihin käyttötarkoitukseen valtion metsät tulisi varata. Verrattuna hänen aktiivisuuteensa sahateollisuuden ja uudisasutuksen metsänkäytön rajoittamisessa tämä vaihtoehtojen esittämättä jättäminen tuntuu kummalliselta”. Myös Parpola & Åberg 2009, 24.

Johtavan virkamiehistön pohjimmiltaan kameraaliseen ajatteluun – kruununmetsät täytyi saada tuottamaan tuloja kruunulle – sekoittui oppeja liberaalista talouspolitiikasta. Uuden linjan edustajat katsoivat valtion metsänomistajana hyötyvän sahojen keskinäisestä kilpailusta ja sahateollisuuden järkiperäisemmästä toiminnasta. Tällöin kaikenlaiset rajoitukset olivat vain haitaksi kruunun taloudelle. Metsiensä ”kestävää” kulutusta kruunu säätelisi myyntipäätöksillään ja erityisillä metsänvartijoilla.[1195]

Painetta metsäpolitiikan ripeään muutokseen loivat myös Saarijärvellä, Viitasaarella ja Laukaassa kesällä 1858 riehuneet laajat metsäpalot, jotka jättivät alleen noin 95 000 hehtaaria metsää. Kulopuiden määräksi arvioitiin seuraavana vuonna 785 000 kappaletta, tarkempi selvitys nosti arviota peräti 1,3 miljoonaan runkoon.[1196] Jäljet huolestuttivat yhtä lailla yksityisiä maanomistajia kuin kruunua: vahingoittuneet männyt oli saatava nopeasti myyntiin. Mutta vallitseva jäykkä järjestelmä paljasti myös metsäpalojen yhteydessä luonteensa: sahat eivät kyenneet rajoitustensa vuoksi vastaamaan yllättävään puun tarjontaan täysipainoisesti.

Tästä tietoisena senaatti lähetti kevättalvella 1859 ylimetsänhoitaja A. W. von Zweygbergin Viitasaaren ja Saarijärven kulometsiin. Tämä kehotti Ummeljoen, Muuramen, Haapakosken ja Kannonkosken sahoja hakemaan senaatista lupaa kulopuiden ympärivuotiseen sahaukseen.[1197] Vesisahojen mahdollisuudet sahata kulotukkeja olivat rajalliset, vaikka ne olisivat keskittyneet pelkästään niihin. Tarve järjestelmän perusteelliseen muutokseen oli entistä ilmeisempi. Säännöstelyn purkua valmistelleita korkeita virkamiehiä metsäpalot eivät kuitenkaan ilahduttaneet, sillä ne pakottivat heidät paljastamaan korttinsa suunniteltua aikaisemmin. Tähän asti he olivat vaienneet lopullisesta päämäärästä, muutosten yksityiskohdista ja aikatauluista. Höyrysaha-anomuksensa jättäneet yrittäjät ihmettelivät käsittämätöntä viivyttelyä. Keväällä paperit jättänyt Petter Malm kävi jouluaattona 1858 asiasta kuumana. Vasta maaliskuussa hän sai rauhoittavan tiedon: senaatti ei halunnut ratkaista lukuisia höyrysahahakemuksia ennen Gyldénin alulle panemaa metsien kartoitusta.[1198] von Bergin metsäraportista oli kulunut jo puoli vuotta. Lukkiutuneen tilanteen avaimet olivat Pietarissa.

”Harvat miehet laskevat niin tarkkaan kuin Dresser”

Vesisahoistaan luopuva Längman oli kertonut avoimesti suunnitelmistaan myös agenteilleen: ”Jos luoja suo elämää ja terveyttä, tulen tekemään vuodesta 1858 lähtien vuosittaisia ulkomaanmatkoja ja elämään loppuelämäni pääasiassa korkotuloilla.”[1199] Monessa liemessä keitetty yrittäjä tunsi toki riskin, joka sisältyi muutaman vuoden sisällä päättyvään vientiin: hänen asemansa tärkeänä ja etuoikeutettuna liikekumppanina oli

[1195] Itse asiassa uusi politiikka vastasi linjoja, joita Böcker oli esittänyt kolme vuosikymmentä aikaisemmin – tosin vähemmän valtiokeskeisestä näkökulmasta, vrt. Böcker 1930, 74–78.
[1196] Kaukovalta 1931, 497; *HT* 22.6.1859; Hanho 1915, 143–144; Kommissionen för… kronoskogarne i Finland 1865, 4. – Komissio arvioi syksyllä 1865 Keski-Suomen kruununmetsien kärsineen jonkin verran kaskeamisesta, mutta erityisesti vuosien 1831, 1852 ja 1858 metsäpaloista, jotka olivat ”jättäneet murheellista jälkeä”.
[1197] Längman G. Koskelinille 7.4.1859. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS; Hanho 1915, 143–145.
[1198] Nikula 1948, 415–416. Siinä kopiokirja 24.12.1858 ja 20.3.1859 Malmin kauppahuoneen arkisto. KA; Rosenlew 1971, 55. Liite 1. – Vireillä olleista hakemuksista huolimatta myönnettiin ennen kevättä 1859 lupa vain kotitarvekäyttöön tarkoitetulle Vaasan höyrysahalle.
[1199] Längman H. Dresserille 18.7.1856. Kopiokirja. Längman. SP.

mennyttä. Ehkäpä tämänkin vuoksi hän suositteli Dresseriä näkyvästi muille yrittäjille, esimerkiksi Långforsin ostajille.[1200] Jos Suomea yhtenä päämarkkina-alueenaan pitävä agentti kohtelisi häntä kaltoin, sahaisi hän samalla omaa oksaansa.[1201]

Längmanin suositukset saattoivat merkitä paljonkin Dresserin jo hieman kiillotusta kaipaavalle nimelle. Viipurissa monet olivat valmiita hyödyntämään Dresserin näkemyksiä ja yritteliäisyyttä hakiessaan korkeampia hintoja – mikäli tämän konttori vain olisi paremmin järjestetty. Tämän oli saanut kuulla Dresser junior tavatessaan Fritz Wahlin Viipurissa kesällä 1856. Längman huolestui itsekin, sillä hänen puntansa olivat Dresserin kassakaapissa. Marraskuussa 1856 hän ei ollut saanut yhtä ainoata myyntilaskua lastaamistaan laivoista ja ihmetteli suoraan Dresserille, kuinka ”korkeasti arvostetun kauppahuoneen konttori maailman pääkaupungissa” oli niin huonosti pidetty ja varoitteli mahdollisesta oikeudenkäynnistä. ”Millaisiksi voittoni tulisivat, jos minä sairastelevana en päättäisi ajoissa tilejäni, vaan ne jäisivät yhtiökumppanin ja luotettavan apulaisen puutteessa juristien ja luotettujen miesten tehtäviksi.”[1202]

Jännitteistä huolimatta liikesuhdetta jatkettiin, odottihan Syvälahdessa, Ummeljoella ja Haminassa yksin seuraavana vuonna lähetettäväksi peräti 11 530 redusoitua tolttia lankkuja ja soiroja. Kokonaisuudessaan Längmanin laivaukset olivat ylittämässä vuoden 1856 määrän. Ne kiinnostivat Dresseriä, jota toisaalta jurppivat Längmanin kasvavat toimeksiannot Matsenille. Tämä välitti useita lasteja myös Ranskaan.[1203] Kytevä epäluottamus roihahti tuleen syyskuussa 1857, kun Haminasta lähetetty Itinerant-alus haaksirikkoutui pian kaupungin ulkopuolella. Luotsi pelastui Längmanin korvausvaateilta, sillä karikko oli entuudestaan tuntematon. Pahaksi onneksi Itinerantin vakuutus ei ollut saanut lainvoimaa. Längman ja Dresser riitelivät menetetyn lastin vastuunjaosta.[1204]

Vilkas kirjeenvaihto päättyi lokakuussa, lopullisesti. Längman ja Dresser pitivät tämän jälkeen yhteyttä vain välimiesten kautta. Dresserin viimeiseksi toimeksiannoksi jäi lokakuun alussa Lowestoftiin lähetetty ja siellä huutokaupattu Ummeljoen lankkulasti. Seuraavana vuonna Englantiin lähti kuusi alusta ja Ranskaan yksi; niiden lastit Längman myi Matsenin kautta. Lisäksi hän lähetti yhden aluksen kohti Malagaa ja toisen Amsterdamiin. Vuosien 1857–1858 toimitukset poikkesivat aikaisemmista siinä, ettei niistä tarvinnut maksaa enää Juutinrauman tullia, joista oli huolehtinut Längmanin

[1200] Längman H. Dresserille 19.9.1856. Kopiokirja. Längman. SP

[1201] Vrt. Ojala 1997, 116–119 ja Ojala 1999, 247–248. – Päämies-agentti-ongelmassa on kyse siitä, ettei päämies voi koskaan olla varma, että hänen agenttinsa todella toimii hänen etujensa mukaisesti, eikä omien etujensa maksimoimiseksi. Kyynisimmän näkemyksen mukaisesti agentin toimia ohjaa vilpillinen omien etujen ajo.

[1202] Längman H. Dresserille 5.11.1856; 6.11.1856. Kopiokirja. Längman. SP.

[1203] ”Summarisk öfverslag af alla till varu-utskeppningen 1857 disponibla plankor & battens”; Laivauskirjat. Längman. SP. – Hollantiin meni 1857 lasti Gebrüder Hooglandtille ja toinen Broms & Comp:lle. Yksi lasti lähti Malagaan Rein & Co:lle.

[1204] Kiistaa käsittelevä konsepti. Längman. SP; Wiborg 28.8.1859. – Laivojen lastauksesta tuolloin vastanneesta J. J. Forsmanista tuli 1859 J. D. Matsen & Co:n agentti Viipuriin. Hän mainosti lehdissä taajaan Matsenin palveluita, mainiten varoittavana esimerkkinä Haminassa lastatun Itinerantin. Sen vakuutus oli lähetetty kirjeitse vakuutusyhtiölle, joka kieltäytyi hyväksymästä sitä, koska alus oli kirjeen saapuessa ehtinyt tehdä jo haaverin.

puolesta suomalaisviejien hyvin tuntema helsingöriläinen kauppahuone Louise sal. Holms Enka.[1205]

Dresserin takana olivat edelleen huomattavat Längmanin talletukset. Marrasjoulukuun vaihteessa 1857 puhjennut kansainvälinen kauppakriisi koetteli eritoten Hampurin ja Englannin kauppahuoneita, ja siellä etenkin Pohjoismaiden kanssa kauppaa käyviä yhtiöitä. Uutiset saivat Längmanin huolestumaan sinänsä kiistattomista saatavistaan. Lontoossa loppuvuodesta vieraillut helsinkiläinen liikeystävä J. M. Tollander tiedusteli Längmanin pyynnöstä ”Dresserin herrojen” tilaa. Viesti Lontoosta rauhoitti: firmaa pidettiin varovaisena ja vakavaraisena eikä sen tiedetty sekaantuneen nk. ”Lehwinde Geschäfteen”.[1206]

Myöhemmin talvella Längman palkkasi englantilaisen Hilyer & Fenwick-nimisen asianajotoimiston selvittämään perusteita Dresserin vastaiselle kanteelle. Kesä-heinäkuussa 1858 laadituissa selvityksissä asianajaja pohti toimeksiantojen luonnetta ja Dresserin palkkioiden laskutusperusteita.[1207] Längmanin ainoa suora yhteys Englantiin oli viimeisiä puutavaraeriä välittävä Matsen, joka avusti Längmania myös Dresser-tiedusteluissa.[1208]

Saamiensa ohjeiden mukaisesti Längman pyrki välttämään oikeudenkäynnin ja haki ratkaisua kevyemmästä ja edullisemmasta välimiesmenettelystä. Asianajaja Levinin ja uskottujen miesten päiväämättömässä, ilmeisesti keväällä 1859 kirjoitetussa muistiossa kerrotaan Dresserin ilmoittaneen Längmanille myyntisopimuksista jo ennen niiden solmimista. Tällä tavoin hän oli spekuloinut Längmanin riskillä ja ennen kaikkea estänyt Matsenia myymästä lastejaan paremmalla hinnalla. Dresser oli selkeästi laiminlyönyt toimeksiantajansa ohjeita. Hän oli myös haluton maksamaan Längmanille tämän saatavia. Asianajajan mukaan sille oli selvä syy:

> Harvat miehet laskevat niin tarkkaan kuin Dresser, sillä jos joku hänen velkojistaan, jolta hän ei enää laske hyötyvänsä mitään, on huonossa kunnossa, viivyttelee hän maksun kanssa erilaisilla tekosyillä ja on valmis oikeudenkäynteihin toivoen velkojansa kuolevan sen aikana. Sinä voit nauraa tälle, mutta tosiasia on tosiasia ja totuus on totuus.[1209]

Viesti tuskin nauratti Längmania.

Porvari Koskelin

Längmanilla oli lupa asua Parpulassa vuoden 1858 loppuun. Siihen mennessä hän laski hoitavansa sahaliikkeensä velvoitteet eli lähinnä valmiin sahatavaran viennin. Täydellistä liike-elämästä vetäytymistä hän ei suunnitellut, olihan hän sitonut itsensä Ummeljokeen ja

[1205] Post Porto Räkning år 1855–1859; Laivauskirjat. Längman. SP. – Toinen ylimääräinen rasite puutavaranviejillä oli yliopistolle otettu tullimaksu, joka vuoden 1853 tasolla merkitsi noin kolmasosaa vientitulleista (kruunu+tuulaaki).
[1206] K. Tollander Längmanille 5.1.1858. Tollander & Klärich BIa:21. HKA.
[1207] Hilyer & Fenwickin eritelty lasku 8.7.1858. Längman. SP.
[1208] Post Porto Räkning år 1855–1859. Längman. SP.
[1209] Memorandum. Asianajaja Levin. Längman. SP.

Muurameen kymmenvuotisella leveranssisopimuksella. Tuottavat tukkikaupat eivät vaatineet ylivoimaisia ponnistuksia: hänellä oli valmis ja pystyvä miehistö, jonka työllisyyden ja tulevaisuuden hän oli sopimuksella turvannut.[1210]

Organisaation avainhenkilö oli metsäpäällikkö Gustaf Koskelin, jota Längman sitoutti tehtäväänsä 12 prosentin voittoprovisiolla. Viimeisen sopimusvuoden voitoista Koskelin saisi puolet.[1211] Längman kirjoitti lokakuussa 1857 työtodistuksen, jossa kertoi Koskelinin osallistuvan hänen konttorinsa tilinpitoon. Jatkossa Koskelin toimisi Längmanin liikkeen hoitajana tämän ulkomaanmatkojen aikana.[1212]

Jyväskylän kaupunki myönsi Koskelinille rihkamakauppiaan oikeudet helmikuussa 1858, vaikka järjestysoikeuden puheenjohtaja epäili hänen taitojaan.[1213] Koskelinin kauppiaanura käynnistyi sikäli tyypillisesti, että hän sai isännältään Längmanilta suurehkon lainan, takuumiehenä kauppias Gustaf Girsén.[1214] Koskelinin tärkeimpänä tehtävänään säilyi metsäpäällikön työ. Siinä sivussa hän hoitaisi Längmanin juoksevia liikeasioita kotimaassa. Alkava kauppiasura ei näitä kuvioita sotkisi, sillä sekin oli Längmanin tarkoin miettimä järjestely. Koskelin osti värjäri Carl Lemströmiltä tontin Kauppiaankadulta ja alkoi rakennuttaa sille liikekiinteistöä, aikomatta silti itse perinteiseksi kaupanpitäjäksi.[1215]

Koskelin asui perheineen Korpilahdella vaimonsa kotitalossa, Kurkelassa, joka oli alkujaan vänrikin puustelli.[1216] Längman saapui joulun viettoon Kurkelaan ja viimeisteli ennen uuttavuotta 1859 Koskelinin ja Girsénin keskinäisen sopimuksen yhteisestä kauppaliikkeestä. Kauppiaaksi alkava Girsén sai Koskelinilta pääomalainan ja liikekiinteistön. Liikevoitot sovittiin jaettavaksi puoliksi. Kauppaliikkeen todellinen rahoittaja oli Längman, jolle Koskelin raportoi Girsénin liiketoimista. Kumppanuus jatkui aikansa, vaikka Längman menetti pian kiinnostuksensa tukea hauskana seuramiehenä pidetyn Girsénin liiketoimia.[1217]

Koskelinin vaimo, Sofia os. Knorring, oli palvellut Längmanin Ummeljoen taloudenhoitajana keväästä 1855 lähtien. Koskelinien yhdeksän vuotta kestäneestä avioliitosta oli syntynyt vain yksi lapsi, 1840-luvun lopulla syntynyt Hjelmina. Joulukuussa 1856 Sofia sai Korpilahdella poikavauvan, joka kastettiin Unoksi. Längman

[1210] Längman H. Dresserille 6.11.1856. Kopiokirja. Längman. SP.
[1211] Längman Koskelinille 8.11.1856. Kopiokirja. Längman. SP; Längman Koskelinille 1.9.1859. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.
[1212] Koskelinin palvelustodistus, 13.10.1857. Jyväskylän kaupungin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto Ef 5. JyMA.
[1213] Tommila 1970, 293; Koskelinin porvarisoikeushakemus 3.2.1858. Jyväskylän raastuvanoikeus E. JyMA. – Porvarismaksujen takaajina olivat Fredrik Dunajeff ja Mikel Parviainen. Dunajeffilla oli myös henkilökohtaisia velkoja Längmanille. Suureellisista elämäntavoistaan tunnetun Dunajeffin liikemiesura päättyi konkurssiin 1865. Ks. Längman Koskelinille 7.4.1859; 28.7.1859; 19.5.1862. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS; Tommila 1972, 87.
[1214] G. Koskelinin velka 4.12.1858. Längman. SP. – Längman antoi 7385 hopearuplan velkakirjan Koskelinille jo heinäkuussa. Lainalle juoksi tavanomainen kuuden prosentin korko.
[1215] Valjakka 1971, 250. – Tontin osoite oli Kauppiaankatu 1.
[1216] Tommila 1970, 293; Lahti 1994, 73.
[1217] Koskelinin ja Girsénin sopimus 28.12.1858. Längman. SP; Längman G. Koskelinille 27.12.1859; 19.2.1862. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS; Brummer 1916, 221–222. – Girsén oli tullut Jyväskylään porvariksi jo 1843. Hänen veljensä A. J. Girsén tuli kauppiaaksi Jyväskylään 1859; *FAT* 6.5.1845. – Gustaf Girsénin ensimmäinen yritys kauppiaana päättyi 1845 konkurssiin.

pyydettiin pojan kummiksi. Sofia palasi elokuussa Parpulan taloudenhoitajaksi. Mukana muutti myös Uno, jolle kummisetä osti oman sängyn.[1218]

Sofia Koskelin synnytti tammikuun lopulla 1859 Korpilahdella tyttären, Elidan, josta tuli isoveljensä tavoin Längmanin kummilapsi. Längman viihtyi Kurkelassa aina maaliskuun lopulle. Tänä aikana hän tutustui paremmin myös Jyväskylän seurapiireihin ja heidän rientoihinsa. Kaupungin järjestysoikeutta hän arvosteli, mikä saattoi olla syynä siihen, että Koskelin pian Jyväskylään muutettuaan ryhtyi itse järjestysoikeuden jäseneksi.[1219] Jyväskylään oli vastikään perustettu maan ensimmäinen suomenkielinen oppikoulu, Jyväskylän neliluokkainen yläalkeiskoulu. Längman lahjoitti opinahjolle 150 hopearuplaa ”sovittuun tarkoitukseen”, mutta kielsi rehtori G. L. Pesoniusta ilmoittamasta lahjoituksesta.[1220]

Kouluasia sai Längmanin jälleen kerran raottamaan kukkaronnyörejään. Suomalaisen ja suomenkielisen kulttuurin viljelemistä hän piti edelleen tärkeänä. Kielikiihkoilija hän ei ollut: eräänlaisena läksiäislahjana Saviniemen lautatarhalta Längman oli lahjoittanut 50 hopearuplaa Haminan tyttökoululle, jonka opetuskielenä oli ruotsi.[1221]

Jyväskylästä sai rihkamakauppiaan oikeudet myös Längmanin metsä- ja uittotyönjohtaja Johan Wilhelm Grönstrand, joka oli palvellut aikaisemmin porvoolaisia ja loviisalaisia vähittäiskauppiaita. Längman rahoitti Grönstrandia tuhannen ruplan luotolla.[1222] Myös Grönstrand jatkoi Längmanin organisaatiossa. Kilpailija tosin yritti värvätä häntä syksyllä 1859, mutta Grönstrand jäi ”patruunan” palvelukseen saatuaan pienen palkankorotuksen.[1223] Längmanin kolmas vanha uittojohtaja Olof Hämäläinen kirjoitti Koskelinille keväällä 1859:

> Suurimmassa nöyryytessä pyytäsin minä Herr Kauppamiehen ja Bruks Patronin neuwoa ja wiittausta että millä toimella ja missä päin minä woisin ruweta itteän waimoan ja lapsian elättämään nyt kuin olen jo syksystä toista vuotta ollut melkein mitättömillä toimilla ilman palkata niin leipäneuwot on niin wähissä että ei wetettömillä silmillä woi kattoa. Kuin ei ole tietä tiettyä mistä töistä woisi saaha. Kesäks täytys pyrkiä johon kiin toimeen waan kuin minä olen tuntematon kaikille suurempiin tehtaihen isännille, niin en woi ittestän ajatellakkaan muuanne kuin rauta tielle jos siellä maan kaiwamisella wois ehken etes ittelleen leiwän ansaita, muuta sieltä meikäläiselle ei ole toiwomistakaan. Kauppamies kulta olkaa niin hyvä, että haastakaa taikka kirjoittakaa Herr Bruks Patronille.[1224]

Längman oli ostanut Heinolasta entisen laivurinsa P. H. Bökmanin vuonna 1855 perustaman panimon, auttanut Hämäläistä hankkimaan porvarisoikeudet kaupungista ja

[1218] Tilikirjat 1855–1858. Längman. SP.
[1219] Längman G. Koskelinille 7.4.1859. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS; Tommila 1970, 293.
[1220] Längman G. Koskelinille 11.5.1859. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.
[1221] Tilikirja 1858. Längman. SP. – Lahjoitus (6.10.1858) oli 50 hopearuplaa.
[1222] Kontobok 1858–1864. Längman. SP; Liite Grönstrandin porvarisoikeushakemukseen. Jyväskylän kaupungin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, Ef 5. JyMA; Valjakka 1971, 262; Tommila 1970, 293. – Myös jyväskyläläinen ruokakauppias Petter Kiljunen kuului 1850-luvulla Längmanin uittotyönjohtajiin.
[1223] G. Koskelin Längmanille 28.9.1859. Längman. SP; Längman Paul Wahlille 14.9.1861. Kopiokirja. Längman. SP; Längman G. Koskelinille 6.11.1861. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS. – Kun Grönstrand jäi vuoden 1861 lopulla Längmanin palveluksesta, tämä suositteli häntä Paul Wahlille.
[1224] Olof Hämäläinen G. Koskelinille 5.4.1859. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.

antanut tälle lainan talon ostamista varten. Hämäläinen oli ollut oluen suhteen toiveikas, ”jos herrat antaa prykätä niin paljon kuin ehtii”. Hän oli lähettellyt olutta ”Ithiin ja Salmelan gestgievariin – – ja kyllä minä luulen sitä saawan kaupaks kun tellätään se selkiäks ja hyviin korkii alle”. Hämäläinen kärsi kuitenkin mielenterveysongelmista ja toiminta Heinolan ensimmäisessä panimossa lamaantui. Laina askarrutti Längmania, joka ei arvannut myydä taloa ja ottaa ”Hämäläiseltä henkeä pois”. Hämäläisen kuolema vuonna 1862 ratkaisi ongelman luonnollisella tavalla.[1225]

”Kun taas me teollisuusmiehet saamme lohdutuksemme epäitsekkäästä ja hyödyllisestä toiminnasta”

Suomalainen liike-elämä palautui Krimin sodan aikaisista vaikeuksista yllättävän nopeasti. Sahoilla oli ongelmansa, mutta niiden tyhjentäessä varastojaan pääomia palasi kotimaahan. Laivanvarustajat veistättivät valtion tuella kuumeisesti uusia purjealuksia. Vain muutamassa vuodessa Suomi palautti asemansa kauppalaivojen varustelukilpailussa. Saimaan kanava avattiin virallisesti liikenteelle syyskuussa 1856. Seuraavana vuonna päätettiin rautatien rakentamisesta Helsingistä Hämeenlinnaan. Tekstiili-, vaatetus- ja elintarviketeollisuus houkuttelivat uusia yrittäjiä.

Elpymiskehitystä varjosti maatalouden kriisiytyminen. Oulun, Vaasan ja Kuopion läänien sekä Satakunnan väestönkasvu merkitsi asukasluvun kaksinkertaistumista 50 vuodessa. Suuriruhtinaskunnan väestö sai lisäyksensä lähes kokonaisuudessaan maaseudulta, sen takamailta ja syrjäkyliltä – seuduilta, joilla Längmanin metsäpäälliköt ja tukkijätkät olivat samoilleet 1830-luvulta lähtien. Savotat toivat metsien miehille lisätuloja, mutta tärkeimpänä elinkeinona pysyi maanviljelys. Ilmasto oli suosinut maataloutta 1830-luvun lopulta lähtien. Vuonna 1846 oli saatu kehno sato, mutta ensimmäinen varsinainen kato koettiin kesällä 1856. Se koetteli seuraavana talvena erityisesti pohjoisten läänien asujaimistoa.[1226]

Tuolloin organisoitiin laajoja kansalaiskeräyksiä. Etelä-Suomi oli säästynyt kadolta ja auttamishalua löytyi ihmisistä viljalti. Längman lahjoitti Anjalan kappalaisen, pastori Antellin kautta hätää kärsiville suoraan 250 hopearuplaa. Jo edellisvuonna hän oli tuonut loviisalaisen C. J. Sjöfeltin aluksella 1500 kulia ruisjauhoja, joita hän myi loviisalais- ja jyväskyläläiskauppiaille, mutta lähetti myös tukkityömailleen.[1227] Kesän 1857 heikko sato ei vielä poistanut nälänuhkaa. Saarijärven lukkari Henrik Kahelin kertoi elokuussa *Suomen Julkisissa Sanomissa* kuinka seurakunta oli saanut suurta apua Längmanin ja Hobinin sahatukkien vetämisestä:

> luultawasti paljo enemmän tarwettansa ja ainoastaan auttaakseen hätäaikana, sillä minunkin kauttani on hra patroona Längmanin rahoja jäänyt seurakuntaamme, paitsi wetopalkkoja, yli

[1225] Olof Hämäläinen G. Koskelinille 10.2.1859; Längman G. Koskelinille 9.10.1861; 6.11.1861 ja 5.2.1862. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS; Ote Heinolan talvikäräjiltä 1863. Längman. SP; Kontobok 1858–1864. Längman. SP; Bökmanin panimosta, ks. Cederberg & Ojala 1948, 224.
[1226] Turpeinen 1986, 27–29.
[1227] Dag diarium 1857. Längman. SP. – Loviisalaiskauppiaat olivat C. J. Sjöfelt, G. G. Söderholm ja A. G. Hamberg sekä jyväskyläläiskauppiaat F. Dunajeff ja Parwiainen; ”Nödlidande gn. Pastor Antell 250 SR”. Tilikirja 1857. Längman. SP; SJS 30.3.1857. – Längmanin lahjoituksen lisäksi kerättiin nimiluettelolla Anjalan kappelista 46 ruplaa.

> neljän tuhannen wiidensadan kolikan – – tämän lisäksi ehti hra patroona Längman tarjoamaan jauhoja tulewaisiakin aikoja varten, joita useat owat jo ottaneet, nähdessään yhtä kalliin ajan, kuin käsissä olewa, wieläkin odottawan.[1228]

Längmanilla oli tietenkin mistä antaa. Pelkästään sahojen myynnistä hänelle oli vapautumassa pikkuhiljaa 100 000 ruplaa likvidiä rahaa.[1229] Tällaiset summat tekivät hänen seurastaan tavoitellun, etenkin kun sana levisi, että ruukinpatruuna etsi pääomillensa sijoituskohteita. Yksityishenkilöiden suurimittainen lainananto oli, jos ei yleistä, niin rahoitusmarkkinoiden kehittymättömyyden vuoksi kuitenkin ajalle tyypillistä toimintaa.[1230]

Suomen Pankki ja valtion rahastot lisäsivät luototusta liike-elämälle, mutta kruunu ei pystynyt yksin tyydyttämään kaikkia tarpeita. Suomessa ei ollut ensimmäistäkään liikepankkia, joten tilaa ja kysyntää riitti hyvin myös yksityisille luotottajille. Hampurin kriisin (syksy 1857) vaikutuksia liventääkseen Suomen Pankki myönsi lainojen pidennyksiä ja uusiakin lainoja. Toisaalta hillitäkseen tuontia se otti käyttöön uuden aseen: korkopolitiikan. Diskonttokorot olivat korkeimmillaan alkuvuodesta 1858.[1231]

Nälkävuoden ja uuden, viriävän yritteliäisyyden oloissa Längman pyöritteli jo varsin merkittävää ”korkoliikettä”. Sahaosuuksien ostajat velkakirjoinensa edustivat kotimaista liike-elämän kermaa: pietarsaarelaiskauppiaat Strengberg, Thodén, J. Malm ja Th. Malm, viipurilaiset Paul Wahl & Co ja Hackman & Co sekä haminalainen Jean Bruun.

Varsinaisen sijoitustoimintansa Längman aloitti vuonna 1857 myöntämällä Varkauden entiselle ruukinhoitajalle, ruukinpatruuna J. A. E. Boijelle 6000 hopearuplaa matalalla viiden prosentin korolla. Rahoilla Boije lunasti Petäjäveden Koskensaaren harkkohytin kokonaisuudessaan itselleen.[1232] Forssalaisen Wiksbergin puuvillakutomon osakkaat Axel Wilhelm Wahren ja Carl Zuhr saivat hekin Längmanilta 6000 hopearuplaa. Viipurilaiselle Rosenius & Sesemanille Längman lainasi 10 000 ja jyväskyläläiselle viktuaalikauppiaalle, entiselle uittotyönjohtajalleen Henrik Waltoselle 1000 hopearuplaa. Viipurilainen kauppahuone A. Alfthan tarvitsi peräti 30 000 hopearuplan luoton, jonka Längman onnistui myös järjestämään. Suuria suunnitelmia hautovat Tigerstedt ja Hobin velkaantuivat Längmanille huhtikuussa 1858. Wahren joutui allekirjoittamaan vielä toisen 6000 ruplan velkakirjan. Haminalaiskauppias C. H. Ahlqvist tarvitsi Längmanilta 2000 ruplaa. Lisäksi Längman antoi useita vaihtelevan kokoisia luottoja satunnaisille tutuilleen: lääkäreille, virkamiehille ja kauppiaille.[1233]

[1228] *SJS* 24.08.1857; Jean Bruun ja Paul Wahl 1.7.1857. AD 571/203 1857 STO. KA. – Wahl ja Bruun kertoivat hankkineensa talvella 1857 nälkää näkevien auttamiseksi tarvettaan enemmän puita.

[1229] Ummeljoen kauppakirja 25.10.1856. Wasenius släkten 408.5.4.1.3.30. SLSA. – Ummeljoen ja Muuramen yhteishinta oli 50 000 hopearuplaa; Kiinnityskirja Långforsin sahaan 9.10.1858. Längman. SP. – Tässä vaiheessa maksettavana oli viidellä velkakirjalla yhteensä 10 000 ruplaa, todennäköisesti kaksi lyhennyserää oli ehditty jo maksaa 1857–1858. Längmanin pyyntö sahasta oli ollut 14 000 ruplaa. Vrt. Längman Ekmanille 18.7.1856. Kopiokirja. Längman. SP; Längmanin ja Hackmanin kauppakirja huhtikuu 1856. Längman. SP.

[1230] Schybergson 1964, 17; Karonen 2004, 220.

[1231] Pipping 1961, 307–314.

[1232] Laine 1952, 157–158.

[1233] Kontobok 1858–1864. Längman. SP. – Muita velallisia olivat kauppias B. Gyllenberg Viipurista (2.7.1856 –1000 hr.), ltn. Stenii Oravalan kartanosta (12.12.1858– 3000 hr), A. H. Nyman Jyväskylästä (ennen v. 1861 –400 hr), tohtori N. R. Holstius Viipurista (13.10.1858– 1000hr),varatuomari Johan

Suomalainen liike-elämä oli käyttänyt osakeyhtiöitä hyväkseen toistaiseksi satunnaisesti ja rajoitetusti. Teattereita, kylpylöitä ja seurahuoneita oli perustettu tällä tavoin jo vuosikymmenten ajan, mutta osakeomistus oli niissä ensisijaisesti kannatusluonteista. Längmankin oli kotiseuturakkautensa osoitukseksi merkinnyt Porvoon Seurahuoneen osakkeita kaupungin juhliessa 500-vuotisjuhliaan vuonna 1846.[1234] Liiketaloudellista intressiä edustivat suomalaisten osakeyhtiöiden joukossa pitkään vain suurempia pääomia sitovat höyrylaivat. Yhtiöiden elinkaaret jäivät tyypillisesti lyhyiksi, mutta parhaimmillaan varustustoiminta johti myös uusiin liikeideoihin: Turun vanhan telakkayhtiön omistajat, aikansa huomattavimpia turkulaiskauppiaita, perustivat vuonna 1850 Venäläis-suomalaisen valaankalastusyhtiön.[1235]

Telakkayhtiö oli toimittanut 1840-luvun jälkipuoliskolla useita pyyntialuksia Pietarissa pääpaikkaansa pitävälle Venäläis-amerikkalaiselle komppanialle, joka harjoitti valaanpyyntiä Beringin salmessa. Komppanian hallituksessa istui suomalainen kontra-amiraali Arvid Adolf Etholén, joka johdatti yhtiön suomalaisliikemiesten puoleen. Perustetun Venäläis-suomalaisen valaankalastusyhtiön 200 000 hopearuplan pääomasta puolet merkitsi Venäläis-amerikkalainen komppania. Yhtiö sai Suomen valtiolta avokätisen luoton ja huomattavat preemiot neljälle ensimmäiselle alukselleen.

Valaankalastusyhtiö aloitti pyynnin vuonna 1852. Seuraavana vuonna valaita jahdattiin jo kolmella laivalla. Yhtiö teki hetken hyvää tulosta, mutta Krimin sota keskeytti pyynnin. Miehistöt irtisanottiin. Yhtiö myi tyhjän pantiksi jäänyttä omaisuuttaan tappiolla. Yhden Petropavoslista Sitkaan purjehtineen aluksen vihollisen risteilijä ehti myös tuhota polttamalla. Sodan jälkeinen ”yleinen spekulaatiohenki” antoi toivoa, mutta toisaalta kiristi kilpailua – myös valaankalastuksessa. Hinnat laskivat ja viimeistään syksyn 1857 kauppakriisi käänsi valaankalastusyhtiön toiminnan uuteen alamäkeen.[1236]

Längman oli kautta liikemiesuraansa pitänyt satunnaisia yhteyksiä Turkuun. Satakunnan sahahankkeiden yhteydessä suhteet tiivistyivät ja helmikuussa 1857 Längman liittyi Turussa toimistoa pitävän Suomen Talousseuran jäseneksi. Tähän päätökseen vaikutti kuitenkin sijaintipaikkaa enemmän seuran Krimin sodan jälkeinen uudistuminen.[1237]

Valaankalastusyhtiön osakkaaksi Längman houkuteltiin alkuvuodesta 1858, jolloin yhtiön vaikeuksien täytyi olla jo sisäpiirin hyvässä tiedossa. Ensimmäiset kaksi osaketta Längmanille välitti hänen turkulainen asiamiehensä, kauppias Alexander Kumlin. Yhtiön osakkaisiin kuului myös Kumlinin entinen kirjanpitäjä, kauppias Carl Magnus Dahlström, joka imarteli Längmania sijoituksesta: Turku kun oli tämän kautta onnistunut värväämään yhden maan taitavimmista ja toimeliaimmista liikemiehistä osakkaaksi yhtiöönsä. Olisi usealle turkulaiskauppiaalle mieleen, jos hän jatkossakin osoittaisi kiinnostusta turkulaisten hankkeisiin. Längman vastasi samaan tyyliin ja kertoi olevansa kiinnostunut

---

Nygrénin periliset Mikkelistä (17.7.1858–5000 hr), kruunuvouti Krogerus Leppävirralta (24.2.1859–400 hr), asiamies A. J. Tollet Turusta (1.6.1860? – 400 hr), varatuomari J. Ticcander Jyväskylästä (1.2.1859– 1500 hr).

[1234] Reskontra II Ge 15, 359. Paul Wahl & Co, Warkaus Bruk. JyMA.

[1235] Schybergson 1964, 115–116.

[1236] Hästesko 1924, 3–9.

[1237] Suomen Talousseuran jäsenyystodistus 24.2.1857. Längman. SP.

nimenomaisesti turkulaisyhtiöistä, koska Turku oli tämänkaltaisten osakeyhtiöiden alkuperäinen koti Suomessa.[1238]

Myöhemmin kesällä 1858 Längman osti jo edesmenneen Kumlinin perillisiltä viisi nimellisarvoltaan tuhannen ruplan osaketta. Pian tämän jälkeen hän kuuli toimitusjohtaja Erik Julinilta, että yhtiö oli hankkimassa elokuussa 1858 itselleen kolmatta alusta, minkä vuoksi jokaista osaketta kohden yhtiöön oli sijoitettava vielä 100 hopearuplaa. Yhtiön rahat olivat lopussa, mutta johto jaksoi uskoa tulevaisuuteen. Valaanpyynnin kulta-aika oli kuitenkin väistämättä takana. Längman sai huhtikuussa 1860 Dahlströmiltä tiedon yhtiön todennäköisestä purkamisesta, ”koska yhtiömiehet eivät olleet enää valmiita satsaamaan siihen”.[1239] Myöhemmin Längman sai realisoinneista 551 ruplan osingot. Valaankalastusyhtiön lopullinen purku tapahtui vasta hänen kuolemansa jälkeen.[1240] Turku jäi kohteliaista puheista huolimatta sivujuonteeksi Längmanin liikekuvioissa.

Helsingissä Feodor Kiseleff nuorempi etsi vuoden 1858 lopulla sijoittajia osakeyhtiöksi muutettavaan ja laajentavaan Töölön sokeritehtaaseen. Hankkeeseen vahvasti sitoutunut ruotsalaislähtöinen tupakkatehtailija, konsuli Johan Magnus Tollander houkutteli rahoittajakseen liikeystäväänsä. Längman oli tehnyt Tollanderin kanssa sikarikauppoja jo lähes vuosikymmenen. Saatuaan käsiinsä sokeritehtaan kaavaillun yhtiöjärjestyksen Längman arvuutteli hankkeen kannattavuutta C. M. Dahlströmiltä, joka oli toimintaansa aloittelevan Auran sokeritehtaan toimitusjohtaja. Dahlström ei ymmärrettävästi katsonut Töölön modernisointia tarpeelliseksi. Längmanin ”kunniaveli” Tollander taas väitti Dahlströmin tietoja harhaanjohtaviksi. Längmanin viipurilaispankkiiri Julius Dippell harkitsi hänkin vakavasti sokeritehdasyhtiön perustamista tai vaihtoehtoisesti Töölön hankkeeseen liittymistä. Längmanilta luoton lopulta saanut ja Töölön tehtaan osakkaaksi liittynyt Tollander sai Dippellin sijasta yhtiökumppanikseen peräti puolet osuuksista hankkineen Hackman & Co:n.[1241]

Kesällä 1858 kohtasivat Längmanin ja vanhan hyvän päivän tutun, porvoolaislähtöisen C. A. Gottlundin tiet. Kuopiossa triviaalikoulun opettajana 1830-luvun jälkipuoliskon työskennellyt Gottlund oli tuolloin seurustellut mm. maaherra Ramsayn seurapiirissä. Epäilemättä hän oli tehnyt tuttavuutta myös Längmaniin. Suomalaisen kansanrunouden keruun pioneeri, Värmlannin metsäsuomalaisten ”löytäjä” ja puolestapuhuja sekä ensimmäisen suomenkielisen kaunokirjallisen teoksen – Otavan – kirjoittaja oli jo 1820-luvulla epätoivottu henkilö Tukholmassa ja Pietarissa. Hänen suhteensa nousevan suomalaisen kulttuurin establismenttiin ja erityisesti Kalevalan kokoojaan ja kirjoittajaan Elias Lönnrotiin oli kompleksinen. Viimeistään 1840-luvulla hänestä tuli kulttuuripiirien pilkan ja suoranaisen ”parjaustradition” kohde. Gottlund oli niin tunnettu

[1238] Längman C. M. Dahlströmille 20.3.1858, 14.4.1858. C. M. Dahlström: Ea 12; C. M. Dahlström Längmanille 24.3.1858. C. M. Dahlström: Da 11. TMA.
[1239] Längman Dahlströmille 16.8.1858; E. Julin Längmanille 9.8.1858. C.M. Dahlström: Ea 12; C. M. Dahlström Längmanille 27.4.1860. C. M. Dahlström: Da 14. TMA.
[1240] Konto bok 1858–1864. Längman. SP; Martin Ericson A. F. Waseniukselle 4.7.1864. Wasenius släkten 408. 5.4.1.1. SLSA. – Yhtiön 700–800 ruplan käteisvarantoa uhkasi erään laivan miehistön kanssa käyty pitkäkestoinen oikeustaistelu.
[1241] Urbans 1968, 117–122; Längman C. M. Dahlströmille 29.12.1858. C. M. Dahlström: Ea 12; C. M. Dahlström Längmanille 19.1.1859 C. M. Dahlström Da 11. TMA; J. M. Tollander Längmanille 12.2.1859. Längman. SP; Tigerstedt 1950, 175–186.

oikeusprosesseistaan ja muista kärhämistään, että häntä luonnehdittiin jopa Suomen hankalimmaksi mieheksi.[1242]

Längman pyysi Gottlundilta apua Koskelinin ja Girsenin sopimuksen laatimiseen. Myöhemmin syksyllä Helsingissä käydessään Längman ei ehtinyt poiketa Gottlundin kotona Liisankadulla. Joulun alla Längman tunnusti kirjeitse oppineensa vasta nyt tuntemaan häntä paremmin.[1243] Gottlundin ansiota saattoi olla, että hänelle läheinen Viipurin Suomalaisen kirjallisuuden seura sai ”herra patruuna E. J. Längmanilta” joulukuussa 1858 ”ihan aawistamatta” 160 hopearuplaa.[1244]

Längman ja Gottlund olivat hyvinkin kaksi ”bisarria suurta originaalia”, kuten Yrjö Blomstedt on heitä kuvaillut.[1245] Miesten henkiystävyyttä ei kannata korostaa liiaksi, vaikka he tunsivat eräistä asioista samoin. Sellainen yhteinen näkemys olisi voinut löytyä vaikkapa ajankohtaisesta polemiikista suomalaisuuden olemuksesta ja sen suhteesta Ruotsiin. Tähän kysymykseen Längman ei kirjeissään kuitenkaan viitannut; sen sijaan hän puuttui toiseen tärkeään henkisen ilmaston muutokseen yhteiskunnassa. Viranomaiset valmistelivat liberaaleja uudistuksia ja teollisuusmiesten näkemyksiäkin kuunneltiin aikaisempaa herkemmin. Tämä nosti industrialistien itsetuntoa. Vanhan aristokraattisen virkamieseliitin valta pysyi silti tukevana, vaikka nimet osittain vaihtuivatkin: tuulen suuntaa haisteltiin ja viestejä välitettiin yhä Pietarista. Längman kommentoi tätä sarkastiseen tyyliinsä Gottlundille: ”Huomaa nyt mikä ero! Ylimykset iloitsevat voidessaan antaa maata hyödyttäviä keisarillisia määräyksiä ja asetuksia kun taas me teollisuusmiehet saamme lohdutuksemme epäitsekkäästä ja hyödyllisestä toiminnasta yksityisen toimeliaisuuden johdossa.”[1246]

Varojen sijoittaminen tuotannolliseen toimintaan oli Längmanille luontevaa. Hän arvioi tarkasti liikkeen tai laitoksen elinkykyä ennen rahoituspäätöstä ja saattoi antaa lainanottajalle rakentavia liikeneuvoja. Koroilla elämistä ylevöitti teollisuusmiehen idealismi: ansaitsemansa vanhuuden levon hän olisi saavuttanut huomattavasti pienemmällä työllä ja huolella, vaikkapa sijoittamalla varansa obligaatioihin tai muihin vähäriskisiin papereihin. Mukavuudenhaluiseksi nautiskelijaksi tai laiskaksi koroilla eläjäksi Längmania ei voinut moittia. Mutta ei hänen sijoitustoimintaansa täysin epäitsekkääksikään saa tulkita. Se toi hänelle korkotuloja, vaikutusvaltaa ja sitä kautta suurta henkilökohtaista tyydytystä – osittain samalla tavalla kuin hyväntekeväisyys.

Oldenburgin tulitikkutehdas

Tulitikkujen valmistuksesta kehittyi merkittävä teollisuudenhaara erityisesti Saksassa ja Itävallassa sen jälkeen kun herkästi syttyvät fosforitikut oli 1830-luvulla keksitty. Ruotsissa merkittäväksi valmistajaksi kohosi Jönköpingin tehdas, joka aloitti vuonna 1850 ensimmäisenä ruotsalaisena tulitikkuviennin Englantiin.[1247] Ruotsissa oli keksitty vaaraton ja myrkytön varmuustikku, jonka päähän pantiin fosforin sijasta mm. kaliumkloraattia ja

[1242] Pulkkinen 2003.
[1243] Längman C. A. Gottlundille 6.12.1858 ja 20.12.1858. C. A. Gottlundin kokoelma. HYK; Gottlundin muinaishistoriallisista tutkimushankkeista, ks. Pulkkinen 2003, 219–220.
[1244] *SJS* 3.3.1859.
[1245] Blomstedt 1953.
[1246] Längman C. A. Gottlundille 20.12. 1858. C. A. Gottlundin kokoelma. HYK.
[1247] Curman 1996, 107–109, 121.

antimonisulfidia. Tikut sytytettiin raapaisemalla rasian kylkeä, jossa oli myrkytöntä punaista fosforia ja lasijauhoa. Kun punaisen fosforin valmistamiseksi löydettiin vuonna 1851 edullinen menetelmä, varmuustikut yleistyivät nopeasti. Jönköpingin menestys houkutteli kilpailijoita ja vuosikymmenen puolivälissä tulitikkutehtaita oli Ruotsissa jo kymmenkunta.[1248]

Suomessa perustettiin 1840-luvulla yksistään Helsinkiin kolme tulitikkutehdasta.[1249] Ne olivat useimpien suomalaistehtaiden tavoin pieniä laitoksia, jotka työllistivät alle 20 henkeä. Suurtuotantoa tavoittelivat 1850-luvulla ainoastaan Wasilii Moldakoffin Kuopion tehdas ja sen Savonlinnan lähettyvillä sijaitseva filiaali sekä erityisesti ruotsalaisen H. J. Oldenburgin Poriin vuonna 1850 perustama tehdas.[1250] Myös Längmanin liikeystävä Carl Gustaf Langéen perusti vuonna 1853 pienen tulitikkutehtaan Helsingin Siltasaareen. Laitoksen pääomistaja, tai paremminkin alkuvaiheen rahoittaja, oli 2/3-osuudellaan Längman. Tehtaan perustamisvaiheessa liikeystävät konsultoivat Moldakoffin tehtaan käynnistänyttä ruotsalaista Leopold Lammia, joka vieraili myös Ummeljoella.[1251]

Ilmeisesti juuri tulitikkuasia johdatti Längmanin talvella 1853 Oldenburgin seuraan ja sitä kautta kauppoihin Kuuskosken sahaprivilegiosta. Oldenburg polveutui tunnetusta tukholmalaisesta porvarissuvusta. Jo hänen isällään Henric Julius Oldenburgilla oli ollut yhteyksiä suomalaiseen ja erityisesti porilaiseen liike-elämään 1830-luvulla: hän omisti Tuorsniemen lasitehtaan Porissa ja varusti Solide-höyryalusta Turun ja Tukholman välisellä reitillä. Nuorempi Oldenburg tuli Poriin 1840-luvun alussa ja nai kauppias Johan Souranderin tyttären Sofian. Oldenburg hoiti uudessa kotikaupungissaan Tukholman aikaisen ystävänsä A. W. Wahrenin perustaman Jokioisten tehtaiden varastomyyntiä. Oldenburgista kehittyi nopeasti rohkea ja monialainen yrittäjä, joka tunnettiin parhaiten juuri tulitikuistaan ja laivanvarustuksestaan.[1252]

Oldenburg laajensi tehdastaan pelottomasti, samaan tapaan kuin Wahren Forssan puuvillatehtaalla. Miesten yhteinen ystävä oli Forssan osakas, ruotsalainen konsuli Conrad Hernmarck, joka nautti finanssipäällikkö von Haartmanin luottamusta ja kykeni järjestelemään ystävilleen avokätisiä luottoja Suomen Pankin rahastoista. Tehtaiden liikeideat vaikuttivat kestäviltä. Porin tulitikut saavuttivat hyvän maineen kotimaassa. Krimin sodan jälkeen Oldenburg päätti haastaa Jönköpingin ja panostaa voimallisesti vientiponnisteluihin. Sanomalehti *Wiborgin* Porin kirjeenvaihtaja ihasteli syksyllä 1857 kehittyvää kaupunkia. Pori kuhisi elämää ja toimintaa. Sofiegarteniksi kutsuttu tulitikkutehdas Isosannan saaressa kiinnitti huomiota. Se työllisti peräti 400 henkeä ja päivätuotanto kohosi 10 000 tulitikkupunttiin. Yksi puntti sisälsi tuhat tikkua. ”Tikkuja ajettiin ympäri katuja yhtiön omistamalla hevosella ja kärryllä, johon oli maalattu tulitikkulaatikon etiketti”. Tärkeimmäksi vientikohteeksi lehti tiesi Englannin, mutta

[1248] Curman 1996, 123–124; Arkio 1983, 105.
[1249] Kovero 1950c, 505–506, 554–556; Arkio 1983, 105–106.
[1250] *Kuopio Tidning* 21.8.1852; *Suometar* 3.8.1852; 18.11.1853. – Moldakoffin Savonlinnan lähistöllä sijainnut tulitikkutehdas paloi marraskuussa 1853; Toivanen 2000, 196–197. – Kuopion tulitikkutehdas oli Moldakoffin omistuksessa ainakin vuoteen 1872 asti.
[1251] Tilikirjat 1853–1854. Längman. SP. – Tulitikkutehtaalle ei ollut Längmanin kirjanpidossa omaa tiliä, vaan sen menot merkittiin tavaratiliin ja Langéenin tileihin; Posto conto räkning. Längman. SP; Kaukovalta 1934, 14. – A. W. Wahrenin tukholmalainen tehtailijaeno oli nimeltään Leopold D. Lamm.
[1252] Yrjänä 2006.

keskellä laitoksensa hyörinää asuva Oldenburg kertoi viennistä myös muualle Eurooppaan ja aina Amerikkaan ja Australiaan asti.[1253]

Jönköpingin tulitikkutehdas oli muutettu samana vuonna osakeyhtiöksi. Oldenburg seurasi esimerkkiä ja järjesti osakeannin ”voidakseen paremmin saada suurimman hyödyn tehtaan toiminnasta”. Lokakuussa 1858 lähettämässään kiertokirjeessä hän kertoi yhtiön muodostuvan 300 tuhannen ruplan osakkeesta. Niistä 200 kuului nk. etuoikeutettuihin osakkeisiin, joille Oldenburg takasi kymmenen vuoden ajalta 15 prosentin vuosiosingon. Osakeyhtiö saisi häneltä tehtaan rakennuksineen, koneineen ja varastoineen sekä liikepääomineen. Niiden arvoksi Oldenburg arvioi noin 100 000 ruplaa.[1254]

Oldenburg ei kertonut mihin hän aikoi käyttää osakkeiden myynnillä tavoittelemansa huikeat 300 000 ruplaa. Suurosinkoja lupaileva sijoitus innosti herrasväkeä myös liike-elämän ulkopuolelta: kartanonomistaja kreivi C. M. M. Armfelt Nummelta, professori ja lääkintäviraston tuleva pääjohtaja, valtioneuvos Felix von Willebrandt, Carl E. Estlander, maanmittaushallituksen johtaja C. W. Gyldén, tie- ja vesikulkulaitosten insinöörikunnan päällikkö Knut Stjernvall ja kenraali A. af Forselles...[1255] Osakeanti oli syksyn puheenaiheita. Professori Gyldén, itsekin osakkeen merkitsijä, ehdotti jopa yliopiston varojen sijoittamista hankkeeseen.[1256] Moni myös epäili hankkeen järkevyyttä. Yliopiston kirjastonhoitaja, SKS:n sihteeri S. G. Elmgren ihmetteli kuinka Oldenburgin onnistui narrata komeilla lupauksillaan niin monia liikemiehiä ja osakkeen merkitsijöitä: ”Ilman muuta tulevat osakkeenomistajat huijatuksi tavalla tai toisella”.[1257]

Osakeannille loivat uskottavuutta nuoren polven porilaiskauppiaat sijoituksillaan: F. W. Palander, C. Borg, Joh. Selin, C. Sourander, C. F. Sourander, F. E. Wahlgren ja Anton Björnberg. Heistä useimpien motiivina oli ilmeisesti vaihtokauppa, jolla he konvertoivat saatavansa Oldenburgilta tulitikkutehtaan osakkeisiin. Rahaa ei liikkunut läheskään kaikissa osakemerkinnöissä.[1258]

Oldenburgin antiin osallistui myös konsuli Hernmarck, joka oli ennen Suomeen muuttoaan työskennellyt Riikassa sukuyhtiönsä, suomalaisten hyvin tunteman toiminimi Westberg & Co:n, palveluksessa. Hernmarckilla oli poikkeuksellisen laajat yhteydet suomalaiskauppiaisiin Pohjanmaalta Helsinkiin. Hänen vaimonsa oli kokkolalaiskauppias Anders Donnerin tytär. Komeassa kivitalossa Helsingin Pohjois-Esplanadilla asunutta Hernmarckia pidettiin yhtenä maan varakkaimpana liikemiehenä. Hän oli Henrik Borgströmin yhtiökumppani ja Forssan puuvillakehräämöyhtiön perustaja.[1259]

Längman tiesi Hernmarckin pitemmältä ajalta, mutta lähemmin hän oli tutustunut mieheen kesällä 1853 tämän toimittua välittäjänä ja todistajana Kuuskosken kaupassa.[1260] Tuon kaupan näkemyseroja ja muita erimielisyyksistä oli puitu eri oikeusasteissa vuosikausia. Längman kärsi lopullisen tappion Oldenburgille marraskuussa 1858. Elimäen

[1253] *Wiborg* 24.11.1857; Saarinen 1972, 233.
[1254] H. J. Oldenburgin kiertokirje 1.10.1858. Conrad Hernmarckin kokoelma 407.3. SLSA.
[1255] H. J. Oldenburg & Co yhtiökokous 3.1.1859. Conrad Hernmarckin kokoelma 407.3. SLSA; Saarinen 1972, 169–171.
[1256] Topelius 2004, 58.
[1257] Elmgren 1939, 330. Siinä Elmgren 31.12.1858.
[1258] H. J. Oldenburg & Co yhtiökokous 3.1.1859. Conrad Hernmarckin kokoelma 407.3. SLSA; Saarinen 1972, 169–171.
[1259] Hoving 1949, 129–130; von Bonsdorff 1956b, 31–34.
[1260] Längman C. Hernmarckille 22.6.1853. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA.

välikäräjät tuomitsi hänet maksamaan yli 700 ruplan korvaukset Kuuskosken entiselle isännöitsijälle.[1261] Takaisku ei estänyt Längmania lyöttäytymästä Helsingissä Hernmarckin ja H. J. Oldenburgin veljen Abrahamin seuraan. Nämä puhuivat Längmanin merkitsemään peräti 25 tulitikkutehtaan osaketta. Längman perusteli sijoitustaan H. J. Oldenburgille ja Hernmarckille sillä, että halusi korvausta Kuuskosken tappiostaan.[1262]

Erikoinen näytelmä oli alkamassa.

Oldenburg oli asettanut yhtiön perustamiselle tiukan aikataulun. Osakkeita merkittiin kiireessä ilman perusteellista harkintaa. Kokeneena liikemiehenä Längman näki tottakai tarjouksen vaaratekijät ja suhteitaan käyttäen hän kartoitti taustoja ennen sitovaa investointipäätöstä. Tukholmalaiskauppias Leopold Lamm vieraili jälleen Suomessa ja häneltä Längman sai kuulla, etteivät tulitikkuteollisuuden yleisnäkymät luvanneet Porin tehtaalle hyvää: ruotsalainen tulitikkuteollisuus, mukaan lukien Jönköpingin tehdas, oli ajautunut pahoihin vaikeuksiin.[1263]

Längman katsoi Oldenburgin takaaman osinkovoiton vaaralliseksi sekä Oldenburgille itselleen että osakkeen ostajille ja perui ostolupauksensa. ”Jo kertaalleen Oldenburgilta nenäänsä saaneena” hän vakuutti päätöksensä lujuutta.[1264] Mutta mikäli Hernmarck katsoi afäärin turvalliseksi, hän oli valmis lainaamaan osakkeisiin lupaamansa 22 000 ruplaa tammi- ja toukokuussa 1859 maksuun lankeavina Hackmanin ”hyvinä papereina” sekä myöhemmin 6000 hopearuplaa henkilökohtaista vakuutta vastaan. Tavanomaisen koron lisäksi hän vaati lainapalkkioksi kahta yhtiön osaketta. Samalla hän paljasti välillisesti, kuinka oli ajatellut saavansa korvauksen Oldenburgilta: paljastamalla tämän tarjouksen heikkoudet. Längman opasti Hernmarckia varovaisuuteen – itsensä ja muiden puolesta – ja pyysi tätä pitämään varoituspuheenvuoron, jonka hän oli jo valmistellut vuodenvaihteen yhtiökokoukselle. Se oli Längmanille ”omantunnon ja kunnian asia”, etenkin liikemiespiirien ulkopuolelta tulleiden ”tappioita olisi tuskaisaa seurata ja kuunnella”.[1265]

Längman oli pyytänyt Lammia tutustumaan tilanteeseen paikan päällä Jönköpingissä. Lamm kertoi tehtaan vähentäneen väkensä neljännekseen. Useita ruotsalaistehtaita oli kaatunut, mutta Lamm piti vaikeuksia vain väliaikaisena ”kriisinä”. Tieto rohkaisi Längmanin hankkimaan ennen vuodenvaihteen yhtiökokouusta Oldenburgin annista 13 osaketta. Hernmarckille antamansa lainan palkkiona hän sai vielä kaksi osaketta lisää.[1266]

Yhtiökokouksessa osakkaiden piti Oldenburgin ehdotuksen mukaisesti valita joukostaan kaksi luotettavaksi tunnettua henkilöä, jotka ottaisivat haltuunsa yhtiön peruspääoman ja valvoisivat kuukausittain tilikirjat.[1267] Hernmarck lupautui edustamaan kokouksessa Längmania ja ajamaan tämän Jönköpingin mallia seuraavia parannusehdotuksia yhtiösääntöön. Yhtiökokouksen jälkeen Hernmarck vakuutti

[1261] Elim. tk. 1858 § 81; Elim. välikäräjät 15.11.1858 § 1. Kymi U.l. KO a 56. KA.
[1262] Längman C. Hernmarckille 4.11.1858; 21.3.1859. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA.
[1263] Längman C. Hermarkille 21.12.1858. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA.
[1264] Längman C. Hernmarckille 4.11.1858; 29.11.1858. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA. – Längman piti kaikkien kannalta parempana, jos etuoikeutetut osakkeet rajoitetetaan sataan ja tavalliset 50 eli puoleen O:n esittämästä. Parasta olisi kuitenkin ollut, jos O. olisi myynyt tehtaansa kokonaan 100 000 ruplalla ja nauttinut lopun ikänsä kolmanneksen yhtiön voitoista.
[1265] Längman C. Hernmarckille 4.11.1858; 29.11.1858; 6.12.1858. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA.
[1266] Längman C. Hernmarckille 21.12.1858. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA. – Längman lupasi hankkia 10 osaketta, joiden lisäksi hän piti kolme osaketta, jotka jäivät hänen alkuperäisestä sitoumuksestaan. 22 osakkeen merkintäoikeus siirtyi Hernmarckille, mutta niistäkin Längman sai lainapalkkiona kaksi osaketta.
[1267] H. J. Oldenburgin kiertokirje 1.10.1858. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA.

Längmanille ajaneensa menestyksellä tämän esityksiä.[1268] Tosiasiallisesti tammikuussa 1859 pidetty kokous kirjasi yhtiösäännön, joka oli identtinen Oldenburgin kiertokirjeen kanssa. Mitään uutta sopimusta Oldenburgin ja yhtiön välille ei laadittu, vaikka näin oli osakkaiden puolesta toivottu.[1269]

Osakkeita oli edelleen myymättä ja merkittyjä osakkeita maksamatta. Asioihin oli siis vielä mahdollista vaikuttaa. Längman halusi vähentää osakkeiden määrää turvatakseen Oldenburgin lupaamat voitot. Etuoikeutettujen osakkeiden määrä tulisi rajoittaa sataan tai korkeintaan 150:een ja myöntää muille osakkeille kiinnitys Oldenburgin peruspääomaan. Längman esitti Hernmarckille, että yhtiökokous kutsuttaisiin koolle ennen osakkeiden maksun jälkimmäistä eräpäivää.[1270] Yhtiön tila oli epäselvä, eikä Längman vielä maaliskuussakaan tiennyt kuinka paljon ja kenelle Oldenburg oli osakkeita myynyt. Tietoja pihtaava Oldenburg luovutti osakaslistan Hernmarckillekin vasta kyselyjen jälkeen. Längmanille luetteloa ei kuitenkaan sopinut näyttää, sillä ”luoja tietää mitä sekasotkua se kaheli sillä aiheuttaa ja kääntää kaikkien päät – – ”.[1271]

Längman tiesi Oldenburgin ja Hernmarckin läheiset välit. Peliä oli pelattava siksi tarkoin harkituin siirroin. Hän muistutti Hernmarckia siitä, että vastuun ”koko ryöstöstä” joutuisivat kantamaan ”Oldenburgin ja tämän helpon elämän” sijasta suurimmat osakkeenomistajat, siis Hernmarck ja Längman.[1272] Hän ei väittänyt suoranaisesti epäilevänsä Oldenburgia, mutta ”kuluneena vuonna ja aikaisemminkin, useat esimerkit olivat osoittaneet, ettei hätä tositilanteen tullen lukenut lakia”.[1273]

Längman puhui kokemuksen rintaäänellä. Sanoma ei ollut täysin vieras Hernmarckillekaan, joka oli ikätoverinsa Oldenburgin ystävä jo Tukholman ajoilta ja rahoittanut tämän liiketoimia pitkään. Jos Suomen Pankkia ei lasketa mukaan, Hernmarck oli Oldenburgin suurin luotottaja. Mahdollisesti koko ajatus osakeyhtiöstä oli syntynyt yhteisessä neuvonpidossa: ulkopuolinen rahoitus saattoi pelastaa kerralla tulitikkutehtaan ja Oldenburgin henkilökohtaisen talouden – ja turvata Hernmarckin saatavat. Borgströmin liikekumppanuudesta vasta irtautunut Hernmarck oli suomalaisen liike-elämän ehkä tärkein välittäjähahmo ja suurimpien osakeantien järjestelijä: hänen ideoimanaan perustettiin myös Forssa Oy vuonna 1859 ja Tampereen Pellava- ja Rauta-osakeyhtiö vuotta myöhemmin.[1274]

Längmanin perustellutkin esitykset tuntuivat Oldenburgista ja Hernmarckista kiusallisilta, koska edellinen ei jättimäisten velkojensa vuoksi voinut pelata avoimilla korteilla ja sai myös Hernmarckin uskomaan sen omien etujensa mukaiseksi. Hernmarck, jota pidettiin enemmän vakavana, oikeamielisenä ja pikkutarkkana kirjanpitäjätyyppinä kuin uhkarohkeana riskien ottajana, oli joutunut vilkkaan ja veijarimaisen Oldenburgin osakeannin takuumieheksi.[1275] Keväällä 1859 hän sovitteli Längmanin ja Oldenburgin hännänvetoa osakeannin järjestelyistä. Pelin ohella kyse oli toki myös substanssista:

[1268] Längman C. Hernmarckille 21.12.1858; 17.1 1859; 6.2.1859; G. Londicer C. Hernmarckille 22.1.1859: Conrad Hernmarck 407.3. SLSA.
[1269] Londicer C. Hernmarckille 26.7.1860. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA.
[1270] Längman C. Hernmarckille 6.3.1859. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA.
[1271] H. J. Oldenburg C. Hernmarckille 2.4.1859. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA.
[1272] Längman C. Hernmarckille 19.3.1859. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA.
[1273] Längman C. Hernmarckille 7.4.1859. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA.
[1274] Kaukovalta 1934, 202–211.
[1275] Arvioita Hernmarckin luonteesta, ks. Ramsay 1966, 69–70; Alho 1961, 41.

Längman näki oikeasti vaivaa yhtiön asioiden tolalle saattamiseen ja kirjoitti Hernmarckille: ”Katso kuinka sitä voi vanhoilla päivillään ajautua afääreihin, juuri kun on tekemässä töitä päästäkseen niistä eroon.” [1276]

Neuvotteluissa päädyttiin kassakaappiratkaisuun. Kiusanhenki Längman antoi Oldenburgille luvan myydä 175 etuoikeutettua osaketta. Mutta vain sillä ehdolla, että Hernmarck panttaisi hänelle puolitoistakertaisen määrän osakkeita takuuna hänen 15 osakkeensa mahdolliselle arvon laskulle sekä luvatuille kymmenen vuoden osingoille. Hernmarck suostui ehtoihin ja sai Längmanin hiljaiseksi: ylimääräistä yhtiökokousta ei kutsuttu koolle. Hernmarckilla oli hyvin vahva usko tehtaan tulevaisuuteen – tai sitten hän oli jo todella pahassa liemessä.[1277]

”Kummallista kuinka pikkukaupungin pillerinleipoja toimii ja iskee”

Korpilahdella ja Jyväskylässä talvella 1859 viettämiensä kuukausien aikana Längmanilla oli aikaa pohtia Porin tulitikkutehtaan asioita. Viimeiset sahatavaralastinsa hän oli lähettänyt edellissyksynä. Pääintressit olivat nyt sijoituksissa. Ainoa operatiivinen liike, jota hän valvoi, oli Ummeljoen ja Muuramen tukkileveranssi. Koskelinin kevätkiireiden käynnistyttyä Längman matkusti Kuopioon, mistä posti tavoitti hänet leskirouva Bonaparte Kellgrenin osoitteesta.

Jälkiä uudenlaisesta taloudellisesta toimeliaisuudesta ja spekulaatiohengestä oli nähtävissä myös Savossa. Juantehtaan putlauskokeilut olivat käynnistyneet yllättävän hyvin. Tieto kiinnosti Längmania, joka oli yrittänyt tuoda menetelmää Suomeen. Maan ensimmäinen putlausuuni oli valmistunut Krimin sodan alla Högforsin (Karkkila) ruukille. Kokemukset sieltä olivat niin rohkaisevia, että Varkaudessa vuonna 1854 vieraillut vuorihallituksen yliseppämestari suositteli sielläkin putlaukseen siirtymistä! Harkkohytit joutuivat ahtaalle ja menettivät parempilaatuiseen rautaan perustuvan etulyöntiasemansa järvimalmimasuuneihin. Jälkimmäiset nauttivat ensimmäistä kertaa suurtuotannon skaalaeduista: valssaamon myötä Juantehtaan kankiraudantuotanto kymmenkertaistui.[1278]

Paul Wahl & Co siirtyi Varkaudessa putlaukseen vasta paljon myöhemmin, vuonna 1873. Keväällä 1859 yhtiö osti Roseniuksen ja Tichanoffien kanssa kilvan tukkeja Juantehtaan yläpuolelta. Kantohinta oli noussut jo yli 50 kopeekkaan, kun vielä vuosikymmennen alkupuolella Gustaf Tigerstedt oli sadatellut hintojen nousua yli 20 kopeekan. Tiukka metsäjärjestys ei ollut pilannut kaikkien metsänomistajien tuloja! Längmanin näkökulmasta kantohintojen nousu vaikutti huolestuttavalta. Yksillä meni Kuopiossakin hyvin, toisilla huonommin. Juantehtaan omistaja, hovineuvoksetar Ponomareva oli kuollut helmikuussa. Kauppiaat Guseff ja Bastman olivat hakeneet itsensä vararikkoon, myös leipurimestari-laivanvarustaja Wiik oli konkurssin partaalla. ”Ankaria aikoja”, Längman kirjoitti Koskelinille.[1279]

Kuopiosta Längman jatkoi Elimäelle ja Anjalaan, missä hän teki jonkinlaiset jäähyväiskäynnit Rabbelugnin ja Wredebyn kartanoissa. Sukulaistensa af Forsellesien

[1276] Längman C. Hernmarckille 19.3.1859. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA.
[1277] Längman C. Hernmarckille 19.3; 21.3. ja 7.6.1859. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA; Längmanin ja Hernmarckin sopimus 5.7.1861. Wasenius släkten 408.5.4.1.3.33. SLSA.
[1278] Laine 1950, 227; Laine 1952, 67–68, 105; Laine 1948, 588–592; Soikkanen 1963, 87–93.
[1279] Längman G. Koskelinille 7.4.1859. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS; Toivanen 1985, 8. – Kyseessä täytyi olla kauppias Simon Guseff.

Peippolassa hän vietti kaksi yötä.[1280] Sieltä hänet saavutti mielenrauhaa järkyttävä tieto: apteekkari Christian Hobinille oli myönnetty maaliskuun lopulla höyrysahaprivilegio Kotkaan!

Edelliskesän laajat metsäpalot uhkasivat viedä metsätiloihin ja vuokrametsiin rahansa sijoittaneen Hobinin ylivoimaisiin vaikeuksiin. Ratkaisuksi hän keksi Kymijoen suulle perustettavan höyrysahan ja laivanveistämön. Varmistaakseen lupa-asiansa nopean ja myötämielisen ratkaisun Hobin otti yhteyttä kenraalikuvernööri Bergiin – kreivi oli kehottanut kansalaisia tämänkaltaiseen suoraan asiointitapaan jo vuosia aikaisemmin – ja anoi vuokrausoikeutta Ruotsinsalmen linnoitusalueen Hietasen saareen. Linnoitukset olivat kärsineet pahoin Krimin sodan aikaisesta tykistötulesta. Kun niiden sotilaallinen merkitys oli marginalisoitunut, Hobin sai vuokrasopimuksen, jota Längman oli turhaan tavoitellut 1840-luvun lopulla. Privilegiota hakiessaan hän kertoi tavoitteekseen sahata ”vähintään kuuden vuoden aikana” 200 000 metsäpalon vaurioittamaa tukkia. Äänestyksen kautta senaatti myönsi oikeuden 100 000 kulopuun sahaamiseen kolmen vuoden aikana. Mahdollisesta pysyvästä sahausoikeudesta senaatti odotti lausuntoa Viipurin läänin kuvernööriltä.[1281]

Hobinin ehdollinen privilegio tuli sahamiehille suurena yllätyksenä. Päätökseen nopeasti ”luottamuksellista tietä” tutustunut Längman oli suorastaan järkyttynyt: ”Kummallista kuinka pikkukaupungin pillerinleipoja toimii ja iskee – hän on toteuttanut Kotkaan ja Korkeakoskelle tekemäni suunnitelman, ja saanut päätöksen onnekkaalla hetkellä – kiitos palaneitten metsien.” Privilegiota pidettiin poikkeustapauksena. Längmanin mukaan siitä tarjottiin Helsingissä ”valtavia summia”.[1282]

Hobinilla oli ollut tilaisuus seurata Längmania pitkään, alkaen jo 1830-luvulta, jolloin hän harjoitteli pillerin pyöritystä apteekkari August Kellgrenin apulaisena Kuopiossa. Kun Kellgren myi vuosikymmenen lopulla apteekkinsa ja keskittyi kauppaliikkeeseensä sekä perustamansa Atrakosken sahan johtamiseen, Hobin siirtyi Kellgrenin seuraajan, apteekkari Anders Wennbergin – J. V. Snellmanin tulevan apen – palvelukseen. Työskenneltyään sittemmin proviisorina Turussa ja Tampereella, Hobin sai vuonna 1847 oman toimiluvan Jyväskylästä. Toimeliaitten apteekkarien joukossa Hobin ei ollut poikkeus, ellei sitten monipuolisuudellaan: maanviljelijänä hän oli isänsä – Suomen Talousseuran jäsenen, tullinhoitaja Gustaf Hobinin – lailla ennakkoluuloton uuden kokeilija ja olisi käynyt hyvin Suomen Talousseuran mallioppilaasta. Hän osti vuonna 1849 Laukaasta Kankaanpään tilan, raivasi sen suomaita pelloiksi ja viljeli niillä kylvöheinää, apilaa ja timoteitä. Rehua tarvittiin runsaasti, sillä hän piti vuonna 1857 kahdessa navetassaan peräti 162 lypsävää lehmää. Hobin omisti myös Haapalan tilan Laukaassa ja metsärikkaan Lakonmäen rälssitilan Viitasaaressa. 1850-luvun alussa hän perusti Jyväskylään puiston, johon tuli terveysveden tarjoiluun erikoistunut paviljonki. Vuosikymmenen puolivälissä hän pystytti kaupunkiin jopa sairaalankin.[1283]

Jo Kuopiossa Hobinille oli selvinnyt, kuinka puukauppoja oli solmittava tiukentuvassa kilpailussa. Jyväskylässä ja Laukaassa hän seurasi aitiopaikalta, kuinka Längman

[1280] Längman G. Koskelinille 28.4.1859. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS; Rabbelugnin omisti Rabbe Wreden veli K.G. Wrede. Wredebytä isännöi paroni, varatuomari August Wrede, Varkauden ruukin perustajan veljenpoika.
[1281] STO 30.3.1859. KA; von Bergin 1856 antamasta rohkaisusta, ks. Bergh 1883,11.
[1282] Längman G. Koskelinille 7.4.1859. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.
[1283] Yrjänä 2004b.

tunkeutui Keski-Suomeen, käytännössä ilman mitään kilpailua. Hobinin spekulatiiviset metsäjärjestelyt alkoivat viimeistään talvella 1854.[1284] Hänellä ei ollut omaa sahaa, joten metsäkauppoihin sisältyi ajatus tulevasta arvonnoususta ja kasvavasta kysynnästä, vaikka jälkimmäiseen oletukseen liittyi myös suuri riskitekijä. Längman sai tiedon Hobinin puukaupoista viimeistään syksyllä 1856 tämän solmittua leveranssisopimuksen Ummeljoen kanssa.[1285]

Längman sitoutui samoihin aikoihin toimittamaan Muuramen ja Ummeljoen sahoille kymmenen vuoden ajan vuosittain 22 000 tukkia. Hobinin leveranssisopimus ei aiheuttanut hänelle murhetta, sillä hän tiesi saavansa tukeistaan selvästi paremman korvauksen.[1286] Hobinin uitot eivät myöskään lisänneet Kymijoen uittomääriä, joten kustannusten arvioiminen oli edelleen suhteellisen helppoa. Vasta Hobinin höyrysahaprivilegio ja vesisahoille myönnetyt luvat kulotukkien sahaamiseen muuttivat tilanteen toiseksi. ”Jos tämä olisi ollut tiedossa”, Längman kirjoitti Koskelinille, ”olisin hankkinut tukkeja leveranssilla muualta kuin Saarijärveltä. Ota se mitä Saarijärveltä voidaan saada, äläkä jätä mitään Hobinille”. Hän ennakoi tukkikaupoissa nyt ilmenevät ongelmat vasta esinäytökseksi sille, mitä Lahden kautta suunnitellun rautatien valmistuminen toisi tullessaan. Päijänteen vesisahojen kilpailukyky voimistuisi tuolloin ratkaisevasti.[1287]

”Kaikki odottavat mitä luvattu vapaa sahaus tulee merkitsemään”

Längman matkusti kiiruusti Helsinkiin. Hämmennys, kateus ja huoli omista tukkikaupoista painoivat mieltä. Perillä hän kuuli finanssipäällikkö Langenskiöldin ”vihjanneen”, että sahaliike vapautettaisiin mahdollisesti piankin. Langenskiöld oli juuri saanut keisari Aleksanteri II:lta allekirjoituksen valtion metsien hallinnon järjestämiseksi. Längman innostui huhuista, jotka kertoivat sahaveron ja sahauskontrollin poistamisesta. Kruunu korvaisi menettämänsä verotulot nostamalla vientitulleja, jotka rasittaisivat myös käsisahausta. Saha-ammattilaisen johtopäätökset olivat selvät ja ensimmäinen toimintasuunnitelmakin oli nopeasti esitetty: ”Höyrysahoja saa silloin rakentaa minne

[1284] Hyytiäinen 1968, 225–226. –Hobin solmi talvella 1854 saarijärveläisen talonpojan kanssa 20–vuotisen arentisopimuksen.

[1285] Hobin, Wahl & Bruun, uittosopimus 8.10.1856. Jean Bruunin kokoelma. MMA. – Hobin sitoutui 10 vuoden aikana toimittamaan Ummeljoelle 150 000 tukkia 80 kopeekan kappalehintaan.

[1286] Kiinnitys Muuramen sahaan tukkisopimuksesta. Längman. SP. – Tukit, joista noin tuhat oli puomipuita, olivat pituudeltaan 11 ¼ kyynärää ja niiden piti olla pääsääntöisesti sahaukseen kelvollisia. Mukana sai olla pienempi määrä tukkeja, joissa oli suuria ja lahonneita oksia, ja sellaisia juuresta mädäntyneitä, joista saatiin kaksi vähintään yhdeksän kyynärän lankkua. Muuten mädäntyneitä, liian käyriä tai kuivia tukkeja ei tarvinnut ottaa vastaan. Neljäsosan tukeista tuli olla 14–16 tuuman paksuisia, neljäsosan 13 tuumaisia ja neljäsosan 12 tuumaisia. Viimeinen neljäsosa koostui 11–tuumaisista sekä osin lyhyemmistä 9 ½ ja 8 ½ kyynärän pituisista ja 12 tuuman paksuisista tukeista. Tukkien paksuus mitattiin kolme tuuman etäisyydeltä kapeammasta päästä. Tukkien pituus laskettiin kolme tuuman päästä hakkuukohdasta. Kolmesta ensimmäisen luokan tukeista maksettiin Pilkanmaalla 1 rupla ja Muuramessa 89 kopeekkaa. Kaikki suurimmat ja paksuimmat tukit toimitettiin ensi sijassa Ummeljoelle. Marraskuussa 1858 sovittiin, että Längman sai toimittaa myös 11 ¾ kyynärän pituisia tukkeja, joiden hinta oli 1.05 ja 0.94 ruplaa.

[1287] Längman G. Koskelinille 7.4.1859. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS; Hanho 1915, 144. – Samana päivänä, jolloin Hobinille myönnettiin privilegio, senaatista lähti kirje kuvernööreille. Siinä kehotettiin sahanomistajia anomaan lupaa kulopuiden sahaamiseen korotettua sahausveroa vastaan.

vain. Vesijärvi-yhtiöstä yhdistettynä kanavalla Päijänteeseen on päätettävä, samoin kuin rautatieyhtiöstä Lahdesta, ja mitä nopeimmin.”[1288]

Längman, jos kuka, ymmärsi tilanteen historiallisuuden ja nopeiden ratkaisujen tarpeen. Vanha kettu suunnitteli jo paluuta sahanomistajaksi. Kymijoen suulle hänellä ei ollut asiaa, koska hän oli Ummeljokea myydessään luvannut olla perustamatta uutta sahaa kyseiseen vesistöön.[1289] Miten lupausta olisi tulkittu Vesijärven osalta, jäi testaamatta, sillä Längman luopui Lahden suunnitelmista asiaa tarkemmin harkittuaan.[1290]

Langenskiöldin vuotamia tietoja seurasi kilpajuoksu parhaille sahapaikoille: niin vanhat konkarit kuin sahaliikettä vähemmän tuntevat, mutta ainutkertaisen mahdollisuutensa haistaneet spekulantit valmistelivat kiireellä laskelmia, vuokrasopimuksia ja hakemuksia. Nopeimmat ehtivät liikkeelle jo huhtikuussa. Ajallisen etulyöntiaseman saivat jo sisäänjätetyt hakemukset. Iin Kestilälle ja Pietarsaaren höyrysahalle myönnettiin privilegiot jo toukokuussa 1859.[1291]

Asetelma oli erikoinen. Maan tärkeintä teollisuudenalaa kahlitsevia säädöksiä löysennettiin kuin ohimennen: hallinnollista käytäntöä muuttamalla ja epämääräisilä vihjauksilla. Liikemiesten oli tehtävä nopeita päätöksiä ehtiäkseen ylipäätään apajille. Suuri höyrysaha oli Suomen oloissa merkittävä investointi ja siitä oli nyt päätettävä perin hatarista lähtökohdista: kilpailutilannetta oli vaikea arvioida, eikä tulevasta institutionaalisesta ympäristöstä ollut tarkempaa selvyyttä. Hallitus olisi epäilemättä valmistellut vapautusta paremmin, jollei sillä omistamiensa kulotukkien vuoksi olisi ollut palavaa kiirettä kasvattaa sahaliikkeen resursseja.

Paineet valtion tulojen kartuttamiseen olivat kovat. Metsätieteellisen opetuksen aloitus Evon metsäopistossa ja metsähallinnon ylläpito aiheuttaisivat pian kustannuksia, joista oli polemisoitu jo etukäteen kovasti. Julkinen kinastelu oli käyty sanomalehtien palstoilla metsänhoitolaitoksen apulaisjohtajan, paroni Rabbe Zachris Wreden ja professori J. V. Snellmanin välillä.[1292] Nyt painetta lisäsivät keisarille annetut lupaukset metsähallinnon omarahoituksesta.

Kruunun metsäpolitiikan nopeat käänteet veivät Hobinilta hänen odottamansa keinotteluvoitot. Längman kirjoitti pian Koskelinille, että ”Hobin, joka luuli olevansa taivaissa, ei tunnu löytävän ketään spekulanttia Kotkan hankkeellensa”. Kuukautta myöhemmin, kun senaatti oli jo antanut julistuksen kruununmetsien hallinnoimisesta, tilanne näytti entistä selvemmältä: ”Hobin on saanut todella neniinsä. Kukaan ei halua edes ilmaiseksi hänen Kotkan laitostaan, jossa saa kolmen vuoden ajan sahata vain palaneita ja leimattuja puita. Kukaan ei tunnu haluavan myöskään hänen muita privilegioitaan, sillä kaikki odottavat, mitä luvattu vapaa sahaus tulee merkitsemään.”[1293]

Hobin hallitsi Fredric Dunajeffille myönnettyä Tourun vesisahaprivilegiota, jota hän kaupitteli Paul Wahl & Co:lle. Epätietoisena höyrysahan lopullisesta sahauskiintiöstä

[1288] Längman G. Koskelinille 11.4.1859; 16.4.1859. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS; Laitakari 1959, 23. – Keisari Aleksanteri II allekirjoitti esityksen 8.4.1859, jonka jälkeen se lähetettiin viipymättä tiedoksi kenraalikuvernöörille ja senaatille tarpeellisia toimenpiteitä varten.
[1289] Ummeljoen ja Muuramen kauppakirja 25.10.1856. Wasenius släkten 408.5.4.1.3.30. SLSA.
[1290] Ahvenainen 1984, 218. – Höyrysahan perusti Lahteen Hjalmar Cassel 1869, vain vuosi ennen rautatien- ja kaksi vuotta ennen Vääksyn kanavan valmistumista.
[1291] Ahvenainen 1984, 205, 208. Porin höyrysahan privilegiosta, ks. Rinne 1952, 52.
[1292] Michelsen 1995, 37–38, 41.
[1293] Längman G. Koskelinille 11.4.1859; 11.5.1859. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.

Hobin ehdotti Tourun ja Kotkan privilegioiden yhdistämistä.[1294] Jostain syystä hänen ja viipurilaisen toiminimi Tichanoffs sönerin intressit eivät kohdanneet, vaikka jälkimmäinen tavoitteli kuumeisesti sahapaikkaa Kymijoen vesistöstä. Tichanoffit epäonnistuivat Viialan sahapaikan valtausyrityksessä. Kilpailijan valintoja rajoittamaan pyrkivä Längman ei luovuttanut Kuusaan koskea Tichanoffille, joka ”ei tulisi saamaan myöskään Jämsän koskia”. Tichanoffit joutuivat lopulta tyytymään kaukaiseen Kannonkoskeen.[1295]

Längmanin innostus haihtui muutamassa viikossa skeptiseksi varovaisuudeksi. Käytyään välillä Viipurissa ja Haminassa hän palasi tapahtumien keskipisteeseen Helsinkiin. Sieltä hän kirjoitti toukokuun lopulla Koskelinille: ”Tänään lähti kaikille kuvernööreille senaatista [kirje, jossa annetaan] lupa mielellään rakentaa höyrysahoja minne kukin hyväksi katsoo; privilegioilla ei siis ole nyt mitään arvoa – – Nyt tulee enemmän sahoja kuin uskotaan ja pelkään kaikkien sahojen loppua.”[1296] Vain pari viikkoa aikaisemmin kuvernöörejä oli kehotettu tiedustelemaan sahanomistajilta ja puutavarakauppiailta, millä ehdoilla nämä sahaisivat kulopuita höyrysahoilla. Helsinkiläinen sanomalehti julkaisi kiertokirjeen johdosta vielä juhannuksen alla ilmoituksen, jossa liikemiehiä pyydettiin ilmoittamaan senaatille ehtonsa edellisvuonna Keski-Suomessa palaneiden puiden sahauttamiseksi.[1297]

Virallisesti, suurelle yleisölle kerrottuna, höyrysahojen perustaminen kytkettiin yhä kulopuihin. Tämä projekti olisi edennyt todennäköisesti ilman metsähallinnon perustamistakin, olivathan kyseessä poikkeusolot syyskuun 1857 höyrysaha-asetuksen hengessä. Mutta asioista paremmin perillä olevat tiesivät jo ennakoida tulevaa vapautusta. Tämän Langenskiöld vahvisti myös laajemmille liikemiespiireille heinäkuussa 1859, jolloin hän lähestyi metsänomistajia, sahayrittäjiä ja kauppiaita kyselykirjeellä, jossa antoi ymmärtää valtion metsähallinnon järjestämisen tehneen sahaliikkeen vapautuksen ajankohtaiseksi.[1298]

Kymijoen vesistössä Ruotsinsalmen linnoitusta pidettiin edelleen mahdollisena esteenä sahan perustamiselle ainoaan luontevaan paikkaan, joen suulle. Hobinilla oli sinne jo privilegio, mutta toimilupaa rasittava määräaikaisuus ja muut ehdot vieroittivat mahdollisia sahanperustajia.[1299] Niinpä helsinkiläinen kauppaneuvos Fredrik Adrian Gadd, hänen kauppiaspoikansa Nikolai Fabian Gadd, pietarilaiskauppias E. Lur ja esikuntakapteeni, kartanonomistaja C. R. von Essen eivät lunastaneet Hobinin privilegiota, vaan perustivat höyrysahansa Anjalan Rabbelugnin maille, vain joitakin kilometrejä Ummeljoen yläpuolelle. Längman muisti jo Helsingin ajoiltaan vanhemman Gaddin, joka oli kouluttautunut kauppiaaksi venäläissyntyisen Georg Uschakoffin puodissa ja etsiytynyt venäläiskauppiaiden tyypillisesti hallitsemille aloille rakennusurakoitsijaksi ja varuskuntien muonittajaksi. Sahateollisuudesta hänellä ei ollut aikaisempaa kokemusta, ellei sellaiseksi lasketa hänen jo 1820-luvulla harjoittamia puukauppoja hämäläisten talonpoikien kanssa.

[1294] Saarinen 1999, 303–304; Längman G. Koskelinille 11.4.1859; 27.12.1859. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.
[1295] Längman G. Koskelinille 4.5.1859. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.
[1296] Längman G. Koskelinille 27.5.1859. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.
[1297] *HT* 22.6.1859; Hanho 1915, 144.
[1298] Perälä 1987, 639–640. Siinä Langenskiöldin kiertokirje 22.7.1859. KD 128/12 1861 STO. KA.
[1299] Anttila 1953, 210; Saarinen 1999, 303–304.

Kymijoen vesistössä höyrysahaspekulaatioon otti osaa myös Ummeljokiyhtiö jättämällä privilegiohakemuksen kulopuiden sahauttamiseksi Kymijoen vastarannalla Viialassa. Eräs hämeenlinnalaiskauppias haki höyrysahalupaa Anianpeltoon.[1300]

[1300] Yrjänä 2004a; Rosenlew 1971, bilaga 1; Längman G. Koskelinille 27.5.1859. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS; Hanho 1915, 113; Heikkilän sijainnista, ks. KD 201/93 1859 STO. KA.

XIV MATKAMIES

Lontoo, virkeä ja huoleton olotila

Längman oli suunnitellut muuttavansa vuoden 1860 alussa Pietariin, missä hän viettäisi talvikuukaudet ja lähtisi ”joka kevät rautateitse ulkomaille jo maaliskuussa, jolloin Välimeren rannoilla olisi jo täysi kevät”. Hänen Pietariin perustamansa talouden, johon kuuluisi kodinhoitaja ja henkilökohtainen apulainen – ekonomi – oli määrä kulkea mukana matkoilla; jotta voisin ”omistaa oman kodin, jonne voisi suunnata – todellisen lepopaikan”. Ekonomiksi oli jo lupautunut Långforsin sahanhoitaja, ruotsalaissyntyinen Robert Georg Ekman.[1301]

Ekmanin ansioiksi matkatoverina, taloudenhoitajana ja asiamiehenä Längman laski monipuolisen kielitaidon: tämä osasi ruotsin ohella ainakin venäjää, ranskaa ja saksaa. Hän arvosti myös Ekmanin kohteliasta käytöstä, tasaista luonnetta ja rehellisyyttä, sillä hän tarvitsi kuolinhetkellään ennen kaikkea luotettavan seuralaisen. Kodinhoitajakseen Längman oli sopinut palkkaavansa sisarpuolensa pojan, Fredrik Klimetzin, rouvan. Klimetzin itsensä oli määrä muuttaa Jyväskylään Koskelinin avustajaksi.[1302] Sittemmin Längman moitti sukulaispoikaansa hutilukseksi, eikä tämän pesti leveranssihommissa kestänyt kuin vuoden. Myöhemmin Klimetz elätti itseään hienovalajana Helsingissä.[1303]

Vain muutama päivä 60-vuotissyntymäpäivänsä 23.5.1859 jälkeen Längman matkusti höyrylaivalla kohti Tallinnaa. Alkavan ulkomaanmatkan aikana Pietariin muutto väistyi uusien suunnitelmien tieltä. Yllättävien käänteiden vuoksi Längman ei lopulta löytänyt kaipaamaansa kotia tai lepoa muualtakaan.

Laivamatka Lyypekin kautta Hampuriin sujui ”mitä parhaimman sään vallitessa ja miellyttävässä seurassa”. Matkatoverina Längmanilla oli loviisalaiskonsuli Joseph Björksten. Hampuri oli muuttunut sitten Längmanin vuoden 1851 ulkomaanmatkan, eikä pelkästään parempaan suuntaan. Vanhoista ajoista muistutti kuulu Jungfreistiegin kävelykatu paviljonkeineen. Siellä käveli edelleen ”neitsykäisiä”, mutta ”kukaan heistä ei ollut meidän mielestämme ensiluokkainen eikä arvonmukaisesti puettu kuten aikaisemmin”. Selvitellessään tulitikkutehtaan asioita Längman kuuli yllätyksekseen Oldenburgin suuresta velasta, jota tämä ei ollut maksanut ajallaan. Samalla paljastui, etteivät hansakaupunkeihin lähetetyt porilaistulitikut käyneet kaupaksi, koska tarjolla oli runsaasti parempimaineisia tikkuja. Längman pelkäsi jo Oldenburgin pikaista akordia.[1304]

Matka jatkui Lontooseen. Siellä Längman nautti heinäkuun lopulla ”mitä virkeimmästä ja huolettomimmasta olotilasta” ja näki ”odottamattomia uusia asioita”. Osoitteekseen hän antoi ruotsalaisen liikemiehen Samuel Johnsonin konttorin Trinity Squarella, lähellä Towerin linnoitusta. Lontoon ja koko maailman liikemaailman keskus City sijaitsi residenssistä vain kivenheiton päässä. Längmanin kirjeenvaihdosta ei käy selville asuiko

[1301] Längman R. G. Ekmanille 13.8.1858; 1.9.1858. Längman. SP. – Längman kertoi työsuhteen alkavan vuoden 1860 alusta, jolloin Ekmanin piti ilmestyä Pietariin. Ekman oli tullut Längmanin töihin 1852.
[1302] Längman G. Koskelinille 13.8.1858. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS; Längman Ekmanille 13.8.1858; 20.2.1859; Ph.U. Strengbergille 20.2.1859 (jälj.). Längman. SP.
[1303] Ks. Längman G. Koskelinille 1.9.1859; 25.2.1860; 12.10.1860. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.
[1304] Längman C. Hernmarckille 7.6.1859. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA.

hän Johnsonin vuokralaisena vai noutiko hän vain postinsa tämän luota. Kaksi kuukautta kestäneen vierailunsa jälkeen hän piti joka tapauksessa Johnsonia, joka oli toiminut myös Oldenburgin tulitikkutehtaan komissionäärinä, mitä viehättävimpänä miehenä. Häntä rakastivat myös hänen Lontooseen saapuneet maanmiehensä, joita hän palveli aikaa ja vaivoja säästämättä. Längman halusi silti Oldenburgilta vielä selvitystä miehen taustoista.[1305]

Johnsonin makasiinista Längman sai kokeiltavakseen myös Porin tulitikkutehtaan kostumaan päässeitä tikkuja. Hän ei saanut tikkuja syttymään. Tehtaan mainostetut vientisaavutukset näyttäytyivät entistä synkemmässä valossa. Hernmarck kirjoitti kuitenkin Oldenburgin ”verrattomista” ponnistuksista ja sai Längmanin katsomaan tulitikkubisneksen tulevaisuutta jälleen positiivisemmalta kannalta.[1306]

Englannin vierailun katkaisi mantereella odottava kylpylähoito. Längman matkusti Doverista höyrylaivalla Oostendeen ja sieltä Reinin jokialuksilla Koblenzin, Mainzin, Mannheimin, Augsburgin, Stuttgartin ja Münchenin kautta Salzburgiin. Lepopaikka sijaitsi Wildbad-Gasteinin kylpyläalueella Itävallassa, jonne Längman saapui Rosenheimista postivaunujen kyydissä. Matka kesti kokonaisen viikon.[1307] Kilometrin korkeudessa merenpinnasta sijaitseva Bad Gastein tunnettiin jo keskiajalla lämpimistä pohjavesistään. Kylpyjen uskottiin auttavan hermosairauksiin, yleiseen heikkouteen, kihtiin ja reumatismiin – eli juuri Längmanin vaivoihin.[1308]

Hermoheikkoisuutta ei pidetty mielenterveyden ongelmana, vaan sillä tarkoitettiin unettomuutta ja levottomuutta aiheuttavaa fyysistä vaivaa.[1309] Parantolassa viettämänsä runsaan kahden viikon aikana Längman kirjasi muistiin tietoja hermoheikkouden ja reumatismin hoitoon erikoistuneista kylpylöistä. Tämänkertainen kuuri ei onnistunut aivan suunnitellusti. Längmanin henkilökohtaisen lääkärin, pietarilaisen tohtori Winterin, oli ollut määrä saapua parantolaan, mutta koleraepidemian vuoksi hänen täytyikin jäädä töihin Pietarin ulkopuolelle perustetulle leirille. Vuori-ilmasto teki sekin Längmanille kepposen: syyskuun ensimmäisen päivän vastaisena yönä pyrytti niin, että maa ja puiden oksat olivat valkoiset kuin konsanaan talvisessa Suomessa. Alpit ja niitä halkovat laaksot jokineen tarjosivat toki ihania maisemia ja todellisen tilaisuuden ihailla ”luojan töitä”.[1310]

Lontooseen palattuaan Längmania odotti ikävämpi työ: välien selvittely Henry Dresserin kanssa. Englantilaista oikeusjärjestelmää pidettiin maailmalla yleisesti, myös suomalaisliikemiesten keskuudessa, hankalana, eikä sikäläisiä liikemiehiä mielellään haastettu kotisaarellaan – ainakaan pikkusummista. Tästä kertoi myös sivujuonne Ummeljoen osakkaiden keskinäisessä oikeusjutussa: yhtiöllä oli 1840-luvun lopulla pienehkö kiistanalainen saatava Englannista, johon sillä oli viennistä vastanneen Christian Bruunin mukaan hyvät juridiset perusteet. Bruun katsoi silti, että yhtiön oli nieltävä

[1305] Längman G. Koskelinille 28.7.1859. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS; Längman C. Hernmarckille 1.9.1859. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA. – Johnsonin veli oli ollut osakkaana nurin menneessä firmassa Johnson och Swensson, jonka asioita Sam. Johnson parhaillaan selvitteli; *Wiborg* 24.11.1857. – Vielä vuoden 1857 lopulla Porin tulitikkutehtaan agentuuria koko Britanniassa hoiti liike nimeltä Öfverberg & Co.
[1306] Längman C. Hernmarckille 1.9.1859; 3.11.1859. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA.
[1307] Dag diarium för år 1860. Längman. SP.
[1308] Nordisk familjebok, 1800-talsutgåvan. http://www.lysator.liu.se/runeberg/nfae/0472.html
[1309] Häggman 1994, 75.
[1310] Längman C. Hernmarckille 1.9.1859. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA.

tappio, ”sillä kyseisestä summasta tuskin edes Längman haluaisi lähteä nostamaan prosessia Englantiin”. Längman oli tyytynyt Bruunin vastaukseen.[1311]

Bruunin kommentti osoitti, että Längmania pidettiin oikeuskiistojen erikoismiehenä – eikä suotta, olihan hän osoittanut niissä toistuvasti taitavuutensa ja ennen kaikkea sinnikkyytensä. Ilmaista voittoa hän ei halunnut Dresserille antaa. Koska hänellä ei tällä kertaa ollut mitään voitettavaa viivyttelystä, hän halusi välttää hitaan ja kankean oikeudenkäynnin. Matkustaessaan kesällä Lontooseen hän uskoi pääsevänsä nopeaan kompromissiin ja palaavansa Suomeen viimeisillä laivavuoroilla loka-marraskuussa. Längman päätyi kuitenkin nostamaan kanteen Dresseriä vastaan, sillä ”hyvällä ei ole mitään voitettavissa”.[1312] Samuel Johnson lupasi apua oikeusprosessissa.[1313]

Kanteen valmistelu kesti ja paluu Suomeen lykkääntyi. Längmanilta ei vaadittu päivittäistä läsnäoloa Lontoossa ja hän pistäytyikin junalla mm. Norwichissa ja Bostonissa. Lontoossa hän osallistui runoilija Friedrich Schillerin syntymän satavuotisjuhlallisuuksiin. Silkaksi lomailuksi ei aika Lontoossa mennyt. Porin tulitikkutehtaan asioiden ohella liikemiestä askarruttivat Suomesta kantautuvat tiedot uusista höyrysahoista, sekä niihin liittyen, Päijänteen tukkileveranssisopimus, jota hän kauppasi jo Koskelinille. Ystävän palveluksena hän toimitti puolestaan ”professori Lothaukselle” British Museumiin lehtori Gottlundin paketin, joka sisälsi näytteitä tämän keräämästä harvinaisesta sienikokoelmasta.[1314]

Gustaf Koskelin raportoi Lontooseen kiihkeistä sahaspekulaatioista. Tiedot askarruttivat Längmania. Päijänteen vesistössä operoi päättäväisimmin Heikkilä-yhtiö, joka etsi tuloksetta parempaa sahapaikkaa Kymijoen suulta.[1315] Yhtiön edustajat ostivat kesällä 1859 Jyväskylän pohjoispuolelta metsäpalstoja ja solmivat leveranssi- ja metsäsopimuksia. Tuloksia yhtiö haki antamalla suuria etumaksuja ja korottamalla leveranssien hintoja kahdella kopeekalla. Heikkilä värväsi palvelukseensa myös useita Koskelinin talonpoikia. Alkuryntäyksensä jälkeen Gadd lupasi Koskelinille pitäytyä jatkossa samoissa hinnoissa Längmanin kanssa.[1316] Kivijärvellä Längmanille metsäsopimuksia solminut lukkari Kahelin palveli kilpailijaa, höyrysahaa perustavia Kokkolan Donnereita ja piti Längmanin tietämättömänä kaksoisroolistaan.[1317]

Längman oli valmis irtautumaan leveranssitoiminnastaan. Heikkilän hanke oli harmillinen, vaikka hänen ei hyvien katteidensa ja pitkien vuokrasopimustensa vuoksi tarvinnut pelätä leveranssiensa kääntymistä tappiollisiksi. Höyrysahaa rasitti sitä paitsi mahdollisessa hintakilpailussa organisaation rakentaminen ja metsäsopimusten solmiminen velkarahalla. Yhtiön kulurakenne oli raskas. Hobinia taas, joka oli ”menettänyt täysin Wahlin ja Bruunin luottamuksen”, Längman seurasi lähinnä velkojana eli huolestuneena tämän maksukyvystä.[1318]

[1311] Elim. sk. 1851 § 14. Kymi U.l. KO a 49. KA.
[1312] Längman G. Koskelinille 28.7.1859; 1.9.1859. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.
[1313] Längman C. Hernmarckille 1.9.1859. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA.
[1314] Längman C. A. Gottlundille, päiväämätön tammikuu 1860 C.A. Gottlundin kokoelma. HYK; Pulkkinen 2003, 224.
[1315] Tieto yrityksestä siirtää sahapaikka Kymijoen suulle, ks. Ahvenainen 1984, 208.
[1316] Längman G. Koskelinille 17.9.1859. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS; G. Koskelin Längmanille 28.9.1859. Längman. SP.
[1317] ”Förslag för stockanskafningen och flötning år 1860”. Längman. SP; Nikula 1948, 413.
[1318] Längman C. Hernmarckille 3.11.1859. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA; Längman G. Koskelinille 16.4.1859 ja 1.9.1859. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS; Hypoteekkirahaston lainakirja. SP. – Längman

Längman tarjosi sopimustaan Koskelinille ehdolla, että saisi pidättää itselleen voittoina ja korkoina 30 kopeekkaa jokaisesta 11 ¼ kyynärän tukista. Tarjous muistutti Längmanin ja Silfveniuksen aiempaa sopimusta. Vaikka se oli selvästi Hobinin ehtoja edullisempi, Koskelin kieltäytyi kohteliaasti. Hän perusteli ratkaisuaan todennäköisesti samoilla syillä, jotka toimivat Längmanin tarjouksen pontimena. Kokenut metsäpäällikkö uskoi kustannusten nousevan vuosi vuodelta: tukinajomatkat tulisivat pitemmiksi ja uitot työläämmiksi, jokien perkuutöitä täytyisi lisätä ja lauttojen kokoaminen hajallaan olevista pienemmistä tukkieristä muodostuisi aikaisempaa kalliimmaksi. Lisäksi työpalkat nousisivat ja jopa tukkien saanti vaikeutuisi, kun tukinajajat jakautuisivat kolmen ostajan kesken.[1319] Itse asiassa ostajia oli jo enemmänkin, sillä myös Haapakosken ja Pihlajakosken vesisahat suuntasivat hankintaansa Saarijärvelle.[1320]

Tähän asti Längman oli saanut valita metsät helpoimpien uittoväylien varsilta ja määrätä kanto- ja palkkakustannuksia melko vapaasti. Suurten entreprenöörivoittojen aika Keski-Suomen metsäkaupoissa oli vääjäämättä umpeutumassa.[1321] Myöhemmin syksyllä Längman laski voittovaatimustaan 25 kopeekkaan, mutta Koskelin ei halunnut leveranssisopimusta riskilleen.[1322]

Omaisuutensa – tai voittojensa, kuten hän itse sanoi – kohtalo kuoleman jälkeen oli askarruttanut Längmania pitkään. Hänen Lontoossa joulukuussa 1859 valmiiksi kirjoittamansa testamentti sai varsin monimutkaisen rakenteen. Siitä voi halutessaan etsiä jälkiä testaattorin mutkikkaasta ja omalaatuisesta ajatuksenkulusta. Jälkisäädös sai kuitenkin muotonsa yhteistyön tuloksena: ulkopuolista, ruotsalais-englantilaista vaikutusta ilmensivät Suomessa tuntematon käytäntö jakaa omaisuus erilaisiin rahastoihin ja niille asetetut kartutustavoitteet. Joulukuun 20. päivänä allekirjoitetun testamentin todistivat oikeaksi ruotsalaisisäntä Johnson ja tämän maanmies, liikemies Pontus Kleman. Miellyttävä, veljellinen yhteiselo Lontoon ruotsalaisyhteisön kanssa tuskin selittää Längmanin perinnönjakoa Suomen ja Ruotsin kansojen kesken. Keskustelut saattoivat kuitenkin innoittaa häntä omaperäiseen ja suhteellisuudentajua kyseenalaistavaan ajatukseen vahvistaa Ruotsin riksin kurssia erityisen C-rahaston varoilla.[1323]

Asiakirjojen kääntäminen ja neuvottelut lakimiesten kanssa – myös jälkisäädöstä koskien – työllistivät Längmania ja veivät aikaa. Vain pari päivää testamenttinsa valmistumisen jälkeen, aivan joulun alla, Längman matkusti Lontoosta Berliiniin. Jean Bruunilta hän oli jo tilannut kuljettajan sekä oman rekensä Viipuriin, josta hänen oli määrä ajella suoraan Jyväskylään.[1324] Berliiniin päästyään hän kirjoitti Koskelinille ja kertoi testamentissa säätämistään elinkoroista Sofia Koskelinille ja kummilapsilleen Unolle ja Elidalle. Asiasta oli selvästi puhuttu aikaisemminkin. Matkasuunnitelmaan oli tullut muutos. Hän ei jatkaisikaan Viipurista Jyväskylään, vaan Ouluun, ja sieltä rannikkoa

---

ihmetteli jo keväällä 1859 Hobinin Suomen Pankkiin erääntyneen 10 000 ruplan lainan takaisinmaksua. Hobinilla oli jatkuvasssa kierrossa pienempiä luottoja Suomen Pankista.

[1319] Längman G. Koskelinille 1.9.1859. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS; G. Koskelin Längmanille 28.9.1859. Längman. SP.

[1320] Längman G. Koskelinille 12.10.1860. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.

[1321] Vrt. Kirzner 1973, 7–9, 94–101; Casson 1982, 10–15.

[1322] Längman G. Koskelinille 17.12.1859. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.

[1323] Testamentti. Längman. SP. – Längmanin selvityksistä kertoo paperilappunen, johon hän on tehnyt muistiinpanoja Napoleon III:n Ranskassa toteuttamasta eläkejärjestelystä ikääntyneille tehdastyöntekijöille, kääntöpuolella on hahmotelmia tulevista rahastojen jaoista.

[1324] Längman G. Koskelinille 15.11.1859; 17.12.1859. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.

seuraten Turkuun ja Helsinkiin. Korpilahdelle hän ehtisi vasta maaliskuussa. Tämän vuoksi Koskelinin oli tultava tammikuussa tapaamaan häntä Viipuriin.[1325]

Höyrysaha sittenkin?

Matkasuunnitelman äkillinen muutos johtui höyrysahoista. Kruunu oli luvannut että vastakkainasettelu sahaliikkeen kanssa oli päättynyt. Molemmat pyrkivät erikoisintressiensä ohella samaan tavoitteeseen, kansakunnan vaurauden lisäämiseen. Näin asian esitti finanssipäällikkö Langenskiöld ja viesti kutkutti sahanomistajia. Valtion metsähallinnon suurimmat taloudelliset intressit ja odotukset kohdistuivat Pohjois-Suomen laajoihin kruunumetsiin. Näiden loputtomien selkosten rahastamiseen ei riittänyt pelkkä ilmoitus höyrysahojen vapauttamisesta, vaan kruunu suorastaan maanitteli yrittäjiä laitosten perustamiseen: ensin syksyllä 1859 julkaistulla Gyldénin raportilla, joka koski Oulun läänin kruunumetsiä, ja sitten Langenskiöldin henkilökohtaisesti lähettämillä kirjeillä sahayrittäjille.[1326]

Perämeren pohjukkaan laskevien Tornion-, Simo- ja erityisesti Kemijoen vesistöistä tuli kilpajuoksun kohde. Avautuvat kruunumetsät kiinnostivat etenkin paikallisia eli oululaisia ja torniolaisia kauppiaita, mutta myös kokeneita viipurilaisia. Hackman & Co, Paul Wahl & Co ja Tichanoffs söner tarttuivat syöttiin ja suunnittelivat kuumeisesti yhteistä höyrysahaa jo syksyllä 1859. Kilpailun eliminoimiseksi he hakivat liittolaista oululaiskauppiaista.[1327]

Längman oli saanut ensituntumansa metsähallinnon käytäntöihin Keski-Suomessa, missä kruunun kulometsät sijaitsivat vaivalloisten yhteyksien takana. Kun ensimmäinen tarjouskierros järjestettiin syksyllä 1859, valtio rasitti kruunumetsiä niin tiukoilla leimausehdoilla ja byrokraattisilla myyntijärjestelyillä, etteivät ne kiinnostaneet enempää Koskelinia kuin Heikkilä-yhtiötäkään.[1328] Kaiken nähnyt konkari, Längman, epäili metsähallintoa alun alkaen: ”Paljoa he eivät tule tukeistaan saamaan – – kaunis yritys, metsähallituksen ensimmäinen raivonosoitus, minkä kyllä kantotilit tulevat osoittamaan. Hyvä kuitenkin, että perkaavat koskia.”[1329]

Vanha sahamies ei voinut kuitenkaan laiminlyödä ainutkertaista tilaisuutta, jota pohjoisen kruunumetsien myyntitarjous vähintäänkin lupasi – ei, vaikka se vaati häneltä vaivalloisen, sydäntalven pakkasilla tehtävän rekimatkan Viipurista Kuopion kautta Ouluun.[1330] Matkaseuraa Längmanille piti Lontoon ruotsalaisen Pontus Klemanin asiamies, ranskalainen ”herra Michael”.[1331]

Längmanilla oli Oulun suunnalla myös muita intressejä. Hän oli saanut Viipurissa käsiinsä Oulujärven pohjoisrannalla sijaitsevalta Myllyrannan harkkohytiltä lähetetyn kirjeen. Sen oli kirjoittanut hytin tuore kirjanpitäjä F. J. Björklund, Längmanin Varkauden aikaisen kodinhoitajan poika. Yhteydenoton taustalla oli Längmanin edelliskeväinen vierailu Kuopiossa, jolloin hän kuuli mm. Juantehtaan putlauskokeista. Björklund kertoi

[1325] Längman G. Koskelinille 27.12.1859. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.
[1326] Gyldénin raportti. KD 81/424 1859 STO. KA; Perälä 1987, 641–644.
[1327] Tigerstedt 1952, 163–171.
[1328] G. Koskelin Längmanille 28.9.1859. Längman. SP; Hanho 1915, 144.
[1329] Längman G. Koskelinille 1.9.1859. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.
[1330] *Ilmoitus-Lehti* 4.2.1860.
[1331] Längman H. J. Oldenburgille 12.10.1860. Kopiokirja. Längman. SP; Ilmoitus-Lehti 4.2.1860.

nyt Nilsiässä tekemästään rikkaasta malmilöydöstä, jonka rautapitoisuudeksi hän arvioi parhaimmillaan 60 ja heikoimmillaankin 40 prosenttia. Längman piti tietoa niin merkittävänä, että poltti tiedon malmipaikan tarkemmasta sijainnista lukukelvottomaksi.[1332] Maininnat räjäytyskokeista kertoivat, että kyseessä oli vuorimalmiesiintymä.

Pohjoisen tervakaupungissa Längman laati Björklundin kanssa yhtiösopimuksen, joka ei vaatinut häneltä vielä rahallisia panostuksia. Björklund suunnitteli ensi vaiheessa hakevansa kauppiaanoikeuksia Nilsiästä – maakauppa oli vapautettu edellisvuonna – voidakseen jatkaa tutkimuksia huomiota herättämättä. Kesäkuun alussa hän kävi Värtsilässä ja teki paluumatkalla kokeita Höytiäisen vedenjättömailla sijaitsevasta kalliosta, suunnitellen senkin valtaamista. Hän toivoi tapaavansa Längmanin mahdollisimman nopeasti.[1333]

Malmikysymys ei ollut kuitenkaan päällimmäisenä Längmanin mielessä. Oulussa hänen ympärilleen ryhmittyi joukko höyrysahasta innostuneita liikemiehiä. Suunnitteilla olevan hankkeen avainhenkilöitä olivat Längman ja oululaiskauppias Simon Wilhelm Antman, Kalliokosken vesisahan osakas. Kalliokoski sijaitsi Simojoella kahden ja puolen peninkulman päässä rannikosta. Antman osti yhtiökumppaniensa, talollinen Isak Montellin ja kauppias Mats Ringvallin osuudet sahasta ja myi ne maaliskuun alussa Längmanille.[1334]

Kalliokoski lukeutui niihin Oulun läänissä 1840-luvun alussa privilegionsa saaneisiin vesisahoihin, joita perustettaessa viranomaiset kiinnittivät huomionsa myös Längmanin Portimokoskeen ja sen puunhankintaan. Kalliokoskelle oli myönnetty oikeudet 4000 tukin ostamiseen jakamattomilta yhteismailta, mutta vesisahan kapasiteetti oli huomattavasti suurempi. Metsäjärjestyksen määräysten mukaisesti laitos oli sinetöity loppusyksystä 1859. Vuoden sahaussaldoksi oli laskettu sahausajan ja kruunun metsänmyynnin rajoituksista huolimatta 9300 tukkia.[1335]

Sillä, että Simon Kalliokoski oli vaatimaton, ilman vaihteita toimiva vesisaha, jonka sahatavara jouduttiin vielä uittamaan rannikolle, ei ollut nyt suurta merkitystä. Laitos oli pelinappula kuviossa, jota Längman ja Antman punoivat oululaisen konsuli Leon Candelinin, pietarilaiskauppias Carl Henric Krohnin ja Oulun pormestarin Carl Gustaf Bergstedtin kanssa. Krohnilta Längman oli aikanaan ostanut sahanteriä ja muita rautaosia sahoilleen, Bergstedt taas oli työskennellyt 1840-luvulla lääninsihteerinä Kuopiossa ja

[1332] F. J. Björklund Längmanille 26.12.1859. Längman. SP. – Björklund pyysi vastauksen kirjattuna kirjeenä Ouluun apteekkari Westerlundille (Varkauden entisen tarkastajan Anders Westerlundin pojalle Emil Westerlundille); Längman Koskelinille 7.4.1859. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.

[1333] Björklundin ja Längmanin yhtiösopimus 18.2.1860; F. J. Björklund Längmanille 21.4.; 26.5. ja 16.6.1860. Längman. SP.

[1334] Kalliokosken asiakirjoja 1860–1863. Wasenius släkten 408.5.4.1.3.6. SLSA; Dag diarium 1860. Längman. SP. – Längman osti lisäksi 1/8 osuuden S. Ringvallilta. Tämän osuuden hän myi maaliskuun 13. päivänä C. Krohnille

[1335] Theodor Petterson S. W. Antmanille 5.2.1859 ja 11.11.1859. S. W. Antmanin kauppahuone A.I.10. OMA. – Kalliokosken sahanhoitajan Petersonin mukaan ”nimismies oli ollut pahana. Eräs Pehr Kumbuniemi-niminen huijari oli puhunut omiaan (strunt) sahan toiminnasta ja puun hakkuusta vierailta paikkakunnilta; minun käskettiin kertomaan [nimismiehelle]koska saha oli seisonut ja koska toiminnassa. Hän sai [minulta] melko oikeat tiedot, joihin hän ilmoitti olevansa tyytyväinen; nimismies sai 50 ruplaa, jonka hän ilmoitti hienolla tavalla olevan liian vähän Kalliokosken hänelle aiheuttamista ikävyyksistä. Kuvernööri matkusti 4. päivä Tornioon, nimismies oli pukeutuneena täyteen univormuunsa ottaessaan hänet vastaan ja kertoessaan varman tietonsa sahasta.”

hoitanut sivutöinä Varkauden asioita.[1336] Bergstedtiä lukuun ottamatta osakkaat olivat kokeneita teollisuusmiehiä: Krohn oli liittynyt myös Myllyrannan harkkohytin osakkaaksi. Candelin omisti Pudasjärvellä Timosen harkkohytin sekä siihen kuuluvan kaksikehäisen vesisahan.[1337]

Candelinin ja Krohnin oli määrä hakea höyrysahaprivilegiota 50 000 tukin kiintiöllä ”sopivaan paikkaan” Simojoen suulle, jonka tiedettiin kiinnostavan myös toista höyrysahaspekulanttia, ”herra Boströmiä”. Todellisuudessa hakemus tehtiin yhtiön nimiin – yhtiön, jonka suurimpana osakkaana oli Längman.[1338]

Vaikka oululaiskauppiailla oli kokemusta sahaliikkeestä, Längman oli heille tärkeä kumppani. Hän aloitti saman tien yksityiskohtaisten ohjeiden jakelun vesisahan lautojen ja lankkujen lajittelusta, tapuloinnista ja myytävien lastien oikeista nimistä: laatuluokitusten täyspuhdas ja priima käytössä oli oltava erityisen tarkkana, jotta vältyttäisiin hinnanalennusvaatimuksilta ja lastien vastaanotoista kieltäytymisistä. Englantilaisen William R. Hallin kanssa tehtävässä sopimuksessa oli syytä käyttää länsipohjalaisten yleisesti käyttämää termiä ”mixed”, joka tarkoitti priiman ja sekundan sekalastia. Lisäksi tuli mainita tavaran olevan uitettua.[1339]

Kun maan tunnustetuin sahayrittäjä oli valmis investoimaan höyrysahaan merkittävällä osuudella, se rohkaisi epäilemättä muita osakkaita riskin ottoon. Oleellisinta oli silti Längmanin lupaus lainata höyrysahayhtiölle 30 000 ruplaa kahdeksan prosentin korolla ja sijoittaa myöhemmin käyttöpääomanan vastaava summa. Tavanomaista korkeampi korko kertoi yhtiökumppanien pääomapulasta. Längman katsoi hanketta osakkaan ja pääomasijoittajan vinkkelistä. Näin suuren investoinnin jälkeen hän päätti lopettaa ”avustamisen vaivalloisilla ja epäkiitollisilla pikkurahoilla”, minkä hän pyysi Koskelininkin ottavan jatkossa huomioon.[1340]

Raha-arkun päällä istuvalla Längmanilla oli valta sahan lopullisesta perustamisesta, toistaiseksi oli sovittu sitovasti vasta privilegion hakemisesta. Längmania arvelutti valtaosin kruununmetsiä käyttävän sahan kohtalonkysymys: millä ehdoin valtio myy metsiänsä? Kulovalkeat olivat riehuneet kesällä 1858 myös Oulun läänissä ja kruunu kauppasi puita sahoille.[1341] Oulussa Längman kuuli tarjouksista, joita kruunun tukeista oli Kemissä jätetty. Vastaavilla hinnoilla ja ehdoilla hän ei ollut valmis höyrysahaa perustamaan, mutta vesisaha tarjosi hyvän tukikohdan odotella olosuhteiden muuttumista.[1342] Tarvittaessa hän oli valmis lähettämään Kalliokosken avuksi Koskelinin ja muita miehiänsä.[1343]

[1336] Tilikirjat 1852–1855. Längman. SP; Bergstedt oli toiminut Kuopion lääninsihteerinä vuodesta 1840, ja pormestarina vuodesta 1844. Oulun pormestari hänestä tuli 1847.
[1337] Laine 1952, 123–126, 140–141.
[1338] Yhtiösopimus 13.3.1860. Wasenius släkten 408.5.4.1.3.6. SLSA. – Längmanin osuus olisi ollut 6/16 ja Antmanin 4/16, Candelinin 2/16, Krohnin 2/16 ja Bergstedtin 1/16. Yksi osuus jäi jakamatta; Längman C. G. Bergstedtille 21.4.1860. Carl Gustaf Bergstedt G II e:1. OMA.
[1339] Längman C. G. Bergstedtille 10.3.1860. S. W. Antmanin kauppahuone A. I.12. OMA; Vrt. Lagus 1931. – Samoihin aikoihin porilainen Rosenlew oli ”monta kertaa pakotettu myöntämään huomattavia alennuksia sekä maksamaan vahingonkorvauksia lähettämistään huonoista lasteista.”
[1340] Längman G. Koskelinille 25.2.1860. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.
[1341] Isak Monthell S. W. Antmanille 4.5.1859. S. W. Antmanin kauppahuone A.I.10. OMA. – ”– – jos pyydetään nyt palaneista metsistä, niin pitäisi niiden valmistus perustua ylisahaukseen yli jo sahalle aikaisemmin myönnettyjen oikeuksien, kahden – kolmen vuoden aikana.”
[1342] Längman G. Koskelinille 25.2.1860. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.
[1343] Längman C. G. Bergstedtille 21.4.1860. Carl Gustaf Bergstedt G II e: I. OMA.

Talvikuukausien aikana, jotka Längman vietti Oulussa, senaattikin julkisti myönteisen kantansa sahateollisuuden vapauttamiseen. Säännöstelyn purkuajankohta ja yksityiskohdat pysyivät silti vielä avoimina. Yrittäjien kannalta privilegiot eivät olleet enää ongelma, niitähän myönnettiin kenelle tahansa ja minne tahansa. Yksistään Kymijoen vesistön alueella lupa oli saatu neljälle laitokselle: Heikkilälle joulukuun alussa 1859, Viialalle helmikuussa 1860, Anianpellolle ja Hobinin pysyvälle vuosikiintiölle maaliskuussa. Näille höyrysahoille määrättiin sahauskiintiöt, mutta tämäkään ei estänyt sahojen perustamista, sillä myönnetyt 20 000–30 000 tukin kiintiöt takasivat laskelmissa laitosten peruskannattavuuden.[1344]

Yrittäjiä arvelutti epäselvä, hallitsematon kilpailutilanne sekä puunsaannin epävarmuus. Kalliokoski-yhtiö oli kiirehtinyt privilegion hakua, jotta kilpailijat pysyisivät loitolla. Samalla ajatuksella olivat liikkeellä monet muutkin. Ei niin, että omalla hankkeella olisi tehty kilpailijan hakemus mahdottomaksi – se tuskin oli enää edes mahdollista – vaan kilpailijoiden kannattavuuslaskelmien pelotteeksi. Längmanin ja kumppanien hakemus ajoi tehtävänsä, toista yrittäjää ei Simojoelle ilmoittautunut. Se oli vasta erävoitto, jolla ei vielä varmistettu puunsaantia. Sen suhteen pohjoisen sahat olivat täysin kruunun armoilla.

Keskustelu finassipäällikön kanssa

Oulusta Längman matkusti Pietarsaareen, missä hän tapasi Långforsin sahan osakkaan Ph. U. Strengbergin. Tällä ja muilla pietarsaarelaiskauppiailla oli syytä tyytyväisyyteen: heillä oli kaksi vesisahaa Ähtävänjoella ja monopoliasema vesistön puukaupoissa. Kun Petter Malmin pienehkö Stockholmenin höyrysaha Pietarsaaressa, järjestyksessä Suomen toinen, valmistui samana vuonna 1860, se kytkettiin kaikessa sovussa jo toimivaan tukinhankintakartelliin. ”Långfors-yhtiö” oli vienyt vuonna 1857 Svin Örnin lastauspaikalta 4002 tolttia lautoja ja lankkuja. Kolme vuotta myöhemmin luku nousi jo 12 690 tolttiin. Strengberg totesikin seuraavana vuonna tyytyväisenä: ”Meillä on viime vuonna ollut hyvä voitto sahamme tuotannosta. Jumala suokoon kehityksen jatkuvan vielä jonkin aikaa samanlaisena, jotta me kaikki osakkaat pääsisimme vihreälle oksalle.”[1345]

Pietarsaaresta Längman jatkoi Poriin, missä hänellä oli tapaaminen konsuli Hernmarckin kanssa. Ruotsalaisystävä tarvitsi peräti 50 000 ruplaa lunastaakseen itse järjestämästään annista Forssa OY:n osakkeita. Järjestely oli Längmanille edullinen. Hän sai osakkeet pantiksi ja Hernmarck sitoutui maksamaan hänelle kuuden prosentin koron sekä puolet osakkeiden vuotuisesta osingosta.[1346]

Porissa Längmanille järjestyi myös tilaisuus tutustua Sofiegartenin tulitikkutehtaaseen ja sen isännöitsijään, ruotsalaiseen Georg Londiceriin. Tämä oli tullut Oldenburgin palvelukseen nelisen vuotta aikaisemmin. Oldenburg itse ahkeroi viennin eteen Pietarissa ja muualla Venäjällä. Juuri tämä tieto oli edellissyksynä rauhoittanut Längmania. Suurin este viennille olivat noin kolmannekseen tulitikkujen arvosta kohoavat tullimaksut. Oldenburgin Hernmarckille lähettämässä kirjeessä vilahtelee mm. ministerivaltiosihteeri Armfeltin ja finanssipäällikkö Langenskiöldin nimet. Heidän avullaan hän toivoi tikuilleen

[1344] Rosenlew 1971, bilaga 1; STO 30.3.1860. KA; Hanho 1915, 112–113.
[1345] Nikula 1962, 55–56; Björkman 1924, 151–152.
[1346] Längmanin perunkirjoitus. Längman. SP; Bonsdorff 1956, 203.

alennetut tai kokonaan poistetut tullimaksut.[1347] Ja jonkinlaisen henkilökohtaisen tullivapautuksen tai alennuksen Oldenburg myös sai.[1348] Längman sai paikan päällä tyydyttävän kuvan tulitikkutehtaasta eikä vaatinut käteistä Oldenburgin lupaamasta vuoden 1860 voitosta, vaan tyytyi saamaansa velkakirjaan.[1349]

Porista Längman suuntasi huhtikuussa 1860 vihdoin Jyväskylään, missä Koskelinin kauppiastalo oli valmistunut edellissyksynä. Jyväskylästä ruukinpatruunan tavoitti Oulun lääninvirastosta saapunut kutsu liittyä Oulun läänin Talousseuraan. Längman oli tehnyt vaikutuksen oululaisyhteisöön, ei vain Kalliokosken osakkaana, vaan myös avuliaana asiantuntijana ja pohjoisten erikoisolojen ymmärtäjänä. Valmistuvan Iin höyrysahan osakkaalle Ferdinand Granbergille hän jakeli arvokkaita neuvoja tukkien mitoista ja lautojen lajittelusta.[1350] Ja jos hän ei ollut erikseen maininnut testamenttiaan (josta merkittävä osa kohdistui Pohjois-Suomeen), hän oli aivan varmasti puhunut tarpeesta kehittää alueen oloja. Koska Längman ei voinut osallistua aktiivisesti seuran toimintaan, hän lahjoitti sille 100 ruplaa liittymismaksuna ja vahvistuksena kantarahastoon.[1351]

Längman nautti Jyväskylässä yli kahden kuukauden ajan kummilastensa seurasta sekä entisen kodinhoitajansa loihtimasta kodikkuudesta. Talon isännän kanssa hän ruoti rauhassa puukauppoja ja niiden muuttuneita olosuhteita. Pian Koskelinin täytyi kuitenkin kiirehtiä valvomaan tukkien vastaanottoa ja uittoja. Ja kenties itse patruunakin vaivautui mukaan yksittäiselle tukkiasemalle, vaikkapa läheiselle Haapakoskelle, missä talvehtineet tukit koottin heti jäiden sulattua Muurameen ja Ummeljoelle lähetettäviksi lautoiksi.

Sahojen kilpailu ei ollut Kymijoella leimahtanut niin kovaksi kuin Längman oli ehkä pelännyt. Huippukuntoista vesisahaa käyttävä Ummeljokiyhtiö oli jättänyt höyrysahahakemuksena vain kilpailijoidensa pelotteeksi.[1352] Velkaisella Hobinilla ei ollut resursseja höyrysahan perustamiseen, vaan hän tähtäsi edelleen privilegionsa myymiseen ja edulliseen leveranssisopimukseen. Jos Hobin olisi saanut jatkuvan toimiluvan heti keväällä 1859, hän olisi hyvinkin voinut saada privilegionsa kaupaksi. Vuotta myöhemmin tilanne oli ratkaisevasti toinen: potentiaaliset sahanperustajat pitivät kilpailua metsistä ja uittoväylistä jo liian kovana, kiitos Ummeljoen ja rakenteilla olevan Heikkilän sahan. Kilpailevan laitoksen perustamista samaan vesistöön pidettiin liian riskialttiina sijoituksena. Längman oli tämän näkemyksen tunnetuimpia ja vaikutusvaltaisimpia esilletuojia.[1353]

[1347] H. J. Oldenburg C. Hernmarckille 18.2.1860. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA; Kallioinen 2002, 101, 105. – George Londicer oli kiertänyt Suomea 1845–1846 lyypekkiläisen päämiehen edustajana.

[1348] Snellman XI.1, 802–803. Siinä Snellman A. Armfeltille 13.9.1864, ”Promemoria angående Björneborgs tändstickor”.

[1349] Oldenburgin 2250 ruplan velkakirja Längmanille 1.8.1860. Wasenius släkten 408.5.4.1.3.3. SLSA.

[1350] Ferd. Granberg Längmanille 31.3.1860. Längman. SP.

[1351] Längman C. G. Bergstedtille 11.6. ja 7.7.1860. Carl Gustaf Bergstedt G II e:1. OMA. – Bergstedt oli ilmeisesti ihmetellyt Längmanin anteliaisuutta, koska tämä selitti seuraavassa kirjeessään, että ”minun säilynyt poikamiehen asemani jättää minulle mahdollisuuden, silloin kun tarvetta siihen on, uhrata hieman runsaammin.”

[1352] STO 30.3.1860. KA; Meinander 1945, 274–277; Anttila 1953, 206–212. – Rakentamatta jättämisen syyksi on epäilty 20 000 tukin kiintiöstä, jota on pidetty liian pienenä kannattavan sahan perustamiseksi.

[1353] Ramsay 1966, 151. – 1870-luvulla Kotkan sahahankkeisiin osallistunut Anders Ramsay muisteli Längmanin pitäneen kahden höyrysahan yhteiseloa samassa vesistössä mahdottomana. Vaikka Ramsayn muistelut ovat monilta osin epäluotettavat, vaikuttaa muistikuva Längmanin Porissa 1861 esittämistä ajatuksista oikealta.

Kesäkuussa Jyväskylässä koettiin suuri seurapiiritapaus. Kaupunkiin saapui höyrylaiva Suomella senaattori Langenskiöld, joka oli matkalla tutkimaan Pohjois-Suomen metsien laatua ja uittomahdollisuuksia. Sihteerinä hänellä oli ”varatuomari Jägerhorn”. Mukana oli myös paroni Wrede ”seuranaan Soldan, jälkimmäinen teknologisen instituutin johtaja, tarkoituksenaan tutustua terpentiinin valmistukseen, lienee mukana neuvovan insinöörin ominaisuudessa”, kuten Längman raportoi Ouluun. Kaupungin porvaristo tarjosi vierailleen aamiaisen. Längmanin lahjoituksellaan tukeman Suomalaisen koulun oppilaat esittelivät taitojaan geometriassa ja muissa oppiaineissa. Längman viestitti Ouluun, kuinka kaunopuheisesti ja rakastettavasti Langenskiöld oli esiintynyt ja kiittänyt Jyväskylän kaupunkia sen tarjoamisesta tiloista perustettavalle seminaarille. Vieraiden matkan tarkoitusperistä ei Jyväskylässä keskusteltu, vaikka heidän tiedettiin katsastavan kaikki kruunun puistot (yhtenäiset valtion omistamat metsälohkot) ratsastaen, kävellen tai veneillen. Yksityisesti Längmanin onnistui kuitenkin vaihtaa Langenskiöldin kanssa muutama sana sahoista ja leveranssikaupoista.[1354]

Ja puhuttavaa olisi riittänyt. Viipurilaiset kauppahuoneet olivat jo menettämässä kiinnostuksensa Peräpohjolan hankkeisiin: Kemijoen uittoihin ja kruunun mahdollisesti myymän metsän laatuun, hintaan ja määrään liittyi heidän mielestään liikaa epävarmuustekijöitä.[1355] Saha-ammattilaisten epäröinti huolestutti Langenskiöldiä ja Wredeä ja pakotti heidät vaivalloiselle tutkimusmatkalleen.[1356]

Pelkästään finanssipäällikön uhmaama fyysinen rasitus kertoi, minkä tärkeysluokan kysymyksenä pohjoisen kruununmetsiä pidettiin. Toisaalta kiertomatka vahvisti vaikutelmaa, että päättäjät halusivat kuunnella liikemiehiä. Längman oli vaikutettu Langenskiöldin kaunopuheisuudesta, rakastettavasta käyttäytymisestä ja toimeliaisuudesta, se oli aivan toista kuin tämän edeltäjän aikana, mutta finanssipäällikön arvioita tukkimääristä, joita kruunu aikoi tarjota leveranssiyrittäjälle, hän piti ylitsepursuavina. Längman kertoi Simon hankkeesta Langenskiöldille, mutta ilmoitti samalla, ettei ollut kiinnostunut kruunun Pohjois-Suomen tukkileveransseista. Langenskiöld kyseli arviota tukinajotaulukostaan, johon Längman suositteli, että kruunu ensin uittoväylät perattuaan toimittaisi rannikolle 100 000 tukkia, myisi ne ja luopuisi tämän jälkeen kokonaan omasta leveranssitoiminnasta. Längman ilmoitti myös suoraan, että kruunun laskema 75 kopeekkaa rungosta oli ”odottamaton ja ennen kuulumaton hinta”.[1357]

Keskustelutuokio jäi lyhyeksi. Moni asia jäi käsittelemättä myös keskustelua kuuntelevien metsähallinnon miesten vuoksi. Tämän vuoksi Längman lähetti pormestari Bergstedtille ohjeita mahdollisia jatkokyselyjä varten: Simon höyrysaha tarvitsisi vuosittain 30 000 12-kyynärän tukkia ja leveranssisopimuksen oli oltava kestoltaan vähintään kymmenvuotinen. Ennen sahan valmistumista valtion olisi luodattava vesiväylä

[1354] Längman C. G. Bergstedtille 11.6.1860. Carl Gustaf Bergstedt G II e:1. OMA; Ks. myös *Sanomia Turusta* 17.8.1860.
[1355] Tigerstedt 1952, 163–171. – Hackman & Co:n tiedetään tarjonneen osuuttaan Karihaaraan suunnitellusta sahalaitoksesta maaliskuussa 1861 oululaiselle kauppaneuvos J.W. Snellmanille; Wiborg 17.9.1860. – Uittojen ongelmakysymyksistä ja kruunun ylimitoitetuista ansiotoiveista kirjoitettiin syyskuussa 1860 *Wiborg*-lehteen ja epäiltiin ruotsalaisen Jällivaara-yhtiön laskelmiin tukeutuen Kemin höyrysahojen kannattavuutta.
[1356] Längman C. G. Bergstedtille 11.6.1860. Carl Gustaf Bergstedt G II e:1. OMA; Perälä 1987, 646.
[1357] Längman C. G. Bergstedtille 7.7.1860. Carl Gustaf Bergstedt G II e 1. OMA.

– tällä hän tarkoitti Sauvonsaaren satamaväylää, sillä yhtiö suunnitteli laivauspaikkaansa Kemiin – ja palkattava satamaan luotsit.[1358]

Metsähallinto ja kruunun metsien tiukempi valvonta olivat hankaloittaneet pohjoisen vesisahojen toimintaa: tukkeja ei saatu entiseen tapaan pitämällä välejä paikallisviranomaisiin. Metsänhoitaja takavarikoi talvella 1860 jo kaadettuja tukkeja Kalliokosken ja myös muiden sahojen hakkuumailla.[1359] Kalliokosken oli hankittava puita yksityisiltä ja maksettava niistä kantorahaa. Längman oli lähettänyt Ouluun taktisia ohjeita, jotka kuvasivat hänen metsäkauppametodejaan yleisemminkin: verotilallisten kanssa piti solmia kantosopimuksia ja kruununtalonpojat oli ohjattava veroksiostoihin. ”Pitäisi aloittaa jälkimmäisistä, koska siten kantohinnat voidaan heille tehtyjä palveluja vastaan saada halvemmalla, kuin jos aloitettaisiin verotalonpojista.”[1360]

Harhautukset ja nenästävedot olivat edelleen arvossaan. Kun Längman piti kruunun kulopuista pyytämiä hintoja aivan liian korkeina, hän kehotti tuomaan satavuotisia palaneita ”haamuja”. Näin kilpailijat menettäisivät lopunkin kiinnostuksensa metsiin ja kruunu saisi todeta kulotukkien huonon kunnon.[1361] Tämän kaltaiset yritykset tekivät viranomaiset epäluuloisiksi myös sahanomistajien oikeutettuja vaatimuksia kohtaan.

Lontoon ruotsalaiset ja shoddy

Jyväskylästä juhannuksen alla 1860 lähtenyt Längman tapasi Elimäellä asiamiehensä, pastori Gustaf Leonard af Enehjelmin. Haminassa hän näki Jean Bruunia ja Viipurissa Paul Wahlia. Porvoossa hän lahjoitti paikalliselle rouvasyhdistykselle 100 ruplaa alkupääomaksi yhdistyksen pitämän köyhäinkoulun koulurakennukselle. Heinäkuun alkupäivinä Längman oli jo Helsingissä. Siellä hänen seuraansa liittyi matkakumppani, taloudenhoitajaksi palkattu sahatarkastaja R. G. Ekman.[1362] Tukholmassa he tapasivat ohimennen Längmanin Varkauden aikaisen ruukintarkastajan Gustaf Mareliuksen. Matkamiesten päämääränä oli Pariisi, minne he saapuivat viimeistään elokuun jälkipuoliskolla. Niukat kalenterimerkinnät kertovat Längmanin ostaneen helsinkiläiskauppias J. G. Alanderin laskuun tavaroita. Terveyttään hän hoiti Juravuoristossa Salinin kylpyläalueella, lähella Sveitsin rajaa.[1363]

Niin täydellisesti Längman tällä kertaa noudatti lääkäriensä ohjeita ruumiin ja sielun kokonaisvaltaisesta vapauttamisesta rasituksista, että hänen liikekirjeenvaihtoonsa – tai ainakin hänen siitä pitämään kopiokirjaan – tuli lähes kolmen kuukauden tauko. Syyskuun puolivälissä hän oli palannut Tukholmaan. Ekman oli matkannut edeltä Lontooseen.[1364]

[1358] Längman C. G. Bergstedtille 21.4. ja 7.7.1860. Carl Gustaf Bergstedt G II e 1. OMA.
[1359] Montill S. W. Antmanille, maaliskuu 1860. S. W. Antmanin kauppahuone A.I.11. OMA; Kommissionen för … kronoskogarne 1865–1872.
[1360] Längman C. G. Bergstedtille 14.5.1860. Carl Gustaf Bergstedt G II e 1. OMA.
[1361] Längman C. G. Bergstedtille 11.6.1860. Carl Gustaf Bergstedt G II e 1. OMA.
[1362] Kopiokirja 23.1.1860– . Längman. SP; *Borgåbladet* 30.3.1861.
[1363] Dag diarium för år 1860. Längman. SP.
[1364] Kopiokirja 23.1.1860-. Längman. SP. – Kopiokirjassa tauko tuli Tukholmasta 17.9 Hernmarckille kirjoitetusta kirjeestä ja päättyi vasta Lontoosta 12.10 kirjoitettuihin kirjeisiin Oldenburgille, Koskelinille, Langéenille ja helsinkiläiselle F. Schetschulinille; Längmanin kirjeet Gustaf Koskelinille. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS. – Myös Koskelinin vastaanottamissa kirjeissä tauko katkeaa vasta Lontoosta lähetetyllä kirjeellä. Koskelinin kirjeistä puuttuu kuitenkin joitakin aikaisempia kopiokirjassa maininittuja

Vajaan kuukauden kuluttua Längman kirjoitti Lontoosta Koskelinille ja kertoi paluunsa Jyväskylään lykkääntyvän jouluksi. Silmäongelmiensa vuoksi hän saneli kirjeen Ekmanille. Käsialanvaihdos saattoi yllättää Koskelinin, mutta suurempi uutinen oli Längmanin aie luopua leveranssitoiminnasta muutaman vuoden sisällä. Koskelinille Längman pohti korvaavaa työtehtävää Tukholman läheltä, jossa tämän lasten ”tulee saada koulutuksensa, ja jossa näin ollen heidän äitinsä, ellei myöhemmin koko perhekin, voisi löytää pääpaikkansa”.[1365]

Kesän ja syksyn aikana Längman oli poikennut Tukholmassa pariin otteeseen. Jälkimmäisellä kerralla hän tapasi myös ystävänsä Samuel Johnsonin. Lontoossa Längmania työllistivät Dresserin asiat. Posti tavoitti hänet edelleen Johnsonin osoitteesta, joka oli vaihtunut Lombard Streetin pankkikadulle. Hän tapaili myös Pontus Klemania, testamenttinsa toista todistajaa. Johnsonin liikettä rasittivat yhteydet velipojan konkurssiliikkeeseen, eikä Klemaninkaan kilpi ollut tahraton. Ruotsissa hänet tunnettiin rohkeana finanssimiehenä. Krimin sodan aikoina Kleman ja Längmanin raha-asioita Tukholmassa hoitanut kaupunginmeklari Johan Holm olivat perustamassa osakeyhtiömuotoista suurpankkia, Sveriges Handelsaktiebankia, mutta hanke tyssäsi. Syynä oli pitkälti kilpailuasetelma A. O. Wallenbergin vuonna 1856 perustaman Stockholms Enskilda Bankin kanssa. Syksyn 1857 kauppakriisi paljasti Klemanin suuren luokan kansainväliseksi vekselikeinottelijaksi.[1366]

Kyseenalaisiin rahoituskuvioihin päätynyt Kleman oli taustaltaan teollisuusmies. Toimelias, suuria suunnitelmia kehittelevä yrittäjä törmäsi jatkuvaan pääomapulaan. Jällivaaraa ja sen malmiesiintymiä hän rahoitti pääsääntöisesti – aivan kuten Längman Varkaudessa – sahatavarakaupoilla. Pankkihankkeen tavoitteena oli ollut nimenomaisesti hankkia pitkäaikaista ulkomaista rahoitusta Jällivaaralle. Vuoden 1857 tapahtumien jälkeenkin Kleman pysyi yhtenä ruotsalaisen talouselämän avainhenkilönä. Hän oli linkki Lontoon pääomapiireihin ja tärkeä kontakti useille kauppahuoneille ja aloitteleville teollisuusyrityksille kuten Bergvikille ja Sandvikenille.[1367]

Lontoon ja Tukholman väliä pendelöivät liikemiehet tiesivät Längmanin etsivän sijoituskohteita. Perusteellisen lomansa jälkeen Längman olikin virkeämmässä mielentilassa kuin vuosiin, avoin haasteille. Yksi hänelle ideoitaan esitelleistä liikemiehistä oli nuori tukkukauppias Frans Ferdinand Westin, johon Längman oli tutustunut mahdollisesti jo Tukholmassa. Lokakuun lopulla 1860 miehet allekirjoittivat yhtiösopimuksen shoddytehtaan perustamisesta määrittelemättömään paikkaan Ruotsin länsirannikolle. Längmanista tuli 2/3-osuudellaan yhtiön pääosakas ja rahoittaja.[1368]

Shoddy ei kerro nykypäivän ihmisille mitään, vaikka termi on edelleen käytössä lajitelluista villalumpuista jyrsityn kuitumassan nimikkeenä. Shoddy on kierrätysvillasta tietyillä prosesseilla muokattu, villaa muistuttava vaateteollisuuden raaka-aine.

---

kirjeitä. Seuraava tässä kokoelmassa säilynyt kirje yksittäisen lokakuussa 1860 lähetetyn kirjeen jälkeen on vasta heinäkuulta 1861, vaikka kirjeenvaihto kopiokirjan mukaan oli säännöllistä.

[1365] Längman C. Hernmarckille 6.7.1860. Kopiokirja. Längman. SP; Längman G. Koskelinille 12.10.1860. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.

[1366] Nilsson 1984, 320; Nilsson 1989, 10, 165–168; Boëthius 1955, 354. – Holm oli rahoittanut avokätisesti 1855 uudelleen käyttöön otettua Nyköpingin konepajaa.

[1367] Nilsson 1989, 169–170. – Hän oli omistanut myös Garpenbergin rautaruukin Taalainmaalla; Glete 1987, 101.

[1368] Kontobok 1858–1864. Längman. SP.

Käsityöläisten tiedetään kierrättäneen villaa jo ikivanhoista ajoista. Kuitenkin vasta englantilainen Benjamin Law huomasi vuonna 1813 kerätä järjestelmällisesti vanhoja villavaatteita ja muokata niitä kuidunomaiseen tilaan uusiolangan raaka-aineeksi. Hän otti tiettävästi käyttöönsä myös termit shoddy ja mungo, joista edellistä pidetään yleisnimikkeenä kierrätetyille ja jälleenkäsitellyille villavalmisteille. Tarkemmassa merkityksessään se tarkoittaa kuitenkin englantilaisista ja pitempään risteytetyistä villoista uudelleen valmistettua kuitua. Mungo taas on valmistettu kasvituotteista, puuvillasta ja pellavasta sekä hienosta lyhyestä villasta tehdyistä kankaista. Law:n menestyksen ja esimerkin kannustamana shoddynvalmistus keskittyi läntisen Yorkshiren pikkukaupunkeihin. Vuonna 1860 alueella toimi 80 lumpunlajitteluun erikoistunutta yritystä ja peräti 130 shoddytehdasta.

Laadultaan shoddy ei vastannut villaa. Halpojen hintojensa vuoksi siitä valmistetut vaatteet kävivät kaupaksi saarivaltakunnan työväelle, joiden vaatetusolot parantuivat vuoden 1911 Ensyclopedia Britannican mukaan niiden myötä merkittävästi. Shoddyn valmistus tarjosi 1860-luvun alussa varsin lupaavia näkymiä. Pääosa Britanniassa valmistetusta uusiovillasta myytiin kotimaassa, mutta huomattavaa vientiä oli viritelty jo Amerikan Yhdysvaltoihin. Pohjoisvaltioiden armeija käytti sisällissodassa 1861–1865 englantilaisshoddysta kudottuja sotilashuopia.

Mannermaalla shoddytehtaita oli vielä harvassa. Niitä oli perustettu jokunen Saksaan, Tanskassa oli kaksi alan yrittäjää, Belgiassa ilmeisesti yksi. Tuotanto Britannian ulkopuolella oli vasta alkuvaiheessaan, eikä ulkolaisten yritysten kaupallisesta menestyksestä ollut tietoa Lontoossa.

Längmanilla oli uusiovillan valmistuksesta pintapuolinen käsitys, eikä Westinkään tuntenut alaa. Suuret mahdollisuudet houkuttelivat, sillä kysyntä Englannissa, jonne perustetun yhtiön tuotanto oli aikanaan määrä markkinoida, vaikutti ehtymättömältä. Ja mikä tärkeää, Ruotsissa kilpailu raaka-aineista oli vähäistä. Westinin tehtävänä oli johtaa perustettavaa tehdasta ja organisoida lumpunosto Ruotsista. Hän matkusti sopimuksenteon jälkeen kotimaahansa etsimään sopivaa paikkaa tehtaalle.[1369] Westin osti Frans Henrik Kockumilta tontit Malmön uudesta (nykyisestä vanhasta) kaupunginosasta Södra Promenaden ja Malmborgsgatanin kulmassa, vaikka Längman oli kehottanut harkitsemaan vielä länsirannikon Landskronaa.[1370]

Längman matkusti suurin odotuksin tulkkinsa, lontoolaisen C. J. Zanderin ja insinööri Millnesin kanssa Manchesteriin, Leedsiin ja Stockportiin. Leedsiläiseltä konepajalta hän tilasi neljä villan jyrsimiseen soveltuvaa konetta ja Emmerson & Murgatroydsin konepajalta Stockportista 14 hevosvoiman höyrykoneen varusteineen. Millnesin ja manchesterilaisen Samuel Bennetin kanssa Längman käväisi vielä Liverpoolissa ja paluumatkalla myös Bostonissa.[1371]

Lontoossa Längman värväsi englantia puhuvan ruotsalaiskapteeni T. F. Lindströmin tutustumaan shoddyn valmistukseen koko laajuudessaan ”jossakin englantilaisessa tehdaskaupungissa”. Lindström hyppäsi Leedsin junaan mukanaan Längmanin seikkaperäiset ohjeet asioista, joihin hänen tuli kiinnittää huomiota – oikean lajittelun oppimisella oli tärkeä merkitys myös shoddyn valmistuksessa. Lindström keräsi lisäksi

[1369] Längman G. Mareliukselle 31.10.1860. Kopiokirja. Längman. SP.
[1370] Längman F. F. Westinille 24. & 26.11.1860; 20.12.1860. Kopiokirja. Längman. SP.
[1371] Kontobok 1858–1864. Längman. SP.

tietoja uusiovillaa käyttävistä kehräämöistä ja kutomoista eli Malmön tehtaan mahdollisista asiakkaista. Längman kaavaili Lindströmistä henkilökohtaista edunvalvojaansa tehtaalle, jossa tämä tarvittaessa ohjeistaisi työnjohtajia ja työväkeä. Valmistusprosessin tekniseksi asiantuntijaksi ja johtajaksi Längman haki vielä erityistä mestaria.[1372]

Lordikanslerin oikeuteen

Shoddykiireet toivat sopivaa, työntäyteistä vaihtelua raskaaksi käyneeseen Dresser-oikeudenkäynnin valmisteluun. Joulunkin Längman ehti viettää Englannissa ennen kuin Dresserin asia nytkähti eteenpäin. Tammikuussa 1861 hän osallistui useisiin pitkiin istuntoihin asianajajatoimistonsa Davidson Carr & Bannisterin edustajan kanssa. Vielä helmikuussa haettiin sovitteluratkaisua, mutta kun Dresserin asenne ei luvannut hyvää, Längmanin asianajajat päättivät haastaa tämän lordikanslerin oikeuteen, ”Court of Chanceryyn”.[1373]

Lordikanslerin oikeus oli luonnonoikeutta tulkitseva oikeuselin, joka käytännössä harjoitti oikeutta lain kohtuuttomuuksia lieventävillä kirjoittamattomilla oikeusohjeilla. Tyypillisesti se käsitteli tapauksia, joihin ei ”Common Law:n” puitteissa löydetty kohtuullisia ratkaisuja, kuten juuri liikemiesten väliset maksukiistat. Lordikanslerin päätöksistä ei ollut valitusoikeutta, joten se oli samalla korkein oikeusinstanssi. Oikeudenkäynti perustui pääosin osapuolten kirjallisiin lausuntoihin ja alkoi kantajan asianajajien valmistelemalla kanneluettelolla, johon vastaaja antoi kirjallisen vastauksensa. Tätä kierrosta saatettiin joutua toistamaan useamman kerran ennen kuin osapuolet pääsivät yhteisymmärrykseen kysymysten yksilöimisestä. Tiedossa oli lähtökohtaisesti työläs ja aikaavievä prosessi.

Henry Dresser oli jo siirtänyt henkilökohtaisen liiketoimintansa pois Dresser & Co:sta. Längmanin tietojen mukaan hän keskittyi pelkästään Kanadan sahaliikkeeseensä. Dresserin pojat Henry Dresser jr. ja J. W. Dresser sekä liikkeen entinen matkamies J. W. Bucklandt hoitivat vuoden 1861 alusta Pohjoismaiden kanssa käytyä puutavarakauppaa. Längman näki ratkaisun pakonkin sanelemaksi, sillä Dresser vanhemman liiketoimet olisivat joka tapauksessa päättyneet Itämerellä huonon maineen vuoksi: ”ja likaisesti hän on käyttäytynyt kaikissa minun valittamissani asioissa”.[1374] Längmanin oululainen yhtiökumppani S. W. Antman oli luopunut Dresserin palveluista edellisvuonna.[1375] Dresserin pojille Längman ei kuitenkaan kantanut kaunaa. Nuorukaiset kunnioittivat häntä Lontoossa vierailullaan ja Längman tutustui heidän konttoriinsa. Niinpä hän suositteli näiden palveluja Kalliokoskelle: ”He eivät osta omiin nimiinsä vaan myyvät 2 %

[1372] Längman F. F. Westinille 15.3.1861; T. F. Lindströmille 13.3.1861; 15.3.1861; 20.3.1861; Sam Bennetille 29.3.1861; Klemanille 28.4.1861. Kopiokirja. Längman. SP; Lindström 6.9.1864. Wasenius släkten 408. 5.4.1.1. SLSA.

[1373] Davidson Carr & Bannisterin laskuerittely 1861–64. Längman. SP; Längman Zanderille 21.5.1861. Kopiokirja. Längman. SP. – Längmanin asiaa ajoivat herrat Davidson ja Hardwick. Myös herra Zander toimi Längmanin yhteyshenkilönä oikeusprosessin aikana.

[1374] H. E. Dresser, J.W. Dresser ja J.W. Bucklandt, kiertokirje 1.1.1861. S. W. Antmanin kauppahuone A.I. 12. OMA; Längman C. G. Bergstedtille 18.4.1861. Carl Gustaf Bergstedt G II e 1. OMA

[1375] H. Dresser S. W. Antmanille 24.8.1860. S. W. Antmanin kauppahuone A.I.11. OMA; Tigerstedt 1952, 130. – Hackman & Co tarjosi lautojaan vielä vuoden 1860 alussa Dresserille.

komissiolla ja 2 % delcrederellä, ja täytyy heidän isänsä tukemana olla vakavaraisia.” He myös tunsivat Längmanin mukaan Klemania paremmin missä ja kenelle sahatavaraa tulee myydä.[1376]

Längmanin Lontoon vuokraisäntä Samuel Johnson oli kuollut syksyllä 1860.[1377] Tämän jälkeen posti tavoitti Längmanin Klemanin osoitteesta Angel Courtissa tai asianajajansa, herra E. Cohenin osoitteesta Leicester Squarella. Längmanilla ja hänen ekonomillaan Ekmanilla ei kaiketi ollut pysyvää residenssiä yli puolivuotisen Englannissa oleskelunsa aikana. Maaliskuussa 1861, ennen lähtöään Englannista, Längman asui Hotel de Parisissa Mary Le Bone Streetillä.[1378]

Längmanin varovaisuutta Klemanin suhteen selittää se, että tämä oli ollut hänen viipurilaisen liikeystävänsä, Julius Dippellin komissionäärinä suorastaan saamaton. Kolmen vuoden aikana Kleman ei myynyt yhtäkään tarjotuista 25 lastista. Längman epäili hänen suosivan ruotsalaisia toimeksiantojaan tai sitten hän ei yksinkertaisesti halunnut ottaa riskejä suomalaisten tarjoamilla pienemmillä palkkioilla. Längman ei uskaltanut toukokuussa suositella Klemania yhtiökumppaneilleen. Tätä ei saanut kertoa miehelle itselleen, koska hänestä voisi olla heille myöhemmin hyötyä.[1379] Syksyllä Kleman kirjoittikin Ouluun ja kertoi hakevansa Kalliokosken lankuista parasta hintaa Längmanin nimeä hyväksi käyttäen.[1380]

Tulitikkuja kauppaamassa

Yhtiösäännön mukaan Oldenburgin tulitikkutehtaan tarkastajien oli tarkistettava yhtiön kirjanpito kuukausittain. Käytännössä Oldenburgin ja tehtaan toimintaa ei kyetty valvomaan, vaikka Hernmarckin ja tehtaan isännöitsijän Georg Londicerin kirjeenvaihto kertoi tehtävän kuuluvan heille. Vajaa kaksi kuukautta Längmanin maaliskuussa 1860 tekemän tehdasvierailun jälkeen tulitikkutuotanto kärsi jälleen rahapulasta. Väliaikaista helpotusta laitos sai Hernmarckin lähettämästä 10 000 ruplasta.[1381]

Kesäkuussa Londicer lähetti Oldenburgille Pietariin kaksi höyrylaivallista tikkuja, arvoltaan yli 28 000 ruplaa. Hän toivoi ”sisimmässään” lähetyksistä käteistä rahaa ja pian. Hän myönsi Hernmarckille, että hänen mahdollisuutensa estää Oldenburgin mahdollisia tyhmyyksiä olivat olemattomat, etenkin tämän tehdessä myyntisopimuksia muualla kuin Porissa. Londicer sai tiedon kaupoista vasta jälkikäteen ja muutenkaan ”Oldenburg ei nopean käsityskykynsä ja nokkelan päänsä vuoksi ole mikään neuvonantajien ystävä”. Osa tulitikkutehtaan pienosakkaista oli ilmeisesti saanut ensimmäiseltä toimintavuodelta Oldenburgin lupaamat voitot. Kesäkuussa 1860 hänen velkansa yhtiölle olivat kuitenkin

[1376] Längman S.W. Antmanille 5.5.1861(sitaatti). Kopiokirja. Längman. SP; Henry Dresserin conto courant 1857. Längman. SP. – Längman tapasi Bucklandtin Suomessa jo keväällä 1857, jolloin tämä kierteli maata Dresser nuoremman kanssa.
[1377] Längman S. Johnsonille 3.11.1860; J. Dippellille 14.11.1860. Kopiokirja. Längman. SP.
[1378] Kopiokirja 23.1.1860–. Längman. SP.
[1379] Längman S. W. Antmanille 5.5.1861. Längman. SP; Ahvenainen 1984, 187. – Dippellin 1857 alkanut sahatavaravienti selittyy sillä, että hänestä tuli nousevien joensuulaisten sahamiesten A. J. Mustosen ja Simon Parviaisen asiamies. Ks. Dippellin kirjeet Kihlmanille 1858–1864. Alfred Kihlman Coll 101.2. HYK.
[1380] Pontus Kleman S. W. Antmanille 13.9.1861. S.W. Antmanin kauppahuone A I 12. OMA.
[1381] G. Londicer C. Hernmarckille 8.5.1860; 13.5.1860. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA.

kasvaneet ”puutteellisina” voittoina yli 32 000 ruplaan. Lisäksi hänellä oli maksamatta yhtiösopimuksessa luvatusta käteisestä 18 000 ruplaa.[1382]

Londicer oli kokenut tehtaan isännöinnin vaikeaksi alusta alkaen, mutta erityisesti osakeyhtiöksi muuttamisen jälkeen.[1383] Malttamaton Oldenburg valmistutti suuria tikkueriä vientiin ottamatta selvää niiden laadusta tai kysynnästä. Yhtiön tarkastajille hän maalaili jatkuvasti loistavia tulevaisuudennäkymiä.[1384] Tosiasiallisesti tehtaan komeat vientiluvut ja viranomaisten vientitilastot kertoivat vasta tulitikkujen viennistä eri puolille maapalloa – komissionääreille, jotka olivat luvanneet suuria voittoja. Riski kaupoissa jäi tuottajalle ja merkittävä osa ulkomaille viedyistä tikuista jäikin kokonaan myymättä tai myytiin tappiolla.[1385]

Längmanilla oli vain kalpea aavistus Oldenburgin henkilökohtaisten ongelmien syvyydestä. Hän otti syksyllä 1860 Lontoossa tehtäväkseen edistää tulitikkujen vientiä, joka oli keskeytynyt sikäläiselle ”päämarkkina-alueelle”. Pontus Klemanin kanssa hän tavoitteli tuloksetta uudeksi komissionääriksi Jönköpingin tehdasta menestyksellä edustanutta toiminimeä Bryant & May. Pettymys oli suuri etenkin kun Klemanin varalle ehdottamaa Josling & Co:a rasitti omistajien parin vuoden takainen vararikko.[1386]

Längman ei ollut mukana tulitikkusijoituksessa pelkästään kiusantekijänä tai pikavoittojen metsästäjänä. Lontoosta käsin hän tarjosi Oldenburgille mietittyjä, rakentavia kehittämisajatuksia. Hän katsoi, etteivät turvallisuustulitikut teknisestä ylivertaisuudestaan huolimatta olleet vielä tae tuottavasta afääristä. Hän kehotti Oldenburgia varautumaan siihen, että tikkuja jouduttaisiin myymään ensimmäiset vuodet alennuksella ennen kuin ne saavuttaisivat saman maineen ja menekin kuin Jönköpingillä. Porin tehtaan perustavana ongelmana olivat myös suuret kulmikkaat peltirasiat, joita Suomessa oli käyettävä viranomaisten vaatimuksesta. Vientiin lähetettävien tikkujen olisi oltava lyhyempiä ja askien kevytrakenteisempia. Englannin vientiä ei kannattanut aloittaa ennen seuraavaa kevättä: ”Mutta pidä luojan tähden huolta, ettei tänne lähetetä muuta kuin luotettavaa tavaraa – – en ole saanut syttymään yhtäkään niistä tikuista, joita minulle annettiin Porissa lahjaksi.”[1387]

Porissa kehitelty fosforitikkujen massaseos osoittautui sudeksi. Londicer määräsi Längmanilta saamansa kirjeen jälkeen loppusyksystä 1860 käytettäväksi ainoastaan vanhaa hyvää massaa, jolla tehtaan tikuille oli alun perin luotu hyvä maine. Porissa ei suinkaan loukkaannuttu Lontoosta saaduista ohjeista. Londicer tunnusti Hernmarckille, että ”sinnikäs” Längman herätti uutta toivoa Sofiagartenin tehtaalla.[1388] Laitoksen teknisistä kokeiluista ja valinnoista olivat vastanneet tehtaanjohtaja, Ruotsin Kristianstadista saapunut J. B. Giertz sekä Oldenburg. Rohkeat kokeilut olivat osasyy vaikeuksiin, mutta kaikkea ei voinut asettaa yritteliään Giertzin harteille, olkoonkin että hän oli vastannut pelti- ja pärerasioiden sekä turvallisuustulitikkujen kehitystyöstä.[1389]

[1382] G. Londicer C. Hernmarckille 8.5.1860; 12.6.1860. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA; Topelius 2004, 58.
[1383] G. Londicer C. Hernmarckille 15.12.1860; 28.4.1861. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA.
[1384] G. Londicer C. Hernmarckille 12.6.1860. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA.
[1385] Vrt. Curman 1996, 107–108; Ramsay 1966, 143.
[1386] Längman H. J. Oldenburgille 12.10.1860; 7.3.1861. Kopiokirja. Längman. SP.
[1387] Längman H. J. Oldenburgille 12.10.1860. Kopiokirja. Längman. SP.
[1388] G. Londicer C. Hernmarckille 25.10.1860; 10.11.1860. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA.
[1389] G. Londicer C. Hernmarckille 15.12.1860. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA; *Wiborg* 24.11.1857.

Tehdas kärsi myös työvoimapulasta. Se kävi vajaalla silloinkin, kun olisi pitänyt valmistaa oikeasti myytyjä ja tuottavia eriä. Längmanin herättämä toivo hiipui pian. Oldenburgin sooloiluihin tuskaantunut Londicer valitteli joulukuussa 1860, että oli vanhentunut vuoden aikana kymmenellä vuodella.[1390] Tehdas ei kyennyt takaamaan osakkaille luvattuja voittoja ja Oldenburg ajautui yhä suurempiin vaikeuksiin kärsimättömien velkojiensa kanssa. Osakeanti ja spekulointi suurilla vientimenestyksillä vaikuttivat krapularyypyn tavoin: väliaikaisen helpotuksen jälkeen Oldenburg oli entistä lähempänä vararikkoa. Osakeannilla keräämänsä rahat hän oli jo käyttänyt henkilökohtaisten velkojensa hoitoon, muihin taloutensa tasapainottamisyrityksiin ja epätoivoisen rohkeisiin liikkeisiin.[1391]

”Olisimme varmasti rakentaneet tehtaasta paljon pienemmän”

Yhtiökumppanit Längman ja Westin tapasivat Berliinissä maaliskuussa 1861. Westin ei ollut löytänyt Ruotsista riittävästi oikeanlaatuista lumppua. Saksassa oli tarkoitus kartoittaa sikäläisiä markkinoita ja perehtyä uusiovillan valmistukseen. Ensitunnelmat Berliinissä olivat ”melko masentavia”. Villalumppu, josta saksalaiset valmistivat mungoa, oli paljon nukkaisempaa ja pitempikuituista kuin Längmanin Englantiin saamat näytteet olivat luvanneet. Näin se oli myös raaka-aineena kalliimpaa. Ilmeisesti vasta Berliinissä Längman ja Westin ymmärsivät syvemmin, mistä shoddyn eri lajikkeiden valmistuksessa pohjimmiltaan oli kyse. Heidän englantilaiset neuvonantajansa olivat olleet konepajamiehiä, eivät shoddyn valmistajia, minkä vuoksi tiedot valmistusprosesseista osoittautuivat vajavaisiksi.

Längman huolestui myös saksalaistehtaiden tappioista. Asiasta näkemyksensä esittänyt englantilaismestari uskoi tehtaiden pysyvän kannattamattomina jatkossakin. Längman katsoi nyt, että Malmön tehtaan mestarin olisi tultava Englannista. Berliinissä käydyt keskustelut vilpittömiksi ja pyyteettömiksi koettujen henkilöiden kanssa valoivat lopulta uskoa Malmön hankkeeseen. Längman muutti laitoksen tuotantosuunnitelmia ja kirjoitti kapteeni Lindströmille Leedsiin optimistisesti, ettei odotettavissa olisi suuria vaikeuksia ”täydellisen ammattitaidon ja suurien voittojen” hankkimiseksi.[1392]

Epätoivoa lähestyvä mieliala kääntyi positiiviseksi tulevaisuuden uskoksi. Tehtaan pääosakas jatkoi levollisena matkaansa kohti Suomea. Pietarissa hänet tavoitti kuitenkin huolestuttava tieto: karkealla lumpulla, jota hän oli ajatellut Malmön tehtaalle, ei ollutkaan kysyntää Englannin markkinoilla, kuten ei luultavasti myöskään siitä valmistetulla mungolla. Asiat oli mietittävä jälleen uusiksi. Jo aloitettu karkean villalumpun hankinta oli keskeytettävä ja ostetuista eristä oli päästävä eroon mahdollisimman pienin tappioin. Koska hienoa lumppua liikkui Ruotsissa vain vähän, tehdas oli lähes täysin riippuvainen ulkolaisesta raaka-aineesta. Mittavat panostukset tehdasrakennukseen kaduttivat. Längman kirjoitti Westinille heinäkuussa: ”Jos me olisimme tienneet, ettei karkeasta lumpusta valmistettu mungo ole kuranttia Englannissa, olisimme varmasti rakentaneet tehtaasta

[1390] *Sanomia Turusta* 7.9.1860; G. Londicer Hernmarckille 15.12.1860. Conrad Hernmarck. 407.3. SLSA.
[1391] Hypoteekkirahaston lainaluettelo jno 628. SP. – Oldenburg joutui maksamaan 3.11.1858 Suomen Pankin hypoteekkirahastosta lainaamansa 40 000 ruplaa takaisin. Samana päivänä hän nosti pankista uudet 9500 ja 28 000 ruplan lainat (jälkimmäisen hän uusi 22.6.1859) sekä 6.12. vielä 4000 ruplaa. Näiden lainojen viimeinen lyhennys tapahtui 28.2.1861.
[1392] Längman T. F. Lindströmille 20.3.1861; 28.4.1861; J. Dippellille 5.5.1861. Kopiokirja. Längman. SP.

paljon pienemmän.” Ekman lähti Riikaan ottamaan selvää Englantiin vietävistä lumppulajikkeista. Helsinkiläisystävä Langéen tapasi kesällä Pietarin matkallaan lumppukauppias Brantingin, jolta Längman sai arvokasta tietoa.[1393]

Mieliala ei ollut silti korkeimmillaan. Längmanin kunto oli ollut viimeisen parin vuoden ajan vakaa eikä hän korostanut kirjeissään terveysongelmiaan. Poikkeuksena olivat silmävaivat, joiden vuoksi häntä oli kehotettu välttämään lukemista välittömästi ruokailujen jälkeen, samoin lukemista keinovalossa ja ylipäätään pienten kirjainten tihrustamista. Lääkäri oli kehottanut vähentämään myös kahvinjuontia.[1394]

Kohtalon ivaa oli, että paluumatkalla kotimaahansa hän vilustui vakavasti, olihan hän perustellut ulkomailla oleskeluaan juuri terveyssyillä. Vilustumisoireet olivat tällä kertaa poikkeuksellisen voimakkaita, eikä huhtikuisen kolea matka Pietarista Jyväskylään parantanut kuntoa. Perillä Längmanin kasvot olivat turvonneet ja hän tunsi niissä epämiellyttää kipua: lääkärin mukaan vaivasta saattoi kehittyä ruusu. Viikon kuluttua hän kärsi myös hammassärystä. Toinen kasvonpuolisko, ilmeisesti sama, jonka hän oli kolhinut aikoinaan Ummeljoella, oli edelleen turvoksissa ja toista silmää särki niin, ettei hän pystynyt taaskaan kirjoittamaan itse kirjeitänsä.[1395] Vaikka kivut hellittivät vähitellen, Ekman vastasi Längmanin kirjeenvaihdosta pitkälle yli toukokuun puolivälin.

”Kuinka paljon he voivat maksaa tappiota kärsimättä”

Shoddytehdas ei ollut ainoa Längmanin huolenaihe. Vuoden 1861 alussa oli järjestetty ensimmäiset suuret kruununmetsien huutokaupat, joissa metsähallinto piti kiinni salaisista, sahanomistajat ikävästi yllättäneistä minimihinnoista.[1396] Samaan aikaan viranomaiset yrittivät nostattaa yksityismetsien hintoja samalle korkealle tasolle. Nokkelimmat, hyvien yhteyksien päässä metsiä omistavat yksityiset ottivatkin mallia valtiosta ja järjestivät omia huutokauppoja.[1397]

Vaikka selvä tendenssi metsäsopimusten kallistumiseen oli havaittavissa, kruunu katsoi sahojen saavan tukkinsa edelleen liian halvalla. Langenskiöld korosti silti talvella 1861 kruunun ja sahaliikkeen yhteistä etua ja tavoitteiden harmoniaa.[1398] Ristiriita puheiden ja tekojen kanssa oli kuitenkin selvä. Edellisvuoden lokakuussa mietintönsä jättänyt sahakomitea, jota johti C. W. Gyldén, ymmärsi tai halusi ymmärtää Langenskiöldiä paremmin sahayrittäjien kilpailuttamisen vaarat: ”kokemus on osoittanut että jokainen teollisuudenala, joka on kerralla vapautettu tiukoista rajoitteistaan, on

[1393] Längman F. F. Westinille 15.7.1861. Kopiokirja. Längman. SP; Kontobok 1858–64. Längman. SP.
[1394] Längman G. Koskelinille 12.10.1860. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.
[1395] Längman P. Wahl & Co:lle 22.4.1861; C. Hernmarckille 28.4.1861; P. Klemanille 28.4.1861. Kopiokirja. Längman. SP.
[1396] Ohje metsähallinnon järjestämisestä Suomen kruununmetsissä (1859), § 27. – Minimihinnoista oli määrätty jo metsänhoitolaitoksen ohjesäännössä. Maanmittauksen ja metsänhoidon ylihallituksen oli lähetettävä huutokauppaa pitävälle metsänhoitajalle sinetöity kirje, johon oli kirjattu minimihinta. Kuoren sai avata vasta välittömästi huutokaupan jälkeen. Jos korkein tarjous jäi alle minimihinnan, sai tarjousta vielä korottaa. Jos tarjous ei vieläkään kohonnut minimihinnan tasolle, tukit oli jätettävä toistaiseksi myymättä.
[1397] *Porin Kaupungin Sanomia* 19.1.1861.
[1398] Perälä 1987, 647–648. Siinä *Litteraturblad* 2/1861. – Langenskiöld piti kruunun ja metsäteollisuuden intressejä yhtenevinä: ”Seuraava kysymys on, kuinka voitot voidaan jakaa mahdollisimman tasaisesti ja molemminpuolista voittoa tuottaen.” Myös Perälän mukaan sahateollisuuden intresseillä oli vain toisarvoinen merkitys Langenskiöldille.

joutunut aivan liian suuren kilpailun alaiseksi, joka ei ole vain tuhonnut monia yksityisiä vaan lamauttanut joskus koko toimialan myöhemmän kehityksen pitkäksi ajaksi”.[1399]

Kruunun asenne kilpailuun oli ambivalentti. Se haki valtion metsistä riippuvaisille sahoille sahakomitean möröksi kokemaa maksimaalista kilpailua, koska katsoi saavansa näin parhaan hinnan puistaan. Tämä saattoi olla myös yksi peruste sille, että kruunu asetti ensimmäisille höyrysahoille sahauskiintiöt. Näin se toivoi saavansa useampia kilpailijoita yhden ison toimijan sijaan. Toisaalta vanhan privilegiojärjestelmän takaajana kruunun oli suojeltava vesisahoihin sijoittaneiden yrittäjien intressejä ja taattava heille edes siedettävä toimintaympäristö siirtymäkaudeksi. Tämä lyhyeksi jäänyt jakso päättyi käytännössä huhtikuussa 1861 julistettuun sahaliikkeen vapautukseen, vaikka kruunu pidätti edelleen itsellään oikeuden kontrolloida sahojen kehien lukumäärää, kunnes sahaliike uudessa muodossaan saavuttaisi vakaan aseman.[1400]

Oulun Wiikko-Sanomien mukaan metsähallinto myi talvella 1861 Kemin ja Tornion reviireiltä yli 112 000 puuta: ”näistä ei kuitenkaan myyty kaikkia, jotka eivät nousseet siihen hintaan, joka oli senaatissa määrätty alhaisimmaksi, jota myös eivät ostajat saaneet tietää.”[1401] Mitä todellisuudessa oli myyty, käy ilmi metsähallituksen myöhemmistä laskelmista: mainituista Oulun läänin kahdesta suurimmasta reviiristä myytiin vuonna 1861 vajaat 30 000 tukkia runsaalla 47 000 markalla eli vajaalla 12 000 ruplalla.[1402] Senaatti suhtautui lehdissä mainittuihin myyntitietoihin maltillisesti, mutta tilannetta hyvin kuvaavasti: se epäili metsähallinnon tulojen kestävyyttä, kun sahanomistajat pystyisivät kokemustensa perusteella paremmin arvioimaan, ”kuinka paljon he voivat maksaa tappiota kärsimättä”.[1403]

Längman piti huudettuja 57 ja 82 kopeekan kantohintoja korkeina. Pari vuosikymmentä aikaisemmin Kalliokoski oli saanut kruununmetsistä puita kahdella kopeekalla. Keski-Suomessa voimassaolevissa arentisopimuksissa Längman oli maksanut kantohintana tyypillisesti 20 kopeekkaa. Keskisuomalaisista männyistä saatiin myös enemmän sahatukkeja kuin lappilaisista ikihongista.[1404]

Sahojen lopullista vapauttamista Längman kommentoi lyhyesti yhtiökumppanilleen: ”Huomaa, mikä kontrasti heidän aikaisempaan käytäntöönsä”. Tyytyväinen hän ei suinkaan ollut, vaan kertoi saaneensa ”kiusanteosta ja rettelöinnistä sellaisen vastentahtoisuuden kaikkea sahaliikettä koskevaa kohtaan”, että katsoi aiheelliseksi erota Kalliokoskesta. Tästä hän oli puhunut jo edellissyksynä kruunun takavarikoitua sahalta tukkeja. Luopumishaluja selitti myös liiketoimien kokonaistilanne; erityisesti Malmön tehdas vaati pääomia ja huomiota. Hän tiedusteli Kalliokosken osuuksilleen ostajia Viipurista ja Oulusta, mutta kiinnostusta ei enää löytynyt. Myös Krohn, joka oli edellissyksynä syrjäytetty Myllyrannan harkkohytin johdosta, haeskeli ostajaa osuudelleen.[1405]

[1399] *Underdånigt förslag till förordning om sågverks anläggande och begagnande. Helsingfors 1860*, 6–7.
[1400] *Underdånigt förslag till förordning om sågverks anläggande och begagnande. Helsingfors 1860*, 6–7.
[1401] Hanho 1915, 141. Siinä *Oulun Wiikko-Sanomat* 15/1861.
[1402] Kommissionen för…kronoskogarne 1868, 10, 23–24. – Seuraavina vuosina 1862–1863 myytiin 47 000 tukkia kumpaisenakin.
[1403] Talousosaston ptk. 18.5.1861. KD 81/317 1861 STO. KA; Hanho 1915, 141–142.
[1404] Längman C. G. Bergstedille 18.4.1861. Kopiokirja. Längman. SP.
[1405] Längman J. Dippellille 11.3.1861. Längman. SP: Längman C. G. Bergstedtille 15.3.1861. Carl Gustaf Bergstedt G II e 1. OMA; Laine 1952, 125–126.

Kruunun puu oli kallista, mutta höyrysahan perustamiseen Längman ei ollut halukas ”näin epävarmoilla näkymillä edes siedettävistä tukkien hinnoista”. Epävarmuus kumpusi kilpailutilanteesta: ”Nuoremmat ja alaa tuntemattomat eivät pelkää tappioita, vaan unelmoivat vain voitoista, kun taas jokainen kokeneempi jättää mielellään silmukan heille”, hän kirjoitti Antmanille. Uhkarohkeimmat rakensivat jo höyrysahoja täysin kruununmetsien varaan – Längmanin mukaan suurella riskillä, sillä vaikka ”kruunu aluksi haluaisikin antaa itsestään liberaalin kuvan houkutellakseen kilpailijoita, niin se ei ole kuin silmänlumetta – sillä kruunu tulee varmasti määräämään tukeilleen minimihinnan, jonka alta ei myytäisi lainkaan. Ja silloin oltaisiin pakotettuja haukkaamaan hapanta omenaa.”[1406]

Turhautumisestaan huolimatta Längman lupasi jäädä Kalliokosken vesisahan osakkaaksi, mikäli sitä johdettaisiin hänen ohjeidensa mukaan: sahan piti siirtyä länsipohjalaiseen lajitteluun ja sille oli palkattava länsipohjalainen kirjanpitäjä. Ouluun oli pestattava luotettava asiamies, jonka oli valvottava talvella tukkikauppoja ja kesällä laivojen lastausta. Itse hän lupasi edistää sahan vientiä Englantiin, missä hän joka tapauksessa vierailisi vuosittain.[1407]

Längmanin usko ruotsalaiseen asiantuntemukseen kertoi karua kieltään siitä, että saha-alan osaaminen oli Pohjanlahden takana kehittynyt liikkeen varhaisemman vapautuksen ansiosta Suomen edelle. Ruotsalaista osaamisen tasoa ei pidetty ennen 1850-luvun läpimurtoa mitenkään korkeana.[1408] Poikkeuksena oli göteborgilainen Dicksonin kauppahuone, joka laajentamalla toimintaansa Norlantiin näytti esimerkkiä Länsipohjan uusille sahoille. Suomessa Längman oli sovitellut itselleen samantapaista roolia, mutta vielä 1890-luvullakaan suomalaiset sahanomistajat eivät muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta omistaneet samaa huolenpitoa sahatavaran laadulle ja lajitukselle kuin ruotsalaiset ja norjalaiset.[1409]

Längman oli kuullut Lontoosta, että Oulun uitetuissa lankuissa esiintyi runsaasti halkeamia. Syyksi hän arveli sydänhaljenneiden järeiden tukkien sahaamista ja kehotti Antmania sahauttamaan ainoastaan pyöreitä ja läpimitaltaan pienempiä tukkeja, joissa sydänhalkeamien osuus oli huomattavasti pienempi. Lankut tuli leimata merkinnällä SIMO, jolloin ne opittaisiin tuntemaan ja niistä voitaisiin saada parempi hinta.[1410]

Höyrysahaprivilegion Längman määräsi odottamaan lääninhallitukseen mahdollisimman pitkäksi ajaksi eli kahdeksi vuodeksi. Kenellekään ulkopuoliselle ei saanut ilmaista mahdollisuutta jättää höyrysaha perustamatta. Tällä välin vesisahaa voitiin kehittää ottamalla käyttöön ”hihnalaitteisto pyörösahausta varten särmäykseen tarpeellisine sirkkeliterineen, jolloin siellä pystyttäisiin sahaamaan kaksinkertainen tukkimäärä”. Vaihdesahaksi laitosta ei Längmanin mukaan kannattanut muuttaa, sillä jo

[1406] Längman S. W. Antmanille 5.5.1861. Kopiokirja. Längman. SP.
[1407] Längman C. G. Bergstedtille 18.4.1861. Carl Gustaf Bergstedt G II e 1. OMA.
[1408] Sällström-Nygren 1967, 7.
[1409] Hannikainen 1896, 108; Solitander 1935 (1985), 20; Myllyntaus 1986, 94.
[1410] Längman S. W. Antmanille 5.5.1861. Kopiokirja. Längman. SP; Lagus 1931. – Samanlaista viestiä kantautui porilaiselle Rosenlewille 1861. Englannista valitettiin yleisesti, että suomalaiset lankut huonon käsittelyn vuoksi lähettämispaikalla niin pian halkeilevat ilman vaikutuksesta. Vrt. myös Solitander 1935 (1985), 20.

kyseisillä muutoksilla vesisaha sahaisi enemmän tukkeja kuin mitä kruunu lupasi heille tarjota.[1411]

Kalliokoski säilyi pelinappulana, jonka ostamisesta saattoi olla kiinnostunut vaikka J. F. Hackmanin vävy, insinööriluutnantti Carl August Ekström, jonka huhuttiin ottavan eron tie- ja vesikulkulaitoksesta ja aloittavan oman teollisen toimintansa pohjoisessa.[1412]

Satakunnassa Kolsinkosken vesisahaan rahansa sitonut Gustaf Tigerstedt seurasi voimattomana, kuinka joukko nuoria porilaiskauppiaita muodosti syksyllä 1859 Poriin höyrysahayhtiön. Sahalaitos perustettiin tulitikkutehtaan naapuriksi Isosannan saareen. Längman oli höyrysahojen vapautuksesta kuultuaan arvaillut Tigerstedtin ja Hobinin havittelevan höyrysahaa Porin edustalle Reposaareen.[1413] Miesten yhtiökumppanuus oli kuitenkin jo purettu, eikä edellisellä ollut resursseja höyrysahan perustamiseen. Tämän huomasi pian myös Längman, joka antoi velan lyhennyksiensä kanssa kamppailevalle Tigerstedtille jopa lisälainaa. Porin liikemiespiirejä hyvin tuntevalle Hernmarckille hän kertoi, ettei halunnut kovistella Tigerstedtiä oikeudenkäynnillä, koska tämä oli ollut hänen avustajansa ja tällä oli myös suuri perhe, ”mitkä kaikki tulee ottaa huomioon”. Suhteet olivat muodollisesti kunnossa ja huhtikuussa 1861 Längman sai jopa kutsun Tigerstedtin tyttären häihin.[1414]

Kokemäelle rakennuttamaansa Gustafsvikin kartanoon muuttanut Tigerstedt ei halunnut kilpailla höyrysahan kanssa, vaan liittyi vuoden 1861 alusta höyrysahayhtiön äänettömäksi yhtiömieheksi. Längmanin velkakirjoista kiinnitetty Kolsinkoski siirtyi höyrysahayhtiölle, jolle Tigerstedt myi myös metsänvuokrasopimuksensa, ilmeisesti edullisena leveranssisopimuksena.[1415]

Christian Hobinin Kotkan saha oli edelleen rakentamatta. Viranomaisille Hobin selitti kuhnasteluaan sillä, että Ummeljoen saha ”lähes yksinvaltaisesti hallitsee Kymijokea” ja sulkee vaikutusvallallaan ja yli joen ulottuvilla puomeillaan sekä suurella tukkivarastollaan uiton sahalta eteenpäin. Lisäksi hän piti eräiden koskien perkuuta ja uittoväylien rakentamista laajamittaisten uittojen edellytyksenä. Näitä toimia oli valtion toimesta mietitty, mutta siirretty tuonnemmaksi. Hobinin selitykset eivät vakuuttaneet senaattia, joka irtisanoi tämän Hietasen vuokrasopimuksen syksyllä 1861.[1416]

Porin yhtiökokouksesta Nizni Novgorodiin

Keväällä 1861 Pietarissa poiketessaan Längman ehti pohtia myös tulitikkutehtaan asioita. Hän lähetti Porin tehtaalle malliksi englantilaisen palvelusväen käyttämän rasian, koska

[1411] Längman S.W. Antmanille 5.5.1861. Kopiokirja. Längman. SP; Simon höyrysahan privilegiosta, ks. Ahvenainen 1984, 216–217. Siinä KD 45/244 1861.
[1412] Längman C. G. Bergstedtille 13.5.1861. Carl Gustaf Bergstedt G II e 1. OMA; Tigerstedt 1952, 115–117, 163–170. – Saimaan kanavan sulkurakennustöihin osallistunut Ekström erosi virastaan 1861 ja siirtyi Hackmanin sahaliikkeen johtajaksi. Ei kuitenkaan pohjoiseen, kuten alun perin oli ajateltu, vaan Sorsakoskelle.
[1413] Längman G. Koskelinille 11.4.1859. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.
[1414] G. Tigerstedt Längmanille 23.10.1859. Längman. SP; Längman Ph. U. Strengbergille 8.2.1860; G. Tigerstedtille 13.4.1861. Kopiokirja. Längman. SP; Längman C. Hernmarckille 8.12.1859. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA.
[1415] Ote Tigerstedtin ja Porin höyrysahayhtiön sopimuksesta 5.1.1861. Wasenius släkten 408.5.4.1.3.24. SLSA. – Yhtiö otti vastatakseen myös Längmanin velasta; Lagus 1931, 80–81, 98–100; Tigerstedt 1891, 68.
[1416] Saarinen 1999, 304. Siinä AD 382/66 1861 STO ja STO 25.9.1861. KA.

tiesi yhtiön tavoittelevan Pietarin viennillä vastaavaa asiakaskuntaa. Matkoiltaan hän oli kerännyt myös malliston hienompia rasioita.[1417]

Oldenburgin ja tulitikkutehtaan konkurssikypsä tilanne paljastui hänelle vasta Jyväskylässä, huhtikuussa 1861, jolloin hän sai kuulla Hernmarckilta ”tyrmääviä” uutisia Oldenburgin taloudesta. Längman vaati välittömästi selvitystä yhtiön tilikirjoista; kuinka sinne oli merkitty Venäjälle lähetettyjen tikkujen määrä ja myynti, ja kuinka niistä oli hyvitetty Oldenburgia? Hernmarckia hän kehoitti jopa muuttamaan vaimonsa kanssa Pietariin, missä hän voisi sopia Oldenburgin kanssa korvauksista ja järjestää tämän toimille niiltä tähän asti puuttunut valvonta. Erityisesti Längmania huolestuttivat omat, Hernmarckin säilöön uskotut takuut.[1418]

Jyväskylään Längmanin oli tuonut eräs konkurssitapaus, paluuta ulkomaille hän oli suunnitellut jo kevään ensimmäisellä höyrylaivavuorolla. Oulussa hänen oli määrä käydä myöhemmin syksyllä.[1419] Huoli tulitikkutehtaaseen sijoitetuista ja Hernmarckille lainatuista rahoista pakotti hänet kuitenkin odottamaan Oldenburgin velkojien kokousta, joka oli sovittu pidettäväksi Porissa kesä-heinäkuun vaihteessa. Näin hän joutui jälleen muuttamaan matkasuunnitelmiaan ja lykkäämään kuukausilla tutustumistaan Malmön tehtaaseen.

Selvittääkseen sotkuisen tilanteensa Oldenburg oli kutsunut kaikki velkojansa koolle Poriin. Hotelli Otava täyttyi ääriään myöten vieraista. Anders Ramsay muisteli vuosikymmeniä myöhemmin, kuinka Sofiegartenissa pidetty velkojien ”kokous sujui odottamattoman helposti ja nopeasti. Konsuli Hernmarck, joka oli pahimmassa liemessä, toimi puheenjohtajana ja kykeni ihailtavan taitavasti voittamaan joidenkin itsepäisten velkojien taholta uhkaavat vaikeudet. Oldenburgin kaikki ehdotukset hyväksyttiin ilman muuta, vain Längman harasi vastaan, mutta vähemmistöön jäätyään suostui hänkin lopulta.”

Porin kokouksesta tuli näppäryyteensä ja ylimielisyyteensä sortuneen Oldenburgin viimeinen suuri näytös. Kaikille oli selvää hänen suuri ahdinkonsa. Mutta Oldenburgin onnistui – suureen viehätysvoimaansa sekä velkojien itsekkyyteen luottaen – solmia lukuisten velkojiensa kanssa erillissopimuksia, joilla nämä luulivat saavansa etusijan hänen tulevissa maksuissaan.

Velkojien joukossa oli myös Isosannan höyrysahayhtiön osakkaita, joista oli Kolsinkosken myötä tullut Tigerstedtin Längmanin velan takuumiehiä. Ja siellä missä liikemiehet näinä aikoina kokoontuivat, siellä puhuttiin myös höyrysahoista. Ramsayn mieleen jäi ”omalaatuisen” Längmanin näkemys: ”Hän ei sietänyt kilpailua ja väitti, ettei kahta samanlaista laitosta voitu kannattavasti hoitaa saman vesistön varrella.” [1420]

Tulitikkutehtaan osakkaat päättivät jatkaa tehtaan toimintaa osakeyhtiömuotoisena. Osakkeen arvo alaskirjattiin tuhannesta 400 ruplaan, jolloin pääoman katsottiin vastaavan

---

[1417] Längman H. J. Oldenburgille 12.10.1860; 11.4.1861. Kopiokirja. Längman. SP; Ramsay 1966, 143. – ”Tinatut rautapeltilaatikot sisälsivät 1000 tikkua, ja maksoivat 10 kopeekkaa hopeaa. Hinta oli varsin korkea, mistä johtuen tulitikut eivät päässeetkään yleiseen käyttöön. Osasyynä olivat myös se, että nuo suuret ja epämukavat laatikot eivät mahtuneet taskuun.”; *Ilmarinen* 28.4.1849. – Viranomaisten vaatimuksesta tulitikkuja sai myydä ainoastaan peltiaskeissa.

[1418] Längman C. Hernmarckille 28.4.1861. Kopiokirja. Längman. SP.

[1419] Längman C. G. Langéenille 3.3.1861; H. J. Oldenburgille 7.3.1861; Bergstedtille 15.3.1861; A.F. Wallasille 18.4.1861. Kopiokirja. Längman. SP.

[1420] Ramsay 1966, 144–152.

tehtaan ja sen varastojen arvoa. Längman kiristi Hernmarckilta sopimuksen, jolla tämä sitoutui ostamaan – mikäli saisi siihen luvan yhtiöltä – Längmanin 15 etuoikeutettua ja niiden panttina olleet 23 etuoikeudetonta osaketta 400 ruplan hintaan sekä maksamaan kuuden prosentin korkoa pääomalle viimeisestä voitonjakopäivästä lähtien. Oldenburgilta Längman ei vaatinut luvattuja ”voittoja”, vaan myönsi tälle uuden velkakirjan.[1421]

Oldenburg sai luvan jatkaa myyntiponnisteluja, mutta vain niin kauan kun hänen katsottiin hyödyttävän yhtiötä. Längman otti selvittääkseen yhtiön johdolle ”koko paketin” arvon ja neuvotteli Oldenburgin kanssa lopputilinpäätöksen vaatimista tehtävistä. Hän lupautui myös tarkistamaan komissionäärien selvitykset eri puolilla Venäjää sijaitsevista varastoista sekä järjestelemään näiden myyntiä.[1422] Näin Längman ja Oldenburg matkustivat elokuussa höyrylaivalla Pietariin, sieltä rautateitse Tveriin ja lopulta höyrylaivalla Nizni Novgorodiin ja Jaroslavliin.[1423] Kävelyretkellä Nizni Novgorodissa Längman paljasti Oldenburgille takausjärjestelynsä. Liukaskielinen Oldenburg ei malttanut olla lisäämättä kirjeitse suolaa Hernmarckin haavoihin, vaan suorastaan ihaili Längmanin ”narrausta”: ”L on viisas! kaveri, hyvin laskelmoiva ja sinnikäs.”[1424] Oldenburgin itsensä oli etsittävä Längmanin etuoikeutettomille osakkeille ostaja kuuden kuukauden määräajassa 380 ruplan kappalehintaan. Vastineeksi Längman luopui vuosien 1860 ja 1861 osinkovaatimuksistaan.[1425]

Paluumatkalla Längman tapasi Viipurissa Paul Wahlin. Haminan redillä hän keskusteli kotvasen Jean Bruunin kanssa. Halu irrottautua puukaupoista oli kova. Helsingissä häntä odottivat neuvottelut tulitikkutehtaan johtokunnan kanssa.[1426] H. J. Oldenburg & Co -nimeä käyttävä yhtiö haki ja sai Suomen Pankista 60 000 hopearuplan lainan vanhojen lainojen konvertoimiseen. Luotto edellytti osakkailta henkilökohtaiset takaukset: Längman joutui 38 osakkeensa puolesta 7600 hopearuplan henkilökohtaiseen vastuuseen.[1427]

Oldenburgin tulitikkutehtaan antia on pidetty Suomen ensimmäisenä osakehuijauksena, ja syystäkin. Yhtiön omistajat eivät kontrolloineet yhtiön kassavirtoja eivätkä tuotantopäätöksiä. Kaikki langat jäivät yhtiöstä jo luopuneen Oldenburgin käsiin, joka käytti hankkimaansa pääomaa kuin yksityistä omaisuutta. Samantapaisia yhtiön ja henkilökohtaisten rahojen sekaantumisongelmia oli muillakin varhaisilla osakeyhtiöillä, joskaan ei yhtä vakavin seurauksin.[1428] Pelisääntöjen kirkastamisen kannalta vuonna 1864 annettu asetus osakeyhtiömuodosta ei tullut lainkaan liian aikaisin.

[1421] Längmanin ja Hernmarckin sopimus 5.7.1861. Wasenius släkten 408.5.4.1.3.33. SLSA.
[1422] Längman C. Hernmarckille 20.7.1861. Kopiokirja. Längman. SP; Dag diarium 1861–1863. Längman. SP.
[1423] H. J. Oldenburg C. Hernmarckille 7.8.1861; 16.8.1861. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA.
[1424] H. J. Oldenburg C. Hernmarckille 5.8.1861. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA.
[1425] Längmanin ja Oldenburgin sopimus 28.8.1861. Längman. SP; Oldenburg oli kirjoittanut Längmanille 2250 ruplan velkakirjat 1.8.1860 ja 1.7.1861. Wasenius släkten 408.5.4.1.3.3. SLSA.
[1426] Längman Paul Wahlille 24.8.1861; G. Tigerstedtille päiväämätön. Kopiokirja. Längman. SP.
[1427] Längmanin 26.8.1861 allekirjoittamat velkakirjat. Längman. SP.
[1428] Schybergson 1964, 34, 114.

”Omistan nyt tehtaan yksin”

Saatuaan tulitikkuasiat jonkinlaiseen järjestykseen Längman matkusti syyskuun alussa 1861 Tukholmaan. Taloudenhoitaja Ekman oli vuokrannut kaupungista huoneen myös sinne saapuvalle Koskelinin perheelle.

Keväistä vilustumistaan säikähtänyt Längman halusi eroon vaivalloisista Suomen matkoista. Niiden kahden kuukauden aikana, joina hän oli keväällä ja alkukesällä asunut Koskelineilla, ajatus perheen muutosta lähemmäksi hänen tulevaa asuinpaikkaansa oli vahvistunut. Koskelinit suhtautuivat ajatukseen periaatteessa myönteisesti, kunhan Gustafisän työasiat saataisiin järjestykseen. Metsäpäällikkö saapui Längmanin jäljessä Tukholmaan ja jätti selvityksen edellisvuoden tukkikaupoista.[1429]

Tukholmasta Längman kirjoitti Viipuriin Wahlille ja esitti jälleen halunsa irtautua leveranssisopimuksesta. Hän perusteli sitä henkilökohtaisilla syillä ja sahaliikkeen keväisellä vapauttamisella sekä sen vaikutuksilla tukkikauppoihin. Värmlannissa Philipstadin vuorikoulussa opiskelevalle Björklundille hän ilmoitti sanoutuvansa irti sopimuksesta. Uudeksi yhtiökumppaniksi hän suositteli Arppea, jolla oli ”hyvä tuntemus ja joka asuikin seudulla. Jos olisin terveenä ja minulla olisi kaikki muut asiat jäljellä maassa, en olisi suinkaan hylännyt vuorimalmiaffääriä”, hän vakuutteli.[1430] Myöhemmin syksyllä hän ilmoitti Koskelinille lopettavansa kaiken Suomessa, ”sillä siellä on kylmä ja sinne on kohtalokasta palata”.[1431]

Malmön tehdastyömaan Längman näki vihdoin syys-lokakuun vaihteessa. Koskelinille hän kaavaili lumpunostajan tehtäviä Tukholmassa tai Göteborgissa. Samalla hän pyysi tätä etsimään ostajaa Jyväskylän kiinteistölleen.[1432] Tehtaan rakentaminen vaati vielä runsaasti varoja. Tontit oli ostettu kalliilla, mutta myös korkeat rakentamiskustannukset yllättivät. Tiilirakenteisen kolmikerroksisen tehtaan kaikki laitteistot toimisivat höyryllä. Kiinteistö oli määrä lämmittää kuparisilla kuumavesiputkilla ja valaista kaasulla. Laitoksen mallina oli viereiseen kortteliin muutama vuosi aikaisemmin valmistunut suuri puuvillakehräämö, jonka rakenteissa oli käytetty viimeisimmän englantilaisen arkkitehtuurivirtauksen mukaisesti runsaasti valurautaa.[1433]

Westinin laskelmat olivat pettäneet pahasti ja hän oli ilmeisesti kaunistellut tilannetta yhtiökumpanilleen. Pitkälle edennyt hanke oli kuitenkin vietävä loppuun. Längman, Westin ja Malmöhön jo muuttanut kapteeni Lindström matkustivat Kööpenhaminan ja Lyypekin kautta jälleen Berliiniin, missä he tapasivat englantilaismestari John Charlesworthin. Tämä muuttaisi pikaisesti Malmöhön. Westin hankki Saksasta tehtaalle säkkikaupoittain lumppuja kokeiltavaksi. Matka nosti jo hiipuneita odotuksia.[1434] Ilmeisesti Charlesworthin suosituksesta Längman markkinoi tehdasta H. Jaffe Brothersille

[1429] Längman G. Koskelinille 18.7.1861; 30.9.1861. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS; Tukholmassa allekirjoitettu tukkilasku. Längman. SP; Längman R. G. Ekmanille 25.7.1861. Kopiokirja. Längman. SP.
[1430] P. Wahl & Co Längmanille 27.4.1861. Längman. SP; Längman Paul Wahlille 13.9.1861; Björklundille 20.7.1861. Kopiokirja. Längman. SP; Björklund Längmanille 13.2.1861. Längman. SP. – Itse asiassa Arppe oli luvannut Björklundille työpaikan ruukillaan opintojen jälkeen.
[1431] Längman G. Koskelinille 6.12.1861. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.
[1432] Längman G. Koskelinille 9.10.1861. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.
[1433] Längman G. Koskelinille 30.9.1861. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.
[1434] Längman G. Koskelinille 7.10.1861. Kopiokirja. Längman. SP; Längman G. Mareliukselle 13.10.1861(jälj). Längman. SP.

Dundeehen Skotlantiin ja Georg Blakeleyn Brittania Millsille Dewsburyyn, eli shoddyn synnyinseudulle.[1435]

Solmiessaan yhtiösopimusta Westinin kanssa Längman oli aliarvioinut tehtaan perustamiskustannukset pahoin eikä osannut myöskään ennakoida lukuisia vaikeuksia, joita shoddyn tuotantoon vieraassa ympäristössä liittyi. Kolmas ikävä yllätys paljastui, kun selvisi että Westin oli rakentanut tehdasta osaltaan velaksi antamatta Längmanin aavistaa asiasta mitään: ”Kukaan ei olisi voinut olettaa hänen olevan sellainen haaveilija, hän on elänyt tänä vuonna kuin ruhtinas – sillä seurauksella että konkurssi on nyt oven takana.” Längman ei voinut eikä halunnut vetäytyä keskeneräisestä hankkeestaan, sehän olisi merkinnyt totaalisen tappion myöntämistä. Saadakseen tehtaan kokonaan itselleen hän maksoi Westinin yhtiölle ottamat huomattavat lainat ja myös tämän suurehkot henkilökohtaiset velat. ”Omistan nyt tehtaan yksin, mutta paljon tarvitaan rahaa sen saamiseksi kuntoon – ja käyntiin.” Westin jäi tehtaanjohtajaksi, ”aivan kuten Oldenburg, mutta ilman kassaa”.[1436]

Westinin maksukyvyttömyys lisäsi ikääntyvän liikemiehen taloudellisia rasituksia ja riskejä sekä kasvatti tämän työtaakkaa, vastuuta ja huolia. Rakentamiskustannukset kohosivat yli kaikkien laskelmien ja näkymät olivat epävarmat. Vanhuuden lepo karkasi hamaan tulevaisuuteen. Tästä Längman syytti myös itseään ja totesikin sarkastisesti kuuluvansa tiettyyn ihmisryhmään, jotka suunnitelmillaan päättivät ”tehdä itsestä oman orjansa”.[1437]

Längman oli laskenut nuoren ja tarmokkaan Westinin johtavan tehdasta jo omien sijoitustensa vuoksi tarkasti ja parasta tuottoa etsien. Yhtiön pääomistajana Längman oli ajatellut valvovansa tehdasta henkilökohtaisesti ja luottomiestensä avulla. Samalla hän avustaisi yhtiötä vientiponnisteluissa. Analogia Malmön ja Varkauden yhtiösopimusten välillä oli selvä. Vaikka Westin jäi vielä tehtaalle, hänen mahdollisuudet täyttää alkuperäistä tehtäväänsä olivat ratkaisevasti heikentyneet. Omistajaintressi puuttui.

Westinin vuoksi Längmanin oli mietittävä asumisensa uudelleen. Muutto Skooneen oli edessä, vaikka ”tarkoitukseni ei ollut koskaan asettua asumaan Malmöhön, vaan etsiä itselleni paikka miedommasta ilmastosta töistä vapaana”.[1438] Hän piti kuitenkin lähes Helsingin kokoista, noin 18 000 asukkaan Malmöä kehittyvänä kaupunkina, jossa pääomille löytyi aina jotain käyttöä.[1439] Satamaa laajennettiin parhaillaan ja muutaman vuoden kuluttua kaupungista pääsisi rautateitse Tukholmaan. Jo valmistuneen rautatieosuuden myötä Malmö oli vahvistanut asemaansa skoonelaisen viljakaupan vientikeskuksena. Sinne oli syntynyt myös monipuolista teollisuutta erityisesti F. H. Kockumin ansiosta. Kylpylätoiminta tosin oli vaatimatonta, mutta Kööpenhamina parantoloineen ja arvostettuine lääkäreineen sijaitsi vain muutaman tunnin päässä. Kaupunkien välillä pendelöi kolme päivittäistä höyrylaivavuoroa. Tonttikaupat kytkivät Längmania Malmön porvarispiireihin ja hän sai osallistua ”mitä loistavimpiin” kutsuihin, joita kutsuttiin ”Amarantin” tanssiaisiksi. Niitä järjesti säätiö, jonka jäseneksi pääsi vain

[1435] Längman H Jaffe Brothers:lle 31.10.1861; Georg Blakeleylle 3.11.1861. Kopiokirja. Längman. SP.
[1436] Längman G. Koskelinille 6.12.1861. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS; Kontobok 1858–1864. Längman. SP – Längman osti Westinin ulos 24 677 riikintaalerilla ja lupasi huolehtia tämän henkilökohtaisista reilun 14 000 riikintaalerin veloista.
[1437] Längman C. G. Bergstedtille 21.11.1861. Carl Gustaf Bergstedt G II e 1. OMA.
[1438] Längman C. G. Bergstedtille 17.9.1862. Carl Gustaf Bergstedt G II e 1. OMA.
[1439] Längman G. Koskelinille 12.2.1862. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.

naisen kutsumana – miesten päämääränä oli suojella kaunista sukupuolta ja tarjota sille huvituksia. Längmanille myönnettiin takin napinreikään kiinnitettävä Amarantin ritarikunnan ritarimerkki.[1440]

Vaikka Englannin ja Yhdysvaltojen välisen sodan uhka vaikutti haitallisesti ”keinovillan” kauppaan, Längman uskoi tehtaan edellytyksiin pitkällä tähtäimellä.[1441] Varmistaakseen Malmborgsgataniin ja Södra Promenadiin rajoittuvan tehdasalueen aitaamisen, tehtaan esteettömän toiminnan ja laajentamismahdollisuudet, hän osti tammikuussa 1862 samasta korttelista vielä Stora Nygatanin ja Studentgatanin sekä Studentgatanin ja Södra Promenadin arvokkaat kulmatontit. Tämän jälkeen hänellä oli hallussaan lähes koko kortteli.[1442]

Tonttikauppoihinsa Längman sai kuninkaan erityisluvan, jonka ulkomaalainen tarvitsi kiinteistön omistamiseen Ruotsissa.[1443] Ulkomaalaisena hän ei voinut kuitenkaan esiintyä tehdaskiinteistön johtajana: ruotsalaissyntyinen Ekman hankki helmikuussa 1862 oikeudet ”villalumpun tai nk. mungon puhdistamiseen ja nk. shoddyn valmistamiseen”. Tehtaan virallinen nimi oli nyt ruotsalaisittain ”Malmö Konst-Ull Fabrik”.[1444]

Längman arvioi laitoksen toimintakuntoon saattamisen vaativan 300 000 riikintaaleria: ”Saa nähdä, kuinka nopeasti sille saadaan tavanomainen korko – siihen menee useampia vuosia – asia on synkkä ja siihen täytyy suhtautua uskoen, että sen kanssa käy niin kuin muidenkin kanssa”, hän uskoutui Koskelinille. Mestari Charlesworthin taitoihin hän luotti, mutta epäili tämän olematonta paikallistuntemusta.[1445]

Kova stressi aiheutti jälleen fyysisiä oireita. ”Jatkuvan sekasorron ja huolien vuoksi” Längman ei kyennyt nukkumaan. Muisti oli heikentynyt ”mitä suurimmassa määrin”. Tämän hän koki erityisen huolestuttavana, sillä hän piti hyvää muistikykyä yhtenä liikemiehen tärkeimmistä avuista. Hän oli jo pitempään valitellut apulaisensa Ekmanin hajamielisyyttä. Tämä unohteli kesken kaiken mitä oli tekemässä, ”ja sellaiseksi hän on tullut kolmen vuoden aikana sahalla, kun kukaan ei huomannut pitää häntä jännityksessä”. Längman etsiskeli jo nuorempaa matka-apulaista. Ekman saisi itselleen paremmin sopivia tehtäviä tehtaalta.[1446]

Sairasteleva teollisuusmies tarvitsi myös Malmöhön luotettavan ja kyvykkään apulaisen: konttoritöissä Ekman kelpasi, mutta hän ei ollut oikea mies vaativaan isännöitsijän tehtävään. Parasta miehuuttaan elävä Koskelin oli sitä monessakin mielessä, mutta hänen muuttonsa oli ajankohtaista vasta muutaman vuoden kuluttua.[1447] Siihen kuitenkin jo varautuen Koskelin myi Längmanin toiveiden mukaisesti kauppiaskiinteistönsä maaliskuussa 1862 kauppias Mikael Parviaiselle ja muutti

[1440] Längman G. Koskelinille 29.1.1862. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS; Svensson 1981; Fridlizius 1981.
[1441] Längman G. Mareliukselle 28.12.1861(jälj). Längman. SP.
[1442] Kuolinpesän papereita. Längman. SP; Längman G. Koskelinille 5.2.1862. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS. – Uusista tonteista Längman maksoi 15 621 riikintaaleria.
[1443] Längman J. Holmille 14.12.1861. Kopiokirja. Längman. SP.
[1444] Maistraatin pöytäkirja 31.12.1861, N:o 722. MSA; Längman G. Koskelinille 19.2.1862. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS; R. G. Ekmanin päiväämätön tiedonanto. Längman. SP. – Käytännössä Ekmanin ainoa tehtävä oli tehtaan tilien tarkistaminen.
[1445] Längman G. Koskelinille 29.1.1862. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.
[1446] Längman C. G. Bergstedtille 15.3.1861. Carl Gustaf Bergstedt G II e:1. OMA: Längman G. Koskelinille 16.1.1862; 12.2.1862. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.
[1447] Längman G. Koskelinille 12.2.1862. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.

perheineen takaisin Korpilahden Kurkelaan.[1448] Längman odotti näkevänsä Sofian uudelleen kodinhoitajanaan ja kertoi etsivänsä Malmöstä asunnon, jossa molemmilla talouksilla olisi omat yksityiset tilansa, mutta jossa he Sofian työtä helpottaen voisivat aterioida yhdessä.[1449]

”En halua olla Wreden kanssa missään tekemisissä”

Kruunun ensimmäinen huutokauppavuosi epäonnistui lähes täydellisesti myös siksi, että viranomaiset yliarvioivat leimatuiksi saatavien yli-ikäisten puiden määrän. Luvattua puumäärää ei ollut tarjolla hakattavaksi eikä toimitettuna joenvarsille. Suurin osa puista leimattiin vasta kesällä. Sanomalehdet kertoivat tukkiasemista, joilla oli ”luvatun 10 000 tukin sijasta tarjolla vain tuhat tukkia”. Toisaalta sahanomistajat eivät lunastaneet kaikkia huutamiaan puita, vaikka ne olisivat olleet luvatusti tarjolla.[1450] Kruunu oli kaatanut kaikki leimaamansa puut, myös sydänhalkeilleet ja muuten virheelliset männyt. Ostajat kieltäytyivät vastaanottamasta epäkuranttia tavaraa.[1451]

Rannattomien metsäselkosten haltuunotto, päätökset hakattavista puumääristä ja kaatoalueista sekä leveranssiorganisaation rakentaminen veivät aikaa. Kruunu halusi välttää edellisvuoden virheet ja uudet huutokaupat lykkääntyivät. Niitä odoteltiin marraskuussa 1861, vaikka tukinajon olisi jo pitänyt olla käynnissä. Erityisen ongelmallista tämä oli pohjoisen sahoille, joilla ei ollut sopimuksia yksityisten metsänomistajien kanssa. Oulussa ihmeteltiin ja arvosteltiin metsähallinnon hidasta ja uneliasta toimintaa ja erityisesti johtaja Rabbe Wredeä.[1452]

Kalliokoskella oli vain muutama sopimus yksityismetsistä. Isännöitsijä Antman jättikin Simojoen reviirillä vihdoin talvella 1862 järjestetyssä huutokaupassa tarjouksen 6700 rungosta. Sitä ei hyväksytty ilmeisesti alihintaisena ja saha pantiin tukkien puutteessa seisomaan. Vuoden kokonaissahaukseksi jäi vajaa 6000 tukkia, mikä oli selvästi vähemmän kuin vielä sahausrajoitusten aikana.[1453] Vastaavassa tilanteessa oli koko läänin sahateollisuus.

Taloudelliset tappiot ja huutokauppajärjestelyt kuumensivat tunteita ja nostattivat lehdistössä, erityisesti *Oulun Wiikko-Sanomissa*, poikkeuksellisen voimakkaan kritiikin metsähallintoa kohtaan.[1454] Längman olisi halunnut irtautua Kalliokoskesta, mutta sahaosuuksille oli entistä vaikeampi löytää ostajaa. Näin hän jatkoi yhtiökumppaniensa neuvomista Malmöstä ja Lontoosta käsin.[1455]

[1448] Längman G. Koskelinille 9.10.1861. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS; Längman G. Koskelinille 15.12.1860. Kopiokirja. Längman. SP.
[1449] Längman G. Koskelinille 19.2.1862. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.
[1450] Strömborg 1862, 53–59. – Strömborgin viittaama lehtikirjoitus oli *ÅU*:n numerossa 94/1861.
[1451] Meinander 1950, 80
[1452] C. G. Bergstedt A. F. Waseniukselle 2.11.1861. Wasenius släkten 408.4.1. SLSA.
[1453] S. W. Antman Längmanille 19.4.1862; Sahakirjanpitäjä Pettersonin tilitykset. Wasenius släkten 408.5.4.1.3.6. SLSA.
[1454] Strömborg 1862, 50–59. – Strömborg mainitsee mm. seuraavat *Oulun Wiikko-Sanomien* kriittiset kirjoitukset: 23/1860; 7/1862; 10/1862; 12/1862; 16/1862; 23/1862. Strömborg puolusti kirjallaan Oulun läänin metsävirkailijoiden työtä.
[1455] Längman C. G. Bergstedtille 28.1.1862. Carl Gustaf Bergstedt G II e 1. OMA; Längman S. W. Antmanille 7.6.1862. S. W. Antmanin kauppahuone. OMA.

Myös Keski-Suomen metsäkaupat saivat kesällä 1861 uuden, kitkerän juonteen. ”Maanmittari Lindström” piti ”joka pitäjässä” kokouksia ja pyysi kruunun ylijäämämaiden haltijoita luopumaan viivyttelemättä ja ilman mittauskustannuksia sovitusta ”pienemmästä osasta”. Kruunu turvautui puunmyynnissään keinoihin, jotka hermostuttivat Längmania pahanpäiväisesti. Langenskiöld oli kannustanut, ilmeisesti jo kesällä 1860, Viitasaaren ja Saarijärven talonpoikia kruunun kanssa samoihin kantohintoihin. Kuopion läänin kuvernööri kuulutti kirkoissa, että sahojen vapauttamisen vuoksi talonpoikien oli syytä pyytää korkeampaa hintaa tukeistaan. Kun valtio tarjoutui vielä lunastamaan tiettyä hintaa vastaan kaikki palaneet metsät, Längman pelkäsi, että jatkossa hänen oli asioitava talonpoikien sijaan kruunun kanssa. Hän halusi luopua leveransseistaan eikä aikonut ”enää koskaan olla riippuvainen kruunun hyväntahtoisuudesta ja perustaa sen pohjalle jotain uutta sahaa”.[1456]

Puukaupoista irtautuminen vaati kuitenkin aikaa ja edellytti vastapuolelta joustavuutta. Sitä ei Paul Wahl & Co:lta kesällä 1861 löytynyt. Kun Amerikan sisällissota heijastui Ruotsiin jo likviditeettiongelmina, Längman suositteli Koskelinia sitomaan tukkeihin mahdollisimman vähän rahaa.[1457] Puukauppoja jatkettiin Keski-Suomessa jo puoliksi sammutetuin lyhdyin.

Viitasaarella, Saarijärvellä ja Laukaassa järjestettiin talvella 1862 valtion suuret tukkihuutokaupat. Koskelinin tarjoukset eivät menneet läpi, ”ilmeisesti siksi, etteivät ne täyttäneet senaatin minimivaatimuksia”. Samoin kävi Roseniuksen Laukaan tarjoukselle. Kariutuneita kauppoja kohtalokkaampaa Längmanin puukaupoille oli, että johtaja Rabbe Wrede oli Koskelinin sanoin ”antanut ilmaa nirsoilulleen” ja kieltänyt puunajon kaikista yhteismetsistä, joihin kuului impedimenttejä.[1458] Keski-Suomen kruununmetsät muodostuivat suureksi osaksi entisten yhteismetsien jakamattomista osuuksista.[1459]

Kruunulla oli oikeus varjella omaisuuttaan. Nyt se puuttui kuitenkin taannehtivasti jo toimitettuihin metsänjakoihin. Vaasan lääniin kuuluvissa Hämeenmaan osissa yhteismaat oli jaettu 1820-luvulla tilanomistajille erottamatta niistä kruunulle kuuluvia liikamaita. Metsähallinto katsoi nyt, että tilat olivat saaneet enemmän metsiä kuin mihin he säännösten mukaan olisivat olleet oikeutettuja. Tilat oli kuitenkin lunastettu verotiloiksi ilman reunaehtoja, eikä niiden metsäomistuksiin kiinnitetty huomiota ennen metsähallinnon perustamista.[1460] Metsähallinto kutsui näitä osuuksia ”kruunun varaamiksi impedimenteiksi”.

Metsänomistajilla tai vuokraajilla ei ollut aavistustakaan palstojensa mahdollisista rasituksista ennen maanmittari Lindströmin vuonna 1861 tekemää kiertoretkeä. Suuri osa Längmanin metsäsopimuksista Saarijärven Liimattalan ja Pyhäjärven kylissä sekä useissa

[1456] Längman C. G. Bergstedtille 12.7.1861. Carl Gustaf Bergstedt G II e 1. OMA.
[1457] Längman G. Koskelinille 6.12; 21.12. ja 23.12.1861. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.
[1458] G. Koskelin Längmanille 17.2.1862. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.
[1459] *HT* 22.6.1859. – Vuoden 1858 metsäpaloissa kerrottiin palaneen 79 900 ta. kruunun ei luovuttamia liikamaita (överloppsjord) ja 112 900 ta. yksityisten hallussa ollutta, mutta suurelta osin kruunun varaamaa metsää.
[1460] J. W. Rosenborg ja C.G. Langéen 1.10.1864. Längman. SP; Vrt. Jutikkala 1958, 308. – Autonomian ajan ensi vuosikymmeninä kruunu jakoi metsiä avokätisemmin perinnöksiosotoissa ja isojaoissa. Jutikkalan mukaan ”kruunun oikeudesta liikamaihin ei myöskään teoriassa liene pidetty – – niin jyrkästi kiinni kuin kustavilaisena aikana”; Kupiainen 2007, 41. – ”Itä-Suomessa – – kuvernööreille jäi suuri harkinta- ja päätäntävalta liikamaiden järjestelyissä – – esimerkiksi Pohjois-Savossa uudisasutukseen soveltunut liikamaa päätyi pääosin vanhoille taloille”.

Viitasaaren kylissä, kuten Konginkankaalla, osoittautuivat kruunun omistusvaateiden korruptoimiksi.[1461] Längman näki leveranssitoiminnan perustan uhatuksi:

> epätietoisuus kalvaa, kun tietää kruunun tulleen väliin, mikään tukinajo ei ole enää selvää, tukkien takavarikointeja ja luoja tietää mitä vielä. En halua olla Wreden kanssa missään tekemisissä, sillä olemme olleet vihamiehiä ja olemme ilmeisesti edelleen. Hän siis väijyy minua voidakseen mielihyvällä tehdä jonkin kauniin kepposen.[1462]

Wrede ja Längman olivat entisiä naapureita Elimäeltä, missä heillä oli ollut kiistoja jo 1840-luvulla. Längman piti Wredeä ”koppavana ja kuohahtelevana miehenä, joka laski vain sukujuuriaan”. Päijänteen seudulla liikkuessaan Wrede oli, näin Längman tiesi, toimituksillaan ja käskyillään herättänyt kaikkien halveksunnan, häntä oli yritetty saada jopa eroamaan kun hän oli ”suomalaisten” keskuudessa kerskunut Wreden verellään. Oulun seudulla tohtori F. Nylander oli haastamassa Wredeä oikeuteen, mutta Längman tiesi korkeiden viranomaisten toivovan tämän luopuvan vaatimuksistaan.[1463]

Wreden painavimmat motiivit olivat tuskin henkilökohtaisia, mutta ei hän yöuniaankaan menettänyt Längmanille aiheuttamiensa harmien vuoksi. Yhteenotto oli kuin toisinto kymmenen vuoden takaisista tapahtumista, jolloin Arppen Karjalassa tekemiä metsäkauppoja purettiin taannehtivasti vuosikymmentä aikaisemmin tapahtuneen maanmittarin virheen perusteella. Arppe, jolla itsellään ei ollut osuutta maanmittarin toimiin, koki metsistä tuolloin käydyn oikeustaistelun von Haartmanin häneen kohdistamaksi henkilökohtaiseksi vainoksi.[1464]

Wrede ja Malmön shoddytehdas tappoivat Längmanilta viimeisetkin kiinnostuksen rippeet Päijänteen puukauppoihin. Eikä siinä kaikki. Heikkilän höyrysaha oli saanut organisaationsa toimimaan täydellä teholla. Lehtitieto syyskuulta 1861 kertoi sen kaataneen peräti 160 000 tukkia, joista osa oli jo sahalla, loput uittoväylillä.[1465] Uitettujen tukkien määrä Kymijoella vähintään kolminkertaistui. Ruuhkia ilmeni myös vesistön latvoilla, koskien edustoilla. Viivästykset uhkasivat kalliisti kaikkia osapuolia. Längman oli hakenut ratkaisua uittorakenteiden yhteiskäytöstä. Hänellä ja Hobinilla oli vanha sopimus Äänekosken ja Kuusaan kosken uittoränniен käytöstä ja kesällä 1861 ränniyhtiön osakkaaksi otettiin myös Heikkilä.[1466] Kilpailijan uitot aiheuttivat silti harmeja.[1467]

Heikkilä vihittiin käyttöön tammikuussa 1862. Bolinderin konepajalta hankittu 100 hevosvoiman höyrykone käytti maan suurimman sahalaitoksen neljää kehää, joiden oli määrä sahata vuosittain 100 000 tukkia. Yhtiön peruspääomaksi ilmoitettiin 250 000 hopearuplaa.[1468] Heikkilä pelasi kovilla panoksilla. Lukuisia sahoja tunteva Koskelin arvioi yhtiön ”sotkuisimmaksi” mitä oli nähnyt, eikä Anjalan kappalaisen af Enehjelmin

[1461] Luettelo Längmanin sopimusmetsistä 31.12.1863. Längman. SP.
[1462] Längman G. Koskelinille 28.3.1862. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.
[1463] Längman C. G. Bergstedtille 17.9.1862. Carl Gustaf Bergstedt G II e 1. OMA; Ks. myös Topelius 2004, 78.
[1464] Mustelin 1969, 141–144.
[1465] *Wiborg* 3.9.1861.
[1466] Längman G. Koskelinille 18.7.1861. Kopiokirja. Längman. SP..
[1467] Längman G. Tigerstedtille 18.9.1861; N. T. Gaddille 13.9.1861. Kopiokirja. Längman. SP.
[1468] *Wiborg* 3.9.1861. *Hämäläinen* 23.1.1862; *Helsingfors Dagblad* 16.1.1862.

viesti loppuvuodesta 1862 kertonut muutoksesta parempaan: sahaa johdettiin huonosti ja lamaantuneesti. Työntekijät elivät puutteessa, eivätkä saaneet saataviaan yhtiöltä.[1469] Rahoitusvaikeuksien ohella Heikkilää painoivat toistuvat syytökset kalastusvahingoista ja sopimusrikkomuksista talonpoikien kanssa.[1470]

Saarijärveltä kirjoitettiin syksyllä 1862 viipurilaissanomalehti *Otavaan* pitkä kirje ”Helsingin herrain” vilungista metsäkaupoissa:

> Tämmöiset riepottelemiset onkin täällä näihin asti onnistuneet hywin, syystä että tehtaan isäntä Längman on täällä pitänyt kymmeniä wuosia samallaista metsäin ja puiden kauppaa, eikä ole milloinkaan tarwinnut maamiesten omaansa oikeuden kautta etsiä mutta aina on tullut maksu rehellisesti puheitten mukaan, niin tähän rehellisyyteen luottaen tekiwät näidenki kanssa kauppoja, mutta tässäpä pettyiki miehet.[1471]

Kirjoitus, josta Längman sai tuskin itse edes kuulla, puhuu selvää kieltä sen puolesta, ettei hänen vaurastumisensa metsäkaupoilla perustunut moraalisesti arveluttaviin keinoihin – ainakaan suhteessa talonpoikiin – kuten lukuisissa yhteyksissä on uumoiltu.[1472]

Längmanin onnistui lopulta myydä keväällä 1862 Jean Bruunille ja Paul Wahl & Co:lle kaikki metsävuokrasopimuksensa Laukaan, Rautalammin, Viitasaaren ja Saarijärven pitäjissä sekä Karstulan kappelissa 45 kopeekan kantohintaan. Hän arvioi runkojen määräksi 60 000, mutta ei taannut lukua kruunun impedimenttivaatimusten vuoksi. Puut sijaitsivat korkeintaan kuuden virstan päässä lähimmästä uittoväylästä. Koskelinille jäi tärkeä rooli: hänen oli määrä antaa vuosittain Jyväskylän markkinoiden aikaan kirjalliset ohjeet, mistä puita oli seuraavana talvena hakattavana. Vastaavasti vuosittain maaliskuun 25. päivänä kokoonnuttaisiin Koskelinin kotiin päättämään, koska kaadetut ja ajetut puut laskettaisiin.[1473] Samana keväänä 1862 Längman myi Jämsän Rekolankoskeen sahan perustavalle porvoolaiskauppias Wilhelm Steniukselle Keuruulta 5000 runkoa 50 kopeekan kappalehintaan.[1474] Vielä tämänkin jälkeen hänelle jäi joitakin leveranssilla solmittuja ja kruunun rasittamia metsäsopimuksia edellä mainituissa pitäjissä.[1475]

”Tämä voitto ystävyydestä ja hyväuskoisuudesta”

Oldenburgin irtaimisto takavarikoitiin Porissa syyskuussa 1861. Hän pakeni Pietariin, missä hän oli jo edellisvuosina viettänyt runsaasti aikaansa. Längmania lainaten ”hän lähti koettamaan onneaan Venäjälle”. Pietarista käsin Oldenburg yritti neuvotella velkojiensa

[1469] G. Koskelin Längmanille 30.3.1862. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS; af Enehjelm Längmanille 20.12.1862. Längman. SP.
[1470] Hyytiäinen 1968, 187, 192–193.
[1471] *Otava* 3.10.1862.
[1472] Vrt. esim. Jutikkala 1958, 347. – ”Loviisalainen sahapatruuna Längman hakkautti 1840-l. itselleen tukkeja Päijänteen rannoilla mistä vain halusi, kysymättä edes lupaa maanomistajilta.”
[1473] Wahl ja Koskelin, 19.4.1862 Viipuri. Wasenius släkten 408.5.4.1.3.30. SLSA.
[1474] Kontobok 1858–1864; Längman Steniukselle 13.9.1862 (jälj). Längman. SP; Hyytiäinen 1968, 188, 191. – Steniuksen konkurssin jälkeen Rekolankoski siirtyi 1860-luvulla loviisalaiselle Terichoffille.
[1475] J.W. Rosenborg ja C.G. Langéen 1.10.1864; Luettelo Längmanin sopimusmetsistä 31.12.1863. Längman. SP.

kanssa ja ilmeisesti pääsikin monien kanssa yhteisymmärrykseen akordista.[1476] Se ei muuttanut tosiasiaa, että hän oli polttanut sillat takanaan. Katkeroituneita entisiä ystäviä oli liikaa. Tukholmaan palannut Londicer ei antanut Oldenburgista ylevää arviota: ”tämä voitto ystävyydestä ja hyväuskoisuudesta saattaa muodostua yhdeksi hänen elämänhistoriansa valopilkuista”.[1477]

Oldenburgin kadottua omistajat sijoittivat tulitikkuyhtiöön vielä 100 ruplaa osakkeelta.[1478] Porissa lokakuussa 1861 pidetyssä yhtiökokouksessa osakkeen hinnaksi kirjattiin 300 ruplaa eli yhtiön arvo oli laskenut kesästä vielä neljänneksen. Tehtaan isännöitsijäksi nimitettiin Abraham Oldenburg, tilintarkastajana jatkoi Hernmarck apunaan kenttäkamreeri C. F. Ekholm. Längman oli antanut kirjeitse Hernmarckille ohjeita yhtiökokoukseen. Evästykset koskivat pankista saadun vekselin takaisinmaksua ja sitä, kuinka Oldenburgia pitäisi hyödyntää yhtiön palveluksessa sekä asettaa täyteen korvausvastuuseen 100 000 ruplasta. Hernmarck väitti myöhemmin, ettei ollut saanut Längmanin Poriin lähettämää kirjettä lainkaan käsiinsä. Längman epäili jo pahinta, sillä vuodenvaihteeseen mennessä hän ei ollut saanut myöskään yhtiökokouksen pöytäkirjaa käsiinsä.[1479]

Längman halusi Oldenburgin vastuuseen, mutta Hernmarckilta hän ei juuri apua saanut. Oldenburg rimpuili Längmanin otteesta tarjoamalla tälle henkivakuutuspapereita. Kun kiusanhenki ei jättänyt häntä rauhaan, Oldenburg retosteli Hernmarckille ”olevansa tarpeeksi viisas tarttuakseen kaikkiin niihin koukkuihin, joita Längman minulle asettelee”.[1480]

Abraham Oldenburgin ja Hernmarckin nimitykset tulitikkutehtaan johtotehtäviin merkitsivät tavallaan vanhan komennon jatkumista. Ehkä heillä katsottiin olevan parhaat edellytykset tilien selvitykseen H. J. Oldenburgin kanssa, joka yritti järjestellä Pietarista käsin henkilökohtaisia velkojansa ja myös tulitikkutehtaan myyntiä. Oldenburgin kirjeet Pietarista olivat epätoivoisen ja tasapainottoman ihmisen kirjoittamia. Mielialat vaihtelivat ja pienessäkin oljenkorressa hän oli näkevinään ratkaisevan käänteen. Mielentilansa vuoksi hän ei aina pystynyt kirjoittamaan itse kirjeitään. Ainoa ihminen, joka häneen enää mahdollisesti uskoi, oli onneton Hernmarck, mutta hänellä ei ollut muuta vaihtoehtoa: Oldenburgin vararikko olisi myös hänen loppunsa. Längmanille hän ei sitä voinut tietenkään tunnustaa. Mutta heikkoina hetkinä uskollinen Hernmarck tulistui Oldenburgille ja syytti tätä häpeämättömäksi, tunnottomaksi ja kevytmieliseksi sekä väitti tämän asiointitapaa rikolliseksi.[1481]

[1476] H. J. Oldenburg C. Hernmarckille 21.11.1861. Wasenius släkten 408.3.3. SLSA. – Oldenburg mainitsee tässä yhteydessä sellaisia nimiä kuin Wasenius, Ramsay, Törngren etc; Oldenburgin paosta Venäjälle, ks. Kaukovalta 1934, 269; Bonsdorff 1956a, 210–213; Längman C. G. Bergstedtille 21.11.1861. Carl Gustaf Bergstedt G II e 1. OMA.

[1477] G. Londicer C. Hernmarckille 9.9.1861. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA

[1478] Längman C. Hernmarckille 15.10.1861. Kopiokirja. Längman. SP.

[1479] Porin tulitikkutehtaan yhtiösääntö; Yhtiökokousptk. 7–8.10. 1861. Wasenius släkten 408.5.4.2.2. SLSA; Längman C. Hernmarckille 26.9.1861; Oldenburgille 31.12.1861. Kopiokirja. Längman. SP.

[1480] H. J. Oldenburg C. Hernmarckille 19.12.1861; 5.1.1862; 9.1.1862. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA; H. J. Oldenburg C. Hernmarckille 26.9.1862 Wasenius släkten 408.3.3. SLSA; Längman H. J. Oldenburgille 31.12.1861; 22.3.1862. Kopiokirja. Längman. SP.

[1481] H. J. Oldenburg C. Hernmarckille 1.6.1862. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA; Ks. myös Topelius 2004, 91.

”Kaikki tietävät kuinka minua on petetty”

Malmön maaliskuussa 1862 jättänyt Längman saapui Berliinin kautta jälleen Lontooseen, missä Ekman oli hoitanut hänen asioitaan jo marraskuusta lähtien. Uusi, alavaan maastoon sijoitettu kristallipalatsi oli raskasrakenteineen eikä tehnyt Längmaniin vaikutusta: ”onneksi vanha rakennus on nähtävänä”. Pääsyliput pidettiin kalliina kesäkuun loppuun asti, joten maailmannäyttelyssä oli tilaa rauhassa ja ”ujostelematta” tutkia kaikkea. Mutta sitä, jonka uteliaisuutta vuoden 1851 näyttely oli tyydyttänyt, ei yhden ja saman näyttelyn toistuva seuraaminen Längmanin mukaan palkinnut: ”Siitä on hyötyä niille, jotka voivat hyötyä vuosittain tapahtuvista parannuksista.”[1482] Venäjän osastolla oli esillä myös Gottlundin sienikokoelma, jonka Längman oli aikanaan toimittanut Lontooseen.[1483]

Omat asiat eivät olleet oikein kunnossa. Längman ei ollut arvannut terveytensä käyvän niin nopeasti niin heikoksi. Suurimpana syyllisenä hän piti Malmön tehdasta: ”pian täytyy kaikki lopettaa, sillä minun täytyy päästä lepäämään”.[1484] Huhtikuun alkupuolella hän makasi viikon ajan vilustuneena sängyn pohjalla heikoissa ajatuksen voimissa. Tällöin häntä kävi tervehtimässä myös Lontoossa asioiva Hernmarck.[1485] Toivuttuaan Längman tutustui shoddyn valmistukseen Dewsburyssa ja piipahti jälleen Liverpoolissa. Hän yritti palauttaa heikentynyttä kuuloansa Liverpoolin kasvitieteellisestä instituutista hankkimillaan resepteillä – ei kuitenkaan Lontoossa, missä vaunujen meteli veisi kuulon nopeasti vielä huonommaksi. Tohtori Beaumontin ilmaiseksi jakamissa ja ilmeisesti Ekmanin ruotsiksi kääntämissä resepteissä tarjottiin apua myös ruoansulatusvaivoihin, reumatismiin, reumaattiseen kihtiin, yskään, vilustumiseen ja hengitysvaivoihin.[1486]

Längman hankki myös turkkilaisia höyrysaunoja esitteleviä kirjoja, joita malmöläinen johtaja G. F. Bergh oli häneltä pyytänyt. Ilmeisesti hän kokeili itsekin tällaista hoitoa, koska ”mainitsi turkkilaisesta höyrykylvystä” Siltasaaren kylpylälaitoksen omistaneelle C. G. Langéenille.[1487]

Längmanin asianajajat olivat saaneet Dresserin haasteluettelon valmiiksi jo vuotta aikaisemmin, huhtikuussa 1861, jonka jälkeen prosessissa oli seurannut työläs kuulusteluvaihe. Kesäkuussa Längmanin asianajaja oli antanut oikeuskamarilla suulliset selvitykset, jota oli seurannut runsaasti aikaa vienyt yhteydenpito Längmanin ja Dresserin asianajajien välillä. Laajan todistusaineiston kääntäminen milloin englanniksi milloin ruotsiksi työllisti kovasti Längmanin edustajia. Prosessi eteni hitaasti ja vaikutti siltä, ettei Längmanin läsnäoloa kaivattu ennen loppusyksyä. Tuolloinkin hän lähetti Lontooseen apulaisensa Ekmanin. Längmanin lopulta saavuttua metropoliin maaliskuussa 1862 jutulle tunnusteltiin – ilmeisesti Dresserin edustajien aloitteesta – kompromissia. Dresserin kompromissihalu ei ollut todellista, minkä Längmanin puoli huomasi kohta. Dresserin

[1482] Längman C. G. Bergstedtille 9.4.1862. Carl Gustaf Bergstedt G II e 1. OMA; Längman C. G. Bergstedtille 10.5.1862. Kalliokosken saha. OMA.
[1483] Pulkkinen 2003, 224.
[1484] Längman G. Koskelinille 28.3.1862. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.
[1485] Längman C. G. Bergstedtille 9.4.1862. Carl Gustaf Bergstedt G II e 1. OMA.
[1486] Päiväkirja 1861 & 1862 & 1863. Längman. SP; Längman G. Koskelinille 19.5.1862. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.
[1487] Päiväkirja 1861 & 1862 & 1863. Längman. SP; Längman C. G. Langéenille 2.6.1862. Kopiokirja. Längman. SP. – Suuri osa Längmanin kopiokirjan kirjeistä on vain lyhennelmiä pääteemoista, kuten tässäkin tyyliin ”Nämnt on Turkiska ångbad. Bedt aflämna brefvet till Jägerhorn – egenhändigt”.

aikailustrategia toimi: kun prosessi eteni lordikanslerin oikeudessa kuulusteluvaiheeseen syksyllä 1862, Längman oli jo Malmössä.

Bisnekset eivät edenneet Ruotsissakaan toivotusti. Längman tunnusti alkukeväästä 1862 Koskelinille pelkäävänsä pahinta. Malmön hanketta ei ollut pohdittu loppuun asti ja ”suunnattomia summia menetetään, kun pitää löytää ostajaa jollekin, jota kukaan ei halua ennen kuin joitakin vuosia on mennyt ja tehdas osoittanut kannattavuutensa”.[1488]

Tehtaalla oli myös tuotannollisia ongelmia. Shoddyn valmistuksessa oli kiinnitettävä erityistä huomiota lumppujen tarkkaan lajitteluun sekä ostettaessa että työstettäessä. Taitamattomuus, tietämättömyys tai välinpitämättömyys johti pahimmassa tapauksessa suorastaan vastenmielisen oloisen, epähygieenisen ja pienen kuiturakenteen vuoksi myös hauraan shoddyn valmistukseen. Näistä tunnetuista ongelmista kertoo jotain myös se, että englannin kieli oli täydentynyt uudella ala-arvoista tai surkeaa merkitsevällä sanalla: ”shoddy”.[1489] Epätoivoinen Längman tuskasteli: kenet hän saisi ”tänne, joka ymmärtäisi asiansa. Ruotsalaiset eivät tästä ymmärrä, ja saksalaiset ja englantilaiset eivät tunne ympäristöä ja sen lumppumateriaaleja. Nyt vasta sain itselleni tehtaan, jossa kaikki salaisuudet paljastuvat minun tappiokseni.”[1490]

Yrityksistä huolimatta yhtiökumppania ei löytynyt. Tanskan shoddytehtaiden omistajille Längman ehdotti Malmön yhteisostoa, jolloin nämä voisivat tuottoisasti kontrolloida lumpun hintaa Tanskassa ja järjestää kolmelle laitokselleen yhteismyynnin Englantiin. Potentiaaliset ruotsalaisehdokkaat kavahtivat uuden toimialan riskejä, eivätkä halunneet Längmanin maksumiehiksi. Kariutuneet neuvottelut kaiversivat väistämättä myös Längmanin omaa uskoa.[1491] Tieto aikeesta perustaa toinen shoddytehdas Ruotsiin herätti hänessä enemmän toivoa kuin huolestumista: ”Olisi toivottavaa, että herra Lundström liittoutuisi minun kanssani, eikä perustaisi omaa tehdasta.” Längman oli valmis myymään tälle vaikka koko tehtaansa, sillä ”kaikki tietävät kuinka minua on petetty”. Ulkopuolisille hän yritti parhaansa mukaan vakuuttaa, ettei häntä ajanut myyntiin uskon tai rahojen puute, vaan yksinomaan sairaudesta johtuva tarve vapautua liiallisesta työtaakasta.[1492]

Malmön tehtaan kohtalo vaivasi Längmania myös Lontoossa, suorastaan silmiinpistävästi – näin raportoi hänet siellä toukokuun lopulla tavannut Kockumin sukulaismies ja jatkoi: ”Uskooko eno, että se on jotain kannattavaa, vai ovatko perustamiskustannukset jo nyt aivan liian korkeat?”[1493] Myös lumpun hinta kohosi ”suunnattomasti”. Längman kehotti Tukholmassa asuvaa Varkauden entistä ruukintarkastajaa Gustaf Mareliusta tiedustelemaan villalumppua paperitehtailta.[1494]

[1488] Längman G. Koskelinille 9.3.1862. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.

[1489] Shoddy-sanan etymologiasta ja sen kytkeytymisestä Yhdysvaltojen sisällissodan aikaisiin itsestään hajoaviin palttoisiin, ks. *World Wide Wordsin* sivulta www.quinion.com/words/qa/qa-all2.htm

[1490] Längman G. Koskelinille 9.3.1862. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.

[1491] Längman Löwener & Co:lle 27.3.1862. Kopiokirja. Längman. SP. – Toinen shoddytehdas oli ilmeisesti erään herra Märckin omistuksessa.

[1492] Längman G. Mareliukselle 12.5.1862 (jälj). Längman. SP. – Todennäköisesti kyseessä oli tukholmalainen lumppukauppias ja villatekstiilien valmistaja C. F. Lundström (monipuolinen teollisuusmies ja Jönköpingin tulitikkutehtaan perustaja), vrt. päiväkirja 1861 & 1862 & 1863 Längman. SP; Curman 1996, 116, 131–135.

[1493] Gottfried Beijer H. F. Kockumille 29.5.1862. Kockum. MSA.

[1494] Längman G. Mareliukselle 12.5.1862 (jälj). Längman. SP.

Yhdysvaltojen sisällissodan vuoksi vaatelumpuista tehtyä keinovillaa pystyttiin myymään vain polkuhinnalla. Neulelumpuista saatu villa kävi kaupaksi, mutta raaka-ainetta oli hankala saada Ruotsista. Vaikean yhtälön vuoksi Längman kaavaili syksyllä 1862 tehtaan muuttamista osakeyhtiöksi sekä tuotannon suuntaamista pikku hiljaa uusiovillasta vaatteiden valmistukseen, joka näytti kannattavalta liikealalta.[1495] Tehtaan villakehräämö käyttäisi työstetyn ja puhtaan villan sekoitusta. Laitos olisi mahdollista laajentaa vaatetehtaaksi, mikäli ”sanoin kuvaamattomia tappioita” tuottanut keinovilla ei kääntyisi kannattavaksi. Tehdas sopi tietyin reunaehdoin jopa paremmin vaatteenvalmistukseen, kutomiseen laitos ei ollut tarpeeksi iso, kehräämiseen kylläkin. Kutomisen voisi kuitenkin organisoida käsityönä tehtaan ulkopuolella.[1496] Längmanin vuoden 1863 aikana teettämät huomattavat investoinnit tähtäsivät juuri tuotannon uudelleen kohdentamiseen.[1497]

Tehdasalue muodostui tuolloin kolmesta yhteenkytketystä kolmikerroksisesta kivirakennuksesta, jotka valaistiin kaasulla. Voima-aseman pohjakerrokseen oli asennettu höyrykattilat ja höyrykoneet, vintin täytti kolme suurta vesisäiliötä. Varsinainen tehdas lumppua keinovillaksi työstävine koneineen toimi keskimmäisessä rakennuksessa. Makasiinin alakerta oli varattu tallille, rehuvarastolle ja varastoille, toisessa kerroksessa sijaitsi renkien asuntoja ja muita huoneita. Myös yläkerros oli jaettu huoneisiin. Piharakennus toimi hiilivarastona.[1498] Tehtaan laitteistoihin kuului keinovillaa pakkaava prässi, kolme englantilaista jyrsijää, pölynimuri ja hissikoneisto, joka kävi muitten laitteiden tavoin höyryllä.[1499]

Ekman teki lumppuostoksia Winsenin villatehtaalla Hannoverissa, mutta ratkaisevaa lievitystä jatkuvaan raaka-ainepulaansa yhtiö sai vasta joulukuussa 1862 Motalan paperitehtaalta hankituista lumpuista.[1500] Tehdas myi vuoden 1862 lopulla Hampuriin vähäisiä määriä lumppua, jonka jälkeen Ekman kierteli Englannin teollisuuskaupunkeja ja hankki tarpeellisia tietoja tuotannonmuutoksesta. Samalla hän etsi asiakkaita Malmön lumpulle. Ponnistelujen tuloksena Längman myi keväällä 1863 Hulliin C. C. Bröckner & Co:lle tilikirjassa tarkemmin määrittelemätöntä materiaalia peräti 2146 punnalla. Syksyllä Malmöstä lähetettiin villalumppua Hampuriin ja Hulliin.[1501] Malmön laitos oli enemmän osto- ja myyntiliike kuin tehdas.

Tehtaalla kesäkuusta 1863 alkaen pidetty kassaluonnos osoittaa, että se hankki villalumppua ympäri Etelä-Ruotsia. Toiminnan vaatimattomista puitteista kertoi kuitenkin palkattujen työntekijöiden määrä: kirjanpitäjä Samuel Meisner, kapteeni Lindström, yksi

[1495] Längman G. Koskelinille 2.10.1862. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS; Vrt. Curman 1996, 131–135. – Vuonna 1858 valmistuneen Jönköpingin tekstiilitehtaan villasta ja puolivillasta kudotut kankaat saivat hyvän menekin ja palkittiin Lontoon maailmannäyttelyssä 1862 pronssimitalilla.
[1496] Längman G. Koskelinille 2.12.1862;8.1.1863. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.
[1497] R. G. Ekmanin lausunto. Wasenius släkten 408. 5.4.1.3.31. SLSA; Längman A. W. Wahrenille 21.2.1863. Oy Forssa Ab, F.1 k.28. ELKA.
[1498] Ekmanin selvitys tehdaskiinteistöstä. Wasenius släkten 408. 5.4.1.3.31. SLSA; V. von Haartman fin.toim.kunnalle 26.10.1864. Kuolinpesän papereita. Längman. SP.
[1499] Ekmanin selvitys tehdaskiinteistöstä. Wasenius släkten 408.5.4.1.3.31. SLSA; Perunkirjoitus Malmössä 2.1.1864. Kuolinpesän papereita. Längman. SP. – Perunkirjoituksessa koneet arvotettiin 7848 riikintaaleriksi
[1500] Kontobok 1858–1864. Längman. SP.
[1501] Malmön tehtaan tositteita. Längman. SP. – Hulliin myytiin C.C. Bröckner & Comp:lle lumppua 233 punnalla ja Hampuriin Bernhard Lundille 1871 riikintaaleilla.

siivooja ja yksi lumpun lajittelija. Lajitteluun palkattiin tarvittaessa päivätyöntekijöitä.[1502] Tehtaan höyrykone kävi lokakuuhun 1863 mennessä ainoastaan kolmen kuukauden ajan.[1503]

”Jos kuolen, niin Te säilytätte tehtävänne ja Sophiella ja lapsilla on tarvitsemansa kuolinpäiväänsä saakka”

Längmanin entinen kodinhoitaja Sofia, tämän neidoksi varttunut tytär Hjelmina, Längmanin kummilapset Uno ja Elida sekä Sofian äiti istuivat kesäkuussa 1862 toisen luokan junavaunussa. Längman oli maksanut heille liput tammikuussa vihitylle Suomen ensimmäiselle rautatieosuudelle Hämeenlinnasta Helsinkiin. Vielä talvella Längman oli ajatellut perheelle paria huonetta hyvämaineisesta kööpenhaminalaisesta parantolasta, joita myös ”kreivit, paronit, kenraalit ja sentapaiset käyttävät”.[1504] Seurueen lopullinen määränpää oli tällä välin vaihtunut – ilmeisesti Längmanin pitkittyneen Englannissa oleskelun vuoksi – Tukholman seuduksi. Koskelinin perhe otti kylpylähoitoja Södertäljessä ja Söderköpingissä.[1505]

Tukholmaa puolsi myös Hjelminalle varattu paikka sikäläisessä pensionaatissa. Längman olisi mielellään nähnyt myös kuusivuotiaan Unon jäävän Tukholmaan. Tästä ajatuksesta hänen oli tosin saatava vielä vakuutetuksi Unon vanhemmat:

> Sillä hän on jo siinä iässä, ettei yhtään aikaa pitäisi menettää sopivan kouluopetuksen saamisessa, ja kun muutto maalle vie häneltä siihen kaiken mahdollisuuden, ja kun oppi, jota hän ajoittain voi Jyväskylässä saada, ei ole niin opettavaista kuin samanlaisissa kouluissa Tukholmassa pitäisi olla, ja kun jokaisen ihmisen aivot tarvitsevat niiden vastaanottokyvyn mukaista ruokintaa, jota kautta aivot ensin leikkimällä saavat nopeammin ja helpommin mahdollisuuden ymmärtää kaiken muun mitä myöhemmin eteen tulee, niin haluan ajoissa ja vielä eläessäni täyttää velvollisuuteni kummipoikaani kohtaan – – mitä hän ei voi Tukholmassa nähdä mitä hän Kurkelassa näkisi – – samanikäisten paremman kasvatuksen saaneiden lasten seura tukisi myös hänen ymmärryksensä kehittymistä.[1506]

Palattuaan Malmöhön Längman kutsui Gustaf Koskelinin Tukholmaan, minne hän oli itsekin matkalla. Mieltä painoi jo etukäteen tieto Sofian haluttomuudesta jättää Unoa: ”Siellä emme voi kuitenkaan pitkään Sofian vuoksi olla, sillä heidän täytyy matkustaa, koska eivät löydä sitä rauhaa, jota [heillä on] Kurkelassa niin köyhissä oloissa, musta huoli päivittäisestä”. Yhteiseloa kesti kaksi viikkoa. Sofia ei halunnut enää lykätä paluumatkaa pitkälle edenneen raskautensa vuoksi. Eron hetki oli herkkä.[1507]

[1502] Cassa kladd. Längman. SP.
[1503] Wasenius släkten 408. 5.4.1.3.31. SLSA.
[1504] Längman G. Koskelinille 5.2.1862. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.
[1505] Längman G. Koskelinille 19.5.1862. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.
[1506] Längman G. Koskelinille 3.7.1862; 11.8.1862. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.
[1507] Längman G. Koskelinille 11.8.1862; 17.9.1862. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS; Längman J. Dippellille 11.8.1862; 18.8.1862. Kopiokirja. Längman. SP. – Tukholman postiosoitteekseen Längman antoi C.A. Scharp & Co:n. Koskelinit tapasivat Tukholmassa myös Varkauden entisen kamreerin Mareliuksen ja rouva Almqvistin, Varkaudessa ja Juantehtaalla toimineen tarkastajan E. G. Almqvistin puolison.

Unon koulunkäynti oli osa suurempaa kysymystä: olisiko Koskelinin perheen tulevaisuus Ruotsissa vai Suomessa? Gustaf Koskelin oli jo alustavasti lupautunut muuttoon. Vieras ympäristö ja uudet työtehtävät arveluttivat kuitenkin. Ruotsissa hän olisi entistäkin riippuvaisempi Längmanista; tämän heikkenevä terveys yhdistyneenä tehtaan huolestuttaviin tulevaisuudennäkymiin ei luvannut hyvää. Suomessa Koskelin oli tunnustettu ja kysytty metsäalan ammattilainen. Vaaka kallistui kotimaan puolelle kun ulkomaista aikaisemmin haaveillut Sofia kääntyi samalle kannalle. Ja siihen oli tyytyminen. Längman mietti Koskelinin kanssa tämän mahdollisia työnantajia ja nosti esiin porvoolaisen Wilhelm Åbergin, loviisalaisen Arseni Terichoffin ja helsinkiläisen piirilääkäri Granlundin nimet.[1508]

Koskelinia kiehtoivat myös haasteet rautateollisuudessa. Toimialasta edelleen hyvin perillä oleva Längman kehotti häntä varovaisuuteen: Suomen Pankki ei halunnut enää tukea raudanvalmistajia ja vaati lyhennyksiä myöntämistään lainoista, pelkkien korkojen maksu ei enää riittänyt. Vaikeuksiin joutunut ystävä, Koskensaaren ruukinpatruuna Boije oli kysellyt lisärahoitusta, mutta Längman oli kieltäytynyt tahdikkaasti vetoamalla Malmön tehtaan suuriin panostuksiin. Koskelinille hän tunnusti avunpyynnöstä kieltäytymisen syyksi Boijen uhkaavan tilanteen, jota pahensi edelliskesän kato, putlauksen menestys sekä uuden malminsulatusmenetelmän [mullistava bessemer -menetelmä] leviäminen, joka mitä ilmeisimmin laskisi kankiraudan hintaa.[1509]

Sofia Koskelinin mieli muuttui lokakuussa, kun kuukauden ikäinen poikavauva, jonka kummiksi Längman oli jo tarjoutunut, kuoli. Edellisvuonna hän oli menettänyt puolivuotiaan tyttövauvan. Viimeisimmän takaiskun jälkeen Sofia näki Längmanin puheet terveellisemmästä ilmastosta ja paremmista lääkäreistä uudessa valossa. Elämä surun järkyttämässä Kurkelassa ahdisti ja puolisot riitelivät. Sofia kirjoitti suoraan patruunalle ja pyysi tätä järjestämään hänelle ja lapsille toisen asuinpaikan. Samalla hän paljasti kuinka hänen miehensä koki Längmanin rajoittavan vapauttaan ja painostavan testamenttilahjoituksellaan. Längman luki kirjettä ristiriitaisin tuntein. Se herätti toiveita perheen saamisesta Malmöhön, mutta hän ei voinut hyväksyä Sofian ja lasten muuttoa ilman perheenpäätä. Gustaf Koskelinia oli taivuteltava, vaikka tämän epäluulot loukkasivat:

> Kaikkien terveyden, samoin kuin lasten koulutuksen kannalta, olisi muutto suositeltavaa, sillä mitä hyödyttää tuhat ruplaa enemmän silloin kun terveys tuhotaan; – jos kuolen, niin Te säilytätte tehtävänne ja Sophiella ja lapsilla on tarvitsemansa kuolinpäiväänsä saakka. Ja täältä voisivat sairastelevat minun avustuksellani matkustaa lämpimämpiin ja terveellisempiin maihin, joissa itse parannan terveyttäni – – Tunnen aina velvollisuudekseni kiittää Sophieta hänen hyvästä sydämestään ja pitkästä palvelusajastaan, sekä [huolehtia] lasten kasvatuksesta, että te olisitte voinut muuta uskoa kuin, että kaikki on hyvää tarkoittavaa ja hyvin mietittyä. Mutta jos Te tunnette itsenne vapaammaksi ja osin

[1508] Längman G. Koskelinille 17.9.1862. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS; Ahvenainen 1984, 231. – Terichoff perusti 1861 Israel Sucksdorffin kanssa Jämsänkosken Rekolankoskeen vesisahan. 1880-luvulla hän perusti höyrysahan Loviisaan Koholmenin.
[1509] Längman G. Koskelinille 21.10.1862. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS; Laine 1950, 453–455.

> edullisemmaksi jäädä Suomeen, niin tulevat Sophielle ja lapsille myöntämäni jälkisäädöslahjoitukseni aina pysymään muuttumattomina.[1510]

Koskelin harkitsi sahapuolikkaan ostamista heinolalaiselta P. H. Bökmanilta, Längmanin vanhalta laivurilta. Längman lupasi lainan, mutta vain mikäli Koskelin päättäisi jäädä Suomeen. Tätä hän ei kuitenkaan toivonut vaan tunnusti omat tarpeensa. Väliaikaisluontoinen hotellielämä tuntui jo raskaalta:

> Mielelläni näkisin teidät täällä lähempänä, voisin olla ajoittain talousperheeni kanssa, sillä matkoiltani palaisin mielellään omaan kotiini, jossa voisin levätä ja valmistautua ajoissa lähestyvään poismenooni. Siksi toivoisin, että minulla olisi joku joka tietäisi toteuttaa tahtoni jäämistöni suhteen. Teillä olisi tuolloin paremmat edellytykset valvoa kummilasten ja Sofian etuja, joista paljon tärkeämpää kuin mikään muu ovat opiskelu ja teidän kaikkien terveys – – Ottaen huomioon teidän kaikkien sairaalloisuuden ja erityisesti Sophien, jolla on odotettavissaan mitä suurimmassa määrin säälittävä elämä ja riutuva kuolema, myös Hjelminan tulevaisuus olisi synkkä, jos heidät pakotetaan asumaan ikimetsissä. Velvollisuuteni on toivoa teidän muuttoa tänne Sophien terveyden vuoksi, joka on kärsinyt niin Ummeljoella kuolleen Marian vuoksi, sillä hän on niin usein pyytänyt minua ja minä olen luvannut, että koko perhe – – .[1511]

Sofian ikävöimä, parisen vuotta aikaisemmin kuollut Maria Swanström oli Längmanin sisarpuolen tytär, entinen Parpulan taloudenhoitaja ja sahanhoitajan puoliso. Gustaf Koskelin taipui lopulta puolisonsa ja isäntänsä toiveisiin ja kirjoitti talvella 1863 olevansa valmis muuttamaan – Sofian ja lastensa vuoksi. Längman piti päätöstä viisaana, mutta muutoin hän oli hyvin tyytymätön. Koskelin oli laiminlyönyt tukkitilien päättämisen ja raportoinnin: ”Laskut täytyy toimittaa täsmällisesti, sillä siten ylläpidetään ystävyyttä, siltä osin asia ei ole nyt lainkaan hyvin. Teidän pitäisi jo ymmärtää lähentää eikä etäännyttää ystävyyttäni.”[1512]

Kirjeenvaihdon lämmin sävy oli poissa, lopullisesti. Jatkossa Längman kirjoitti vain lyhyesti ja tiiviisti, liikeasioissa pitäytyen – ja Koskelinia teititellen. Kesäkuussa hän tosin vielä kehotti Sofiaa terästäytymään omapäisen Unon kasvatustyössä. Sofia oli kysellyt rahaa Tukholman matkaa varten, mutta Längman piti matkaa liian kalliina tehtäväksi joka vuosi. Hän lupasi käydä Tukholmassa tervehtimässä neitoa. Sofia saisi hakea Hjelminan kotiin vuoden kuluttua.[1513] Koskelinien muutosta Ruotsiin ei enää kirjoiteltu.

Elämästään Malmössä Längman kertoi niukasti. Perusoireidensa reumatismin ja kihdin ohella hän kärsi kuitenkin rintakivuista ja hengenahdistuksesta. Vaivojaan hän hoidatti lääkintävoimistelijalla. Paino laski huolestuttavasti. Kirjeet jäivät keväällä 1863 lyhyiksi

[1510] Längman G. Koskelinille 2.12.1862. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS; Williamiksi kastettu poika syntyi 17.9.1862 ja kuoli 30.10.1862. Längman ehti tarjoutua pojan kummiksi. Sofia Koskelinin helmikuussa 1861 synnyttämä Valborg- tyttö kuoli 5.8.1861.
[1511] Längman G. Koskelinille 8.1.1863. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.
[1512] Längman G. Koskelinille 13.3.1863. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.
[1513] Längman G. Koskelinille 7.6.1863. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.

myös kiireen ja stressin vuoksi: kirjoittaessaan ja ajatellessaan hänen päänsä ”tuntui loppuunkuluneelta ja rättiväsyneeltä ja sitä särki sanoin kuvaamattomasti”.[1514]

”Siihen on syyllinen hallitus”

Isänmaansa asioita Längman seurasi *Finlands Allmänna Tidningiä* lukemalla ja tietenkin kirjeenvahtoa käymällä. Hallituksen vahva mies Langenskiöld oli sahayrittäjien silmissä lupaustensa pettäjä, eikä hänen rahapolitiikkakaan saanut Längmanin kiitosta. Setelien lunastus hopealla oli päättynyt Venäjällä ja Suomessa vuonna 1854. Valuuttakurssi heikentyi ja Venäjän yritykset vakauttaa ruplan arvoa päättyivät Hampurin kriisiin kolme vuotta myöhemmin. Oman rahayksikön, markan, Suomi sai vuonna 1860. Markan merkitys jäi symboliseksi niin kauan, kun sen arvo kytkettiin Venäjän ruplaan. Ruplan ripeä vahvistuminen helmikuusta 1862 alkaen osoitti Suomen talouden tarvitsevan riippumatonta, hopeakantaan sidottua markkaa.

Kun Pietari antoi ehdollisen luvan hopeakantaan siirtymiselle, Langenskiöld järjesti kesällä 1862 Suomen Pankin hopeavarannon vahvistamiseksi 16 miljoonan markan lainan Rotschildin pankista Saksasta. Rahalle tuli kotimaassa yllättävää käyttöä. Kolmen paremman satovuoden jälkeen halla vieraili viljapelloilla tuhoisin seurauksin. Nälänhädän estämiseksi valtio rahoitti lainallaan lähinnä viljantuontia. Christian Hobin osti 27 000 hopearuplan korottomalla lainalla ruista Pietarista. Hänen oli määrä myydä Varkauteen ja Kuopioon toimitettu vilja Viitasaaren talonpojille. Rukiin korkea hinta karkoitti kuitenkin ostajia ja Hobin sai viljansa kaupaksi lähinnä luotolla. Samanlaisia vaikeuksia koki oululaiskauppiaiden viljayhtiö.[1515]

Hobinin vaikeudet kasautuivat uhkaavasti. Vaikka hän oli myynyt tukkeja Ummeljoen lisäksi Heikkilän sahalle, hänen leveranssitoimintansa kangerteli. Längmanille hän maksoi vahingonkorvauksia pariinkin otteeseen. Kesällä 1862 Hobinin tukkilautta seisoi Viitasaaren Löytänä-järvessä jo toista vuotta aiheuttaen harmia muille uittajille.[1516]

Rotschildin rahat kuluivat siis venäläisviljaan, mutta Langenskiöld ei tinkinyt hopeakantatavoitteesta. Suomen Pankki kiristi vanhojen lainojensa perintää. Liikkuvan rahan määrä väheni. Samaan aikaan markan arvo revalvoitui vahvistuvan ruplan mukana. Nyt jos koskaan maa olisi tarvinnut elinvoimaista teollisuutta. Markan vahvistumisesta kärsi etupäässä vientiteollisuus. Häviäjiä olivat sahat, joilla oli tarve myyntitulojensa pikaiseen kotiuttamiseen sahaliikkeensä pyörittämiseksi.

Längman seurasi tilannetta syyskuussa 1862 Malmöstä, tapansa mukaan kriittisenä: ”Mitään sellaista maata, jolta puuttuu se teollisuudenala, johon sen luonnonvarat antavat sille edellytykset, ei voida pitää hyvinvoivana. Nyt esiintyy jo rahapulaa siitä laiminlyönnistä, että on vedetty sisään mikä on voitu, mikä melko hyvin sopiikin yhteen näiden nälkävuosien kanssa.” Sahoilta, joilta oli viety ansiomahdollisuudet, ei voinut paljoa apua odottaa: ”Ehkäpä nämä oppivuodet saavat kruunun luopumaan liian korkeista runkohinnoista”. Näitä ajatuksia piti tuoda esille ”sopivalla tavalla jossain

[1514] Längman G. Koskelinille 2.10.1862; 2.12.1862; 18.12.1862; 12.5.1863. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.
[1515] C. Hobinin kirjeet A.F. Waseniukselle 1862–1863. Wasenius släkten 408.4.1. SLSA; Anttila 1953, 211–212. – Vuonna 1863 Hobin sai 31 talonpojan takaamana 20 000 markan lainan SP:n avustusrahastosta; Oulun viljayhtiöstä, ks. Ikonen 1991, 116–120.
[1516] Viitasaaren tk. Haapaniemen kylässä 23.4.1863; Eric Forssell liquid 1863. Längman. SP.

sanomalehdessä, eikä laiminlyödä, tämä sopisi parhaiten oululaisille, koska siellä hätä on suurin ja kruununmetsät suurimmat. Ole siksi hyvä ja johdata asioita jollakin tavoin, sillä juuri nyt putoavat huomautukset asiasta hyvään maaperään", hän kirjoitti yhtiökumppanilleen, pormestari Bergstedtille.[1517]

Kuukautta myöhemmin Längman arvosteli hallitusta toiselle yhtiökumppanilleen Antmanille:

> Kruunun, joka halua köyhdyttää sahanomistajat pyrkiessään rikastumaan metsillänsä, pitäisi siksi huolehtia koko asiasta, eikä odottaa meiltä liikoja; – sillä kun maan teollisuusmiehet pakotetaan köyhiksi, silloin on myös koko maa köyhä, koska sahaintressi on Suomessa suuri intressi, joka ulottaa tai rajoittaa hyväntekeväisyytensä kaikkiin talouden ja valtiontalouden haaroihin. Mitä me sahanomistajat voimme muuta kuin valittaa, ja siihen on syyllinen hallitus, joka vie meiltä mahdollisuuden ansaitsemiseen ja avustamiseen.[1518]

Längman pyysi Antmania toimittamaan laskuunsa hätäapukomitealle kymmenen ruisjauhokulia.[1519] Pian tämän jälkeen hän pahoitti mielensä lukiessaan lehdistä "Snellmanin, Topeliuksen ja Berndtsonin lausunnoista, ettei apua Ruotsista ole odotettavissa eikä sen katsota olevan edes tarpeen". Käynnissä oleva kansalaiskeräys tuotti huonosti, minkä vuoksi Snellman koki avun vastaanottamisen Ruotsista häpeälliseksi. Längman muisteli edellisen nälkävuoden (1857) keräystä: rahaa oli saatu kaiketi liikaa, koska mitään selvitystä rahojen käytöstä ei annettu. Tästä oli seurannut valituksia ja monet olivat päättäneet olla jatkossa vähemmän anteliaita.[1520]

Anjalan kappalainen, herännäispastori Gustaf Leonard af Enehjelm oli tarjoutunut hoitamaan Längmanin juoksevia asioita paikkakunnalla. Häneltä Längman kuuli, että köyhille ja entisille työntekijöille tarkoitetut joulurahat olivat jääneet jakamatta. Hän antoi saman tien pastorin kautta "erityisiin tarkoituksiin" 140 hopearuplaa. Hän ei ollut unohtanut joululahjoja, kyse oli asiamiehen kömmähdyksestä. "Vastedes köyhienavun on mentävä perille ennen joulua, sillä sellainen on tarkoitus, että myös heillä olisi iloa."[1521] Maaliskuussa 1863 Längman mainitsi avustaneensa Malmössä useaan otteeseen kotimaansa köyhiä – viimeksi Kaarlonpäivänä hän oli antanut eräälle kiitolliselle suomalaiselle 50 ruplaa: "Mitä ei voida nykyään suorittaa kotimaassa, tehdään täällä, kansakunnan (nation) ja itsensä kunnioittamisen vuoksi."[1522]

Itseään kunnioittava sahamies haki viimeiseen asti uusia ratkaisuja myös kotimaassaan, vaikka olisi mieluiten irtautunut Kalliokoskesta ja viimeisistä

[1517] Längman C. G. Bergstedtille 17.9.1862. Carl Gustaf Bergstedt G II e 1. OMA.
[1518] Längman S. W. Antmanille 28.10.1862. S. W. Antmanin kauppahuone A. I. 12. OMA.
[1519] Längman S. W. Antmanille 28.10.1862. S. W. Antmanin kauppahuone A. I. 12. OMA.
[1520] Längman G. Koskelinille 2.12.1862. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS; FAT 24.11.1862.
[1521] Längman G. Koskelinille 12.10.1860. Kopiokirja. Längman. SP; G. af Enehjelm Längmanille 20.12.1862; 26.1.1863. Längman. SP; Oksanen 1981, 347. – Elimäen apulaispappina vuodesta 1845 toiminut af Enehjelm muutti Anjalan pappilaan 1858. Hän oli herännäisyyden innoittama toiminnan mies, kuuluisan herännäisjohtaja N. K. Malmbergin oppilas. Anjalaan hän perusti pyhäkouluja ja tehosti rippikoulutusta.
[1522] Längman G. Koskelinille 13.3.1863. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.

puukaupoistaan. Leveranssitoiminnan pullonkaulana olivat ruuhkat koskien edustoilla.[1523] Tilanteeseen saatiin ratkaisu kun Ummeljoki, Heikkilä ja Längman sopivat maaliskuussa 1863 keskinäisen uittoyhteistyön muodoista. Sopimuksen ideointi jäi Längmanin viimeiseksi palvelukseksi Suomen sahateollisuudelle. Molemmat sahayhtiöt lupasivat huolehtia siitä, että jokaisella arviolta 6000 tukin lautalla oli keväällä jäiden lähtiessä käytössään kuuden hengen miehistö, tarvittavat työkalut ja hevoset. Uitot oli määrä toteuttaa yhteisesti valitun uittopäällikön ohjeistuksella. Tämä palkkasi väen, jonka velvollisuus oli avustaa lauttojen kulkua koskissa niiden saapumisjärjestyksessä, välittämättä kumman yhtiön tukeista oli kyse. Jos lautat menivät sekaisin, erottelua ei tullut tehdä paikan päällä, vaan vasta Pilkanmaalla. Kustannukset puomeista Kalkkisiin Fonthenin ”proomulle rakennetulle kelluvalle” myllylle, Heinolan silloille, Koskenniskan myllylle, Kauramaan myllylle sekä keräilypuomien rakentamisesta Leinijärvelle jaettiin yhtiöiden kesken. Yhteisesti maksettiin myös tukkien puhdistus ja puomien talvivarastointi Kalkkisissa, Koskenniskalla ja Mankalanjoella Kauramaalla. Jos myrskyt hajottivat lauttoja Ruotsalaisella, Konnivedessä, Leinissä tai Jaalajärvessä, vastasi töistä yhteinen työnjohtaja niin, etteivät uitot häiriintyneet.[1524]

Sopimus Kalkkisen ja Pilkanmaan välillä oli toistakymmentä vuotta myöhemmin perustetun Kymijoen uittoyhdistyksen suora edeltäjä ja se on myös arkistoituna uittoyhdistyksen legendaarisen päällikön William Ruthin kokoelmassa, joka sisältää lukuisia muitakin Längmanin sopimuksia.[1525]

Pohjois-Suomessa kruunun odotettiin huutokauppaavan talvella 1863 Simojoen varrella 4000–5000 tukkia. Kalliokosken saha arvaili ”pieneksi” kilpailijakseen oululaista Johan Gustaf Bergbomia, jonka Kemijoen suulle perustama höyrysaha oli Antmanin tietojen mukaan seissyt jo kaksi vuotta tukkien puutteessa. Bergbomin edellisestä huutokaupasta ostamat tukit olivat yhä Simojoen yläjuoksun metsissä ja olivat tulleet tälle ”suunnattoman kalliiksi”.[1526] Talven huutokaupat eivät helpottaneet Pohjois-Suomen sahojen ahdinkoa. Edellisvuonna valmistunut Röyttän höyrysaha aloitti sahauksensa vuoden 1863 aikana, mutta Kemin höyrysaha ilmeisesti lykkäsi sahausta seuraavan vuoden puolelle.[1527]

Snellmanin nimitys finanssipäälliköksi syöpään menehtyneen Langenskiöldin tilalle herätti Längmanissa kesäkuussa 1863 vain vähäistä toivon pilkahdusta: ”Saapa nyt nähdä, päättääkö palkattu finanssipäällikkö Snellman tehdä yhtään paremmin mitä runkojen huutokauppoihin tulee – – sillä sahojen näin vähäisellä toiminnalla tulee lakkaamaan

[1523] Längman Paul Wahl & Co:lle 24.12.1860. Kopiokirja. Längman. SP; Längmanin ja Hobinin sopimus 5.1.1861. Längman. SP.
[1524] Heikkilän, Ummeljoen (allekirjoittaja Fred. Wahl) ja Längmanin (allekirjoittajana Koskelin) sopimus Helsingissä 24.3.1863. William Ruth 107:2. Karhula. ELKA; Johan W. Fonthen Längmanille 20.4.1853. Längman. SP.
[1525] Rabbelugnin sopimuksia Ummeljoen ja Heikkilän kanssa. William Ruth 107:2. Karhula. ELKA; Norrmen 1924, 42. – Ruth peri Längmanilta myös henkilökohtaisen vihamiehen. Metsähallinnosta jo eronnut Rabbe Wrede puolusti 1870-luvulla Kymijoen rannanomistajien intressejä niin intohimoisesti, että Ruth haastoi hänet vuonna 1875 oikeuteen kunnianloukkauksesta.
[1526] S. W. Antman Längmanille 28.2.1863. Wasenius släkten 408.5.4.1.3.6. SLSA; Meinander 1950, 38. – Laitakarin höyrykone toimitettiin sahalle toukokuussa 1861; Strömborg 1862, 34. – Kemijoella ei uittoja ollut aloitettu vielä 1862, lukuunottamatta pientä Kemijärveltä lähetettyä koelauttaa.
[1527] Meinander 1950, 39.

kaikki liike, kun rahaa ei voida saada ulkomailta.”[1528] Snellman oli jo ennen nimitystään arvellut metsähallinnon antavan lähitulevaisuudessa kruunulle tuloja, vaikka Langenskiöldin ”sangviinisiin odotuksiin” yllettäisikään. Edeltäjänsä muistoksi puhuessaan Snellman uskoi metsähallintoon tehtyjen uhrausten tulevan, ”ei niin kovin kaukaisessa tulevaisuudessa”, korvatuksi moninkertaisesti.[1529]

Viimeinen matka

Konsuli Konrad Hernmarck tapasi Längmanin Malmön Norrbron laivasillalla syyskuussa 1862.[1530] Loppuvuodesta Hernmarck oli jälleen matkoilla, ilmeisesti Englannissa. Paluumatkalla hän sairastui vakavasti. Hernmarck kuoli tammikuussa kotonaan Helsingissä vain 48 vuoden iässä. Yhtenä maan vakavaraisimpana miehenä pidetty liikemies jätti perheensä ja velkojiensa järkytykseksi pahasti velkaisen pesän. Siitä minne Hernmarckin rahat olivat kadonneet, kertoivat osaltaan epävarmoiksi luokitellut saatavat, joista H. J. Oldenburgin osuus kohosi peräti 133 000 ruplaan.[1531] Tulitikkutehtaan osakkeitakin Hernmarck oli haalinnut itselleen toista sataa kappaletta, kun niitä vielä syyskuussa 1861 oli ollut vain puolet tästä.[1532]

Oldenburg selvisi ahdingostaan jotenkuten. Hänen irtaimistonsa takavarikoinnin lokakuussa 1861 järjestänyt Adolf Törngren uhkaili Oldenburgia konkurssilla talvella 1863. Hernmarckin tilien selvityksessä kävi ilmi, että häneltä oli vuodenvaihteessa kadonnut yli 100 000 ruplaa. On epäilty, että ne olisivat joutuneet Oldenburgille ilman että kuolemansairas Hernmarck olisi ehtinyt merkitä siirtoa kirjoihinsa.[1533] Mikäli näin tosiaan oli, Oldenburg saattoi päästä rahoilla eroon kärsimättömimmistä velkojista. Ainakin pahiten kiivaillut Törngren rauhoittui eikä vaatinut enää Oldenburgia tilille. Tämä selvisi ilman konkurssia.[1534]

Hernmarckin yllättävä kuolema pakotti Längmanin tekemään vielä kerran matkan Suomeen. Konsulin ”kurjasta” kuolinpesästä oli pelättävissä suuria tappioita.[1535] Abraham Oldenburg, haki konkurssia maaliskuussa 1863. Suomalaisen kirjallisuuden seuran sihteeri S. G. Elmgren katsoi päiväkirjassaan, että tämä oli ollut aina huijari. Ruotsista tultuaan Oldenburg oli aikansa elänyt ja loistanut suomalaisten hyväuskoisuuden kustannuksella.[1536] Veli H. J. Oldenburg oli erityisen tunnettu ylellisestä elämästään ja siitä nautti täysin siemauksin myös hänen rouvansa, jota lähipiirit ivailivat selän takana suurherttuattareksi.[1537] Oldenburgin veljeksillä, Hernmarckilla ja A. W. Wahrenilla oli

[1528] Längman S. W. Antmanille 22.6.1863. S. W. Antmanin kauppahuone A.I.13. OMA.
[1529] Perälä 1987, 650–651; Snellman XI.1, 908; Snellmanin on silti tulkittu olleen metsähallinnon vastustaja, ks. Parpola-Åberg 2009, 41; Ruuttula-Vasari 2004, 72, 269.
[1530] Längman C. G. Bergstedtille 17.9.1862. Carl Gustaf Bergstedt G II e:1 OMA.
[1531] Bonsdorff 1956b, 205–208.
[1532] Porin tulitikkutehtaan yhtiökokous 1864. Wasenius släkten 408.5.4.2.5. SLSA; H. J. Oldenburg C. Hernmarckille 5.9.1861. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA.
[1533] von bonsdorff 1956b, 207–208.
[1534] Förteckning öfver konkursser och års proklama 1862–1872 (Jno 442). Asiamiehen arkisto. SP. – Oldenburgin nimeä ei löydy SP:n ”konkurssilistasta”. von Bonsdorffin Linne och Jern käsittelee seikkaperäisesti Oldenburgin vaiheita 1860-luvun alussa, mutta vararikko jää ”roikkumaan ilmaan”.
[1535] Längman G. Koskelinille 13.3.1863;16.4.1863. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.
[1536] Elmgren 1939, 486. – Siinä Elmgren 1.4.1863.
[1537] Londicer käytti Sofia Oldenburgista nimitystä suurherttuatar, ks. G. Londicer C. Hernmarckille 12.6.1860. Conrad Hernmarck 407.3. SLSA; Saarinen 1972, 169.

laaja suhdeverkko suomalaiseen liikemieseliittiin ja – mikä tärkeää – myös Suomen Pankkiin ja finanssipäällikkö von Haartmaniin. Suhteet tekivät heistä ajan saatossa kokeneita ja rohkeita lainanottajia.[1538]

Hernmarckin konkurssipesä säteili vaikutusta laajalti suomalaiseen liike-elämään. Koska lehdissä ennakoitiin muutenkin ”hirmuista” kriisiä, Längman kehotti Koskelinia valvomaan tarkasti, että kaikki velalliset huolehtivat koroistaan ja lyhennyksistään.[1539] Puuvillatehtailija Wahren ei maksanut korkoa ajallaan, joten Längman tiedusteli hänen tilannetta entiseltä yhtiökumppanilta Carl Zuhrilta. Huolestuttavat tiedot pakottivat Längmanin suuntaamaan vierailunsa myös Forssaan.[1540] Puuvillatehtaan ongelmat eivät liittyneet Hernmarckiin. Yhdysvaltojen sisällissodan vuoksi puuvillakehräämö ei saanut halpaa ja kelvollista raaka-ainetta. Tuotanto oli vähäistä jo vuoden 1862 aikana. Seuraavan vuoden alkupuolella laitos seisoi yli neljä kuukautta.[1541]

Längman isännöi eräänlaisia läksiäispäivällisiä Malmön residenssissään, johtaja Åbergin Swea -hotellissa, heinäkuun alussa 1863. Paikalla oli myös Lontoosta saapunut kielenkääntäjä Thornton, joka käänsi Längmanin kirjeenvaihtoa englanniksi.[1542] Dresserin asiat olivat toistaiseksi järjestyksessä, vaikka vielä keväällä tilanne oli näyttänyt huolestuttavalta. Längmanin lähdettyä Lontoosta vuotta aikaisemmin, vastapuoli rakensi hänestä kuvaa oikeusprosessin hidastelijana, mihin hän ei suinkaan ollut pyrkinyt. Malmön tehtaan huolien, hajallaan olevan kirjeenvaihtonsa ja lopulta myös heikon terveytensä vuoksi hän ei kyennyt kiinnittämään täyttä huomiotaan oikeudenkäyntiin. Dresserin asianajajat käyttivät tilannetta hyväksi ja uhkailivat maaliskuussa 1863 hakevansa jutun hylkäämistä vetoamalla kantajan poissaoloon.[1543]

Längman toimitti Lontooseen vaaditut osat kirjeenvaihdostaan. Toukokuussa hän uskoi kiistan lähestyvän jo loppuaan. Dresserin edustajilla oli kuitenkin paksu nippu kysymyksiä ja akteja, jotka Längmanin asianajajan mukaan oli esitetty ”tavalla, jolla englantilaiset asianajajat ymmärtävät toimia edukseen”. Kesäkuussa Längman tuskasteli jälleen kohtuutonta työmääräänsä ”ikuisten Dresserin asiakirjojen kanssa”.[1544] Lopullinen ratkaisu oli siirtymässä Suomen matkan vuoksi pitkälle syksyyn, jolloin hänen oli vihdoin määrä antaa vaadittu todistajanlausuntonsa.[1545]

Malmöstä Längman matkusti Tukholman kautta Turkuun, missä häntä odotti Koskelin ajopeliensä kanssa. Matka jatkui Poriin tulitikkutehtaan yhtiökokoukseen ja sieltä Forssan kautta Korpilahdelle.[1546] Kurkelassa Längman vietti muutaman viikon. Häntä kävi tapaamassa myös Christian Hobin, joka sopi vahingonkorvauksensa loppuerän

[1538] Pipping 1961, 273–274; Ramsay 1966, 70; Kaukovalta 1934, 164.
[1539] Längman G. Koskelinille 25.4.1863. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.
[1540] Längman G. Koskelinille 13.3.1863; 16.4.1863. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS; Längman A. F. Wahrenille 10.12.1862; 21.2.1863. A.F.Wahrenin kirjeenvaihtoa. Oy Forssa Ab. ELKA.
[1541] Kaukovalta 1934, 221.
[1542] Kontobok 1858–1864. Längman. SP; Hotellilasku. Kuolinpesän papereita. Längman. SP.
[1543] ”Längman against Dresser”. Längmanin asianajajan, Davidson Carr and Bannister of Weavers Hall (22 Basinghall street London) selvitys. Längman. SP.
[1544] Längman G. Koskelinille 12.5.1863; 20.6.1863. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS; Längman C. G. Bergstedtille 7.5.1863. Carl Gustaf Bergstedt G II e 1. OMA.
[1545] V. von Haartman fin.toim.kunnalle 3.10.1864. Kuolinpesän papereita. Längman. SP.
[1546] Längman Koskelinille 20.6.1863. SKS.

maksuaikataulusta. Syyskuussa Längman matkusti Viipuriin sopiakseen Paul Wahl & Co:n kanssa tukkikauppojen loppujärjestelyistä.[1547]

Hobin ei maksanut velkaansa viikon sisällä kauppias Parviaiselle, kuten oli Längmanille luvannut. Yrityksistään huolimatta Längmanin ei onnistunut tavata Hobinia Viipurissa eikä myöhemmin Helsingissäkään, vaikka tiesi tämän oleskelevan samanaikaisesti kaupungeissa. Likviditeettiongelmissaan Hobin vältteli myös muita velkojiaan.[1548]

Helsinkiin Längman saapui valtiopäiville osallistuvan ja siellä porvarissäädyn puheenjohtajaksi valituksi tulleen Viipurin pormestarin Robert Örnin kanssa. Matkan kohteeseen tai matkakumppanin valintaan ei kytkeytynyt poliittisia tavoitteita, kuten on uumoiltu.[1549] Längmania odotti Helsingissä Hernmarckin kuolinpesän velkojien kokous. Hänellä oli hoidettavanaan myös muita liikeasioita. Wahren oli maksanut korkonsa vasta Längmanin uhkailujen jälkeen. Wahren oli jo lainaa nostaessaan sadatellut poikkeuksellisen kovaa korkoa ja piti Längmanin perintätapaa liikemiesten kesken hyvin epätavallisena.[1550] Wahrenin rahaosoituksen Längman nosti tämän Forssan yhtiökumppanin Henrik Borgströmin toimistosta Mariankadulta. Niin huonoksi ei Längmanin rahatilanne tai luottamus liikeystäviin ollut käynyt, ettei hän olisi voinut tukea 4000 ruplalla toista tupakkatehtailijaa, J. M. Tollanderia, mutta tämä olikin maksanut velkansa aina jämptisti takaisin.[1551]

Valtiopäiväkaupungissa riitti kuhinaa. Vuokrat, hotelliyöt ja jopa oluen hinta kaupungin ravintoloissa maksoivat tavanomaista enemmän. Längman ei erilaisten tapahtumien vuoksi ehtinyt kokonaiseen viikkoon hoitaa normaaleja liikerutiinejaan. Toisaalta hänelle, kuten kaikille muillekin, tarjoutui nyt loistava tilaisuus kontaktien luomiseen. Yksi Längmanin tapaamista henkilöistä oli ”vanhan vuorimestarinsa Herra Poika” eli lääninsihteeri Gustaf Idestam, jolle hän uskoi hoidettavaksi pienen tehtävän.

Seurapiirien merkkitapaukseksi kohosivat valtiopäivien avajaisten kunniaksi järjestetyt keisarilliset tanssiaiset rautatieasemalla. Längman saapui paikalle ystävänsä Langéenin seurassa. Paikalla oli lukuisia tuttuja vuosien varrelta, kuten oululaiset valtiopäivämiehet ja Kalliokosken yhtiökumppanit Bergstedt ja Candelin. Längman seurasi epäilemättä mielenkiinnolla alkavia valtiopäiviä, vaikka näki tulevaisuutensa Suomen sijasta Ruotsissa. Hän toivoi kruunun liberaalimman – tätä sanaa hän käytti – metsäpolitiikan luovan Kalliokosken sahalle paremman tulevaisuuden. Poliittisesti hän oli lähempänä porvariston liberaaleja ja perustuslaillisia näkemyksiä kuin Langenskiöldin tai Snellmaninkaan linjoja.[1552] Mieleen saattoi palautua myös muistoja 54 vuoden takaa: Porvoon valtiopäivien aikana Abraham Längman oli kauppiaskodissaan majoittanut

[1547] Längman ja Hobin, Kurkela 17.8.1863. Längman. SP; Längman ja Wahl 11.9.1863. Wasenius släkten 408.5.4.1.3.30. SLSA.
[1548] Längman tuntemattomalle 16.10.1863. Längman. SP; von Bonsdorff 1956a, 329–330.
[1549] Blomstedt 1953; von Born 1968, 190.
[1550] A. W. Wahren C. Hernmarckille 21.11.1858; 16.12.1858. Conrad Hernmarck 407.5. SLSA. – Hernmarck oli toiminut Längmanin ja Wahrenin välimiehenä. Längman sai lainalleen hyvät, yhtiökumppaniin verrannolliset ehdot: tavallisen 6 %:n koron lisäksi 4 %: n voiton, jota Wahren piti kovana ehtona, sillä ”mitä pirua minulla on Längmanin kanssa tekemistä?”: A.W. Wahren Längmanille 9.10.1863. Oy Forssa Ab. ELKA
[1551] Wasenius släkten 408.5.4.1.3.27; Längmanin perunkirjoitus 12.4.1864. Längman. SP.
[1552] Längman A. W. Wahrenille 6.10.1863. Oy Forssa Ab. ELKA; ÅU 20.10.1863; Längman S. W. Antmanille 25.9.1863. S. W. Antmanin kauppahuone A. I. 13. OMA.

valtiopäivämiestä. Maailma oli noista ajoista muuttunut – Suomikin, hiljalleen mutta varmasti. Muutosvauhti oli nyt vain kiihtynyt, pitkä yö kääntymässä nousevaksi päiväksi.

Längmanin voimat olivat kuitenkin ehtymässä. Hernmarckin velkojien kokousta odotellessa – ja ennen Carlsbadissa odottavaa kuuria – hän aikoi kokeilla ”italialaisen ilman hengittämistä helsinkiläisen klinikan lasikellosta”. Helsingin mediko-pneumaattisella laitoksella hän nautti myös muita lääkäri Otto Hjeltin määräämiä hoitoja.[1553] Hän oli asunut jo toista kuukautta Kleineh-hotellissa samaisessa Elefanttikorttelissa, jossa hän oli pitänyt kauppaa 1820-luvulla. Längman aloitti työpäivänsä lokakuun 16. päivänä ilmeisen tyypilliseen tapaansa, liikekirjettä kirjoittaen. Viimeiseen asti kauniilla, iskevällä ja kurinalaisella käsialalla hän kirjoitti ”kunniaveljelleen”. Hän oli sairastunut ja epäili paluunsa Ruotsiin lykkääntyvän.[1554] Kesken kirjeen hän tunsi itsensä heikoksi ja palasi vuoteeseensa, josta hänet tavattiin myöhemmin päivällä kuolleena.[1555]

[1553] Längman A. W. Wahrenille 6.10.1863. Oy Forssa Ab. ELKA; Kuolinpesälle jätetty lasku. Längman. SP. – Helsingin yliopiston patologisen anatomian ja valtiolääketieteen professorina toiminut Hjelt suoritti Längmanin ruumiinavauksen. Vuonna 1894 arkkiatri Hjelt sai Längmanin tiedepalkinnon teoksestaan *Finska och svenska medicinalverkets historia*.
[1554] Längman tuntemattomalle 16.10.1863. Längman. SP.
[1555] *HT* 19.10.1863; Mannil 1999a.

XV VIIMEINEN TAHTO

Testamentti kiitollisuudenvelan osoituksena

Carl Gustaf Langéen ilmoitti Längmanin kuolemasta Helsingin raastuvanoikeudelle seuraavana päivänä. Vainajan ”läheisenä ystävänä” ja tämän asioita hyvin tuntevana hän sai kuolinpesän hoidettavakseen. Toiseksi pesänhoitajaksi nimettiin keisarillisen Aleksanterin yliopiston professori, oikeustieteiden tohtori Johan Wilhelm Rosenborg, jonka Langéen tiesi Längmanin oikeudelliseksi avustajaksi. Hotellista löydetty vainajan omaisuus sinetöitiin. Pesänhoitajat selvittelivät kirjanpitoa.[1556] ”Längmanin täyttä luottamusta” nauttineet Gustaf Koskelin ja Julius Dippell jatkoivat liikettä entisin ehdoin. Ekmanista tehtiin Malmön omaisuuden kuraattori.[1557] Ruukinpatruuna Erik Johan Längman laskettiin viimeiseen leposijaansa Hietaniemen hautausmaalle maanantaina lokakuun 26. päivänä. Hautajaiskutsun saanut runsas vierasjoukko muisteli vainajaa hotelli Kleineh`issa.[1558]

Tieto Lontoossa joulukuussa 1859 allekirjoitetusta testamentista oli levinnyt julkisuuteen välittömästi kuoleman jälkeen. Peräti 320 000 hopearuplaksi arvioimansa omaisuuden Längman oli päättänyt jakaa – tiettyjä sukulaisille ja eräille muille yksityishenkilöille määrättyjä elinkorkoja lukuun ottamatta – siten, että 31/90 osaa tuli ”Suomenmaan kaikkien säätyjen ja kansaluokkien eduksi, joihin yksityiset omaisuudenhaltijat kaikista uskonnoista kuuluvat, waan niihin eivät kuulu ne seurakunnat, jotka pitävät omaa kreikkalaista kirkkoa ja omaa kreikkalaista pappia” sekä 59/90 osaa ”Ruotsinmaan kaikkien säätyjen ja kansaluokkain eduksi”. Suomen osuus oli jaettava kahteen osaan: A-rahasto edistämään taloudellisia ja sosiaalisia pyrkimyksiä, B-rahasto tukemaan tieteitä, kaunotaiteita ja kirjallisia teoksia sekä näiden ilmaisjakelua yhteiselle kansalle. Ruotsin osuudelle oli ohjeistettu samantapainen jako täydennettynä rahasto C:llä, jonka tarkoituksena oli Ruotsin riikinrahan kurssin vahvistaminen.[1559]

Längman ei perustellut Suomen ja Ruotsin välistä jakoa. Omaisuutta kartuttaessaan hän ei jalostanut ruotsalaisia luonnonvaroja, ellei sellaisiksi lasketa hänen värväämiään lukuisia ruotsalaisia ammattimiehiä tai ruotsalaisia liikeystäviä niin Lontoossa, Ruotsissa kuin Suomessa. Malmön tehtaaseen hän investoi vasta vuosi testamenttinsa laatimisen jälkeen. Sanomalehdet Suomessa ja Ruotsissa seurasivat testamentin hallinnointia ja Längmanista puhuttiin yksityisesti, mutta itse jälkisäädöstä ei kommentoitu.[1560]

[1556] Ote Helsingin kaupungin RO:n holhousptk:sta 17.10.1863. Längman. SP.

[1557] Helsingin RO 17.10.1863; Rosenborg ja Langéen 1.10.1864. Längman. SP; *FAT* 29.10.1863. – Lehtitiedon mukaan Koskelin saapui Jyväskylästä vasta 28.10, joten hän ei ilemisesti ollut saattamassa Längmania. Koskelin majoittui hotelli Kleinehìin.

[1558] Hautajaislaskut; J. W. Rosenborg ja C. G. Langéen 1.10.1864. Längman. SP. – Längmanin hauta olisi jäänyt vaille muistomerkkiä ilman perillisten hellittämätöntä painostusta. Hautakiven teki helsinkiläinen kivenhakkaaja H. J. Stigell. Hautaa ympäröivä rautainen kalteriaita tuli Fiskarsin konepajalta Helsingistä; Haudan myöhemmästä rapistumisesta, ks. *HBl* 9.8.1883.

[1559] Kertomus Suomen Suuriruhtinaanmaan yleisille valtiopäiville Helsingin kaupungissa 22. päivänä tammikuuta 1867 kokoontuville säädyille, koskien testamenttia, jonka ent. kauppias Erik Johan Längman eläessänsä teki; Alkuperäinen, ruotsinkielinen, 20.12.1859 päivätty testamentti. Längman. SP.

[1560] Nordman 1919. – Koulu- ja kansansivistysmies Petrus Nordmanin (1848–1923) mukaan Längmanista keskusteltiin testamentin julkitulon jälkeen yhä uudelleen ja uudelleen; Söderström 1942. – Söderströmin

Jako-osuudet olivat joka tapauksessa niin lähellä valtioiden suhteellisia väkilukuja, että tämän on täytynyt olla suhteellisen jaon perustana.[1561] Sulkiessaan pois venäläisperäiset asukkaat ja kohdellessaan Suomen ja Ruotsin kansalaisia yhdenvertaisesti Längman saattoi tuoda ilmi poliittisia näkemyksiään. Tämän vuoksi on syytä palata 1850-luvun jälkipuoliskolle.

Kotimainen valtaeliitti johti tuolloin Suomea uudistuksiin, mutta edelleen tiukasti ja uskollisesti Venäjän imperiumin valtapiirissä. Krimin sodan aikaiset tapahtumat olivat todistaneet fennomaanien luotettavuutta. Professoriksi nimitetty J. V. Snellman kohenteli asemiaan Pietarin suhteillaan. Häirikön paikan ottivat häneltä pohjoismaista yhteenkuuluvaisuutta korostavat ja valtioliittoa ajavat skandinavistit, joista innokkaimmille sota oli luvannut historiallista tilaisuutta Suomen palauttamiseksi Ruotsin yhteyteen.[1562]

Venäjän vastaisia piirteitä auttamatta saanut skandinavismi jäi Suomessa kuitenkin marginaaliseksi ilmiöksi. Eikä se myöskään selitä Längmanin testamenttia. Suomen ja Ruotsin, suomalaisuuden ja ruotsalaisuuden suhde oli valtioliittounelmia monivivahteisempi. Sivistyneistöä 1840-luvulla laajalti yhdistänyt kansallinen liike jakaantui seuraavalla vuosikymmenellä ruotsalaissympatiansa tunnustaviin, perustuslaillisia oikeuksia korostaviin liberaalifennomaaneihin ja Snellmanin Venäjään tukeutuvaan ja ruotsalaisuudesta irtiottoa korostavaan linjaan. Snellmanin jyrkkä kanta ruotsalaisuuteen vieroitti hänestä jopa hänen innokkaimpia opetuslapsia. Näyttävimmin Snellmania vastaan polemisoi 1850-luvun lopulla sanomalehtimies August Schauman, joka katsoi yhteisen historian ja kulttuurin muodostavan kansallisuuden perustan kielen sijasta.[1563]

Vanhojen fennofiilien leiristä kirjoitettiin myös ainoa varteenotettava aikalaisarvio Längmanin testamentista. *Suomettaren* perustajiin kuuluva kielitieteilijä Daniel Europaeus julisti suomenkielisessä *Kansakunnan Lehdessään* kiitollisuudenvelan sanomaa:

> Semmoista testamenttia ei woi muuta, kuin kaikin puolin ylistää, ja seen edestä tulee Suomen kansan waan Jumalaa, kaiken hywän siunaajaa ja hallitsiaa suuresti kiittää. Tämä testamentti on kultaa kultaisempi kiitos wastaus niille, jotka suomalaisten ja meidän sekä Ruotsinmaan ruotsalaisteen wäliä kaikilla keinoin tulistuttaa tahtowat. Eläköön kiitollisin mielisuosio uskontomme, walistuksemme ja kaiken laillisen järjestyksemme antajan, Ruotsin kansan, ja meidän suomalaisten wälillä – – tulkoon waan semmonen isänmaallinen jälkeen-sääteleminen meillä niin yltä-yhteiseksi tawaksi, kuin tapahtua taitaa – – .[1564]

Europaeusta pidettiin Gottlundin kaltaisena riitapukarina ja omintakeisena ajattelijana. Hänen uudesta lehdestään ei ilmestynyt kuin kahdeksan numeroa. Kovin harva siis sai

---

mukaan Längmanista puhuttiin Porvoossa vielä 1800-luvun loppuvuosina, mutta 1940-luvulla hän ei enää valitettavasti muistanut juttujen yksityiskohtia.

[1561] Ruotsin väkiluku 1859 (Georgii 1859) oli noin 3.5 miljoonaa ja Suomen väkiluku vuotta myöhemmin 1.746 miljoonaa. Näitä lukuja käyttäen Ruotsin osuudeksi olisi tullut (Längmanin osoittama) 0.667 (0.655) ja Suomen 0.332 (0.344)

[1562] Savolainen 2006, 570–583.

[1563] Schauman 1925, 217–224; Sihvo 1989, 388.

[1564] *Kansakunnan Lehti* 5.11.1863.

lukea hänen ajatuksistaan. Hänen tulkintansa testamentin tarkoitusperistä ei ollut silti omintakeinen, vaan aikalaisten silmissä hyvinkin uskottava. Sanomalehti *Suomettaren* ydinjoukko oli jo jakautunut suomettarelaisiin eli vanhoihin rehellisiin ja jungfennomaaneihin. Edellisiä on kutsuttu myös kulttuurifennomaaneiksi: he vaalivat liberaalia perinnettä ja kieli- ja kulttuurikysymyksissä maltillista skandinavismia – kiitollisuudenvelkaa Ruotsille kuten August Ahlqvist asian ilmaisi.[1565]

Samansuuntaisesti ajatteli myös Suomen perustuslaista vuonna 1861 loppuunmyydyn bestsellerin toimittanut Snellmanin arvostelija, lakimies J. Ph. Palmén. Hän sai luottamustehtäväkseen valvoa Ruotsin valtion etua Längmanin kuolinpesässä, mutta kieltäytyi palkkiosta, koska katsoi saavansa palkan jo siitä, että sai ”yksityisenä ihmisenä edes pienessä määrin tehdä vastapalveluksen Ruotsille, jolle Suomi oli velkaa mittaamattoman määrän kulttuuristaan, lainsäädännöstään ja historiastaan”.[1566]

Perustuslaillisuus, liberaalisuus ja kiitollisuudenvelka Ruotsille yhdistyi poliittiseksi linjaukseksi. Toisin kuin finanssipäällikkö Langenskiöldiä puolustava Snellman, *Suometar* tuki vuonna 1861 vahvoja tunteita herättäneessä tammikuun valiokunnan asiassa perustuslaillista kantaa, jota liberaali helsinkiläisporvaristo Henrik Borgström nuoremman johdolla peräänkuulutti. Liberaaleille valiokunta-asia merkitsi suurta voittoa. Längman palasi episodiin yhdessä viimeisimmistä kirjeistään. Varoittaessaan puuvillatehtailija Wahrenia, joka muuten oli liberaalilehti *Helsingfors Dagbladin* satunnainen avustaja, laiminlyömästä koronmaksuaan, hän varoitti sen vain herättävän ja ärsyttävän ”nukkuvaa”. Esimerkkinä hän muistutti, ”kuinka Helsingin porvaristo herätettiin horroksestaan senaatin kardinaaliukkojen ilmaistessa itsensä valiokuntakysymyksessä”.[1567]

Längmanin perustuslaillisuus kumpusi syvästä tyytymättömyydestä valtaan, jota kotimainen hallintoaristokratia käytti. Liberalismin puolesta hän nousi barrikaadeille tukiessaan 1840-luvulla näkyvästi Snellmania ja tämän kirjoituksia. Snellman ei ollut edelleenkään hylännyt liberaaleja arvojaan, vaikka vastapuoli käyttikin niitä argumentoinnissaan. Hänellä olikin syynsä ihmetellä valiokuntakysymyksen aikoihin, kuinka maa oli nyt ”täynnä suurisuisia patriootteja, jotka olivat vielä kuusi vuotta sitten niin vaiteliaita, ettei minkään maailman stetoskooppi olisi voinut osoittaa tätä liberaalia patriotismia olevan edes asianomaisten sydänpussissa”.[1568]

Patrioottina Längman piti itseään loppuun asti. Epäilemättä hän oli myös uskollinen sille hengelle, jolla suomalaisuutta 1840-luvulta lähtien rakennettiin. Suomi oli hänen kotimaansa tai kansakuntansa.[1569] Mutta toisin kuin Snellman, hän ei pitänyt muuttoa tai rahojen sijoittamista Ruotsiin raukkamaisena tekona.[1570] Senaattorin kiireet hiljensivät aikanaan niin tuotteliaan kynän eikä Snellman koskaan kommentoinut Längmanin testamenttilahjoitusta tai tämän persoonaa. Finanssitoimikunnan päällikkönä hän oli

[1565] Pulkkinen 2003, 156–157; Kiitollisuudenvelasta Ruotsiin sekä kansallisuusliikkeen hajoamisesta, ks. myös Puntila 1944, 84–86, 110–111, 159; Yhteisten identiteettitunnusten hajoamisesta, ks. Tommila 1989, 64–65; Suomettarelaisen piirin hajaantumisesta, ks. Rommi & Pohls 1989, 71–74, 81–82.
[1566] Palmén 1917, 412–415. – Palmén sai tosin myöhemmin itseltään Ruotsin kuninkaalta kiitoskirjeen ja Ruotsin valtiokonttorilta 5000 riikintaalarin palkkion.
[1567] Längman A. W. Wahrenille 6.10.1863. Oy Forssa Ab. ELKA; Landgren 1995, 81–82.
[1568] Savolainen 2006, 694.
[1569] Längman Koskelinille 13.3.1863; 2.12.1862. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.
[1570] Savolainen 2006, 578–580.

tekemisissä Längmanin rahastojen kanssa, mutta hänellä oli myös henkilökohtainen suhde perintöön: hän kuittasi huhtikuussa 1865 jo 1840-luvun lopulla Längmanin tilikirjoihin ilmestyneen, korkoineen 446 ruplaksi kasvaneen velan ”rouva Snellmanin perillisille”.[1571]

Mitätöintiyritys

Längmanin testamenttiin kohdistui mitätöintiyritys. Sen takana ei ollut osattomaksi jäänyt sukulainen, vaan Längmania pitkään eri tehtävissä palvelleen sahakirjanpitäjä Adam Fennanderin perilliset Puumalasta. Heillä oli hallussaan viralliselle paperille laadittu asiakirja, jonka mukaan Längman oli luvannut maksaa vaadittaessa Fennanderille 350 000 hopearuplaa.[1572] Aidoksi todistettuna asiakirja olisi mitätöinyt koko testamentin. Velkakirja oli ilmeisen kömpelö väärennös; osittain Längmanin tunnetulla käsialalla kirjoitettu ja tämän sinetillä vahvistettu, mutta keskeisiltä osin jälkeenpäin muuteltu asiakirja. Tammikuun alkupäivinä julkaistiin sanomalehdissä velkakirjan taustoja valoittava kirje:

> – – kaikeksi onneksi löytyy hengissä kaikki ne ihmiset, jotka 2 p. tammikuuta w. 1859 ja muuan wiikko sen jälkeen alin-omaa oliwat Längman´in seurassa ja ympäristöllä, joiden seassa on yks, joka kymmeniä wuosia hoiteli kaikki Längman´in Suomessa olewat asijat, ja jolla oli wainajan wiimesistäkin asioista tieto. Kaikki nämä ympäristöllä silloin olewat eiwät tiedä mitään koko tuosta kummallisesta welkakirjasta – – Että A. Fennander mainittuna aikana pyysi Längman´ilta lainaa 3,500 ruplaa yhteen talon hintaan, ja kun ei saanut lupaan sitä, niin pyysi edes Längman´in takaamaan sen summan; se asia tiedetään wallan wissiin, kuin myös että A. Fennander jo 1856 erotettiin palweluksestansa Längman´in tykönä, jonka luonna oli niin kuin työwäen perään-kahtojana.[1573]

Kirjeen takana täytyi olla Gustaf Koskelin, joka esitti näkemyksensä velkakirjasta varmasti myös suullisesti pesänhoitajille. Velkakirjaa ei huomioitu myöhemmin samana vuonna tehdyssä perunkirjoituksessa. Asia ei jäänyt kuitenkaan tähän. Mikkelin pormestari Julius Nygren sai keväällä 1865 velkakirjan haltuunsa ja yritti uusin todistein vakuuttaa sen aitoutta. Hän piti hallussaan myös Längmanin käsialalla kokonaisuudessaan kirjoitettua, vuonna 1852 päivättyä ja sinetillä varustettua suomenkielistä vakuutusta, jossa tämä tunnusti olevansa velkaa Adam Fennanderille 200 000 ”rublaa hopiaa, joka on alkunsa saanut hänen ansio töistänsä ja erittäinkii minun hengen waarasta pelastamisesta ja siten aina lisääntynyt, waan minä tahdon sen hallita kuolemani asti, minun pitää hänestä huoli pitämäni, asia on joka kolmen vuoden perästä velkakirjoilla uudistettawa ja laillinen korko summaan lisättäwä, myös salassa pidettäwä; jos yhdenkin punktin rikon, niin olen rikonut kaikki; kuin on hän tähän suostunut, niin on tämä kirje puhutun miehen takana hallitama ja siitä kopio minulle lähetettäwä.”[1574]

[1571] Kuolinpesän tilitteitä. Längman. SP.
[1572] *HT* 17.12.1863; *Suometar* 18.12.1863.
[1573] *Mikkelin Wiikko-Sanomia* 7.1.1864.
[1574] *HT* 1.5.1865 ja 25.5.1865.

Adam Fennanderin pojalta K. G. Fennanderilta velkakirjan saanut Nygren oli isänsä kuolinpesän osakkaana Längmanin kuolinpesän velallinen. Edistääkseen asiaansa hän ilmoitti luovuttavansa – jos asiakirja todettaisiin päteväksi – seitsemän kahdeksasosaa Längmanin perinnöstä Suomen kansalle, loput hän antaisi Mikkelin raatihuoneen ja luterilaisen kirkon rakentamiseen, A. Fennanderin perillisille sekä kaikista pienimmän osan itselleen.[1575] Nygrenin esityksessä Suomen valtio sai huomattavasti suuremman osuuden testamentista kuin mitä Längman oli osoittanut ja tämä taisikin olla täky, jolla hän uskoi vaikuttavansa pesän suomalaisedustajiin: ” – – että koska Längman oli koonnut omaisuutensa Suomessa, niin kummeksittawaa, josko ei wäärinkin olisi, että Ruotsin kansa saisi sen seurata mahdottoman testamentin mukaan enimmän osan hänen peruistansa.”[1576]

Kiistanalaista velkakirjaa J. Ph. Palménille ulosotettavaksi tarjonnut kruununvouti A. E. Landgrén epäili K. G. Fennanderia Längmanin pojaksi, mutta tämäkään ei hellyyttänyt pesän valvojia. Fennander ja Nygren vetivät vaateensa hiljaisuudessa pois. Testamentin toteutumiseen niillä ei ollut vaikutusta.[1577]

”Jäljelle jäi vain roskat lukuisista konkursseista ja sotkuisista oikeudenkäynneistä”

Längman oli vuosikymmenien ajan Suomen tunnetuin lahjoittaja. Hän oli ensimmäinen omaisuutensa yhteiselle kansalle yleishyödyllisiin tarkoituksiin, tieteen ja taiteen tukemiseen testamentannut lahjoittaja. Tällä saralla hän sai seuraajia vasta seuraavalla vuosisadalla.[1578]

Perunkirjoitus arvioi Längmanin omaisuuden 1 282 000 markaksi, epävarmat saatavat mukaan lukien.[1579] Varallisuus oli huomattava, mutta ei suunnaton. Verrattaessa sitä nykyrahaan, saadaan eri vertailumittareilla hyvinkin erilaisia tuloksia: elinkustannusindeksi antaa vuoden 2006 euroiksi 4.8 miljoonaa, rakennuskustannusindeksi noin 15,5 miljoonaa.[1580] Perinnöllä olisi rahoitettu kymmenesosa vuonna 1856 valmistuneesta Saimaan kanavasta. Suuriruhtinaskunnan vuosibudjetista se olisi täyttänyt kahdeksasosan. Valtakunnan ylimmät virkamiehet – senaatin molempien osastojen varapuheenjohtajat – olisivat ansainneet summan 70 vuoden palkallaan.[1581]

Pesä vastasi melko tarkkaan Längmanin neljän vuoden takaista arviota, mutta tosiasiassa Längmanin omaisuus oli supistunut vuoden 1859 varallisuudesta. Hän oli

[1575] Ote Elim. käräjäkunnan karäjäptk:sta 21.4.1865. Wasenius släkten 408.5.4.1.3.11. SLSA; Nygrenin isä, varatuomari J.W. Nygren lainasi Längmanilta 1858 joulukuussa 5000 hopearuplaa, joka jäi perillisten maksettavaksi.
[1576] *Tapio* 13.5.1865.
[1577] Palmén 1917, 412.
[1578] Säätiöhakemisto 1977, 13. – ”1800-luvun erikoisille oloille on kuvaavaa, että kun eräät ulkomailla asuvat upporikkaat suomalaiset halusivat testamentata varojaan synnyinmaansa hyväksi, he eivät perustaneet itsenäistä säätiöitä, vaan lahjoittivat varat valtiolle erityisomaisuutena hoidettaviksi. Sellainen oli Englannissa ja Ruotsissa toimineen E. J. Längmanin lahjoitus ´Suomen kansalle`. ”
[1579] E. J. Längmanin perunkirjoitus. Längman. SP.
[1580] Erilaisia arvioita omaisuuden ”nykyarvosta on esittänyt myös Ragnar Mannil. Vrt. Mannil 1999, 31; Mannil 1999b.
[1581] Alho 1968, 51; Jutikkala 1991, 81.

polttanut näppinsä Oldenburgin tulitikuilla ja ennakoinut tappioita Hernmarckin kuolinpesästä. Saatavien periminen Dresseriltä oli työlästä. Malmön tehdas vaati investointeja eikä Längman itsekään uskonut saavansa panostuksia takaisin – ainakaan tehdasta myymällä. Keski-Suomessa kruunu takavarikoi hänen vuokrametsiään...

Liian monta avointa asiaa jäi uskotuille miehille, vastoin Längmanin nimenomaisia pyrkimyksiä. Uudistukset Malmön tehtaalla keskeytyivät. Puoliteholla käyvä tehdas suljettiin elokuussa 1864. Jatkaminen olisi vaatinut vaikeita strategisia päätöksiä. Ekman jäi kuraattorina valvomaan omaisuutta. Irtaimiston huutokauppa toi pesälle reilut 14 000 riikintaaleria.[1582] Kuraattori välitti Helsinkiin myös tietoja. Vainajan yhtiökumppani F. F. Westin oli jo Längmanin aikana muuttanut Oskarshamniin. Hän eleli siellä köyhänä ja sairaana kunnes päätti keväällä 1864 itse päivänsä. Mestari Charlesworth oli jo ennen Längmanin kuolemaa siirtynyt kööpenhaminalaisen Chr. Deichmanin palvelukseen. Yorkshireen palannut Charlesworth eleli vuonna 1867 vaimonsa ja viiden alaikäisen lapsensa kanssa hyvin köyhissä oloissa. Myös kapteeni Lindström oli syksyllä 1864 suunnitellut palaavansa perheineen Englantiin – etsittyään turhaan tienestiä Ruotsista. ”Hänen nykyinen tilanteensa on todella valitettava”, Ekman kirjoitti. [1583]

Malmön teollisuuskiinteistöt ja laitteistot huutokaupattiin keväällä 1865. Kokonaisuus oli vakuutettu 83 000 riikintaalerista, verotusarvo oli runsas 100 000 riikintaaleria. Ekmanin mukaan ”samantapaisten tehtaiden katsotaan antavan Englannissa, Belgiassa, Saksassa ja Tanskassa erittäin hyviä voittoja” keinovillan valmistuksessa.[1584] Kiinteistöistä tarjottiin 60 000. Kuolinpesä järjesti lokakuussa uuden huutokaupan, jossa korkein tarjous jäi vielä alhaisemmaksi. Malmön toimeliaimmat liikemiehet F. H. Kockum ja Edward Engeström saivat lopulta tehtaan laitteistoineen 60 000 riikintaalerilla.[1585]

Keinovillaseikkailu teki ison loven Längmanin voittoihin. Lokakuussa 1862 päättyneen tehtaan toisen tilivuoden jälkeen hän oli merkinnyt tehtaan kokonaiskuluiksi lähes 200 000 riikintaleria. Tulojakin oli ollut, mutta ennen viimeisen vuoden tappioita – tehtaan kassavirta pysyi edelleen negatiivisena – laitos oli vienyt häneltä 125 000 riikintaaleria eli noin 45 000 hopearuplaa.[1586]

Tehdas jäi elämään. Tupakkateollisuudella vaurastunut Kockum oli perustanut Malmöhön tulitikkutehtaan, konepajan ja valimon. Monipuolinen teollisuusmies oli seurannut Längmania läheltä ja tiesi mitä oli ostamassa, olihan hän myynyt tehdastontit hyvään hintaan, kaupannut Westinille ja Längmanille tiiliä Lomman tiilitehtaaltaan sekä toimittanut työmaalle valurautaa.[1587] Kockumista olisi tullut ehkä villatehtailijakin, ellei

[1582] V. von Haartman 21.11.1865. Kirje N:o 37, Kirjekirja N:o 3. Kuolinpesän papereita. Längman. SP.
[1583] R. G. Ekmanin selvitykset 1.9.1864; 18.3.1867. Kuolinpesän papereita. Längman. SP; Lindströmin selvitys 6.9.1864. Wasenius släkten 408. 5.4.1.1. SLSA.
[1584] Ekmanin selvitys tehdaskiinteistöstä. Wasenius släkten 408. 5.4.1.3.31. SLSA; V. von Haartman fin.toim.kunnalle 26.10.1864. Kuolinpesän papereita. Längman. SP.
[1585] Konsuli Dahlfelt von Haartmanille 4.10. ja 13.10.1865 (sähkeitä). Kuolinpesän papereita. Längman. SP; Glete 1987, 98–99.
[1586] Kontobok 1858–1864. Längman. SP.
[1587] F. H. Kockum (1802–1875) loi kestävän teollisuusyrityksen, jonka eri toimintoihin kuului mm. sementinvalmistusta, konepajateollisuutta, telakkateollisuutta ja laivanvarustusta. Toisen maailmansodan jälkeen Kockumin telakka nousi yhdeksi maailman suurimmista. Tänä päivänä Kockums Industrier nimellä valmistetaan Malmön satama-alueella tuulivoimaloiden, rautatievaunujen, off-shore-varusteiden ja ydinvoimateollisuuden tarvitsemia tuotteita. Kallingessa sijaitsee puolestaan valurautatuotteita valmistava Kockums Maskin AB.

väliaikainen likviditeettikriisi olisi pakottanut häntä myymään osuuttaan jo vuoden kuluttua.[1588]

Kockumia lohdutti mukava myyntivoitto: tehtaan ostoa varten perustettu ”Malmö Yllefabriks Bolag” maksoi kokonaisuudesta 80 000 riikintaaleria. Yhtiön ideoija, kreivi Sten Axel Lewenhaupt siirsi Landskronassa sijainneen villatehtaansa Malmöhön. Tuotanto alkoi huhtikuussa 1867. Engeström jäi osakkaaksi ja hallituksen jäseneksi.[1589] Tehdas teki heti ensimmäisestä vuodesta lähtien voittoa ja työllisti parhaimmillaan yli 1600 henkeä. Tulipalo tuhosi alkuperäiset tehdasrakennukset vuonna 1889, mutta uusi tehdasrakennus peri Längmanin aikaan viittaavan lempinimen ”Lumpan”. Tehdas sulki ovensa vuonna 1958.[1590]

Kockum selvisi vaikeuksistaan. Muille Längmanin ruotsalaisliiketutuille kävi heikommin. Teollisuusmies ja meklari Johan Holm, jonka kassakaappiin Längman oli uskonut varojaan, niitti vuonna 1865 kyseenalaista mainetta Ruotsin siihen asti ylivoimaisesti suurimman konkurssin tekijänä. Hänen mukanaan vararikkoon päätyi myös Pontus Kleman, Längmanin testamentin toinen todistaja ja kuolinpesän velallinen. Samassa rytäkässä kaatuivat Högbo stål och jernverks AB ja sen perustaja G. F. Göranson. Vararikon välillisenä seurauksena oli myös perinteikkään Tottie & Arfwedsonin kauppahuoneen purku. Holmin teollisen imperiumin tärkein osa, Högbo, pystytettiin uudelleen nimellä Sandviken.[1591]

Längmanin kuolinpesän hoitajat törmäsivät epäonnistuneisiin liikemiehiin myös Englannissa. Dresser-oikeudenkäynti oli kesken ja kuolinpesän olisi pitänyt ajaa kannetta eteenpäin. Oli siis päädytty tilanteeseen, jota pahat kielet olivat kertoneet Dresserin tavoitelleen. Kuolinpesä kartoitti mahdollisuuksia prosessin jatkamiseen, kun Lontoosta saapui kesällä 1864 tieto Henry Dresserin konkurssista.[1592] Längman oli vaatinut Dresseriltä kaikkiaan 5261 puntaa, josta tämä oli tunnustanut vajaan kolmanneksen. Kuolinpesä ei uskonut saavansa ilman Längmanin asiantuntemusta kuin Dresserin tunnustaman määrän. Lordikanslerin oikeudessa käyty prosessi laukesi. Ratkaisu oli oikea, sillä myöhemmin selvisi, ettei Dresserin konkurssipesä pystynyt jakamaan lainkaan osinkoja. Englannissa hänellä ei ollut ulosmitattavaa ja lähes kaikki Kanadan New Brunswickissa sijainneet metsät oli kiinnitetty Lontoon City Bankille.[1593]

Toinen englantilaisagentti, J. D. Matsen & Co päätyi konkurssiin jo ennen Dresseriä. Längman oli valvonut ja uloshakenut konkurssipesästä vajaata 700 puntaa, mutta sekin jäi saamatta. ”Längmanin perilliset” menettivät englantilaisagenttien lähes 149 000 markan epävarmat saatavat, jonka lisäksi heidän oli maksettava Brittein saarille muhkeat asianajajapalkkiot.[1594] Henry Dresser jr. teki ilmeisen viisaan ratkaisun luopuessaan sahatavaran kaupasta ja matkustaessaan alkuvuodesta 1863 Texasiin, Yhdysvaltoihin. Hän vietti siellä toista vuotta lintuja ja linnunmunia keräten. Jälkimaailma muistaa hänet useita

[1588] Svensson 1981, 267–268.
[1589] Isberg 1903, 261.
[1590] Svensson 1981, 249–252. –Lumpanin tehdaskorttelissa sijaitsee nykyään Hansacompagniet-niminen kauppakeskus.
[1591] Nilsson 1984, 320; Nilsson 1989, 10, 165–168; Boëthius 1955, 354; Glete 1987, 101; Längmanin perunkirjoitus 12.4.1864. Längman. SP.
[1592] Davidson & Co. Langéenille ja Rosenborgille 6.9.1864. Kuolinpesän papereita. Längman. SP.
[1593] Ruotsin Lontoon varakonsuli Henry Tottie 20.2.1869. Kuolinpesän papereita. Längman. SP.
[1594] Längmanin testamenttirahaston laskelmia. Kuolinpesän papereita. Längman. SP.

lintukirjoja laatineena ornitologina, jonka kokoelmia säilytetään manchesterilaisessa museossa. Englantiin palattuaan Dresser ansaitsi elantonsa rautakaupan harjoittajana.[1595]

Saatavien realisointi oli vaikeaa myös Suomessa. Porin tulitikkuyhtiön vekseliin allekirjoitettu takaus ja yhtiölle annettu pääomavahvistus syöksivät Längmanin tulitikkuspekuloinnin tappioliseksi. Hän ehti maksaa takauksina yli 12 000 markkaa ja runsas 17 000 markkaa jäi kuolinpesän maksettavaksi.[1596] Porin tulitikkutehdas teki ensimmäisen, vielä vaatimattoman voitollisen tuloksen seuraavana vuonna.[1597] Oldenburgin henkilökohtainen velka luokiteltiin luonnollisesti epävarmaksi saatavaksi. Velallisluettelosta hänen nimensä poistettiin vuonna 1867, ”sikäli kun hän on poistunut maasta jättämättä mitään omaisuutta”.[1598] Oldenburg pysyi visusti Pietarissa. Suomen Pankki luovutti vasta vuonna 1873, jolloin se huutokauppasi tämän lainan pantteina olleet 84 tulitikkutehtaan osaketta.[1599] Oldenburg oli jo muuttanut suuren perheensä kanssa Viipuriin, missä hän kuoli kolme vuotta myöhemmin. Porin tulitikkutehdas jatkoi toimintaansa omistajaa vaihtaen aina 1950-luvulle asti.

Kaikkiaan omaisuuden realisointi kesti yli kymmenen vuotta, pitkälle 1870-luvulle. Yleisesti on esitetty, että kuolinpesän arvoksi olisi saatu 555 776 markkaa, eli runsas kolmasosa testamentissa arvioidusta omaisuudesta. Tuo summa oli kerätty vuoden 1866 loppuun mennessä, jolloin omaisuus ruotsalaisten vaatimuksesta jaettiin Suomen ja Ruotsin kesken.[1600] Ruotsin edusmiehenä toiminut J. Ph. Palmén katsoikin tuolloin, että pääosa työstä oli tehty: ”jäljelle jäi vain roskat lukuisista konkursseista ja sotkuisista oikeudenkäynneistä”.[1601] Työläin vaihe pesänselvittäjien toimeksiannosta oli epäilemättä takana. Joukko isoja velkakirjoja erääntyi kuitenkin vasta 1870-luvun alussa. Tuolloin valmistuivat myös useimpien konkurssipesien loppuselvitykset. Kymmenen vuoden aikana Ruotsin ja Suomen kansoille kerättiin vielä reilut 350 000 markkaa. Omaisuutta saatiin realisoiduksi yhteensä runsaat 900 000 markkaa.[1602]

Sahojen oikea-aikainen vapautus?

Kiistat Längmanin vuokrametsien imedimenteistä siirtyivät kuolinpesän vaivoiksi. Pesänhoitajat olivat huolissaan syksyllä 1864 kun talonpojille oli maksettu tuhansia markkoja etumaksuina ja kruunu oli takavarikoinut pesältä yli tuhat tukkia.[1603] Suomen etua Längmanin omaisuuden realisoinnissa valvoi Victor von Haartman, joka ennakoi lisää takaiskuja: asioita kun ei hoitanut enää Längman, joka ”oli kehittänyt tämän teollisuudenalan Suomessa ennen tuntemattomalle tasolle ja pääsääntöisesti sen avulla

[1595] Stanley D. Casto, ”Dresser, Henry Eeles (1838–1915), Teoksessa The handbook of Texas online. http://www.tshaonline.org/handbook/online/articles/DD/fdr12.html
[1596] Längmanin testamenttirahaston laskelmia. Kuolinpesän papereita. Längman. SP.
[1597] Porin tulitikkutehtaan tilejä 1863–1865. Wasenius släkten 408.5.4.2.1. SLSA.
[1598] Längmanin testamenttirahaston laskelmia. Kuolinpesän papereita. Längman. SP.
[1599] *Hbl* 18.12.1873.
[1600] Kuolinpesän papereita. Längman. SP. – Kuraattorit Wasenius ja Rosenberg lopettivat tehtävänsä vuodenvaihteessa 1866–1867. Omaisuutta realisoivat tämän jälkeen Ruotsin valvojana konsuli Dahlfelt sekä Suomen puolelta Victor von Haartman (myöhemmin pankinjohtaja August Florin).
[1601] Palmén 1917, 413.
[1602] Längmanin rahastojen laskelmia. Kuolinpesän papereita. Längman. SP.
[1603] J. W. Rosenborg ja C. G.Langéen 1.10.1864. Kuolinpesän papereita. Längman. SP.

hankkinut varallisuutensa".[1604] Tämä oli vilpitön postuumi tunnustus "hänen hirmuisuutensa" veljenpojalta, kasvatilta ja pitkäaikaiselta sihteeriltä!

Suurimman osan metsäsopimuksista osti Paul Wahl & Co. Viipurilaisyhtiö sai palvelukseensa myös Gustaf Koskelinin, joka katui pian ratkaisuaan. Kantohintojen noustua myös talonpojat halusivat eroon vanhoista metsäsopimuksistaan. "Jos olisin aavistanut että Längmanin sopimuksista syntyisi niin paljon riitaa ja harmeja talonpoikien kanssa, en olisi koskaan suositellut Wahl & Co:a ostamaan niitä", hän tunnusti pesänhoitajille.[1605] Vihoviimeiset sopimukset lunasti talvella 1870 Suomettaren perustajana muistettu Paavo Tikkanen.[1606]

Valtiopäivien porvarissäädyssä oli luettu Längmanin kuolinpäivänä hänen yhtiökumppaneidensa Bergstedtin ja Candelin muistio, jossa nämä esittivät, etteivät metsähallintoon liittyvät, pohjoisen asukaille niin tärkeät kysymykset jäisi hallinnollisen hyvän tahdon varaan, vaan että asioista päätettäisiin valtiopäivillä. He esittivät, ettei ikiaikaista asutustoimintaa pitäisi estää vaan pikemminkin suosia, Oulun läänin harvoille harkkohyteille tulisi myöntää rekognitiometsiä metsänhoidollisilla velvoituksilla ja että kruunu siirtyisi lohkoittain kantokauppaan ja luopuisi tilavuuteen perustuvista minimihinnoista.[1607] Toiveet olivat hyvin lähellä Längmanin ajatuksia, elleivät jopa hänen muovailemia. Välitöntä tulosta muistio ei tuottanut.

Johtaja Rabbe Wrede ei peräytynyt kruunumetsien myyntilinjauksesta. Peräpohjolan höyrysahat Kemin Laitakari ja Tornion Röyttä lykkäsivät sahauksen aloitusta vuoteen 1864. Röyttä sahasi vuosikausia vain kesäisin.[1608] Kalliokosken vesisaha teki tappiota. Kun ostajaa ei löytynyt, Längmanin kuolinpesä jäi sahan osakkaaksi.[1609] Vuoteen 1864 osunutta metsähallituksen Kemin ja Tornion reviirien huippumyyntiä, reilua 72 000 tukkia, ei voinut pitää suurena menestyksenä. Kun sahat huomasivat konkreettisesti tulojensa ja menojensa epäsuhdan, kruunumetsien myynti romahti seuraavina vuosina olemattomaksi.[1610] Metsähallinnon myyntitulot eivät kattaneet vuoteen 1866 mennessä lähimainkaan metsävirkamiesten palkkoja, puhumatta muista kuluista. Edes Längmanin koko perintö ei olisi riittänyt metsähallinnon alkuvuosien tappioiden korvaamiseen.[1611] Epäonnistumisen suurimpana syynä on pidetty hintapolitiikkaa.[1612] Langenskiöld oli luonut linjausta, mutta mikä osuus kokonaisuudessa oli hänen seuraajallaan Snellmanilla?

Metsähallinto oli kuulunut finanssitoimituskunnan vastuualueisiin. Pian Snellmanin nimityksen jälkeen, syyskuussa 1863 toteutettu organisaatiouudistus siirsi kuitenkin metsähallinnon maanviljelystoimituskunnan alaisuuteen.[1613] Wreden ja Snellmanin välit

[1604] Victor von Haartman 29.12.1864. Kuolinpesän papereita. Längman. SP.
[1605] G. Koskelin "pankinjohtajille" 22.12.1865. Kuolinpesän papereita. Längman. SP.
[1606] G. Koskelin Paavo Tikkaselle 10.4.1870. Kirjeitä Paavo Tikkaselle. SKS.
[1607] Bergh 1884,361.
[1608] Ahvenainen 1984, 216–217; Hoffman 1980, 96–97, 184.
[1609] Kalliokosken päätilit. Kuolinpesän papereita. Längman. SP. – Saha osti 1863 kruunulta 3388 tukkia 1440 ruplalla. Seuraavan vuoden tappiot olivat 3577 ruplaa. ja tätä seuraavan vuoden – saha oli huutanut itselleen 9000 kruunun tukkia – tappiot olivat 14 000 markkaa. Längmanin kuolinpesän ainoana yhtiökumppanina oli Antman. Vuoden 1866 tappiot kohosivat lähes 23 000 markkaan.
[1610] Kommissionen för…kronoskogarne 1868, 10, 23–24.
[1611] Kommissionen för… kronoskogarne 1865–1872, taulukko VI. – Menot ylittivät vuosina 1860–1866 tulot yli 1 300 000 markalla.
[1612] Hertz 1934, 30; Ruuttula-Vasari 2004, 69; Rytteri 2006, 21–22.
[1613] Rauhala 1933, 139.

eivät tunnetusti olleet parhaat. Miehet välttyivät suorilta yhteenotoilta, mutta samalla Snellman menetti suoran valtansa metsähallintoon. Tämän vuoksi hän vaati senaatin täysistunnossa 1866, että kruununmetsistä oli myytävä puuta ainakin sen verran että hallinnon menot saataisiin katetuksi. Tukeista ei Snellmanin mukaan saanut vaatia korkeampaa hintaa kuin yksityiset metsänomistajat. Seuraavana vuonna hän ihmetteli, että samanaikaisesti kun yksityismetsistä myytiin runsaasti tukkeja, kruunun myyntitulot supistuivat olemattomiksi:

> Kun tämän seikan selitetään johtuvan sahanomistajan pyrkimyksestä saada tukit ilmaiseksi, kuten metsähallitus huomauttaa, niin väite on siinä määrin älytön, että ei mitään sellaista saisi sisältyä julkiseen lausuntoon – – tämä myynti – – lisääntyy – – vasta sitten, kun kruununmetsien taloutta samoin kuin kaikkea muuta liiketoimintaa ja tavaraa myydään siihen hintaan, joka voidaan saada.[1614]

Snellman oli entisellään ja kannatti markkinaohjautuvia hintoja.[1615]

Heikosta tuloksesta on ”syytetty” myös sahaliikettä ja yleisiä oloja. Helanderin mukaan ”puun kysyntä oli vielä pieni, kehdossaan – – valtio ei voinut hallinnollisella toimenpiteillä luoda menekkiä”.[1616] Michelsen korostaa maailmanmarkkinoiden taantumaa, joka alkoi samalla kun sahausrajoitukset poistettiin. Sahanomistajat eivät investoineet höyrysahoihin ja laitoksiinsa ja valtio sai odotettua vähemmän metsänmyyntituloja.[1617] Meinander. jonka mukaan minimihinnat eivät olleet korkeita, näyttäisi tukeutuneen Gyldénin vuoden 1859 laskelmiin. Hänen omat taulukkonsa osoittavat kuitenkin, että kruunun tukit olivat 1870-luvun alussa huomattavasti halvempia kuin 1860-luvulla.[1618]

Perälä tulkitsee, osoitettuaan ansiokkaasti ensin sahojen vapautuksen painavimmaksi syyksi kameralistiset, valtion finanssien vahvistamiseen tähtäävät perusteet, että sahateollisuuden institutionaaliset esteet poistettiin ennen kuin niillä oli todellista vaikutusta toimialan kehitykseen. Välillisenä todisteena hän käyttää kruununmetsien huonoa tuottoa: kansainvälinen kysyntä ei ollut vielä 1860-luvulla tarpeeksi suurta, jotta sahateollisuus olisi kyennyt laajentumaan ja nostamaan kruununmetsien arvoa.[1619]

Samantapaisesti päättelee Kuisma, jonka mukaan vientimarkkinoiden kysyntä ja erityisesti liikenneolot eivät 1860-luvulla olleet vielä tasolla, joka olisi valmistanut suomalaisen sahateollisuuden voimakasta kasvua: ”Virkamiesaristokratian hallitsema

[1614] Hertz 1934, 28–29; Helander 1936, 60–61. – Sitaatti Snellmanin lausunnosta senaatissa 31.1.1867.
[1615] Snellman ei sinänsä vastustanut metsähallintoa, hänhän oli uskonut sen tuottavan kruunulle tuloja. Metsähistoriallinen tutkimus on ollut vaikeuksissa ymmärtää Snellmanin ajatuksenjuoksua, mutta tällöin on ollut kyse hänen varauksellisesta suhteestaan järjestettyyn, kalliina pitämäänsä metsänhoitoon, vrt. Tasanen 2004, 272–275.
[1616] Helander 1936, 62.
[1617] Michelsen 1995, 48.
[1618] Meinander 1950, 80–81, 83, 171–172.
[1619] Perälä 1987, 650–653; Ruuttula-Vasari 1996, 204–210. – Ruuttula-Vasari on pohtinut metsähallinnon ja sahateollisuuden ongelmia pääsemättä selkeään vastaukseen. Hänkin toteaa, ettei sahateollisuus pystynyt laajentumaan odotetulla tavalla.

valtio ei siis tullutkaan jälkijunassa, sillä sen johdolla toteutetut uudistukset itse asiassa valmistelivat edellytyksiä pian koittaneelle teolliselle läpimurrolle.”[1620]

Perälän ja Kuisman tulkintaa tuntuisi vahvistavan käsitys höyrysahojen leviämisestä. Kyseessähän oli, kuten Myllyntaus kuvaa ”autonomian ajan sahateollisuuden huomattavin teknologinen innovaatio”.[1621] 1860-luku ei todistanut suurten höyrysahojen läpimurtoa. Hoffmanin mukaan höyrysaha oli ”aivan muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta” liian kallis ratkaisu koko 1860-luvun. ”Tarvittiin korkeampaa hintatasoa ja suurtuotannon etuja (pienempiä yksikkökustannuksia) ja ne saatiin 1870-luvulla”.[1622]

Metsähallinnon tulosta on selitetty myös vuosien 1867–1868 nälkäkatastrofilla.[1623] Hoffmanin mukaan katovuodet pitkittivät myös sahojen vientitaantumaa. Michelsen katsoo, ettei sahanomistajilla ollut tuolloin varaa investointeihin ja puumarkkinat hiljenivät. Myös Ahvenainen liittää sahaliikkeen 1860-luvun vaikeuksiin katovuodet, yhdessä kansainvälisen kysynnän heikkenemisen ja rahamarkkinoiden hetkellisen kiristymisen kanssa.[1624]

Vallitsevan tulkinnan mukaan suomalainen sahateollisuus ei vastannut huutoonsa. Selityksiä on haettu liikkeen ulkopuolisista syistä: heikosta kysynnästä, rahoitusmarkkinoiden kiristymisestä, kehittymättömistä kuljetusoloista ja nälkävuosista. On vahvistunut näkemys, ettei privilegiosääntely sittenkään luonut merkittävää estettä sahateollisuuden laajenemiselle: infrastruktuuri oli kehittymätön, hinnat alhaalla ja Suomi vielä liian kaukana. Kysymystä sahaliikkeen vapautuksesta ei ole kuitenkaan tutkittu. Jäsenneltyä tietoa siitä, mitä toimialalla tapahtui välittömästi vapauttamista seuraavina vuosina, ei ole. Längmanin elämäntyö, hänen kritiikkinsä metsähallinnon alkuvuosista ja hänen omaisuutensa realisointi jäsentävät 1860-luvun tapahtumat tavalla, joka ei mitätöi edeltävän kauden yrittäjiä pelkiksi paperitiikereiksi. Ensimmäiseksi on katsottava mitä sahausmäärille tapahtui vapautuksen jälkeen.

Tuotanto kasvoi aivan uudelle tasolle. Tilastoitu vienti nousi 368 000 toltista (1859) neljässä vuodessa lähes 700 000 tolttiin ja pienen notkahduksen jälkeen vuoden 1865 vajaaseen 900 000 tolttiin. Kuudessa vuodessa vienti kasvoi yli 2,4 -kertaiseksi. Kasvun kulmakerroin ylitti selvästi Krimin sotaa edeltäneen ja siihen asti voimakkaimman kasvupyrähdyksen. Tuolloin sahatavaran vienti kasvoi erittäin otollisissa suhdanteissa vastaavana aikana puolitoistakertaisesti.[1625]

[1620] Kuisma 1993, 182, 201. – Samansuuntaisia ajatuksia ovat esittäneet aikaisemmin myös Hyytiäinen 1968, 193–194; Norrmen 1924, 29; Tigerstedt 1940, 415–417; Ks. myös Rytteri 2006, 21.
[1621] Myllyntaus 1986, 95.
[1622] Hoffman 1980, 54, 116–120.
[1623] Rytteri 2006, 27.
[1624] Hoffman 1980, 46; Michelsen 1995, 48–49; Ahvenainen 1984, 208–209, 214; Vrt. myös Hyytiäinen 1968, 194; Alho 1949, 54.
[1625] Kommissionen för… kronoskogarne 1865–72. Tullihallituksen tilastot, liite 4; Hanho 1915, 96; – Vielä 1858 vietiin maasta runsaasti Krimin sodan aikaista tuotantoa. Kaksi vuotta myöhemmin – viimeisenä vanhan järjestyksen vuotena – vientiä kasvattivat jo useille sahoille myönnetyt poikkeusluvat kulopuiden sahaamiseen. Sahojen tuotanto kasvoi jopa mainittuja lukuja nopeammin, sillä työväen työllistämiseksi harjoitettu käsisahaus loppui tai ainakin väheni merkittävästi. Käsisahaus perinteisessä muodossaan väistyi silti hitaasti; Hoffman 1980, 108–110. – Hoffmanin laskelmien mukaan 1860-luvun lopulla noin 40 % viedystä sahatusta puutavarasta oli käsin sahattua.

Vapautuksen jälkeiset vuodet olivat suomalaiselle sahaliikkeelle kokonaisuudessaan ilmeisen suotuisia.[1626] Kasvu ei ollut yhtä voimakasta kuin seuraavan vuosikymmenen ”teollisen läpimurron” aikana, mutta se oli silti jyrkempää kuin koskaan ennen tai jälkeen 1870-luvun alkuvuosien.[1627] Se saavutettiin lisäksi vakailla, pikemmin laskevilla kuin nousevilla hinnoilla. Sahatavaran kauppa vientimarkkinoilla kasvoi arviolta 5–6 prosentin vuosivauhdilla, Englannissa aluksi hieman nopeammin. Suomen sahatavaravienti kasvoi lähes 16 prosentin vuosivauhtia. Suomalaiset kasvattivat markkinaosuuksiaan.[1628] 1870-luvun alkua selvästi alhaisemmat sahatavaran hinnat ja kalliimmat rahdit selittävät pitkälti sen, ettei kasvu ollut tätäkin nopeampaa.[1629]

Tilastojen perusteella sääntelyn purku – sahatalouden deregulaatio – tapahtui hallitusti: sahaliike kasvoi nopeasti (mitä se ei olisi voinut tehdä sinetöidyillä sahoilla) ja kannattavasti. Vesisahat sahasivat vapaasti. Lukuisia höyrysahoja, pieniä ja isompia, perustettiin eri puolille maata. Nurinkurisinta kehityksessä oli, että sahaliikkeen vapauttamisen perimmäisenä pontimena ollut tukkien myynti kruununmetsistä takkuili.

Kun Suomen markka sidottiin hopeakantaan marraskuussa 1865, talouselämä kriisiytyi. Rahareformin saattoi loppuun senaattori Snellman. Uudistusta, mutta etenkin sen toteutusta arvosteltiin rajusti. Markka revalvoitui lähes 20 prosentilla hopeapariteettiin.[1630] Viennistä elävä sahateollisuus maksoi raaka-aineista, työvoimasta ja kotimaisista luotoista viidenneksen enemmän.[1631] J. Ph. Palmén seurasi sahaliikkeen alennustilaa helmikuussa 1866. Hänen mukaansa syynä pidettiin ”ainakin Etelä- ja Keski-Suomessa rahareformia” ja ostajien varastojen täyttymistä.[1632] Sahaajien painajaisen täydensi sahatavaran jyrkkä hinnanlasku. Myös ulkomainen luotonsaanti tyssäsi äkillisesti. Sahat eivät saaneet käyttöpääomaa, laitokset kävivät vajaalla tai niitä seisotettiin. Kun kärsimättömät rahoittajat menettivät uskonsa, konkurssikierre oli valmis.[1633]

Christian Hobin oli arvioinut elokuussa 1864 metsiin ja järviin varastoitujen puidensa arvoksi vähintään 200 000 ruplaa. Puut eivät käyneet kaupaksi kireässä rahatilanteessa. Leveranssimiehen toivo kyti Heikkilän sahan mahdollisessa puntalainassa. ”Uudesta sahayhtiöstä, joka aloittaisi toimintansa Päijänteen vesisysteemissä, on puhuttu pitkään, mutta sen kanssa taitaa olla niin kuin muidenkin kanssa”, Hobin tuskaili Längmanin

[1626] Hoffman 1980, 119–121, 210–211. – Hoffmanin laskelmat jättävät tosin tulkinnanvaraa. Hän toteaa hintakehityksen ostajamaissa laskevaksi, mutta omissa laskelmissaan f.o.b. -hinnat standartilta nousevat hienoisesti vuoteen 1866. Erityisesti 1866 osalta tulos vaikuttaa ”liian hyvältä”, sillä juuri tuolloin hinnat vientimaissa laskivat selvästi. Hoffman ei pohdi markan revalvoitumisen (1866) vaikutusta markoissa laskemiinsa f.o.b. -hintoihin, jotka tyypillisesti sidottiin vientikohteen valuuttaan.

[1627] Hoffman 1980, 46–47. – Hoffmanin taulukosta kasvu ei käy oikealla tavalla ilmi, koska hän vertaa vuosien 1861–1865 mediaania vuoden 1860 tilanteeseen. Kaikissa muissa vertailuluvuissa hän käyttää vertailukohtana edellistä viisivuotisjaksoa. Graafisesta esityksestä kasvun voimakkuus kuitenkin näkyy selvästi.

[1628] Söderlund 1951, 52–53.

[1629] Hoffman 1980, 112–113.

[1630] Pipping 1961, 414–417.

[1631] Tigerstedt 1952, 290. – J. F. Hackman kirjoitti englantiin talvella 1866: ”Tehän ymmärrätte minkälaisia tappioita tästä maksutavan muutoksesta aiheutuu kaikille viejille – elleivät he voi nostaa tavaroittensa hintoja samassa suhteessa, koska kaikki heidän kustannuksensa ovat nousseet hopeassa laskien. Tämä tappio tulee kuitenkin vain niiden ensimmäisten vuosien osalle, joiden aikana vanhat sopimukset ja metsien vuokrakontrahdit ovat voimassa ja palkat pysyvät korkeina – – Uskomme, että tätä hallituksemme toimenpidettä tulee seuraamaan huomattava honkapuun vientimme vähentyminen vuonna 1866.”

[1632] J. Ph. Palmén C. G. Bergstedtille 9.2.1866. Carl Gustaf Bergstedt G II e I. OMA.

[1633] Pipping 1928, 269–270; Pitkänen 1991, 54; Kuisma 1993, 227.

kuolinpesän kuraattorille A. F. Waseniukselle, jolla oli tältä myös henkilökohtaisia saatavia.[1634] Puolen vuoden päästä Hobin kertoi neuvottelevansa 100 000 tukin toimittamisesta Anianpeltoon ”ryövärihinnalla”. Tämäkin suunnitelma kaatui, kun porvoolaiskauppiaat jäivät odottamaan Riihimäen ja Lahden välisen rautatien valmistumista.[1635]

Christian Hobin päätti liikemiesuransa konkurssihakemuksella syksyllä 1866. Pesänsä uskotuksi mieheksi hän ei halunnut Koskelinia, jonka hän uskoi järjestävän metsäsopimukset pilkkahintaan Wahlille: ”Niin hyvä kaveri kuin hän voikin olla, ei hän ole oikein sopiva henkilö minun uskotuksi miehekseni: hän kävi pitkään, ts. koko elämänsä, Längmanin koulua.”[1636] Kirjettä luki vanha liikeystävä, itsekin vaikeuksiin joutunut Wasenius, joka kaiketi ymmärsi mistä koulusta oli kyse.[1637] Oppi olisi voinut olla Hobinillekin hyväksi. Hän sortui vilja- ja metsävarastoihinsa, joille hän ei ollut varmistanut ostajaa. Längman teki uransa aikana monia virhelaskelmia, mutta metsäkauppoja solmiessaan hänellä oli aina tiedossa varma ja maksukykyinen asiakas.

Hobinin pesän ”uskotuksi mieheksi” valittiin Paul Wahl & Co, jonka valintaa Koskelin vastusti.[1638] Hän edusti velkojien kokouksessa Längmanin kuolinpesää, jota ei pelastanut merkittäviltä tappioilta edes kiinnitys Hobinin Kankaanpään tilaan: kruunun etuoikeutetut saatavat tyhjensivät käytännössä koko pesän.[1639] Miehiä ja yrityksiä kaatui kuin korttitalossa. Heikkilän höyrysahan osakas N. F. Gadd haki konkurssia keväällä 1866. Vararikko enteili pahaa alusta alkaen kankeasti käyneelle sahayhtiölle. Toinen osakas, Luri, haki yhtiön syksyllä konkurssiin. Höyrysahaseikkailu päätti häpeälliseen vararikkoon myös kauppaneuvos Fr. A. Gaddin pitkän ja tunnustetun liikemiesuran.[1640]

Porissa Isosannan suuri höyrysahaosakeyhtiö, jonka osaksi oli kytketty myös Kolsinkosken vesisaha, paini Heikkilän tavoin rahoitusvaikeuksissa. Vuoden 1866 tapahtumat olivat omistajille liikaa: yhtiö joutui selvitystilaan ja sitä hoidettiin konkurssipesän laskuun aina vuoteen 1871.[1641] Koska yhtiö oli lunastanut Tigerstedtin ja Hobinin velkakirjan, siitä tuli Längmanin kuolinpesän velallinen.[1642] Velka maksettiin kokonaisuudessaan takaisin.

Christian Bruun kuoli tammikuussa 1864. Kuolinpesä haettiin konkurssiin. Haminaa hallinneen patriisikauppiaan, ”Jumalan ja kauppaneuvoksen”, onneton talous järkytti kaupunkilaiset. Ongelmia oli ennakoitavissa Längmanin kuolinpesän velalliselle Jean Bruunille, jonka laajoja liiketoimia isä oli rahoittanut. Vaikeudet johtuivat pitkälti rohkeista investoinneista raudanjalostukseen ja lasiteollisuuteen. Etenkin Porsaskosken ruukki tiloineen, myllyineen ja sahaprivilegioineen oli tuonut raskaita tappioita vuodesta 1850 lähtien. Laitoksia täydennettiin ja korjattiin jatkuvasti, mutta tuotanto pysyi

[1634] C. Hobin A. F. Waseniukselle 19.8.1864. Wasenius släkten 408.4.1. SLSA.
[1635] C. Hobin A. F. Waseniukselle 28.2.1865 ja 25.3.1865. Wasenius släkten 408.4.1. SLSA.
[1636] C. Hobin A. F. Waseniukselle 23.9.1866. Wasenius släkten 408.4.1. SLSA.
[1637] Waseniuksen vaikeuksista, ks. Karonen 2004, 247–248.
[1638] G. Koskelin A. Appelbergille 5.10.1856. Jean Bruunin kokoelma. MMA.
[1639] A. F. Wasenius 28.11.1866. Kuolinpesän papereita. Längman. SP; Yrjänä 2004b. – Hobin jäi asumaan Kankaanpään tilalle. Viimeiset vuotensa hän toimi Kuopion läänin viinanpolttimoiden tarkastajana.
[1640] Yrjänä 2004a; *Hbl* 25.10.1866.
[1641] Yrjänä 2007; Lagus 1931, 80–103; Ahvenainen 1984, 233.
[1642] C. Borg Längmanin kuolinpesän kuraattoreille 18.11.1865. Wasenius släkten 408. 5.4.1.1. SLSA; A. F. Wasenius ja J. W. Rosenborg 15.12.1866. Kuolinpesän papereita. Längman. SP.

vähäisenä. Työvoiman käyttö sen sijaan oli runsaasta. Myös Sippolan lasitehdasta uudistettiin voimallisesti 1860-luvun alkuvuosina.[1643]

Paul Wahl katsoi saataviensa Jean Bruunilta kasvaneen keväällä 1864 arveluttavan suuriksi. Bruun luovutti sahatavaravarastonsa, mutta ahdinko lievitti vain hetkeksi. Hän jätti joulukuussa konkurssihakemuksen ja pakeni maasta Tornion ja Ruotsin kautta Lontooseen. Velkojankokous anoi hänelle armoa, mihin myös suostuttiin. Bruun tuomittiin tammikuussa 1867 elinikäiseen konkurssiin ja menettämään kansalaisluottamuksensa.[1644]

Längman oli turvannut saatavansa Muuramen ja Ummeljoen sahojen kiinnityksillä. Kaiken järjen mukaan toimenpide oli riittävä: Bruun arvioi tilikirjoissaan puolikkaansa sahoista 330 000 markan arvoisiksi. Osuudet oli kiinnitetty 153 000 markan veloista.[1645] Mutta sahaosuudet huutokaupattiin pahimpaan mahdolliseen aikaan. Keväällä 1866 kukaan ei ollut valmis maksamaan Muuramesta vaadittua 12 000 markan minimihintaa. Paul Wahl & Co huusi kesällä sahapuolikkaan 520 markalla, käytännössä ilmaiseksi. Ummeljoen ensimmäiseen huutokauppaan ei ilmestynyt yhtään spekulanttia! Tämänkin osuuden huusi lopulta Paul Wahl & Co joulukuussa noin 34 000 markalla.[1646] Maan edullisimpiin sahoihin edelleen kuuluva Ummeljoki oli tehnyt syksyn aikana 17 000 markan tappiot. Sahojen pilkkahintoja ei tarvitse tulostenkaan perusteella kummastella.[1647]

Sahateollisuuden kriisi oli tosiasia. Mutta miksi höyrysahayhtiöistä kaatuivat juuri ne kaksi (Heikkilä ja Isosanta), jotka rohkeimmin hakivat suurtuotannon etuja? Ruotsissa höyrysahaus oli sallittu ainutlaatuisen vahvan korkeasuhdanteen alla. Ruotsalaislankuista maksettiin 1850-luvulla yhtä paljon kuin suomalaislankuista poikkeuksellisina pidettyinä 1870-luvun alkuvuosina.[1648] Liikemiesten metsiin ja uuteen tekniikkaan panostamat rahat poikivat paremmin kuin oli osattu unelmoidakaan. Suuret riskit eivät realisoituneet.

Suomessa ensimmäisiä suurhöyrysahoja rasittivat perustamisinvestoinnit ja rahojen sitominen kahden, jopa kolmen vuoden tukkivarantoihin, kun rahaolot yllättäen kiristyivät. Velkavetoisilla yhtiöillä ei ollut resursseja tai rahoittajia, jotka olisivat antaneet selkänojaa kestää peräkkäisiä tappiovuosia. Konkursseista voidaan syyttää sahaliikkeen salaisuuksiin perehtymättömiä omistajia, mutta vain osaksi. Oulun läänin suuret höyrysahat selvisivät yli pahan jakson, eivät ilman tappioita, mutta hengissä. Omistajat olivat vakavaraisempia, mutta mikäli kruunu olisi myynyt Röyttälle ja Laitakarille puuta paremmilla ehdoilla, yhtiöt olisivat sitoneet aivan erilaisia summia metsäkauppoihin ja tuotantoon sekä altistuneet samoille kurssiriskeille kuin etelän yrittäjät – kenties kohtalokkain seurauksin!

Miksi liike-elämä ei perustanut 1860-luvun alkuvuosina, ennen rahakriisiä, enempää suuria höyrysahoja? Längmanin harkinta osoitti, että epäselvä kilpailutilanne teki yrittäjät

---

[1643] Yrjänä 2003.
[1644] Mauranen 1990.
[1645] Mauranen 1990, 170.
[1646] Tilityksiä kuolinpesälle. Kuolinpesän papereita; Everstiluutnantti A. Appelberg professori Rosenborgille 7.6.1866; Längmanin testamenttirahaston laskelmia. Kuolinpesän papereita. Längman. SP. – Längmanin kuolinpesä kirjasi Bruunin konkurssipesästä lähes 43 000 markan tappiot.
[1647] Mauranen 1990, 170.
[1648] Glete 1987, 160–166. – Ruotsin ensimmäinen höyrysaha valmistui Tunadaliin Sundsvallin pohjoispuolelle 1849 juuri alkavan noususuhdanteen alla. Muita varhaisia ruotsalaisia höyrysahoja olivat Askesta, Hudiksvall, Wifsta ja Kramfors 1852, Korsnäs, Kopparbergs och Höfors Sågwerks AB (Näs) 1854, Skoghall, Norrljusne ja Ala 1855; Söderlund 1951, 54.

varovaisiksi. Kruununmetsien varaankaan sahoja ei kannattanut perustaa, sillä vastuuntuntoinen yrittäjä ei voinut kontrolloida investointinsa kannattavuutta. Tukit oli ostettava vuosittain kruunun määräämällä kipuhinnalla. Ja ilman pitempikestoisia sopimuksia uittoväylien esteet nousivat suuremmaksi kysymykseksi kuin mitä ne olivatkaan: sahanomistajilla ei ollut intressejä perata väyliä, jos hyödyn siitä kantoi jo seuraavana vuonna mahdollinen kilpailija, eräänlainen vapaamatkustaja.

Höyrysahojen salliminen ja sahausrajoitusten poisto tapahtuivat Suomessa yhtäaikaisesti. Jälkimaailma on kohdistanut katseensa liiaksi höyrysahoihin. Ruotsissa vapautus tapahtui vaiheittain. Norlantiin pystytettiin rajoitusten poistamisen (1842) jälkeen valtavia vesisahakomplekseja: Dicksonin 16 kehällä kahdessa eri rakennuksessa sahannut Baggböle, 18-kehäinen Mattfors ja 12 kehän Husum.[1649] Sahateollisuuden vapautus toi Suomeenkin vahvoja vesisahakeskuksia, merkittävimpinä kahteen yksikköön laajentaneet Varkaus ja Joensuun Utra.[1650] Utran uutta mantereen puoleista sahaa kehuttiin yhdeksi Pohjoismaiden suurimmista ja moderneimmista laitoksista. Yhteensä Joensuussa sahattiin jopa 200 000 tukkia vuodessa.[1651]

Vesisahoihin panostettiin voimallisimmin itäisessä Suomessa, Vuoksen vesistössä. Osin jo siksi, että viipurilaiset Hackman & Co, Paul Wahl & Co, Tshusoff, Tichanoff ja joensuulaiset Antti Mustonen ja Simon Parviainen olivat sahausrajoitusten alla sijoittaneet laitoksiinsa suuria pääomia. He kykenivät laajentamaan kapasiteettiaan merkittävästi ja edullisesti tehostamalla ja laajentamalla vesisahojansa.[1652] Sahayrittäjä mietti höyrysahainvestointia tapauskohtaisella kustannuslaskelmalla: parhaimmilla koskipaikoilla vesivoimalla saavutettiin samat tehot kuin ensimmäisillä suuremmilla höyrysahoilla.[1653] Vuonna 1856 valmistunut Saimaan kanava oli sitä paitsi tehnyt lopun lautojen ja lankkujen maakuljetuksista. Höyrysaha ei tarjonnut Vuoksen vesistössä vastaavaa logistiikkaetua kuin Kymi- tai Kokemäenjoella. Höyrysahojen perustamis- ja käyttökustannuksia perusteli siellä parhaiten sahojen häiriötön ympärivuotinen käyttö.

Konkurssiin päätyneet Jean Bruun ja Christian Hobin olivat edistyksellisiä maanviljelijöitä. Edellinen kuivatteli soita Vehkalahdella siinä määrin, että sai lempinimen Suo-Janne. Heidän kaltaisia maamiehiä olisi tarvittu enemmän. Liike-elämä ja maan tärkein teollisuuden haara, sahateollisuus, olivat valmiiksi heikossa tilassa kun maata koetteli kesällä 1865 kato kuin ennakkovaroituksena tulevasta. Kesä 1867 tuli poikkeuksellisen myöhään. Lämpimän heinäkuun nostattamat satotoiveet jäätyivät elokuun alun hallaöihin. Kadosta tuli lähes täydellinen. Sahateollisuus ei juuri kyennyt tarjoamaan katoalueiden työkykyisille tilapäistöitä, leipää tai rahatuloja. Kruunu havahtui välttämättömään viljantuontiin myöhään ja joutui kilpajuoksuun jäätyvän meren ja tyhjenevien viljamakasiinien kanssa. Finanssipäällikkö Snellman vastusti lähtökohtaisesti vastikkeettomia avustuksia: liikkeelle vyöryneitä kerjäläislaumoja ohjattiin hätäaputöihin

[1649] Carlgren 1926, 131; Sällström-Nygren 1967, 11, 17.
[1650] Paul Wahl & Co:n Savon sahojen toimituskirja (Merkitty arkistoluettelossa Ummeljoen tavara-ja toimituskirjaksi) XIV Gb 1. Paul Wahl & Co. JyMA.
[1651] Kommissionens för…kronoskogarne sommaren 1867, 6; Ahvenainen 1984, 212. – Myös Vuokalan ja Enonkosken kehien lukumäärää lisättiin senaatin luvalla. Puhoksen vesisaha rakennettiin uudelleen.
[1652] Ahvenainen 1984, 212. – Myös Arppe osti vesisahan Läskelästä hieman ennen kuolemaansa ja hänen perikuntansa rakennutti Läskelänjoelle 1860-luvun puolivälissä vielä toisenkin sahan.
[1653] Ahvenainen 1984, 194, 242; Hoffman 1980, 35, 53–55. – 1860-luvun suurimmat höyrysahat yltivät 2000 std:n vuosituotantoon, Itä-Suomessa suurimmat vesisahat tuottivat samaan aikaan 2500–3000 std.

Riihimäen-Lahden rautatietyömaalle sekä Valkeakosken kanavatyömaalle. Taudit levisivät aliravittujen työntekijöiden keskuudessa kohtalokkain seurauksin. Ylimääräinen kuolleisuus nousi vuosien 1866–1868 aikana noin 150 000 henkeen. Snellmanin toimia nälänhädän torjumiseksi arvosteltiin kovasti.

Hädänalaisille ei talven ja kevään 1868 aikana tiettävästi järjestynyt ylimääräisiä töitä kruunumetsistä. Kemi- ja Tornionjoen reviireiltä huutokaupattiin vuonna 1867 merkityksettömät 1060 tukkia. Seuraavana vuonna kaikki Kemijoen vesisahat seisoivat, Laitakarin höyrysaha Kemissä kävi vain kesäkuukaudet. Tengeliöjoella sinnitteli Portimokosken vesisaha. Raskaita tappioita toistaiseksi tehnyt Röyttä Tornion edustalla sahasi, mutta kaiketi yhä vajaalla kapasiteetilla.[1654]

Oliko nälkäkriisin ja sahaliikkeen ahdingon välillä joku syy-yhteys, kuten on esitetty? Vuoden 1862 kato oli johtanut välillisesti rahoitusmarkkinoiden kiristymiseen ja vaikuttanut näin sahojenkin toimintaan. Kansakunnan todellisten kohtalonvuosien ajalta samanlaista yhteyttä on vaikea hahmottaa. Tiukan rahan aika edelsi katovuosia. Vahva markka lamautti sahaliikkeen jo paljon ennen kesän 1867 katoa. Itse asiassa nälkävuodet vahvistivat sahaliikettä: Maanomistajat myivät metsiänsä ja tiloja pakkohuutokaupattiin ennätysmääriä poikkeuksellisen halvalla. Oli ostajan markkinat. Rahareformista eloon jääneet yritykset värväsivät halpaa työvoimaa sahoilleen, puunkaatoon, tukinajoon ja uittoihin. Raaka-aine -ja työvoimakustannukset sopeutuivat sisäisellä devalvaatiolla vahvan hopeamarkan oloihin. Sahateollisuuden kilpailukyky parantui ratkaisevasti ja edellytykset uudelle nousulle luotiin.[1655] Käänne tapahtui vuoden 1868 aikana, jolloin helpotusta toivat myös edellisvuonna poistetut sahatavaran vientitullit.[1656] Simojoella sinnitellyt ”Längmanin perillisten” osaomistama Kalliokoski teki ensimmäisen voitollisen tuloksensa.[1657]

Suomen sahateollisuus ei onnistunut 1860-luvun kuluessa lyhentämään Ruotsin etumatkaa viennissä. Päinvastoin. Vuosikymmenen alussa Ruotsi vei kolminkertaisen ja vuosikymmen myöhemmin lähes viisinkertaisen määrän sahatavaraa suomalaisiin verrattuna.[1658] Rahareformi selittää suurimman osan railosta. Kuljetusolotkin olivat Ruotsista helpommat. Mutta tosiasia oli myös, että varhaisemman vapautuksen myötä sahatalouden osaamisessa edelle karanneet ruotsalaissahat saivat lankuistaan ja laudoistaan korkeamman hinnan ja kestivät siten paremmin suhdannevaihteluja.[1659]

Kruunun sahapolitiikkaa oli vastannut 1830-luvun puolivälistä lähtien sahateollisuuden uudistumisen ja kasvun aiheuttamiin paineisiin.[1660] von Haartman oli tarkkanäköinen.

[1654] Kommissionen för…kronoskogarne 1868, 10, 23–24; Meinander 1950, 39, 241. – Vuoden 1868 loppuun mennessä Röyttä oli tehnyt 236 854 markkan tappiot.

[1655] Lagus 1931, 86. – Porin Isosannan höyrysahayhtiön hoitaja W. Rosenlew kertoi lokakuussa 1868, että ”talonpoikien on vallitsevan nälänhädän takia ollut pakko myydä metsänsä ja työvoimansa huokeampaan hintaan kuin mitä on ollut tavallista parempina vuosina”; Ks. myös Brummer 1916, 188; Meinander 1950, 159; Tigerstedt 1952, 489; Hyytiäinen 1968, 192; Kuisma 1993, 225; Turpeinen 1986, 30–31; Häkkinen 1991, 53, 69.

[1656] Hoffman 1980, 30.

[1657] Kalliokosken päätilit. Kuolinpesän papereita. Längman. SP. Kalliokoski kirjasi vuonna 1867 tappioita 17 473 markkaa. Seuraava vuosi toi jo 19 021 markan voiton.

[1658] Hoffman 1980, 43.

[1659] Söderlund 1951, 69–70. – Markkinoiden laskevat hinnat vaikuttivat myös Ruotsin vientilukuihin, mutta vain vuodeksi, jonka jälkeen kasvu jatkui Ruotsissa vakaasti vain hieman aikaisempaa hitaampana.

[1660] Vrt. Kuisma 1993, 197–198.

Sahateollisuudella oli jo neljännesvuosisata ennen vapauttamistaan valmiudet laajentaa ja uudistaa eli järkiperäistää toimintaansa. Edistyneimmät sahat harjoittivat tuolloin tehokkaampaa tukinhankintaa kuin tähän asti on osattu ajatella. Kruunu loi edellytyksiä vesiväyliä perkaamalla ja kanavia rakentamalla, toisaalta sahaliikkeen edelläkävijöille ei isompikaan koski merkinnyt estettä. Sen oli Längman uittoränneineen osoittanut. Kruununmetsien järjestelemättömyys pitkitti ja kärjisti politiikkaa, joka sitoi toimialan pieniin yksiköihin ja kasvua sekä tuottavuutta tukemattomaan toimintaan. Toimialan laajan säteilyvaikutuksen vuoksi koko Suomen teollistumiskehitys hidastui. Potentiaalia jäi käyttämättä. Lopulta kruunu vapautti sahaliikkeen tavalla, joka ei edelleenkään suosinut suursahojen perustamista.

Kruunu nöyrtyi vasta 1860-luvun lopulla tarkistamaan myyntipolitiikkansa sellaiseksi, että se vastasi myös sahateollisuuden intressejä. Kruunu kohtuullisti kantohintoja ja myönsi pitempikestoisia nk. konsessiosopimuksia.[1661] Pohjois-Suomen sahaliike elpyi ja tuotti omistajilleen voittoa. Antman lunasti Längmanin kuolinpesän osuuden Kalliokosken sahasta vuonna 1871.[1662] Kolmen vuoden päästä hän perusti ruotsalaisosakkaiden bulvaanina Simoon Kallion höyrysahan, joka siirtyi myöhemmin Kemi Oy:n omistukseen. Simon höyrysaha lopetti toimintansa vuonna 1926.[1663]

Kymijoella Heikkilän konkurssipesä kauppasi yhtiötä loppusyksystä 1868. Höyrysaha seisoi. Tukki- ja lautavarastot oli myyty Paul Wahl & Co:lle. Kun sahalle ei löytynyt ostajaa, se vuokrattiin haminalaiselle C. H. Ahlqvistille, Jean Bruunin vävylle ja Längmanin entiselle asiamiehelle määräaikaisella sopimuksella kesäkuun loppuun 1870. Paul Wahl & Co lunasti tuolloin Heikkilän itselleen.[1664] Ahlqvist perusti Hackman & Co:n kanssa Kotkaan höyrysahan. Sahabuumi toi Kotkaan useita höyrysahoja. Paul Wahl & Co perusti omansa Hietaseen, jonne jo Längman ja Hobin olivat tavoitelleet laitosta. Kymijoelle perustettiin vuonna 1873 uittoyhdistys Längmanin luomalle perustalle.

Ummeljoen vesisaha sinnitteli höyrysahojen puristuksessa 1880-luvun alkuun. Tuolloin saharakennuksen ja myös alkuperäisen sahapaikan valloittivat puuhiomot. Vastarannalla kävi entuudestaan 1870-luvulla perustettu Myllykosken puuhiomo. Aika oli muuttunut. Sahojen rinnalle puun teollisiksi käyttäjiksi olivat nousseet paperiteollisuus ja sille puoliraaka-aineita jalostavat puuhiomot ja selluloosatehtaat. Muistomerkit vesisahojen aikaisesta Ummeljoesta hävisivät lopullisesti, kun Längmanin 1840-luvulla rakentama vesisaharakennus paloi vuonna 1885, päättäen samalla Ummeljoen puuhiomon toiminnan.[1665]

[1661] Meinander 1950, 80–81, 83, 171–172. – Pitkäkestoisia tukkisopimuksia kruunu myönsi lähinnä yrittäjille (esim. norjalainen Terje Olsen), joilta se edellytti uusien höyrysahojen perustamista ja siten lisääntyvää kysyntää kruunun metsille; Ahvenainen 1984, 219–220. – Norjalaisen Aslak Holmsenin konsessio myönnettiin 31.5.1868.

[1662] Kalliokosken päätilit. Kuolinpesän papereita. Längman. SP. – Antman lunasti Längmanin kuolinpesän 3/8 osuuden 9000 markalla.

[1663] Ahvenainen 1984, 238.

[1664] *Hbl* 21.11.1868; 3.3.1869; *Suomen virallinen lehti* 1.2.1870.

[1665] Oksanen 1981, 509–511. – Puuhiomo vanhalla sahapaikalla (myllyjen kohdalla) jatkoi toimintaansa, kunnes sen paikalle rakennettiin 1911 voima-asema; Kemppainen & Ruuskanen 1989, 231–234. – Muuramen saha jatkoi Wahlin omistuksessa. Laitos sai vuonna 1893 Varkauden konepajalta turbiinin. Vuonna 1909 saha siirtyi Ahlströmille, jonka aikana saha toimi matalalla profiililla. Sahaustoiminta päättyi lopullisesti sahan ja myllyn paloon 1930-luvun alussa.

Koskelinit

> Wuotuisista koroista pitää Rouwa Sofia Kåskelinín, joka lempeästi on hoitanut minua ja usean wuoden kuluessa minun kotoani, sekä hänen kahden lapsensa, minun kummipoikani ja kummityttäreni, niin myös tässä seuraawain sukulaisten ja henkilöiden, niin kauan kuin eläwät, Wuotuisesti saaman – – rouwa Kåskelinin äiti, luutnantin leski-rouwa, syntynyt Pistolkors, hänen nimeänsä en minä muista, waan hän herra G. Kåskelinin anoppi – – minun sisarpuoleni Lowisa Klimetz, sisarpuoleni poika Fredrik Klimetz, hänen vaimonsa Johanna Klimetz, sisarpuoleni tytär Wendla Amalia Taube, minun talouteni hoitaja, joka palvelee kuollessani, leskirouva Sidensjö Lowisasta, sitä ennen nimellä Florin, nikkarinleski Malen Haminasta, 10 leskiwaimoa Anjalan kappelissa, muutaman nimet ilmoitetut, nikkarinvaimo Johanna Palmgren, leskirouva Grüner Tukholmasta.[1666]

Osa Längmanin testamentissaan nimeämistä elinkorkojen nauttijoista oli jo kuollut jälkisäädöstä toimeenpantaessa. Suurimman vuosikorvauksen, peräti tuhat hopearuplaa, sai Sofia Koskelin. Kummilapset Uno ja Elida nostivat saman summan yhteisesti tietyin tarkennuksin. Muiden avustukset jäivät selvästi pienemmiksi. Rouva Koskelinin tuloista tuli täysin vertailukelpoisia, ellei jopa parempia kuin vaikkapa tie- ja vesikulkulaitoksen insinöörin tai alkeisopiston lehtorin palkat.[1667] Kodinhoitajan vuositulot korvaus ylitti moninkertaisesti.

Koskelinin perheellä oli Längmanille suurempi merkitys kuin työnantajan ja alaisen välinen suhde antaisi olettaa. Siihen kuului molemminpuolista kiintymystä, jota ei kuitenkaan pidä sekoittaa ystävyyteen: suhteessa oli selvä hierarkia. Gustaf Koskelin oli Längmania 21 vuotta nuorempi ja palvellut tätä puolet elämästään eli koko aikuisikänsä. Hän oli jo Längmanin tärkein alainen, kun Sofia muutti Krimin sodan aikana Ummeljoelle taloudenhoitajaksi. Käytäntö sitoi Koskelinit entistä vahvemmin sitein Längmaniin. Joulukuussa 1856 syntyneestä Unosta tuli luontevasti patruunan kummilapsi, jonka ensimmäisten vuosien kasvua tämä seurasi omassa taloudessaan. Viimeistään Elidan synnyttyä tammikuussa 1859 Längman ilmoitti elinkorosta, jota hän suunnitteli kummilapsilleen ja heidän äidilleen. Sofia sai myös säännöllistä 29 hopearuplan kuukausiavustusta.[1668]

Säilynyt kirjeenvaihto ei anna aineksia varmoihin päätelmiin Längmanin ja Sofia Koskelinin suhteen luonteesta. Sofia oli selvästi mieltynyt itseään 28 vuotta vanhempaan Längmaniin ja lähetteli usein terveisiä miehensä kirjeiden mukana. Taisipa hän itsekin kirjoitella pariin otteeseen ulkomaille ja olla valmis seuraamaan Längmania kodinhoitajana ulkomaille. Koskelinien avioliitto ei ollut särötön, mutta isällisiä ohjeita Sofialle jakeleva Längman ei millään tavoin yllyttänyt pariskuntaa eroon, päinvastoin. Gustaf Koskelin oli henkisesti ja taloudellisesti riippuvainen patruunaksi kutsumastaan esimiehestä. Hän oli kuin täysi-ikäinen poika, jonka ratkaisuja Längman ei voinut suoraan

[1666] Kertomus (suomenkielinen) Längmanin testamentista tammikuussa 1867 kokoontuneille säädyille. Längman. SP.
[1667] Testamentti. Längman. SP. – Uno Koskelinin osuus oli 700 hopearuplaa siihen asti kunnes hän täyttäisi 21 vuotta. Sen jälkeen hänen osuutensa putoaisi 300 hopearuplaan ja Elidan osuus kohoaisi 700 hopearuplaan; Jutikkala 1991, 81.
[1668] ”Anordningar enl. förteckning den 31.may 1861”. Längman. SP.

määrätä, mutta joita hän ohjaili toivomaansa suuntaan. Anteliaat elinkorot olivat mielekkäitä, ilman että kyse olisi ollut omista lapsista ja heidän äidistään.

Merkillepantavaa kuitenkin on, että Koskelinien kahdeksanvuotisesta avioliitosta oli ennen Sofian muuttoa Ummeljoelle syntynyt vain yksi lapsi, Hjelmina. Kun Längmanin liikkumisia seuraa hänen tilikirjoistaan ja muista papereistaan ja vertaa niitä Koskelinien lasten syntymäaikoihin, ei voi poissulkea mahdollisuutta että hän olisi ollut Unon ja Elidan isä. Sofia oli edeltävät kevään työskennellyt tiiviisti Parpulassa Ummeljoella, missä myös Längman pääsääntöisesti oleskeli. Työtehtävät pidättelivät Sofian aviomiestä maastossa, erityisesti keväisin. Sofia synnytti helmikuussa 1861 tyttölapsen, joka siis kuoli puolen vuoden ikäisenä. Längman oli saapunut Korpilahdelle ja Jyväskylään edellisvuoden huhtikuun puolivälissä ja viihtyi Koskelineilla aina juhannuksen alle. Syyskuussa 1862 syntyneen ja kuukauden ikäisenä kuolleen poikavauvan isä Längman ei kaiketi voinut olla – vaikka ehtikin lupautua pojan kummiksi – olihan hän asunut Malmössä vuodenvaihteen molemmin puolin. Sofian viimeinen lapsi, Kuno, syntyi huhtikuun viimeisenä päivänä 1864. Längman oli viihtynyt Kurkelassa edellisvuoden heinä-elokuun vaihteen molemmin puolin.[1669]

Gustaf Koskelin palveli siis myös Längmanin kuolinpesää. Perheenpäänä hän nosti puolisonsa ja lastensa elinkorot eli rahat tulivat alkuvaiheessa koko perheen käyttöön, kuten Längman oli ehkä ajatellutkin. Koskelin palasi kauppiaaksi Jyväskylään, missä hän osti Längmanin entiseltä metsätyönjohtajalta J. W. Grönstrandilta Kauppiaankadulla sijaitsevan liikekiinteistön. Myöhemmin Koskelinit muuttivat Vapaudenkadulle.[1670] Kun Koskelinin ja Längmanin kuolinpesän velallisen, Koskensaaren harkkohytin patruunan J. E. A. Boijen kitkuttelu päättyi konkurssiin marraskuussa 1866, Koskelinille avautui tilaisuus raudanjalostajaksi – tehtävä, josta hän oli haaveillut vuosia. Koskelin, rehtori G. L. Pesonius ja kauppias Fredric Dunajeff ostivat hytin syyskuussa 1867. Koskelin isännöi. Muitakin tehtäviä hänelle kerääntyi. Hänestä tuli samana vuonna Jyväskylän kaupungin kasööri ja pian myös raatimies. Koskelin kuoli ”pitkään kärsittyään” tammikuussa 1872. Lievästi velkainen kuolinpesä päätyi konkurssiin.[1671]

Sofia Koskelin asui 1870-luvun puolivälissä Turussa esikoisensa Hjelminan ja tämän ruotsalaissyntyisen kauppiasmiehen Karl Wikströmin luona. Leskirouvaa ahdistelivat jyväskyläläiskauppiaat A. J. Girsén, Karl Valtonen ja Johan Parviainen, jotka perivät saataviaan suoraan Längmanin myöntämästä elinkorosta. Sofia Koskelinin kohtalona oli konkurssi vuonna 1884. Konkurssituomiosta valittava Sofia kertoi elättävänsä köyhissä oloissa elävää tytärtään Hjelminaa, tämän miestä ja heidän kahdeksaa alaikäistä lastaan. Elidan mies, loviisalaiskauppias John Berqvist haki pian tämän jälkeen konkurssia..[1672]

[1669] Längmanin ja Hobinin sopimus Kurkelassa 17.8.1863. Längman. SP; Längman G. Koskelinille 20.6.1863. Kirjeitä Paavo Tikkaselle 86a. SKS.

[1670] Valjakka 1971, 250, 262, 297.

[1671] Ilmoitus Koskelinin kuolemasta. Kuusanmäen kokoelma: Fredric Grönholm. JyMA; Pesänkirjoitus-, jako- ja perunkirjoituskirjat. Jyväskylän RO ja maistraatti: Ec 1. JyMA; Kuolinpesän papereita. Längman. SP. – Längmanin kuolinpesä sai viimeiset saatavansa Boijen konkurssista 1874. Pesä kärsi Boijesta 13 660 markan tappiot. Koskelinin ohella myös Pesoniuksella oli Boijen pesästä runsaasti saatavia.

[1672] Kuolinpesän papereita. Längman. SP; Kuusi 1949, 14–20. – Johan Parviainen oli Mikael Parviaisen serkun poika ja tullut tämän kauppa-apulaiseksi 1849. Kauppiaan oikeudet hän sai 1857. Hänet tunnetaan parhaiten väkijuomatehtaistaan ja Säynätsalon tehtaistaan; Hyytiäinen 1968, 186–187, 197–198. – Parviainen oli perustamassa 1874 Korkeakosken höyrysahaa Jyväskylän maalaiskuntaan. Samana vuonna aloitti Valtosen osittain omistama Kuokkalan höyrysaha Jyväskylän maalaiskunnassa.

Sofia Koskelin kuoli vuonna 1905 Kurkelassa. Taloa isännöi Uno, possessionaatiksi tituleerattuna. Vanhanapoikana elävä ja torvimusiikkia harrastava Koskelin tunnettiin Korpilahdella ”omalaatuisena herrasmiehenä”.[1673] Hänelle ja Elidalle maksettiin viimeiset elinkorot kertamaksuna vuonna 1930. Uno kuoli kolme vuotta myöhemmin ja Elida noin vuosi isoveljensä jälkeen.[1674]

”Tieteitä ja kauno-taiteita sekä kirjallisia teoksia warten niin myös kirjain ilmaiseksi jakamista warten yhteiselle kansalle”

Perinnön jako Suomen ja Ruotsin kesken tapahtui tarkkaan ottaen vastoin vainajan ohjeita eli ennen pääoman ensimmäisen kartoitustavoitteen saavuttamista. Syynä tähän olivat näkemyserot varojen sijoittamisesta. Suomen osuus pantiin kasvamaan korkoa Suomen hypoteekkiyhdistyksen velkaseteleillä. Niistä muodostettiin Längmanin testamenttirahaston tili, jonka hoidosta Suomen Pankki antoi vuosittaisen selvityksen senaatille. Kuolinpesän omaisuus siirrettiin vuoden 1876 alusta valtiokonttoriin. Suomen rahaston arvo oli kasvanut syyskuuhun mennessä reiluun 640 000 markkaan.[1675]

Ensimmäinen Längmanin määrittämistä kartutustavoitteista oli saavutettu. Rahasto oli jaettava kahteen alarahastoon ja, kuten Längman oli kirjannnut: ”tätä kaikkea hoitamaan asetetaan komitea, johon muiden seassa kuuluu 2 tiedemiestä ja 2 kauppiasta, jotka kummatkin säätykunnastaan walitsewat omat miehensä, ja nämät taas yhden esimiehen.” Koukeroista hallintokysymystä pohdittiin vuoden 1877 valtiopäivien talousvaliokunnassa ja säätyjen ryhmäkokouksissa. Valtiopäivät tulkitsivat itsensä mainituksi komiteaksi ja ottivat valvontaansa Längmanin testamenttirahastot. Niiden hallinto uskottiin Suomen Pankille.[1676]

”Tieteitä ja kauno-taiteita sekä kirjallisia teoksia warten niin myös kirjain ilmaiseksi jakamista warten yhteiselle kansalle” perustetun rahasto B:n jatkokartoitustavoitteet olivat tulkinnanvaraiset. Rahastosta tuli maksaa kaikki hallinnointikulut ja testamentista myönnetyt elinkorot. Längman mainitsi rahastoa ”kaswuutettawan jaksoittain”, mutta ei ilmaissut, koska avustusten myöntäminen voisi alkaa. Ajatuksena kuitenkin oli, ”ettei tämä rahasto kadottaisi toiwottua woimaansa sekä että jotakin suurenlaista voitaisiin tulewina aikoina waikuttaa ja toimeen panna, niin ei palkoiksi, kustannuksiksi, sekä kirjallisiksi tarpeiksi y.m. yhteensä saada käyttää enempää kuin puolet wuotuisesta kaswusta.”[1677]

[1673] Lahti 1994, 74; Valjakka 1971, 297. – Uno Koskelin omisti vielä 1881 isänsä viimeisimmän kiinteistön Jyväskylän Vapaudenkadulla.

[1674] Testamenttirahaston tilityksiä. Kuolinpesän papereita. Längman. SP.

[1675] Pankkivaliokunnan mietintö N:o 3. Valtiopäiväkirjat 1897. – 641 523 markasta oli 1681 mk. käteistä, 567 842 mk. obligaatioissa ja 18 kpl Forssa Oy:n 4000 mk:n hintaisissa osakkeissa.

[1676] Keisarillisen Majesteetin armollinen esitys Suomenmaan säädyille Längmanin testamenttirahaston vastaisesta hallinnosta 18.2/2.3 1877 Esitys N:o 42; Suomenmaan säätyjen alamainen vastaus keisarillisen Majesteetin armolliseen esitykseen Längmanin testamentti-rahaston vastaisesta hallinnosta 29.11.1877. Valtiopäiväasiakirjat 1877–78, III. – Valtiopäiville osallistui ritariston ja aatelisäädyn edustajana E. G. Palmén ja vuosien 1863–1864 ja 1867 valtiopäivien veteraani, lakimies, sanomalehtimies ja valtiollinen kirjailija Edvard Bergh, joka tiesi von Haartmanin käyttäneen Längmanista nimitystä ”metsäpirulainen.”

[1677] Kertomus (suomenkielinen) EJL:n testamentista tammikuussa 1867 kokoontuneille säädyille. Längman. SP.

Suomessa avustuksia jaettiin heti ensimmäisen kartutusvaiheen päätyttyä. Vuoden 1882 valtiopäivien myöntämistä 1500 markan vuotuisavustuksista pääsivät nauttimaan Societas pro Fauna & Flora Fennica, Suomen Taideyhdistys, Historiallinen Seura ja Kansanvalistusseura.[1678] Apurahoja myönnettiin valtiopäivien kokoontuessa joka kolmas vuosi. Vuodesta 1885 lähtien kolmivuotisten apurahojen kokonaissumma vakiintui tasolle, joka vastasi elinkustannusindeksiä käyttäen 168 000 – 290 000 nykyeuroa (2006).

Suomalaisen yhteiskunnan kiihkeimpiä poliittisia rajoja määriteltiin suomenmielisten ja viikinkien, fennomaanien ja svekomaanien välillä eivätkä kiistelyltä välttyneet vuoden 1885 valtiopäivillä Längmanin rahastotkaan. Väiteltiin siitä, voitiinko avustuksia jakaa puhtaasti ruotsinkielistä kansanosaa edustaville yhdistyksille. Fennomaanien pappis- ja talonpoikaissäädyt vastustivat Svenska Folkskolans Vänner-yhdistyksen tukemista ja taipuivat vasta kiihkeiden keskustelujen jälkeen kompromissiin, jossa kyseisen yhdistyksen apurahat koplattiin suomenkielisten yhdistysten saamiin apurahoihin.[1679] Kolme vuotta myöhemmin kielitaistelu kärjistyi pankkivaliokunnassa niin pahoin, etteivät säädyt jakaneet avustuksia lainkaan. Pohjimmiltaan kyse oli siitä, luokiteltiinko suomenruotsalaiset Ruotsin vai Suomen ”kansanluokkiin”. Siis, olivatko he ruotsalaisia vai suomalaisia?[1680]

Valitettavasti keskustelu Längmanin mahdollisista tarkoitusperistä käytiin neljännesvuosisata myöhässä. Valtiopäivämiehillä oli hyvin hatarat käsitykset sekä testamentin laatijasta että hänen tavoitteistaan. Niinpä sotarovasti Petterson tiesi Längmanin olleen ”ruotsalainen mies, Ruotsista kotoisin”.[1681] Nuorena miehenä Längmanin ”nähnyt” porvarissäädyn edustaja Elfving taas oli vakuuttunut siitä, että jos Längman olisi tehnyt testamentin nyt, hän olisi hyväksynyt rahojen jaon myös ruotsinkielisille yhdistyksille.[1682] Tämä saattoi olla mahdollista, jopa todennäköistä. Jostain syystä valtiopäivämiehet, joilla olisi voinut olla painavaakin sanottavaa, pysyivät asian tiimoilta vaiti. Tällainen edustaja oli Elimäellä lähes Ummeljoen naapurissa kasvanut Längmanin sisarpuolen tyttärenpoika Per Emil af Forselles, joka osallistui sukunsa edustajana jo vuosien 1863–1864 valtiopäiville sekä kaikille vuosien 1877–1891 valtiopäiville.[1683]

Kielitaistelun kulminaation jälkeen apurahoja jaettiin säännöllisesti ja siten, että myös suomenruotsalaiset laskettiin suomalaisiksi. Apurahan saajien ydinjoukon muodostivat pitkään samat yhdistykset, rintaman levetessä ajan kuluessa huomattavasti.[1684] Vuodesta 1891 lähtien myönnettiin Längmanin kirjallisuuspalkintoja, joita Suomalaisen Kirjallisuuden Seura sekä aluksi myös Svenska Litteratursällskapet i Finland jakoivat

[1678] Pankkivaliokunnan mietintö N:o 2. Valtiopäiväasiakirjat 1882, neljäs osa; Jatkossa Suomen Pankin johtokunta vastasi rahaston hoidosta ja pankkivaltuusmiehet tekivät ehdotuksen apurahojen jakamisesta. Pankkivaliokunnan lausunnon perusteella valtiopäivät ratkaisivat apurahojen saajat.
[1679] Pankkivaliokunnan mietintö N:o 2. Valtiopäiväasiakirjat 1885, neljäs osa.
[1680] Pankkivaliokunnan mietintö N:o 1. Valtiopäiväasiakirjat 1888, neljäs osa; Nordenstreng.1924, 771.
[1681] Pappissäädyn ptk. Valtiopäiväasiakirjat 1885, 2. osa, 609.
[1682] Porvarissäädyn ptk. Valtiopäiväasiakirjat 1888, 2. osa, 783; Aatelisäädyn ptk Valtiopäiväasiakirjat 1888, 2. osa, 810, 812–813.
[1683] Oksanen 1985, 292, 484. – Elimäellä af Forselles omistautui kartanonsa hoitamiseen ja hänet muistetaan uusien viljelysmenetelmien kokeilijana sekä tarmokkaana kunnallismiehenä.
[1684] Valtiopäiväasiakirjat 1885. Pankkivaliokunnan mietintö N:o 2 1885. – Nyt myönnettiin avustusta myös Tiedeseuralle ja Suomalais-Ugrilaiselle seuralle sekä asetettiin 10 000 suomen tiedeseuran käytettäväksi suomalaisen pohjoisretkikunnan teosten painamiskustannuksiin.

tunnetuille tieto- ja kaunokirjailijoille. Längmanin tuella oli merkitystä, vaikka valtio oli myöntänyt kirjallisuuspalkintoja satunnaisesti vuodesta 1865 lähtien. Suomen Tiedeseura ohjasi Längmanin tunnustuspalkinnot tieteentekijöille. Myös suomalaiselle museotoimelle rahasto oli tärkeä rahoituskanava.[1685]

Varsin kattava joukko suomalaisen kulttuurin edustajia oli 1920-luvulle tultaessa nauttinut Längmanin liikevoitoista. Pelkästään otos SKS:n vuoden 1917 palkituista on nimilistaltaan vaikuttava: tohtori Viljo Tarkiainen, professori Väinö Voionmaa, Eino Leino, V.A. Koskenniemi, Larin-Kyösti, Ilmari Kianto ja professori A. K. Cajander (teoksesta Metsänhoidon perusteet I ja II).[1686]

Apurahojen maksuvoima säilyi 1910-luvun alkupuolelle, mutta ensimmäisen maailmansodan aikaiseen inflaatioon ei enempää Längman kuin lahjoitusrahastoja hoitava Suomen Pankin johtokuntakaan osannut varautua. Rahastojen pääomat oli sijoitettu obligaatioihin ja kaupunkien, rautatieyhtiöiden sekä hypoteekkikassojen pitkäaikaisiin lainoihin.[1687] Rahastojen reaaliarvo romahti kymmenessä vuodessa. Suureellinen avustusohjelma vesittyi ja apurahojen ostovoima mitätöityi. Rahasto B:stä jaettiin vuonna 1913 nykyrahassa neljännesmiljoona euroa. Vuonna 1924 jaettavaa riitti vaivaiset 17 010 euroa. Heikko kehitys syvensi suomalaisen kulttuurielämän rahoituskriisiä 1920-luvun alussa.[1688]

Kun näin kävi, katosi lahjoittajan nimikin vähitellen suuren yleisön tietoisuudesta. Erilaisissa sivistysrahastoja koskevissa yleisesityksissä Längman muistetaan toki ensimmäisenä ja pitkään myös ainoana suurlahjoittajana. Hän oli sellaisten tänä päivänä paremmin tunnettujen lahjoittajien kuin F. A. Juséliuksen, Juho Lallukan, Alfred Kordelinin, Emil Aaltosen ja Antti Wihurin edeltäjä ja esikuvakin: B -rahasto antoi mallin yli puoli vuosisataa myöhemmin perustetun Kordelinin säätiön toimintaperiaatteille.[1689] Kordelinin säätiö paikkasikin Längmanin rahastojen jättämää vajetta kulttuurielämän rahoituksessa – vieläpä erinomaisesti.

Längmanin rahasto jäi elämään omaa elämäänsä. Sijoitussalkun sisältöä ei muutettu juuri lainkaan. Osakesijoitusten välttäminen tuki kyllä rahastojen reaaliarvon nousua 1930-luvun lamavuosina, mutta siihen ilonaiheet jäivätkin. Vuosien 1935 ja 1950 välillä markan ostovoima hupeni kymmenykseen ja Längmanin rahasto kykeni jakamaan apurahoina nykyrahassa mitättömät 6300 euroa.[1690]

[1685] Heinonen & Lahti 2001, 63.

[1686] Längmanin rahaston apuraha-anomukset 1920–35. Längman. SP. – 1917 saadusta avustuksesta SKS jakoi seuraavat, keskimäärin tuhannen markan palkinnot; professori A. K. Cajander, *Metsänhoidon perusteet I ja II*, tohtori V. Tarkiainen, *Aleksis Kivi. Elämä ja teokset*, Professori V. Voionmaa, *Suomen karjalaisen heimon historia*, Eino Leino teoksista *Helkavirsiä II, Karjalan kuningas, Alla kasvon kaikkivallan*, V. A. Koskenniemi, *Elegioja*, Larin-Kyösti, *Korpinäkyjä I ja II* sekä Ilmari Kianto, *Vienan kansan kohtalo*; Halila 1990, 15–16. Valtion kirjallisuuspalkinnot olivat autonomian ajan lopulla suuruusluokkaa 2000–4000 mk.

[1687] Pankkivaliokunnan mietintö N:o 3.Valtiopäiväasiakirjat 1897; Längmanin rahastot. Längman. SP. – Myöhemmin lainoja myönnettiin myös pankeille ja teollisuuslaitoksille. 1933 luoton sai myös Hackman & Co.

[1688] Heinonen & Lahti 2001, 66.

[1689] Halila 1990, 15. – Muista suurlahjoittajista laadittuja elämäkertoja, ks. Sigrid Juséliuksen säätiö 1941; Lindström 1923; Halila 1974; Kuusterä 2000; Poukka 1983.

[1690] Längmanin rahastot. Längman. SP.

”Sillä täydelliseksi, waan ei wajawaiseksi pitää jokaisen rahaston kohtuullisen tarpeen tulla”

Längmanin testamentissaan esittämä näkemys Suomen ja sen kansalaisten tulevaisuudesta oli hyvin pessimistinen ja ajan hengen mukaisesti ”malthuslainen”. Väestönkasvu rajoittaisi muutoin kehittyvän ja laajenevan maanviljelyksen saavutuksia, eikä kylmälle ilmastolle ja karulle maaperälle ollut mitään tehtävissä. Teollisuuskaan ei toisi helpotusta kuin vasta aikojen perästä. Itse asiassa Längman tunnusti teollistumisen kalliin hinnan, vaikkei sitä yksilöinytkään: työttömyyttä ja surkeissa oloissa työskenteleviä tehdastyöläisiä. Testamentti oli laadittu Dickensin Lontoossa – maailman liikepääkaupungissa, lukemattomien epätoivoisten ja köyhien ihmisten kotikaupungissa:

> Minun Suomessa sahaliikettä harjoittaessani lähes 30 wuonna kaikkiin suuntiin tekemäni matkustukset, kuin myös se, että minulla on ollut sahalaitos Yli-Torniossa, owat opettaneet minua tuntemaan jokalaista ihmisen kärsimystä; joka, josko se wiljelysten y.m. kautta wähitellen ja wasta wuosisatain perässä tuleekin enimmäkseen autetuksi, ei kuitenkaan koskaan ilmaston kowuuden ja maanlaadun kowaonnisuuden wuoksi woi päästä wapaaksi aikawäliin kohtaamasta halla-, kato-, nälkä- ja ruttowuosista sekä niiden waikuttamasta hädästä, wieläpä parempienkin säätyjen seassa siitä syntywästä köyhyydestä ja wiheliäisyydestä, ja warsinkin asujanten lisääntyessä aikaa ja wiljelystä myöten sekä teollisuuden sen ohessa seurauksekseen pannessa wälttämätöntä wahingollisen lisäksi, nimittäin paljolta elannottomia ihmisiä, joiden hätää ei kukaan oman toimeentulonsa wuoksi woi panna huoliaksensa – –.[1691]

Jo aikalaiset kokivat evästykset omaisuuden jatkuvasta kartuttamisesta mutkikkaiksi ja sekaviksi.[1692] A -rahaston pääomaa, 62 500 hopearuplaa (1876), oli kasvatettava peräti neljään miljoonaan ruplaan ennen ensimmäistä jakoa alarahastoon ja korkotuotoista myönnettäviin avustuksiin. Tavanomaisella kuuden prosentin korolla, ilman kuluja tai luottotappioita, pääoman kartuttaminen olisi kestänyt lähes 60 vuotta. Seuraava alarahastoon jakaminen olisi tapahtunut noin kahdentoista vuoden kuluttua. Samanlaisia kantapääoman kaksinkertaistamiskartutuksia oli ohjeistettu vielä kahdeksan kappaletta. Alarahastojen lopullinen lukumäärä oli viisi. Näin laskettuna, lopulta joskus 168 vuoden kuluttua, kenties vuonna 2044, ”jos ajan tawan mukaan syntyneiden hyödyllisten laitosten tarpeet waatisiwat pitempää kaswutusaikaa, niin sitä jatketaan samalla tawalla; sillä täydelliseksi, waan ei wajawaiseksi pitää jokaisen rahaston kohtuullisen tarpeen tulla, ja ennen kaikkia pitää todella hätää kärsiwiä tarpeen mukaisesti autettaman.” [1693]

Ruotsalaislehti *N. D. Allehanda* piti pääoman kapitaliseerausta eksentrisenä suunnitelmana eikä ollut ”täysin vakuuttunut senkaltaisten tulevaisuuden ja kapitaliseeraustestamenttien kestävyydestä, jotka nyt tuntuvat olevan niin moderneja”.[1694]

[1691] Kertomus (suomenkielinen) Längmanin testamentista tammikuussa 1867 kokoontuneille säädyille. Längman. SP.
[1692] Vrt. Bergh 1888, 705; Palmén 1915, 411.
[1693] Kertomus (suomenkielinen) EJL:n testamentista tammikuussa 1867 kokoontuneille säädyille. Längman. SP.
[1694] *FAT* 30.11.1863.

Ratkaisu kytki testamentin kuitenkin mielenkiintoisella tavalla 1840-luvun ”suureen metsäkeskusteluun”. Sahanomistajia oli syytelty lyhytnäköisestä voittojen tavoittelusta. Längman, Anders Kellgren ja Gustaf Aminoff sekä heidän puhemiehensä Snellman puhuivat laajemman ja nopeampirytmisemmän tukkimetsien kaadon puolesta, koska näin metsiin sitoutuneet pääomat saataisiin kiertoon ja antamaan nopeimman ja parhaimman tuoton. von Haartman piti tätä haihatteluna: helpolla ansaitut tulot menivät saman tien kulutukseen ja helppoon elämään, niin maanomistajilla kuin ahneilla kapitalisteillakin. Mutta Längman oli ollut vakavissaan. Metsäpirulainen sijoitti merkittävän osan varallisuudestaan teollisiin hankkeisiin ja mikä ehkä tärkeintä: hän ei lahjoittanut kansallisvarannon jalostamisella hankittua omaisuuttaan ”nykyiselle sukupolvelle” vaan useille seuraaville sukupolville. Tähän häntä ei ajanut huono omatunto helpoista voitoista ja sitä seuraava liikevoittojen ajallisesti oikeudenmukainen jakaminen, vaan pääoman työllistämisellä saavutettava parempi, joskin kauemmas tulevaisuuteen siirtyvä ratkaisu yhteiskunnan taloudellisiin ja sosiaalisiin ongelmiin.

Linjauksellaan Längman teki elämänsä virheen. Hän ei pystynyt näkemään yhteiskunnan vaurastumista ja nopeaa muutosta, puhumattakaan että olisi osannut ennakoida suurinflaatioita ja niiden aikana toteutettua laiskaa sijoitussalkun hoitoa. Längmanin A-rahastolle osoittamat käyttökohteet kertovat kunnianhimoisista tavoitteista:

> 1) Kunnallisiin tarpeisiin, niin kuin maanwiljelyn ja metsähoidon kaawataloiksi, awuksi kätilöimille, lääkäreille, lääkityksiin, sairaille, köyhille ja muille sellaisille kykenemättömille, jotka millä tawalla hywänsä eiwät saata eikä jaksa työtä tehdä; ja runsaammassa mitassa paremmansäätyisille hätää-kärsiwille; säästörahastoiksi, awuiksi ja elatusrahaksi äpärälapsille ja muille turwattomille lapsille, j.n.e., mitä kunnalle nähdään tarpeen olewan. 2) Nälkä-, kato- ja ruttowuosien, tulipalon ja muunlaisten luonnon waikuttamain wahinkojen ja onnettomuuksien, niin kuin wesitulwain, maanwieremäin, raesateiden ja muiden tähden. 3) Awuiksi wuoritöihin, newojen kuiwattamiseen, järwien pois- ja sisäänjohtamiseen, maanteiden parantamiseen ja kulkuyhdistysten edistämiseen. 4) merenkulun ja kaupan hywäksi 5) Teollisuutta ja käsitöitä warten. 6) Elatus-rahastoksi. 7) Rautateitä, kanawia ja muita yleisesti hyödyllisiä töitä warten.[1695]

A-rahaston pääoma oli kasvanut vuonna 1950 lähes 23 miljoonaan markkaan. Ensimmäinen alarahasto, kunnallisrahasto, oli perustettava, kun pääoma yltäisi neljään miljoonaan hopearuplaan. Testamentin laatimishetkellä rupla vastasi neljää markkaa. Näin laskettuna kunnallisrahasto olisi pitänyt perustaa jo vuosia aiemmin. Inflaatio jätti kysymykseen kuitenkin tulkinnanvaraisuutta. Asiaa eri puolilta pohdittuaan pankkivaliokunta päätti keväällä 1950 kunnallisrahaston välittömästä perustamisesta ja neljän miljoonan markan rahastoimisesta. Kunnallisrahasto sellaisena kun Längman oli sitä ajatellut, olisi vuoden 1860 rahanarvosta nykyrahaan deflatoituna merkinnyt vuonna 1950 noin 16 miljoonan euron pääomaa. Sillä olisi jo voinut jotakin tavoitella. Reaalimaailmassa rahaston arvo oli vaatimaton 128 800 nykyeuroa.

[1695] Kertomus (suomenkielinen) Längmanin testamentista tammikuussa 1867 kokoontuneille säädyille. Längman. SP.

Kunnallisrahaston ensimmäiset apurahat jaettiin vuonna 1955 Kuhmon, Kuusamon, Suomussalmen, Enontekiön, Inarin, Sallan, Savukosken ja Utsjoen kunnille.[1696] Apurahojen kokonaissumma oli nelisen kertaa suurempi kuin mitä kulttuurielämä sai seuraavana vuonna B -rahastosta.[1697] Vuonna 1962 perustettiin jälleen yksi uusi rahasto, alarahasto N:o 2, josta jaettiin neljä vuotta myöhemmin ensimmäiset avustukset Suomen syöpäyhdistys ry:lle.[1698] Vuosikymmenen lopulla perustettiin Längmanin ohjeita seuraten vielä kolme uutta alarahastoa, jotka yhdistettiin asetusteitse vuonna 1972 E. J. Längmanin yrittäjärahastoksi.[1699] Se jakoi vielä samana vuonna ensimmäiset apurahat Oulun ja Lapin läänien pienyrittäjille, heidän järjestöilleen sekä erilaisille yhteisöille kuten Lapin maakuntaliitolle. Vuonna 1974 lisättiin ”rahaston 11 sarjan täytyttyä” kunnallisrahaston ja yrittäjärahaston molempien pääomia 200 000 markalla. Seuraava täydennys tehtiin kuuden vuoden kuluttua.[1700]

Suomen Kulttuurirahastoon

Rahastojen hallinnointi oli jaettaviin avustuksiin suhteutettuna kohtuuttoman työlästä ja tehtävänä turhauttava. Rahastojen reaaliarvo oli kohonnut sodan jälkeisestä pohjanoteerauksesta, mutta öljykriisin tuoma inflaatio romahdutti jälleen apurahojen ostovoiman. Kun Suomen Pankissa vuodesta 1894 hoidettu Rosenbergin rahasto, joka oli syntynyt lääketieteen lisensiaatti H. F. Antellin testamenttilahjoituksesta, siirrettiin vuonna 1976 museoviraston hoidettavaksi, sukeutui ajatus myös Längmanin rahastojen siirrosta sopivalle virastolle tai laitokselle – tai vaihtoehtoisesti rahaston hallinnon ja hoidon yksinkertaistamisesta. Pankkivaliokunta tulkitsi, ettei rahastojen siirtoa säätiölain mukaisesti perustettavalle säätiölle tarvitse käsitellä perustuslain säädäntöjärjestyksessä.[1701]

Suomen Pankin osastopäällikkö Markku Puntila ajoi rahastojen siirtoa Suomen Kulttuurirahastoon. Pääjohtaja Rolf Kullbergia ajatus arvelutti. Pankin sisäisen kielipoliittisen keskustelun ja oikeudellisten selvitysten jälkeen annettiin vihdoin toukokuussa 1985 laki E. J. Längmanin rahojen – runsaat viisi miljoonaa markkaa – siirtämisestä Suomen Kulttuurirahastolle.[1702]

Kulttuurirahasto esitti vastaanoton ehdoksi, ettei sen tarvitse vastata alarahastojen kartuttamisesta. Suomen Pankki vahvisti luovutettavaa rahastoa lunastamalla sen sijoitussalkkuun kuuluvat Enso Gutzeit Oy:n osakkeet selvästi yli kurssiarvon.

[1696] Pankkivaliokunnan mietintö N:o 2 Valtiopäiväasiakirjat 1950; Eduskunnan ohjeet apurahojen jakoa varten EJL:n kunnallisrahastosta. Valtiopäiväasiakirjat 1954. Längmanin rahastot. Längman. SP. – Avustukset olivat yhteensä 3 468 000 markkaa.

[1697] Längmanin rahastot. Längman. SP. – B-rahaston apurahat olivat 790 000 markkaa.

[1698] Ohjeet apurahojen jakoa varten E. J. Längmanin A-rahaston allarahastosta n:o 2. Suomen asetuskokoelma 1966 N:o 46. Längmanin rahastot. Längman. SP.

[1699] Ohjeet apurahojen jakoa varten E. J. Längmanin yrittäjärahastosta. Asetuskokoelma 1972. N:o 108. Längmanin rahastot. Längman. SP. – ”Rahaston tarkoituksena on edistää yritystoimintaa erikoisesti käsitöitä, käsi- ja pienteollisuutta, maatilataloutta, kalastusta, poronhoitoa sekä matkailua – – toistaiseksi ja kunnes eduskunta toisin päättää apurahojen jako käsittää Oulun ja Lapin läänit, ja on kummankin läänin osuus puolet jaettavaksi tulevasta apurahasta.”

[1700] Pankkivaltuusmiesten kertomus. Valtiopäiväasiakirjat 1978. Längmanin rahastot. Längman. SP.

[1701] Pankkivaliokunnan mietintö N:o 3 1978; Pankkivaliokunnan mietintö 1979, 127–128. Längmanin rahastot. Längman. SP.

[1702] Längmanin rahastot. Längman. SP; Lakia laatineen Arno Lindgrenin tiedonanto.

Pankkivaltuusmiesten kokouksessa asiaa esitteli johtaja Harri Holkeri: ”jos ollaan aivan rehellisiä – – Längmanin rahastojen hoito tällaisena virkatyönä on estänyt niiden kartuttamisen ja inflaatiosuojaamisenkin – – itse asiassa vain hiukan paikattaisiin sitä, mitä – – on tapahtunut vuosien varrella.”[1703]

Suomen Kulttuurirahasto yhdisti A-rahaston kantaosuuden B-rahastoon ja muodosti niistä E. J. Längmanin rahaston. Yrittäjärahasto jaettiin Suomen Kulttuurirahaston Lapin, Kainuun ja Pohjois-Pohjanmaan rahastojen yhteyteen perustettaviin yrittäjärahastoihin. Rahasto N:o 2:n varat luovutettiin Suomen Syöpäyhdistykselle. Kunnallisrahasto lakkautettiin ja sen varat jaettiin avustuksia saaneille kunnille asukaslukujen mukaisesti.[1704]

Maakuntarahastojen hoitamat Längmanin yrittäjärahastot ovat muuntuneet vaivihkaa nekin lähinnä kulttuuria, tutkimusta ja tiedettä tukeviksi rahastoiksi.[1705] E. J. Längmanin rahaston avustukset ovat kohonneet huomattavasti. Kun Suomen Pankin aikaisessa viimeisessä apurahajaossa vuonna 1983 jaettiin noin 133 000 markkaa, myönnettiin vuonna 2000 E. J. Längmanin rahastosta 450 000 markkaa ja kahta vuotta myöhemmin peräti 140 800 euroa, joka vastasi noin 836 000 markkaa. Yrittäjärahastoista myönnettiin jälkimmäisenä vuonna yhteensä 73 000 euroa.[1706]

Längmanska Kulturfonden och Längmanska Företagarfonden

Ruotsissa rahastojen kehitys on ollut erilainen. Rahastoja hoitanut valtionkonttori katsoi vuonna 1877 Suomen linjauksen mukaisesti, että apurahojen jakaminen rahastosta B saattoi alkaa. Mutta oikeuskanslerinvirasto vastusti ehdotusta ja avustusten jako lykkääntyi hamaan tulevaisuuteen. Vuonna 1893 valtiopäivillä tehtiin ehdotus apurahojen jakamista, mutta jälleen tuloksetta. Vasta vuonna 1918, kun erityinen selvityskomitea oli asetettu, perustettiin B-rahastosta Längmanin kulttuurirahasto, Längmanska Kulturfonden. Se jakoi ensimmäiset apurahansa seuraavana vuonna. Rahastolla on yliopistokanslerin johdolla toimiva ja pääosin eri yliopistojen professoreista koostuva toimikunta, joka kokoontuu vuosittain päättämään apurahoista.[1707]

Tavoitteiltaan epärealistinen, Ruotsin valuutan vahvistamiseen pyrkivä C-rahasto lakkautettiin vuonna 1951. Pääomat siirrettiin Längmanin kulttuurirahastoon. Samalla päätettiin jakaa Suomen kansalaisille stipendejä ruotsinkieliseen kirjalliseen työhön tai vaihtoehtoisesti myöntää palkintoja suomenruotsalaisille kirjailijoille. Ensimmäiset 10 000 kruunun avustukset jaettiin jo seuraavana vuonna.[1708] Vuodesta 1957 alkaen Svenska Litteratursällskapet i Finland ja Finlands svenska författareförening ovat pyynnöstä ehdottaneet kirjallisuuspalkintojen saajat. Liioittelematta voi sanoa, että kaikki

[1703] Harri Holkeri, laajempi pankkivaltuusmiesten kokous 24.2.1983 § 14. Längmanin rahastot. Längman. SP.
[1704] Kunnallisrahaston luovutettu summa oli 1 800 000 mk ja ”syöpärahaston” 200 000 mk.
[1705] Stipendiaattireskontra. SKR. – Esimerkiksi 1998 Lapin läänin yrittäjärahastosta 60 000/ 65 000 markkaa meni kirjallisen työskentelyn tukemiseen. Myönnettiinpä samana vuonna Kainuun rahastosta tukea ”lausuntaillan valmistamiseen Aaro Hellaakosken runoista” ja ”Hannu Salaman lyriikkaa käsittelevään lisensiaattityöhön.”
[1706] Kulttuurirahasto oli siirtynyt apurahojen jaossa kahden vuoden sykliin.
[1707] Nordiska familjebok uppl. 2. Längman; von Born 1968, 193.
[1708] von Born 1968, 193–194; *Svenskbygden*, juni 1952.

merkittävimmät suomenruotsalaiset kirjailijat ja runoilijat ovat saaneet palkinnon, joita on jaettu vuosittain touko-kesäkuussa Ruotsin Suomen suurlähetystössä kahdelle kirjoittajalle. Vuonna 2002 palkinto oli suuruudeltaan 80 000 kruunua.[1709]

Ruotsin A-rahastosta perustettiin vuonna 1959 Längmanin yrittäjärahasto, Längmanska Företagarfonden. Siten Ruotsissa on kaksi hallinnollisesti erillistä säätiötä: Tukholmassa kotiaan pitävä kulttuurisäätiö ja Luulajassa toimiva yrittäjärahasto.[1710] Jälkimmäisen oli määrä edistää yrittäjyyttä erityisesti Norrbottenin läänissä: lähinnä käsitöitä, käsiteollisuutta, pienteollisuutta, maanviljelystä, metsätaloutta ja kalastusta tukemalla. Säätiön hallitus on soveltanut ohjeita nykypäivään: tuetut projektit ovat kattaneet laajan spektrin Haaparannan eurolukiosta Luulajan työväline- ja tuotekehityskeskuksen perustamiseen. Vuonna 2000 yrityselämälle myönnettiin yli 35 miljoonaa kruunua, josta huomattava osa käytettiin yritysten tietoteknilliseen verkostoitumiseen.[1711] Längmanin kulttuurisäätiö myönsi vuonna 2002 apurahoja 5.6 miljoonaa kruunua.[1712]

Ruotsalaisrahastojen arvo on säilynyt paremmin – toki alkupääomakin oli suurempi – kiitos onnistuneen sijoituspolitiikan ja pienemmän inflaation. Sekä ensimmäisen että toisen maailmansodan aikaiset inflaatiokaudet heikensivät Ruotsin kruunua vain puolella, Suomen markan arvo heikkeni molempina jaksoina noin kymmenesosaan.[1713]

Lahjoittajana Längmanin nimi lieneekin tunnetumpi Ruotsissa kuin Suomessa. Pohjanlahden itäpuolella häntä muistettiin vielä testamentin satavuotismuistopäivän yhteydessä 1959 sekä suomen- että ruotsinkielisen valtakunnallisen pääsanomalehden artikkeleilla.[1714] Kun Längmanin syntymän 200-vuotisjuhlia vietettiin toukokuussa 1999 Suomen Kulttuurirahaston, Längmanska Kulturfondenin ja Suomen Pankin yhteisvoimin, valtakunnalliset lehdet eivät huomioineet juhlallisuuksia.[1715]

Längmanin rahastojen hoitajat ovat halunneet lisätä tietoutta testaattoristaan. Suomen Pankissa havahduttiin 1930-luvulla siihen, ettei lahjoittajasta ollut elämäkertaa. Apurahahakemuksia käsittelevä sihteeri ehdotti varattavaksi elämäkertaan 15 000 markkaa, ”varsinkin kun se jonkin verran valaisisi varhaisinta puutavaraliikkeemme historiaa”.[1716] Eduskunta myönsi määrärahan, mutta tulokset jäivät olemattomiksi. Määräraha jäi suurelta osin käyttämättä ja elämäkerta kirjoittamatta.[1717] Eric von Born sai vuonna 1968 valmistuneeseen pienoiselämäkertaan tukea Längmanska Kulturfondenilta.

[1709] *Borgåbladet* 26.11.1957; Palkintojen jako tapahtuu perinteisesti touko-kesäkuun vaihteessa Ruotsin Suomen suurlähetystössä.

[1710] Företagarfondenin säännösten mukaan rahaston hallituksen puheenjohtajana toimii Norrbottenin läänin maaherra; Längmanin yrittäjärahaston perustamiseen liittynyttä juridista problematiikkaa on käsitellyt tutkielmassaan Lassinantti 1968.

[1711] Årsredovisning för räkenskapsåret 1 januari- 31 december 2000; Årsredovisning för år 2001. Längmanska Företagarfonden.

[1712] Årsredovisningar. Längmanska Kulturfonden.

[1713] Vertailussa käytetty molempien maiden elinkustannusindeksejä 1913–1924 ja 1935–1950.

[1714] Tallqvist 1959; Nevalainen 1959; Nevalainen 1963.

[1715] Maakuntalehdistä vuosijuhlan huomioivat *Wasabladet* ja *Lapin Kansa*. Ks. Mannil 1999 sekä Yrjänä 1999.

[1716] Apuraha-anomukset 1920–35. Sitaatti rahaston sihteerin lausunnosta; Tositteet, Längmanin rahasto Litt. B 1936–1961. Längmanin rahastot. Längman. SP.

[1717] Tositteet Längmanin rahasto Litt. B 1936–1961. Längmanin rahastot. Längman. SP. – Pankista käännyttiin mm. kansanperinteen kerääjän J.V. Kotikosken puoleen. Varsinaista tutkimusaineistoa keräili vuoden 1936 loppuun asti Ahti H. Eino.

Käsillä olevaa tutkimusta on rahoittanut pääasiassa Suomen Kulttuurirahasto. Kirjoittaja on saanut apurahan myös Längmanska Kulturfondenilta sekä saanut käyttöönsä työtilat Suomen Pankissa.

XVI LÄNGMAN JA SAHALIIKKEEN 30-VUOTINEN SOTA

Entreprenööri ja kruunun metsäpolitiikka

Venäjän keisarikuntaan kuuluneen Suomen suuriruhtinaskunnan talous sai 1830-luvulla vahvan impulssin Euroopan voimistuvasta sahatavaran kysynnästä. Sahaliike kasvoi erityisesti maan itäisissä osissa. Toimiala houkutteli uusia yrittäjiä ja toimeliaisuus levisi sisämaan metsiin ja tapulikaupunkeihin. Kaupallista sahausta säädeltiin tarkoin: privilegiot määrittelivät laitoksen suuruuden, sallitun tuotannon ja sille osoitetun metsäalueen. Kruunu pelkäsi sahateollisuuden kasvua ja kiristi järjestelmän tulkintaa. Näin köyhä valtio ehkäisi tietoisesti tärkeimmän teollisuutensa taloudellisteknistä kehitystä – neljännesvuosisadan ajan.

Erik Johan Längman hankki ensimmäiset sahansa 1830-luvun puolivälissä. Hänen elämäkertansa osoittaa, että suomalainen sahaliike ei ainoastaan kasvanut, vaan myös sen toimintatavoissa tapahtui huomattavia laadullisia muutoksia, joiden merkitystä ei ole osattu arvioida tai joiden läpimurtoa on ajoitettu virheellisesti myöhäisemmäksi. Vesisahojen lukumäärän ohella kasvua selittivät tekniset muutokset, joista tärkein oli vaihteilla toimiva voimansiirtolaitteisto. 1830-luvulla yleistyivät myös sirkkelit ja särmäyssahat, joita käytettiin myös privilegioehtojen kiertoon. Sahojen tuotantokyky kasvoi merkittävästi. Jalostetun sahatavaran laatu parani ja sahojen kannattavuus koheni.

Suuressa Vuoksen vesistössä kehitys kulki edellä. Siellä sahat kilpailivat keskenään, jakoivat reviirejä ja tekivät yhteistyötä. Längmanin yhtiökumppani Paul Wahl oli osakkaana viipurilaisessa Hackmanin kauppahuoneessa, maan suurimmassa sahaliikkeessä. Längman omaksui Varkauden ruukin isännöitsijänä nopeasti terävimmän tietotaidon. Sahat tyydyttivät kasvavan puuntarpeensa vuosiksi eteenpäin vuokraamalla metsiä. Yksinkertaisen nerokas metodi osoittautui hinta-, kilpailu- ja tehokkuussyistä ylivoimaiseksi. Metsätöiden luonne muuttui radikaalisti kun sahanomistaja organisoi vuokrametsän hakkuut. Palkatut miehet paljastivat talvisin isoja hakkuuaukkoja, aluksi edullisten kulkuväylien varsilta. Tuhansien tukkien eriä varten kannatti jo perata uittoväyliä kauempana sahalta. Tällaista hankintaa harjoitti Längmanin Varkauden saha, jonka privilegioihin merkityillä metsävarauksilla ei ollut mitään tekemistä todellisen hankinnan kanssa. Ruukin sahaa pidettiin Längmanin teettämien uudistusten jälkeen maan parhaimpina ja hänen rakentamaansa hankintaorganisaatiota huipputehokkaana. Savon ja Karjalan ulkopuolella ei osattu vastaavasta unelmoidakaan. Maan eri osat edistyivät sahauskulttuurissa hyvin eri tahtiin.

Varkauden suuret savotat Iisalmen takana, samoin kuin N. L. Arppen tukkilaanit Karjalassa, todistivat metsien hävitystä sille joka näin halusi uskoa. Kuopion läänin kuvernööri ratkoi yhä uusia sahahakemuksia ristiriitaisten tietojen hämmentämänä. Uusilla sahoilla vaurautta tavoittelevat yrittäjät vakuuttivat metsiä riittävän, vastaan hangoittelevat vanhat laitokset korostivat raaka-aineiden niukkuutta ja muita ongelmia. Kruununvoudit raportoivat julkeista privilegio-oikeuksien rikkomuksista.

Sahaliikkeen kehityksen vuoksi järjestelmä oli pahoin vanhentunut. Senaatti kiristi tulkintaansa sahojen toimintaa säätelevistä privilegioista 1830-luvun puolivälissä. Sahoille ei enää myönnetty niiden hakemia kiintiöitä tai metsävarauksia sellaisinaan, vaikka

hakemukset olivat muodollisesti kunnossa. Varkauden suursahan ja Arppen höyrysahahakemuksen rinnakkainen käsittely paljasti, että jopa pitäjänrajasta luotiin este laitosten metsävarauksille, vanhoja kiintiöitä ei suostuttu tarkistamaan ja suursahan tai sahakompleksin perustaminen tehtiin mahdottomaksi. Tämä oli kapuloita rattaisiin-politiikkaa, jolla estettiin sahateollisuutta ja etenkin yksittäisiä laitoksia kasvamasta liian kannattaviksi. Menestyvä saha oli uhka, koska se kykeni organisoimaan kaukouittoja ja laajoja tukkisavottoja – ja kuten yhä useammin sanottiin, haaskaamaan metsiä. Kruunu suojeli pienillä kiintiöillä vanhojen ja tulevaisuudessa perustettavien laitosten intressejä. Talonpoikien kerralla saamat ennenkuulumattoman korkeat metsätulot nähtiin uhkana sääty-yhteiskunnan työnjaolle. Parempaa metsätaloutta peräänkuulutettiin kovin monesta lähtökohdasta.

Säätelymekanismi toimi silti tehottomasti. Se suojasi sahoja liialliselta keskinäiseltä kilpailulta, mutta kiintiöiden ja metsävarausten rajoitukset eivät estäneet vanhoja laitoksia hyödyntämästä täyttä kapasiteettiaan – ja jopa kasvattamaan sitä erilaisin vippaskonstein. Tuotantomäärät ylittivät parhaimmillaan moninkertaisesti kiintiöt, joiden noudattamista ei käytännössä valvottu. Kansalaistottelematon sahaliike kasvoi ulos säätelyjärjestelmän saappaista. Kärsijöitä olivat uusia, kunnianhimoisia laitoksia suunnitelleet yrittäjät.

Sahateollisuuden institutionaalisen kriisin alkua on ajoitettu 1840-luvun alkuun, jolloin ruukinpatruunat esittivät metsäjärjestyksen uudistamista. Esitys johti sahoihin vihamielisesti suhtautuneen metsälakikomitean perustamiseen vuonna 1841. Tämän vuoksi konfliktin selitystä on haettu vuori- ja sahateollisuuden ikiaikaisesta taistelusta metsävaroista. Näkemystä ei ole juuri kyseenalaistettu, johtihan suomalaista talouspolitiikkaa voimakastahtoinen finanssipäällikkö, senaatin talousosaston varapuheenjohtaja Lars Gabriel von Haartman. Hän edisti päättäväisesti vuoriteollisuutta ja profiloitui sahateollisuuden kaikkein kärkevimmäksi arvostelijaksi.

Längmanin elämäntyö ei tue näkemystä ruukinpatruunoiden salaliitosta. Hän harjoitti 16 vuoden ajan rinnakkain raudanjalostusta ja sahausta, hänen luova toimintatarmonsa ylsi Suomen suuriruhtinaskunnan jokaiseen lääniin ja ajoittui sopivasti sahateollisuuden kriittisiin vuosiin. Aloitteellisuus ja peräänantamattomuus tuottivat lukuisia dokumentteja hallinto- ja oikeusviranomaisten arkistoihin. Kertaakaan hän ei törmännyt eturistiriitaan ”vaikutusvaltaisen ruukinpatruunan” kanssa. Syykin on yksinkertainen: nämä asuivat ja vaikuttivat lähinnä Lounais-Suomessa kun Längmanin ja sahaliikkeen intressit kohdistuivat metsäsuomalaisten kotikontuihin. Kyseessä oli kaksi maailmaa, jotka eivät kohdanneet.

Metsä-Suomea teollistivat järvimalmia jalostavat ruukit ja harkkohytit, mutta niiden omistajat eivät rakentaneet barrikadeja saha- ja rautateollisuuden välille, vaan harjoittivat Längmanin ja Arppen tavoin molempia sulassa sovussa. Längman puhui saha- ja raudanjalostuksen yhteisistä intresseistä ja etusijan antamista sahauskiintiöissä molempia samaan aikaan harjoittaville laitoksille. Vuorihallitukselta hän sai pyytämänsä tuen suuremmalle sahausoikeudelle, mutta viimeisessä instanssissa tämäkin politiikka osoittautui tehottomaksi. Järvimalmiruukkeja tuettiin pikkusummin; viranomaisten näkökulmasta ne olivat toisen luokan rautalaitoksia. Vuorimestari Gustaf Idestam korosti sahojen riehuvan järvimalmeista rikkaimmilla alueilla, mutta von Haartmania nuo laitokset eivät sanottavammin kiinnostaneet. Hän käytti Idestamia ja ruukinpatruunoita bulvaaneinaan. Jälkimmäisten kirje oli kompromissien tulos, joka ei huolellisempaa

metsäjärjestystä esittäessään edes maininnut sahoja. Vasta metsälakikomiteaa perustava senaatti von Haartmanin johdolla nimesi sahateollisuuden jo etukäteen suurimmaksi syylliseksi metsänhaaskaukseen.

Aikalaiskeskustelun erikoisuuksiin kuului, että kun sahat vihdoin jalostivat Euroopan metsärikkaimman ja harvaanasutuimman maan todellisia metsäseutuja, niitä syytettiin metsänhaaskauksesta. Miksi sahateollisuuden rajoituksia haluttiin kiristää juuri Suomessa, ja miksi 1830-luvun puolivälistä lähtien, jolloin muualla Euroopassa valmisteltiin jo rajoitusten poistamista? Eihän sahateollisuuden nopea kasvu ollut pelkästään suomalainen ilmiö. Miksi Suomi päätyi saman ongelman kanssa täysin päinvastaiseen ratkaisuun kuin Ruotsi? Siellähän luovuttiin hankalista sahausrajoituksista kokonaan. Liikasahauksen aiheuttama moraalinen ongelma olisi voitu ratkaista vanhan järjestelmän puitteissa päivittämällä kiintiöt vastaamaan sahateollisuuden kehitystä. Ja asettamalla teollisuudelle tuotantoa vastaavat verot.

Kysymys kietoutuu yhden määrätietoisen valtiomiehen, von Haartmanin ympärille. Hän perusteli jo 1830-luvulla maaherrana ollessaan sahojen vientitullien korotusta ”metsänhaaskauksella” ja paremman metsätalouden voimaansaattamisella. Haaskaus oli määrä panna kuriin leikkaamalla sahojen tuotantoa, joka edistäisi parempaa metsätaloutta. von Haartman yhdisti liikasahauksen metsien kestämättömään kulutukseen. Tällöin täysikasvuisten mäntyjen jalostaminen – ja vielä edullisimmalla tavalla – näyttäytyi metsänhaaskauksena. Mitä elinvoimaisempi sahateollisuus oli, sitä pahemmat olisivat ylilyönnin seuraukset niin sahateollisuudelle itselleen kuin muillekin elinkeinoille, hän todisteli.

Finanssipäällikön logiikka piti niin kauan kuin metsien kestämätöntä sahauttamista ei kyseenalaistettu. Tosiasiassa kenelläkään ei ollut metsien kokonaistilasta tutkittua tietoa, oli vain erilaisia mielipiteitä. Sahateollisuuden suuresta merkityksestä koko maan taloudelle vallitsi sen sijaan suuri yhteisymmärrys viimeistään 1840-luvun alussa, kun korkeilla vientitulleilla rasitetut sahat taistelivat olemassaolostaan. Miksi ansioistaan tunnustettu kehitysmaan tasolla olevan maan talousasioista vastaava senaattori vaati maan tärkeintä teollisuutta takaperoiseen, yrittäjiä, alamaisia ja valtiota köyhdyttävään toimintaan hataran mielikuvan perusteella? Miksi hän ei teettänyt selvitystä maan metsien tilasta ennen kontrollin kiristämistä? Miksi asialla oli niin kiire?

Tuhlaavan metsänkäytön ja laittomuuksien rinnalle nousi hänen silmissään kolmas ja kohtalokkain sahojen asemaa horjuttava tekijä: suursahat ulottivat lonkeronsa syrjäisiin ja valvomattomiin kruunumetsiin. Isojako oli osassa maata vielä kesken ja kruunulle jäävien suurten maaomistusten käytöstä vallitsi senaatissa erimielisyys. Enemmistö tuki vanhaa asutuspolitiikkaa. Tilattoman väestön kasvu oli jo todellinen ongelma etenkin Savossa. Talousasioihin syvällisesti perehtynyt maaherra Lars Gabriel von Haartman ajatteli toisin. Hän näki kruunumetsät valtion omaisuutena, jota täytyi suojella sekä sahojen ahneudelta että asutustoiminnalta

Metsälakikomitea löysi toimeksiantonsa mukaisesti keinot, joilla sahaliike saatiin kuriin. Kruunumetsien hallinnolle komitea ei ehdottanut resursseja. Senaatti lykkäsi mietinnön käsittelyä vuosilla. Mielipiteitä jakavaa kysymystä ei ratkaistu myöskään siksi, että sahaliike kärsi heikoista suhdanteista, joita oli syventänyt sahatavaralle 1839 langetettu raskas vientitulli. Sitä kevennettiin useaan otteeseen ja 1840-luvun puolivälissä

sahaliikkeen asema oli palautunut ennalleen. Sahateollisuus sai torjuntavoiton. Rauha oli kuitenkin jo järkkymässä.

Längman oli korvannut isännöimänsä Ummeljoen ajanmukaisella laitoksella ja mullistanut sahan toimintaperiaatteet. Kymijoen alajuoksulla sijainnut saha hankki järeitä tukkeja satojen kilometrien päästä Keski-Suomesta. Päijänteen hankintaorganisaatio on suomalaisen taloushistorian suuria innovaatioita, jolla Längman loi arvoa Jyväskylän takaisille valtaville metsäalueille. Ummeljoki oli tähän erinomainen välikappale. Se sijaitsi edullisesti lähellä rannikkoa, sillä oli suuri privilegio ja oikeus neljään sahakehään. Längman ymmärsi kokonaisuuden arvon, toisin kuin osakkaat Loviisassa ja Haminassa. Varkauden metsäosastolla oli keinot tunkeutua syvälle sisämaahan ja kyky arvioida panostuksia, jota operaatio vieraassa vesistössä vaati. Arvokasta tietoa Längman sai Varkauden naapurista, Taipaleen kanavatyömaan vesirakennusupseereilta. Längman oli ainoa, jolla oli hallussaan koko potentiaalisen innovaation paletti: taitoa, tietoa ja onnekas mahdollisuus etuoikeutetun Ummeljoen osakkaana. Hänellä oli myös vahva tahto, jolla hän mursi vihamielisen ympäristön luomat esteet.

Privilegioiden piilotarkoitusta pilkannut kaukohankinta ei jäänyt pienen piirin tiedoksi. Maan luetuin sanomalehtimies J. V. Snellman arvosteli vuonna 1845 *Saimassa* metsälakikomitean päätelmiä ja kyseenalaisti koko sääntelyjärjestelmän mielekkyyden. Esimerkkinä hän käytti Ummeljoen puunhankintaa. Kun Snellmanin lehti lopetettiin mahtikäskyllä vuotta myöhemmin, Längman pyysi häntä avustajakseen. Kesän 1847 ulkomaanmatkallaan he perehtyivät järkiperäiseen metsänhoitoon. Aihe oli kaikkea muuta kuin harmiton. Längman pyrki ohjailemaan senaatin päätöksiä, sillä hän tiesi sahojen kohtalon riippuvan ratkaisevasti siitä mitä järkiperäisellä kruununmetsien metsänhoidolla ymmärrettiin. Snellman ja Längman laativat talvella 1848 laajan, tieteellisiin auktoriteetteihin nojaavan esityksen, jossa he vastustivat kaikkia privilegioita eivätkä katsoneet kruununmetsien laajaa haltuunottoa valtiolle järkeväksi.

Ranskan helmikuun vallankumouksen säikäyttämä hallinto vaiensi orastavan keskustelun. Pietari ja Helsinki pelkäsivät varhaista, Snellmanin johtamaa kansallisliikettä, jolla oli Itä-Suomessa vahvat kytkökset sahaliikkeeseen. Varapuheenjohtaja von Haartman kirosi senaatissa sahayrittäjät ja heidän edusmiehensä, liberaalin kansainvälisen järjestelmän ja korruptoituneet virkamiehet. Längmania hän nimitti lähipiirissään metsäpirulaiseksi. Sahanomistajat pantiinkin kuriin vuoden 1851 metsäjärjestyksellä.

Myös metsähallintoasia eteni, mutta von Haartmanin voitto oli ehdollinen. Varoja kruununmetsien suojeluun ja hoitoon oli luvassa vasta kun maan metsävaroista oli tehty luotettava arvio. Tästä syntyi uusi ongelma: tieteellinen näkemys kytkeytyi poliittisen vakaumukseen, eikä von Haartman löytänyt selvitykselle sopivaa tekijää. Tiukentuvan kontrollin edellä Längman hyödynsi taitavasti ja häikäilemättömästi eroja sahauskulttuurissa. Syksyllä 1853 Längmanin neljä ajanmukaista suurta vesisahaa – Ummeljoki, Muurame Keski-Suomessa, Långfors Pohjanmaalla ja Juantehdas samannimisen ruukin yhteydessä Pohjois-Savossa – hyödynsivät erinomaisia suhdanteita. Längman oli perustamassa myös kahta uutta laitosta.

Maanmittaushallituksen johtaja C. W. Gyldén oli julkaissut keväällä selvityksen maan metsistä. Sen mukaan yksityismetsistä hyödynnettiin vasta murto-osa! Gyldén osoitti kruununmetsien muodostavan valtiolle tärkeän tulonlähteen jos sahateollisuuden vain sallittaisiin kasvattaa kapasiteettiaan. Ristiriitaiset viranomaissignaalit herättivät

sahayrittäjien toiveita, mutta metsäjärjestyksen tulkinta osoittautui 1850-luvun puolivälissä tietyistä järkiperäistämistoimista huolimatta tiukaksi. Rajoitusten vaikutusta ”lievensi” aluksi Krimin sota: suomalaislaivat pysyivät saarrettuina ja vesisahat seisoivat.

Längman sairasteli ja riiteli yhtiökumppaniensa kanssa. Ja turhautui. Hän myi sahansa vuoden 1856 aikana. Kaupoissa oli kyse myös sahausoikeuksista ja saavutetuista alueellisista monopoliasemista. Privilegioilla oli yrittäjien silmissä yhä arvoa: realisointiohjelma toi Längmanille reilut 100 000 hopearuplaa. Höyrysahojen perustaminen sallittiin syksyllä 1857, mutta vain vanhan politiikan hengessä, minkä osoitti valppaan Längmanin jättämä ja nopeasti hylätty hakemus. von Haartman menetti kuitenkin pian tämän jälkeen valtansa. Metsähallintoa valmisteltiin Gyldénin hengessä. Keväällä 1859 Längman kuuli huhuja privilegioiden poistamisesta, nopeastikin. Hän oli myynyt sahansa hyvään aikaan. Senaatti kohteli höyrysaha-hakemuksia vapautusta ennakoivassa hengessä. Uusi finanssipäällikkö Fabian Langenskiöld vahvisti pian, että metsähallituksen perustaminen antoi syyn sahaliikkeen vapautukseen.

Längman innostui höyrysahoista, mutta pysyi varovaisena epäselvän kilpailuasetelman vuoksi. Vasta kun hallitus houkutteli yrittäjiä Pohjois-Suomen kruununmetsiin, hän tarttui syöttiin. Hänellä oli edelleen myös suuri intressi Keski-Suomen metsäkaupoissa. Niiden kautta Längman eli vereslihalla metsähallinnon alkuvuodet. Kruunun ja sahaliikkeen vastakkainasettelu ei ollut päättynyt. Se huipentui kruununmetsissä.

Metsähallitus vaati puistaan kovia hintoja ja kannusti yksityisiä metsänomistajia samaan. Sahureita keskenään kilpailuttava kruunu ei suostunut monivuotisiin sopimuksiin, joilla yrittäjät olisivat turvanneet suuret perustamisinvestointinsa. Linjaus osoittautui suureksi virheeksi. Längmanin Simoon muodostama höyrysahayhtiö ei edennyt hanketasoa pidemmälle. Kruunun metsien varaan perustetut höyrysahat seisoivat ja vihdoin käyntiin lähdettyään toimivat vajaalla kapasiteetilla. Sahateollisuuden maantieteellinen laajentuminen viivästyi. Metsähallitus jäi ilman lupaamiansa tuloja ja sitä arvosteltiin ankarasti erityisesti Pohjois-Suomessa. Längman kirosi kruunua kovemmin kuin ehkä koskaan. Metsähallinnon suurimmaksi voitoksi osoittautuivat sen takavarikoimat liikamaat, joita maanmittarit olivat vuosikymmenten takaisessa isojaossa osoittaneet talonpojille. Längman menetti kruunulle suuria, hyvässä uskossa hankkimiaan vuokrametsiä. Katkeran mausteen menetyksille antoi se, että niistä vastannut metsähallituksen johtaja Rabbe Wrede oli Längmanin entinen naapuri ja vihamies.

Sahaliikkeen vapautuksen taustan – siihen ei johtanut sahanomistajien liikehdintä, vaan hallituksen kameralistinen politiikka – ja vapautuksen jälkeisen kehityksen perusteella on tehty päätelmiä rajoituspolitiikan vähäisestä merkityksestä. 1860-luvun sahaliikettä tunnetaan kuitenkin huonosti. Yhtään erikoistutkimusta ei ole tehty siitä, mitä pitkään kahlitun toimialan yhtäkkinen vapautus merkitsi sahanomistajille ja sellaiseksi haluaville. Vuonna 1863 kuolleen Längmanin omaisuutta realisoitiin 1870-luvun puolelle. Pesä oli osakkaana pohjois-suomalaisessa vesisahassa ja sen velallisten joukossa oli metsäyrittäjiä. Näiden kautta avautuu 1860-luvun sahaliikkeestä tulkinta, joka ei ole ristiriidassa Längmanin ajan kanssa.

Vähäinen tietoisuus yritystason motiiveista ja kilpailullisista elementeistä sekä todellisuutta heikommaksi arvioitu sahaliikkeen tekniskaupallinen kehitys ovat vääristäneet aikaisempia tulkintoja. Kokonaisarvioita rasittavat myös 1870-luvun suuren höyrysahabuumin huurruttamat ”silmälasit”. Höyrysahoja on pidetty synonyymina

sahojen vapautukselle ja niiden leviämistahdista sekä menestyksestä on luotu kriteeri aikaisemman politiikan teholle. Vapautuksen jälkeinen tuotannon kasvu näyttää pettymykseltä, jos sitä vertaa 1870-luvun huippuvuosiin. Yleiskuvasta on muodostunut lohduton. Suurta höyrysahabuumia ei tullut ja kahdesta suurimmasta laitoksesta toinen teki vararikon, toinen joutui selvitystilaan. Metsähallinto teki huonon tuloksen. Sahaliikkeen yleinen syvä kriisi ja nälkävuodet sattuivat nekin 1860-luvulle.

Vähemmälle huomiolle on jäänyt tosiasia, että sahojen vienti kasvoi 1860-luvun alkuvuosina nopeammin kuin koskaan aikaisemmin. Parempaan on ylletty ainoastaan 1870-luvun alun historiallisessa sahabuumissa. Kasvu saavutettiin ilman merkittävää hintojen nousua, vieläpä markkinaosuuksia voittaen. Parempaa todistusta rajoitusten vaikutuksesta ei voine vaatia. Kasvu olisi ollut vieläkin kovempaa, mikäli kruunumetsiä olisi tarjottu teollisuudelle markkinahintaan. Lupaava kokonaiskehitys katkesi äkkinäisesti markan revalvoitumiseen loppuvuodesta 1865. Sahaliike syöksyi vakavaan kriisiin. Nälkävuosilla 1867–1868 on selitetty sahojen ahdinkoa, mutta tosiasiallisesti ne palauttivat sahojen kilpailukyvyn: tarjolla oli halpaa raaka-ainetta ja työvoimaa. Kruunu muutti pian metsiensä myyntiehtoja asiakaslähtöisemmiksi laskemalla hintoja ja taipumalla konsessioihin. Sahaliikkeen ja kruunun konflikti ei alkanut metsälakikomitean perustamisesta 1841 ja päättynyt kahta vuosikymmentä myöhemmin. Se päättyi vasta 1860-luvun lopulla kestettyään yli 30 vuotta.

Edes likimaista vastausta siihen, kuinka paljon sääntelyn pitkittyminen ja kiristyminen sekä kruununmetsien järjestelemätön tila lykkäsivät sahateollisuuden kehitystä ja viivästyttivät yhteiskunnan modernisoitumiskehitystä, on mahdotonta antaa. Jos vesisahaus olisi vapautettu Ruotsia seuraten vuonna 1842, Joensuuhun, Varkauteen ja Ummeljoelle olisi noussut välittömästi suuria sahakomplekseja. Johtavilla yrittäjillä oli tähän halua ja kykyjä. Toimialan rakennemuutos olisi alkanut. Ensimmäiset höyrysahat olisi perustettu vuoden 1848 jälkeen rannikoille ja 1850-luvun alun korkeasuhdannetta olisi hyödynnetty tehokkaammin. Sahatavaran laatuun ja lajitteluun olisi kiinnitetty eri tavalla huomiota. Toisaalta Krimin sota olisi keskeyttänyt viennin, antanut Ruotsille etumatkaa ja aiheuttanut ehkä suuriakin ongelmia velalla kasvaneille sahayhtiöille…

Vaurauden ja maineen rakennuspalikat

Moni 1800-luvun suomalainen liikemies koki liike-elämän myötä- ja vastamäet, mutta tuskin kukaan siinä järjestyksessä ja laajuudessa kuin Längman. Epäonni tuli perintönäkin. Isä Abraham Längman oli pitänyt rihkamakauppaa Porvoon Välikadulla kuolemaansa asti 1810. Omaisuutta hän ei onnistunut keräämään. Leski eli vaatimattomasti. Erik Johan pelastautui sukulaisensa, kauppias A. F. Stjernbergin puotipojaksi Porvoossa, mutta hänenkin liikeidean kävi huonosti. Hoidettuaan nelisen vuotta kirjanpitäjän tehtäviä Helsingissä Längman avasi 1824 oman liikkeen Senaatintorin kulmaan, Sederholmin taloon. Kauppa sai komeat puitteet. Työntekijöitä ja palvelusväkeä oli runsaasti. Ulkomaankauppaa käyvistä nuorista helsinkiläisporvareista Längman eteni ripeimmin.

Myynti ei kuitenkaan vastannut odotuksia. Vaikeudet alkoivat. Längman paikkasi menetyksiä velkakaupoilla ja riskejä kaihtamattomalla transitokaupalla ja laivanvarustuksella. Ahdinko vain syveni. Längman katosi haastemiesten edeltä, selvitteli velkansa Pietarissa ja saattoi laivansa Pohjois-Saksaan. Konkurssioikeudenkäynti, joka

alkoi syksyllä 1828 Helsingin raastuvanoikeudessa, päättyi vasta toukokuussa 1832 senaatin oikeusosaston päätökseen. Suurimman hädän keskellä Längman erottui ystävistään ja kohtalontovereistaan: hän taisteli ja kieltäytyi murtumasta. Hän tulkitsi ja venytti lain pykäliä. Maksettavaksi jäävä velka supistui oleellisesti.

Längman oli kuitenkin menettänyt pääomien luottamuksen Helsingissä ja Itämeren kauppapaikoissa, Pietaria ehkä lukuun ottamatta. Hän eli velkaantuneena, mutta nousi jaloilleen Pohjois-Suomessa sijainneen Portimokosken vesisahan ja Varkauden ruukin omistajana. Längman isännöi Varkautta, jonka yhtiökumppani ja molempien liikkeiden rahoittaja Paul Wahl jäi hoitamaan liikettään Viipurissa. Yhden ihmisen tuki riitti. Längman uskoi Varkauden metsiin, hyviin kulkuyhteyksiin ja runsaaseen vesivoimaan. Hänellä oli suunnitelmat ruukin uudistamiseksi. Mutta laitoksen perimmäistä ongelmaa – heikkoa järvimalmia, josta oli mahdoton takoa kunnon rautaa – Längman ei kyennyt koskaan ratkaisemaan. Saha oli ja pysyi tehtaiden ainoana tulonlähteenä. Kokonaistilanne olisi ollut huomattavasti parempi, jos Varkauden viriili sahaliike olisi saanut luvan toimintansa laajentamiselle. Loppumaton kirjeenvaihto viranomaisten kanssa palkitsi Längmanin vain karvaalla mielellä.

Vanhat konkurssivelkojat ahdistelivat 1840-luvun alussa lähes kaikissa yrityksissään epäonnistunutta Längmania. Tämä järjesteli omistuksensa Wahlin nimiin. Rahaa hän ei saanut, sillä hän oli jättänyt velkakirjansa maksamatta. Velkojiltaan akordin saanut Längman jäi Varkauteen, mutta uudenlaisella yhtiösopimuksella. Varsinainen omistaja hän ei enää ollut. Itsensä hän pelasti Varkauden osittain omistamalla Ummeljoella, jota isännöi kokenut sahanomistaja, haminalainen kauppaneuvos Christian Bruun, mutta jokseenkin rutiininomaisesti. Längman äkkäsi tilaisuutensa ja kasvatti 1840-luvun alussa Varkauden osuutta sahasta, neuvotteli itsensä sen isännöitsijäksi ja hankki Varkaudelle huippuedullisen yhtiösopimuksen.

Viekkaana neuvottelijana hän kääri innovaation hyödyn pääosin omiin taskuihinsa, yhtiökumppanien kustannuksella. Sääntely kohteli Längmania Varkaudessa kaltoin, mutta Ummeljoella se varmisti hänelle suojaisen toimintaympäristön sekä takuuvarman ja ensivuosina pääomia sitomattoman tulonlähteen. Hän nautti noin 10 000 hopearuplan palkkiota lähes 20 vuoden ajan, vielä sahaosuutensa myytyäänkin.

Längmanin 1850-luvun lopulla alkanut sijoitustoiminta kertoo sahaliikkeen vaikutuksesta ympäröivään yhteiskuntaan. Suomessa perustettiin ja laajennettiin suuria yrityksiä velkarahalla. Pääomia kerättiin osakeanneilla, joiden kautta teollisista sijoituksista innostuivat myös tavallisia kartanonomistajat ja virkamiehet. Vaikka rahaa oli aikaisempaa paremmin tarjolla, kysyntä ylitti tarjonnan. Längman määräsi luotoilleen ankaria ehtoja. Höyrysahojen vapautus ajoittui samaan spekulatiiviseen huumaan. Rauhallisempia aikoja riittämiin nähnyt Längman nautti vireästä ilmapiiristä, mutta osasi ennakoida myös vaaratekijöitä.

Vanhuutensa päivistä Längmanin oli määrä nauttia ulkomailla. Pääomat tekisivät työn ja hän itse ottaisi rennommin. Kokenut metsäpäällikkö Gustaf Koskelin hoitaisi hänen asioita Suomessa. Hermojaan Längman lepuutteli vain hetken. Vanha yrittäjä ei päässyt itseään pakoon. Hän kävi Lontoossa oikeutta puutavara-agentti Henry Dresseriä vastaan, pelasi H. J. Oldenburgin tulitikkutehtaan osakeannilla, sitoi voimiaan Simon höyrysahahankkeeseen ja innostui tekemään rohkean tehdasinvestoinnin Ruotsiin. Matkalaukkuelämän rasittama Längman totesi Dresserin kieroilijaksi, ruotsalaisen

yhtiökumppanin varattomaksi, Oldenburgin kevytmieliseksi huijariksi ja sahaliikkeen vapauttajan Langenskiöldin lupaustensa pettäjäksi. Vanheneva liikemies kantoi vastuun liian monesta asiasta. Vastoinkäymisten kasaantuessa petti myös terveys. Lopulta kylmeni suhde läheiseen Koskelinin perheeseen.

Längman kantoi häikäilemättömän liikemiehen mainetta, jota voi selittää suurella ja moititulla vararikolla. Saatuaan lopulta veloilleen akordin, hän esiintyi kohta äveriäänä maailmanmiehenä. Tätä oli sivullisen vaikea ymmärtää ja hyväksyä. Kilpailijat arvostelivat häntä Varkauden aikana rihkamasaksaksi tai poroporvariksi, mutta 1850-luvulla katkeroituneet vastustajat vetosivat ”kaikkialla ansaittuun maineeseen”. Längman osasi puhua luottamusta herättävästi, mutta tiukat paikat paljastivat hänet sopimusteknisten porsaanreikien laatijaksi ja kankeiden oikeusprosessien hyväksikäyttäjäksi. Hätä ei lukenut lakia ja Längman kärsi vaikeuksista pitkään. Riitely yhtiökumppaneiden kanssa oli sääntö, ei poikkeus.

Varsinaisissa liiketoimissa näyttäytyi toisenlainen Längman: työteliäs, pitkäjänteinen ja vaadittaessa yhteistyökykyinen yrittäjä. Hänet tunnustettiin yleisesti saha-asioiden auktoriteetiksi, joka myös jakeli auliisti neuvoja. Längman ei ollut pikavoittoja etsivä spekulantti, vaan liikkeen jokaista osaa tukinhankinnasta sahatavaran myyntiin tarkoin ohjaileva edelläkävijä, jonka liikeideaa jäljiteltiin järjestelmän puitteissa. Saha- ja metsämiehenä hänestä kanneltiin viranomaisille, saipa hän sakkotuomionkin. Längman kiersi privilegioehtoja, kaatoi luvattomasti kruununmetsiä ja kuunteli syytöksiä kilpailijoiden tuhoamisesta. Toistuvat konfliktit kertoivat ennen kaikkea ylivoimaisesta liikeideasta ja organisointikyvystä. Metsäkaupoissa Längman esiintyi esimerkillisesti. Toisin kuin seuraajansa, hän piti sanansa talonpoikien kanssa. Uittomiestensä kanssa hänellä oli yksityiskohtaiset ja tarkastelua kestävät sopimukset. Mutta työntekijän oli ansaittava palkkansa. Isäntä puuttui pieniltäkin tuntuviin asioihin, jopa terveytensä uhalla, kuten Längmanin pahoinpitelyyn päättynyt välikohtaus Ummeljoen sahalla osoitti. Työnjohtajien vaihtuvuus oli ajoittain suurta, mutta tärkeästä hankintaorganisaatiosta vastanneet metsäpäälliköt olivat Längmanin uskollisia luottomiehiä.

Mesenaatin roolin Längman omaksui toden teolla vuonna 1847, jolloin Varkauden yhtiösopimuksen purku oli selkiyttänyt hänen taloudellisen asemansa. Varoissaan hän ei vielä ollut. Hyväntekeväisyys meni ajoittain velkojen maksun edelle. Längman tunnusti asuinympäristönsä kielelliset ja sosiaaliset epäkohdat, eikä epäröinyt tukea suomalaiskansallisia sivistyspyrkimyksiä. Itä–Suomen sahaliikkeellä ja 1840-luvun fennomanialla olikin runsaasti kytköksiä ja yhteisiä intressejä. Suomea Längman osasi auttavasti. 1850-luvun jälkipuoliskolla hän erkaantui monen entisen tukijan tavoin Snellmanin ajatuksista. Hän ei hyväksynyt suomalaisen identiteetin rakentamista Suomen ja Ruotsin vastakkainasettelulle. Tämä selittää 1859 laadittua testamenttia, jossa Längman kohdisti valtaosan perinnöstään Ruotsin kansalle. Aikalaiset ymmärsivät sen ”kiitollisuudenvelan” osoituksena. Suomi oli silti Längmanille loppuun asti isänmaa. Mutkikas testamentti yhdisteli aikaa ja laatijansa omalaatuisuutta. Erityisillä rahastoilla ja niiden kartuttamisella Längman vastasi arvostelijoille, jotka olivat moittineet sahaliikkeen voittoja kestämättömiksi. Takaiskuista huolimatta Längmanin kokoama pääoma tekee yhä työtä suomalaisen ja ruotsalaisen kulttuurin sekä Pohjois-Ruotsin elinkeinoelämän puolesta.

LÄHDELUETTELO

ARKISTOLÄHTEET

KANSALLISARKISTO (KA)

Henkikirjat
– Helsinki 1820
– Porvoo 1798–1810, 1815, 1820, 1825

Seurakunnat
– Rippikirjat
– Anjala 1848–1857
  – Elimäki 1847–1856
  – Helsingin suomalais-ruotsalainen seurakunta 1818–1835
– Leppävirta 1836–1846
– Porvoo
  – Ylitornio 1833–1839, 1840–1846
– Muuttokirjat
  – Helsingin suomalais-ruotsalainen seurakunta 1832
– Kastetut
  – Porvoo 1799, 1802

Kenraalikuvernöörin kanslia (KKK)
– Aktit 1828–1829
– Zakrevskille laaditut asiakirjat

Senaatin oikeusosasto (SOO)
– Anomusdiarit 1848 (AD)
– Puhtaaksi kirjoitetut pöytäkirjat 1832 (Ca)
– Päätöstaltiot 1849, 1853, 1855 (Da)
– Nostoaktit 1830 (Eb)

Senaatin talousosasto (STO)
– Pöytäkirjat 1825, 1830, 1835–1841, 1843–1845, 1848, 1851, 1853–1860
– Anomusdiaarit 1825, 1830, 1835–1836, 1838–1842, 1845–1846, 1855–1857 (AD)
– Kirjeadiaarit 1829, 1833–1834, 1836–1842, 1846–1855, 1857–1859, 1861 (KD)
– Finanssitoimituskunta (Fin)
  – Kirjediaarit 1843–1844 (KD)
– Salaiset asiakirjat

Senaatti (SEN)
– Plenium 1840–1841, 1857

Tie ja Vesirakennushalitus (TVH)
– Saapuneet kirjeet 1839–1842

Tuomiokirjat (KO a)
– Kymen tuomiokunnan Uudenmaan lääniä 1849–1858 (Kymi U.l.)
– Pien-Savon alinen 1838–1839

– Rautalampi 1839–1846
– Porvoon raastuvanoikeus 1822–1823

Valtiosihteerinvirasto (VSV)
– Aktit 1841

Vuorihallitus
– Vuorikäräjät 1848–1850, 1852 (Ca)
– Vuorimestarin kertomus 30.12.1840 (Dc 1)
– Vuorimestarin kertomukset 1829–44 (Dd3)
– Alivuorimestari Thoreldin kertomus (De 1)
– Ylimasuunimestarin kertomukset 1829–1866 (De 2)
– Saapuneet kirjeet (Ea 7)

Yksityiskokoelmat
– Björnbergin kauppahuone
– Donner
– Lars Gabriel von Haartman
– E. G. Palmén
– P. H. Rosenberg

ELINKEINOELÄMÄN KESKUSARKISTO (ELKA), MIKKELI

Forssa Oy
– Lähtevien kirjeiden kopiokirja
– Saapuneita kirjeitä

Rosenlew
– Kuusiluodon saha
– Portimokosken (Kristineström) asiakirjoja

William Ruth
– Vanhoja sopimuksia

HELSINGIN KAUPUNGINARKISTO (HKA)

Kaupunginkassa
– Tilit

Maistraatti (M)
– Pöytäkirjat (Ca)
– Pöytäkirjojen liitteet (Cb)

Kämnerinoikeus (KO)
– Pöytäkirjat (CaI)
– Liitteet (Aq IV)

Raastuvanoikeus (RO)
– Pöytäkirjat
– Tuomiokirjataltio 1826–1829

Tuulaakikonttori (Tuu)
– Tiliasiakirjat (Ga)

Helsingin kaupungin historiatoimikunta

Tollander & Klärich
– Lähteneiden kirjeiden kopiokirja (Bia)

HELSINGIN YLIOPISTON KIRJASTO (HYK)

Yksityiskokoelmat
– C. A. Gottlund
– J. J. Nordström
– Kellgrenia
– Alfred Kihlman

HÄMEENLINNAN MAAKUNTA-ARKISTO (HMA)

Porvoon kaupungin raastuvanoikeus ja maistraatti (PRM)
– Raastuvanoikeuden pöytäkirjat (Cab)
– Perunkirjat (EC)
– Liitteet (EG)

JYVÄSKYLÄN MAAKUNTA-ARKISTO (JyMA)

Jyväskylän kaupungin maistraatti ja raastuvanoikeus
– Porvarisoikeuksien hakemukset
– Pesänkirjoitus-, jako- ja perunkirjoituskirjat.
– Hakemusten ja asiakirjojen liitteet
Gustaf Hobinin kokoelma
Kuusanmäen kokoelma
– Fredric Grönholm
Paul Wahl & Co.
– Warkaus Bruk
  – Pääkirjat (II Ga)
  – Reskontrat (I Ge)
  – Henkilötilikirjat (IIGe)
  – Memoriaalit (II Gg)
  – Muut sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat (I Hc)
– Hietasen saha
  – Memoriaali
– Ummeljoki
  – Tavara- ja toimituskirja 1856–1866.

KUOPION KULTTUURIHISTORIALLINEN MUSEO

Kuopion Isänmaallinen Seura
– Kauppias Abel Tolosen muistelmat

KYMI OY:n ARKISTO (KyAJ), KUUSANKOSKI

Juankoski Bruk

LÄNGMANSKA FÖRETAGARFONDEN, LUULAJA

Årsredovisningar

MALMÖ STADSARKIV (MSA)

Maistraatti
Kockum

MIKKELIN MAAKUNTA-ARKISTO (MMA)

Jean Bruunin kokoelma

OULUN MAAKUNTA-ARKISTO (OMA)

Yksityiskokoelmat
– G. & C. Bergbom
– Carl Gustaf Bergstedt
– Kauppahuone S. W. Antman
– Kalliokosken saha
– Longforsin saha

PORVOON MUSEO

Porvoon pedagogion oppilasluettelo

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURA (SKS)

Kirjallisuusarkisto
– Kirjeitä Paavo Tikkaselle

SUOMEN PANKKI (SP)

Asiamiehen arkisto
Hypoteekkirahasto
E. J. Längmanin rahastot (Längman)

STIFTELSEN LÄNGMANSKA KULTURFONEN, TUKOHOLMA

Årsredovisningar

SUOMEN KULTTUURIRAHASTO

Stipendiaattireskontra

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPETS ARKIV (SLSA), HELSINKI

Conrad Hernmarck (407)
Wasenius släkten (408)

TURUN MAAKUNTA-ARKISTO (TMA)

Kauppahuone Dahlström

VARKAUDEN MUSEO

Paul Wahl & Co

ÅBO AKADEMI

Handelshuset Hackman

SÄHKÖISET LÄHTEET

Casto Stanley D., ”Dresser, Henry Eeles (1838–1915),
http://www.tshaonline.org/handbook/online/articles/DD/fdr12.html

Nordisk familjebok, 1800-talsutgåvan.
http://www.lysator.liu.se/runeberg/nfae/0472.html

Sukututkimusseuran ylläpitämä seurakuntien historiakirjojen tietokanta.
http://www.hiski.genealogia.fi/hiski?fi

”World Wide Words”.
www.quinion.com/words/qa/qa-all2.htm

PAINETUT LÄHTEET, KOMITEAMIETINNÖT, TILASTOJULKAISUT

Elmgren, S.G.: Päiväkirjat 1853–1868. Teoksessa Suomen historian lähteitä II. S.G. Elmgrenin muistiinpanot. Helsinki 1939.
Finlands Författnings Samling 1842-44
Georgii, J. F.: Handbok i handelsvetenskaperna. Stockholm 1859.
Kejserliga förordningar 1851, 1857
Kojonen, Eero (toim): Sursillin suku = Genalogica Sursilliana. Helsinki 1971.
Kommissionen för undersökning af förhållandena inom kronoskogarne i Finland. Underdåniga berättelse om de af kommissionen verkställde resor och dervid gjorde iaktagelser. Helsingfors 1865–1872.
Kongliga Placater …åren 1797–1798.
Ohje metsähallinnon järjestämisestä Suomen kruununmetsissä. Helsinki 1859.
Rein Gabriel, Statistik teckning af storfurstendömet Finland. Tredje omarbetade upplagan. Förra delen. Helsingfors 1853.
Snellman, J. V.: Samlade arbeten I (Snellman I)
Snellman, J. V.: Samlade arbeten IV (Snellman IV)
Snellman, J. V.: Samlade arbeten V (Snellman V)
Snellman, J. V.: Samlade arbeten VI (Snellman VI)
Snellman, J. V.: Samlade arbeten VII (Snellman VII)
Snellman, J. V.: Samlade arbeten XI.1 (Snellman XI.1)
Säätiöhakemisto. Helsinki–Karkkila 1977.
Tigerstedt, E. S.: Anteckningar om adeliga ätten Tigerstedt 1691-1891. Helsingfors 1891.
Tigerstedt, E. S.: Biografiska anteckningar om Savolax brigadens män 1808-1809. Helsingfors 1908.
Topelius, Zachris: Finland framställdt i teckningar. Helsingfors 1845.
Underdånigt förslag till förordning om sågverks anläggande och begagnande. Helsingfors 1860.

Uusi sukukirja II. Suomen sukututkimusseuran julkaisuja XIX. Helsinki 1947–51.
Valtiopäiväasiakirjat 1877–1878, 1882, 1885, 1888, 1891
von Wright, Magnus: Dagbok 1841–1849. Helsingfors 1999.

PAINAMATTOMAT KÄSIKIRJOITUKSET JA OPINNÄYTETYÖT

Karjalainen, Lasse: Erik Johan Längman kauppiaana ja teollisuusmiehenä vv. 1824-58. Pro gradu-tutkielma. Suomen ja Skandinavian historia. Helsingin yliopisto 1958.
Michelsen, Karl-Erik: Tieteen auktoriteetti vai aatteen murros. Tiede, tutkimus ja tieteen auktoriteetti suuressa metsäkeskustelussa 1840–1860. Julkaisematon käsikirjoitus 1998.
Nieminen, Erkki: Porvoon ulkomankauppa vuosina 1812–29. Pro gradu-tutkielma. Suomen ja Skandinavian historia. Helsinki 1957.
Nikkinen, Aili: Metsien käyttö Päijänteen ympäristössä ja ylisessä Kymenlaaksossa 1721–1861. Pro gradu-tutkielma. Suomen ja Skandinavian historia. Helsinki 1958.
Rosenlew, Fredrik: Ångsågens genombrott i Finland 1857–83. Pro gradu-tutkielma. Taloushistoria. Helsingin yliopisto 1971.
Yrjänä, Jouni: Kamppailua metsistä ja sahaprivilegioista. Erik Johan Längman sahayrittäjänä 1834–1863. Pro gradu-tutkielma. Suomen ja Skandinavian historia. Helsingin yliopisto1998.

SANOMA- JA AIKAUSLEHDET

Borgåbladet 1861, 1942
Borgå Tidning 1838, 1840–1841, 1848
Finland 1890
Finlands Allmänna Tidning (FAT) 1820, 1827, 1837, 1843, 1845, 1847–1848, 1850, 1853–1856, 1858, 1862, 1863
Helsingfors Dagblad 1862–1863
Helsingfors Morgonblad 1841
Helsingfors Tidningar (HT) 1829, 1832–1833, 1837, 1845, 1848, 1850, 1852, 1857, 1859, 1863–1866
Hufvudstadsbladet (Hbl) 1866, 1868–1869, 1875, 1883
Hämäläinen 1862
Ilmarinen 1848–1849
Ilmoituslehti 1860
Kanava 1847
Kansakunnan Lehti 1863
Kuopio Tidning 1852, 1855
Litteraturblad 1848, 1858
Maamiehen Ystävä 1844
Mikkelin Wiikko-Sanomai 1864
Morgonbladet 1854, 1874
Otava 1861–1862
Porin Kaupungin Sanomia 1861
Saima 1844–1845
Sananlennätin 1857
Sanan-Saattaja Wiipurista 1833
Sanomia Turusta 1860
Suomen Julkisia Sanomia 1857, 1859
Suomen Wirallinen Lehti 1870
Suometar 1849, 1852–1853, 1855–1857, 1863–1864
Tapio 1861

Wasabladet 1856, 1858, 1863, 1999
Wasa Tidning 1840
Wiborg 1857, 1859–1861
Wiburgs Wochenblatt 1824
Åbo Tidningar 1832, 1837, 1849, 1854
Åbo Underrättelser 1846–1847, 1849

TIEDOKSIANNOT

Arno Lindgren

KIRJALLISUUS

Aho, Juhani: Antti Ahlström 1827–1896 I-II. Noormarkku-Helsinki 1927.
Ahvenainen, Jorma: Suomen sahateollisuuden historia. Porvoo 1984.
Ahvenainen, Jorma: Yrityshistorian kirjoittaminen. Loimaa 1994.
Alanen, Aulis J.: Höyrylaiva Päijänteellä. Päijänteen laivaliikenteen vaiheita. Jyväskylä 948.
Alf-Halonen, E.: Taistelu ammattikuntalaitoksesta Suomessa 1800-luvun puolivälissä. Helsinki 1954.
Alho, K.O.: Suomen uudenaikaisen teollisuuden synty ja kehitys 1860–1914. Helsinki 1949.
Alho, Keijo: Suomen teollisuuden surmiehiä. Porvoo 1961.
Alho, Keijo: Teollistumisen alkuvaiheita Suomessa. Keuruu 1968.
André, Per: Skogshistoriska studier i Skelleftetrakten. Sex uppsatser om Skellefteskogens och den tidiga skogsindustrins historia. Kulturens frontlinjer. Skrifter från forskningsprogrammet Kulturgräns norr 14. Umeå 1998.
Annala, Vilho: Suomen lasiteollisuus. Toinen osa. Kehitys vuoden 1809 jälkeen. Helsinki 1948.
Anttila, Leo: Teollistuva Kotka. Kotkan historia I. Helsinki 1953.
Arkio, Leena: Fosforitikkutehtailija Gottbergin tontti Hillerin korttelissa. Teoksessa Narinkka. Helsingin kaupunginmuseo 1982. Helsinki 1983.
Aspelin-Haapkylä, Eliel: Alfred Kihlman: elämän kuvaus. Porvoo 1915.
Aunola, Toini: Pohjois-Pohjanmaan kauppiaiden ja talonpoikien väliset kauppa- ja luottosuhteet 1765–1809. Helsinki 1967.
Aurola, Eelis: Suomen tehtaankoulut 1636-1881. Helsinki 1961.
Bergh, Edv.: Vår styrelse och våra landtdagar. Återblick på Finlands konstitutionella utveckling under de sednaste tjugu åren. Första bandet 1855–1867. Helsingfors 1884.
Bergh, Edv.: Vår styrelse och våra landtdagar. Återblick på Finlands konstitutionella utveckling under de sednaste tjugu åren. Andra Bandet 1867–1882. Helsingfors 1888.
von Berg, Edmund: Kertomus Suomenmaan metsistä. Helsinki 1859.
Birck, Erik: Nykarlebys historia. Del II. 1808–1875. Jakobstad 1980.
Björkman, Hj.: Bidrag till Jakobstads historia III. Jakobstads handel, sjöfart och handlande under 1700-talet. Jakobstad 1924.
Blomstedt, Yrjö: Suurlahjoittaja Erik Johan Längman ja hänen sukunsa. Suomen Sukututkimusseuran Aikakauskirja Genos. 1953.
Boëthius, Bertil och Åke, Kromnow: Jernkontorets historia. Del III:1. Jernkontoret och tekniken före götstålprocesserna. Stockholm 1955.
von Bonsdorff, Lars G.: Linne och jern 1. Helsingfors 1956a
von Bonsdorff, Lars G.: Linne och jern 2. Adolf Törngren d.ä. Helsingfors 1956b.
von Bonsdorff, Lars G.: Linne och jern 3. Gustaf August Wasastjerna. Helsingfors 1956c.
von Bonsdorff, Lars G.: En köpman och hans värld. Ekenäs 1977.
von Bonsdorff, Lars G.: Kommerserådet. Ekenäs 1980.

von Born, Eric: Erik Johan Längman. Teoksessa Dröm om handling. Finländska gestalter VII. Ekenäs 1968.
Braudel, Fernand: Civilization and Capitalism 15th-18th Century (Volume 2). The Wheels of Commerce. London 1985.
Brummer, O. J.: Jyväskylän kaupungin historia vv. 1837–1912. Jyväskylä 1916.
Böcker, C. C.: Om skogars skötsel i Norden. Teoksessa Silva Fennica. N:o 13. Helsinki 1930.
Carlgren, Wilh.: De Norrländska skogsindustrierna intill 1800-talets mitt. Uppsala 1926.
Carpelan, Tor: Erik Johan Längman. Teoksessa Finsk Biografisk handbok. Helsingfors 1903.
Carpelan, Tor: Ättartavlor för de på Finlands riddarhus inskrivna ätterna. Helsingfors 1965.
Casson, Mark: The Entrepreneur. An economic theory. Oxford 1982.
Castren, Gunnar: Herman Kellgren. Ett bidrag till 1840- och 1850-talens kulturhistoria. Helsingfors 1945.
Castren, Gunnar: Helsinki kulttuurikeskuksena. Helsingin kaupungin historia III:2. Helsinki 1950.
Castren, Matti J.: Helsingin koti- ja ulkomaankauppiaat vv. 1809–1853. Teoksessa Entisaikain Helsinki V. Helsinki 1954.
Cederberg, A. R. & Ojala, Veikko: Heinolan kaupungin historia. Tampere 1948.
Chernow, Ron: Titan. The Life of John D. Rockefeller, Sr. New York 1998.
Coleman, D. C.: Historians and businessmen. Teoksessa Enterprise and history. Essays in honour of Charles Wilson. Cambridge 1984.
Curman, Johan: En tidig Europé. Entreprenören C. F. Lundstöm 1823–1917. Malmö 1996.
Dahlström, Eva: Verkstadsmiljöer under 1800-talet. Mekaniska verkstäder mellan hantverk och industri. Stockholm 1999.
Delmar, Frederic: Entrepreneurial Behavior & Business Performance. Stockholm 1996.
Drucker, Peter F.: Innovation and Entrepreneurship. Practise and principles. New York 1986.
Engman, Max: S:t Petersburg och Finland. Migration och influens 1703–1917. Helsingfors 1983.
Florén, Anders & Isacson, Maths & Rydén, Gösta & Ågren, Maria: Swedish Iron before 1900. Teoksessa Ironmaking in Sweden and Russia. A survey of the social organisation of iron production before 1900. Göran Rydén, Maria Ågren (eds).Uppsala 1993.
Forsberg, Juha & Kankkunen, Ari: Järvimalmiruukista kartonkitehtaaksi. Juantehtaan historia 1746–1996. Hämeenlinna 1996.
Fridlizius, Gunnar: Handel och sjöfart – förändringens tid. Teoksessa Malmö stads historia. Tredje delen (1820–1870). Malmö 1981.
Glete, Jan: Ägande och industriell omvandling. Ägargrupper, skogsindustri, verkstadsindustri 1850–1950. Kristianstad 1987.
Granit, Bruno: Muistelmia Joh. Vilh. Snellmanin elämästä Kuopiossa. Kuopio 1886.
Grotenfelt, N. Karl: Ätten Grotenfelt. Anteckningar för släkten. Lovisa 1917.
Grotenfelt, N. Karl: Joroinen I. Muistojulkaisu pitäjän 300-vuotisjuhlaan 6/8 1931. Varkaus 1931.
Grotenfelt, N. Karl: Ätten Grotenfelt. Del II. Warkaus 1940.
Grotenfelt, N. Karl: Järvikylä. En savolaxgårds öden under fem sekel. 1946
Gyldén, C. W.: Handledning för skogshushållare i Finland. Med tabeller, en planck och en skogskarta. Helsingfors 1853.
Halila, Aimo: Kaakkois-Hämeen vanhasta sahateollisuudesta. Kaikuja Hämeestä X. Helsinki 1938.
Halila, Aimo: Oulun kaupungin historia II 1721–1809. Oulu 1953.
Halila, Aimo: Alfred Kordelin. Porvoo 1974.
Halila, Aimo: Alfred Kordelinin yleinen edistys- ja sivistysrahasto. Helsinki 1990.
Hanho, J.T.: Tutkimuksia Suomen metsätalouden historiasta 19. vuosisadalla I. Sahateollisuudesta ja sahantuotteiden viennistä 1840- ja 1850-luvuilla. Helsinki 1915.
Hannikainen, P.W.: Suomen metsät kansallis-omaisuutenamme. Helsinki 1896.
Harmaja, Leo: Suomen tullipolitiikka Venäjän vallan aikana. Osa 1. Vuoteen 1859. Helsinki 1920.
Hartman, Torsten: Borgå stads historia. Borgå. 1906.
Hasselberg, Ylva: Den sociala ekonomin. Familjen Clason och Furudals bruk 1804–1856. Uppsala 1998.
Havia, Timo & Luoto, Jukka: Piikkiön historia I. Jyväskylä 1989.
Heiman, Lauri: Solitander – hänen kauppahuoneensa vaiheet. Porvoo 1987.

Heinonen, Jouko & Lahti, Markku: Museologian perusteet. Jyväskylä 2001.
Helander, A. Benjamin: A. G. Blomqvist ja hänen aikalaisensa. Helsinki 1936.
Helander, A. Benjamin: Suomen metsätalouden historia. Helsinki 1949.
Hertz, Martti: Metsähallitus 1859–1934. Helsinki 1934
Hjerppe, Riitta: Suomen talous 1860–1985. Kasvu ja rakennemuutos. Helsinki 1988.
Hiden, W. J. P.: Etelähämäläinen Juselius-suku. Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja museoyhdistys. Vuosikirja XXIX-1960. Forssa 1960.
Hoffman, Kai: Suomen sahateollisuuden kasvu, rakenne ja rahoitus 1800-luvun jälkipuoliskolla. Helsinki 1980.
Hornborg, Harald & Lundén Cronström, Ingegerd: Viborgs gymnasium 1805–1842. Biografisk matrikel utgiven av Borgå 1961.
Hoving, Victor: Juantehtaan historia. Juantehdas 1946
Hoving, Victor: Henrik Borgström. En storborgare i det gamla Helsingfors. Helsingfors 1949.
Hyytiäinen, Veijo: Keski-Suomen sahateollisuus vuoteen 1879. Teoksessa Keski-Suomi VIII. Jyväskylä 1968.
Häggman, Kai: Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa. Helsinki 1994.
Hästesko, Albert: Ett finländsk företag på 1850-talet för idkande av valfångst. Historiallinen arkisto 32:20 Festskrift till J.W. Ruuths 70-årsdag. Helsinki 1924.
Ijäs, Teresia: Gamla rådhustorget i Borgå. Förändringar i miljö från 1700-talet. Museiverket, byggnadshistoriska avdelningen. 1978–79.
Ikonen, Vappu: ”Tervaa … vastaan saatiin Oulun kauppiailta ennakkona viljaa, suolaa ja muutakin” – Kauppahuoneiden rooli hätäaikana. Teoksessa Kun halla nälän tuskan toi. Miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet. Porvoo – Helsinki – Juva 1991.
Isberg: Sveriges handel och industri i ord och bild. Malmö 1903.
Johansson, Alf: Arbetets delning: Stocka sågverk under omvandling 1856–1900. Det svenska arbetets historia III. 1988.
Jutikkala, Eino: Suomen talonpojan historia. Toinen, uudistettu ja lisätty laitos. Helsinki 1958.
Jutikkala, Eino: Suomen suurituloiset teollisen murroksen kynnyksellä. Hark 98. Helsinki 1991.
Järvinen, Kyösti: Suomen Tukkukauppa ja tukkukauppiaat 1800-luvulla. Helsinki 1940.
Järvinen, Kyösti: Yrittäjäkutsumus kautta aikain. Turku 1948.
Kalleinen, Kristiina: Isänmaani onni on kuulua Venäjälle – vapaaherra Lars Gabriel von Haartmanin elämä. Pieksämäki 2001.
Kallio, Reino: Vanhan Saarijärven historia. Jyväskylä 1972
Kallioinen, Mika: Verkostoitu tieto. Informaatio ja ulkomaiset markkinat Dahlströmin kauppahuoneen liiketoiminnassa 1800-luvulla. Helsinki 2002.
Karjalainen, Aukusti: Oulun kaupungin kauppa ja meriliike vv. 1721–1765. Jyväskylä 1926.
Karonen, Petri: Patruunat ja poliitikot. Yritysjohtajat taloudellisina ja poliittisina toimijoina Suomessa 1600–1920. Helsinki 2004.
Kaukamaa L. I., Frans Fredrik Wallenstråle porilaisena kauppiaana ja laivanvarustajana. Historiallinen Arkisto XLIV. Helsinki 1938.
Kaukamaa, L. I.: Porin puutavarakaupasta ja metsänkäytöstä kaupungin kauppapiirissä ”suuren laivanvarustustoimen aikana”. Helsinki 1941a.
Kaukamaa, L. I.: Lisävalaistusta maamme kruununmetsätalouden alkuvaiheisiin. Historiallinen Aikakausikirja 1941b.
Kaukovalta, K.V.: Hämeen läänin historia. 1931.
Kaukovalta, K.V.: Forssan puuvillatehtaan historia 1847–1934. Hämeenlinna 1934.
Kauppila, Lauri: Piirteitä Lounais-Hämeen vanhasta metsästyksestä. Kaikuja Hämeestä X. Helsinki 1938.
Kekkonen, Jukka: Metsälainsäädännön murros 1800-luvun puolivälissä. Taistelua valtiovallasta. Teoksessa Oikeutta ja Historiaa. Heikki Ylikankaan 50-vuotisjuhlakirja. Juva 1987.
Kemppainen, Juha & Ruuskanen, Pekka: Käsityö ja teollisuus. Teoksessa Muuramen kirja. Jyväskylä 1989.

Kets de Vries, Manfred F. R.: Yritysmaailman sankarit ja häviäjät. Miksi yksi johtaja onnistuu ja toinen ei. Hämeenlinna 1991.
Kets de Vries, Manfred F. R.: Life and death in an executive fast line; Essays on irrational organisations and teheir leaders. San Fransisco 1995.
Kirzner, Israel: Competition & Entrepreneurship. Chicago 1973.
Klinge, Matti: Senaatintorin sanoma. Keuruu 1986.
Klinge, Matti: Helsingin yliopisto 1640–1990. Keisarillinen Aleksanterin yliopisto 1808–1917. Helsinki 1989.
Klinge, Matti: Poliittinen Runeberg. Juva 2004.
Klinge, Matti: Iisalmen ruhtinaskunta. Modernin projekti sukuverkostojen periferiassa. Helsinki 2006.
Kocka, Jürgen: The Entrepreneur, The Family, and Capitalism: Examples from the Early Phase of German Industrialization. Teoksessa Jürgen Kocka, Industrial Culture & Bourgeois Society. Business, Labor, and Bureaucracy in Modern Germany. New York 1999.
Korhonen, Mikael & Kuvaja, Christer: Lapinjärven historia: kaksi kieltä – yksi kunta. 1995.
Korpisaari, Paavo: Suomen ulkomaankaupasta vuosina 1812–1825. Kauppahistoriallinen tutkimus. Helsinki 1911.
Kovero, Martti: Helsinki liikennekeskuksena. Helsingin kaupungin historia III:1. Helsinki 1950a.
Kovero, Martti: Helsinki kauppakaupunkina. Helsingin kaupungin historia III:1. Helsinki 1950b.
Kovero, Martti: Teollisuus. Helsingin kaupungin historia III:1. Helsinki 1950c.
Kuisma, Markku: Kauppasahojen perustaminen Suomessa 1700-luvulla. Tutkimus päätöksentekoprosessista. Helsinki 1983.
Kuisma, Markku: Yrittäjät sääty-yhteiskunnan luokka-kuvassa. Teoksessa Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta. Tampere 1992. 2. uudistettu painos.
Kuisma, Markku: Metsäteollisuuden maa. Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620–1920. Helsinki 1993.
Kuisma, Markku: Keskusvalta, virkavalta, rahavalta. Valtio, virkamiehet ja teollinen kehitys Suomessa 1740–1940. Teoksessa Hallinto rahan, julkisuuden ja Venäjän paineessa. Hallintohistoriallisia tutkimuksia 9. Helsinki 1993.
Kuisma, Markku: Kylmä sota, kuuma öljy. Neste, Suomi ja kaksi Eurooppaa. Porvoo 1997.
Kupiainen, Heikki: Savotta-Suomen synty, kukoistus ja hajoaminen. Talonpoikaisen maanomistuksen muutos ja elinkeinot Savossa ja Pohjois-Karjalassa 1850–2000. Joensuu 2007.
Kuusi, Sakari: Toiminimi Joh. Parviainen 1856–1947. Muistojulkaisu Säynätsalon tehtaitten 50-vuotisen toiminnan johdosta. Jyväskylä 1949.
Kuusterä, Antti: Alfred Kordelin yrittäjänä. Teoksessa Kohti Kultarantaa. Alfred Kordelinin elämän ja kuoleman arvoituksia. Vammala 2000.
Kyrö, Paula: Yrittäjyyden muodot ja tehtävä ajan murroksessa. Jyväskylä 1997.
Lagus, Hugo: W. Rosenlew & Co. Aktiebolag 1853–1928. Björneborg 1928.
Lagus, Hugo: Fredrik Wilhelm Rosenlew 1831–1892. Porvoo 1931.
Lahti, Markku: Vanhan Korpilahden historia. Korpilahden, Muuramen ja Säynätsalon yhteisaika emäseurakunnan synnystä 1861 kuntien itsenäistymiseen 1923. Korpilahti 1994.
Laine, Eevert: Suomen vuoritoimen historiasta 19-vuosisadan ensipuoliskolla. I Rautateollisuus 1808–1831. Helsinki 1907.
Laine, Eevert: Suomen vuoritoimi 1809–1884 II Ruukit. Helsinki 1948.
Laine, Eevert: Suomen vuoritoimen historia 1809–1884 I. Yleisesitys. Helsinki 1950.
Laine, Eevert: Suomen vuoritoimen historia 1809–1884 III Harkkohytit kaivokset konepajat. Helsinki 1952.
Laitakari, Erkki: Metsähallinnon vuosisataistaival 1859–1959. Helsinki 1960.
Lamberg, Juha-Antti & Ojala, Jari & Eloranta, Jari: Uusinstitutionalismi ja taloushistoria. Kollektiivisen valinnan ja liiketoiminnan kustannusten problematiikka. Teoksessa ”Uusi institutionaalinen taloushistoria. Johdanto tutkimukseen. Jyväskylä 1997.
Landgren, Lars-Folke: Helsingfors Dagblads etableringsskede 1861–1864. Helsingfors 1995.
Lassila, I.: Piirteitä sahan ja saharaamin alkukehityksestä. Helsinki 1926.

Lassinantti, Gunnar: Längmanin yrittäjärahasto Ruotsissa. Sen synty ja toiminta vuosina 1960–1965. Tornionlaakson vuosikirja 1968. Tornio 1968.
Lehonkoski, N.A.: Keski-Suomen metsäoloista ja metsäkaupoista 1860-luvun molemmin puolin. Keski-Suomi II. Jyväskylä 1937.
Levon, Martti: Sahateollisuus. Keksintöjen kirja II, Puu, sen käyttö ja jalostus. Porvoo 1934.
Liakka, Niilo: Robert Wilhelm Lagerborg. Teoksessa Kansallinen elämäkerrasto III. Helsinki 1930.
Liikanen, Ilkka: Fennomania ja kansa. Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty. Jyväskylä 1995.
Lindberg, Carolus & Rein, Gabriel: Asemakaavoittelu ja rakennustoiminta. Helsingin kaupungin historia III:1. Helsinki 1950.
Lindström, Fredrik J.: Alfred Kordelinin elämäkerrallinen kuvaus. Helsinki 1923.
Lintunen, Liisa: Who is the winner entrepreneur? An epistemological study of the schumpeterian entrepreneur. Helsinki 2000.
Loimaranta, Yrjö: Juhana Nylander. Kansallinen Elämäkerrasto. IV osa. Porvoo 1932
Lounasmaa, Viktor: Elämäni taipaleelta. Muistelmia. Porvoo 1910.
Lundén Cronström, Ingegerd: Sin lyckas smeder. En krönika om släkten Westerlund om Odensvi. Helsingfors 1957.
Luukko, Armas: Elinkeinot. Suur-Jämsän historia I. Forssa 1954.
Lönnrot, Elias: Kalevala (uusi). 20.painos. Helsinki 1940.
Mannil, Ragnar: ”Lähimmäisten hyödyksi ja yhteiskunnan parhaaksi”. Kauppaneuvos Otto A. Malmin lahjoitusrahaston säätiö 1898–1998. Helsinki 1999.
Mannil, Ragnar: Erik Johan Längman – sågpatron och stordonator. Wasabladet 23.5.1999.
Mattila, Helena: Leijona-kortteli. Teoksessa Kaupungin Leijona-sydän. Helsinki 1998. Narinkka 1998.
Mauranen, Tapani: Kapteeni flyygeli ja muita seurauksia Bruunin kauppahuoneen konkurssista Haminassa 1864. Teoksessa Arki ja Murros. Tutkielmia keisarinajan lopun Suomesta. Jyväskylä 1990.
Meinander, Nils: Vesisahan tarina. Helsinki 1945.
Meinander, Nils: Virkeshushållning och sågverksrörelse i Torne, kemi och Simo älvdalar. Helsingfors 1950.
Merisalo, Tiina: Sederholmin kivitalo-porvaristalon vaiheita hyödyn ajalta 1990-luvulle. Narinkka 1995. Helsinki 1995.
Michelsen, Karl-Erik: History of Forest Research in Finland. Part 1. The Unknown Forest. Jyväskylä 1995.
Michelsen, Karl-Erik: Viides sääty. Insinöörit suomalaisessa yhteiskunnassa. Helsinki 1999a.
Michelsen, Karl-Erik: Suuren metsäkeskustelun aikakirjat. Tieteessä tapahtuu 1999/5. 1999b.
Mikkola, Jukka: Venäjältä tulleet teollisuudenharjoittajat Suomessa 1808–1880. Teoksessa Venäläiset Suomessa 1809–1917, Hark 83. Helsinki 1984.
Montgomery, Arthur: Industrialismens genombrott i Sverige. Stockholm 1947.
Mustelin, Olof: Nils Ludvig Arppe. Finländska gestalter VIII. Ekenäs 1969.
Müller, Leos: The Merchant Houses of Stockholm c. 1640–1800. A comparative study of Early-Modern Entrepreneurial Behaviour. Uppsala 1988.
Myllykylä, Turkka: Suomen kanavien historia. Helsinki 1991.
Myllyntaus, Timo: Suomen talouspolitiikka ja valtiontalous 1809–1860, Teoksessa Suomen taloushistoria I. Helsinki 1980.
Myllyntaus, Timo: Sahateollisuus. Teoksessa Teknologinen muutos Suomen teollisuudessa 1885–1920. Helsinki 1986.
Mäkelä-Alitalo, Anneli: Porvoon kaupungin historia III.1 1809–1878. Porvoo 2000.
Mäntylä, Ilkka: Porvoon kaupungin historia II. 1602–1809. Porvoo 1994.
Mäntyvaara, Helvi: Poimintoja Leppävirran historiasta. Varkaus 1939.
Möller, Sylvi: Kokkolan kaupungin historia. III osa. Ajanjakso 1808–1878. Porvoo 1970.
Nevalainen, V. E.: Satavuotias Längmanin testamentti. Inflaatio söi Suomelta suurlahjoituksen. HS 19.12.1959.

Nevalainen V.: Kaukonäköisyys erikoisominaisuutena ensimmäisellä suurlahjoittajallamme. E. J. Längmanin kuolemasta 100 vuotta. HS 16.10.1863.
Nikander, Gabriel: Före ångsågen. Pappers- och trävarutidskrift för Finland. 1931.
Nikander, Gabriel: Lovisa stads historia II 1808–1855. Lovisa 1932.
Nikula, Oscar: Malmska handelshuset i Jakobstad. Helsingfors 1948.
Nikula, Oscar: Strengberg 1762–1962. Pietarsaari 1962.
Nikula, Oscar: Kaupunkilaitos 1721–1875. Teoksessa Suomen kaupunkilaitoksen historia 1. Keskiajalta 1870-luvulle. Vantaa 1981.
Nilsson, Göran B.: André Oscar Wallenberg. I Odysséernas år 1816–1856. Stockholm 1984
Nilsson, Göran B.: André Oscar Wallenberg. II Gyllene tider 1856–1866. Södertälje 1989.
Nordenstreng, Sigurd: Borgarståndets historia III. Helsingfors 1924.
Nordenstreng, Sigurd & Halila, Aimo: Haminan historia II, Mikkeli 1975.
Nordman, Petrus: Borgåbon Erik Johan Längman. Borgåbladet 19.3.1919.
Norrmén, P. H.: William Ruth. Ett bidrag till Kymmenedalens industrihistoria. 1924.
North, Douglass C.: Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge 1990.
Nyberg, Paul & Åkerblom, Bror: Sibbo sockens historia II. 1700–1868. Helsingfors 1950.
Ojala, Jari: Henkilökohtainen on taloudellista. Liiketoiminnan kustannukset 1700–1800-luvun liike-elämässä kauppahuoneiden näkökulmasta. Teoksessa Uusi institutionaalinen taloushistoria. Johdanto tutkimukseen. Jyväskylä 1997.
Ojala, Jari: Tehokasta liiketoimintaa Pohjanmaan pikkukaupungeissa. Purjemerenkulun kannattavuus ja tuottavuus 1700–1800-luvulla. Helsinki 1999.
Ojala, Veikko: Jyrängön virran ensimmäisten siltojen rakennusvaiheita. Kaikuja Hämeestä X. Helsinki 1938.
Oksala, Arvi: Uitto ja lauttaus sekä uittorakenteet. Porvoo 1926.
Oksanen, Eeva-Liisa: Anjalan historia. Myllykoski 1981.
Oksanen, Eeva-Liisa: Elimäen historia. Elimäki 1985.
Oksanen, Eeva-Liisa: Valkealan historia. Osa 2. Valkeala 1995.
Oksanen, Eeva-Liisa ja Oksanen, Markku: Reginan perintö. Reginakoulu ja Regina säätiö 1802–2002. Hämeenlinna 2002.
Ollikainen, Sirpa & Peiponen, Irma & Solmu, Heli: Varkauden historiikki. Varkaus 1979.
Paananen, Vellamo & Pakkanen, Esko: Keiteleeltä Iisvedelle. Kymijoen latvavesien höyrylaivaliikenteen historiaa. Heinola 1993.
Palmén, E. G.: Erik Johan Längman. Teoksessa Biografinen nimikirja. Helsinki 1881.
Palmén, E. G.: Toukokuun 24. päivä. Teoksessa Oma Maa. Helsinki 1908.
Palmén, E. G.: N.L. Arppe. Porvoo 1911a.
Palmén, E. G.: Suomen sahaliikkeen kehityksestä. Suomalaisen tiedeakatemian esitelmät ja pöytäkirjat 1911 I. Helsinki 1911b.
Palmén, E. G.: Suomalaisuuden taistelussa mukana. Teoksessa Murrosajoilta. Muistoja ja kokemuksia. Porvoo 1913.
Palmén, E. G.: Suomen Metsälainsäädäntö vuoteen 1861. Eripainos. Helsinki 1914.
Palmén, E. G.: Till hundraårsminnet af Johan Philip Palmén 1811–1911. II Lefnadsteckning. Helsingfors 1917.
Panelius, Olav: Gårdar och gårdsegare i Borgå på 1600- och 1700-talen. Helsingfors 1983.
Parpola, Antti & Åberg, Veijo: Metsävaltio. Metsähallitus ja Suomi 1859–2009. Helsinki 2009.
Peltonen, Matti: Uiton historia. Tukinuitosta Suomessa 1800-luvun puolivälistä 1980-luvulle. Helsinki 1991.
Perälä, Ari: Kronans skogshushållning och frigivningen av sågindustrin i Finland 1861. Historisk Tidskrift 1987:4.
Pipping, Hugo E.: Myntreformen år 1865. Akademisk avhandling. Helsingfors 1928.
Pipping, Hugo E.: Landbygdens sociala problem i Finland kring mitten av 1800-talet. Helsingfors 1940.
Pipping, Hugo E.: Paperiruplasta kultamarkkaan. Suomen Pankki 1811–1877. Helsinki 1961.

Pitkänen, Kari: Kärsimysten ja ahdingon vuosikymmen – 1860-luvun yleiskuva.Teoksessa Kun halla nälän tuskan toi. Miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet. Porvoo-Helsinki-Juva 1991.
Poukka, Pentti: Antti Wihuri. Kapteeni laivassa. Helsinki 1983.
Pulkkinen, Risto: Henkien taistelu. Yliopisto 4/1999.
Pulkkinen, Risto: Vastavirtaan. C. A. Gottlund 1800-luvun suomalaisena toisinajattelijana: psykobiografinen tutkimus. Helsinki 2003.
Puntila, L. A.: Ruotsalaisuus Suomessa. Aatesuunnan synty. Helsinki 1944.
Puramo, Eino: Itä-Suomen vesitiekysymykset 1800-luvulla. Erityisesti Saimaan kanavaa silmällä pitäen vuoteen 1870. Helsinki 1952.
Raekallio-Teppo, Vuokko: Kaukovieras Keski-Suomessa v. 1840. Keski-Suomi IV. Jyväskylä 1947.
Ramsay, Anders: Muistoja lapsen ja hopeahapsen II. Porvoo 1966.
Rantanen, Arja & Kuvaja, Christer: Sipoon pitäjän historia vuoteen 1868. II osa. Jyväskylä 1994.
Rapola, Martti: Lencqvist, Eerik. Teoksessa Kansallinen elämäkerrasto, III osa. Porvoo 1930.
Rauhala, K. W.: Keisarillinen Suomen senaatti 1809–1909. Edellinen osa. Vuodet 1809–1859. Helsinki 1915.
Rauhala, K. W.: Maanmittauslaitoksen järjestely ja maanmittaushallinto Venäjänvallan aikana. Teoksessa Suomen maanmittauksen historia II. Porvoo 1933.
Reader, W. J.: Businessmen and their motives. Teoksessa ”Enterprise and history. Essays in honour of Charles Wilson.” Cambridge 1984.
Rein, Gabriel: Papillinen riita Lohjalla 1700-luvulla. Ylipainos historiallisesta aikakauskirjasta N.o 6, 1906.
Rein, Gabriel: Lohjan historia. Helsinki 1944.
Rein, Gabriel: Helsinki maan ja läänin pääkaupunkina. Helsingin kaupungin historia III:1. Helsinki 1950.
Rein, Th.: Juhana Vilhelm Snellmanin elämä. Edellinen osa. Helsinki 1895.
Rinne, Harry A.: Trävaruproduktion och trävaruhandel i Björneborgs distrikt 1856–1900. Vammala 1952.
Rommi, Pirkko & Pohls, Marita: Poliittisen fennomanian synty. Teoksessa Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia. Jyväskylä 1989.
Rosén, Ragnar: Kotkan esivaiheet. Kotkan historia I. Helsinki 1953.
Ruuttula-Vasari, Anne: Sahateollisuuden kontrollin päättyminen 1861 – liberalismin vai kruununmetsistä saatavien tulojen tähden. Teoksessa Aseen, aattein ja opein. Scripta Historica XXII. Oulun Historiaseuran julkaisuja. Oulu 1996.
Ruuttula-Vasari, Anne: ”Metsäherroja on epäiltävä aina – metsäherroja yli kaiken”. Metsähallituksen ja pohjoissuomalaisten kanssakäyminen kruununmetsissä 1851–1900. Oulu 2004.
Rydén, Josef: Från järnbruk till fabriker. Järnframställningen och det industriella genombrottet i Småland. Småländsk järnhantering under 1000 år:III. Jönköping 2000.
Rydin, Herman Ludvig: Bidrag till Svenska Skogs-Lagstiftningens Historia. Upsala 1855.
Rytteri, Teijo: Metsän haltija. Metsähallituksen yhteiskunnallinen vastuu vuosina 1859–2005. Helsinki 2006
Saarinen, Juhani: Porin historia III. Kokemäki 1972.
Saarinen, Juhani: Kotka irtautuu Kymistä. Teoksessa Kymistä Kotkaan. Osa 1. Seudun kehitys pyyntikulttuurista teollistumisen aikaan. Porvoo 1999.
Sarvas, Anja & Hovi, Olavi: Leppävirran historia I. Pieksämäki 1988.
Savolainen, Raimo: Sivistyksen voimalla. J. V. Snellmanin elämä. Helsinki 2006.
Schauman, August: Muistoja kuudelta vuosikymmeneltä I. Helsinki 1924.
Schauman, August: Muistoja kuudelta vuosikymmeneltä II. Helsinki 1925
Schumpeter, Joseph: The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest and the Business Cycle. Cambridge 1934.
Schybergson, Per: Aktiebolagformens genombrott i Finland. Utveckling före 1895 års lag. Helsingfors 1964.

Schybergson, Per: Teollisuus ja käsityö. Teoksessa ”Suomen Taloushistoria I. Agraarinen Suomi.” Helsinki 1980.
Sederholm, Arne: Johan Sederholms hus. Helsingfors 1912.
Sihvo, Hannes: Suomalaisuuden pyhä tuli. Teoksessa Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia. Jyväskylä 1989.
Sirén, Olle: Loviisan kaupungin historia 1745–1995. Loviisa 1995.
Skogström, E. W.: Kaarle Rosenkampff. Kansallinen elämäkerrasto. IV osa. Porvoo 1932.
Soikkanen, Hannu: Varkauden historia. Varkaus 1963.
Solitander, Axel: Anders Kurt. En Levnadsteckning (1937). Tornedalica; nr 41. Luleå 1985.
Strömborg, E.V.: Om Uleåborgs län och forstväsendet: några upplysningar. Helsingfors 1862.
Suolahti, Gunnar: Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla. Porvoo 1919.
Svensson, Inge: Hantverk och industri. Teoksessa Malmö stads historia. Tredje delen 1820–1870. Malmö 1981.
Sällström-Nygren, Carin: Vattensågar och ångsågar i Norrland under 1800-talet. Göteborg 1967.
Söderlund, Ernst: Sveriges trävaruexport 1850–1900. Teoksessa Svensk trävaruexport under hundra år. Stockholm 1951.
Söderström, Erik (E. S.): Erik Johan Längman – affärsman och stordonator. Borgåbladet 23.6.1942.
Tallqvist, J. O.: Längmans testament 100 år. Hbl 25.12.1959.
Tasanen, Tapani: Läksi puut ylenemähän. Metsien hoidon historia Suomessa keskiajalta metsäteollisuuden läpimurtoon 1870-luvulla. Vammala 2004.
Tennes, Marjatta: Ruukinpatruuna Nils Ludvig Arppe teollisuuslaitostensa maaomaisuutta kartuttamassa. Historiallinen arkisto 55. Helsinki 1952.
Teperi, Jouko: Vanhan Suomen suomalaisuusliike I. Kehityspiirteitä ja edustajia 1830-luvulta 1850-luvun alkuun. Helsinki 1965.
Tigerstedt, Örnulf: Kauppahuone Hackman. Erään vanhan Viipurin kauppiassuvun vaiheita 1790–1879 I. Helsinki 1940.
Tigerstedt, Örnulf: Kauppahuone Hackman. Erään vanhan Viipurin kauppiassuvun vaiheita 1790–1879. II. Helsinki 1952.
Toivanen, Pekka: Kuopion porvariston kieli ja alkuperä esiteollisella kaudella (1776-1875). Snellman-instituutin B-sarja 3. Kuopio 1985.
Toivanen, Pekka: Kuopion historia 2. Savon residenssistä valtuusmiesten aikaan. Jyväskylä 2000.
Tommila, Päiviö: Jyväskylän kaupungin historia II. Jyväskylä 1970.
Tommila, Päiviö: Jyväskylän kaupungin historia I. Jyväskylä 1972.
Tommila, Päiviö: Helsinki kylpyläkaupunkina 1830–50-luvuilla. Huhmari 1982.
Tommila, Päiviö: Mitä oli olla suomalainen 1800-luvun alkupuolella. Teoksessa Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia. Jyväskylä 1989.
Turpeinen, Oiva: Nälkä vai tauti tappoi? Kauhunvuodet 1866–1868. Helsinki 1986.
Turpeinen, Oiva: Yhdistämme. 200 vuotta historiaa – haasteena tulevaisuus. Lennätinlaitoksesta Telecom Finland Oy:ksi. Helsinki 1996.
Tuomi, Maija-Liisa: Suur-Liperin historia. Joensuu 1984.
Tyynilä, Markku: Senaatti. Tutkimus hallituskonselji-senaatista 1809–1918. Helsinki 1992.
Urbans, R.: Sokeri Suomessa 1500–1917. Helsinki 1968.
Valjakka, Sirkka: Jyväskylän kaupungin rakennukset ja asukkaat 1837–1880. Keski-Suomi X. Jyväskylä 1971.
Voionmaa, Väinö: Ernst Gustav Palmén. Kansallinen elämäkerrasto. IV osa. Porvoo 1932.
Walta, Reijo: Laudamiehestä Hietaseen. Paul Wahl & Co:n laivasto ja sen toiminta 1830-luvulta vuoteen 1909. Saarijärvi 1997.
Waris, Heikki: Helsinkiläisyhteiskunta. Helsingin kaupungin historia III:2. Helsinki 1950.
Waris, Heikki: Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkänsillan pohjoispuolelle. 2. tarkistettu painos. Tapiola 1973.
Wieselgren, Harald: Ur vår samtid. Femtio porträtt med nekrologer. Stockholm 1880.
Wiherheimo, Onni & Rein, Gabriel: Kunnalliselämä. Helsingin kaupungin historia III:2. Helsinki 1950.

Ylikangas, Heikki: Lohjalaisten historia I. Helsinki 1973.
Yrjänä, Jouni: Salaperäinen suurlahjoittaja oli myös ristiriitaisia tunteita herättänyt sahateollisuuden edelläkävijä. Erik Johan Längmanin syntymästä 200 vuotta. Lapin Kansa 16.7.1999.
Yrjänä, Jouni: Christian Bruun. Teoksessa Kansallisbiografia, osa 2. Helsinki 2003.
Yrjänä, Jouni: Fred Ad. Gadd. Teoksessa Kansallisbiografia, osa 3. Helsinki 2004a.
Yrjänä, Jouni: Christian Hobin. Teoksessa Kansallisbiografia, osa 3. Helsinki 2004b.
Yrjänä, Jouni: Erik Johan Längman. Teoksessa Kansallisbiografia, osa 6. Helsinki 2005.
Yrjänä, Jouni: Hampus Julius Oldenburg. Teoksessa Kansallisbiografia, osa 7. Helsinki 2006.
Yrjänä, Jouni: Gustaf Tigerstedt. Teoksessa Kansallisbiografia, osa 9. Helsinki 2007.
Åström, Anna-Maria: Sockenboarna. Herrgårdskultur i Savolax 1790–1850. Helsingfors 1993.
Åström, Sven-Erik: Släkten Nylander 1631–1981. Tjärborgare i Uleåborg. Skrifter utgivna av genealogiska samfundet i Finland 37. Helsingfors 1983.
Åström, Sven-Erik: From Tar to Timber. Studies in Northeast European Forest Exploitation and Foreign Trade 1660–1860. Helsinki 1988.

LIITE 1.

Erik Johan Längmanin teollisen toiminnan merkkipaaluja

1834–1842	Portimokosken (Kristineström) vesisaha, Ylitornio
1834–1846	Varkauden ruukki ja vesisaha, Leppävirta
1834–1856	Ummeljoen vesisaha, Anjala
1837	Halkomasuuni, Varkaus
1839–1840	Sahaus- ja hakkuukielto Portimokoskella
1839–1863	Ummeljoen tukinhankinta, Keski-Suomi
1840	Taipaleen kanavan avajaiset
1841	Varkauden ja Ummeljoen uudet yhtiösopimukset
1842	Ummeljoen uusi saha
1842	Vaasan hovioikeuden tuomio kuvernöörin uhmaamisesta
1842	Pohjois-Savon sahanomistajien anomus vientitullien alentamisesta
1843–1851	Käenkosken harkkohytti, Ilomantsi
1843	Konepaja, Varkaus
1845	Uusi valimo, Varkaus
1845–1848	Kiista Jyrängönvirran uitoista Heinolan kaupungin kanssa
1846	Toimitukset Saimaan kanavalle
1846–1856	Muuramen vesisaha, Korpilahti
1847–1856	Långforsin vesisaha, Pedersöre
1847–1848	Ulkomaanmatka J.V. Snellmanin kanssa, Litteraturbladin artikkeli
1848	Välikohtaus Ummeljoen sahalla
1849–1856	Svinörnin tapulitarha ja lastauspaikka, Pietarsaari
1850–1858	Saviniemen tapulitarha ja lastauspaikka, Hamina
1851	Englannin matka
1851–1856	Juantehtaan (Strömsdal) vesisaha, Nilsiä
1853–1856	Päijänteen, Vesijärven ja Ruotsalaisen (Konniveden) laivasto
1853–1858	Köpbackan lautatarha, Loviisa
1856	Sahaliikkeen myynti
1858–1863	H. J. Oldenburg & Co tulitikkutehdas, Pori
1860–1863	Kalliokosken vesisaha, Simo
1860–1863	Malmö Konst-Ull Fabrik
1860	Keskustelu finanssipäällikkö Langenskiöldin kanssa
1861	Tulitikkutehtaan yhtiökokous ja Venäjän matka
1863	Sopimus Kymijoen yhteisuitoista

Toteutumattomat hankkeet

1834–1841	Varkauden vesisahan laajennus
1837	Varkauden ja Vaahtovan vesisahan (Leppävirta) privilegioiden vaihto
1844	Putlauskokeilu Varkauden ruukilla
1847–1853	Kuusantaipaleen vesisahaprivilegio, Laukaa
1848–1850	Kotkan/Korkeakosken puunjalostuskeskus
1852–1856	Atrakosken etuosto-oikeus, Nilsiä
1853–1858	Kuuskosken vesisahaprivilegio, Noormarkku
1853–1856	Metsäkylän vesisahaprivilegio, Vehkalahti
1854–1858	Havinginkosken vesisaha, Harjavalta

1857–1858 Iso-Katavan höyrysahaha, Pori
1860–1863 Simon höyrysaha

LIITE 2.

Längmanin teollinen toiminta ja suunnitelmat Suomen kartalla

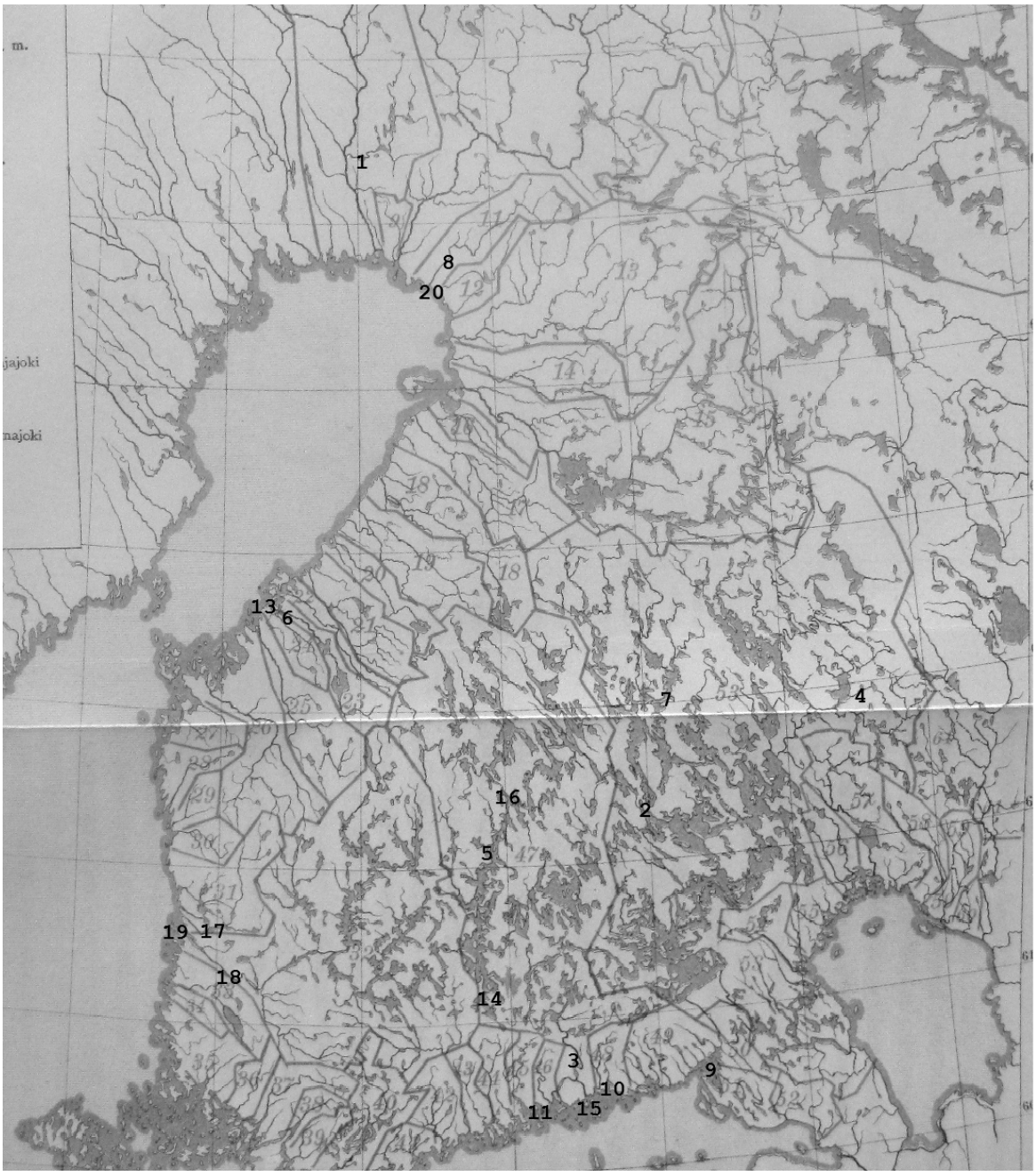

Numeroiden selitykset: 1. Portimokoski 2. Varkaus 3. Ummeljoki 4. Käenkoski 5. Muurame 6. Långfors 7. Juantehdas 8. Kalliokoski 9. Uuras (Viipuri) 10. Saviniemi (Hamina) 11. Köpbacka (Loviisa) 13. Svinörn (Pietarsaari) 14. Anianpelto 15 Hietanen (Kotka) 16. Kuusantaipale 17. Kuuskoski 18. Havinginkoski 19. Suurkatava (Pori) 20. Simo

Jouni Yrjänä

THE FOREST DEVIL

Businessman Erik Johan Längman (1799–1863) in the transition of economic system.

The entrepreneur and the forestry policy of the Crown

The economy of the Grand Duchy of Finland, which belonged to the Russian Empire, received in the 1830s a strong impulse from the growing demand for sawn timber in Europe. The sawmill grew, especially in the eastern parts of the country. The field attracted new entrepreneurs and activity spread to the forests in the interior of the country and also to the staple towns. Commercial sawing was strictly regulated: the privileges granted dictated the size of the mills, the capacity of production allowed as well as the forest areas designated for it. The Crown was apprehensive about the growth of the sawmill industry and tightened the interpretation of the system. In this manner the poor state consciously prevented the economic and technological growth of its most important industry for a quarter of a century.

There is a lack of source-critical research about the state's sawmill policy and its effects during a significant transitional phase of Finland's socio-economic development. Thus widely differing speculations have been proposed about these. This research seeks answers from the life work of the representative entrepreneur Erik Johan Längman. The starting point of this research is that the innovative nature of the lumber industry had a great effect on the Crown's policies. By researching Längman and his contemporary entrepreneurs, we can understand how the leading entrepreneurs functioned differently and how new ways of functioning affected competitors, the structure of the sawmill, society and the highest representatives of the government. On the other hand, how did the limitations imposed by the Crown guide the actions of the sawmill owners? The solutions adopted by the sawmill owners and the manoeuvring of the government are in a constant dialogue in this study.

Längman acquired his first sawmill in the mid 1830s, precisely when the Crown began interpreting the criteria for granting privileges more strictly than earlier. The growth of the industry was not caused only by the increase in the number of the water-driven sawmills but also by technical changes, the most important of which was the power transmission systems operated by gear mechanisms. The circular saw and the edging saw became common in the 1830s and they were also used to circumvent the conditions of the privileges. The production capacity of the sawmills grew significantly. The quality of the refined timber improved and the productivity of the sawmills increased.

In the extensive Vuoksi water systems of the Saimaa Lake district in Eastern Finland, the sawmills competed against each other, divided their territories and cooperated. Längman also joined this group and as the general manager of the Varkaus foundry, he quickly acquired the cutting edge know-how of the field. The sawmills satisfied their growing need for timber for years ahead by renting forests. This simple and brilliant

method turned out to be a superior one due to reasons of pricing, competition and efficiency. The nature of forestry changed radically when the sawmill owners organised the logging operations of the rental forests. In the winter, hired men laid bare large tracks of felling openings, in the beginning along the more economic navigable waterways. For lots with thousands of logs, it was profitable to clear floatways further away from the sawmills. Längman's Varkaus Sawmills, whose forest reservations marked in the privileges, did not have much to do with real life, engaged in such acquisitions.

The peculiarities of contemporary discussions were that when the sawmills finally began refining actual forests in the most forest intensive and sparsely populated parts of Europe, they were accused of deforesting them. The entrepreneurs were also criticized for circumventing their privileges. Due to the changes in the sawmill industry, the system had become badly outdated. In addition to the wasteful use of forests and illegalities, a third factor arose to undermine the position of sawmills: the larger sawmills extended their reach into the remote and uncontrolled Crown forests. The general parcelling out of land was still under way in many parts of the country and there was disagreement in the senate about the usage of large Crown land properties. The majority supported the old policy of settlement. The growth of the landless population was a real problem, especially in Savonia. The county governor Lars Gabriel von Haartman, who was an expert in economics, thought otherwise. He saw the Crown forests as state property, which had to be protected from the greed of the sawmills and settlement activities. Von Haartman's influence grew when he was appointed the member of economic division of the senate in 1840.

The conflict between the sawmills and the government culminated the next year in the formation of the Forest Act Committee. Formally the process began on the initiative of the iron works owners, who had followed the directives of von Haartman. Acting on its mandate, the Forest Act Committee found means to bring the sawmills to heel. The committee did not suggest allocating any resources to the governance of the Crown forests. The senate postponed the handling of the report of the committee for years. The question, which divided opinions, was not decided also because the sawmill was suffering from a weak economic cycle, which had been made worse by very heavy export duties in 1839. This was relaxed a few times and by the mid 1840s the position of the sawmill had returned to normal. The sawmill industry got a defensive victory. The peace, however, was about to shatter.

Längman had renovated the Ummeljoki mills he managed with up to date manufacturing establishments and revolutionized the working principles of the sawmill. The sawmill situated in the lower reaches of the river Kymi, now acquired massive logs from Central Finland, over distances of hundreds of kilometres. This kind of remote acquisition, mocking one of the purposes of the privileges was known beyond a small circle of people. In 1845, J. V. Snellman, one of the most read journalists of the country, criticized in his newspaper, the decisions of the committee and questioned the rationality of the entire regulation system. He cited the wood acquisition of Ummeljoki as an example. When Snellman's newspaper Saima was shut down by authoritative order a year later, Längman requested him to become his assistant. During the foreign trip of 1847 summer, they became acquainted with systematic forestry. The subject was far from being harmless. Längman attempted to guide the decisions of the senate, as he knew that the fate of the sawmills depended significantly on what was understood by the systematic forestry of Crown forests. In 1848, Snellman and Längman drew up an extensive presentation, based on scientific authorities, which opposed all privileges and did not consider the seizure of Crown forests by the government as a reasonable course of action.

The administration, shocked by the February revolution in France, silenced the emerging discussion in Finland. St. Petersburg and Helsinki were afraid of a nationalist movement led by Snellman, with strong links to the sawmill in eastern Finland. In the senate, the deputy chairman von Haartman cursed the sawmill entrepreneurs and their representatives, the liberal international system and corrupt civil servants. In his immediate circle, he called Längman a forest devil. The sawmill owners were actually disciplined by the 1851 Forest Law.

The management of forestry progressed but von Haartman's victory had certain conditions. Funds for the protection and care of the Crown forests would be available only when a reliable assessment of the country's forestry resources had been conducted. This created a further problem: the scientific view was coupled with the political conviction and von Haartman did not find any suitable person for carrying out this assessment. Ahead of the tightening controls, Längman ruthlessly exploited the differences in the lumber culture. In the autumn of 1853, he exploited the excellent economic boom with the four large up to date water-driven sawmills he had – Ummeljoki, Muurame in central Finland, Långfors in Ostrobothnia and the Juankoski mills in connection with the foundry with the same name in northern Savonia. He was also founding two new manufacturing establishments.

C. W. Gyldén, the director of the National Survey Board, had in the spring published an account of the forests in the country. According to it only a fraction of the private forests were utilised. Gyldén showed that the Crown forests would be a significant source of income for the government if the sawmill industry were allowed to grow in capacity. The conflicting signals from the authorities raised hopes among the sawmill entrepreneurs, but the interpretation of the Forestry Law turned out to be strict in the mid 1850s. The effects of the restrictions were negated by the war Russia was waging: Finnish ships were blockaded and the water-driven sawmills stood idle.

Längman became sick, got into disputes with his business partners and became very frustrated. He sold his sawmill during 1856. The lumbering rights and the regional monopoly status achieved were also part of the deal. The privileges were still valuable to the entrepreneurs and the realisation programme brought 100 000 silver rubles to Längman. The founding of steam-driven sawmills were allowed in 1857, but only in the spirit of the old policies, which was demonstrated by the alert Längman applying for the permit and then being quickly rejected. However, von Haartman soon lost his influence. The management of forestry was prepared in the spirit of Gyldén. In the spring of 1859, Längman heard rumours that the system of privileges would be dismantled, and soon. His timing for selling his sawmill was excellent. The Senate began treating applications for steam-driven sawmills in a spirit of anticipation of the dismantling of the privileges. The new financial chief, Fabian Langenskiöld soon confirmed that the establishment of the National Board of Forestry gave a good reason for liberating the sawmills.

The export of sawn timber grew at a record pace, but what was the effect of the prolonged and toughened restrictions on the development of the sawmill industry? If the water-driven sawmills had been liberated by following Sweden's example in 1842, large sawmill complexes would have immediately developed in Joensuu, Varkaus and Ummeljoki. The leading entrepreneurs were eager and had the required skills. The structural changes in the industry would have started. The first steam-driven sawmills would have been established in the coastal areas after 1848, and the economic boom of the early 1850s would have been exploited more efficiently. The quality and classification of sawn timber would have received attention very differently. On the other hand, the

Crimean war would have put a stop to exports, given Sweden an advantage and probably caused great problems to sawmills, which had grown on borrowed capital…

The steam-driven sawmills excited Längman, but he remained careful due to the unclear competitive situation. Only when the government tried to attract entrepreneurs to the Crown forests of Northern Finland, did he take the bait. He still had large interests in the forest deals of Central Finland and these bruised him throughout the early years of the National Board of Forestry. The antithesis of the Crown and the sawmill was not over, but culminated in the Crown forests.

The National Board of Forestry demanded a high price for its trees and advised private forest owners to do the same. Contracts valid over many years would have helped sawmill entrepreneurs secure their large establishment investment costs, but the Crown did not agree to this and put sawmills in competition to each other. This policy turned out to be a huge mistake. The steam-driven sawmill company in Simo that Längman formed, did not progress beyond the planning stage. The steam-driven sawmills established to rely on the Crown forests stood still and when they eventually started operating, did so only at reduced capacities. The geographical expansion of the sawmill industry was delayed. The National Board of Forestry was left without the revenues it had promised and it was criticized severely, particularly in Northern Finland. Längman cursed the Crown more than ever before. The greatest profits for the forestry administration turned out to be the excess lands it had confiscated. These were the lands the surveyors had ascribed to the peasants in the great parcelling of land decades earlier. Längman lost to the Crown large areas of rental forests he had acquired in good faith. The loss was made especially bitter by the fact that the person in the National Board of Forestry responsible was the director Rabbe Wrede, Längman's previous neighbour and sworn enemy.

The building blocks of wealth and fame

Many a Finnish businessman in the 19th century experienced ups and downs but hardly anyone experienced them in the intensity and order, as did Längman. Misfortune came even through inheritance. Until his death in 1810, his father, Abraham Längman had a fancy goods shop on the street Välikatu in Porvoo. He did not manage to acquire property. His widow lived frugally. The shop owner A.F.Stjernberg, a relative of Erik Johan, saved him by allowing him to become a shop assistant in his shop in Porvoo, but his business failed. After working as an accountant in Helsinki for four years, in 1824, Längman opened his own shop with splendid settings in the Sederholm house at the corner of Senate square. There was a multitude of employees and servants. Among the young Helsinki bourgeois engaging in foreign trade, Längman rose the fastest.

The sales, however, were not according to the expectations and the problems began. Längman tried to fix the losses by selling on credit and by engaging in risky shipping. The difficulties just worsened. Längman disappeared ahead of the bailiffs, cleared his debts in St. Petersburg and accompanied his ship to Northern Germany. The bankruptcy proceedings, which began in the Helsinki City Court in the autumn of 1828, ended only in 1832 by the decision of the legal department of the Senate. In his greatest moment of distress, Längman differed from his friends and fellow sufferers: he fought and refused to break. He interpreted and stretched the law so that the debt payable diminished significantly.

Längman had lost his credit in Helsinki and in the Baltic Sea trade, but possibly not in St. Petersburg. He was in debt, but bounced back on his feet to become the owner of the Portimokoski sawmill in Northern Finland and the Iron Foundry at Varkaus in Savonia.

Längman managed the works at Varkaus, while his partner and the financier for both businesses; Paul Wahl took care of his business in Vyborg. Längman believed in the forests of Varkaus, good transport connections and in a plentiful supply of waterpower. He had plans for renovating the foundry. But the basic problem of the establishment – the inferior lake ore, from which it was impossible to produce high quality iron – Längman never managed to solve. The sawmill was and remained the only source of income for the factories.

When the old bankruptcy debts began to harass Längman, he had to arrange his ownership in Wahl's name. He did not get money as he left his promissory notes unpaid. By settling privately with his creditors, Längman remained in Varkaus but with a different partnership agreement. He saved himself by Varkaus` part ownership of Ummeljoki, which Commercial Counsellor, Christian Bruun from Hamina ran with the customary expertise of an experienced sawmill owner even if in a routine manner. Längman detected his opportunity and in the early 1840s increased the share of the Varkaus establishment among the sawmills, negotiated himself as its general manager and acquired a very lucrative partnership agreement for Varkaus.

The acquisition organisation of lake Päijänne is one of the greatest innovations of Finnish economic history and Längman used it to create value for the forest areas north of Jyväskylä. Ummeljoki was an excellent means to that. It was conveniently located near the shore; it had a large privilege and exceptional rights to four frame saws. In contrast to the shareholders in Loviisa and Hamina, Längman understood the value of the whole as a unit. The forest departments in Varkaus had the means of penetrating deep into the interior of the country and the ability to evaluate the stakes for operating in unfamiliar water systems. Längman got valuable information from the neighbours of Varkaus, the water construction officers of the canal works site at Taipale.

Längman was the only one who had the whole palette of potential innovation: skills, information and the lucky possibility as the privileged partner of Ummeljoki. He also had a strong will, which he used to crush all resistance put up by a hostile environment. As a sly negotiator he pocketed the benefits of innovation at the expense of his business partners. Regulatory measures were harsh on Längman, but at Ummeljoki they guaranteed for him a safe operating atmosphere as well as a guaranteed source of income, without having any capital bound in the early years. He enjoyed a salary of 10 000 silver rubles for almost 20 years, even after he sold his shares of the sawmills.

The investment activities begun by Längman in the end of the 1850s, tells us about the influence of the sawmill on the surrounding society. Large enterprises were established and enlarged in Finland on borrowed capital. The capital was collected by issuing shares. This enabled ordinary owners of country estates and civil servants to become interested in industrial shares. Though capital was more easily available than earlier, the demand exceeded supply. Längman set strict terms for his borrowings. The freeing up of the steam-driven sawmills coincided with the speculative boom. Längman, who had seen enough of calm times, enjoyed the busy atmosphere.

Längman had planned to spend his retirement years abroad. His capital would work for him and he would take it easy. The experienced forest manager Gustaf Koskelin would take care of his interests in Finland. Längman managed to rest his nerves only for a short while. The old entrepreneur could not escape himself. He carried on lawsuits in London against the lumber agent Henry Dresser, played with the share issues of the match factory of H. J. Oldenburg, invested his efforts in the steam-driven sawmill project of Simo and got excitedly involved in a courageous factory investment in Sweden. Tired out by his living out of a suitcase lifestyle, he found Dresser to be a crooked schemer, his Swedish

business partner to be indigent, Oldenburg to be a frivolous swindler and the liberator of sawmills Langensköld as a betrayer of his promises. The ageing businessman carried the responsibility for too many things. When the adversities piled up, his health failed. Finally his close relationship with the family of Koskelin deteriorated.

Längman carried the reputation of a ruthless businessman, which could be explained by the large and censured bankruptcy. After coming to a private settlement with his creditors, he soon began posing as a wealthy man of the world. Bystanders found this difficult to understand and accept. During his Varkaus days, his competitors criticised him by calling him a fancy goods peddling German or a philistine, but the opponents embittered in the 1850s referred to ”a reputation earned everywhere”. Längman knew how to inspire confidence by speaking, but tight circumstances revealed him as a creator of agreements with contract procedural loopholes and as an exploiter of inflexible judicial processes. Necessity has no law and Längman suffered from troubles for long. Quarrels with business partners were a rule and not an exception.

A different Längman appears in the proper business activities: diligent, patient and an entrepreneur capable of cooperation if necessary. He was recognised overall as an expert in the affairs of sawmills, who also freely distributed advice. Längman was not a speculator in search of quick wins, but rather a pioneer who strictly manoeuvred every aspect of the business from the acquisition of saw logs to the sale of sawn timber and whose business idea was copied within the system. As a sawmill and forestry man, he was reported to the authorities and was sentenced to fines also. Längman circumvented the conditions of privileges, felled Crown forests illegally and accusations were brought against him for destroying his competitors. The repeated conflicts spoke primarily about a superior business idea and organisational ability. In forest deals, Längman behaved in exemplary manner. Unlike his followers, he always kept his word with the peasants. With the log floaters, he had detailed contracts, which could stand up to scrutiny. But an employee had to earn his wages. The master interfered in seemingly small matters, even at the peril of his own health, as the incident at Ummeljoki sawmill, which led to the assault on Längman, revealed. The turnover of foremen was occasionally high, but the forest managers responsible for organising important acquisition were loyal men whom Längman trusted.

Längman adopted the role of a patron in earnest in 1847, when the dismantling of the Varkaus partnership agreement had clarified his financial position. He was not wealthy yet charity overrode settling his dues. Längman recognized the linguistic and social irregularities of his surroundings and he did not hesitate to support the Finnish national aspirations for education. The sawmills of Eastern Finland and the Fennomania of the 1840s were very much interconnected with mutual interests. Längman spoke Finnish fairly well. In the latter half of the 1850s, like many of his former supporters, he distanced himself from Snellman’s thoughts. Längman did not approve of the construction of the Finnish national identity by the antithesis of Finnish and Swedish. This explains his last will and testament created in 1859, where Längman bequeathed most of his inheritance to the people of Sweden. His contemporaries understood this as a debt of gratitude. Finland was still the fatherland for Längman till the end. The complicated testament combined the times and the peculiarity of the creator of the testament. By creating special funds and accumulating them, he answered critics, who had complained that the profits of sawmills would not endure. In spite of setbacks, the capital accumulated by Längman still works towards supporting Finnish and Swedish culture and the economic life of Northern Sweden.